

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ XXVI/1-2.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уреднички одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицај Ирена*, др *Коларич Рудолф*, *Конески Блаже*
др *Николић М. Берислав*, др *Павловић Миливој*, др *Пецо Асим*, др *Пешикан Мићар*,
др *Стевановић Михаило*, др *Храстич Мајла*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVI — св. 1-2.

БЕОГРАД
1963—1964.

PG1
J8
v.26
MAIN

САДРЖАЈ XXVI КЊИГЕ

Расправе и чланци	Страна
1. М. Павловић: Стил Вука Караџића — <i>Résumé</i>	1— 72.
2. М. Стевановић: Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик — Резюме	73—150.
3. Берислав М. Николић: Однос данашњег трипшћког говора према Вуковом језику — Резюме	151—176.
4. А. Пецо: Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине — <i>Résumé</i>	177—218.
5. И. Грицкат: Вуков превод Новог завета као споменик великог филолошког настојања — Резюме	219—246.
6. Митар Пешикан: Вуков и Даничићев систем глаголског акцента и његове новије модификације — Резюме	247—292.
7. Александар Младеновић: Језичке особине Вуковог краја из 1861. године — Резюме	293—336.
8. Фахра Матијашевић: Акцент глагола у савременом мостарском говору у односу на Вуков и Даничићев систем — <i>Résumé</i>	337—368.
9. Игрутин Стевовић: Један особити акценат придева код Вука, Даничића и у народним говорима — Резюме	369—400.
10. Олга Цвијић: О неким речима у преводу Новог завета — Резюме	401—412.
11. Лука Вујовић: Вук као дијалектолог — <i>Résumé</i>	413—424.
12. Звездана Павловић-Стаменковић: Вук као ономастичар — <i>Résumé</i>	425—436.
13. Даринка Гортан-Премк: Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука — <i>Résumé</i>	437—458.
14. Петар Сладојевић: Неколико ријечи о значењу и употреби аориста у погодбеним реченицама у језику Вука Караџића — <i>Résumé</i>	459—462.
15. Аница Шаулић: Петница или Петњица? — Резюме	463—470.
16. Милош С. Московљевић: Икавски говор у СР Србији — Резюме	471—510.
17. Лука Вујовић: Је ли постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији — <i>Résumé</i>	511—517.

СТИЛ ВУКА КАРАЦИЋА

I. СХВАТАЊЕ СТИЛИСТИКЕ И КАРАЦИЋЕВО ДЕЛО

Многострука проучавања врло обимне делатности Вука Стефановића Караџића у широким размерама, и посебно свих прилика у вези с његовим делом, дају слику његове снажне личности, врло бурног, невероватно радног и изразито плодотворног живота; његове опште културне вредности, и специфично великог значаја за нови српско-хрватски књижевни језик и за нову српску књижевност. Па ипак има низ конкретних питања, нарочито о језичким појавама, које треба што детаљније проучити на ширем и лингвистички интерпретираном материјалу. Исто тако, и нарочито, потребно је установити склад изражајних могућности и постићи уобличавање самог изражаја, из чега се види: психолошка подлога стваралаштва, само дело и целовитост квалитета дела. Да би се рељефније, потпуније и у новој светлости схватио лик Вука Караџића и обликовање његових дела, треба поставити питање о општем ставу Вука Караџића према оним проблемима који ће испунити цео његов радни живот. У овоме смислу треба тражити јединство у његовој разноврсној делатности; Вукову упорност у усклађивању своје личности и свога дела; изванредну убедљивост и вредност целокупности Караџићевог дела. На ово, општег карактера и овако формулисано питање, може се добити одговор проучавањем стилистичких појава и стилских ефеката. У проучавању стила, формулисања мисли, изражаја и изражавања откривају се: творачки импулс, општа концепција, развојна конструкција и формулација језичким средствима.

У неким специфичним студијама о Вуку Караџићу додирују се и извесне стилистичке појаве. То су расправе које ћемо у даљем излагању наводити, нарочито од А. Белића о Вуку Караџићу, о питањима књижевнога језика и о београдском стилу (НЈ VII), а затим неке моје и М. Стевановића чланке. Ближу везу са питањем о Вукову стилу има једна расправа Милке Ивић и један чланак П. Ђорђевића. — Али по-

себно стилу Вука Караџића је посвећен чланак Петра Скока, под насловом *Vukov stil* (*Књига о Вуку Караџићу*, Београд, 1938). Скок са разлогом напомиње да Т. Маретић (*Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*) стварно не даје анализу стила Караџићевог, иако је његова књига намењена и питањима стила, а у својој основи рађена углавном по материјалу Караџићевих дела. Скок сматра да стилистику треба заснивати на схватањима и принципима Шарла Балија¹. Маретић се ограничава на истицање принципа јасности, лепоте и чистоте језика. Тиме се не даје чак ни формално објашњење ефеката, и врло је далеко од принципских и конкретних стилистичких оријентација. Али и Балијево гледиште на стил у основи је уско и у извесном смислу једноставно, па су отуда упрошћене и линије на које указује Скок. Он истиче сликовитост Вукова стила и његов фолклористички реализам. „Да би могли, каже Скок, научно установити у чему се састоји Вуков фолклорни стил, његова прстонародна сликовитост и осјећајна вриједност те сликовитости, морамо се послужити Bally-евом методом“. Ове су две поставке у основи тачне тек уз прецизнију интерпретацију, па ипак не дају потпуну слику Вукових стилистичких особина. Међутим Скок према овој замисли наводи неколико примера из Вукове поетске синонимике, метафорске вредности, — а на таквим појавама и ми ћемо се у даљем излагању задржати. Даље, Скок анализира неколико примера које убраја у фолклорни реализам. При томе Скок управо не уочава разлику између фолклорне локалне боје, фолклорних елемената и општег типа народског изражавања. Осим тога питање о стилу Вука Караџића поставља једнолико, у једној равни. Ова питања се морају обухватити, али у детаљнијој анализи и у својој комплексности. Таква проучавања морају се поставити шире и продубљено. Ова констатација не умањује лепу заслугу Петра Скока, који и сам истиче да му је намера дати подстрека овим проучавањима.

У ширим стилистичким истраживањима, да би се сагледала творачка снага изражаја и да би се уочио механизам структуре процеса мишљења, — новија схватања о стилу и новији погледи на стилистику дају нам далеко веће могућности него Балијева теорија, која при свем том, у развојном смислу, не губи значај нове оријентације. У изградњи новијих схватања нису била сагласна мишљења о обиму и природи проучавања. Песимистички став о задацима стилистике показивао је Јан Розвадовски, јер, по његовом мишљењу, ако се стилистичке појаве

¹ Charles Bally, *Traité de Stylistique française*. Heidelberg 1919—1921. Cf. од истог аутора *Précis de Stylistique*. Genève, 1905.

посматрају као језичка факта, од стилистике не остаје ништа (cf. Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, 78, 111). У француској лингвистици Марузо (Marouzeau) сматра да је тешкоћа у томе што проблематика стилистике постоји, али се она испољава у свима манифестацијама језичког изражаја². Слажући се углавном са оваквим схватањима, А. Белић је о стилу расправљао у неколико чланака³. Прихватајући основна мишљења новијих настојања, као и Бали, и он сматра стилистику лингвистичком науком. Он дискутује нарочито о Крочевом интуицизму, а затим у низу чланака расправља о погледима женевске школе, излажући своја шира схватања о стилу⁴. Најновија гледишта о стилу, на лингвистичкој основи, носе печат психолошких језичких настројења и разних структуралистичких праваца. Довољно је навести колективно обрађену књигу о низу стилистичких проблема, под насловом *Stylistika teoretyczna w Polsce (w Warszawie, 1946)*, да би се уочиле смернице (нарочито структуралне и социолошке), и да би се схватило врло широко интересовање за стилистичка питања⁵.

Према свему овоме, да би се изразито разноврсна и значајна делатност Вука Караџића могла разматрати и објашњавати са стилистичке тачке гледишта, треба утврдити неколико основних поставки. Бифонову формулу (према стиховима од Боалоа) *Style c'est l'homme même* не треба схватити на упрошћен начин, јер се морају узимати у обзир и објективне чињенице које условљавају изражај и стимулативно на њега утичу. Тиме стил добија и социјалну вредност, као и саме књижевне идеје⁶. То је прва поставка. Стил је општа појава изражаја, а не искључиво уметничке, песничке изражајности. Говорни језик, језик друштвене комуникације, несумњиво чини значајну социјалну вредност; али стил и језик писаца имају посебан значај. Таква проучавања разјашњавају путеве твораштва, спољашње тематске подстреке, објашњавајући став писца, уобличавање дела, конкретизовање значајним појединостима. То је друга поставка.

² J. Marouzeau, *Tâches de la Stylistique*. Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. Cracoviae, 1927.

³ Наш Језик, III, V, VII.

⁴ Benedetto Croce, *Estetica come Linguistica*. Cf. А. Белића *Стил и језик* (НЈ III, 133—141); *Стилистика у светлости женевске школе* (НЈ VII, 33—40, 97—101, 129—134).

⁵ У тој књизи наведена је врло опширно пољска библиографија о питањима стила, са 116 бројева.

⁶ Cf. Мил. Павловић, *Проблеми стила*, Научна књига, 1960.

Уосталом и сам Караџић је осетио, и то врло рано, да осим питања језичке грађе и језичке граматичке структуре постоји посебна проблематика оних језичких појава које називамо стилем. У предговору књизи народних приповедака (1821. г.) говори да „треба мислити и ријечи намјештати“, па додаје да ни то не треба чинити „по своме укусу“, већ „по својству Србскога језика“. Иако врло упрошћено, он овде мисли на објективну страну уобличавања мисли. На другим местима он такође дотиче питања која спадају у стилистику, нарочито истинитост (а то значи принцип адекватности), вредност и избор речи, посебице принцип композиције, плана, као што ћемо у даљем излагању видети.

Да би се овим путем добила слика стваралаштва Караџићевог, морамо узети у обзир: његову личност и формирање те личности; средину у којој се развијао и у којој је деловао; најзад — тематски посматрану његову делатност у свој разноврсности. Ова три фактора се код Вука Караџића још од самих почетака преплићу, и то изразитије него ма у кога српског или хрватског књижевника. Карактеристично је већ причање самога Караџића Срезњевском⁷ како је, остављен самоме себи, са много истрајности улазио у тајне „писма“. У Вука се стварао унутрашњи интерес за одгонетање симболике писања; стварала се упорна жеља да се савлада тешкоћа; уобличавала се истрајност да се постигне успех, мада је то све било подсвесно, магловито. Писмен је човек тада у Србији био веома цењен, и то је доцније Вуку као младићу давало подстрека. Жеља да учи у Сремским Карловцима и тешкоће да то постигне, а затим сукоби са противницима већ у почетку рада — само су појачавали упорност, отпор и борбеност. У њему је још у детињству стварана једна позитивна вредност у живом осећању народне поезије и народних умотворина уопште, и то је временом добило значај свесно схваћених вредности са подстицајима Лукијана Мушицког. Тако се почела стварати снажна и комплексна основа личности Вука Караџића, из које ће понићи смисао за народну поезију и за језик народног типа у књижевности. То све, удружено са унутрашњом снагом горшгачке природе, са отпорношћу и борбеношћу, претварало се у творачку динамику, каква карактерише сав Вуков рад и целокупно његово дело. Све то било је осенчено духом револуционарне борбе мале устаничке Србије. Тако је, већ при преласку у Аустрију 1813. г., Караџић носио у себи клицу револуционарног духа, касније изражену у борби за народни тип језика и књижевности. У

⁷ Сф. Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Сћеф. Караџића*. У Београду, 1924. С. 3—4.

томе је основа снаге са којом започиње своју борбу. А сва његова борбеност не би дошла до изражаја, да није било спољашњег подстрека од стране Копитарара. То Вук истиче у својим причањима Срезњевском, и то са искреношћу, која му је тако својствена. Али да није било у Караџића већ пробуђене унутрашње динамике, Копитарарева подстицања би остала без ефекта, као што нису била успела Копитарарева ранија настојања код других да се почне писати српским народним језиком.

Полазећи од ових констатација општег карактера о личности и објективним приликама, као и о тематици, анализираћемо процесе стварања у Караџићевом делу. Разматраћемо општу концепцију Караџићеве делатности у њеној диференцираности и њеном јединству; затим његове концепције у појединим правцима рада; његова стилистичка конструисања и уобличавања појединих списа, нарочито већих дела; типове статичких и динамичких описа; посебно стилистичке типове у писмима и у полемици; питање о карактеру стила народних песама; питање стилистичког осећања за реченицу, за ред речи, за избор речи, семантичке и естетске њихове вредности. Најзад ћемо карактеристичне одлике стила Вука Караџића разгледати у односу на његову личност и на развитак савременог стила и његових данашњих вредности.

II. Општа концепција, композиција и стилистичка реализација

Општа концепција једне врло широке делатности, каква је овде већ наглашена, врло се брзо јавила у подсвести Вука Караџића, и брзо је дозрела, водећи јединству схватања самога дела у опсежној активности. То је широко „осмишљавање“, ако би се тако могло рећи, давање општег смисла и обухватне вредности појединих послова који су изгледали диспаратни, а из којих ће здрави природни инстинкт Вука Караџића, а и снага творачког духа динарског горштакког менталитета, тежити да створе целовитост, да се нађе општи смисао у појмовима и акцијама посебно израженим.

Већ конкретно схватање слике структуре српског језика скромн: прве редакције граматике (*Писменица*, 1814), удружује се са оним што треба да добије значај материјалне базе, конкретног садржаја и књижевног изражаја тога језика, са издањима прве две књиге народних песама (*Мала йростйонародна йјеснарица*, I 1814, II 1815). Полазећи од ових тачака ослоња, Вук ће, врло брзо и веома правилно, усвајајући Копитарареву мисао, прићи реализовању лексичке грађе српскога језика. Припремајући потпунију и бољу структуру граматике (уз *Рјечник* 1818), Вук ће стићи да логиком и пуном општрином израза да образложење и

документацију свог револуционарног става у критици Видаковићевог романа (1817. г.). Објављивање неколико народних приповедака и загонетака (Slaviche Bibliothek), и припремање новог издања народних песама, а нарочито покретање забавника (*Даница* 1826), — све то показује да се Караџићево интересовање ширило нагло и врло конструктивно. Прилози за историју српског устанка, чланци географског смера, етнографски прилози у *Рјечнику* и посебно, све то показује тежњу ка ширењу Вукове активности. Као допуну свога рада на језику и на издавању народних песама, Вук је замислио да изради опсежну студију о српском народу. О томе, са разрађеним планом, пише Кепену октобра 1826. године. Ту он каже: „Хотя бы надлежало просить васъ о милостивомъ извиненіи долготы письма сего, однакоже я осмѣливаюсь еще умножить оное содержаніемъ помянутой Сербской Истории“⁸. Даље, он излаже како у томе делу обједињује поједине партије из историје које је већ обрађивао, и уз допуне од тога ствара целину. По томе плану после предговора долази Увод о Србији, одељак са описом земље и о старој историји Срба; трећи одељак чини опис српскога народа, а четврти је опис Првог устанка. Друга књига овог опсежног дела намењена је опису владавине Кнеза Милоша. То показује тежњу свестране филолошке концепције, чему треба додати интересовање за старе наше споменике. Караџић није успео да обради такво дело као целину, — али ипак и посебна његова главна дела узета скупно чине јединство основне Вукове опште концепције, и ублажавају хетерогеност његове делатности.

Вук, као целовита личност, са разгранатим интересовањима, изградио је у себи и у својем раду јединство врло широких схватања. То нам већ само собом указује и на битну карактеристику у појединим Вуковим делима. Вук је већ код првих књига, *Писменице* и првих издања народних песама, схватио циљ и значај, мада ће потребан начин извођења постићи тек при другом издању тих књига. Међутим припремајући *Рјечник*, Вук је ушао уз Копитареве савете веома одређено у начин обраде, како је говорио Срезњевском, али мисли Копитареве биле су само плодотворан подстрек за Вукову пуну самосталност и јасну оријентациону активност у одабирању, а сигурност у одређивању значења, односно у објашњењима неопходним да се утврде немачка и латинска значења. Не само садржај и структура *Рјечника*, него и још више конкретни предговор и расправљање, показују правилно схватање значаја и циља. Одређеност и јасност концепције види се и у посебним делима, у мањим

⁸ Вукова *Ирејиска* III, с. 562.

списима, у објашњењима уз речи у *Рјечнику*; исто тако и у писмима, а често у виду конструисаног резоновања, као што ће показати даља излагања.

Конструкцији својих састава Караџић придаје прворедни значај. У основи срећен дух, човек реалистичке природе, иако апостолски дубоко одан идеји којој посвећује сав свој рад, човек неумољиве логике, — он је сматрао неопходним да писац треба свесно да приступи разради свога дела; да мора имати план излагања, и да по тако разрађеном плану развија своје мисли, одмерава, расправља и закључује. Ово показују на много места формулисане Караџићеве мисли, али је он то до танчина врло убедљиво у слици приказао у својој полемици.

О томе питању Караџић говори веома опширно, улазећи и у најситније детаље. Како је то у ствари документовано његово схватање стилистике, овде ће оно бити опширније изнето. У почетку Караџић излаже потребу да се уочи циљ и намера. Затим говори о припреми и плану. Најзад приказује само извођење⁹. „Никакав мајстор, каже он, не ради свога заната, не знајући шта гради и како гради, н. п. никакав кројач не узме ножице у руке, па да комада чоху не знајући или ће од онијех комада бити чакшире или долама; него он најприје узме мјеру, или представи у уму своме, какву ће хаљину да кроји, и каква ће да буде (хоће ли бити уска или широка, кратка или дугачка), па онда узме креду (или угљен) и конач и аршин, те измјери и назначи, куд ваља сјећи, па онда сијече; па послѣ кад стане шити, не шије концима, какве руком напица, н. п. сад црвенијем, сад жутијем, сад бијелијем, сад зеленијем; нити шије један рукав с поља, а други изнутра; нити наврне један комад чохе на лице, а други на наличје; нити удара пуца каква напица, н. п. с једне стране бијела, а с друге жута, а око једнога цепа црвена, а око другога црна: него гледа да је све једнако, једно према другоме“. У овоме одељку имамо закључни поредбени члан: „Тако сваки мајстор свој занат ради, тако треба и списатељи да пишу“. У даљем развијању своје главне мисли Караџић наставља изједначавањем значаја концепције плана и разраде: „Како год што списатељ мора најприје да представи у уму своме, *шта* ће писати; тако ваља да представи, и *како* ће писати“. Према овоме се јасно види да је за Караџића недопустиво одвајање концепције од композиције. То скупа за њега значи општи план, у који укључује излагање у једном случају, а у другом аргументацију, документацију, убеђивање. Он даље од писца тражи пре свега доследност,

⁹ Примјечанија на преводе Г. Томе Љубибрајића, и на примјечаније на њих Г. Ситанимира Живковића. СГПС, књ. II, св. 1, с. 100—101.

логичност и јасност у излагању корелативних односа. Ово се види из Караџићевих захтева да списатељ мора сам успоставити језичке законе („правила“), ако их нема утврђених, ако не постоји писана граматика. И, доследан ономе што је говорио о плану, он пред писце поставља проблеме у вези са језиком.

Смисао за сређеност и класификацију Караџић је показао врло рано, нарочито у тематски условљеном груписању народних песама на епске („мушке“, „гусларске“) и лирске („женске“)¹⁰. Смисао за сређеност показује и другостепено груписање народних песама: за женске песме мерило тематско, а за мушке — историјско. За народне приповетке је узео сличну класификацију: с једне стране су мушке, углавном шаљиве, а с друге — женске (бајке, гатке); а међу једнима или другима ред је дат — не по скупљачима, него по мотивима, уколико се то могло изразити. Међутим у сређивању народних пословица није покушао тематско груписање. Такво груписање захтевало је претходна проучавања. Како се народне пословице, као посебне мале стилстичке јединице, јављају у стандардном виду, то је Караџић узео азбучни ред, према почетној речи, наводећи одвојено варијанте: применио је лексички метод.

Тематска диференцираност није ометала развој и усавршавање Вукова стила. У почетку је основа линеарног излагања, пре свега као у народним приповеткама, а из тога ће Вук изграђивати свој стил, с једне стране у сликању, опису, с друге стране у нарави. У томе сталном усавршавању, развијао се и тип расправљања и документовања, карактеристичан за низ Вукових списа. Такав вид сређених излагања налазимо већ врло рано у редиговању писама. Обавештавајући митрополита Стратимировића о штампању *Рјечника*, Караџић истиче два разлога што му се обраћа: 1) као личности која је на челу српскога народа, и 2) као ономе који показује „неугасиму љубов“ и „ревност“ према слави свога народа¹¹. Аделунгу шаље план свога рада, сређено и по бројевима: 1) припремање великог издања српских народних песама; 2) намера да путује у Далмацију, Дубровник, Црну Гору, Јужну Србију, Атонску Св. Гору, Бугарску; 3) жеља живети у Бечу и моћи радити¹². Већ је поменуто писмо Кепену о плану велике књиге о српском народу и о њеној структури¹³.

¹⁰ Сф. *Српске народне њјесме*, књ. I, четврто издање. Предговор, с. XXV и д.

¹¹ Писмо од 12. марта 1818. *Вукова љрејиска* III, с. 72.

¹² Писмо од 9/21. новембра 1822. *Вукова љрејиска* III, с. 433—434. Вук завршава речима: „Это мои литературные планы и литературный дѣла, которыя бы желалъ предпринять и совершить за ихъ сѣт. Графа Румянцова“.

¹³ Упор. писмо од 6. октобра 1826. *Вукова љрејиска* III, с. 562—563.

Из овде наведених примера систематичности у Вуковој личности, из његових класификација, види се да је он прожет смислом за срећен изражај, а то не би било могуће без великог броја чињеница јасно схваћених и међусобно усклађених. Према томе није тачно објашњење Јаше Продановића о Вуку као аутодидакту¹⁴. Вук није у обичном смислу самоук; он је широко формирао своју личност и постигао врло интензивно и поуздано познавање научних факата и принципа читавога комплекса наука свога времена. Цео тај фонд знања и несумњив научни став превазилазе оно што обично даје претходно редовно школовање. Он је учио, али на изворима науке. Ово излагање показује нетачност, упрошћеност Скокова мишљења о примитивности Вукова стила¹⁵.

III. Народна основа Караџићевог стила

У науци је довољно наглашен значај народних песама за Вукова схватања и за његову борбу око увођења народног језика у нову књижевност. Уосталом и сам Караџић јасно истиче праву књижевну вредност народних умотворина. „Пјесме, загонетке и приповјетке, каже он, то је готова књижевност, којој ништа више не треба, него је *вјерно*, чисто и непокварено скупити; али у писању приповједака већ треба мислити и ријечи намјештати, али тек не по своме укусу него по својству српскога језика, да не би ни с једне стране било претјерано, него да би могао и учен човјек читати и прост слушати“¹⁶. Из ових речи види се општи став према народним умотворинама, као и диференцирање два вида. С једне стране су ритмички устаљене форме стихова и народних пословица, које не треба у начелу мењати. С друге стране је проза, подложна изменама и коју треба стилистички редиговати, али у духу народног језика. Оваква Караџићева интерпретација показује јасно да он има пред очима један тип књижевног језика, али са две функције. Стил књижевног језика треба да буде доступан и онима који су се културом уздигли, и простом човеку из народа.

Износећи Вуков став према народним песмама намеће се питање о њему самоме: да ли у његовој личности има поетских квалитета. Караџић са лепим разумевањем говори о питањима просодије¹⁷, и то још врло рано, поводом дела Луке Милованова. Критикујући Мило-

¹⁴ Јаша М. Продановић, *Вук Караџић као кријичар и йолемичар*. — *Књига о Вуку*, с. 57.

¹⁵ *Op. cit.*, с. 128.

¹⁶ Вук Караџић, *Српске народне приповјетке*, 1853. Предговор, с. IV.

¹⁷ *Скупиљени грамањички и йолемички сјиси* II, св. 2, 374—383.

вана Видаковића, он поезији и реторици даје исти значај као и историји, географији, логици¹⁸. — Милан Ђ. Милићевић наводи једну доста дугу (188 стихова) шаљиву десетерачку песму о женидби једног Вуковог савременика из Тршића а по причању лозничког проте Ивка Поповића, који му је тврдио да је ту песму „чуо од самога Вука“¹⁹. У тој песми има карактеристичних стандардних стихова, који понављањем у разним песмама не губе своју естетску вредност²⁰. Али има и стихова врло рогобатних²¹. Мада многа нескладна места, а нарочито употребу извесних речи, морамо схватити као појаве у вези са ироничним тоном саме песме²², ипак је довољно јасан утисак да ови стихови не могу бити Вукови, те и само тврђење Ивка Поповића треба узети као израз жеље да се о стогодишњици Вукова рођења обнове Вукова сећања на одломак једне такве песме, али за коју Вук не помиње себе као аутора. Таква песма је свакако постојала, и реконструисана, али несумњиво није била Вукова.

Вук Караџић је заиста и сам знао многе народне песме. У предговору објашњава да их је у прву књигу народних песама (1814. г.) унео по сећању²³, али, признајући да их је тако писао додаје да је у њима било нетачних места, а и да је понегде и језик исправљао „по ондашњем општем мненију наши књижевника“. У издању из 1823. г. он је сва та погрешна места поправио, и то према својој основној особини да буде прецизан, и да му текстови буду и аутентични и естетски исправни, додајући објашњење „као што сам од различних пјевача и пјевачица чуо да се управо пјевају“²⁴.

¹⁸ СГПС I, с. 147.

¹⁹ М. Ђ. Милићевић, *На посљетку још нешто о Вуку Сив. Караџићу*. — Стогодишњица Вука Стеф. Караџића, прослављена 1888. г. У Београду, 1890.

²⁰ Такви су, нпр. стихови: *Ал' сам чуо и кажу ми људи; Свако иде своје бјелом двору; Кад ујућу јућу освануло*.

²¹ На пример: *А када се друштво искућило; Па да чабе шу не дангубимо*, и др.

²² На пример: *Не гледају куда ударају, Вајраљ звечи, а йреслица йљешини, И мойкама све на дохвајт сийжсу*, и др.

²³ „Све те пјесме што су у првој књизи наштампане у Бечу 1814. г. ја сам у Беч у глави доњо (осим оне о племенитој Асанагиници, за коју сам казао још онда да је узета из Фортисова «Путовања по Далмацији»), и онђе сам и писао колико сам се могао опоменути“. — *Народне йјесме*, књ. I. Предговор, с. XXII — XXXI.

²⁴ Упоређивање песама из ова два издања извршио је Љуб. Стојановић и навео напоре доступања. — *Живот и рад Вука Сивџ. Караџића*. Београд, 1924. Под: Прилози I Разлике трију песама у Пјеснарици и доцније, с. 748—755.

На истоме месту Караџић говори да има народних песама ужега значаја, као што су шалјиве, спеване о локалним догађајима. Оне се не односе на општепознате догађаје, „него ће постају ту и остају“ док се не забораве. Значајно је да Караџић није уносио у своје збирке оне песме које је слушао или забележио од осредњих певача. Исто тако није уносио многе одломке за које се сећао да их је у детињству слушао, а не нашао певача који би знао целу такву песму. Многе од њих су остале у Вуковој заоставштини нештампане.

Вук је дубоко осећао песничке вредности народних стихова, самих речи и метричке структуре. О тим појавама говори у последњем одељку предговора дефинитивном издању народних песама. При томе се ослања на класификацију народних песама и на законе ритмике. То се нарочито испољило поводом штампања књиге Луке Милованова (в. одељак XIV) и у значајном писму Јовану Стерији Поповићу²⁵.

Српска народна поезија не може бити мерило за карактеристику Вукова стила. Али њена богата ризница речи и израза била је неисцрпан извор живе Караџићеве лексике. За многе речи у свом *Рјечнику* Караџић даје потврде стиховима из народних песама. Колективна вредност народних песама била је Караџићу залога за прави народни карактер и самих речи и структурних форми колективно изражених. То је све чинило врло богат фонд: више него пасивно, више него латентно осећање стилских вредности. То је осећање постало у психи покретач и динамичка сила за језички изражај, а не само убедљива форма народнога језика у књижевној функцији. Караџић није био поетска природа, али је имао снажно осећање многих вредности песничког израза, песничких форми. Све је ово дубоко подсвесно деловало и у самом прозном стилу Вука Караџића, у виду реминисценција, — мада ипак у мањој мери него што је у корисној анализи констатовао Б. Томић²⁶.

Међутим, народне приповетке су имале директног утицаја на основно формирање стила Караџићеве прозе. Мисао о народној прози почела се уобличавати врло рано у Вука. Како сам каже, у почетку Предговора уз издање народних приповедака 1853. г., он је још 1821. г. „наштампао неколико наших народних приповједака“, а уз њих се налазила напомена да је већ неколико година пре тога намеравао издати књижицу таквих текстова. Та мисао се наметала, да би, поред народних песама, имао адекватан тип прозе књижевног језика. То јасно потврђује наведено место о јединству народних песама, приповедака и загонетака.

²⁵ Cf. СГПС II, с. 374—383; СГПС III, с. 438—442.

²⁶ Божидар М. Томић, *Вук и Вишњић*. — *Књига о Вуку Караџићу 1787—1937*. Београд, 1938, с. 94—108.

Ритмички везаном слогу народних песама, и стилски кондензовано формулисаним пословицама био би корелативан прозни стил народних приповедака са двовалентном изражајном функцијом; то је имало да буде антитеза двојству језика, како га је формулисао Лукијан Мупицки. Начин казивања, дакле стил, треба да представља границу до које писци могу имати слободе, изабирајући и усклађујући, да би то што је написано могло имати општу вредност. Изгледа да је Вук управо ту мисао желео да спроведе при редиговању народних приповедака. Та се тежња показивала у некој врсти редиговања, уједначавања. Ово пак није имало обухватити екавизме и ијекавизме, које Караџић подједнако допушта; формално уједначавање није обухватило и још неке случајеве (на пример синтагме). У таквим случајевима нема произвољности у принципу. Екавски или ијекавски тип приповедача није мењао, уколико није било недоследности. Шири дијалектизми нису уклањани.

Вук је, како сам истиче при крају поменутог предговора, вршио редиговање и поправљао језик у текстовима које је добијао од својих сарадника. Само у томе нема униформисаности. Све приповетке из те збирке не могу бити узете у обзир за одређивање карактеристике Вукова стила. Али је несумњиво да као варијанте Вукова стила можемо узети особине које налазимо пре свега у оним приповеткама које је сам Вук слушао у Тришићу, а писао их како се „опомињао“. То су: *Усуд, Пејелуга, Ђевојка, удовица и њушићница*, затим *Једна габела у као, друга из кала* (о цару Соломону), *Лажа и њаралажа, Два новчића*. Уз ове приповетке треба узети у обзир и две које је Вук слушао од Тешана Подруговића (*Међедовић, Међед, свиња и листица*), и о којима каже да их је „послије писао“ како их је упамтио, а то значи својим стилем и својим типом језика.

Не би се морале узети у обзир приповетке које је Вуку причао, односно сам писао Грујо Механџић из Сењтомаша, 1829. г. То су: *Немушћин језик, Зла јейџва и девей њауница, Ситојша и Младен, Баго и његов шегрић, Права се мука не да сакрићини, Аждаја и царев син, Ко мање шиче, више му се даје, У цара Тројана козје уши*. У њима је доследно спроведен екавизам (*верно, време, девојка, дете, свети, седео* и др.). Не треба узимати ни друге приповетке са екавизмима, које су Вуку послали земунски учитељ Димитрије Чабих (*Змија младожења*) и Лазар Марјановић (*Злашторуни ован*), а затим Милица Стојадиновић Српкиња (*Милосћива снаха и немилосћива свекрва, Маћеха и њасћорка, Како су радиле онако су и њрошле*). То взики и за приповетку *Чардак ни на небу ни на земљи*, коју је Вуку послао Кнез Михаило Обреновић.

Приповетке које потичу од Вука Врчевића стилски су живље и динамичније него и саме оне које је Караџић по сећању писао. То су: *Бавоља машињанија и божја сила*, *Побрајимски дарови*, *Калуђер и четврти грешника*, *Койање блага*, *Лијеје хаљине много којешта учине*, *Дјевојка бржа од коња*, *Чудновата ишница*, *Црно јагне*, *Чудошворни нож*, *Царева кћи овца*, *Три јегуље*, *Чудновата длака*, *Зла маћеха*, *Цар Дукљан*. Те приповетке, судећи по упоређивању, Караџић је оставио са њиховим изразитим дијалектизмима, који могу имати ad hoc и стилистичку вредност. Навешћемо неке, тако: „н“ као „м“ пред вокалом — *Оти шријем* (оног тренутка) *излажаше*, а — *доклен гођ*; *чоек* редовно, али *човјек* (бр. 20, с. 120), и *био је* (бр. 31, с. 154, ситуационо карактеризовање) м. обичног „био“; *ије* у значењу „који“ неколико пута (са инволтирањем последичности, cf. НЈ VI), поред *који* са нормалном релативном вредношћу; *ни* у *цркву идаше*, где *ни* има појачану адверзативну вредност „нити“. Али изгледа да је Вук чинио неке исправке у реду речи, јер постоји доста јасно стилистичко слагање са његовим приповеткама, а то прелази у лични стилистички квантум. Стога ни ове, као ни друге приповетке које је Вук добијао са стране, не могу бити сматране изразито дијалектолошком грађом. Нешто више измена показује упоређивање у тексту приповедака добијених од попа Вука Поповића из Рисна и од Ђака из Рисна (*Краљ и чобанин*, *Ко умје њему двоје*). Ово се исто може рећи и за приповетку *Лисница се освећила вуку* (од Данијела Грубановића из Баније).

Ипак и у оваквим приповеткама могу се наћи индиректне индикације за разумевање Караџићевог схватања стилистичких вредности, за језичко-стилистички ниво. Оне нам омогућавају да сагледамо у овом типу стилистички распон допустивих појава, а да схватимо стилске појаве у другим типовима Караџићевог стила. При разматрању реда речи у Вуковом стилу може се уочити његово учешће и у овим приповеткама. Несумњиво је пак да из оваквих текстова специфичне речи којих нема у Вукову *Рјечнику* треба сматрати као елементе посвојене од Вука, прихваћене, остављене у тексту, а тиме на неки начин стилистичко-семантички асимиловане.

Вук је, дакле, стил народних приповедака сматрао основом прозе новог српског језика како га је он замишљао. И у томе правцу је допуштао, нарочито у реду речи и употреби речи, оно што ће означавати довољну еластичност стила у примени на књижевни језик. То чини прву фазу стабилизације вуковске прозе. То је први степен еволутивности Вукова стила. Овакав стил, линеарног типа, заснован на принципима непосредности излагања, јасности и адекватности (да буде „верно“

ономе што се жели рећи), јавља се као тематски диференцирана варијанта. Тако ће епоха у којој се назире тематска разноврсност Вукове делатности добити стил који ће бити народног типа, и бити база даље еволуције.

Што се тиче народних пословица, оне нису битна основна карактеристика Вукова стила, како мисли Скок, али су значајније него што изгледа на први поглед по Скоку (о томе у одељку XI).

IV. Излагања — Описи

Основни тип Караџићева стилског уобличавања је у основи излагање, и то углавном у виду причања, нарације. Али, док је нарација, са полазном тачком у народној приповедачкој прози, доживљавала еволуцију карактеристичну за лични Вуков стил, — дотле је описни начин излагања афирмисан раније, уз речи (*Рјечник*, 1818. г.). Иако од мањег значаја за еволутивност Вуковог стила, описи нам могу послужити да боље схватимо основну реалистичку особину Вукове природе, тиме и базу његовог развоја уопште, а посебице типа нарације и расправљања. У овоме одељку ћемо разгледати типичне врсте Вукових описа, општих, ситуационих и специфицираних (ужих). Из тога круга је опис српске земље *Географическо — Сѣтайистическо описаније Србије*²⁷, и *Имена села у Србији изван њашајука Бијоградског*²⁸. У таквим описима жеља је да се што тачније саопшти географска ситуација; у другом имамо прве знаке ономастичког карактера.

Опис Бокe Которске представља комплексан спис, књигу која се мора сматрати значајном, као почетак етнографских проучавања у нас²⁹. Нарочито је интересантан детаљан и прецизан опис бокелске ношње (с. 40 — 41). У замаху, у дугом реченичном периоду, Караџић почиње описом белих чарапа докољеница, па наводи кратке, до колена чакшире од црног платна или од свиле („као поуске димије“); затим описује *кружаш*, не заборављајући да истакне како је изрезан, а доле се пресамити („као џемадан“); па додаје да о сребрним синџирићима висе „мајсторски начињена сребрна пуца“; посебно лепо описује појас и *кораш*, истичући да је украсно извезен сребрним и златним гајтанима,

²⁷ *Датца* 1827, с. 25—120. Љуб. Стојановић, *op. cit.*, у библиографији наводи под 1826.

²⁸ *Датца* 1828, с. 222—234. У поменутој библиографији под 1827.

²⁹ В. С. К., *Ковчезић за историју, језик и обичаје Срба сва њири закона. У Бечу*, 1849.

а са *колчацима* на лактовима, „око којих је такође извезено гајтаном“. — Ова врло развијена слика почива сва на многим карактеристичним појединостима, које уносе живост у статичку слику. Детаљи су ради слике дати и подређени су целини: са општим утиском се сливају а слика целине се не прекида потпуно ни кад најће многоструко објашњавање корета и његових украса; па ипак са довољним осећањем за главну линију тај додатак је Караџић ставио у заграду, а тек иза таквог уметка завршава реченицу. У даљем току описа диференцијално наводи одлике „господскога одела“ (хаљина од црне свиле, долама). Вук овде напомиње да неки носе и „бијеле или црне мараме“ око врата. Са највише појединости је описана бокелска капа:

Бокелска је капа као повисок фес, изнутра је постављен црном свилом, која је горе посред врха (гдје је урес кита) тако смрскана да је остала јама мало већа од цванцике. У ову јаму гдје који подметну црвене или зелене кадифе извезене златом.

Овај се опис као пример наметао управо због склада и естетских ефеката материје и боја, тако да се може сликарски приказати. Али тај нам опис открива тајну тока Караџићевих мисли при формулисању описа. Нормално би се пошло од капе. Међутим изгледа да Караџић иде углавном оним редом којим се човек са села у Вуково време облачио. Али већ таквим редом дат опис има у себи извесну естетску вредност, тако да најјачи ефекат треба да се постигне завршницом, јер се капа често етнопсихолошки идентификује са главом.

Сличан однос игре детаља и целине имамо и у описима малих размера (најчешће у *Рјечнику*), каква је слика *шарџоша*, капе женске народне ношње. Караџић напомиње да је та капа можда највећа у свету, округла, „као погача“. Она се носи позади на потиљку. Ред у опису одговара реду како се таква капа правила. Она је „оплетена“, и то од беле лозе, прекривена црвеном чохом, а преко ње је шамија. Караџић даље описује детаљно на који је начин за то причвршћена бела марама. На белој подлози мараме су, истиче Караџић, украсне сребрне паре, а украси су и дуге прибадаче. После овакве опште карактеристике, Караџић описује оно што је специфично код богатих („газдинских“) — помиње *кашцу* спреда, а затим наводи како младе имају око тарпоша „као вијенац“ од ружа и смиља. Слика се завршава напоменом да крај шамије виси низ леђа („перо“), а и он је украшен парамом.

Општи утисци се претварају у детаљна запажања. Њих карактерише „верност“ приказивања, а то је најважнији принцип Вуковог народног реализма. Код њега нема поетским осећањем оживљених описа,

где једна истакнута особност даје скупни тон, као у народној поезији²⁰. Другу пак нијансу показују описи личности, јунака из устаничке борбе: тежиште је на личној особини, на подвизима, а детаљи су мање наглашени; такви описи немају онај песнички замах, кад значајна појединост оживи целу слику, као у Мажуранића²¹.

Супротно статичким описима, имамо пуну живост у опису народних обичаја. Најизразитији пример комплексног описа имамо у саставу *Рисански обичаји*²² (одељак о свадби). Вук их ставља у ширу концепцију, напомињући да у Рисну, као што је у Црној Гори, „и може бити гдје и на другом мјесту“, добри пријатељи, ако имају један мупико а други женско дете, своју децу „вјере“ „још у колијевци“. — Затим се развија динамичан опис припрема око саме свадбе, у виду причања, са пресцима датих ситуација, са излагањем обичаја, уз драмско приказивање и навођење обичајних обрџа, са устаљеним типом здравића. Тако је нарочито живо приказан поздрав сватовима, уз типичне говорне архаизме:

Господине Стари свате, добре ти сиједе! Ви сте данас из далека ходали, и ноге утрудили. Бог зна јесте ли гђе отпочинули, и од кога коју здравицу примили!

И у антители (упор. VIII одељак) наставља:

А мене ево, завалит ми милом Богу, свашта овђе запало да владам и владах; да заповиједам и заповиједах.

И у закључку стари сват од дома се враћа на актуализирање своје дужности у таквој прилици:

. . . И сад ми рекоше да ја све поздравом предам тебе [тј. теби] да ти владаш и заповиједаш мјесто мене. . .

Овакви примери, стилистички изразито конструисани, типично носе печат фолклорног карактера, — али Вук то усваја и репродукује, а само репродуковање, живо и драматично, директно открива Вукову карактеристику, са уношењем динамике у описну статику.

Оваквог типа описи много се чешће јављају фрагментарно, али увек живо, најчешће у *Рјечнику* (*Ковиљача*, *Турци*, *Халка* и др.).

²⁰ Cf. *Женидба Душанова*.

²¹ Cf. С. Јовановић, *Вук као сликар историјских личности*. — *Књига о Вуку*, с. 33—38.

²² *Ковчезић*. — Љ. Стојановић (op. cit., 669) истиче да је два чланка послао Вук Поповић. Ја ипак по извесним особинама мислим да је Караџић њих редиговао (осим здравица и стихова).

V. НАРАЦИЈА

Дијакронички ток причања у Вуковом репродуковању (по сећању) народних приповедака (упор. III одељак) послужио је као основа да Вук развије свој прозни стил причања. Од народскога типа не одступају први Вукови преводи, као *Четири луда брамина*²³. Али тематски диференцирано излагање условљавало је Вукову варијанту.

Подсвесни напор Вуков да пише другим начином осећамо већ у саставу *Прва година Српскога војевања на даије*²⁴. Тај састав је значајан за разумевање општих и специфичних појава Караџићевог стила. Основа излагања је типично линеарног тока, у виду причања, а заснованог на временским реченицама, нарочито на реченици са *кад*, у инверзији према основној реченици. Али такав ток не чини потпуно мирну линију; вега пресецају корелације са *на што*, *на што*, потом са изражајним актуализирањем — *сад* и сл. Детаљнија анализа у овом правцу показује извесну рељефност излагања и допустити извођење закључака о томе.

Поједини одељци указују на план излагања, а сваки одељак је мала и добро укључена целина.

Општа концепција Вукова везује почетак првог српског устанка за Свиштовски мир и за стање настало због неизвршења уговора о томе миру. Стога почиње антитезом *Кад су Нијемци 1791 године у Свиштовоу њоследњи мир чинили*, и у наставку износи као услов да се баше и јаничари не враћају у Београд. Караџић наставља причање са *иошито (иошито се мир већ сврши)*, са појачавањем односа последичности (више него временског односа), — и ту видимо траг подсвесног оријентисања, јер ће нешто даље, у вези са доласком насилника Дели-Ахмета, бити употребљено временски индицирано *кад*. А затим је непосредно повезана погибија тог насилника са читањем султановог фермана, у корелацији како (тј. „чим“), тренутно, са још непосреднијим *одмах (Како Дели-Ахмет њадне мрџав, њаша одма извади и њрочиџа царев ферман)*. У даљем току, иако настаје однос адверзативности, уместо *али кад*, а *кад*, Караџић ће употребити само *кад (Кад Пазванџија — Пазван Оглу наскоро њошом њодигне буну . . .)*. Три наредна параграфа опет се почињу са *кад*, и то у првом случају само *кад*, с инверзијом реченичног, у другом с корелацијом непосредности *кад : одма*, а у трећем са прстом, непојачаном корелацијом *кад — онда*. Затим Караџић издаже о прикупљању незадовољних Турака, беспосличара, после убиства Мустај-паше. А: и

²³ *Даница*, 1827, с. 121—142; СГПС II, с. 413—421.

²⁴ *Даница*, 1828, с. 136—221; *Историјски и етнографски списи* св. I, с. 3—57.

већ помен о ширењу вести о убиству паше који је гонио насилнике наводи Караџића на временску корелацију *кад* : *онда*, за означавање последице (повратак спахија и преузимање дахијске власти). Закључну реченицу у овом току почиње *сад* *већ* у значењу „према томе“ („*сад* *већ* ни судија други није било у земљи осим даија . . .“). Динамизирање догађаја (почетак сече кнезова), показује у нијансама временски повезане корелације, и то: 1) почетак сече а као реакција прикупљање бегунаца (*кад* : *онда*); 2) повлачење дахија у Београд („*сместа*“, *дакле*, *кад* : *одмах*); 3) поновно договарање дахија (*кад* : *ојей*).

Наредни одељак о Аганији, са узрочно-временском ситуацијом, почиње са *иоши*, а наредна ситуација Вуку поново намеће *кад* (са актуализирањем *сад* : „*Кад* делије сад виде...“). Предах је у констатацији да шаљу Аганију у Арбанију, да покупи најамнике крцалије, — а ту нема корелације.

Излагања конструисана на механизму *кад*, са одмеравањем нијанси у корелативним опозитумима, откривају велики напор да се писац отргне из круга претходних ситуација које су условљавале сам устанак. Прелазећи на излагање самих догађаја устаничког организовања и саме борбе, Караџићева наративна постаје живља. Прелаз на овај други део изражава актуализирање помоћу *сад* : „*Сад* *већ* Срби, попаливши анове и Турске чардаке по селима, и побивши и рашићеравши субаше и андије, пођу на вароши, и најприје ударе на Рудник, и одма га запале, и Турке побију и рашићерају“. Даље причање тече нормално: о заузећу Рудника, о борбама око Шапца и у Поцерини итд. У овом мањем делу Караџић се ослободио подсвесне корелације временски опозитивне условљивости. Напор ослобађања стила осећа се и у наставку овога списка. Вук је прошао кроз ове тешкоће средином треће деценије прошлог века, у жељи да изгради свој начин мишљења и свој прозни стил народног типа, али онако како би могао импоновати и својим противницима. Подсвесни напор у овој деценији био је и најтежи. Доцнији Вуков наративни вид стила имаће више еластичности, нарочито у описима личности (Хајдук Вељко, Иван Југовић). Начин слободнијег и живог причања имамо већ у књизи о Милошу Обреновићу³⁵.

VI. Тип расправљања — Критике

Пре него у наративном излагању, Вук Караџић се огледао у критици и полемици, у борби око књижевног језика. Приказујући његов

³⁵ Милош Обреновић Књаз Србији или Грађа за Српску историју нашега времена. Написао В. С. Караџић. У Будиму 1828; Ист. сп. I, с. 110—198.

почетак рада, Љуб. Стојановић жели да истакне Караџићева претходна размишљања, која су га припремила да свесрдно прихвати Копитареве идеје³⁶. Караџићево знање многих народних песама било је подстакнуто тиме што је већ за устанка код Руса бораца видео неку збирку руских песама, а више је него вероватно да је још тада могао видети Качићеву књигу. Тако рана размишљања откривају унутрашњу способност, која ће се изразити, и то веома брзо, у првим замцима објективног вида стила, са излагањем и расправљањем. У предговору *Писменици* изражен је Вуков унутрашњи процес размишљања о тешкоћама посла кога се прихватио, па као да предвиђа тешку борбу око тога каже да има људи који „слабо маре за ово дјело“, и наставља: „но ништа мање, мене је истинита ревност кљ роду моме ободрила, и принудила да не зажмуримъ и да један пут тумарим главом кроз оно трње, макар на ону страну сав подеран и крвавъ изишао“. Поузданост му је ојачала позитивним приказом Ј. Грима³⁷, коме је Копитар послао књигу. Тај приказ ће Караџић унети у предговор првој књизи народних песама 1821. г. Иако врло скромно приступа овом послу, он је самоуверен, а чврста логика чини основу полемичког стилистичког уобличавања³⁸. Он осећа вредност народних особина супротно недостатку народне основе у његових противника³⁹. Такав Вуков став добио је свој израз већ веома рано, у критикама на романе Милована Видаковића *Усамљени Јуноша*⁴⁰ и *Љубомир у Елисиуму*⁴¹, и нарочито у овом другом. Ти романи су били врло погодна мета полемике са истицањем непознавања географских, историјских и других чињеница (нпр. бурмут у XIV веку!), а нарочито због недостатка логичности и због става према народним обичајима, које Вук сматра светињом⁴². У идејним схватањима о народним оби-

³⁶ „Требао је и показати да су овакве послове радили (или хтели радити) и други угледни књижевници, и да је он сам дошао на идеју издавања Песнарице читањем тих књига и размишљањем“. — Љуб. Стојановић, *op. cit.*, с. 67.

³⁷ Wiener Allgemeine I. Zeitung, 1815, бр. 74, с. 1168—1180. Cf. Љуб. Стојановић, *op. cit.*, с. 71.

³⁸ Јаша М. Продановић, *op. cit. Књига о Вуку*, с. 57.

³⁹ Cf. Љуб. Стојановић, *op. cit.*, с. 83.

⁴⁰ *Рецензија* (послана учредникомъ Нов. Серб. на употреблење) о књизи зовомој: *Усамљени Јуноша*. . .). *Србске новине* 1815, бр. 205, 206, 208. — Ново издање СГПС I, с. 81—86.

⁴¹ *Друга рецензија Србска* (Учредничеству послана) *Љубомир у Елисиуму*. . . (Нов. Серб. 1817, бр. 57—68). — Ново издање СГПС I, с. 116.

⁴² Ј. Продановић, и сам рационалистичког духа, замера Вуку што напада не само Видаковића, него и Доситија и Рельковића због критике народних обичаја. „Обичаји нису никаква светиња!“ — каже он. Да је Вук знао основне појмове социо-

чајима Вук заступа изразито романтичарско гледиште, мада је по својој природи реалист. Он у себи сједињује таква два у основи противна гледишта, осећајући обичаје свога завичаја као реалистички изражене одлике супротне обичајима нпр. код муслимана; он се оштро изражава противу рационализма самога Русо-а (Rousseau), Доситија, конкретно противу Видаковића. Сама формулација напада одликује се народским изражајним реализмом. Са потпуно таквом адекватношћу у изразима, са непомирљивом оштрином и вулгарном грубошћу, са заједљивошћу и сарказмом, Вук у револту назива лудовима Видаковића и његове узоре. За начин како Видаковић говори о херцеговачким обичајима каже да су то „бљувотине“, а „да је Љубомир прави *магарац* и *безобразна будала*“. Видаковић на много места „незна шта говори, него бунца као баба у болести“⁴³ (а заиста има много недоследности, чак и супротности, нпр. о давању књиге у штампу: у посвети и у предговору). Већ у својој првој критици Вук је с одвратношћу рекао да је, уз веома много других грешака, тип „како ти се име“ и сл. „прављј гадъ у Србском’ езикѹ“⁴⁴. Вук је оштар у полемици уопште. У полемисању око „средњег слога“ Караџић је тврдио да су Руси, за време рата, саветовали да се пише онако како народ говори, а не неком мешавином. То је оспорио Мих. Грујовић, који је у време рата био писар; уз писмо Грујовићево објављен је веома оштар Караџићев одговор, у коме се при крају каже „Само овакови писари и учени люди као што е Г. Грујовићъ, могу бити овако лудо горди и безобразни, да кривицу и срамоту свога незнаниа бацају на народъ!“⁴⁵ — Ипак ја сматрам једностраним мишљење Ј. Продановића да стилистичке грубости упућене Видаковићу, Светићу и другим писцима треба схватити као израз става једнога аутодидакта према тада признатим књижевницима. У суштини Вук није зао по природи. Али и пријатељи његови често истичу сувишну оштрину у Вука. Њему за грубости замера и наклоњени му Берић у једном писму Давидовићу, иако је сам Вуковом критиком задовољан. Он каже:

логије, не би се нимало озлоједио на Видаковића“. — *Књига о Вуку*, с. 54.— СГПС I, с. 129—130.

⁴³ СГПС I, с. 129, 147. — Сличне изразе из полемике и са другима наводи Ј. Продановић, *op. cit.*, с. 55. — Тако Вук са задовољством указује на критику „ону зубату“ о Физичи А. Стојковића, ВП II, с. 239.

⁴⁴ СГПС I, с. 86.

⁴⁵ Писмо Мих. Грујовића објавиле су *Новине Србске* 1817, бр. 83 (с. 661—662), заједно са Вуковим одговором (с. 662—664). Понова штампано: СГПС I, с. 176—177 и 178—181. — Алузија на ово у писму Ј. Берића Давидовићу, који то јавља Вуку. *Вукова њрејиска* II, с. 70. — Упор. Љуб. Стојановић, *op. cit.*, с. 157.

„Једно само, ако смем искрено исповедити, не допада ми се што сиромаха Видаковића пред њ светом баш онако срамотите да не зна ништа. Та то е у току рецензије очевидно и довољно доказано, мислио би дакле, да за честь човека, и онога, који се труди, не би требало онај член метути, да онъ ни Логике, ни Реторике, ни Поезије, ни стѣда ни срама, ни учтивости не познае, ни ништа“⁴⁶. Сима Милутиновић Вуку о томе пише: „Баца трице и иват писмени, премда право имаш“⁴⁷. Вук Караџић и поред своје оштрине у изразу нема злости, и у једном писму Лукијану Мушицком своја претеривања признаје речима: „Него Вам то унапредак кажем . . . да ја не умијем валити, него само кудити и подсмјевати се; а валу ћу оставити већим рецензентима, као што је Копитар“⁴⁸. Неколико година касније, када је већ осетио афирмацију својих вредности и признања, после штампања *Рјечника* и новог издања народних песама, Вук пише скромно: „А да ни ја свуда чисто Српски не пишем, то може бити, зашто у оваком почетку, и у стању, као што се књижество наше сад налази, тешко је свуда чисто и за *сеакога* право Српски писати: ја сам задовољан ако узимам мање погрјешака него други“⁴⁹.

Претерана оштрина и праве грубости у изражавању јављају се у стилу Вука Караџића управо кад је изазван. Тако, поменуте грубе речи упућене су Миловану Видаковићу тек после његовог одговора писаног с висин: и увредљиво. Овакво мишљење оправдава психолошко-стилистичка ситуација. Вук са логиком и оштрином полемише и са другима, па има грубости и у полемици са Јованом Хаџићем — Милошем Светићем, али и ту, при завршетку полемисања, са ублажавањем у тону. Јован Хаџић, у почетку Вуков пријатељ и присталица (1821—1822), доцније је изменио свој став, желећи се удобрити Стратимировићу: радећи против Караџића, интригирајући, а нарочито у *Летопису*⁵⁰. До оштрог сукоба је дошло кад су 1837. г. објављене *Ситнице Езикословне*. Полемика се распламсала, непоштедно, узбудљиво. Али на трећи „утук“ Караџићев одговор, штампан тек 1847. г., иако без грубих, вулгарних израза, био је ипак заједљив: „Ако Г. Светић има кога паметнога човјека за пријатеља, само му ваља дати да прочита овај Утук његов, па ако не почне на њ мрзити и презирати га, јамачно ће почети жалити га“⁵¹.

⁴⁶ Вукова *Ирејиска* II, с. 70. — Cf. СГПС I, с. 147.

⁴⁷ Вукова *Ирејиска* I, с. 6.

⁴⁸ Вукова *Ирејиска* II, с. 239.

⁴⁹ СГПС II, св. 1, с. 140. Упор. нап. 8, у вези са стилистичким реализовањем.

⁵⁰ Упор. Љуб. Стојановић, *op. cit.*, с. 466—470.

⁵¹ СГПС III, св. 2, с. 259.

Ове речи су управо парафраза, Вуково сећање на Светићев приказ прве књиге *Данице* у Летопису Матице Српске. Тамо се износи како се Вук жалио да се на њега „виче“ после Светићевог доласка из Беча у Нови Сад, па се каже: „Но ми исту Даницу Г. Вука народу, најпаче свакомъ ученомъ Сербљину предлажемо, да ю прочита, паъ нека намъ безпристрасно каже, колико је Даница важна и да ли се безъ узрока на Господина Вука виче?“. За први, историјски чланак каже се да је написан „преко бундева“. Додаје се с омаловажавањем „не пристоји се да Г. Вукъ таке тричарије народу продаје“⁵³. Вук је прихватио овакав тон полемике, говорећи да би такав списатељ у других народа био на последњем месту, „но у нас је несрећом, опет, измеђ првијех“⁵³. Али сем језичких, Вук Светићу не одриче других знања. Он каже: „Кад не би друго ништа боље знао од Српскога језика и од етимологије, он би у ученоме свијету био прави фушер и шарлатан“⁵⁴. У свом одговору (*Ушук*) Светић даје лични карактер у врло грубом тону. Ту је Вук назван краткочумнијим и безобразнијим „одъ најбезобразније пиљарице Бечке“⁵⁵; а на другој се месту вели „кадъ се што одвећ неславно, безобразно и погрдно хоће да значи“, каже се „Вуковски говорити“⁵⁶. Жели пак да у нашој књижевности не буде Вукових „погрда и блювотина“⁵⁷. У свом закаснелом одговору Вук не пориче да у претходном одговору има оштрих израза, али да се „грубијанства“ односе само на Светића као писца. Вуков је стил овде блажи, без увредљивих израза. Напротив, Светић у трећем Утуку наставља са увредама: да Вук друге писце „хули и ружи“, а све код Вука назива варварством и лукавством⁵⁸. Вук је само кратко одговорио без грубости⁵⁹. Ову полемику имао је да заврши Буро Даничић делом *Раиј за српски језик*.

У другим, нарочито познијим полемикама, Вуков стил показује логику у расправљању, некад и оштрину, али углавном без личног вређања⁶⁰. Чак у једном одговору Штипкаловићу тон му је у финој

⁵³ Летопис Матице Српске, св. XXXVI. — Cf. Љуб. Стојановић, *op. cit.*, с. 473.

⁵⁴ СГПС III, св. 1, с. 39, cf. с. 125—126.

⁵⁵ *Ibid.*, с. 40.

⁵⁶ *Ibid.*, с. 48.

⁵⁷ *Ibid.*, с. 53.

⁵⁸ *Ibid.*, с. 54.

⁵⁹ СГПС III, св. 2, с. 258.

⁶⁰ С. Н. Лист, 1847, бр. 8. — СГПС III, св. 2, с. 259—262.

⁶⁰ У одговору Евг. Јовановићу (*Кријика у језику*, 1846); у необјављеним објашњењима о Новоме завјету (1848), у објављеном одговору Никанору Грујићу (1853), и др.

иронији, али скоро незлобиво шаљив⁶¹. Из Вукових полемика управо су се развиле његове расправе.

VII. ТЕМАТИКА И ОСНОВНЕ ОСОБИНЕ СТИЛА У РАСПРАВАМА

Супротно линеарном и наративном причању, Караџићев је стил добијао боју и рељефност, већ од почетка, мада прво у предговорима, нарочито уз Рјечник и поновљено издање народних песама, затим: приповедака, пословица. То нису праве расправе, али у већини случајева имају такав карактер, нарочито јасан план, распоред излагања и довољно истицања важнијих делова. Са овим видом имају везе већ раније изнете мисли о Караџићевим схватањима о композицији, плану, реду излагања. Тематске расправе, уколико их је Караџић обрађивао и објављивао, највећим делом долазе у круг опште Вукове концепције, о којој је већ било говора. Такви написи су у највећем броју о питањима језика, о народу и народном животу.

Неке од њих ћемо размотрити да би се утврдила Караџићева тематска оријентација, као и смисао за композицију, пропорције, стилска повезаност.

Вукова тематска оријентација, полазећи од онога што је у првом реду било интересантно за Србе, постаје двовалентна, јер се за исте теме развија интерес и у културној Европи. Ту је с једне стране питање о српским народним песмама, о Речнику, о Првом Устанку, а у вези и са личним Караџићевим питањем — о Кнезу Милошу. Доцније се јавља специфичан интерес за Црну Гору. Једна од крупних тематских идеја оваплотила се у делу Ранкеа (*Die serbische Revolution*). А на немачком је објављена Вукова књига *Die Montenegro und Montenegriner*.

Да би се добила слика о теми у вези са распоредом грађе, пропорцијама и значају композиције, разгледаћемо четири расправе које нам дају могућности да тематски и структурално изведемо неке закључке.

У *Ковчежићу* је објављена расправа *Срби сви и свуда*⁶². Бавећи се широко схваћеним питањима српскога народа, Караџић је запазио да Срби живе не само у младој, устаничкој Србији и у Војводини, него

⁶¹ „Штета што сам ја овако немиран и свадљивац, а ти тако миран човек, као што ти и презиме (Штипкаловић) свједочи, које си изабрао према својој мирноћи“! — СГПС II, св. 1, с. 175.

⁶² Наслов нема шовинистички карактер, него је само језички неспретно комбинираан, — *свуда* значи „из свих крајева где их има“. Али такав наслов складно и лепо звучи.

и у другим крајевима. Друга тематска концепција, непосредно уплетена у прву, односила се на језичке карактеристике јужнословенских племена.

Први део тематике је већ давно постао динамички покретач Караџићеве активности, и то оличен у општој карактеристици и народној поезији. Тако је, одмах, прешао са *шеме* на један врло значајан *мошме*, на мисао о схватању вредности народне поезије, а одатле није могао избећи да тему великим делом сведе на методолошки вид, на господу која су онарођена, која би желела да раде за свој народ, али не знају како треба радити: не знајући језик ни народне умотворине, учени људи се удаљују од народа. У антитези (в. VIII одељак), супротно схватањима Мушицког⁶³, овде се истиче да се умотворинама нашег народа сва учена Европа диви, и њих ради народ наш слави и хвали (с. 45).

Други део тематике представља одјек Копитареве теорије о односу Срба, Хрвата и Словенаца. Ову мисао је потпуно усвојио, и то тако интимно, да се сам директно позива на Константина Порфирогенита. За основна стилистичка схватања је интересантно како је умео документовати и разрадити основну мисао, прегледно, са издвајањем појединих тачака. Закључак да су Срби и Хрвати били један народ „од два различита имена“ омогућио је његов доцнији став о јединству језика⁶⁴. Одговарајући Шулеку, допушта да се и штокавци (католици) могу сматрати Хрватима. Овај пример показује заиста да је, током тридесетих година, Караџић достигао сигурност стилистичког нијансирања и уобличавања.

Дело о Кнезу Милошу Обреновићу представља *шемајску целину* са писмом кнезу Милошу из 1832. године о његовој владавини, а које се досад сматрало потпуно одвојеним и наводило само као писмо. Међутим, у поменутој основној Караџићевој концепцији предвиђена је та тема. Разумљиво је, пак, што је Караџић објавио књигу о Кнезу Милошу већ 1828. г. Вук се, стално у тешким приликама, обраћао и Кнезу Милошу за одређену помоћ, па тако и писмом од 14. маја 1824. г. Тако је у овој књизи желео да прикаже обнављање Србије под владом кнеза Милоша. Али је дело схваћено шире, као наставак Рајићеве Историје, дакле од 1765. г. (укратко), а у предговору се истиче значај приказивања савремених догађаја. Међутим, иако је Караџић имао смисла за план, у овој књизи се види незвештина у томе правцу. Изгледа да је Вук осећао да је опис ранијих догађаја ван праве тематике књиге, и то је

⁶³ Стихови: Свѣтъ хвали вишшу класу нашег рода,
Аль на просту баца срамъ.

⁶⁴ СГПС III, с. 155-156. и 443-468. Cf. Љуб. Стојановић, op. cit., с. 684-685.

дато посебно под насловом *Преглед најзнајитијих догађаја из њене књиге*. Невешто, скоро усред тога дела, Вук каже да прелази „к владању Милоша Обреновића“, тј. времену између првог и другог устанка. Али стварно поднаслов показује да је то грађа за новију историју. Композиција је невешта и несразмерна.

Напротив, допуна ове књиге, тема о владавини кнеза Милоша, о самовољи, о многим безаконјима, није објављена, већ ју је Караџић, уз врло пригодно подешен циљ, са нотом добронамерне искрености, редиговао у виду писма⁶⁵, износећи све оно што потиче од несавесних кнежевих саветника. Тачна запажања, логика и прегледност излагања, смелост удружена са великом отвореношћу карактеришу тај спис, који је стварно меморандум, — посебно мало, али значајно дело. Ово је најбоље компонована Вукова расправа.

Најзад књига *Правителствоујуци совети сербскій*, иако у виду историјског излагања, представља дело тематски карактеристично, са приказом постанка борбе против Карађорђевог аутократије и Карађорђевог победе. Одељцима ове књиге недостаје формално издвајање. Ипак, јасно се види неумешност у композицији, несразмера у распореду материје. Ово дело је написано свакако много раније, оно припада оној тематској групи о којој је Караџић писао Кепену, као што смо видели. Посматрања неких појава у Вукову стилу допуштају да се ово одреди ближе⁶⁶. Овакво мишљење, на основу Вукове интерпункције, констатовао је и довољно јасно потврдио Мих. Стевановић у расправи о Вуковој интерпункцији: „Мислим да није тачно познато време постанка овог значајног Вуковог дела. А врло је вероватно да је Совјет писан знатно раније, али га Вук није штампао пре прво да се не замери кнезу Милошу, а после кнезу Александру Карађорђевићу“ (*Вукова интерпункција*. Зборник Филозофског факултета Б. У., књ. II). Оваква запажања су принципски значајна, јер показују да резултати проучавања технике стила могу бити корисни за шире текстолошке закључке.

Из великог броја критика и полемичких списа развио се Вуков смисао за факта и фактуру, — за аргументацију, логично закључивање и убедљиво усклађивање и излагање. У овоме је Караџићу помогло интензивно улажење у савремену науку, брзо и солидно овлађивање

⁶⁵ *Вукова њрџиска* II, с. 627—659. Писмо бр. 79.

⁶⁶ Љуб. Стојановић даје објашњење да су 1860. биле погодне прилике да Вук објави своја објективна излагања о Правителствујушчем Совјету (ор. cit., с. 669—670). Ово није у супротности са мојим мишљењем да је дело писано раније. То би се могло закључити и по Вуковим напоменама испод текста, јер су оне управо допуне и нови одељци, накнадно стилизовани.

проблемима стилистике и науке о језику. За дивљење је како се укључио у праву науку, и како је у томе нашао основе да осигура и научност стила и избор факата у неколиким расправама о питањима језика. Ово се нарочито односи на *Писма* Вука Ст. Караџића и Саве Текелије Платону Атанацковићу, затим на расправу о особинама говора Дубровника, Боке Которске и Црне Горе (Предговор издању Народних пословица), и још друге.

VIII. РЕАЛИЗАЦИОНЕ СТИЛИСТИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ И РЕАЛИЗАЦИОНЕ ФОРМУЛЕ

Само стилско уобличавање је у ужем смислу реализација процеса саопштавања и изражаја уопште. Постулат основног стилистичког реализовања је двостепена адекватност изражаја и разумевања. Не рећи ни више ни мање него што је потребно (Bossuet). Према томе не може се примити Скокова општа замерка Вуку да му је стил преопширан, по народском типу, мада јасан. Пример који наводи Скок управо показује да је на наведеном месту речено оно што тамо стоји потпуно јасно и без понављања:

Код њи не треба знати никакве граматике (ни Српске, ни Славенске), него зарежи перо па пиши по своме *вкусу*, како ти кад из пера истече: што не знаш Српски, метни Славенски; што не знаш Славенски, метни Српски; а што не знаш ни Српски ни Славенски, метни како ти драго (што ти прије на ум падне); ће се из два језика (и из треће главе) по својој вољи трећи гради, ту се не може погријешити: само да није чисто, као што народ говори⁶⁷.

То је стил човека који прати реализовање своје мисли, диригује процесом прелаза у развијени ток. Оно што би било специфично објашњење, што је испод нивоа реализације, Вук ставља у заграду, као нешто допунско. Једино би се могло приметити, да је требало еманциповати, тачком одвојити реченицу која представља репризу претходног тока („ће се из два језика трећи *гради*“). Али та реприза није обично понављање, него је *закључно* понављање, и зато је Вук није потпуно издвојио, а и ми данас само бисмо је појачано одделили запетом и паузом од претходног тока.

Осећање за реченицу је, стварно, релативна појава⁶⁸. Караџићева реченица има широк обухват, и то махом код историјске нарације. То показује пример који се овде наводи:

⁶⁷ Предговор *Рјечнику*. СГПС II св. 1, с. 7.

⁶⁸ Cf. М. Павловић, *Три штића реализовања реченице*. Питања књижевности и језика II.

Кара-Борђије на то писмо заповједи писмено да Младен не иде више у совјет, и он по том са својијем момцима отиде у Тополу и кад ондје докаже Кара-Борђију да су то све сплетке Кара-Ћорђијевих непријатеља, који гледају само да би како њих двојицу омразили и завадили и т. д., даде му Кара-Борђије нешто и својијех момака . . .⁶⁹.

Између Младенова доласка у Тополу и његова објашњења с Карађорђем очигледно је граница реченична, и ту ће запета бити као грешка у штампању, утолико пре што за њом долази у инверзији реченица са *кад*, а тај начин почињања инверзије устаљена је појава у Караџићевој наратији, нарочито историјској.

Караџићево излагање је развијено, нијансирано, често са уметнутим реченицама. Сложена реченица, као и разграната, има свој рељеф непосредног, али често неуравнотеженог казивања. При томе је регенс непосредност, а подсвесни импулс: да се каже све што је уплетено у обухватни процес доживљаја мишљења и изражаја. Вук са читаоцем ствара контакт чак и кад прилази некој сувопарној материји:

Ја сам још прије неколико година почео преправљати грађу за Српску граматику по начину Г. Добровскога⁷⁰.

Емоцијом доживљена реченица, динамизирана општим расположењем, то преноси на два паралелна дела:

Са особитом радости благодарим [1] свима Г. Г. пренумерантима на њовој повјерености к мени, [2] а особито Г. Г. скупитељима на родољубивоме труду и на пријатељској љубави.

То је случај емоционалног обухватног паралелизма са диференцирањем.

У Вукову стилу имамо, мада ретко, и веома лепих полетних места. Живо, реторски, веома рељефно реализован је реченички период, са градацијом:

Нека родољубиви Мушицки лети за Пиндаром и за Хорацијем; нека се дружи и пореди с Рамлером, с Клопштоком [,] с Державином и с Димитријевим; нека дубоко замишљени Соларић истражује и доказује каквим су језиком говорили земљаци и врсници Рема и Ромула; коме Србину Српски језик не ваља, нека га поправља по своме укусу, и нови нек гради! . . . Не завидим, на част

⁶⁹ *Практически употребляемый Словарь*, с. 20. Ист. сп. I, 74.

⁷⁰ *Главна свршивања суштествителних и прилагателних имена у Српском језику. Даница 1828*, с. 1. — СГПС II, с. 292. Наредни пример је из Предговора исте књиге, с. ХХI.

свакоме своје. . . а ја ћу само готово да сакупим оно што је народ Српски већ измислио⁷¹.

Сређени дух Вука Караџића, као што смо видели у разматрању концепције и композиције, испољава се у виду одређених и јасних структуралних видова процеса мишљења, нарочито у корелацијама уопште, у паралелизму и опозитумима напосе. Корелација се јавља у разним видовима, најчешће као израз логичког паралелизма у закључивању:

Какогод што сви људи, који у Србији живе, нијесу Срби, тако и ја могу бити (као што сам и до сад ево 17 година био) Србин (а не *иностраниц*) макар ће живио⁷².

Ова корелација у паралелизму је сложена, и има подлогу у другом плану поредбе (што је дато у загради). Чест је тип временског корелационог паралелизма (*какогод њре : њако сад*). Корелација често почива на актуализирању (*ојеш : сад*), тако:

Какогод што у Београду за везира остане Сулеман-паша, који се за они цели десет година једнако са Србима тукао, . . . тако опет и он по осталим градовима и по варошима постави муселиме и све остале старешине од такови исти Турака, који су или из Србије или из околних места⁷³.

И ова корелација има у својој основи антитезу, као и многе друге, на пример:

На што је Асан-бег молећи кнезове Српске узалуд наговарао, на то ји сад зулум и невоља стане саме нагонити и упућивати⁷⁴.

Антитезе су често самосталне у стилу, засноване на помереном значењу последичног *њк*. Оне су чешће у сликању него позитивна упоређивања, о којима смо говорили раније⁷⁵.

Тип супротности (*али*) код Вука најчешће почива на упоређивању ефекта, а у вези са *исјина* „заиста“, и *њрежда*. Овакве конструкције су у врло раним саставима, „народски“ добро постављене, на пример:

⁷¹ *Српске народне њриповјейке*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу 1853. — Предговор.

⁷² *Вукова њрејиска II*, с. 623. Писмо 17. I 1832. г.

⁷³ *Милош Обреновић*, с. 57; *Ист. сп. I*, с. 137.

⁷⁴ В. Караџић, *Прва година Српскога војевања на даије*. Даница 1828, с. 149.

⁷⁵ Ово је веома изразито у сликовито датој анализи писања по плану (поводом превода Т. Љубибратића).

Истина да су нама пријатељи мили и драги, али су намъ непријатељи много пута полезнији одъ њихъ⁷⁶;

или:

Премда има доста људи који знају много пјесама, али је опет тешко наћи човјека који зна пјесме лијепо и јасно⁷⁷.

Има случајева где је двостепени однос супротности као *но* према *истина*, а према целини прве корелације — *али* изражава шире супротстављање:

Истина да е рецензенту највећа радостъ одговарати на оваково што противъ свое рецензије, *но* опетъ на ово писмо, изъ много узрока, не би радъ био одговарати; *али* кад Г. Грујовић овако моли да му се учини љубавъ, морамо му накратко штогодъ одговорити⁷⁸.

Данас би се друга корелација одвојила тачком, почињући са *али* или *међуџи*. Ово се пак не може узети Караџићу као грешка, јер он обадве корелације, у рељефу процеса мишљења, осећа у ближој вези према контексту. Разуме се, има, мада ретко, примера где се може учинити замерка. Тако он (према претходној мисли) почиње реченицу са *али* (*Али да не рече ко*, у значењу „само нек не рекне неко“), јер је иза корелације потребније да остане *али*⁷⁹.

Такав је однос оградаивања, императивског супротстављања према разјашњењу као другом делу корелације; ипак постоји основни паралелизам, али који оптерећују конструкције са *да*: „Али да не рече ко да ја мислим да црквенијех књига не треба читати, него да их ваља презрети и чувати их се; ја мислим на против: да и браћа наша закона Римскога ваља да читају наше, и старе и данашње, црквене књиге, али и ми, особито списатељи и књижевници, да читамо књиге њихове, особито старијех пјесника“⁸⁰.

У првој фази стилистичког развитка има реализовања каквих има у народском типу говора, као што је замена квалификатива („какав“) описом („као што се“). То би било слично каузалној корелацији са *зашто* :

. . . то може бити, *зашто* у оваком почетку, и у стању, као што се књижество наше сад налази, тешко је свуда [= „увек“] чисто и за *свакога* право [= „правилно“] Српски писати⁸¹.

⁷⁶ Вукова *Ирџиска* II, с. 118 (24. XI 1816).

⁷⁷ *Народне пјесме* I (1823). Предговор.

⁷⁸ СГПС I, 178; Н. С. (1817), бр. 83, с. 662—664.

⁷⁹ СГПС III, св. 2, с. 260.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ СГПС II, св. 1, с. 140.

Корелацију вишег типа *не само него* и („nicht nur sondern auch“) налазимо тек у коментару меморандума кнезу Милошу :

Милош, који не зна ни читати ни писати, *не само* што без икака питања и с киме саветовања управља по својој вољи. . . , *него* заповеда и у цркви, када ће се и како звонити и како ће се литургија служити⁸².

У тражењу изражаја изнад простонародног начина изражавања Караџић је достигао обухватан, нијансиран и у великој мери рељефан степен стила, и поред уочених и овде показаних неспретности. У таквом виду стила налазимо дисјунктивну анализу, на пример — трочлану :

. . . но будући да сам ја човек сиром, и не знам *или* ћу се старати како ћу живети, *или* како ћу што смислити и лијепо написати, *или* како ћу послџе књигу наштампати и на свијет издати. . .⁸³.

Најелегантније средство које је Караџићу омогућило стилистичку еластичност, рељефност и велику живост јесте инверзија. Он је инверзијом овладао формирајући вид свог наративног стила. Али му је ослонац у пословичкој структури: *Ко се боји врабаца, нек не сије њроје*, како Вук наводи уз врло успелу парафразу: *Који се сѣисаѣељ боји и ѣлаши рецензѣиѣа, он слободно нек не узима ѣера у руке*⁸⁴.

Веома дуга компарација кројења и прављења плана при писању није знак стилске невештине, него знак жеље да се хијерархијски, до најмањих детаља, прикаже значај упоређивања и да се постигне пуна убедљивост уз ироничну педантерију. Ипак, не треба заборавити да Вук шире осећа целовитост слике у вези са детаљима, и да у њега знак тачке са зарезом често има вредност тачке. Најзад треба напоменути Вуково редиговање, исправљање текста, — потврђено шире, а не само код народних умотворина. Најизразитији пример је редиговање већ поменутог меморандума Кнезу Милошу. У архиву САНУ налази се и један концепт, са Вуковим потписом, из кога се виде преправке и многе крупце, често врло значајне измене при утврђивању дефинитивног текста⁸⁵.

⁸² Вукова *ѣрейиска* II, с. 650—651.

⁸³ Вукова *ѣрейиска* II, с. 536.

⁸⁴ СГПС II, с. 98. Упор. и с. 100—101 (О пословичком типу у одељку XI).

⁸⁵ Вукова *преписка* II, с. 657—659. Cf. писмо — меморандум, *ibid.*, с. 627—643, а коментар с. 643—656. — Исправљених текстова има и у другим рукописима Вукове заоставштине.

IX. Вредности стилистичког значаја у реченици

Стилистичке појаве се налазе између језичке структуре и стилистичких вредности. Стога ће овде неке такве вредности бити проверене у међусобном додиру реченица и у реченичким функцијама.

У стилу Вука Караџића, у прилозима уз поједине речи у *Рјечнику*, реченица је јасна, одређена, у њој су чланови нормално усклађени. Тако је у *Ковчежићу*, а и у другим етнографским списима. Такав вид логичке и језичке сређености показују дакле етнографски списи. Међутим у књизи *Правитељствуюјући совјет* запажају се појаве извесне неусклађености функционалних чланова, и то много шире, а не само код категорија у превирању (в. даље). Запажени су већ изразити примери⁸⁶, са стилем који је „развучен, гломазан, са деловима чији однос није добро решен“. Из целе књиге најизразитији је пример:

За ове и остале оваке послове највише је на Младена викао Стефан Живковић, који је био родом из Ниша, || *иа* у дјетињству дошавши са својим оцем у Биоград, | ондје послѣје стао трговати, || *и* обогативши се прилично, зажели живљети господски, || *и* за то у дахијско вријеме пребјегне у Земун, || *и* оданде је он први године 1804. почео Србима цѣбану набављати и слати, || *ио њом* је године 1805. ишао у Цариград као посланик од народа Српскога, || *а њошњо* Срби узму Биоград | намјести се опет ондје, || *и* тако је био богат | да је по десет хиљада дуката совјету давао у зајам, а и појединијем људима много је добра учинио, || *али*, једно као варошанин, а друго што му је завидио Младен као и он Младену, | никако није могао да постане никакав старјешина у народу (с. 22).

Овакав тип ланчаног излагања представља неконтролисан, подсвесно крашчлањен ток у процесу мишљења, у коме имамо стварно *низ* самосталних реченица: под осећањем усмерености ка збирном утиску, оне су повезане свезама два основна става (настављање и супротност), и то: *иа* (настављање), *и* (везаност и настављање, уједно), *и* (узрок — „стога“ и настављање — „па“), *и* (ситуационо с настављањем — „те“), *ио њом* (временски, последично), *а* (супротно и последично), *и* (настављачки и начински — „а“), *али* (супротно, даље у корелацији рашчлањено).

Таква навештина је више техничке природе, са потребом да се један комплексан склоп у процесу мишљења стави у супротност према

⁸⁶ Милка Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*. Зборник за филологију и лингвистику I, с. 114—126.

ономе што је у реализационом току претходило, и ономе што ће му следити. Такав начин реализовања нема ону подлогу коју смо констатовали код описа. Он је типичан и за први Караџићев историјски спис, *Прва година војевања на даџе*: ту налазимо исто, у одговарајућој фреквенцији, као у примеру:

Бјегунци, | или сад већ све ајдуци, | узму из Сибнице што [„колико“] буде људи за оружје, *џа* [настављање] отиду даље *да* [намера] буње народ, палећи анове и бијући субаше по селима, *и* || [настављачки] стану поручивати на све стране: || [актуализирање у директном говору — „да“] „Ко може пушку понијети, нека иде у чету, | *да* [намера] се пале анови и бију и ћерају субаше; || *а* [супротност] жене и ћеца нека бјеже у шуму у збјегове“⁸⁷.

Таква су, на пример, места о састанку српских вођа устанка и турских представника (У Земуну, на позив варадинског генерала) и причање о боју на Чокешини, с једне стране, а с друге стране о измирењу Карађорђа и Младена и о уређењу рада Правитељствујућег совјета у Смедереву. — Дакле, у оба списка, у једном који је наративан и другом са расправљањем у виду нарације, — имамо истоветан начин стилистичког реализовања. Уз већ раније изнето мишљење ово је један доказ више да су ова два списка из исте еволутивне фазе Вуковог стила. Ту временску изохроност показују и стилистички детаљи. Нарочито употреба свеза *и*, *џа*, *џе*, *а* у ова два списка показује исте резултате, јер се настављање јавља или као упрошћен појам или у непосредној корелацији (*и* : *џа*), или и последичној корелацији (*и* : *џе*); *а* исто тако може бити у корелацији временске, узрочне и просте опозитности. Занимљиво је да у оба списка *џе* не мора бити појачано прилогом, а *џа* се обично појачава (*џа* послџе, *џа* онда); *и* се у оба списка јавља у разним нијансама; *а* је прецизније функционалне вредности. — Мултивалорично *и* може бити у двостепеној функцији: *и* *одмах га зајале* (те га одмах запале); *и* („па“) *Турке џобију и раићерају*.

Уско дијалекатска је употреба уз са временским значењем — *који* су уз *ову буну највише викали*⁸⁸; то је ретко. Има и других сличних народских оссбика, нпр. *џо*, које појачава *кдише* — (а и они само) *џо с неколико момака* (отиду сваки својој кући), м. „са по неколико момака“, „имајући сваки по неколико момака“ (*Даница* 1828, с. 220).

⁸⁷ *Даница* 1828, с. 158—159.

⁸⁸ ПСС, с. 21. Ист. сп., с. 74.

Било би сасвим природно очекивати неусклађеност релативне реченице са основном. Примери који се овде наводе одабрани су тематски и временски равномерно. У објави Рјечника имамо пример:

Многе ће рѣчи Сербљинѣ съ радостію и удовольствіемъ овде читати, кое се иначе само у пѣснама чују⁸⁸.

Непосредни наклон релативне реченице на функционалну базу (речи) условљен је инфинитивом *читати* (на крају основне реченице), а случај није решен уметањем релативне реченице. Такав ток некад не прекида ни тачка:

... надам се да ћете ово прошење моје милостиво примити и мене срећним учинити. Који препоручујући се ... ја сам ваш вјерни и препокорни слуга⁸⁹.

Међутим и у спису о војевању против дахија има примера нормално уклањених. У књизи *Правилъ съставујушчи совѣтъ* истиче се са неусклађеном релативном реченицом више примера, као:

... али су многи и изгинули јуришајући на Турке да би се показали, међу којима је био и Атанасије Чарапић⁹¹.

... пред вратима свагда је стајао један момак с пиштољима и с ножем за појасем, који се звао каваз, те је јављао кад би ко дошао и рад био унутра ући⁹².

... заповједи се свима, одмах да иду сваки на своје мјесто, да их не би *Пейшар* и *Миленко* с војском Руском ондје застали, за које се већ знало да су на путу⁹³.

У првом примеру семантичко значење *да би се показали* „да би се истаikli, одликовали“, има вредност прилога „храбро“. Таква семантичка вредност упрошћава уметнуту реченицу и одржава везу са завршетком основне линије. Исто психолошко-језичко објашњење налазимо у другом примеру, у коме додаток „с пиштољима и с ножем за појасом“ има синтетизирајућу семантичку вредност „потпуно наоружан“, дакле *иошину наоружан момак*, а то психолошко-језички чини мост ка еквиваленту *каваз*. Овим се поремећајем у структури реченице не пориче корелациона неусклађеност, — али се објашњава процес скре-

⁸⁸ СГПС I, с. 93.

⁸⁹ Вукова *Ѣрејиска* II, с. 537.

⁹¹ ПСС, с. 40.

⁹² *Ibid.*, с. 10.

⁹³ *Ibid.*, с. 51.

тања. Такви су случајеви онде где Караџић жели да употпуни слику; где нема сличних додатака, однос је нормалан. Из тог је истог периода понеки пример типа *нас има који смо*.

Реченица са *који*, а у инверзији, за Караџића (око 1826—1828. г.) није довољно еквивалентна субјекту, и он додаје *онај*, — али је то дириговано наредном реченицом, где имамо *кога*:

Који је имао две дуге или мале пушке, *онај* даде једну *ономе*, од *кога* су Турци одузели све⁸⁴.

Тако и спис о Милошу Обреновићу долази у ону групу која открива напоре Вука Караџића да пише народним језиком, али са тежњом да му реченица буде у вишем стилу. Ипак су и у овој књизи примери те врсте доста ретки: углавном онде где Вук подсвесно жели да постигне ефекат, па тако појачава и допуно, мада сувишним знаком опозитности, као у примеру:

*И њрем да су га Срби терали, но Српски коњи посустану, а он на добру коњу утече*⁸⁵.

Такве врсте ритмичке, али не и семантичке неусклађености сретамо и у овоме спису при реализовању релативног односа, као у примеру:

Од Дубровника идући поред мора к југу одваја се од мора у суку земљу отока, готово свуда шира од Дунава ниже Биограда, *која* се онуда зове „канал“ или „конао“⁸⁶ —

ту уметнута реченица не прекида везу релативног односа, јер додатак *шире* везује именицу са релативном заменицом.

Наравно, ови не тако бројни примери не умањују значај реченице у народном духу, али обично ширег замаха, уравнотежене и неусиљене, какве стварно карактеришу позније писана Вукова дела, преписку, а нарочито полемичке и етнографске списе.

Употрсба заменице *ишо* у смислу вредности „који“, код Вука Караџића жива, одговара употреби у народу, а то ни новији књижевни језик не демантује. Али Вук има и народску употребу *које* у значењу „што“ (али доста ретко), на пример:

„навале једнако око Јакова да се постави Совјет, *које* и Јакову буде по вољи“⁸⁷.

⁸⁴ Милош Обреновић, с. 78—80. Ист. сп. I, с. 146.

⁸⁵ Ibid., с. 140.

⁸⁶ Пословице. Предговор, с. XV.

⁸⁷ ПСС, с. 2. — Упор. Вукова *јрејиска* II, с. 643, при завршетку писма Кнезу Милошу.

Занимљиво је да се *које* налази више пута као продуктивни део молусложеница *које зашћо, које адашћо*⁹⁸.

Међутим свака обична нестандардна реченица не мора се сматрати грешком. У примеру *Ако ко жели да ја иројаднем, иожамће барем народ овај и гледајће да би га избавили*⁹⁹. Формалан је однос

ко: *иожамће* = $S : Pl$.

У ствари психолошко-језички овде *ко* има бивалентну вредност „ко од вас“ = „неко од вас“, и у ту двојну вредност укључује се глаголски облик множине. Уопште појам релативности као односа у функционалности реченичне целине врло је еластичан. Отуда у развиту српскохрватског језика мултиваленције и колебања, какве показује студија А. Галиса (*The Syntax of Relative Clauses in Serbo-Croatian*; cf. М. Стевановић, Наш Језик VI; М. Павловић, RES XL, Зборник у част А. Vaillant-a). Таква колебања се нормализују и стабилизују у савременом књижевном језику. У Вукову пак стилу иако не значе позитивну карактеристику, вреде као специфичности, указујући и на процесе стабилизације. Такви су случајеви изразито стилистичке вредности. Специфичну стилистичку боју добијају не само речи, него и облици ако су на путу да се губе, да застаревају. Тако у негативној реченици објекат у генитиву садржи стилско освежење, на пример у књизи *Правишељсџујуиши совјеј*: *Да Миленко у невољи не би Пореча иредо Турцима; Не хшједне ойкољавашћи и биши Демграда; Да војску Срјску слободи и иршиорди да не би шагчева осшавила; Ако не би могао Турака узбиши, може биши да би сачувао Љешницу и Лозницу; Кад су видјели да Турака узбиши не могу*¹⁰⁰. Такву вредност имају и облици неодређеног вида, као у *равну иољу; ио једнога иошћена и иамейна човјека*; затим наративни презент; дублетни облици *овакови, иакови, онакови; неколика мјесеца* према „неколико месеци“. За дубоку временску перспективу, у релативном временском односу, врло су ефектни, иако врло ретки, облици плусквамперфекта, нпр. *који је онда био ондје дошао*¹⁰¹. — Иако не тако често, Вук Караџић ипак употребљава *којега, за којега* (м. „чији, за чијег“), нпр. *Зашворно или усшавио код себе некога Миширића, за којега је брашом била сесшра Јаковлева*¹⁰², а нарочито у Новом завјету.

Најзад пасивно значење конструкције глаголских облика са се врло је често у Караџићеву језику. Тако: *Од како се у Сријему виноград*

⁹⁸ Упор.: *Којгде*. Cf. Караџићева узречница *којгде*.

⁹⁹ ПСС, с. 68.

¹⁰⁰ ПСС II, с. 39, 40, 42, 65—66.

¹⁰¹ Ibid., с. 42.

¹⁰² Ibid., с. 13.

почео садити упућује на пасивни израз „почето сађење“, а тако исто *Од како се у Европи дуван почео садити; Од како се наша Америка*, тј. откако је пронађена, откако је откривена Америка¹⁰³; *Проштури у Србију њодоста џебане, ње се нешто њо народу разда, а нешто се сакрије на Авали*, тј. буде раздато, буде сакривено; *Српски је њрви и њоследњи уговор о миру био, да им се даје предаду у руке; Ако Турци ударе на оном крају, и не могу се узбити. . . онда наши да зайале Лозницу*¹⁰⁴, тј. „ако се не буду могли сузбити“ одн. „ако не буду могли бити сузбијени“; *А кад се, на свршетку године 1812. и стерāju из овога совјета и Југовић и Радоњић, на њихова мјеста не постави се нишко*, тј. „буду истерани“, „не буде постављен нико“¹⁰⁵. — У данашњем језичком осећању имамо више степена нијансирања (углавном: додир медијалности и пасивности, или типична пасивност, као што је и овде уз текст наглашено). У Караџићевом стилу то није диференцирано, и утолико више добија стилистичку вредност необичнога, а тиме нечега што архаичношћу освежава.

Веома су ретки случајеви неразграничена два процеса мишљења, тако да је друга реченица антиципирано уплетена са претходном:

. . . а Љешничани, | који су и онако на гласу пушкари, | а сад испративши жене и ђецу | [*и њошто су*] само војници остали и утврдили се || дочекају ји и | многе побивши | узбију натраг¹⁰⁶.

Како није развијена реченица „како су“, односно „пошто су“, прирочки облици *осјали, ујврдили се* осећају се партиципски, али прилошки осенчени, у корелацији са структуром претходне реченице, и у њу се психолошки укључују са вредношћу „оставши“, „утврдивши се“.

Посебно би било занимљиво поменути синтаксичко-семантичку контаминацију нпр. (*ако*) *могбудем*, али која добија фразеолошку вредност „могаднем“ са футурском оријентацијом условљености. Таква, не врло ретка особина такође оживљава стил.

Х. Ред речи

Ред речи је веома значајно мерило за карактеристику стила Вука Караџића. Томе питању с обзиром на српски језик посветио је П. Бор-

¹⁰³ *Даница* 1827, с. III.

¹⁰⁴ *Прва година Српскога војевања на даје*. — *Даница* 1828, с. 146, 185, 195.

¹⁰⁵ ПСС, с. 58.

¹⁰⁶ *Даница* 1828, с. 175.

Ђевић посебну расправу¹⁰⁷, а Т. Маретић о реду речи доста опширно расправљао, нарочито на материјалу Вука Караџића и Ђуре Даничића¹⁰⁸. Овде ће углавном бити узете у обзир оне појаве које се осећају као стилистичке вредности и оне синтаксичке особености које могу бити сматране као карактеристичне за стил Вука Караџића.

Стилистичке вредности изражене редом реализовања у говорном току показују двоструку условљеност. Целовитост групе мисаоног тока утиче на склоп сваке реченице у једном параграфу, индицирајући почетак и одређујући тип реченице, чији ће склоп бити ослонац за даљу, наредну реченицу. Други принцип, који се укршта са првим, указује на истицање појединих речи, а то може бити у виду психолошко-семантичког или емотивног тежишта на почетку, или на крају реченице. Овим пак реченица не губи своју целовитост (без обзира на формална разграничења, као што смо већ видели). Томе принципу биће подложна анализа стилских вредности у Караџићевим списима.

Глагол на крају реченице, то је прво питање. Такав положај код војвођанских писаца Вукова времена представља страни утицај. Вук је и у том правцу замерао својим противницима, мада и он сам има реченице са глаголом у том положају. Прво ћемо се задржати на примерима које наводи Маретић за облике глагола *моћи*, *не хтијети* иза инфинитива¹⁰⁹. Тако: *Цвеће, од кога ће му благодарно њојомсјиво њакове венце њлести моћи* (МО, Посвета); *Ја, браћо, ови њојова осјавијети нећу* (ib. 96); *да би га у најредак њројив Милоша њојребијети могао* (ib. 138); *не бих њоволније службе имајети могао* (Лажу и ојадања, 11); *али се њога њидје у мојјем књигама наћи не ће* (МО, 26); *да би се њословице лакше разумјети могле* (Пословице, Предговор, с. VIII), итд. У овим примерима је тежиште на волутивним глаголима, те се на крају реченице истиче намера, воља, могућност, иза онога што је означено инфинитивом. — Али у Караџићевом стилу имамо и случајева без овакве инверзије кад нема нарочитог истицања, као у књизи о Правитељствујушчем совјету: *Овима се њијесу могле у дијломама назначијети њоименце кнежине и села* (65); *Њије хтио да се сѡара своје војнике ослободијети и у скују их задржајети* (55); из писма Сими Милутиновићу Сарајлији — *Цицо не вјерујем да би ти њио могао њослајети*¹¹⁰. У таквим случајевима је предни-

¹⁰⁷ О реду речи у српском језику. Глас СКА LVII. Београд, 1898.

¹⁰⁸ Т. Maretić: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, прво издање, 1899, с. 428—429.

¹⁰⁹ Овде су такви примери проверени, неки при томе и попуњени. Додат је пример из истог Вуковог дела са с. 65.

¹¹⁰ Вукова *ѡрејиска* I, с. 14.

Има случајева изостављања прирока, ако се његова вредност садржи у емоционалној (обично узвичној) обојености неке речи. То је начин који карактерише нарочито живља места у Караџићеву причању, нпр. *Ойиду оданде у Пореч да узму Миленка...; али кад њамо [дођоше], шња да виде и чују!*¹¹⁹. Тако је у антитези оживљена слика — *Српски коњари њролеше кроз њешаке уђраво на шанац, ња из кубура одозго ѡреко шанаца [опале] све на Турке, а њешаци за њима с вашином [навале], ње рукама [држ'!] за шанац!*¹²⁰, слично примеру из народне приповетке *Ја ћу брка свијем* (тј. буздованом ударити). Такву особину налазимо и у писмима (*Ја се дуже од 10 дана не мислим још овђе бавиџи, ња онда [идем] у Нови Сад*, ВП I, 283).

У семантичким групама, нарочито у изразитим синтагмама, имамо такође јасне односе предикативности нормалног излагања с једне стране, и наглашавања с друге стране. Већ у предговору уз *Писменицу* имамо препонирање и постпонирање одреднице — *истишњиџа ревности к роду моме; необорима ѡдѡора једног народа и цџене његове; ѡруд ће мой, а моџа ће сва жеља биџи испуњена*. — Постпонирање је израз наглашености. Истицање заменицом у постпозицији релативно је чешће у списима из ранијег доба (*школа ова*, у биографији Ивана Југовића; *логор је ѡај био, Прва година, Даница 1828, 196; ѡако су сџвари ове сџајале 1804, 1805. и до ѡловине 1806, ПСС, 13; буни овој био је ѡочешак* (ib. 20); у писму Л. Мушицком — *Сандук ѡај са ликером*, ВП II, 225. Има и колебања (*Гроф Цукаџо од војске Руске, а главноме у правитељ у Руске војске*, ПСС, 41—42); чешће *војска Турска, а Српски коњаци* (МО, 115); али је колебање привидно, јер је и у таквим случајевима наглашавање, само мање изразито; тако *да грамаџику ону ѡреведе* (СГПС III, 121). У индиферентном тексту, обично у писмима, нема инверзије, нпр. у поменутом опису Рисанске ношње — *у ову јаму* (на горњој страни феса). Тако је у објави за *Рјечник — О Сербскоме рјчнику* (СГПС I, 92). Заменица је најчешће у препозицији када наглашава синтагму — *Јаков уџаради сву своју војску* (ПСС, 33). Овакав ред је често условљен реченичким током реализације због енклитике *се* или *ће* — *Али се Турџи ови узбију и разбију* (*Даница 1828, 184*); *Кад се у Србији дозна да ће војска Руска ѡријеџи ѡреко Дунава у Србију* (ПСС, 39). Ово је нарочито онда кад предикат синтагме има више додатака — *Ови сами Српски ѡешаци оборе и развале горњи шанац* (МО, 96). У овоме постоји стилистичко-функционална диференцијација. Посесивна заменица оби-

¹¹⁹ СГПС, с. 35.

¹²⁰ *Милош Обреновић*, с. 115. Ист. сп. I, с. 161.

историјским излагањима, ублажујући успоравања која изазива доминантна конструкција реченице са *кад*.

У Караџићеву пак језику има и конструкције ових облика са акузативом објекта, са уплитањем субјекта у такву групу, као *Слушајући судије ово ирришопједане (Даница 1827, с. 127), Чујући моја жена ове ријечи (ibid., с. 131), Видећи ја њо народу нашему овако различно изговарање слова х, ђео сам . . . (Пословице, Предговор; СГПС, III, с. 9)*. — У таквим примерима субјекат основне реченице има бивалентну вредност: Караџић га осећа у јачој мери као субјекат сажете реченице. У сваком случају, пре него реликт, то је знак неवेशтине, слабијег интензитета у процесу мишљења. У доцнијим списима тога је све мање. — У односу према конструкцијама *кад : њошшо*, можемо схватити као актуализиране инверзијом примере *Родофиник дошавши у Букреш . . . (ПСС, с. 35), Видећи Срби како се Турци . . . ирејрављају к райш (МО, с. 32—33)*.

Треба нагласити да у Караџићеву језику чешће срећемо конструкцију *будући да* „пошто“ (НП I, 1823, Предговор; у биографијима знаменитих људи, и сл.), и да то опомиње на несвесно примање (Тако је често код М. Светића).

XI. ЕЛЕМЕНТИ ЕТНОГРАФСКОГ КАРАКТЕРА

Питање народског, етнографског карактера стила поставио је Петар Скок: „Основица Вукова стила даде се формулисати у двије ријечи. Његов се стил оснива на фолклорном реализму. То значи да он настоји да се изрази онако сликовито како то чини народ“¹²¹. Међутим ово не потврђују досадашња излагања. Да би се та поставка проверила, разгледаћемо типичне фолклорне елементе, јер је већ јасно показано да Караџићев лични стил, са извесним варијантама, није идентичан са стилем народних умотворина, мада народни стил потенцијално живи у Караџићу; он осећа вредности тога стила. Скокови закључци почивају углавном на вредностима речи; помињући и поређења у полемикама, на пример, несумњиво је добро истакнуто да је Вук лепо формулисао семантичку вредност „напредан“ изразом *биши иред неким*. Исто тако добро је запажено да Вук вредност „аутономије“ даје као формулу *да између себе сами суде и ујрављају*. — Али је у суштини ово питање много сложеније.

Закључак о односу Вукова стила према начину изражаја народне песме треба проверавати на конкретним поређењима. — Проучавајући

¹²¹ Op. cit., с. 125.

Филипа Вишњића, кога је Вук Караџић сматрао јединим правим песником, Божидар Томић је извршио анкету и констатовао да је Караџић у великој мери унео у *Рјечник* речи из Вишњићевих песама и употребио значења Вишњићевих стихова¹²³. Не може се схватити да је Вук само у Вишњићевим песмама могао наћи речи које се налазе и у њима и у *Рјечнику*; али је несумњиво да је велики број речи управо из Вишњићевих песама. Значајно је што је Вук из пет Вишњићевих песама унео 275 стихова као потврде за значења појединих речи. — У чланку се даље упоређују текстови Вишњићеве песме *Буна њрошине дахија* и Вукова списа *Прва година војевања њрошине даија*. Догађаји се нижу у довољној мери напореда, са много истих а специфичних речи. Оваквим поређењима се, поред сличности у појединим изразима и групама речи, запажа и више места која су у оба текста скоро идентична (*И Гагића Јанка буљубашу: буљубашу Јанка Гагића; Грбовић се бјеше осјејшио: а кнез Грбовић некако дочује; Да зајале цркву Чокешицу: Да зајале Чокешицу*, итд.).

Међутим у Вукову стилу имамо, и то у знатном броју, народне елементе, реминисценције, изразе народне, или на народни начин формулисане.

Може се рећи да веома значајно етнографско богатство живи у подсвести Вука Караџића, и то изразитије него песме, са извесном динамиком. У погодној ситуацији оц из тога народског блага наводи потврде и објашњења. Пишући Лукијану Мушицком о намери да се ожени истиче да је томе време — и на евентуални приговор има готов одговор: *Хе! Не лишиш магаре док њрава нарасиће!*¹²³. В. Васиљевћу пише о својим очекивањима, па парафразира народну пословицу (које нема у збирци) *Ако буде и њозно, надам се да ће бићи скозно*¹²⁴. Често чини алузије на народне пословице¹²⁵. Говорећи да се не треба бојати критике и критичара, каже *Ко се боји врабаца нек не сије њроје* у ироничном значењу (у *Рјечнику* под *в р а б а ц*), а затим (под *п р о х а*) *Жива жељо, кукурузна њрохо!, Држ се њрохо, на свадби сам била*. Пословички дух, антитезе и ритмика живе у Вуку, и поводом објашњавања да се „не шире“ народне песме локалног, не општег значаја, он ће рећи *Бе њосијају њу и осијају*, са римовањем, по типу народних пословица.

¹²³ Божидар М. Томић, *Вук и Вишњић*. — *Књига о Вуку*, с. 94—108.

¹²⁴ *Вукова њрејиска II*, с. 137. Писмо 30. I 1817.

¹²⁵ *Вукова њрејиска III*, 184.

¹²⁶ На пример: *Ако лаже коза, рог не лаже*; ако лаже Рецензентъ, сто књиге и рецензије (СГПС I, с. 173); често у писмима, нпр. *Пријискушо јаче, све навише скаче, Двије се рибе на једној вајри њеку, ња једна другој не ејерује*.

Доста су честа пословицка (не поетска) поређења, обично у писмима и полемикама. Поред пословица таквог типа каква је већ наведена (поводом критике), нећ поменемо из полемика оно што је речено о писању Видаковићевом: *Бунца као баба у болесии*¹²⁶. У једном писму наводи максиму, пословичку карактеристику искренности, с позивањем на извор: „Бабе наше кажу за искрена човјека: *Што му је на срцу, оно и на језику*“. И супротно томе, за дволична и подмукла човека каже: *Кусалом ше закусује, а дршком ши очи вади!*¹²⁷.

Нарочито је стилски ефектан народски израз *да није било сѣраа Турскога*¹²⁸, тј. страха који изазивају, задају Турци, дакле „страх од Турака“. — У последњем одговору Светићу каже да је ту довољно речено, иако је одговор кратак, и додаје да је то *чалабрчак док њри-сѣје ручак*¹²⁹. — Шљиво о себи каже Л. Мушицком: *Мы смо богатији люди ако и немамо нишиа Ха! Ха! Ха!*¹³⁰.

Често су или пословица или неки народни израз устаљене вредности, живе реминисценције на неку шљиву причу. Тако у једном општром одговору (1817) каже: *Али кадъ му е чела за клобукомъ нека се ѿише мало*¹³¹. Такав је и израз *Слава богу! Лейи звона!*, у значењу „говори тако паметно као кад лупају звона“, а потиче из једне причице коју Вук наводи.

У текстовима а и уз многе речи у *Рјечнику*, налазимо веома много устаљених израза и специфичних семантичких значења, на пример: *на вјеру радиши*; (неће га) *ни глава заболеши*; *биши изван себе*; *навалиши на враи* — *на нос*; *баиши кривцу* (на некога); *уливаши* (некоме) *у главу*; *радиши* (некоме) *о глави*; *јод уздом држаши* (некога); (доћи некоме) *на чеман*; (добро) *се узеши у ѿмеш*; *искалиши срце*; *драге душе* („радо“); *шумарши главом* („не мислећи јурнути“); *на целом бијелом свијеиу*; *знаши књигу* („бити писмен“). — Такви су и многи изрази из народних приповедака (*ошши на војску*), и из савремених догађаја (*куиши војску јод ѿлаиу*; *ио се не ѿрекине на миру*; *бази ваиру у народ*, *ѿале и жаре*, тако и *але и вране*) и др.

Има конструкција које прелазе у устаљене форме обично регионалне, па се јављају и у Вука, као: *за шурског времена* (упор. *за Кулина*

¹²⁶ Упор. СГПС I, с. 147.

¹²⁷ Вукова *ѿрејиска* II, с. 625. Писмо из 1832. г.

¹²⁸ Милош Обреновић, с. 91. Ист. сп. I, с. 151.

¹²⁹ СГПС III, с. 259. — Упор. Љ. Стојановића, *op. cit.*, с. 596.

¹³⁰ Вукова *ѿрејиска* II, с. 122.

¹³¹ СГПС I, с. 178.

бана и добријех дана); *То ћеш ти бићи рђаво разумео* („Биће да си ти то рђаво разумео“).

Вуков стил, дакле, почива у знатној мери на осећању за устаљене форме пословица и народне фразеологије и садржи такве елементе. Па ипак се не може рећи да је Вук Караџић фолклористички писац, и да је његов стил етнографског, фолклорног карактера. Његов је стил далеко од стила Стјепана-Митрова Љубише, типично народног колорита, далеко од стила правога народског приповедача Невесињског. Вуков стил није у том виду народски да би се могао узети као права позитивна особеност; али то није ни стил лишен позитивних народних општих устаљених форми. Ту има ипак довољно народних фолклорних елемената, који уносе динамику, нарочито кад је реч о писмима и о полемици.

XII. Стилске особености у преводу новог завјета

Вуков превод *Новога завјета* био је предмет дугог расправљања и великих дискусија, нарочито о тачности превођења, посебице о словенским речима. Историју око превођења овог сакралног текста и оцену о њему дао је прегледно и довољно опширно Љуб. Стојановић¹³³. Међутим о самим језичким особинама тога превода и правој вредности те књиге говори Бура Даничић. При томе нарочито истиче лепоту језика у превођењу, и врло високо оцењује то дело речима: „Мислим да се нећу огријешити о човјека, који је основао нову српску књижевност, ако ради те важности кажем да колика је сва књижевна радња Вукова, опет јој је цијелој ово дјело круна.“ Ту, свакако, као што ћемо касније показати, Даничић мисли управо како на језичку структуру, тако и на сам начин изражавања, дакле на стил. Али Петар Скок говорећи о Вуковом стилу није се обазрео и на превод Новога завјета, у коме је стил био на другој основи, супротној Скоковом схватању о Вукову стилу и његову етнографском карактеру.

Превод Новога завјета изграђен је на стилу који се одликује извесним специфичним појавама. У томе стилу има структуралне доследности, ефекта изразитости и специфичне боје у излагању уопште, у

¹³³ Љуб. Стојановић, *op. cit.*, с. 601—623. Веза са Даничићевом књигом *Раић* је очигледна. Приказ је написан био још 1847. године, кад је штампано прво издање превода, али га ни једне новине нису хтеле штампати, како каже Љуб. Стојановић. Поводом другог издања (1862. г.) је Даничићев приказ објављен у листу „Видовдан“ (1862, бр. 63) и посебно.

семантичким вредностима речи напосе. То све треба узети у обзир при разматрању Вукова стила као целокупности изражајних могућности.

Изгледало би да овде о концепцији не треба говорити, јер је дело преведено; његов сакрални оригинал почива на извесним утврђеним основама и има своје устаљене форме. Унаточ томе, мора се одредити основна концепција, која се на тему односи тек преко њене језичке намене. Сам Караџић о томе каже: „Овај пријевод није зато да се чита у цркви, него само да га људи читају као књигу, да би из ње закон хришћански боље познали и шта научили, и да би с помоћу њега Славенски пријевод у цркви боље разумјели“. Наводећи ово, Љуб. Стојановић наглашава веру Вукову „да ће ова књига бити од неисказане користи народу нашем.“ Овакво схватање има у себи нечега оригиналног у смислу намене. Караџић ово истиче да би одбацио приговор у вези са протестантизмом, јер се у протестантској цркви јеванђеље читало на народном, а не на латинском језику.

Превод је рађен марљиво по словенском тексту, са ослонцем на руски превод и преводе других језика, нарочито уз велику помоћ од стране Копитара, који је нејасна места поредио са грчким текстом, па и савремене коментаре консултујући¹³³, али то не значи да је превод дословце веран и текстуално увек адекватан, као што ћемо и овде при анализи стила уочити. Само да преводи тачно и верно, Караџић је имао готове стилистичке форме оригинала, — али се од њих често удаљавао; тако је он преводу дао пуну живост народнога језика; нашао често погодније изразе него што су у словенском оригиналу.

Стилистичка реализација и примена најпогоднијих речи чини основну боју стила овога превода. Разгледаћемо типове стилске повезаности и рељеф стила, са ефектима истицања. Основу за уочавање специфичних особина налазимо и у тексту еванђеља, у посленицама, открићењу Јована Богослова.

Најизразитије је у причању унутрашње повезивање у два типа: настављачко и (гр. *καί*) — и видјело се свјетли у *шама* и *шама* га не обузе (Ј. 1,5: cf. Ј. 23,41—46 и др.), и антитетично *а* (гр. *δέ*) према основном Аврам роди Исака наставља се *А Исак, А Јаков, А Јуда, А Аром, А Салмон, А Овид, А Јесеј* итд. (Мат. 1, до ст. 19), са закључним почетком „*и*а“ (ст. 21, а у вези са ст. 20). Тако формулисани низови стихова чине сугестиван стилски паралелизам. Честа наизменичност или блиско

¹³³ Предговор прештампан — СГПС III, с. 262. и д. Упор. Љуб. Стојановића *op. cit.*, с. 601—646; навод са с. 622; А. Белића *op. cit.*, с. 224, 238—242.

смењивање *a*: и уноси динамику. У низовима, са датим свезама, алтернирају или — или; *ја*, и — *јер* (Римљ. 1,19—21; Мар. 6,17,18,20).

Почети стихова су врло често са аористом или имперфектом (*Рече: ја сам глас онога који. . .* Ј. 1,23; *И бијаху посланици од Фарисеја ст. 24; Ово би и у Вишавари ст. 28*). Узвици су чести: *Осана сину Давидову. . . . Осана на висини* (Мат. 21,9), обично на почетку. *Тешко вама књижевници и фарисеји* (Мат. 23,23 поновљено, ст. 25); *А благо вашијем очима што виде и ушима вашијем што чују* (Мат. 13,16).

Инверзија је опште средство свечаног тона, и она је честа у овом преводу, нарочито у временској корелацији:

А кад би четрнаеста ноћ, и ми се у поноћи плављасмо по Адријанској пучини, помислише лађари да се. . . (Дјела ап. 27,27).

Са унутрашњом инверзијом често је објект на почетку: *Другу иричу каза им* (Мат. 13, 24, 31, 33).

У обичном Караџићевом стилу извесни диференцирани облици времена за прошлост имају ређу фреквенцију, и то често стилистичкога карактера. У овом пак преводу, свакако под утицајем оригинала, глаголска времена за прошлост су оживљена у својим синтаксичким функцијама:

(1) *Ето вам казах напријед* (Мат. 24, 25); *А сјутрадан видје Јован Исуса* (Ј. 1, 29). —

(2) *А људи многи простријеше хаљине своје по путу, а други резаху грање код дрвета и простираху по путу* (Мат. 21,9). —

. . . *него да се јави Израилу за то ја дођох да крстим водом* (Ј. 1,31). —

Изразито стилистичку диференцијалну функцију потврђују облици као *не може* „не могаде“, напоредо са диј. *шћадидјаше*:

. . . *И ушавши у кућу шћадидјаше да нико не чује зањ; и не може се сакрити* (Мар. 7, 24); или *свједочи* = „посведочи“.

Тако имамо облике *говори* = „изговори“ (гр. ἐλάλησεν) у корелацији са *ја њодигже очи своје на небо* (гр. καὶ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανόν, Ј. 17, 1). Слично: *јлака (горко) „проплака“* (гр. ἐκλαυσεν πικρῶς), у корелацији са *и изишавши на њоље* (гр. καὶ ἐξεληδὼν ἔξω, Ј. 22, 62)¹²⁴.

Има случајева неадекватно преведених партиципских конструкција, као *и силазећи с горе зайовиједи Исус говорећи* (Мат. 7, 9), према

¹²⁴ *Novum Testamentum*, Philipus Buttmann red. MCMX, Lipsiae, in aedibus B. g. Teubneri.

ст. сл. у Маријинском еванђељу: и сѣходѡщѣмъ нѣмъ съ горы за-
повѣди нѣмъ нѣтъ гл҃а.¹²⁸ — То би било једно од оних места за која
Караџић каже да их је преводио како је српски лепше. За Караџића
су значајније конструкције с прилогом времена прошлог, најчешће
у инверзији. Између таквих примера има их са субјекатском валенцијом,
дакле као нешто што одаје траг партиципске функције, свакако под-
стакнуте вредношћу у оригиналу. Словенској конструкцији видѣвшѣ
ученици као еквиваленцију Караџић је осетио *видјевиси ученици*, до-
дајући објект *што*:

видјевши то ученици дивилише се говорећи. —

Да је Караџић осетио подмет *ученици* у блиској вези са глаголом *дивилише се*, он би то реализовао за њега обичнијим редом речи *Ученици се ди-
вилише говорећи*.

Занимљив је пример са неслагањем подмета зависне и прирока
основне реченице:

И кад видје *народ* шта учини Павле, *идоидоше* глас свој говорећи. . .

(Дела ап. 14, 11).

Очевидно у Караџићеву језичком осећању реч *народ*, са значењем врло
блиским колективној вредности, имала је двојну валенцију, а то се
изразило у спрези са психолошко-семантичким ефектом глагола. Глагол
„видети“ у аористу изражава тренутни ефекат свршености и стоји у
корелацији са јединском вредношћу (sing. „народ“ као дата целина
групе); супротно томе, *идоидоше* (глас, тј. сваки свој глас) одговара мно-
жинској оријентацији збирности (потенцијално садржаној у речи „на-
род“). Психолошко образложење почива на разлици општег пасивног
утицаја („видети“) према активном збирном изражају, сваки посебице
(подићи глас, али при томе сваки из групе означене као „народ“). Об-
јашњење као такво не значи да се овакав однос може сматрати уравни-
мерним стилистичким формулисањем; али наводи на мисао да је и
овај пример, као и још понеки, из првих Караџићевих напора форми-
рања стилистичких изражаја, и да то није измењено у току дугогодиш-
њих поправака и редиговања.

И у стилу овог превода, иако ретко, има неусклађености релативне
реченице, као *А који га њримише, даде им власи* (J. 1, 12). Али је оваква
конструкција условљена претходним стихом *И својима дође, и своји га
не њримише*, а према томе, при овом опозитуму се наметало механички
А који га њримише, али је тиме у процесу мишљења укочено усклађивање
(„а онима који. . .“). Ипак, и поред оваквих појава, Караџић има веома

¹²⁸ *Маријинское четвероевангелие*. ОРЯС. Санктпетербургъ, 1883.

добра и стилски лепа решења. Тако паратаксу Ђустъ чкъ̄ посланъ отъ вѣ. ѿма ѿмоу ѿанъ (гр. ἐγένετο ἀνδρὶς ἀπεταλμένο; παρὰ θεοῦ, ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννης, J. 1, 6) није превео хипотаксом („човек коме беше име“), него везом синтаксички још ближсм, а са лепшим стилистичким ефектом — *Посла Бог човјека, ѿо имену Јована.*

Мерећи релативно, мора се признати да је Караџић налазио адекватна решења стила логичког убеђивања (Посл. Римљанима) и добре форме реторског стила (Посл. Ефесцима). За текст јеванђеља умео је употребити начине у којима се ссећају недореченост, алузије, поетска мистичност, тајанственост.

Има случајева да је Караџићево стилистичко решење изнад решења у оригиналу. У црквенословенском преводу имамо паралелизам. *ваши же влаженѣи очи чко видите и оуши ваши чко слышите*, како одговара оригиналу. Међутим Караџићев превод има решење паралелизма с анаколутом:

А благо вашижем очима што виде и ушима вашижем што чују (Мат. 13, 16). —

Дакле по формули

ваше очи: уши ваше.

Понављања, нарочито на почетку стихова, делују сугестивно, и Караџић одржава тај тон. Такав је пример са паралелизмом у излагању и с антитезом (J. 1, 30, 31):

И ја га не знадох; него да се јави Израелју, за то ја дођох да крстим водом;

И ја га не знадох; него онај који ме посла да крстим водом, он ми рече. . . .

Специфичност текста подржавају таутолошка казивања. У Караџића је обично *викаше говорећи* (Мат. 21, 9); *одговарајући рече* (ib. 21, 21); *ако имаше вјеру и не ѿсумњаше* (ibidem); *одговори им Јован говорећи* (J. 1, 26).

Караџић је одржао и инверзијом појачао преношење функције субјекта на инструмент радње у облику генитивског додатка објектске улоге:

И смилова се Исус, и дохвати се очију њиховијех, и одмах прогледаше очи њихове (Мат. 20, 34).

Овде такође Караџић слободно стилизује, идући не за дословним преводом, него за бољим изразом у српском језику. Њему изгледа аорист

живљи него парт. пр. акт. *смилова се м. миаосѣдѣавѣ*; место „дотаче се“ (*прикоенѣ сѣ*), употребио је народски а у овом значењу необичнији израз *дохваѣи се*; место присвојног датива употребио је присвојну заменицу. Место (*Осана*) на *висинама*, употребио је једн. на *висини*.

Овакав вид стила је називан библијским стилдом. Такав термин нема онако одређене и јасне карактеристике какве чине основу поетском или драмском стилу. Али осим синтаксичког и семантичког значаја, овај вид стила у Караџићевој реализацији има поетски тон платоновске метафизичке слике у почетку текста по Јовану. Поетска слика почива на семантичким вредностима *ријеч* и *видјело*. Прво је дата нијанса значења која сасвим одговара слов. фиг. *слово* и гр. *λόγος*. Друга реч, *видјело*, је експресивнија него „светло“, и она одговара слов. *свѣтъ* и гр. *φῶς*. Метафизички индицирану игру речи Караџић је умео очувати:

У почетку бјеше ријеч, и ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше ријеч (J. 1, 1);

Све је кроз њу постало и без ње није ништа постало, што је постало (J. 1, 3).

Архаични израз у *Бога* је стилистичко освежење према слов. *отъ бога*; а смислу текста боље одговара *кроз њу* (*ѣосѣало*). Међутим динамика је умањена тиме што је употребљен облик *ѣосѣало* (м. сл. *вѣстѣ*).

Свечани тон у преводу подржава се постпонирањем (*браѣи својега* J. 1, 41; *од суда божијега* Римљ. 2, 3; у *сѣраху Божијему* Еф. 5, 21; *сина човечијега* Л. 21, 27; *ѣешко човјеку ономе* Л. 22, 22). Такав тон Караџић одржава и неким другим начинима, као што је медијална нијанса у примеру *Маловејерни! Зашѣо се ѣосумѣастѣ* „зашто у себи сумњу осетисте“, место обичног „зашто посумњасте“ са активним смером. Врхунац свечаног апострофирања имамо у градационом низу о блаженствима, а такав тон са одговарајућим редом речи Караџић је умео пронаћи.

Овакав стилски вид пренео је Ђура Даничић у свој превод Стараго Завета.

Похвала коју је Даничић учинио Вукову преводу није лишена извесних основа, мада је он при томе имао разлога да ово истакне, управо поводом своје научне расправе о језику (1847). Као Ђ. Даничић, и А. Белић полази од језичког интереса¹³⁶. Оцена А. Белића обухвата

¹³⁶ „Нема сумње да је Вук сматрао да један народ који исповеда извесну религију треба да има на своме језику њено главно дело, и то тако преведно да га свако разуме. Он није мислио да тиме чини услугу цркви него народу.“ — *Op. cit.*, с. 231.

и језичко уобличавање. Заиста, на томе преводу Караџић је радио веома дуго и врло пажљиво, због свих прилика које су ометале и условљавале штампање тога дела. Видели смо како и сам Караџић говори о томе превођењу. Извесне неуједначености могу бити трагови првих преводилачких решења и редиговања.

XIII. Речи — Лексичке и семантичке вредности

Речи имају врло много значаја при реализовању процеса мишљења уопште, а нарочито при уобличавању књижевног и научног изражаја. Оне уносе психолошке и естетске вредности у реченичну структуру, а у реченичком склопу добијају функционалну улогу. Оне су мост између индивидуалне свести писца и сазнања онога коме су упућене. Сасвим је, дакле, разумљиво што су анализе речи, њихових значења, а и њихове структуре важне за квалификовање стила, а често је на таквим анализама тежиште. Стога се морамо задржати и на речима и на њиховим вредностима при проучавању стила Вука Караџића.

Управо о лексици Караџићевој било је расправљања у више махова: пре свега у току његове борбе, а затим у студијама Љуб. Стојановића, А. Белића, П. Ђорђића (о речима у преводу Новог завјета). С обзиром на један од основних видова Караџићеве делатности, на лексику, на Вукова схватања и на употребу речи у његовим делима, проучавање лексике и семантике заслужује посебну и детаљну студију. Овом приликом, пак, у вези са тежњом да се одреде основне карактеристике Вукова стила, задржаћемо се на општим питањима ове врсте, а у наведеним границама.

Прво питање односи се на Вуков лексички рад и на његова излагања о томе. Тек кад је, после објављивања *Писменице* и прве збирке народних песама, прешао на сакупљање речи народног језика, и кад је штампао свој *Рјечник*, — Вук је добио општу, иако још не потпуно јасну слику целовитости рада око народног језика. Тако 1818. године, обазирјући се на критике о *Писменици*, Караџић у предговору речнику широко обухвата проблем о типу језика, али централно место даје речничком материјалу. Већ овде Караџић схвата сложеност питања о речнику народног језика: обим речничког фонда, туђице, кованице, а нарочито значења речи. Њему је јасно да је лексичка грађа једног језика неисцрпна. „Ако и нијесу у овој књизи скупљене све српске ријечи, али је постављен темељ да се скупе“, каже он, и, у загради, додаје „колико је могуће у живом језику“ (с. V). Он подстиче читаоце да и сами умосе

допуње. Сам пак наводи 49 речи којих се сетио у току штампања речника. Основни принцип му је да речи не буду измишљене, вештачки грађене, а да су верно забележене, и по изговору, и по значењу. О речима које је унео у свој речник он каже: „Ја могу слободно казати за ове ријечи што су овђе скупљене, да су све у народу, и да се овако изговарају као што су овђе записане.“ (с. VII). Допушта да има и речи неунетих посебно, иако се налазе у истом речнику у неком „описивању обичаја и других ријечи“. У предговору другом издању наглашено је велико повећање броја нових речи. Караџић је на маргинама својих примерака оба издања додавао нове речи. Такве речи унете су у треће, државно издање. Тиме је Караџић створио не само лексички фонд на основу кога ће се формирати и даље изграђивати нови књижевни језик, него и извор добро одређиваних семантичких значења стилистичке вредности. Међутим, интерес за речи уплиће се кроз целокупни ток Вуковог живота, изражава се у писмима, а нарочито у полемикама.

Друго питање односи се на дијалекатске речи, на речи из разних крајева, и на дијалекатске варијанте. Ово питање је свестрано проучио А. Белић у студији о Вуковим схватањима књижевног језика и дијалеката¹²⁷. На другоме месту А. Белић истиче да Вук већ у првом издању није наглашавао у коме се крају речи говоре, а то би значило да су речи Вукова завичаја. За такве је речи мислио „да се могу сматрати као општесрпске“¹²⁸. Набројано је преко 6000 речи које би биле из других крајева, из дијалеката, дакле провинцијализама. Али Караџић је своја гледишта прецизирао, изоштравао. И заиста у трећој фази свога развоја и стабилисања свога стила Караџић одваја дијалектизме од „славенских“ речи. О томе он каже: „Данас је у нас свака ријеч народна, која се у народу говори, макар и у једном селу, особито ако је од Славенскога кројена“. Караџић у својој већ наглашаваној логичности диференцира појаве „народни“ и „општенародни“. Оно што је народно не мора у исто време бити и општенародно, познато у свима крајевима једнога језика. То се види из даљих Караџићевих речи: „а кад скупимо све народне ријечи, колико се то може у живом језику, и кад књижевници наши управо познају свој народни језик: онда ће се тек моћи казати које су ријечи свега народа, које ли су предјелне, а које не ваља употребљавати у књигама“¹²⁹.

¹²⁷ А. Белић, *О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик*. Глас 82, 1910.

¹²⁸ А. Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик*. „Просвета“, Београд, 1948. С. 161.

¹²⁹ В. С. Караџић и С. Текеллија, *Писма Платону Ајланоцковићу*, с. 75—76.

Овим се, у начелу, језичка лексиколошка схватања Караџићева додирују са осећањем за стилистичке вредности речи. Такве речи могу бити од посебног естетског значаја и носити у себи специфичан изражајни ефекат. Стога је важно уочити мерило, или бар на примерима запазити такво мерило диференцирања речи пожељних у књижевном језику, и речи које нису такве. Такву границу дијалектизама и непотребних провинцијализама поставља једна Вукова напомена на крају предговора другом издању *Рјечника* (с. XI). „Познато је, каже се ту, из нашијех народнијех пјесама да се по јужнијим крајевима народа нашега послјије *ж*, *ч* и *ш* изоставља *ј* пред самогласнијем словом, н. п. *оруџе* (м. *оруџје*), *Бож*а ти вјера (м. *Божја*), *наруче* (м. *наручје*), тако ваља да би се казало и *ораше* (м. *орашје*), *йодуше* (подушје) и т. д. Овијех ријечи и овако ја овдје у књизи највише за то нијесам наштампао, што се и по онијем мјестима могу чути и онако као што се говоре и по осталоме народу“. Овакву разлику Караџић осећа и као однос уже варијанте према широј особини, осећајући при томе за изостављене речи и недостатак естетског ефекта, као и неусклађеност са живим лексемским категоријама. Оно што је мање изразито или мање лепо није уносио. После нових дијалекатских теренских оријентација, после 1835. г. Караџић у извесним случајевима исправља своје раније уже гледиште. Уноси оне црте за које се уверио да постоје у народу¹⁴⁰, и то као корелативно осведочене без јотованја; речи са таквим цртама имају више естетског у свом склопу: *йјерайи* м. *ћерайи*, *дјевојка* м. *ћевојка*, а увео је *х*.

Оваква мерила Караџић примењује и код многих речи које добија од сакупљача. Тако, добивши (1—13. децембра 1824) од врло заинтересованог Панића из Славоније велики број речи, многе од њих није унео у друго издање свог речника. И заиста се могу не само слутити, него и уочити разлози таквих изостављања¹⁴¹.

У начелу, како је врло добро познато из студија Љуб. Стојановића и А. Белића, Караџић је тражио употребу чистог српског језика. Његов став је у начелу противу туђица. Па ипак, он поставља јасну разлику између турцизама и „славенских“ речи уношених у књижевни језик. Турцизми су, по њему, директно улазили у говорни језик Срба неких покрајина. Према томе у његовом мишљењу нема недоследности. Пре него што су му противници могли замерити због турцизама, он већ у објави о штампању *Рјечника* каже: „Будући да се множество Турскихъ рѣчйи у нашъ языкъ уселило, такове самъ на концу Рѣчника заедно ставио,

¹⁴⁰ Упор. А. Белић, *op.cit.* с. 176—177.

¹⁴¹ Вукова *йрейиска* II, с. 424—428.

и старао самъ се колико е могуће било Србскимa замѣнити¹⁴³. Доцније, истичући да „Срби турскога закона“ врло лепо говоре, напомиње о турцизмима њиховога говора: „Турске ријечи њихове ласно ћемо ми у писању књига замијенити нашима“¹⁴³.

Слутећи стилистичку страну проблема туђица у српском језику, Караџић је помишљао да приреди један мали лексикон страних речи¹⁴⁴.

Прави проблем за Вука Караџића представљале су „славенске ријечи“, управо оне које су чиниле врло значајну карактеристику стила „славјаносрбских“ књижевника, противника његове реформе. А. Белић је принципијски тачно објаснио: Караџић је већ имао јасне појмове о томе да се у српском језику налазе и речи туђег порекла. Такве речи се у народном језику усклађују; али „славенске“ речи нису улазиле преко употребљавања у самом народу. Од самих почетака, већ од објаве штампања свога речника, Караџић је истицао да се славенске речи могу сматрати као извор богаћења српског језика. Само он је био против неусклађених страних речи, тражећи хармонију склопа, дакле корелативне односе у књижевном језику, какви карактеришу и сам народни говорни језик¹⁴⁵. Вук није био за прогањање страних речи по сваку цену. Он није био у стилистичком смислу непопустљиви пурист. Прилагођене систему живог језика, стране речи би добиле право грађанства¹⁴⁶. Овакав став има Караџић и према црквенословенским речима. „Он се стално старао да им смањи број, како би ослободио књижевнике од илузије да њихов књижевни језик не може постојати без црквенога језика“, тачно запажа А. Белић¹⁴⁷. Да би такве речи биле прихваћене, Караџић је захтевао да буду „посрбљене“. Али, истиче А. Белић, Караџић је и то сматрао привременим, јер се и наш језик, као и други језици, може „богатити унутрашњим развитаком“¹⁴⁸.

¹⁴³ СГПС I, с. 93. Упоредити уз *Рјечник* Предговор, с. XX; СГПС II, с. 25; А. Белић, *op. cit.*, с. 193.

¹⁴⁴ А. Белић, *op. cit.*, 193. *Cf.* СГПС III, 170; с. 181 у напомени.

¹⁴⁵ У предговору за трећу књигу народних песама (с. 4) каже: „У овој књизи има око 500 ријечи које нема у моме Српском рјечнику; но ја сам за сад на крају на значно и истолковао само оне (поваживше турске) за које мислим да ји Србин не може ласно разумјети. Ја сам које сам које с помоћу гдјекоји пријатеља скупио досад преко 4000 народни наши ријечи који у поменутом рјечнику мом нема и мислим ји издати у особитој књижици, као додаток.“

¹⁴⁶ А. Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик*, с. 226; исп. НЈ IV (1936), с. 162—165.

¹⁴⁷ А. Белић, *О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик*, с. 123, 166; А. Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик*, с. 97, 131; 174; 245.

¹⁴⁸ А. Белић, *op. cit.*, с. 224.

¹⁴⁹ *Op. cit.*, с. 244.

Попуштање Караџево у овоме смислу није значило одступање од основног принципа. То је нарочито дошло до конкретног израза у примени, при преводу Новог Завјета.

Ако се анализирају полемички списи Вука Караџића, види се да борбу око увођења народног језика у књижевност нарочито карактеришу проблеми лексике, при чему се, ма да не довољно јасно, процењује стилистичка функција речи. Први услов је усклађеност у систем, а то је основ естетских вредности, тако да Вук још 1826. г. у писму Л. Мушицком тражи да он у Гершићевој песми исправи *браће м. браћа* („сестара и браћа“). Од објаве *Рјечника* питање о туђицама, а посебице о словенским речима добијало је за Караџића све одређенији облик, и у трећој деценији рада, при објави превода Новог завјета, Караџић је, у предговору, изложио углавном пречишћене погледе. Овом питању посветио је П. Ђорђевић своју расправу *О Вукову Новом завјету* (а тамо су узети у обзир и Маретићеве погледи на ово питање). У томе предговору Вук је овладао проблематиком, и у основи добро класификовао словенске речи: осим оних које су већ ушле у употребу, има таквих „које се у нашем народном језику не говоре али се ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати“. Такве речи Караџић је прихватио и унео у свој превод. За ово налази главни слонац у структури речи, у живим продуктивним наставцима. За карактеристику Караџићева језика значајан је однос Вукова превода према другим преводима, каснијим¹⁴⁹.

Тиме Караџић прецизира свој став према грађењу речи. Он претпоставља речи нове а грађене у духу народних језичких категорија неусклађеним славизмима. Тако уводи речи типа *викач*, *шрубач*, или друге које се могу ускладити, као *сиасишељ*, *шешишељ*, *гонисељ*, а нарочито посрбљене сложенице типа *богоборац*, *богомрзац*, *среброљубац*, *иријаши*, *сујеша*, *лицемјер*, *лицемјерје*, *сујевјерје*, *невјерје*, *брашолубље*, *човекољубље*, *среброљубље*, *искушење*, *јомиловање*, *јрошисљење*, *јророшиво*, *савршенство*, *скрушен*, *новокрштен*, *новорођен*, *госпољубивост* и др. У свему овоме Караџић се ослањао на своје живо језичко осећање. Али он је развио једну особину, управо је изоштрио у борби са својим противницима. О томе А. Белић каже: „Караџић је био врло опрезан у грађењу нових речи, и када их је градио, држао се општих и великих творачких категорија њихових“¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Упор. А. Белић, *op. cit.*, с. 241, неколика поређења са преводима Л. Бакотића и Дим. Стефановића.

¹⁵⁰ А. Белић, *op. cit.*, с. 222; упор. с. 251.

Цитање лексике је исто толико важно за карактеристику језика и стила Вука Караџића, колико и појаве које су синтаксичке или на граници синтаксе и стилистике. Поредџи језик Вука Караџића са нашим данашњим књижевним језиком, Милка Ивић се у поменутој расправи задржала на синтаксичним формулацијама, али и на лексичи¹⁴¹. Она наводи мишљење П. Ђорђевића: „У самим јеванђељима... налазимо облике који нису особина доброг књижевног језика... Али се права разлика између Вукова језика у Новом завјету и нашег савременог књижевног језика огледа углавном у речничкој грађи. Многи изрази који се налазе у Вуковом преводу постали су већ архаизми или провинцијализми или су сасвим непознати“. По примерима које је тамо уочила М. Ивић многе су нам речи из тога превода данас необичне; али се у време Караџићево говорило нпр. *свињски шрговац* (који тргује свињама), а диференцијација је извршена знатно позније, према „свињар“; *йр-ље* (крви) одговара нашој изведеници *излив* (крви; осећања), а диференцирање је позније; *йлејика* је била добра изведеница, али је уопштена (ближа нашем добу) изведеница резултативног значења (према *силесџи*); *суйројшџавџи се* више је народски него новије *суйројшџавџи се* (cf. нем. *entgegensetzen*). Због термина *коњџа* јавља се са диференцирањем *коњаник* м. *коњик*. Ово су заиста елементи значајни за успостављање самог ситуационог односа при учовању семантичких еволуција; тек као такве имају значење за Вуков језик и стил. — Уз ове нарочито су карактеристичне дејкитичке, и то више него именице и глаголи, и речи које бих ја радо назвао „оквирним елементима“, као што су *зашџио* у значењу „јер“, *које* у значењу „што“, *здраво* (дијал. и данас у употреби) у значењу „врло много“, „веома“, чак и „јак“; дијалектизам *дојако*, и др. На такве је појаве мислио Скок, карактеришући Вуков стил као фолклорни реализам. Ово се ипак своди, као што смо видели, само на боју, на тон народског израза. Вук је тражио да се очува структура и дух народног језика, али је уопште, а нарочито у лексичи желео да стил буде „прицијепљен“ на народну основу. Ово показују пре свега турцизми, за које је Вук предвиђао да ће бити замењивани народним речима. У његовом стилу све је мање турских речи, мада их је имало специфичних, а тиме неизбежних (пр. погођен танетом у чело „а да није ни *медџи* могао рећи“, Даница 1828, с. 173). Ово је све још изразитије код славизама. Врло рано су се изгубиле речи *надежда*, *воображава* и др., ма

¹⁴¹ М. Ивић, op. cit., с. 115. Cf. П. Ђорђевић, *О Вукову Новом завјету*, Богословље, г. II (1934), св. 2, посебан отисак, с. 5—6.

да их у писмима Вук употребљава још 1818¹⁸⁸. Дуже су се у Вукову језику одржали термини културног смера, као *ије им га ирочаиши*, Даница 1829, с. 153; *стиагу га сами чаишиши и шолковаиши*, с. 153, *чаише*, с. 177; *иришољкују*, с. 187, *ишолковаиши* на другим местима. У почетку има *множеситво*, СГПС I, с. 93, а доцније *множина*. Доста дуго се одржао термин *шолмач* и у ширем стилу, као и *љубов*, *чесиш*, у грађанском друштву. У Вукову стилу чувају се титуле (као *Ваша иречесносити*, или јекавски *Ваша Свејелосити* у екавским писмима кнезу Милошу). — Лексика Караџићева у почетку показује напоре да се створи адекватна реч. Тако *иовјереносиш* у значењу „поверење“ (у захвалности пренумерантима, Даница 1828). — Он је врло лепо употребио реч *војводситво* у значењу титуле. Замерало му се за многа значења речи у преводу Новог завјета, али је стилски од већег ефекта, управо поетски *одмах усахну смоква* (СГПС II, с. 343), него што би била свакодневна реч „осуши се“. — Вук није могао наћи другу реч него *ираво* (*српски ишасиш*) у значењу „правилно“ (СГПС I, св. 1, с. 140). Вук је употребио реч *зимница* за огрев, оно чиме се греје, — а такво је управо семантичко језгро те речи (наше значење је семантички периферно, индиректно). У писму кнезу Милошу употребио је реч *иодручник*, коју је начинио према нем. *Unterthan* „поданик“ (ВП II, с. 630).

Народна реч *иобрзо* („Само да хоће бити што *иобрзо* СГПС III, св. 2, с. 261) „што пре“ показује интимност и непосредност израза. — Народске су, па чине и стилски ефекат многе речи у полемикама (о М. Светићу, нпр. *обезобразииш се*, *зучне*; али ту су и карактеристичне туђице, као *шарлаишан*, *фушер*, в. навођено место). За значење „охрабрити“ употребио је реч *ослободииш* (војску), тј. од страха.

Вук Караџић живи народним речима, а не само да живи за њих. Он трага за њиховим значењима. У писму Ј. Васиљевићу пита како се готове *чомлек*, *ћеваи*, тј. тражи право објашњење, и то јануара 1864. г. Трага нпр. за речима: *иосиуља*, *коњушница*, *чајаиш*, за варијантом *медвед*, дотиче се употребе и значења неких речи (*образ*, *ручак* и др.). Међутим Вук има веома лепих народских значења, као у конструкцији: *волим њему*, које је стилски и синтаксички другаче но *волеиш* (некога). Такво је значење *иримииш се некога* „узети неког у заштиту“ (*нашао цара који ће нас се иримииш*); ту је и већ навођени пример *куишиш војску иод илаишу*, као и раније наведена описно дата семантичка вредност за аутономију („те између себе сами суде и управљају“). А већ доста је

¹⁸⁸ Вукова *ирейиска* II, нпр. с. 214—215: Пречеснѣишиј Господине мени любезнѣишиј и високопочитаемъи; совршено, совѣсть, безъ свакога претпятствія, списатель, обявленіе, любезно, високопочитатель.

често у Вука поименичавања на бази потенцијалне синтагме, као *некакав* (човјек), у Предговору народним приповеткама 1853.

Многе од речи које је Вук градио нису остале (нпр. *свршишељ*, *мрзосић*, *невјерје*, *ошкривање* (сф. „откровење“), *ошачанство*). Друге речи су остале, иако их Вук није прихватио, управо неке за које је предвиђао Ета Михаиловић.

Реч *ошпад*, коју прихвата Вук, имала је чудну историју: њу је прогнала изведеница *ошпадак*, али је она пре десетак година васкрсла у називу предузећа „Отпад“.

XIV. Ритмика стиха и просодија

У ранијем излагању (одељак II) довољно је јасно показано да је Вук Караџић, поред смисла за вредност народне поезије, имао снажно осећање за народну књижевност, па и за народне песме. Као и у питању језичке оријентације, тако је и у питањима поезије, па према томе и песничких метричких облика, тражио основу у ономе што је чисто народно. Видели смо да је он умео одабирати певаче, и да је суверено, ослањајући се на оно што би осетио да је лепше и боље у изразу, уносио измене, исправке. Његово пасивно осећање за лепоту форме израза и његов потенцијални, латентни смисао за естетске вредности давали су довољно сигурну основу за огроман и инстинктивно веома добро организован рад око прикупљања, одабирања, сређивања и објављивања епских и лирских народних песама.

Међутим и у овоме правцу, као и код појава прозног стила, можемо запазити тежњу ка схватању природе везаног слога и метричких и ритмичких закона просодије. Само, у овом правцу Вукова еволуција ишла је спорије, али по истим основним директрисама.

Врло рано је Вук осетио да постоје закони песничког израза у везаном слогу. То је доживео напореда са радом око штампања прве народне *Пјесмарице* и прве *Писменице*, јер се управо у то доба заинтересовао за спис Луке Милованова о српској просодији. Лука Милованов, са класичним образовањем довољним за почетак деветнаестог века (шест латинских школа), учитељ, доцније писар у адвоката, био је лепа фигура. О њему и о судбини његовог списа даје довољно обавештења Љуб. Стојановић у својој неисцрпној студији о животу и раду Вука Караџића. О томе је, разуме се, основне црте дао Вук у своме предговору за књигу Луке Милованова.

У Будиму се 1814. године Вук нашао са Луком Миловановим, и видео његов спис са скромним насловом *Ошпаш нављања к Српској*

Сличноречености или Просодији. Спис је завршен још 1811. године, али се није могао у Бечу штампати због поопштрене цензуре после појаве књиге С. Мркаља *Сало дебелог јера*. Љуб. Стојановић, према преписци, закључује да се Вук већ раније знао са Луком. Вук је желео да му Лука помогне око састављања граматике, али се при том заинтересовао за тематикуписа Луке Милованова, и утицао на њега да попусти и начисто препише општењене стране рукописа. Вук је, у сагласности са Луком, пренео рукопис у Беч, али га није могао штампати, па га је вратио аутору.

У међувремену Караџић је и у овом правцу наишао на полемику, а то је начин који је уопште стимулативно деловао на пречишћавање појмова и схватања код Вука Караџића. — Већ је поменуто да је Копитар био заинтересовао Јакоба Грима за Вукову књигу народних песама, и да је Грим ту књигу приказао. Грим је истакао десетерачку структуру, са цезуром у епским песамама, а некад и у другим, а слично структури слогова која вреди за просодијске стопе. (*Wiener Allgemeine Litterarische Zeitung*, 1816, Mon. Sept., Nr 74). Таква објашњења даје Вук у поменутом предговору Лајпцишког издања (1924). Али то није умањило Караџићево интересовање за књигу Луке Милованова; ово је чак подстакла критика Вукове књиге (*Летопис*, св. 17, с. 98—102). Тако је Вук, пролазећи кроз Будим 1828. године, затражио од Луке да понова среди свој рукопис за штампу, а по смрти његовој (1829) издао га 1833, са својим предговорима.

Карактеристично је да је Вук, већ на насловној страни, истакао значај те књиге за своја схватања. Он каже: „По новом правописном начину сматрајући на повод к новој веома нуждној Србској Писменици или Језиконауку списан 1810, а издао га Вук Стеф. Караџић.“ У својем предговору тој књизи Вук се враћа на своја основна схватања метрике, полемишући са критичарем из *Летописа*. „Прочитавши ја сад наново и оно, што сам о том писао, и што Г. П. Б. против тога каже, остајем (што се главне ствари тиче) опет на ономе, што сам онда казао, и тако мислим, да је Г. П. Б. на брзу руку о овом просудио, и мене и поменутога г. Рецензента на правди окривио“. У томе делу предговора, испод текста, Вук опширно излаже своја основна схватања полемички, у три тачке. Он остаје при томе да су „број слогова и одмор“ (тј. цезура) главна и једина правила на која је песмотворац пазио“, додајући да је то „само држећи се ува и гласа у пјевању“, тј. по емоционираном ритмичком току. Даље, он не приче да у народним песамама може бити недостатака у метрици, али то би биле „грешке“. Последња тачка има више значаја него што изгледа: Вук истиче да „метрум или слогомерје“ може осетити

и неко ко не зна српскога језика — „и Немац, и Енглец, и Француз“. Вук осећа „слобомерје“, управо ритмику, као општејезичку појаву, те је ова мисао претходница много доцнијих фонетичарских студија о ритмици. Али у оквиру тога он одваја хомеровску метрику, везану за оно доба и за грчки језик, и заступа мисао да данашња ритмика у српским народним песмама мора имати своју специфичност. Ова анализа, иако стављена на савремену научну основу, проистиче из штуро али тачно речене Вукове мисли. Да има праве метрике, са издвојеним стопама, да има управо ритамских тактова — Вук доказује наводећи стихове у том правцу изразитих песама. Он се пита да ли би у овоме „вешт Србин могао рећи да нема трохејских стопа у стиху

Бога | моли || младо | момче. —

У стиху

Расла | танка || јелика

констатује два трохеја и на крају дактил. Дактили му уоквирују трохејску стопу у типу

Порани | рано || на воду.

Као посебан тип, са трохејима и крајњим дактилом, истиче

Прођо | гору, | прођо | другу || и трећу.

Са оваквим ставом Вук Караџић, у предговору, чини напомене уз књигу Луке Милованова. Иако се Милованов изјаснио за народни тип језика и за вуковски правопис, он ипак има језичких грешака. Вук се највише задржава на акцентима, који долазе у сукоб са просодичким вредностима класичне метрике. Неслагласности акцената у српском језику са структурама разних стопа чине праву тешкоћу. О овоме говори Вук: „Истина је да Лука каже на страни 69., да стихотворац може за невољу (а то красоте неке ради у изговору!) узети слог кратак место дугачкога, и дугачак место краткога; но ја мислим да је ово правило врло рђаво“. На тај би начин учени стихотворци „имали изговора за многа одступања од народнога правилног изговора“.

Одступања у народним песмама гледа као варијанте, најчешће у зависности од десетерачке ритмике. Такве варијанте добијају управо стилистичку вредност, као у примерима какве наводи Вук:

Пије | вино | Краљевићу | Марко —

Дође | везир || у Призрена | града.

Или, с условљеним јекавизмом:

Па призива || старца | Недијељка —
У Млијетку || граду | Латин | скоме.

Овај предговор (понова објављен, cf. *Скупиљени грамајички и њолемички сјиси* II, с. 374—380) значи теорију силабичког стиха, како ће је за српски језик формулисати Богдан Поповић, а то значи теорију просодијских ритмичких тактова. Може се рећи, дакле, да је Вук Караџић и у овоме правцу узорао прву бразду. Његову резерву да се слаже са Миловановим „што се главне ствари тиче“ треба разумети у вези са овим објашњењем.

Овакво формулисано гледиште о структури поетског, везаног слога код Вука је дефинитивно. На питања метрике, односно ритмике стиха вратиће се још једанпут, при крају своје делатности. Дознавши да Јован Стерија Поповић жели писати критику о књизи Јована Суботића (*Наука о српском сјихојворенију*, издање Матице Српске, 1845. године), Вук се једним писмом обратио Стерији (1853), скрећући му пажњу да се обазре на полемику у Летопису (1843, 1845) и на његове чланке, и рекао неке мисли о Суботићевој књизи. Стерија му је одговорио да се углавном слаже са њим, али да ће критика бити кратка, само са неким замеркама. Та критика (*О српском слогомерју*, Седмица 1854, бр. 23) није задовољила Вука, и он напише свој одговор и, са претходним писмом Стерији, објави га под насловом *Вука Сјефановића њисмо Јовану Сјтерији Појојвићу о Српској Просодији* (Миклошића Slavische Bibliothek, књ. II, Беч, 1858, с. 232; *Скупиљени грамајички и њолемички сјиси* III, с. 336. и д.). У својим напоменама говорио је, у вези са просодијом, о акценту (аориста) и преношењу акцента на предлог (дакле о ритмичким условима структуре стиха).

Овакви ритмички захтеви су се испољили при спремању другог издања прве књиге народних песама (о чему је већ било речи). Највише измена односи се на речи („*Да ја узмем лејшу љубу не го што си ти*“, м. „него т и што си“, Љуб. Стојановић то наводи, с. 59). Али има примера да је мењао инверзиони, дакле поетски ред — „Гди јунаци *рујно* пију *вино*“, да би задржао логику синтагме „*рујно вино њију*“. Последњи пак случај доказује тачност раније изнетог запажања да је Вук почео неговати инверзију стварајући свој прозни историјско-наративни стил.

XV. Личност Вука Караџића према његовом стилу

Иако у процењивању изражаја језичким средствима имају великог удела објективни услови и стимулативни регенси, ипак субјективне особине чине основу стилске вредности. Начин изражавања, излагања, одабирања изражајних средстава, — све то носи печат индивидуалности. Према томе у стилу једнога писца, и уопште човека који се изражава било усмено, било писаним формулисањем облика и тока процеса мишљења, налазимо одблесак личних особина карактера и стваралачке динамике, одблесак целокупне личности. Таква посматрања су потребна, да би се оживела, иначе неопходна, грађа архивских и социјално посматраних чињеница, које откривају писца и његове особености, човека уопште. Стога ћемо према досадањој анализи стила Вука Караџића, а посебице према појединачним карактеристикама које Караџић одаје или чак сам даје о себи, покушати да сагледамо лик његов, и да објаснимо основне црте његовог стваралаштва.

Живот Вука Караџића био је предмет опширних, интензивних студија, а нарочито у материјалом врло богатој, овде наведеној књизи Љуб. Стојановића. По њему смо поменули слику коју о Вуку даје Исмаил Ивановић Срезњевски, врло једноставно али и врло карактеристично говорећи о дочеку код Вука („просто али љубазно или боље рећи срдечно“). Сећање на Вука и утиске о њему налазимо у делима многих његових савременика и у преписци са њима¹⁵³. Вук је врло срдчан, добар; отац Вељка Петровића је причао да је у Топуском „очински“ дочекао једну групу ђака, који су дошли да га поздраве¹⁵⁴. Петар Ивановић Прајс назива Вука најбољим, најљубазнијим и најумнијим човеком¹⁵⁵. Он уме каткад и да се нашали у својим писмима, као што смо и навели¹⁵⁶. Али имао је и туробних дана, често у великим животним тегобама¹⁵⁷. Несумњиво, волео је своју породицу; много неж-

¹⁵³ Голуб Добрашиновић и Боривоје Маринковић имали су похвалну идеју да одаберу сећања на Вука Караџића и да то објаве под насловом *Сусрећи са Вуком* (Издање Матице Српске, Нови Сад, 1964). Та књига приближава Вука Караџића широким слојевима, али уз то она има значајну оријентациону вредност и за студије о Вуку.

¹⁵⁴ Вељко Петровић, *Наслеђено сећање на Вука*. Летопис Матице српске 1947, књ. 361, св. 2—3, с. 162—164. Унето у књигу *Сусрећи са Вуком*, с. 248—251.

¹⁵⁵ *Сусрећи са Вуком*, с. 101—102. По књизи Андре Гавриловића *Словенска ђуџована*. Београд 1922, с. 144—148.

¹⁵⁶ *Вукова йрејиска* II, с. 122.

¹⁵⁷ Новица Шаулић о успоменама Новице Церовића, *Књижевност и језик у школи*, 1955, св. 8—9, с. 522.

ности и љубави према жени и деци пробија кроз оскудне речи у писмима о личном животу¹⁵⁸. Тако Лукијану Мушицком пише топло, о Ани 1817. г.¹⁵⁹. Али, о својим осећањима не говори много: само у малом броју писама. О рођењу сина Димитрија само помиње¹⁶⁰. Он се уме зажелети породице, и кнез Милош му дозвољава да оде из Крагујевца да би видео децу¹⁶¹. Деца се ретко помињу у писмима и једино о болести и смрти Савиној има више речи топлине надахнуте болом.

Вук ипак има дубоких осећања. Он доживљава ударце живота; али он то задржава у себи, и то се не јавља као покретач песничког израза. А ипак он је у души песник. У једном једином писму (Мушицком) чујемо болан крик очајања:

Вјерујте ми, да на Божић нијесам имао зашто купити фунте меса, а камо ли печенице! Мислећи, који је онда дан, и гледајући на ђецу моју, плакао сам као лудо дијете. Све, што се могло продати или заложити, заложико сам или распродао; сад не знам, шта ћу чинити са женом и с троје нејаке ђеце. Зимно доба а дрва нема, љсба нема, а новаца нема¹⁶².

Дубина осећања и топлина изражаја исказана тоном доживљености, откривају нам латентну а велику песничку природу. То нам објашњава Вуков афинитет и прави смисао за народно песништво. Стога не би било претерано рећи да је Вук у себи пригушио песничке вредности, тежећи постављеноме циљу (cf. ВП II, 210). Вук има снаге у себи, да таква песничка доживљавања задржи у себи и за себе. Изгледа да је свој лични живот потиснуо у позадину, да га је притајио. Он је све своје способности и све своје снаге упутио у правцу који му је означио Копитар. „Пошто ме је Копитар, говорио је Срезњевском, поставио на ноге, ја сам се, мало по мало, упознао са својим послом и данас сви знате какво ми задовољство причињава мој књижевни рад“. Из даљих речи види се колико је интензивно осећао ту везу са Копитаром: ма шта радио, он мисли на то „шта ће о томе рећи Копитар“. Он ће, заиста, као што смо већ навели, скромно себи признати да би он сам био задовољан тиме да пише боље од других. Али та лична лепа осо-

¹⁵⁸ Упор. Михаило Разен, *Вук Стефановић Караџић*, Београд, 1864, с. 45—46. у књизи *Сусрећи са Вуком*, одељак *Домаћи животи Вука Караџића*, с. 280—281.

¹⁵⁹ *Вукова њрејиска* II, с. 137. — Упор. Љуб. Стојановић, op. cit., с. 177—180.

¹⁶⁰ *Вукова њрејиска* III, с. 182.

¹⁶¹ Ibid., с. 626.

¹⁶² *Вукова њрејиска* II, с. 304.

бина не умањује снагу његовог одушевљења за рад, његову веру у потребу за радом, његову истрајност да у свим правцима шири своју делатност. Он је сав обузет својом улогом, и ту налази снаге да савлада све тешкоће и да, по здравом инстинкту, не скрене са доброг пута. Он жели помоћ од кнеза Милоша, обезбеђење да би се сав могао предати раду. Та снажна вера у свој позив претвара се у месијанство. Рад му је и путоказ ка циљу.

Вук Караџић, у тој динамици улоге за коју се осећа предодређен, стиче изразиту самосвесност, која себе оправдава тиме што њега наводи на прави пут, на пут ширења и упознавања факата, на пут еволуције у својим погледима, али без напуштања основних принципа. Самоувереност, дакле, више него осећање личне вредности прожима његове полемике, и потхрањује његов полемички дух. Већ 1826. године, у писму Сими Милутиновићу, говори о својој борби, и каже: „Ти ваљда знаш, да сам ја у том данас најбољи мајстор, бољи од свију Срба“¹⁸³. Тридесетих година преовлађује осећање личне вредности.

Сав унутрашњи, потенцијално творачки интимни живот усмерен је само ка раду и победи идеја о новом језику и новим путевима књижевности и науке. У таквој психолошкој ситуацији треба тражити објашњење његовим основним особинама у стилу израженим. Отвореност, чак и са грубошћу, и велика смелост карактеришу његов став, логичку доследност и снажно усмеравају начин изражавања у стилу и у раду.

У писму кнезу Милошу из 1832. год., које има прави карактер меморандума, било је говора. Али сам оставио да се осврнемо на још неке особине тога текста при давању основне карактеристике Вука Караџића према појавама у стилу. Тај меморијал је језгро поштено схваћеног Караџићевог месијанства. Тај спис је настајао још онда када је Караџић био замислио да направи енциклопедијско дело о српском народу. Караџић, као изразито исправан човек горштакче психе, није могао а да ствари не рекне у светлу праве истине: Грађа за историју нашег времена имала је напомену: „Аманет, да се не отвара овога вијека“. Али као човек од акције, са много смелости, ипак је упутио кнезу Милошу своје мисли о томе шта у његовој владавини није добро, и како се може поправити. Без једног осећања месијанства не би могао с висине давати поуке кнезу Милошу, са тоном који искључује злонамерност и који задивљује исто толико отвореношћу и смелошћу колико и логиком и сређеношћу стилистичке убедљивости. Образложење је заиста стилски савршено постављено:

¹⁸³ Вукова *Ирејиска* I, с. 14.

Ја се надам да Ваша Свјетлост као сваки добар и разуман владалац, желите своје подручнике, колико је год од стране ваше могуће, задовољне учинити.

Са те премисе прелази на закључак:

За то се усуђујем препокорно назначити овдје, како ја мислим, да би се поменути незадовољници задовољити могли¹⁶⁴.

Са формирањем личности и основног става ишла је напоредо и еволуција стила, уопште и у више праваца, са диференцирањем.

Писма у виду расправа, и писма уопште, нарочито тридесетих година, дају нам тип врло лепе, јасне и једре прозе, као што показује и писмо из овог доба, ВП II, 343—344. У то доба је Вук већ добар мајстор речи и нијансираних стилистичких могућности (cf. СГПС III, 125—126).

XVI. КАРАКТЕРИСТИКА И ЗНАЧАЈ СТИЛА ВУКА КАРАЦИЋА

Анализа средстава, могућности и начина изражаја с једне стране, и с друге стране слика личности онакве каква се огледа у изражају дају нам довољно елемената за карактеристику стила Вука Караџића.

У почетку је већ било наглашено, а после свестраног излагања јасно је да је основни проблем Караџићевог стила врло сложен. Требало је разјаснити основу тога стила, као и комплекс који проистиче из велике тематске диференцираности Вукова Дела и из изразите његове еволуције у питањима о језику.

Најосновнија карактеристика Вукова стила је динамизам, и то разноврстан, чак и у типу изражаја условљених статичком ситуацијом. Разни тематски видови, који су условљавали посебан начин стилистичког уобличавања, не само да су представљали реализовање садржаја свести, него су добијали и вредност устаљивања и диференцирања. Рад око састављања граматике, још са првим корацима, утицао је на формирање систематичности духа; рад на прибирању грађе за речник и на лексичкој и семантичкој обради — имао је за последицу да усаврши разне особине Вукове: истрајност, срећеност, смисао за анализу језичких вредности. Такве развијене особине су се саглашавале са природним смислом за логичност и осећањем за истинољубивост, за тачност и адекватност, — и тако су формиране основне карактеристике стила Вука Караџића. Адекватности се изражавају реалним вредностима и ре-

¹⁶⁴ Вукова *йрейска* II, с. 630.

листичким средствима. При томе у полемикама, писмима преовлађују: интензивност, општина, неодмереност, употреба речи грубих, дакле стилистички неконтролисаних. Доцније има све више учешћа воље, све више нијансирања, све бољег одабирања.

Принципски је значајно што се анализом стила Вука Караџића могло констатовати двојство пасивног и активног стилистичког вида. Као што има људи који разумеју и осећају уметност тонова или ритам линија и боја, а да сами нису уметнички ствараоци; као што често срећемо људе правих песничких квалитета, иако се сами не афирмишу као песници, — тако је и Вук Караџић потенцијално уметничка природа, потенцијално песник широког осећања за песму, потенцијални приповедач са пуним разумевањем лепоте народског приповедања, чак са осећањем за уметничке вредности ритмике и семантичких тананости фолклора. Ипак његов стил, као што смо утврдили, није фолклорни. Тај пасивни стил народног стваралаштва диференцирано позитивно постављен према стилу личног изражаја, није мање Вуков него његов активни начин изражавања, излагања, интерпретирања. За такав стил важе принципи и карактеристике стила народних умотворина, и то на најбољи начин: у смислу осећања и разумевања и саме форме и свих вредности.

За активан изражај Вук је тежио да створи посебан начин, уклапајући појам стилистике у појам правилности језика. Али истичући увек правилност језика, он је проживео изразиту еволуцију схватања о књижевном језику. — Та еволуција има своју општу подлогу и своје специфичне модификације. У почетку Вук је мислио на примитивни, народни језик, на језик свога краја и на особине свог дијалекта; доцније он допушта шира схватања. Специјално за речи, као што смо видели (одељак XIII), Вук даје томе питању све одређенији карактер. — Напоредо са овим Караџић се труди да уочи целину и детаље у њој; у томе иде далеко, нарочито у специјалним случајевима. Таква је особина у складу са логичким смислом за односе и са типичним реализмом Вукове природе. Отуда се у њега развила изразита способност излагања, прегледног, јасног, излагања у писмима с обавештењима, често у виду дискутовања; отуда логика у полемици, са одређеном аргументацијом и логичарском убедљивошћу. У оваквим стилистичким реализацијама долази до израза и с т и ц а њ е ; а то се испољава у специфичностима редом речи, инверзијом уопште, чешће наглашавањем објекта, инверзијом у оквиру синтагме, најзад инверзијом реченица. Међутим народско фолклористичко причање није задовољавало Караџића. За дијакрону филијацију мисли Караџић је с напором изграђивао наративни

начин излагања управо на корелацији уз инвезију (*када: онда* и сл., упор. одељак V), тако да то почетком двадесетих година деветнаестог века прелази у манир, нарочито у тада насталим историјским списима. Он ће то касније ублажити у основним синтаксичким корелацијама.

Па ипак остаје питање: зашто је Караџић чинио овакве напоре. — Говорећи о правилности језика, он је мислио и на стилистичке вредности (упор. одељак II). У почетку је мислио на простонародни језик, структуру речи, начин казивања. Доцније, више еволуцијом својих схватања него под притиском противника, он све јасније истиче *књижевни* језик који структурално и лексички треба да има корене у народном језику (упор. одељак XI). Тај став има Вук и при дискусији у Српском ученом друштву, излажући да *књижевни* језик треба и образовати и усавршавати „по начину наравноме“¹⁶⁵.

Вук Караџић је све јасније увиђао значај *књижевног* језика за културу, и његову зависност од културе. Вукови противници из млађег кола усвајали су принцип народног језика у *књижевности*, али у оном виду како се огледао у њиховим делима. Суштина борбе, нарочито последњих деценија, односила се на изражајне вредности језика, на његове стилистичке појаве. У последњем нападу на Вука Караџића, 1863. г., Ета Михаиловић помиње не само правилност, него и „лепоту“ целине, стилистичку вредност језика који се устаљивао код грађанске класе. Имамо дакле сукоб два света: грађанске класе и доситеизма са млађом генерацијом, везаном језичком свежином и стилем народне поезије за Караџића, иако је он по својој природи био реалист. У дане пуне победе Караџићевих идеја Ета Михаиловић нам открива смисао дуге Вукове борбе. По њему „добри простаци“, који имају „мање познанства света“ те им је језик ограничен, не могу бити носиоци језика науке и *књижевног* стварања¹⁶⁶.

Уздизући схватања *књижевног* језика изнад нивоа уско дијалекатског типа, Караџић му даје ширу основу, шире естетске вредности и тиме управо решава питање о језику културе вишег степена и намене. Ово је усклађено са Караџићевим погледом на лексику. Преко стилистичких вредности језика, Караџић је извојевао своје народном језику особине и степен правог *књижевног* језика. Оваква еволуција Вука Караџића, мерена појавама стилистичког смера, показује оне крупне

¹⁶⁵ Упор. А. Белић, *op. cit.*, с. 195—204.

¹⁶⁶ Др. Миливој Павловић, *Естетике Михаиловић и његов напад на Вука Караџића*. Зборник за *књижевност* и језик Матице Српске, књ. III (1955). Посебни отисак, с. 10.

развојне линије које познајемо, — али са извесним кориговањем. Осећањем за стил народних песама и схватањем целокупне проблематике — бележење и редиговање народних умотворина достиже пуну меру већ у време припремања лајпцишког издања, почетком двадесетих година. У току треће деценије Караџић чини напоре да формира свој основни стил. Границу даље еволуције треба очекивати пре 1835. год. (око 1830—1832. год.), када је његов лични стил довољно уобличен, а када осећа потребу да путовањем по југозападним крајевима допуни своја схватања о народном језику, ради ширих основа за његово стилистичко афирмисање. Даља епоха стабилизације језика и стила и стилских варијаната завршава се значајном 1847. годином.

Придавање стилистичког значаја Вуковој борби за језик засновано је управо на томе што је он ту револуционарну борбу ослонио не само на своја осећања за стил и на своја стилистичка уобличавања, — него и нарочито што је то све идентификовао, преко језика, са стилистичким вредностима у првом реду војвођанских књижевника¹⁶⁷. Он је дошао на линију схватања његових противника, али ослањајући се на књижевне и стилистичке изражајне вредности оних писаца који су узели као базу прави, живи народни језик, уздижући га на виши ниво. У овоме је смисао констатације А. Белића, који каже: „У стварању књижевног језика Вук је одредио и тешку и лепу дужност књижевницима свога народа: да од народних црта проберу оне које су за књижевност и да на тај начин створе отмен, постојан у бележењу различних облика, и, по могућности, један за цео српски народ књижевни језик“¹⁶⁸.

Такав развој Караџићева стила, који је имао да означи пут народног језика ка нивоу језика културе; да надахне народним и уметничким духом структуру и лексичко богатство српскохрватског језика — поставља два блиска проблема. Један се тиче односа Вукова језика према данашњем српскохрватском књижевном језику; други се односи на значај Вукових стилистичких могућности за даљи развитак стила у језику.

Већ после шест деценија од последње Вукове књиге Љуб. Стојановић констатује да се наш књижевни језик у сваком погледу „силно развио“¹⁶⁹. О развоју нашег књижевног језика говорио сам и ја у неким

¹⁶⁷ М. Павловић, *Улога и значај војвођанских писаца у развоју српског књижевног језика*. Зборник за књижевност и језик Матице српске I (1954), с. 93.

¹⁶⁸ А. Белић, *op. cit.*, с. 79.

¹⁶⁹ Јсл. Фил. II, св. 1—2, с. 16.

ранијим чланцима¹⁷⁰, а нарочито у већ наведеној расправи о значају војвођанских писаца. У једном чланку А. Белић довољно истиче да се неке особине Вукова језика осећају као застареле, а да су се друге развиле¹⁷¹. А. Вајан (A. Vaillant) у свом чланку одређених линија истиче стабилисање екавског типа¹⁷². Међутим конкретно и у детаљима узела је М. Ивић да према једном Вукову спису (о Правитељствујушчем Совјету) успостави разлике између језика Вука Караџића и савременог стања књижевног језика¹⁷³. Та разматрања односе се нарочито на синтаксу и фразеологију. Ово свакако треба поменути, као и интерпретирање Мих. Стевановића у односу на развитак књижевног језика¹⁷⁴. Овај проблем, иако се он унесколико додирује са проблемом о стилу, представља посебну тему, те се овде на томе не можемо задржавати.

Међутим други се проблем намеће према самоме факту да је Вукова борба решена стилистичком функцијом и стилистичким вредностима новог типа језика. Наш данашњи стил заиста није онакав какав је у Вука био. У навођеној расправи о улози војвођанских писаца истакао сам да се данашњи књижевни језик развио у речнику, а нарочито у фразеологији и у стилу. При томе не треба заборавити да су неки недостаци само привидни: П. Скок нарочито истиче да је Вукова реченица некад веома дуга. Међутим у таквим случајевима обичној реченици ограниченој тачком у Вука је са таквом функцијом знак „;“, а тачка је тада ознака групе реченица, у вредности параграфа. Пре би се могло рећи да тачка прекида корелативност и везу супротности, ако се тако одвоји реченица која почиње са *али*. Такав засек тачком руши рељеф и ритмику сложене реченице. Друге врсте необичности, као међуреченичке свезице и семантичке специфичности, могу се осећати као лепо архаизми, дочаравајући боју и тон писца кога уствари у потпуности разумемо. Стил којим су писана дела Расина (на пример *Athalie*) и Корнеја (на пример *Le Sud*) преносе нас у психу и социјалне односе XVII века управо својим дивергенцијама према стилу савремених француских писаца. Његош нам је увек близак колико својим песничким ставом и својом философијом, толико и специфичностима стила, дијалектизама и архаичностима какве не сретамо у данашњих писаца¹⁷⁵.

¹⁷⁰ Проблеми нашег књижевног језика. СКГл VII (1922) св. 6, с. 440—448; Књижевни језик и закони језичког развитка. СКГл VII (1923) св. 4, с. 276—285.

¹⁷¹ О уједначавању у књижевном језику. НЈ НС IV, с. 8.

¹⁷² *La formation de la langue littéraire serbo-croate*. RES, 18 (1951), с. 88.

¹⁷³ Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком. Зборник за филологију и лингвистику Матице Српске I (1957), с. 114—126.

¹⁷⁴ О неким њишањима савременог књижевног језика. НЈ НС I, с. 24—39.

¹⁷⁵ Упор. А. Белић, *Београдски сџил*. НЈ II, с. 193—200.

Тежиште пак вредности стила Вука Караџића није само у специфичности. Значај његовог стила је много већи у односу на развојни процес стила српских и хрватских књижевника. Вук је успео да, уз нови тип народног језика у књижевности, *уобличи* једну базу народског фолклорног стила, и да уз разумљиве напоре подсвесно изгради свој стилистички тип изражаја. Вук је тако успео да створи платформу за даљи стилистички развитак српскохрватског језика. Створити такву базу одвојену и од устаљивања стила ранијег доситејеvски настројеног грађанског друштва, као и од прстонародног примитивног казивања, — било је много теже, него даље уобличавање стила у зависности од идејних схватања појединих генерација и од изражаја личних вредности доцнијих писаца. Створена вуковска платформа стила је оштар прелом и снажан скок у Ново, у исто време Ново народног типа и Ново културног значаја. И уколико је већи размак данашњих стилистичких домета у делима Иве Андрића, Мирослава Крлеже, Вељка Петровића и најновијих тенденција, утолико нам се Вукова заслуга за развој стила указује у већој вредности.

М. Павловић

R é s u m é

LE STYLE DANS L'OEUVRE DE VUK KARADŽIĆ

M. Pavlović

L'oeuvre gigantesque et très différenciée de Vuk Karadžić avait été étudiée et de très près, suivant sa biographie, qui permettait de remarquer l'évolution de ses idées et de comprendre une activité acharnée pour introduire la langue populaire vivante dans la littérature serbe. Mais il restait à étudier aussi le style de son oeuvre, pour avoir une idée exacte de son esprit créatif et de ses forces qui garantissaient un résultat victorieux. Dans un certain nombre d'études on touche aussi les faits concernant le style de Karadžić, mais il n'y avait que Petar Skok qui consacra à Vuk un article spécial d'analyse stylistique. Cependant cet article (*Knjiga o Vuku*, 1937) traitait ce problème d'une manière très simplifiée. D'après les résultats de Skok, le style de Karadžić serait caractérisé d'un réalisme folkloristique.

En réalité le problème est en lui même très compliqué, vu la thématique différenciée de l'évolution générale de Karadžić. Il a fallu donc procéder à une étude complexe et détaillée d'après les principes de la stylistique moderne. Il a fallu expliquer les qualités de fond de ce grand écrivain, qui identifiait le style avec la langue. Ses premières années sont caracté-

risées d'une idée d'ajouter un vocabulaire de la langue nationale à sa grammaire et aux premiers chants populaires serbes. Il y associe ensuite, les ouvrages sur les événements de l'histoire du peuple serbe, de son folklore et de l'éthnographie. Dans l'intervalle de quelques années il se forma une conception générale et très large, embrassant toute l'encyclopédie des Serbes (d'après une lettre au savant russe Keppen). Par le même, le style de Karadžić se prêta à une différenciation thématique. Mais son style aussi fut soumis à une évolution caractéristique.

Cependant, le style de Karadžić n'était pas au niveau simple de l'expression populaire. Il notait les chants et les contes populaires serbes; il était empreint d'éléments du folklore du peuple. Mais ce ne fut qu'une qualité de style passive: il goûtait et estimait ce qui était beau dans les créations du peuple, sans reproduire ce style même; il n'était pas un esprit littéraire. Il se fit un style à lui, style qui était orné d'expression populaire, ce qui soutenait ses idées sur la fonction de la langue littéraire.

Dans cet ordre d'idée, il a fallu étudier d'abord l'évolution des descriptions et de la narration. Dans les descriptions, Karadžić fait remarquer son réalisme et la préférence pour les détails, le sens d'une proportion conditionnée. Il est peintre qui reproduit tous les détails, sans perdre de vue le tout; mais il avait trop de peine pour se frayer le chemin à travers la narration historique, étant donné que le style linéaire des contes populaire serbes ne le satisfaisait pas. Il avait fait des efforts pour former un type de la littéraire de la prose serbe, pour parer aux reproches de ses adversaires. Sa langue nouvelle: son langage devait être formulés dans le domain du style en une langue culturelle. Au commencement il n'avait que deux procédés: les corrélation d'oppositum et l'inversion. C'est surtout dans son premier mémoire sur le commencement de la révolution serbe que presque tout l'édifice stylistique fut bâti sur les corrélation de type *kad — onda*. L'inversion devient un moyen efficace pour dynamiser la phrase (verbe: sujet; objet: verbe), aussi bien que les rapports syntagmatiques. L'ordre des mots est très intéressant pour le style de Karadžić, dévoilant les tendances vers une expression élevée, le relief de la phrase étant subordonné au relief de la pensée.

L'analyse des dissertations de Karadžić donne la possibilité de faire ressortir les qualités d'esprit de notre écrivain: une logique sans compromis et une coordination, un plan général dans ses travaux aussi bien que dans ces lettres. Il était doué de remarquer les choses et il avait toujours du courage de le dire franchement, ce qui nous prouve surtout sa correspondance avec le prince Miloš.

Les faits stylistiques qui touchent à la syntaxe laissent à désirer quelquefois. Mais en général, il ne faut pas y voir des fautes vulgaires, étant donné qu'on les rencontre dans le langage du peuple, et que notre écrivain s'en débarrassait au cours de son évolution. Cependant, des incohérences de ce genre portent en eux mêmes des valeurs stylistiques, quelque chose d'intéressant, de la fraîcheur des parlers populaires. C'est dans ce sens qu'il faut comprendre la valeur stylistique des idiomes populaires, de toute une phraséologie spécifique, d'un décor ethnographique conçu dans l'emploi fréquent des proverbes. Ceci ne se manifeste pas comme une caractéristique du style populaire très simplifié, tout en se prêtant à la manière d'exprimer une couleur pittoresque et dynamique.

Comme en général, les lexèmes sont importants aussi pour le style de Karadžić. C'est surtout son opinion concernant les mots du slave ecclésiastique et les néologismes qui permettent de suivre l'évolution du style de Karadžić, ses tendances à élever le langage parlé au niveau de la langue culturelle. En réalité, il y a un parallélisme de deux conceptions de Karadžić : celle de la langue et l'autre du style. Plutôt l'idée du style était comprise dans sa conception linguistique. Les adversaires de Karadžić considéraient que les villageois devaient suivre le type de langue de la „classe supérieure“; même ceux qui ne s'opposaient pas en principe à l'emploi littéraire de la langue serbe, tenaient à un style qui était en train de se former dans la classe de la bourgeoisie naissante. Ils proposaient l'urbanisation du langage populaire. En réalité, il s'agissait des mots, de l'ordre des mots, de la corrélation, de la phraséologie, en un mot : c'était le style qui était en question. Avec le temps et sans tarder, Karadžić s'appropriä l'idée d'une langue littéraire en fonction culturelle, mais d'un type de la langue dont les qualités stylistiques devaient avoir la base dans la nature pure du langage populaire; un type dont la structure ne serait pas dérangée dans ses corrélations intérieures. C'est sur la plate-forme stylistique que Karadžić emporta sa victoire définitive sur les adversaires de la révolution littéraire et culturelle du peuple serbe. Ceci est la première conclusion.

La conclusion suivante se rapporte à l'analyse des conceptions de Karadžić concernant le style de la poésie. C'était déjà en 1814 que Karadžić fit remarquer son intérêt pour le manuscrit de la Prosodie de Luka Milovanov. Vuk fit imprimer plus tard ce petit livre, et dans la préface de cette édition il formula ses idées sur les principes rythmiques, les principes de la versification syllabique.

En fin, il faut remarquer que la langue littéraire serbocroate a fait des grands progrès depuis l'époque de Karadžić, aussi bien que le style. Mais il ne faut pas oublier que Vuk Karadžić a créé la base de l'évolution du style

de la prose serbocroate moderne. En même temps, ce fut la poésie populaire serbe dans laquelle prit racine le style poétique du romantisme serbe et croate, pour suivre le développement littéraire. C'est par son effet qu'il faut juger la qualité du style de Karadžić, son style actif et l'autre en état latent, celui de la poésie populaire.

STIL IM WERKE VUK'S KARADŽIĆ

Inhaltsverzeichnis

1. Begreifen des Stil und des Werke Vuks Karadžić (Seite 1). —
2. Allgemeine Konzeption, Zusammenfassung und stilistische Konstruktion (5). —
3. Volkstümlicher Grund des Stil des V. Karadžić (9). —
4. Aussetzen; Beschreibungen (14). —
5. Erzählen (17). —
6. Abhandlungen; Kritik (18). —
7. Thematische und gründliche Eigentümlichkeiten der Abhandlungen (23). —
8. Stilistische Eigenschaften und Formen (26). —
9. Wert und stilistische Bedeutung im Satze (31). —
10. Wortfolge im Satze (36). —
11. Elemente ethnographischen Charakter (41). —
12. Stilistische Eigentümlichkeiten in der Übersetzung des Neuen Testaments (44). —
13. Lexikalische und semantische Eigentümlichkeiten (50). —
14. Rhythmik in Versen und prosodische Charakteristik (57). —
15. Persönlichkeit und stilistischer Charakter Vuk's Karadžić (61). —
16. Charakteristik und Bedeutung des Stil Vuk's Karadžić (64). —
17. Le Style dans l'oeuvre de Vuk Karadžić Résumé (69).

ЈЕЗИК У ВУКОВУ ДЕЛУ И САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Језик на коме се код нас развија књижевност, култура и јавни живот за последњих сто и неколике десетине година, управо од времена када је томе језику дао одређену основу и уобличио га Вук Караџић — у своме се развоју знатно изменио, више свакако него што се за одговарајуће време обично мењају књижевни језици оних народа у којих су књижевност и културни живот на дотичним језицима имали дужи период развоја. — То, с једне стране, значи да промене у развоју књижевног језика стоје некако у обрнутој сразмери с дужином трајања тога развоја. На овакав закључак бар упућује стање нашег књижевног језика у поређењу са књижевним језицима народа који имају дужу историју културног развоја и књижевности.

Ово својство промена у језику наше књижевности и културе условљено је карактером који проистиче из народне основице књижевног језика на коју га је поставио Вук Караџић. Књижевним језиком код нас је, Вуковом заслугом, постао народни језик, а како се овај други у своме развоју стално мења, мора се унеколико мењати и први. С друге стране, сваки језик, чим постане књижевним, добије и свој одређени облик, и то, дакако, успорава промене у њему. Па не само то него књижевни језик, поготово књижевни језик толико народног карактера колико је наш, својом уобличеношћу спутава слободан развој и језика своје основице, тј. народног језика. Ове две опречне тенденције у развоју народног језика и књижевног свакако се некако усклађују, и морају се усклађивати. Оне промене које, и у пркос утврђених норми књижевног језика, узму широке размере у народном, па се као такве пробијају и у књижевност, у међудруштвени саобраћај јавног живота и културе уопште, по правилу крше утврђене оквире и саме постају нормама. Ово каткад и без обзира на то да ли добијају санкције граматичара, који прате развој језика и утврђују његове норме.

А Вуков је случај, и наш случај с њим, посве специфичан, јер је Вук био и књижевник, и граматичар, и народ. И то свуда велики. Кад кажемо да је он народ, ми мислимо да је Вук, што се тиче народног језика, његова познавања и осећања тога језика, и по ширини био доиста ненадмашан; он је сам одвећ богата ризница народнога језика. А он је, то се зна, први утврдио и системе народног језика, углавном гласовне и морфолошке, ако и не сасвим прецизне на самом почетку, тј. када је писао своје граматике — Писменицу, мислимо, и Граматику уз прво издање свог Рјечника. Ипак с корекцијама које је он сам у току свога живота и рада учинио — Вукови граматички системи чврсто су се очували, тако да се и данас једва усуђујемо да понешто из њих предложимо за измену. Синтаксичке су пак системе утврђивали каснији граматичари на основу Вукова језика: на основу онога што је он као граматичар дао и што се налази у језику Вука књижевника. И тако се, на основу свега тога, изградила норма књижевног језика Срба и Хрвата, коју гдекоји и данас сматрају неприкосновеном.

У књижевности и култури у току сто година после Вука, уз нагли развитак државног и политичког живота — прво не у једној него у више земаља, а затим у заједничкој држави, — уз брзи успон у просвети и култури; уз пораст становништва у градовима, у које стално притиче сеоски живаљ, уз доста брз развој занатства и индустрије (индустрије нарочито у последње две деценије) — и развитак нашег књижевног језика ишао је релативно брзим темпом. И он је данас неупоредиво богатији него у Вуково време, у првом реду речником својим и фразом, а има, врло мало истина, неких измена и у самом граматичком систему његову. И задатак је науке о језику, која стално мора пратити његов развој, да тачно утврди однос између данашњег нашег књижевног језика и језика Вукова, који је још увек за неке „званично“ норма књижевног језика, на основу које, рецимо, и уз именице м. и ср. рода број *два* у дативу, треба да стоји у облику женског рода као у примерима: *Даде нашљедство двјема ѿлементима* (Б. Даничић, Превод Старог завета), *Хрвајиска књижевност ѿноси се двјема ѿректасним рукописима* (Т. Маретић, Бранково Коло 1889), *Међу њима двјема* (говори се о мушкарцима) *дошло је скоро до свађе* (Ј. Косор, Миме, 97). Или пак према тој норми није свакад допуштено, боље рећи — само је у ограниченим случајевима припадност допуштено означавати присвојном заменицом *чији*, или је уз одричне глаголе допуну обавезно давати у облику генитива, или придеви тзв. неодр. вида морају имати само облике именичке промене. За неке језичке пуристе је, хтели смо рећи, обавезно у књижевном језику употребљавати оно што је знатно ређе и данас врло ретко, или

чак и не живи више у језику, или се пак само погдеде још, по сили те обавезе, као апсолутно неживо употребљава. И само тога ради, ради утврђивања тачне норме на основу правога стања појава у језику, као неопходан задатак поставља се утврђивање тачног односа између Вукова језика и језика који се данас употребљава у књижевности и културном животу наших народа, не наравно да би се обавезно прихватило ново, него да се утврди животност и распрострањеност употребе и једног и другог, тј. распрострањеност онога што се већ преживљава, као и вредност сваке иновације у језику. На утврђивање овога односа обавезује нас, дакако, и потреба одређивања места Вукова у историјском развоју српскохрватског књижевног језика и нашег језика уопште. А и само детаљно поређење Вукова и данашњег књижевног језика захтева и доста напора и много времена којег ми, на жалост, у овој прилици немамо. Али ће сваки прилог у овоме погледу свакако бити користан. Први такав прилог дала је другарица М. Ивић у *Једном поређењу Вукова језика с нашим данашњим књижевним језиком*¹ и зато јој треба одати признање. Да би поткрепила своје схватање о томе колико је Вук застарео да би се и сада могао узимати за норму књижевног језика, М. Ивић се позива на мишљења низа најбољих познавалаца Вукова језика, великих уважавалаца и обожавалица и његова језика и целокупног његова рада, као што су Љ. Стојановић, А. Белић и др., и у својој расправи испод текста (на стр. 114) цитира њихова мишљења. За та се мишљења као потврда могу навести и примери разлика које она сама даје у својој расправи. А уз разлике које М. Ивић тамо истиче, оцењујући их као врло значајне, могу се опет додати и друге које она није запазила, или није сматрала да их је потребно наводити. Али у оцени разлика између Вукова и данашњег књижевног језика, ми стојимо на нешто друкчијем становишту. Ниже ћемо видети у којим се то случајевима с М. И. не бисмо могли сложити и зашто се не можемо сложити. А има и друга једна ствар на коју ми, у вези с овим питањем, друкчије гледамо. Ми, наиме, сматрамо да — када поредимо језик Вука Караџића са нашим данашњим књижевним језиком, тај језик морамо узети у целини. Наслов расправе је, по нашем мишљењу, и другарицу Ивић на то обавезивао. Она, истина, касније у току расправљања наглашава да поређење врши само са језиком културних центара Србије и Војводине и тиме сужава своју обавезу. Требало је само да и у наслову то сужење означи. А ако се претпостави да је М. Ивић добро уочила разлике

¹ Зборник за филологију и лингвистику Матице Српске I. Нови Сад 1957, стр. 114—126.

између Вукова језика и језика с којим га пореди — онда као најкрупнија замерка њеноме раду остаје то што није узела књижевни језик у целини ни ових центара него, како она каже, само „језик који се огледа кроз штампу, радио, филм, другим речима — онај језик наше данашњице који се због масовнијег карактера више стандардизовао од језика лепе књижевности“ (в. цитирану расправу, стр. 116). Она сматра да не би било довољно сигурно ослоњити се на језик каквог модерног писца, зато, мисли и изрично каже она, „што књижевници потичу из свију крајева наше земље носећи са собом своје локалне језичке особине; уз то они себи допуштају разне слободе у писању, а често су под међусобним језичким утицајима“ (в. на сад означеном месту). Све је то, доиста, што се тамо каже о писцима не само тачно него и логички законито. Али се баш зато у утврђивању стандарда, боље рећи норме савременог књижевног језика, по нашем мишљењу, најисправније ослоњити на њих, не наравно на једног никако, већ на писце уопште, на савремену књижевност. Не треба, наравно, испуштати из вида ни говорни језик образованих кругова друштва наших културних центара, ни језик дневне штампе, као ни језик радија, док се језик филма, код нас, још ни изблиза не би могао сматрати узорним, већ место овога за то треба узимати језик позоришне сцене, коме се поклања нарочита пажња. А баш због овога се с језиком књижевности и науке не може мерити чак ни језик дневне штампе, а да и не говоримо о свакодневном разговорном и пословном језику, који није, нити, у нашим условима, још може бити сасвим одређен језик. Улога доброг језика позорнице и радија за подизање језичке културе од неоцењивог је значаја, али при оцењивању овога или онога својства језика с потпуном сигурношћу се можемо позивати само на оно што је записано. А сигурно се не може тврдити да се говорни језик више стандардизовао од језика књижевника. Овај последњи, истина, по правилу има и елемената које код првог налазимо у знатно мањој мери. То су она песничка или уметничка — стилска, дакле, средства која су обично различна код различних писаца, али и она, дакако, имају свој систем, а без њих, осим тога, није био ни језик Вука Караџића као писца. И даље поређивање његова стила са стилем данашњих књижевника биће и врло занимљиво и драгоцено у исто време. Ми се пак прихватимо једног ни мало лакшег задатка да поредимо књижевни језик Вуков са данашњим, тј. да укажемо на битне разлике између савременог књижевног језика и његове врло чврсте, а, по нашем мишљењу, и врло широке основе коју представља Вуков језик, и који, већ и према томе, никако није (како се у поменутој расправи, на стр. 117, говори) био „још несигуран у изразу књижевни језик“, него, углавном, овај исти

језик којим се ми данас у књижевности и културном животу служимо, дакако — с неким онда још неразвијеним елементима данашњег књижевног језика.

Ако издвојимо систем акцената у много које чему различан у појединим говорима нашег језика, који је, највероватније, такав био и у Вуково време, а данас је несумњиво такав, и који зато захтева преиспитивање Вук-Даничићеве акцентске норме, сигурно измењене у више појединости, — онда можемо рећи да је област фонетике нашег књижевног језика до данас скоро у потпуности остала као у Вуково време. А то је, наравно, и сасвим разумљиво јер је познато да се од свих језичких промена најспорије врше фонетске промене. И, ако и има случајева да је данас нешто у овој области књижевног језика друкчије него је било код Вука, то никако није услед насталих промена у тим елементима, већ искључиво услед измењених гледања на њих. Овде мислимо на један једини случај, на случај Вукових облика глагола с којим усненим сугласником на крају општег дела и вредношћу старог *ѣ* у основн инфинитива, које је Вук употребљавао са измењеним сугласником *ј* иза лабијала у *љ*, као у *сврбљеџи*, *џриљеџи*, *жџљеџи*, *грмљеџи* (у облику, дакле, који је скоро уопштен у свим ијекавским говорима) — због чега су му прављени приговори (исп. мишљење А. Павића у Раду LXXVII Југославенске академије знаности и умјетности, 161) да је остао себи недоследан јер у другим случајевима нигде не усваја у народним ијекавским говорима делом извршени потпуно исти процес јотовања. Своје схватање да Вук овај случај није без оправдања издвојио од осталих ми смо изнели у реферату поднетом на Симпозијуму о Вуку Караџићу², а овде ћемо само констатовати да је Павићево мишљење преовладавало знатно пре него га је он изнео. Низ година пре Вукове смрти Ђ. Даничић, већ 1850, доследан неприхватању јотовања у вези с вредношћу кратког *ѣ* ни једних других осим сугласника *л* и *н*, поготову доследан неприхватању јотовања посебне врсте у додиру гласа *ј* с усненим сугласницима, — наведене глаголе даје у облику: *сврбјеџи*, *жџјеџи*, *грмјеџи*, *кијеџи*, *џријеџи*, и само тако (в. његову Малу српску граматику, стр. 60. и 61). И без обзира на то с коликом је лингвистичком оправданошћу Вук у овом једином случају био за измену група *бј*, *вј*, *мј* и *иј* у *бљ*, *вљ*, *мљ* и *иљ* — Даничићеве облици без извршеног јотовања добили су и код граматичара и у књижевном језику преимућство и они су постали, и трајно остали, облицима књижевног језика.

² Види у Вукову зборнику. Авали Филолошког факултета у Београду, књ. V.

Оставимо ли по страни фонетске, као и морфолошке и друге језичке елементе које за један период његова рада налазимо у употреби код Вука, и који су само за извесно краће или дуже време карактерисали његов језик, али их је он касније заменио другим, — ми не налазимо више чисто фонетских особина које би у данашњем књижевном језику биле друкчије. Он, истина, у Предговору I издању Рјечника, каже да му се чини да се у придева *судијин*, *ћурчијин*, *абаџијин* „у женскоме и у средњем роду избади оно пошљедње *и*, н. п. *судијна*, *судијно*, *ћурчијна*, *ћурчијно*; *абаџијна*, *абаџијно* и т. д.“ (Српски рјечник, XVII). А он и иначе пише сугласник *ј* у сличним гласовним групама: *Но Турци с њомођу кнез-Аксенџијни Срба начине шанаџ*³. — *У наџи Ђуџијској Пана Јеремијћ*⁴. — *Таке су главне даџије земаљске: араџ, њореза, димџаџа, чибук и сјаијнско*⁵. — *На Илијн-дан*⁶, *Аџиђа*⁷, *Сџефана Синђелијћа*⁸ итд. Иако он осећа ту редукцију и иза сугласника *ј* (он каже да се избади оно пошљедње *и*), ми не можемо веровати да је и у Вуково време било тако, већ је пре тачно да је ту из групе гласова *џиј* прво испадао сугласник *ј*, а затим долазило до сажимања два *и* и добивено једно дуго *и*, али се ту Вуку чинило много промена на једном месту, па је уместо дугога *и*, добивеног сажимањем, писао слог *иј*. Управо зато што није био сасвим сигуран да је баш тако, и сматрао је да је то потребно некако образложити. На несигурност Вукову у томе пре свега упућује оно његово „чини ми се“. А он се касније и сам уверио да се у ж. и ср. р. придева *судијин*, *абаџијин* и *ћурчијин* никако не редуцира оно последње *и*, јер те придеве у II издању Рјечника даје са истом основом у облицима за сва три рода (*судијин*, *а*, *о* и само тако). Али је у случајевима где долази до гласовне промене, по нашем мишљењу — до испадања *ј* и сажимања два *и*, Вук остао при своме схватању да се ту морао вршити нешто простији процес гласовних измена који смо горе приказали, па је и у II издању Рјечника и до краја живота писао: *абаџијнски*, *кованџијка*, *Шумадијнаџ*, *Шумадијнка*, *шумадијнски*. А ми сматрамо да се ни у његово време није изговарало друкчије него што се сад изговара: *Шумадијнаџ*, *Шумадијнка* и *шумадиј(ј)ски*. Али је Вук ту у правопису чинио компромис зато што му се, како малочас рекосмо, чинило много промена на једноме месту.

³ Историјски и етнографски списи I, стр. 146.

⁴ Исто, стр. 191.

⁵ Исто, стр. 117.

⁶ Вукова преписка V, стр. 247.

⁷ Исто, 263.

⁸ Историјски и етнографски списи I, стр. 255.

По оцени Вуковој, гласовног су карактера били и двојаки облици заменичких и придевских наставака ген. ми., инстр. једн. и дат.-инстр.-лок. множине. Он их је по нашем схватању, које смо већ изнели на другом месту⁹, сматрао: у једном случају као доследну ијекавску замену *ђ*, а у другом као икавизам, који се пробио нешто мало, не само у неке ијекавске, већ у неким другим случајевима и у екавске говоре северо-западне Србије и Срема. Зато се он, када је одлучио да буде у свему доследан, после свога боравка у југозападним крајевима, у Дубровнику, Боки и Црној Гори, сасвим опредељује и за наставке *-ијех* и *-ијем* наведених заменичких и придевских облика типа: *добријех, добријем, нашијех, нашијем*. Али му никада није пошло за руком да се потпуно ослободи и оних других облика с наставцима *-их* и *-им(а)* — јамчано због тога што ово, мада историјскојезички посматрано јест гласовна појава, у перспективи језика новијег времена није то, већ у ствари иде у морфолошке језичке елементе као уопштени наставак — у једном случају мекких а у другом тврдых заменичко-придевских основа. Недовољно јасно остаје питање само зашто су у ијекавским говорима новијег типа, ако не потпуно уопштени, сасвим преовладали наставци тврдых основа¹⁰, који иначе карактеришу старије штокавске говоре (екавске — метохијско-ресавске и ијекавске — бокелске и зетско-јужносанџачке). На најновије новоштокавске ијекавске, тј. на херцеговачке говоре, који иначе знају, ређе додуше, и за наставке *-их* и *-им(а)*, у овоме су највероватније морали нарочито утицати говори старијег типа — староцрногорски, мислимо, чијих представника има у многим херцеговачким насељима, док је прави херцеговачки живаљ, с говорним особинама новијег типа, морао имати наставке мекких основа, који су тамо, како рекосмо, знатно потиснути од наставака с вредношћу гласа *ђ*. Али, и насупрот томе што се у многим ијекавским говорима употребљавају само ови, а у другима претежно они, и што је Вук коначно прве претпоставио другима, тј. облике тврдых облицима с наставцима мекких основа, ипак су у књижевном језику и ијекавског изговора, у условима које смо изнели у расправи *Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића*^{10а} — облици с двосложним све више потискивани од облика с наставцима *-их* и *-им* (од *добрих, добрим, наших, нашим*), те се данас

⁹ У расправи Карактер Вукових дијалектизама, у Вукову зборнику. Анали Филолошког факултета, књ. V.

¹⁰ А. Пецо, Говор источне Херцеговине. Српски дијалектолошки зборник XIV, стр. 145.

^{10а} Анали Филолошког факултета, књ. V.

само ови сматрају књижевним, а Вукови облици с ијекавском вредношћу *ѣ* (јата) у наставку — дијалекатским.

Од чисто гласовних особина по којима се савремени језик разликује од Вукова М. Ивић је у својој расправи навела једино сугласничку вредност гласа *р* у облику радног глаголског придева типа *умро*, где је он код Вука свакако био самогласник. Ово је лако закључити и само по томе што га Вук обично означава посебним знацима, па и на начин који је грубо нарушавао од њега прихваћени принцип фонетског правописа, по коме сваки глас мора бити означен само једним словним знаком (в. о томе у мојој расправи Значај и потребе детаљног проучавања Вукова језика¹¹). А према М. И. самогласничка вредност гласа *р* овде „практично не постоји код људи који говоре књижевним језиком на територији НР Србије“. Међутим, иако је сасвим тачно да је у неким градовима, па и целим говорним областима ове републике, а посебно у Београду, глас *р* у ове категорије облика потпуно изгубио самогласнички карактер, нарочито код млађег нараштаја (а има и Београђана одмаклих година који ту *р* изговарају као самогласник), — ипак ни изблиза у целој републици ту немамо сугласничко *р*, већ се у многим крајевима он изговара као самогласник. Да бих ово утврдио, ја сам вршио анкету код више појединаца из разних места у Србији, и нашао сам да објекти (бар они анкетирани) из Лознице, из Ваљева, из Лајковца, из Груже, из Крагујевца, с Рудника, из Брђана крај Горњег Милановца, из Чачка, из ужичког краја и из Санцака — глас *р* у облику радног придева глагола типа *умреџи* изговарају као самогласник, док код говорних објеката из Београда и из више места централне и северне Србије ту нисам могао констатовати такав карактер овога гласа. Исти је (према љубазном саопштењу дра Б. Николића) изговор и у граду Шапцу и целој Мачви, док сам у изговору неколика објекта из Срема, посебно из Сремских Карловаца, забележио самогласничко *р*. А на другој страни, и код самих Херцеговаца овде срећемо и сугласничко, а не само самогласничко *р*.

Губљење самогласничког елемента гласа *р* је овде, у положају испред једног самогласника, лингвистички сасвим оправдано. После претварања *л* у *о* у облицима радног глаг. придева (пред крај XIV века) дотадашње самогласничко *р* нашло се у позицији где више није имало шта да штити његов самогласнички карактер и зато га је оно постепено могло губити, и губило га је, дакако, негде јаче а негде слабије, док га најзад у неким говорима и сасвим није изгубило и постало обичним сугласником. Ово у једним случајевима, а у другим, што опет ништа није

¹¹ Зборник Вука Караџића Српске академије наука и уметности поводом стогодишњице Вукове смрти.

необично, једанпут добивени карактер (самогласнички) тога гласа трајно се чувао и чува се, наравно, и данас. Ако би когод казао — под утицајем школе и књиге, посебно граматике, могло би му се с исто толико права рећи да је, на другој страни, визуелни момент (односно читање написаног онако како је написано) могао допринети консонантизовању једног самогласника који се писао и пише се словом врло сродног консонанта. Ја ипак мислим да је овде у питању вршење једног чисто фонетског процеса новијега времена (мислимо последњих столећа) односно одсуство вршења тога процеса, који је негде потпуно а негде непотпуније извршен, тако да каткад није сасвим једноставно утврдити да ли ту још имамо глас са нешто сачуваних самогласничких елемената, или је он постао потпуним сугласником. Када у значајнијем делу говора нашег језика, у овој или у другој којој позицији, преовлада изговор тога гласа као сугласника, онда ће бити разлога да се постави питање шта треба сматрати особиним књижевног језика, односно шта треба узети за норму, која и овде треба да се односи на језик наше културе у целини, а не на поједине његове делове, јер што се гласовног система тиче, он у књижевном језику свакако мора бити јединствен, без обзира на то што ће се за догледно време поједини говори разликовати и овом и многим другим особинама. А у свакоме је случају сасвим разумљиво што је вокалско *р* у положају испред крајњег *о* посталог од једног сугласника у своје девокализовању, кад га је већ једанпут тај процес захватио, од Вукова времена до данас знатно одмакло, јер је од момента када су се за ово створили услови протекло релативно доста времена.

Није оправдано при поређењу Вукова језика с данашњим истичати разлику између његовог прилога *сјуџра* и екавског облика те речи *суџра*, или између облика именица типа *Јово/Јова* југозападних и централних области нашег језика (који су, природно је, били и Вукови облици), с једне, и истих тих именица с облицима промене *Јова/Јове*, који су заједнички целој области екавског изговора на истоку, с друге стране, како је то чинила М. И. Вукови су облици у оба ова случаја до данас остали исти — у оним областима, наравно, из којих су узети за књижевни језик, као што су на екавском подручју и у Вуково време били исти какви су данас. А они су и у Вука били овакви у његовим екавским списима. И овде се, што је битно, у времену ништа није изменило, нити се, осим тога, једни од ових облика и у ком погледу могу претпостављати другима.

Вук је именице м. р. *коњ*, *зуб* и *људи*, као и именице ж. рода на сугласник типа *сџвар*, *реч* и *шелад* у дат., инстр. и лок. мн. употребљавао у облику с наставцима *-ма* (м. *-има*): *коњама*, *зубма*, *људма*, *сџварма*,

речма, али, осим прве, ни једну само с овим већ све и с наставком *-има*. Он за њих у Граматици уз I издање Речника (на стр. XXXIX) каже по реду: да имсница *коњ* у наведеним падежима има *коњма* (а не *коњима*), именица *зуб* — поред *зубма* има и *зубима*, а *људи* поред *људима* и *људма*; док за именице ж. рода на сугласник у промени као образац од именице *шелад* даје само облик *шеладма* (без *шеладима*), а од именице *сџвар* облици са *-има* су му на првоме месту, а оне на *-ма* Вук иза ових додаје у заградама. У пракси он од свих поменутих именица претежније употребљава облике с наставцима на *-ма*: *иосле шолике шџеише у људма*¹², *охрабриши се његовим речма*¹³, *овим речма завршује*¹⁴, *даје рану и људма и коњма*¹⁵, *иочињу с једне сџране мислиши о сџварма*¹⁶, *замјењивао сам и српским ријечма, ойогањен шџуђим ријечма*¹⁷, *зашџио је иознаио међу људма*¹⁸, *особишио у сложеним ријечма*¹⁹, *кад је говор о живим сџварма не говори се основно име*^{19а}, *у оним иређашњим ријечма, да се овим гадним ријечма казниши мора*²⁰. Али ово само у првоме периоду свога рада, у списима из времена од пре 1836. Касније пак, Вук једино именицу *коњ* редовно употребљава с наставком *-ма*, као у примерима из Правителствујућег совјета: *Срба је било 4500 ијешнице и 1500 на коњма и Оне су носили на коњма*²¹. Међутим, већ у Предговору Српским народним пословицама (на Цетињу, 1836), и касније, Вук све остале набројане именице у означеним падежима употребљава скоро само с наставцима *-има*: *А још је за веће чудо шџио се у ђекојим ријечима изговара х* (Предговор Пословицама²²). — *И да су с шџим ријечима сродне* (Одговор на ситнице језикословне²³). — *Говори оно шџио није исишина у сџварима* (Карано-Твртковић и Српски споменици). — *Онда би ваљало да вјерује људима* (Исто)²⁴. — *Мене је Прошја Ненадовић иред људима у очи корио*. — *Није гледао Пеиџра лијейим ријечима да ублажи*. — *У мањијем сџварима гдјекоје*

¹² Историјски и етнографски списи I, 120.

¹³ Исто, 156.

¹⁴ Исто, 160.

¹⁵ Исто, 164.

¹⁶ Предговор I издању Рјечника, V.

¹⁷ Предговор I издању Рјечника, XX.

¹⁸ Српска граматика уз I издање Рјечника, XXX.

¹⁹ Исто, XXXI.

^{19а} Исто, XLVII.

²⁰ Скупљени граматички и полемички списи II, 154. и 155.

²¹ Историјски и етнографски списи I, 87. и 105.

²² Скупљени граматички и полемички списи III, 4.

²³ Исто, 33.

²⁴ Исто, 79.

су биле и друкчије (Сва три последња примера су из Правителству-јушћег совјета²⁵). Али се опет и у овоме периоду Вукове пуне језичко-књижевничке зрелости, нарочито почетком четрдесетих година, у његовим полемичким списима, а у писмима и у последњим годинама његова живота, најђе на облике *људма*, *речма*, *сйварма*, као у примерима: *Овим младим људма нејравду да учиним* (Писмо Попечителству Просвешченија Србије од 26. августа 1841)²⁶. *То се ја за ово не бих морао мразити с људма* (Вуков одговор на Утук М. Светића из 1843)²⁷. — *С остиалијем сйварма молим Вас да ми йошаљетѝ* (Писмо Вуку Поповићу, од 24. јула, 1861)²⁸.

Вук је облике на *-ма* наследио од родитеља који су их, као и остали досељеници из области говора херцеговачког типа, имали у своје језику, јер се они још и данас, истина све ређе, у тим областима употребљавају. Те су облике каснији граматичари, после Вука (в. о овоме и Наш језик, књ. I 1932, стр. 22—25), почев од Даничића, као и неки писци вуковци кроз цео XIX век, употребљавали поред облика с наставком *-има*. Налазимо, или боље — налазили смо, облике с наставком *-ма* и код покојег писца XX века (ово углавном од именице *коњ*), мада можемо рећи да се они данас више не употребљавају. А и тамо где се на њих најђе, они у савременом књижевном језику одвећ архаично звуче.

У расправи М. Ивић наводи се неколико различитих заменица у облицима који по њеном тумачењу не иду у књижевни језик већ се једне од њих, међу које она наводи *никаке*, *којекакe*, *йаке*, осећају данас „по нормама књижевног језика као огрешење о његову правилност“ (стр. 119); а за друге, као што су: *онаковоме*, *йакова*, *свак*, *нишкo*, и предлошке конструкције *нањ*, *узањ*, *йредањ*, каже да се „код говорних представника из наших источних крајева они не јављају“, већ само у оквиру оне варијанте која је у употреби у нашим западним крајевима“ (на сад означеном месту). Први од њих су, међутим, одвећ обични у употреби — пре свега у говорима завичаја Вукових предака (в. о томе у Јужнословенском филологу XVII, стр. 61. и Српском дијалектолошком зборнику XIV, 144), где су они други облици који се граматички сматрају исправнијим много рећи. Они се врло често употребљавају и другде у свакодневном језику, па и врло образованих кругова нашега друштва и у неким нашим културним центрима, а срећемо их, дакако, и код писаца, како то сведоче примери: *Ийак бих се чувао сваког корака*

²⁵ Скупљени историјски и етнографски списи I, 63, 80. и 104.

²⁶ Вукова преписка VII, 688.

²⁷ Скупљени граматички и полемички списи III, 123.

²⁸ Вукова преписка VII, 398.

који би ме водио до ма к а к и х изјава (Ј. Лазаревић, Приповетке I. Београд 1893, 3). — Овако се не зна ни за к а к и рад његов (Ж. Милићевић, Радознадсти, 110). — И с и њ и у је она њо ономе к а к а је она њо себи (Б. Петронијевић, Историја новије филозофије. Београд 1922, 11). — Ко је к а к е домаће с и в а р и његове једнако му сме њ а ју (Б. Даничић, Летопис Матице српске III, 1898, 164). — Ко хоће да му сва кућа о ж и в и ко је к а к о м њ о г а н и ј о м (Ј. Комарчић, Два аманета. Београд 1893, 129). — Нисам ја ко је к а к а њ а на к а р њ а м а да се ц у ј е м ч а с и њ своју (Б. Нупшић, Сабрана дела II, 246). — Она је в а д и л а не к а к е њ о к л о н е од с е с и њ е за м а њ е р (Ј. Лазаревић, Приповетке I, Београд 1898, 8). — У р у ц и н о с и не к а к у а р њ и ј у (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, Београд, 8). — Тада је њ р и с и њ о л у извадио не к а к у к њ и ж у и ч и њ а о (Д. Шумицковић, Мркодол, Загреб 1909, 30). — Ја се не се њ а м н и к а д и н и к а к а знака не ж н о с т и њ (Ј. Лазаревић, Приповетке I, Београд 1898, 71). — Н и к а к и њ о с а о н и је л а к к а д г а ч о в е к хоће да ради с в е с р д н о (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III. Београд 1927, 19). — Н и к а к а К и р к а н и је з л о м ч а р њ и њ о м р е м е к - д е л о г р а њ а н с к е р е ј у б л и к е и з о б л и ч и л а у н а к а з у (Књижевна република, Загреб 1924, 144). — О в а к е д у х о в н е р а д о с т и њ у н и с у и ч а с о в и на У с к р с (Б. Даничић, Писма о служби божјој, 165). — И њ а к њ р и о в а к о м с х в а њ а њ у и Д а н и ч и ћ н и је м о г а о д у г о о с т а њ и (А. Белић, Око књижевног језика, 60). — О в а к и с л у ч а ј е в и м е н е с а м о д р ж е (Ј. Лазаревић, Приповетке I, Београд 1898, 10). — Д е в о ј к а је од о в а к е куће (М. Глишић, Цел. дела I, 50). — И о в а к е (с у) с и њ њ а ц е о з н а ч е н е б и л е (Вјенц. Новак, Последњи Стипанчићи, Загреб 1899, 25). — К а д а ч о v e k у њ о м д о б у о б ј а в љ у је о в а к е к њ и г е, од њ е г а њ р е б а д и њ и р у к е (Ј. Скерлић, Писци и књиге V, 120). — С в и о н и к о ј и с е д и ж у из з е м љ е и с њ и с у о в а к и с њ р њ а в о м б р а д о м (Б. Ђопић, Пролом, Београд 1953, 200). — К о с м е о n a k o м е о њ и њ и на њ р е д а ј у (П. М. Ненадовић, Мемоари, 182). Т о је о n a k o с и в а р а њ е к а о и к о д В у к а К а р а њ и ћ а (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 220). — Ја се и с к р а д о х из д р у ж и њ в а о n a k а (Д. Марковић, Тренуци и расположења, 23). — А л њ и њ о ће к а д је о n a k и (М. Беговић, Дуња у ковчегу, Загреб 1921, 30). — С а в је o n a k и к а к и м г а о њ и с а с и њ е (Г. А. Матош, Уморне приче, Загреб 1909, 58). — Х е р ц е г о в и н а и М о с њ а р Ђ о р о в и ћ е в н и ј е с у o n a k и (Ј. Дучић, Босанска Вила 1900, 307). — Ч и м њ e б и o n a k и ј е д а н д и в а н и у с е л у, њ и. . . (Б. Ђопић, Пролом, 272). Ја му к а ж е м да је о n њ а к и с л о б о д њ а к (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, Београд 1907, 18). — Т а к о г с к е њ и њ и к а к а о њ и њ о с и њ и м а л о је (Ј. Лазаревић, Приповетке I, 1898, 5). — Т и б и р е к а о да њ а к е ж е н е у с в е њ у в и њ е н е м а (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 175). — Б а р љ у б а в м о ј а

шака је (Л. Костић, Песме, Београд, 1940, 4). — *Нисам ја шаки човек* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, Београд 1945, 178). — *Вазда сам жудео да се наслађујем шаком сликом* (С. Сремац, Поп Ђира и поп Спира, Београд 1911, 44). — *Да и ми дођемо до шаких њрилика* (М. Јовановић-Батут, Књига о здрављу, Београд 1896, 2). — *Пошшо си ми друг и шо шаки друг каквог досад нисам имао. . .* (Ч. Миндеровић, Облаци, 126). А и после оволиког броја наведених примера се може тврдити да је употреба тих заменица у овим облицима код Вука била сразмерно чешћа него у савремених писаца, али се очевидно не може одобрити испуштање из вида правог стања ствари од стране најновијих граматичара српскохрватског језика и њихово пропуштање да констатују постојање и ових поред оних других граматички исправнијих облика, како су то чинили ранији граматичари и сви лексикографи од Вука до наших дана. Поготову се не може рећи да су овакви заменички облици нестали из употребе у књижевном, колико ни из употребе у свакодневном говорном језику.

Тачно је да су облици заменица *оваковоме*, *шакова* и сл. доиста обичнији у западним крајевима, али се они срећу каткад и на истоку. Исто се то може рећи и за заменицу *нишко* и све именичке заменице за лица сложене с *шко*, с напоменом, да се ове последње на истоку, може се рећи, више и не срећу, али су и то, наравно, облици књижевног језика, исто као и они без сугласника *ш* испред *к*, какви су облици заменица *ко*, *неко*, *нико* и осталих. Заменица *свак* је, напротив, врло ретка у овоме облику, без сугласника *о* на крају, у западним крајевима, тамо где се обично употребљава *свашко*, јер је, како се то констатује у расправи Однос граматичара према норми књижевног језика²⁹, облик било које домаће речи са два праскава сугласника на крају у овом распореду немогућ. Међутим, у широким областима нашег језика, у свима с употребом именичких заменица без сугласника *ш* испред *к*, општа именичка заменица је сасвим обична у облику без крајњег *о*, не само у говорима народним ван већих културних центара, већ и у њима, између осталих и у самом Београду. И писци ових области почев од Вука, а и од пре Вука, до најновијих, ову заменицу употребљавају у томе облику, како нам то потврђују примери: *Свак ће њроцениши колико је сшаф овај обичај* (С. Новаковић, Село 44). — *И свак им је давао за њраво* (М. Глишић, Приповетке II, 124). — *Свак има своју, ња не да другога до ње* (С. Сремац, Поп Ђира и поп Спира, 7). — *Нека свак каже*

²⁹ Споменаца у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности. Београд 1964, 204.

своје (Љ. Недић, Целокупна дела II, 8). — *Од јуче свако о томе говори* (Св. Ђоровић, У часовима одмора, 132). — *Али га за њослом свако засија њоском* (М. Капанин, Трокошуљник, 38). — *Свако их је њрезирао* (А. Шантић, Цјелокупна дјела II, 91). — *У моме вајају свако ѡреба да ѡзи шња ради* (И. Андрић, Приповетке, 49). — *Свако има неки ѡсао* (Д. Максимовић, Како моји живе, 10). — *Њој се без ѡговора ѡкораво свако ко ју је ѡзнавао* (Б. Ђопић, Пролом 15). — *Ово је могао свако лако ѡсѡрати сам* (В. Калев, Огледало 61), — које смо узели из малопре наведене своје расправе, где их је дат нешто већи број.

Овде пак нема потребе давати више примера јер се и из само наведених свако може уверити да се ова заменица, коју је Вук у наведеном облику слушао у народу и сам је такву употребљавао, и данас у свим срединама чешће чује у облику без самогласника *о* на крају него с њим. Њу и књижевници новијег времена, између осталих и београдски књижевници, употребљавају у овоме облику. Употреби таквог њеног облика није могла стати на пут ни чињеница што јој је сам Вук као граматичар и лексикограф претпостављао облик са *о* на крају (у I издању Рјечника он *свако* упућује на *свајко*), и што нико од каснијих граматичара и лексикографа облик *свако* и не увршћује међу облике књижевног језика.

Енклитички облик акузатива личне заменице 3 лица њ уз предлоге није само особина Вукова језика већ и особина народних говора динарских крајева из којих се стално обнављао, а и данас се обнавља наш књижевни језик, и који леже у основици овога језика. Истина, у срединама у које допиру јаче говорне струје из јужне и централне Србије, њихов утицај на разговорни и пословни језик тих средина, дакле, и на такав језик источних културних центара доста је јак, па се тај облик у њихову свакодневном језику никако не среће. Али се он у књижевном језику и ових центара употребљава и у новије време. То је показао у својој расправи *О ујоѡреби акузатива енклиитичких личних заменица уз ѡредлоге*³⁰ врло даровити, трагично преминули млади наш лингвист др Иван Поповић, и потврдио то великим бројем примера из низа писаца. Ми овде нећемо наводити његове примере из језика старијих књижевника: Његоша, Ст. М. Љубише, А. Шеное или Змаја и књижевника који нису припадали београдском књижевном кругу, као што су Св. Ђоровић, П. Кочић, И. Војновић (мада су овај последњи и претпоследњи нешто и у Београду стварали), већ из оних који су у Београду дуже живели и својим књижевним радом били везани

³⁰ Наш језик, књ. III н. с., 187—195.

управо за круг београдских књижевника: из Ј. Веселиновића, Ст. Сремца, С. Матавуља, И. Ђипика, М. Ускоковића, Б. Станковића, Ст. Винавера, Б. Ђопића и из оних наравно што су рођени и одрасли у самоме Београду, из А. Белића и Ј. Скерлића. Само из ових писаца Поповић је навео примере: *Први уџисак града на њ*. — *Дохваши земљани врч, духну у њ*. *Лијепо одјевен сељак и уза њ један дјечко*. — *Да се на њ смилује*. — *Сијаде њреда њ*. — *Нагнем се на да њ*. — *Појали на њ одборници као мачке на слатку*. — *Займа их г. Начелника за њ*. — *Она се њрибија уза њ*. — *Дере се Пера, а уза њ и други*. — *И мајку све њреда њ*. — *Показа руком на њ*. — *Оба браћа ујрла очима у њ*. — *Прислони главу уза њ*. — *Сијоји код њрозора и гледа кроза њ*. — *Инионаријом се на њ скреће њажња*. — *Када се у њ унесе све ово*. — *Ниједан на њ није ујинцао толико колико Пејтефи*. — *Добар њзнавалац свога краја, њун љубави за њ*. — *Брижно гледа у њ*. — *Неће да њође за њ*. — *Не би се односило на њу већ на њ*. — *Како је изишла њреда њ*. — *Да се њривља уза њ*. — *Плаћила је за њ две хиљаде њетџи сијојина франака*. — *Јер је и на њ њадао одблесак славе*. — *То би био њосао за њ*. — *Сви ће само у њ гледаши*. — *Тојло сам се њриљубила уза њ*. — *Њреда њ сијаде њаширола* (в. наведену расправу).

Од прегледаних писаца београдског књижевног круга П. није нашао заменички облик о коме се овде говори код Ј. Дучића и С. Јаковљевића. А ми смо сигурни да има још таквих писаца, као што не може бити никакве сумње да би се и код неких других писаца рођених Београђана нашло енклитичких облика личне заменице 3. л. уз предлоге. А језичке особине које налазимо у писаца XX века, као што су горе наведене — не могу се сматрати некњижевним, ма колико оне појединачно звучале необично и мада су, како смо рекли, сасвим непознате у пословном и свакодневном језику неких наших градова, где се иначе у говору не грешти много о норму књижевног језика. И с обзиром на ово што смо изложили, никако се не може рећи да Вукова особина употребе енклитичког облика заменице 3. л. једн. уз предлог није позната и савременом књижевном језику. А ко би уосталом од Француза, рецимо, или Руса, могао доћи на идеју да данас некој особини језика Виктора Ига, односно А. Пушкина, оспорава књижевни карактер, па и када је не би било у језику савремених француских, одн. руских књижевника. Ми, истина, не губимо из вида да је развитак књижевног језика код нас био друкчији од онога што су га имали и француски и руски језик. Ипак се, и при том, не може говорити да је из књижевног језика нестало оног што још увек у њему живи.

У новије време су граматичари, нарочито А. Белић, указивали да је однос употребе неодређеног и одређеног придевског вида у зависним падежима од времена В. Караџића до данас знатно измењен на штету оних првих облика. А ја сам, у својој расправи *Двојстиго облика њосесивних придева и заменица на -ов и -ин*²¹ у којој сам, позивајући се на широку употребу и у народним говорима и код књижевника, хтео некако извојевати право да граматичари признају књижевни карактер употреби придевске промене ових речи, који им је до наших дана оспораван, и због чега су чак и Вуку, који је још у својој Писменици указао на оно што се тек 150 година после њега тако јасно види, оштро замерали највећи његови обожаваоци. Тамо сам такође истакао потискивање именичке промене придева и губљење осећања семантичке разлике међу придевима одређеног и неодређеног вида. Ја наравно тиме нисам хтео оспорити књижевни карактер употребе ни оних облика посесивних придева и заменица који им је до тада једино признаван од стране граматичара, нити би то било могуће учинити, када и њих, све ређе наравно, још употребљавају поједини писци, поготову зато што се они срећу понегде и у народним говорима. Исто тако није могуће порицати ни данашњу употребу именичке промене осталих придева поред неупоредиво чешће придевске промене. И доиста нису у праву они који поричу постојање те употребе у културним центрима источних области нашега језика.

Тачно је, несумњиво, да је мали број савремених писаца источних културних центара у којих је сразмера употребе именичке и придевске промене придева онаква каква је била у језику Вука Караџића. Од београдских књижевника данас би такав био можда једино Бранко Ћопић, у кога смо на само неколике странице једне приповетке забележили примере: *Зайече њамо хоју у н е м и р н у очекивању* (Борци и бјегунци, 39). — *Сѣаде де се шуња љ о м р а ч н у ѡавану* (Исто, 39). — *Та два кметшовска села љрилѣјейљена на љадинама г о л е м а бријега* (Исто, 41). — *Човек љуљљив љ ѡежжак, космаѡих обрва и љ и с к а в а гласа* (Исто, 41). — *Сѣали да скуљљају сву силу бескуљника од з л а оца од горе мајке* (Исто, 41). — *Бѣјаше. . . ѡу у близини жељан славе, је в ѡ и н а мегдана и сељачких цура* (Исто, 42), — каквима обилује његов језик, — сасвим је јасно зато што је Ћопић родом из Босанске Крајине, где је у народним говорима врло широка употреба придевских облика именичке промене. Али таква употреба није позната само у крајишким већ и у поворима целе централне говорне области нашег језика, а на њу наила-

²¹ Наш језик, књ. I н. с., стр. 24—38.

зимо и у неким говорима Србије, па и Војводине. За говоре Срема Б. Николић наводи примере: *дебела брава, њечена кромиџра* па и *свињска меса и до лакша живоџа*, чак³². И неће бити тачно да само појединци у писаном језику разликују вид (придевски) помоћу наставака зато што се, како каже М. Ивић у цитираној својој расправи, држе застареле нормативе граматике³³. Пре ће бити тачно да се они држе језика којим је писао Вук, којим су писали и многи књижевници после њега врло заслужни за развитак и богаћење нашег књижевног језика, зато дакле, што је то раније био, као што ни данас није престао бити, облик књижевног језика. А, наравно, и зато што и данас има сигурну подлогу у народној употреби знатног дела наших говора који чине ужу основицу књижевног језика. Да не бисмо наводили све писце код којих налазимо облике именичке промене придева, ми ћемо узети три врло крупна имена данашњих наших књижевника из којих смо, поред осталих, у својој књизи *Савремени српскохрватски језик* (на стр. 265. и 266) дали примере. У *ваздуху се већ осећала сјудена љаџња без речи и в и д љ и в а разлога* (И. Андрић, *Травничка хроника*, 102). — *С човека сјадне и њоследња крџа одела и њоследњи драм снаге од њешка њосла и оскудна хлеба* (На Дрини ћуприја, 34). — *Издаја се тџ Марина Дрџића као тџ в е д р а и узвишена сјоменика* (М. Крлежа, *Есеји*, 65). — *Изданци из о љ а љ е н а грма* (Наслов једне збирке приповедака В. Петровића). И с обзиром на оно што се говори у цитираној расправи објављеној у Зборнику за филологију и лингвистику — као да непознавање употребе облика именичке промене придева карактерише језик образованих кругова Србије и Војводине, биће потребно и још неколико примера из последњег писца, који се сигурно може сматрати у свакоме погледу, па и у погледу језика, једним од најеминентнијих представника тих кругова. А из њега сам у својој сада наведеној књизи, из тек наведене његове збирке приповедака, дао и примере: *Његова оживела љарчад као луда одскакују с комадима к р у љ н а града* (стр. 35). — *Један (војник) ш и р о к а д е б е л а лица заблену се у девојку* (15). — *Ја сам га зајамџио као с љ а р а, љоџиуно се да човека* (119). — За доказ да овакви облици придева, иако релативно ретки, нису нестали потпуно ни из језика дневне београдске штампе, ни из језика образованих кругова београдског друштва, навешћу један пример који сам управо данас запазио у Политици и један који сам, опет данас, чуо од једног београдског професора и познатог преводиоца с неколика страна језика.

³² Српски дијалектолошки зборник књ. XIV, стр. 347.

³³ Зборник за филологију и лингвистику књ. I, 118.

У фељтону Политике од 15. септ. (1964) читамо реченицу *Није био, — и њоред и з р а з и њ а њалениа — нишија више до другоразредни сликар*. А професор-преводаца, приповедајући ми како преводи, од речи до речи је казао — *Узнем њако Корнелијева Суда и њричиѡам га ѡрво цела*. Фељтон није потписан и о његову писцу не знамо ништа више осим да је најрођенији екавац, Србијанац дакле, или Војвођанин, а његов језик као језик сарадника Политике свакако иде у језик дневне штампе. Професор-преводаца је родом, истина, Крагујевчанин, али неколико деценија живи у Београду. А што се његова језика тиче, он се сигурно може узети као класичан образац београдског књижевног језика.

Желимо ли потврдити да употреба облика именичке промене придева — иако је неупоредиво ређа него у језику Вука Караџића, и иако она, штавише, стално постаје све ређа у савременом књижевном језику — ипак још живи у њему, и да јој се никако не може спорити карактер књижевнोजезичке особине, — довољно је споменути да смо осим овде наведених за њу у књизи Савремени српскохрватски језик (стр. 265. и 266 дали и примере из језика: Д. Шимуновића, П. Кочића, И. Самоковлије, А. Белића, Ранка Маринковића и М. Божића — из писаца, дакле, XX века и из свих наших већих културних центара.

Што се из већег броја наведених примера може закључити да је нестало семантичке разлике између облика именске и придесвке промене придева, то је посебно питање. Зачетак губљењу те разлике сигурно не треба тражити у језику савремених писаца, па ни у језику самога Вука Караџића, јер и код њега налазимо примера какав је: *Ако Г. Свеѡић има још кога ѡ а м е ѡ њ н о г човјека за ѡриѡишеља, само му ваља даѡи да ѡрочиѡа овај Уѡук његов*³⁴, — у којем Вук не говори о одређеном већ о неодређеном човеку, па бисмо очекивали да придев *ѡамешан* буде употребљен у одговарајућем облику именске промене — наравно уз претпоставку да се оваквим облицима одређују непознати и неодређени, а облицима придесвке промене — само познати појмови, како се то у словенској лингвистичкој науци досад сматрало за највероватније. А где је почетак губљењу ове разлике, то тек има да се утврди. За нас је од значаја констатовати да се она, та разлика, мислимо, не чува верно ни у језику Вукову, а ни у језику савремених писаца, као што је тачно да је Вук употребљавао придеве с облицима именске промене много

³⁴ Вуков одговор (објављен у бр. 8. Србскога народног листа за 1847) на „Утукъ III Езъкословный од М. Светића“ (в. Скупљене граматичке и полемицке списе III, стр. 259).

чешће од већине данашњих писаца. Њему се употребом таквих облика највише приближавају писци који су рођени и одрасли у Босни, где су придевски облици и зависних падежа јединине с наставцима именичке промене сасвим обични и у широкој употреби у говорима народним. У осталим областима нашега језика они су у јачем или слабијем ишче-завању. Али се и при том с довољно оправдања може закључити да ови облици, и поред њихова нестајања из већине народних говора, и из пословног и свакодневног језика неких наших културних центара, и данас још живе, не само „у неким застарелим нормативним граматикама“ него и у језику најновије наше књижевности и културе. А то значи да се Вук ни с овом особином још није сасвим преживео.

Данас се у име некакве научне смелости, у име готовости и научне зрелости да се превазилазе укоренења схватања, идолопоклонство према величинама, макар то био и сам Вук, бране гдекад и схватања Вукових савременика и противника, која и насупрот чињеници што су у по којем случају могла бити и исправнија од Вукових, — ипак нису била ни напреднија ни научнија од његових. То бар ни данас, мислимо, не треба доказивати. А ипак је потребно скренути пажњу на по неку чињеницу. Ради оних што се у наше дане слажу са старцем Куцкалом, који се 1821. г. питао који Србин каже: „*иошић ћемо рећи неколике врше*“, *йре неколике сшошине година*“, а и да бих образложио зашто сам сам у својој књизи скоро изишлој из штампе рекао да се *неколика* и *неколике* употребљава за означавање малог (обично мањег од 5) броја јединки³⁵, и ја ћу на Куцкалово питање, после скоро пстнаест дценија, одговорити — тако се говорило, а и данас се тако говори, у многим српским, а свакако и у хрватским крајевима који су језиком својим послужили као основица и Вукова и данашњег нашег књижевног језика. И Вук је, зато управо што је сам јасно осећао потребу за различним означавањем неодређеног мањег и већег броја јединки, и употребљавао у првом случају придевску заменицу *неколика* (за м. и ср. род) и *неколике* (за ж. род), а у другим прилог *неколико* у функцији именице. Ми можемо допустити да има и тих код којих се, у њихову осећању, како се у расправи *Једно йоређење Вукова језика . . .* каже, „овако разликовање више не врши упркос нашој граматизи, која се трудила да га одржи“. Али да неће бити тачно да се граматика овде труди да одржи нешто чега нема у књижевном језику, него да, како јој и задатак налаже, нотира оно што у томе језику живи, — јасно говоре примери: *Свайшовска чеша нам | у Млецима ће осйаши сва | и неколике оне војводе |*

³⁵ Савремени српскохрватски језик. Београд 1964, стр. 306.

| *ишло дома их врајини хитедоше* (Ј. Костић, Дrame, Београд, 1922, 79). — *Могло је ипак ипромуцајти неколике неразумљиве ријечи* (К. Ш. Балски, Јанко Бериславић, 201). — *Добије Дарије од њих на дар ишину, миша, жабу и неколике сѣреле* (М. Зечевих, Историја старог века, Београд, 1896, 101). — *Већ је ишамо неколике године* (Ј. Турић, Приче, Загреб 1909, 38). — *По собама шетају неколике кокоши с њићима* (Св. Ђоровић, У часовима одмора, Београд, 1906, . . .). — *Те су му као ондашњи иријашељи учинили да му се усипује неколике лиферације* (Р. Домановић, Целокупна дела I, Београд, 59). — *Неколике лађице сипушале су се низ воду* (Д. Шимуновић, Туђинац, Загреб 1911, 155). — *Још неколика њићана и настаје часак неугодне шупње* (А. Базала, Повијест филозофије, Загреб 1906, 171). — *Издајају се неколике врсте живоћа* (Српски етнографски зборник XXI, Београд 1922, 38). — *О иореклу Клименаћа иосиоје неколике ириче* (А. Јовићевих, Плавско-гусињска област, Срп. етногр. зборник XXI Београд 1921, 444). — *Прошавши неколике улице задржаше се на иочешку* (Венац, књижевни часопис, Београд 1925, 278). — *У његовој оисежној коресиоденцији неколике реиће изјаве . . . не важе много* (В. Поповић, Метерникова политика, Београд, 1931, 191). — *То су биле оне неколике године из средине XIX века* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 98). — *На коси више њега ипреснуше неколике бомбе* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, Београд 1953, 72).

Имена писаца краја XIX и XX века, међу њима и неколика данашња књижевника, из којих смо узели набројане примере, речито говоре да осећање потребе за различним означавањем мањег и већег броја неодређених појмова живи у српскохрватском језику, и то у свим културним центрима где се овим језиком говори, и насупрот томе што је код појединаца, а негде можда и у целим појединим говорима, тога осећања нестало.

Радећи своју велику Граматику (и стилистику) хрватског или српског језика на прилично исцрпно и врло брижљиво прегледаној грађи Вукова језика, Т. Маретић је утврдио и нека правила која се не би могла, или се бар у целини не би могла, применити на данашње стање нашег књижевног језика. Ми ћемо се на неколико таквих случајева у овоме раду задржати, али се већина њих тиче појединих синтаксичких веза речи, па ће о њима нешто даље бити говора, а овде ћемо се осврнути још на извесне облике, прво на облик упитне заменице *ишло* уз предлоге. У својој књизи Савремени српскохрватски језик (стр. 279) ја сам рекао да је Вук пре тачно сто педесет година (у својој Писменици) облик

иша ставио испред облика *ишо* (док у Рјечнику од 1818. први облик упућује на други), као што он у своме личном језику у упитном значењу употребљава *иша*, и то потпуно доследно у облику номинатива, док у облику акузатива уз предлоге има само *ишо*. А иако је Маретић и овде употребу Вукову узео и на њој засновао своје правило — развитак књижевног језика је једним делом ту, као у ретко којем другом случају, ишао скоро независно и од Вукове праксе и од Маретићева на основу те праксе изведеног правила.

У књижевности и културном животу Хрвата, с тенденцијом да се старије стање језика очува не само ако му има подлоге било где у говорима народним већ и само у књижевним делима ранијих векова уколико су она писана народним језиком, — старији облик заменице *ишо* очувао се углавном овакав и с упитним значењем све до данашњег дана. Тај облик се среће доста често и у српских писаца XIX века, благодарећи томе што су га ови налазили у народним умотворинама, које су им, напореда с Вуком, језиком својим служиле за узор. Али у ових у упитном и још неким значењима (в. опет малопре цитирану моју књигу, стр. 281) све више прсовлађује облик *иша*, тако да се већ крајем XIX и у XX веку у сад наведеним значењима једино овај облик употребљава. Али, за разлику од Вука, не само у независној употреби већ и уз предлоге. И тако према редовним Вуковим предлошко-акузативним везама за *ишо*, на *ишо*, *ио ишо*, у *ишо* у новијих српских писаца облици тих веза су као у примерима: *Ту је смрека имала за а ш и њ а да се целом руком ухвати* (Б. Николајевић, Бранково коло 1901, 22). — *А оно ешо на ш и њ а и за а ђ е* (Т. Костић, Бранково коло 1911, 306). — *Зар ше име Гачић ни на ш и њ а не ойомиње* (Ст. Живадиновић, В. Вулићевић, 25). — *Уживаше када би чуо да га њас нема за а ш и њ а ухватиши* (С. Сремац, Приповетке II, 71). — *Нису личиле ни на ш и њ а* (М. Ускоковић, Дошљаци, 55). — *Кажуши ми искрено на ш и њ а су се мргодиле госпође* (Б. Нушић, Пучина, 68). — *На ш и њ а он дигне њушку, шо више не њасе* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 62). — *У ш и њ а сам њроживео ове године* (И. Андрић, Госпођица, 62). Иако из овога јасно видимо на шта се иде у даљем развоју књижевног језика, ми ипак не можемо спорити да Вуков облик ове заменице уз предлоге не живи више у књижевном језику, поготову зато што се у хрватских писаца скоро искључиво он употребљава.

Услед јако сужене променљивости бројева 2—4, нарочито у м. и ср. роду, коју је Вук јасно уочио, и нотирао је и лепо образложио већ у Граматици уз Рјечник (на стр. XLVII) — он је дошао до уверења да се ти бројеви мењају само у ж. роду, док у м. и ср. роду имају једино

облик ном.- акуз. Каснији граматичари, и то и сам Ђ. Даничић (иако се у Малој граматици од 1850. држи Вукова схватања) на основу свега неколика примера из народних умотворина, а нарочито с обзиром на то што је у даљој прошлости број *два* у зависним падежима имао исти облик за сва три рода (исп. ст.сл.: *двою* — за ген. -лок., и *двѣма* — за дат. - инстр.) — облик *двѣма* (ијек. *двѣма*) сматрали су као заједнички облик за сва три рода. И код неких писаца XIX века срећемо овај облик дат. - инстр.- лок. и када се односи на појмове м. и ср. рода. Али је ипак у употреби (и књижевној, разуме се) коначно за ова два рода преовладао облик *двѣма*, који је добивен аналошким путем према облицима ном.- акуз. и ген. м. и ср. рода *два*, *двају*. И облик *двѣма*, који не налазимо у Вукову језику постао је обликом књижевног језика. Али су облици м. и ср. рода осталих падежа осим ном. и акуз., тачно онако како је тврдио Вук, данас врло ретки (нешто чешћи су у нашим културним центрима на западу). А практично, између Вукова књижевног језика и данашњег овде нема велике разлике, и нећемо претерати ако кажемо да ће она бивати све мања јер се, познато је зашто, не иде к ширењу већ к сужавању променљивости броја *два*.

У морфолошке особине свакако иду и неке речи чијим се наставцима језик новијих и најновијих писаца у мањој или већој мери разликује од Вукова језика. Ми овде не мислимо, наравно, на наставке, придевске, рецимо, какве имамо у примерима: *ирилагашелно*, *бројашелно*, *именишелни*, *дашелни*, *звашелни*, *положашелни*, *сравнишелни*, *совршишелни* и сл., обичне у граматичкој терминологији, ни на терминологију уопште; не мислимо ни на било какве друге наставке које код Вука срећемо у првом времену његова рада, уколико су они касније замењени другим, него управо на оне који су у Вукову језику били обични и у зрелом добу његова стварања, у првом реду на словенски наставак *-ије*, каквим су изведене именице: *високојочийаније*, *знаменије*, *очајаније*, *иресјавленије*, *ишошеније*, *решеније*, *сиасеније* и сл., које је Вук употребљавао напоредо с истим тим речима у облику с домаћим наставком *-ње* (*знамење*, *очајање*, *решење*, *сиасење*), о чему смо говорили у већ спомињаном чланку о значају детаљног проучавања Вукова језика³⁶, па тамо и нагласили да се у томе Вук не разликује од простог народа, који их, примивши те речи из српскословенског и црквеноруског преко цркве и школе, у облику с наставком *-ије*, такође употребљава каткад, поред истих тих речи с домаћим наставком *-ње*. Према томе, разлика између Вука и новијих књижевника није у самој употреби наведених речи с

³⁶ Зборник Вука Караџића Српске академије наука и уметности поводом стогодишњице смрти.

наставком *-ије*, јер их и код ових каткад, наравно неупоредиво ређе, налазимо употребљене и с тим истим наставком, него их ови последњи и у облицима дат., инстр. и лок. мн. употребљавају са завршецима које имају у народу. А Вук их је, за чудо, у тим надежима употребљавао са словенским завршетком *-ама*. И не само то, него Вук, и као граматичар, у *Писму о српском правопису с особинијем додацима о српском језику*³⁷, дакле — у време потпуне граматичарске зрелости, прописује за ове именице у односним падежима завршетак *-ама*, и тиме двоструко, и практично и теоријски, себи остаје недоследан: не узима за књижевни језик особину народнога језика, нити захтева прилагођавање туђих језичких елемената позајмљених речи природи народног језика, што је свега две године касније, у Предговору Новом завјету³⁸, истакао као врло значајан принцип.

У Вукову се језику затим релативно често срећемо с именима вршилаца радње изведених, најчешће од глагола, наставком *-ишељ*, као што су: *гонишељ*, *језикоградишељ*, *језикојравишељ*, *наказашељ*, *образовашељ*, *писашељ*, *појечишељ*, *појравишељ*, *почишашељ*, *преводишељ*, *председашељ*, *предчислишељ*, *преписивашељ*, *ревнишељ*, *сабирашељ*, *сведржишељ*, *свршишељ*, *скупишељ*, *сјасишељ*, *сјасашељ*, *ијјешисшељ*, *ујравишељ*, *ујјешисшељ*, *чишашељ* и сл., од којих је покоју, као *језикојравишељ*, нпр., највероватније сам Вук направио, А више њих, именице: *гонашељ*, рецимо, *наказашељ*, *ревнишељ*, *свршишељ*, *сјасишељ*, *ијјешисшељ* и *ујјешисшељ* — према изричном његову признању, учињеном у предговору превода Новог завјета — Вук је задржао из словенског, уз образложење дато на истоме месту да је ово учинио зато што се „ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати“. Узгред додајемо да Вук није само те речи с овим наставком преузео из словенског него и још коју од наведених. То можемо рећи бар за оне чијих ни основних делова нема у нашем језику, као што су: *наказашељ*, *појечишељ*, *предчислишељ* и сл. Он је и уопште именице с овим наставком употребљавао уколико им је у основи био глагол који означава више неодређену, моралну и душевну, интелектуалну, а мање одређену физичку радњу (јер таквих именица с било каквим наставком није било у народу), — не сматрајући да се греша о начело према коме и речи треба да буду народног карактера. За њега је било довољно што је било (а има их и данас) народних речи с тим наставком, као што су *иријашељ*, *родишељ* и *учишељ*. Што поје-

³⁷ Скупљени граматички и полемички списи III, 165.

³⁸ Нови завјет, превео Вук Стеф. Караџић, у Бечу 1848, стр. V.

динци, као Б. Јуришић³⁹, нпр.^{39a}, сматрају да су све речи с наставком *-иџељ* исто тако народне као и тек наведене, они ту нису у праву, нити се схватање Б. Јуришића и његових истомишљеника о народном карактеру ових именица може примити као оправдано. Али ћемо ми о томе говорити другом приликом и на другом месту. А овде ћемо истаћи само да је тачно да су и каснији писци, и хрватски и српски, и то упадљиво чешће први него други, и уопште чешће непосредни и доследнији Вукови следбеници него каснији, по традицији, наравно, и после Вука употребљавали именице с наставком *-иџељ*, као што је тачно да је тај наставак, продуктиван некада јамачно у словенском уопште, па, вероватно, и у старом српскохрватском посебно, — у нашем новијем језику изгубио продуктивност, иако се у њему непрекидно употребљавало неколико именица (не више од десет до петнаест), као *родиџељ*, *џријаџељ*, *учиџељ*, *сведржиџељ*, *сџвориџељ*, *уџравиџељ* и још неке. Исто је тако тачно да се ни све именице које је Вук употребљавао у облику с наставком *-иџељ* у савременом књижевном језику не употребљавају с тим већ с другим наставцима. Понеки ће писац, истина, још, али само у нашим западним културним центрима, употребити именицу *чиџаџељ*, а опет је сигурно да је и тамо, и уопште, именица *чиџалаџ* данас скоро у општој употреби. Именице *џисаџељ*, међутим, *џреводиџељ*, *џрејисиваџељ*, *скуџиџељ* и друге неке од наведених више се никако и не употребљавају с тим, него с несумњиво данас продуктивнијим наставцима за извођење имена вршилаца радњи или ималаца занимања, с наставцима *-аџ* и *-џч*: *џисаџ*, *џреводиџаџ*, *џрејисиваџч*, *скуџџаџч* итд. Овим не кажемо да се друге речи овога значења и с наставком *-иџељ* не употребљавају и у савременом књижевном језику; ми смо чак констатовали (у својој књизи Савремени српскохрватски језик, на стр. 540) да су оне у најновије време, у времену после II светског рата, под утицајем руског језика, доживеле и извесну малу ренесансу. У томе су се времену у нашем језику почеле употребљавати речи *градџиџељ*, па *снимаџиџељ* (филмски) и *водиџиџељ* (емисије), с ослањањем на и раније употребљавану именицу *редиџиџељ*. Али се и притом новији књижевни језик ређом употребом именица на *-иџељ* унеколико разликује од Вукова језика. А да су наставци *-лаџ* и *-џч* данас и продуктивнији и актуелнији, јасно говори чињеница што према именици *сџвориџиџељ* (света), која је била синоним за именицу *бог*, имамо новију реч *сџваралаџ* — са значењем онога што

³⁹ В. Јуришић, О продуктивним формантима у творби *nomina agentis*. *Ivšičev Zbornik*, Zagreb 1963, 188.

^{39a} Исто.

ствара у којој грани уметности, рецимо; а према Вуковој речи *ујравнишељ* — у значењу које јој је он дао у примеру *ујравнишељ земље* — данас се употребљава искључиво реч *ујрављач*.

Не само у досад већ бројним расправама о импектуру него је и у неким граматицама наглашено да је овога облика нестало из многих говора нашег језика, а истицано је и да се он све ређе употребљава у савременом књижевном језику. Најнедвосмисленије је рекла М. Ивић „да се ни у штампи, ни на радију, ни у разговору образованих људи из Србије и Војводине не јавља импектурат“⁴⁰. И то је углавном тачно. Кажемо углавном зато што је уз ово потребно учинити извесне ограде. Ми не мислимо толико на чињеницу што се осећање значења импектура у неколико шири из јужноморавских говора према северу, јер ти говори нису у основици књижевног језика, па се између других и особина употребе импектура која долази с те стране осећа дијалекатском и не хвата корена у круговима о којима М. И. говори. Али се и у овим круговима, и уопште, импектурат глагола *биши* још увек среће у употреби у већини говора нашег језика, па и у говорима шумадијско-сремским, који чине основицу књижевног језика екавског изговора⁴¹, сретне се каткад и у штампи, чак и у дневним листовима (где је језик ближи оном свакодневном него језику књижевних дела), па и у београдским, иако ћемо се ту, у свакодневном језику, доиста ретко срести с овим обликом. Па кад у дневним листовима ипак наиђемо гдекад на неки облик импектура и у дописима или репортажама било и сарадника који су родом однекуда из крајева где је употреба импектура још жива, или ако су писци који сада припадају београдском књижевном кругу из тих крајева и употребљавају овај облик, то за наш књижевни језик ипак нешто значи. А ако нормативна граматика импектурат још увек третира као облик овога језика, она то не чини из неке упорности, како каже М. Ивић, него да, како јој и њен задатак налаже, да тумачење једног облика који, мада доиста и сасвим нестало из многих наших народних говора и из пословног и свакодневног језика наших главних културних центара, и источних и западних области, тим није престао бити обликом српскохрватског књижевног језика. А не треба сметати с ума ни да је објашњење управо тога и других таквих облика и свих језичких елемената утолико неопходније уколико су они

⁴⁰ Зборник за филологију и лингвистику Матице српске I, 116.

⁴¹ Види А. Стојићевих, Значење аориста и импектура у српскохрватском језику. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 3. Ljubljana 1951, 120. и Б. Николић, Сремски говор. Српски дијалектолошки зборник књ. XIV, стр. 352.

ређи и необичнији. За имперфекат се, осим тога, јамачно не може ређи да не иде у књижевни језик, без обзира на то што има образованих људи који га никада неће употребити. Ми тај облик налазимо не само код писаца друге половине XIX века: Б. Даничића, И. Трнскога, Фр. Марковића, Ст. М. Љубише, М. Б. Милићевића, А. Шеное, М. Шапчанина, Б. Јакшића и других, који су се васпитавали на језику Вукова превода Новог завјета и језику народних умотворина, те је у њих употреба овог облика врло широка, него га чешће или ређе употребљавају и млађа поколења писаца краја XIX и XX века, што потврђују примери: *Сва варварсџва која су њочинили ови љубимци Европје сликаху се живим бојама у његовим очима. А њоврх свега с њи а ја ш е десџерајна неизвесносџ* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 259). — *За 12 свџбња 1832 раз но ша ху њо загребачким кућама њискане сџиње њозивнице* (К. Ш. Балски, Освиг, Загреб 1892, 3). — *Над истџочним њланџнама кид а ху се и ријећа ху коџрене* (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 51). — *Сџишанчић је одржао свој досџџојансџивени мир сред њога бучнога њоздрава и славља, али од узбуђеносџи њ о д р х њ а в а ху му усџице, а на њему лебђа ш е смијешак* (Вј. Новак, Последњи Стипанчићи, Београд 1951, 37). — *Сјуџрадан зором бијелом чеџа брдских момака и ћа ш е њреко њџџомијех брда. Осџина њих и ма ћа ху велике њушке, а осџати сви без једнога и ма ху за њџјасом леднице. Онај један без оружја њ о њ је в а ш е џанко гласовџио* (С. Матавуљ, Целокупна дела I, 56). — *У мислџма њро ле џ а ш е све време шеџриџовања свога* (С. Сремац, Изабране приповетке, Београд 1951, 70). — *На љагу му се чџијала одлучносџи њуна њријегора, од гњева му зјенице њ о д р х њ а в а ху* (И. Ђипико, Целокупна дела I, 92). — *Пође њрема скуџљеном народу у коме се д и з а ш е све јача и силнија граја шџио се радџици ближе њ р и м и џ а ху* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 352). — *Мојом собиџом њи и џ р а ху јуџарџи зраџи весело. Посвуда једнолично сиво камење. Моји родџиџљи јошџице с њ а в а ху* (Д. Шимуновић, Дјела I, 85). — *Око њега наслагане велике њлоче од којих је оџивџала усџјајала црна бариџа њо којој њаџице њо џео дан б а њ р г а ху* (Б. Станковић, Из старог јеванђеља, Београд 1899., стр. 48). — *Његова њроседа жућкасџа коса и његови барусави брџи још њ о д р х њ а в а ху* (М. Црњански, Сеобе 32). — *Како дивџи беху они цвџџни данџ, кад њуџџџџи свеџи, истџом расцвџџџани, у одговор сунџу р а с и њ а ху сјај* (Д. Марковић, Тренуци и расположења, Београд 1928, 9). — *С в а ћ а ху се за мјесџио јер се све њискало њрема рубу обале; ш к р о њ љ а ху се морем, о њи м а ху једџи друџиџма судове џврдећи да су неџом сада оџкрили давџу краћу* (Вл. Назор, Вода, Хрватска проза II, Београд 1956, стр. 12). —

Шта је код врага живој? — раздираше се у себи Јанош Томка (В. Петровић, Препелица у руци, Нови Сад 1851, стр. 18). — Над зеленастиом бакреном јабуком кайишолске фрајтарске цркве гомилаху се шешки бијели облаци (М. Крлежа, Повратак Филипа Латинковића, Загреб 1947, 15). — Мајка и мезимац се гледаху очи у очи (И. Секулић, Записи о моме народу, 117). — Пламени бајргаху њо ваздуху као крила њламених њишца (А. Цесарец, За новим путем 34). — Неки мало њрезнији и њресебнији њробуђени и бледи од сѡраха њосмаѡи р а х у оѡасну игру (И. Андрић, На Дрини Њуприја, 222). Сѡрац се заусѡави, нагло забави и исѡури грудни кош и ша ѡи ѡаше дахом који се ѡрекида (Исти, Травничка хроника, Београд 1945, 320). — Сѡрашња бука и ломљава угушув а х у јаук и врисак ѡ ѡољима (И.Г. Ковачић, Изабрана дјела, 111). — Једнога ѡримораше да се ѡење на ѡаван, а ѡај, одрасѡао човјек, др х ѡи ѡаше од сѡраха и бра ѡаше се ѡлачним гласом (М. Лалић, Зло прољеће, 28). — Сви они седе и Иван међу њима с много дожљивљаја у свијесѡи. На ѡврима се од ра ж а в а х у мисли (В. Калѡб, Понижене улице, 316). — К ѡаз и сви ѡар једнаки су, г о в о р а ш е он ѡишчима духом који не ѡосѡадоше к ѡажсеви и војводе (Д. Њосић, Корени, 134). — Три замјѡјне боре. . . и з б и ј а х у међу обрвама (М. Божић, Курлани, 13).

Ми наравно нисмо могли у овој прилици прикупити примера из свих писаца који у своме језику имају овај облик, нити нам је то овде било потребно. И само наведени примери, и имена писаца из којих су узети, речито говоре да је ово облик и савременога књижевног језика. А осим тога, ми не можемо, а тешко и да други ко са сигурношћу може рећи за било кога нашега писца да никада неће употребити облик имперфекта, иако је познато да има таквих писаца, а може се, штавише, веровати да ће их у будућности бивати све више и да се не иде к проширивању употребе овога облика, него напротив к њеном нестајању из књижевног језика. Што се пак тиче односа те употребе код Вука и у данашњем књижевном језику, узетом, како га једино и треба узимати, у целини — ту се опет мора констатовати да је разлика у ширини ове употребе неприметна, будући да је она и у Вукову језику већ била изузетно ретка, сразмерно, можда, и ређа него данас, јер је књижевни језик у Вуково време био скоро једино онај језик којим је он писао, не рачунајући ту, наравно, језик његова превода Новог завјета ни језик народних умотворина; а данашњим српскохрватским језиком пише на хиљаде књижевника, публициста, научних и јавних радника и на стотине хиљада других људи који говоре у свему књижевним језиком. А. Мусић у својој познатој студији Прилози науци о употреби времена у

српскохрватском језику (Глас Српске академије наука СХХI, СХХIII, СХХVI), у трећем делу те студије, где иза прве констатације (учињене на стр. 29. Гласа СХХVI) да су аорист и имперфекат у Вуковим историјским списима ријетки, и иза друге (дате на стр. 33, исте публикације), којом се наглашава да у Вукову језику мање има имперфекта него аориста, као и иза посве тачне дефиниције овога облика, према којој је то време што означава „вршење имперфективне радње у прошлости у одређено вријеме“, — наводи 10 примера. Али се само четири прва примера из Мусићевог расправе за Вуков језик могу сматрати аутентичним, јер су последњих 6 из превода индијске приповетке Четири луда брамина, коју је Вук, узевши је из Шлегелове Индијске библиотеке, донео у своје забавнику Даница за 1827. А особине језика превода нису слободне од утицаја језика с кога се преводи. Ми пак примерима: *Сеидин руњански субаша, в е л а ш е у Лозници на њооду: „Јесу ли њи ови Власи?“* (Скупљени историјски и етнографски списи I, 17). — *Тако се други радо вау и разговарау како ће доћерати сивуља из Тамнаве и Посавине* (Исто, 17). — *Ти не даде нама де се бијемо и да арамо и робимо, него њолико време л е ж а с м о бесјослени* (Исто, 166). — *Нама осјави Сулејман њашу који нас је све ајдурима начинио, и ћ а ш е сав народ да зајре* (Исто, 167), — нађеним у Вуковим историјским списима додајемо још само: *Ј сам чуо у Карловцима Сремским . . . гди з а х њ и в а ш е Госјодин Лукиан Муширки. . .* (Предисловне Песнарице од 1814). — *Ти чини ми се в е л а ш е да кус Geschmack долази од окусиши* (Скупљени граматички и полемички списи II, 256). — *Знаш како неђе славни сјаарац Куцкало в е л а ш е сјаарцу Вељуку* (Исто, 158). — *Прије њ и њ а ш е: А ко од овосјарани Србаља говори ѡерезије мјестио ѡерезије* (Исто, 176) — које сам ја, пажљиво пабирчећи по Вуковим списима, у њима нашао. Па ако с овима узмемо још и пример: *Али се сјиди у једанјуи ѡризнаји, него ѡјоушија ѡмало, н. ѡ. ѡерезије (или ѡерезије) б и ј а ш е ѡрије оћерао чак у Ерцеговику*, у коме је имперфекат глагола *биши* употребљен у плусквамперфекту, — излази да смо у Вукову личном језику нашли свега 8 пута употребљен облик имперфекта. А то је, и ако допустимо и могућност да нам је који пример промакао, одвећ мали број. Па ни за овај, без сумње, врло оскудан број случајева употребљеног имперфекта не бисмо могли рећи да је свакад потскао из Вуковог језичког осећања. И овде су 3. и 4, по реду, пример из речи других лица за које је Вук сматрао да их је посебним знацима (наводницима) потребно означити као туђе, а не његове речи, што значи да ни имперфекти у та два случаја нису његови. И ми се питамо зашто тако мало употребе овога облика код Вука, када је код његових

непосредних предака, код самих Вукових родитеља, ако судимо према ономе што знамо о употреби имперфекта у данашњим говорима њихова завичаја, она морала бити знатно шира⁴³. Одговор на ово питање може бити двојак. Или је губљење имперфекта говоре црногорске и целе источне Херцеговине увелико било захватило још пре одсељења Вукових родитеља у Тршић, па је у тој области у наредном времену дошло до обнове употребе овога облика под утицајем црногорских говора с југа и истока, у којима се и данас имперфекат врло широко употребљава, или је пак Вук и овом особинном, тј. скоро потпуним одсуством употребе имперфекта, као и још неким другим језичним особинама, између осталих употребом уопштених заменичних и придевских наставка меке промене, — пре језички израстао из екавских говора северозападне Србије него из куће свога деде Јоксима Караџића Бандуле, петњичког досељеника у Тршић. Мада ће и оно прво делимично бити тачно, — крајње сиромаштво Вукова језика у облицима имперфекта, скоро потпуно одсуство тога облика из њега, пре се може објашњавати овом другом околношћу. И за ишчезавање имперфекта се, као и за неке друге особине нашег новијег књижевног језика, може рећи да се оно такође огледа већ у Вукову језику.

А ако се ту од Вука до данас врло мало отишло, или скоро нимало није отишло напред, то није тешко објаснити околношћу што је основа књижевног језика већ у непосредних Вукових следбеника била шира од основе личног Вукова језика, што су књижевници, и најизразитији вуковци, већ и за живота Вукова, песници, рецимо, Бранко Радичевић и П. П. Његош, па Ђура Даничић и сви они који су дошли непосредно за њима, као језички узор узимали не само Вука лично, него, како је он сам препоручивао, још и народне песме и приповетке, па и Вуков превод Новог завјета, а у овим је делима, како је врло добро познато, употреба имперфекта била изузетно широка. И тај утицај, поготову утицај језика народних умотворина, оживео је широку употребу облика имперфекта у језику писаца и источних и западних наших културних центара, која је, као нешто чиме се књижевни језик разликовао од већине народних говора, карактерисала језик писаца кроз целу другу половину XIX века. А уколико се више одмицало према крају овога века и залазило се у XX, и искључиви утицај народних умотворина на савремени књижевни језик је слабио, и овај се све више при-

⁴³ Види Д. Вушовић, Дијалекат источне Херцеговине, Српски дијалектолошки зборник III; Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, Јужнословенски филолог XVII, 77. и 78. и А. Пецо, Говор источне Херцеговине, Српски дијалектолошки зборник XIV, 178. и 179.

ближавао свакодневном говорном језику образованих кругова градскога друштва, и имперфекат је у њему бивао све ређи и ређи. Али до потпуног ишчезавања овога облика из језика писаца, како смо горе показали, ни до данас није дошло зато што је употреба његова потхрањивана, с једне стране, развијеним осећањем за њу, које су неки писци носили собом из завичајних говора, и, с друге стране, широком употребом у језику класичних наших писаца друге половине XIX века. Ипак је несумњиво да је за последње две деценије употреба имперфекта у осетнијем нестајању из језика књижевника, и да га данас и код сразмерно већег броја писаца родом из крајева где се он још увек у народном говору често употребљава, по законитостима нивелације књижевног језика, све ређе срећемо⁴³. И на основу тога се може наслућивати потпуно његово ишчезавање из књижевног језика у недалекој будућности.

У другим словенским језицима судбина аориста била је углавном једнака судбини имперфекта. И ваљда зато су и проучаваоци нашег језика ова два облика узимали заједно и тврдили да је употреба и једног и другог у говорима народним ретка⁴⁴. А ипак сви они, и с правом, истичу да је аорист чешћи од имперфекта. О овим облицима у језику В. Караџића се говори углавном исто. Али ипак се наглашава да је први облик обичнији и у много чешћој употреби. А. Мусић у својој већ цитираној студији наводи целе три странице (30—33) примера за употребу аориста из Вукових историјских списа. Али иако је то несразмерно велик број у односу на број примера имперфекта, аорист у Вукову приповедању за излагање прошлих догађаја несразмерно је ређи од перфективног презента, за који и А. Мусић каже да заједно са перфектом ту знатно претеже друга времена за прошлост⁴⁵. А М. Ивић је у праву када каже да „у сасвим специфичне одлике Вуковог језика и стила спада и изразито чиста (ваљда — честа М.С.) употреба наративног презента. Догађаји нпр. о којима се говори у Правителствујушчем совјету испричани су већином у презенту (исп. рецимо. . . . .)“⁴⁶. И доиста, не само у Правителствујушчем совјету него у свим историјским списима, за излагање онога што се десило у прошлости Вук употребљава перфективни презент, као у следећим одломцима: *Кад Пасманџија (Пазван-оглу) на скоро њо њом*

⁴³ Наш језик IV н. с., 25.

⁴⁴ Т. Маретић, нпр., каже да се аорист само у јужним крајевима употребљава у обичном говору, а у осталим крајевима слабо (Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика 1931, стр. 529), а испореди и горе изнету констатацију А. Мусића Глас САН, СХХVI, 29).

⁴⁵ Глас Српске академије наука СХХVI, 30.

и о д и г н е буну иројина цара, онда све бивше Биоградске баше о ш и д у к Видвагу и о д в е д у са собом још много којекакви иријашеља и иознаника из Босне и из Арнаујске и из оситали околни мјеста куд су сједили и с ио-моћу Пасманцијном с ш а н у војеваши на Биоградски иашалук (из Вукове Прве године српскога војевања на данје)⁴⁶. — Кад српски иосланири д о ђ у у Цариград и и р е д а д у Турцима своју молбу, Турци се у и-р о и а с ш е увидели, шиа раја шиие, иа сшану исоваши (из Друге године војевања на данје)⁴⁷. — Велько је с обичним својом јунашишвом 15 дана бранио Негојин, а кад њега у б и је Турски шои, онда војска ноћу о с ш а в и шанчеве и, које иреко баре а које кроз Турке, и о б е г н е иреко иланне к Поречу, но иросити се војници, иоилашени од Турских шоиова и кумбара, ни онде не с ш а н е, него и р с н у куд је ко знао. По шом Срби о с ш а в е шанчеве у Великом осшрову и у Брзој иланци, Турске војске више од иола о ш и д е с великим везиром на Делиград, а осшала се војничким лађама д и г н е уз Дунав на Кладово, но како д о ђ у на Кладово и о и а л е неколико шоиова нањ, ондашњи војвода и комендант Живко Констијантиновић, са својим момцима и бећарима и о б е г н е ноћу из града и не казавши војницима, који иосле онде гошова сви и р о и а д н у. Узевши Турци шиако и Кладово о ш и д у и водом и сувим на Пореч (Из Милоша Обрановића, кнеза Србије)⁴⁸. — Како он шиако и а-д н е, момци његови, који су онђе бити око њега, одма у з м у некаке ишраве шиио је за коње била донесена и онђе се десила, ше га и о к р и ј у да га људи не виде. . . , а увече га браш његов Милушин у з м е ше га и з н е с е из шанца и с а р а н и код цркве (Из Житија Хајдук Велька Петровића)⁴⁹. Кад Срби у иочешку 1807. и о б и ј у Турке у Биограду, о с ш а н у многе жене удовице и дјеца сирочад (из Миленка Стојковића)⁵⁰. — А аорист, који се у народним умотворинама, у приповеткама и песмама, а и код писаца Вукових следбеника, па и код данашњих књижевника, обично употребљава у идентичним ситуацијама, — код Вука је доста редак, али не и неуобичајен. Од Мусићевих примера из Вукових историјских списа мањи број њих означава радње које су се десиле некада у прошлости. Мусићу, који ту иначе прави разлику, само неки аористи означавају извршене радње везане за садашњост онога лица које говори, као у примерима: Турци о с ш а ш е за сад у Лозници, У б и ш е В а-љевци Сима, у ш е к о ш е Турци, Ч у л и ш и шиа се оно говори? Бје-

⁴⁶ Скупљени историјски и етнографски списи I, 4.

⁴⁷ Исто, 53.

⁴⁸ Исто, 129.

⁴⁹ Исто, 234.

⁵⁰ Исто, 262.

жшѣ, р а з б и н а с ај д у к В е љ к о и сл.⁶¹. Међутим, таквих је примера код Вука свакако више него оних других који би означавали радњу што се извршила у неком другом, а не у времену у коме дотично лице говори или како ми бисмо рекли — Вук и у историјским списима и у писмима својим (а у граматичким и полемичким списима само када казује да се нешто скоро догодило) аорист сразмерно често употребљава индикативно, као у примерима: *Чекао сам ово ваше њисмо које једва данас ѝ р и м и* (Писмо Копитару од 23. децембра, 1823)⁶². — *Писмо Гримова не м о г о н а љ с а љ и м , о с ѝ а д е д о д р у г е љ о ш љ е* (Писмо Копитару од 29. априла, 1824)⁶³. — *Ш љ а у ч и н и с љ е с о д а м а Ц а р у и Ц а р љ и ц и* (Писмо Л. Мушицкоме од 1. јануара 1818)⁶⁴. — *У С р б и ј и ј е д о н а ш е г в р е м е н а б и л о , к а о ш љ о р е к о х д а ј е у Б о с н и и Х е р ц е г о в и н и*⁶⁵. — *К о ј е о в а р е ц е н з и ј а к о ј е П а в л е С о л а р и љ . . . љ о д б у н и ш е м е и н а љ е р а ш е м е д а к о в о м е Р ј е ч н и к у д о д а м и ј е д н у м а л у с р љ с к у г р а м а љ и к у*⁶⁶. — *А о в о м е с а д р е ч е н и д о г а љ а ј и н а љ е р а ш е љ е из о н е в е љ е е в о о в у м а л у с к р љ и*⁶⁷. — *П р е к о р љ и љ е о н о г а ш љ о ј е у ч љ о к љ љ г у у Т р о љ и ц и к о д П љ е в љ а ш љ о в а м н е љ о с л а н и к а к е у С р б у љ у и В д а м и n а љ о с љ е ј о ш к о ј у С р б у љ у ?* (Писмо Вуку Поповићу од 30 априла 1859)⁶⁸. — *Н е м о г у с е н а ч у д љ и љ и ш љ о м и . . . з а љ о љ и к о в р е м е н а н е ј а в и с љ е и о д 15 Ј у љ и ј а в е љ ѝ р о љ о ш е љ љ р и м ј е с е ц а и n а с љ а д е ч е љ љ р љ и* (Писмо Михаилу Обреновићу од 30. октобра, 1863)⁶⁹. За означавање пак извршених радњи у неко одређено време у прошлости Вук, како рекосмо, углавном употребљава перфективни презент, поред перфекта наравно, који је у овоме случају у Вукову стилу ипак ређи од непосредно претходног облика.

А и што се тиче облика аориста у књижевном језику наредних деценија после Вука, — и употреба овог претериталног времена је, као и употреба имперфекта, доживела знатну обнову под истим утицајима под којима је дошло до оживљавања имперфекта, а наиме под утицајем језика народних песама и приповедака, а нешто и под утицајем Вукова превода Новог завјета.

Овај последњи утицај је природно био јачи на књижевни језик источних наших културних центара, него оних на западу. И због тога се,

⁶¹ Глас Српске академије наука СХХVI, 30.

⁶² Вукова преписка I, 250.

⁶³ Исто, 257.

⁶⁴ Вукова преписка II, 209.

⁶⁵ Ковчежић, стр. 4.

⁶⁶ Српски рјечник, XIV.

⁶⁷ Исто, XIV.

⁶⁸ Вукова преписка VII, 355.

⁶⁹ Исто, 679.

вероватно, осећа да је фреквенција оба проста претеритална времена, и аориста и имперфекта, већа у језику српских него хрватских писаца XIX и првих деценија XX века. Али је и у ових последњих употреба тих облика у означеном времену доста честа, свакако неупоредиво чешћа него у језику Вука Караџића. За употребу имперфекта примере смо већ навели, а овде ћемо то потврдити и примерима аориста: *Зайим скочи дјевојка, узео са њрсију цвијећак, шито га бјеше њонијела из своје собе, заштакну румен цвијећак за мајчин вијенац, њољуби криж и шајну дигну руке.* (А. Шенов, Бранка, Загреб 1934, 123). — *У тај час размјестише се аусџријске чеће њо цвијелој Посавини, да у згодан час њријеђу у Босну. У Јерковој кући смјестише водника Јарослава Беранка. Младому њому чоџеку умало није њамети сџала када је угледао Тену. Мисао слична оној да је љубимац богова шито баш њега смјестише у њу кућу била је њрва шито му је сџула главом* (Ј. Козарац, Тена, Југословенска проза 1949, 230). — *У њити часак смјестише се у соби гдје их је Јанко одвео и у њити часак њрегледаше сџари дом* (К. Ш. Ђалски, Под старим крововима, Београд 1905, 224). — *Кад уђоше кочије у виноград, дочека их велики број млађе госџоде. . . А на њо загрмјеше мужари, за њраскаше мале њучке, а сџоштина сакуљене свјеџине удари у цџу и вику да се њрсао зрак* (Вјенцеслав Новак, Последњи Стипанчића, Београд 1951, 37). — *Чим је њрва ракетџа зазвџдала и расџрсла се, дођоше сви њезини њод осушену базгу и весело разговарајући њосједаше до ње. Ни отџац ни браћа не њазише Маријина немира, већ њочеше жџвахним узвџима њраџиџи зџвџдук сваке ракетџе* (Д. Шимуновић, Породица Винчић, Загреб 1950, 67). — *Дџечари њоџрчаше. У њријеше сви слоџно. Неџио њукну. Враџа се њџворише ударивши о нуџарџи зџд.*

У већине данашњих хрватских писаца, међутим, аорист се упадљиво ретко среће. Редак је, нпр., у делима М. Крлеже. А читајући приповетке Р. Марицковића, рецимо, пређемо по неколико страница па тек наиђемо на по који облик несумњивог аориста као у примерима: *Сви га њогледаше са сџрахом* (Руке, Београд 1956, стр. 32). — *Они у њоворци схваџише његово махање као неко бодрење* (Исто, 41). — *Њега обузе бијес малог њрвареног чоџека* (Исто, 44). — *Они, дакле, јурнуше на Виска* (Исто, 46). Још ређи је овај облик у стилу Вј. Калеба, у чијих смо неколико дела, трагајући нарочито за обликом аориста којим се означава извршење радње у прошлости ван времена приповедања, нашли само примере: *Крчмар се њобоја одласка* (Новеле, Загреб, 1946, 89). — *Дџечак се нагне и исџи сву воду* (Дивота праџине, Загреб, 1959, 16). — *Па одмах зайим леже* (Исто,

72). — *Рашири руке и њоче шишко хвашиши зрак* (Исто, 73). — *Ја се хш је до х дигнуши, али ми један борац рече* (Смртни звуци, Сарајево 1957, 61). — *Храбро гуцну вина* (Исто, 137). — *Лоја уш рча гоњена злом слушињом и одмах и сш рча* (Огледало, Београд 1962, 47). — А радње извршене у времену говорења обично се и код овога и код других данашњих писаца који овако једва знају за облик аориста означавају скоро искључиво перфектом, наравно заједно с којом језичком ознаком кад је потребно истаћи да се то тек извршило. У свим наведеним делима Калеговим учили смо за ово један пример аориста и то: — *Прочиш ах овога часа у величком броју Гластика Срца Исусова захвалнице Пејру Барбарићу* (Понижене улице. Загреб 1950, 122). По оној временској одредби означеној темпоралним генитивом *овога часа* може се закључити да је код писца утрнуло, или скоро утрнуло, осећање за ово, индикативно значење тога облика. А по фреквенцији употребе аориста с ова неколика значајна писца загребачког књижевног круга слажу се углавном и остали писци наших културних центара на тој страни. Али не треба мислити да је до слабљења употребе аориста, посебно, дошло под утицајем Вукова језика, мада је у више других случајева особине овога језика које се на истоку већ осећају архаичним овамо по књижевнојезичкој традицији много боље чувају. Загреб је, као најглавнији културни центар у Хрватској, на тлу кај-кавском, а из овога нашег дијалекта је одавна потпуно нестало аориста. Уз то, прилив у Загреб, не само књижевника него и становништва уопште из крајева у којима се аорист чува у употреби, у поређењу с приливом у источне културне центре сасвим је безначајан. И очевидно није више било никакве подлоге на којој би се шира употреба аориста могла очувати за последњих деценија, када се књижевни језик све више окреће за пословним и свакодневним језиком.

У функцији релативног аориста, тј. у функцији означавања радњи што су се извршиле не сада, већ у некој другој одређеној прошлости, поред перфекта, и Калег и Маринковић и други писци у чијем језику фреквенција употребе аориста слаби употребљавају перфективни презент: *Дјед Маршин ойрезно сједне на зидић за врбама. Одложи њушку и захваши⁶⁰ из шорбе сухих смокава ња их њочне најорно жвакаши* (В. Калег, Огледало, 229). — *Јозо зјане за влаком. — Не хойшице д и г не за њим руку и њође не знајући зашиш, ња се онда, јако*

⁶⁰ И овај и непосредно претходни облик *одложи* из исте реченице могли би бити и облици аориста, али ми у то нисмо сигурни, и зато смо малочас и говорили о несумњивим облицима аориста.

збуњен, заустави, стиане се ошширно... (Калеп, Одлазак Перушине, Хрватска проза II, Београд 1956, 333). — *Тонинка заурличе од боли, зашрubi као љарна сирена, закрешти као рошациона љила и сасије на дон Тому шакава љљусак* (Р. Маринковић, Цврчци и бубњевци, Хрватска проза II, 492). — *Скине са себе ону воловску кожу и љажљиво је сакрије иза бачава... Он рукавом обрише лице... Бардела љрошрне и љоново шајне молећи... Но Вискога, умјестио одговора љовуче за собом у конобу... Гурне Барделу на један сандук, а сам сједне на други и љозове жену која је љослуживала* (Р. Маринковић, Руке, Београд 1956, 49). И овом се особини, али не само овом, писци културних центара наших западних области више слажу с Вуком Караџићем него писци београдског књижевног круга, код којих се, истина, још увек срећемо с перфективним презентом у служби означавања прошлих радњи које су се извршиле у једном тренутку прошлости. Али ово доста умерено зато што тај облик служи више за означавање радњи које су се обичавале извршити, чија се извршења, тј., понављају у прошлости. Отуда једанпут извршену радњу на овој страни још увек недвосмисленије изражава аорист. И тај је облик у овој служби код већине писаца источних културних центара у доста широкој употреби. Не, истина, код свих подједнако, већ га и на овој страни потискује све чешће употреба перфекта, који из пословног и свакодневног језика градског становништва све осетније продире и у језик књижевника, нарочито оних што су рођени у граду или од ране младости у граду живе. Истина, већина се и од ових отимају тој стихији и још се држе књижевнојезичке традиције, која је богата овим обликом од времена првих Вукових следбеника. Приготову је код писаца из јужних и југозападних крајева, нарочито код оних што су и одрасли у тим крајевима, аорист међу осталим претериталним временима сачувао своју посебну, рекло би се — незаменљиву стилску функцију означавања изузетне живости у излагању момената извршености радњи. И може се рећи да фреквентност употребе овога облика код писаца источних културних центара, није много изгубила од своје јачине коју је добила у књижевном језику ранијих деценија под утицајем Вукових збирки народних песама и приповедака и његова превода Новог зајета. А свакако се језик писаца источних културних центара учесталосту употребе аориста знатно разликује од језика Вука Караџића у његовим историјским списима и приватним писмима. А да га и не упоређујемо с језиком Вукових граматичких и полемиких списа, који карактером својим искључују, такођећи, употребу релативног (приповедачког) аориста. А с језиком ових Вукових списа и у томе је,

као и у другом погледу, сличан данашњи језик научне и научно-популарне литературе, у којој се, као и код Вука, дакле, среће само аорист за означавање нечега што се извршило у блиској прошлости, најчешће у узгредним уметнутим реченицама какве су: *као што реко смо, како мало час видесмо* и сл. (исп. са овим Вуков напред наведени пример: *У Србији је било до нашега времена, као што рекох да је у Босни и Херцеговини*). Иначе, научном стилу никад, ни у време најчешће аористоманије, није одговарао овај по превасодству приповедачки облик, који се још употребљавао, па шта више и сад употребљава, тамо наравно где, из објашњених разлога, није необичан, и у разговорном језику, док су га у научном стилу могли употребити, па га и употребљавали каткад, само они што никад нису осећали његово право значење. Код Вука га, међутим, као ни код данашњих писаца, нигде у овоме стилу не налазимо. Иако, дакле, разлике у фреквенцији употребе облика и аориста и имперфекта има и између Вукова језика и језика данашњих књижевника, на једној, и данашњих књижевника источних и западних културних центара, на другој страни, битне разлике међу њима ипак нема. Поготову у новијих писаца у области употребе претериталних времена немамо ничега што нам већ Вуков језик не наговештава.

И напоредност облика тзв. футура II и перфективног презента у истој служби, модалној и модално-временској (и претежна употреба овога последњег облика у тој служби), које су карактерисале језик Вука Караџића, и данас су особина српскохрватског књижевног језика. У свим оригиналним Вуковим списима, заједно и с његовим писмима, једва да ће се напабирчити која десетина облика футура II (тј. облика сложеног од презента глагола *бићи* и радног придева односног свршеног глагола), док су случајеви употребе перфективног презента с истим значењем неупоредиво чешћи. Иста је, отприлике, сразмера употребе ова два облика и у најновијем књижевном језику, узетом у целини, иако у по више дела неких писаца не можемо наћи ни на један случај употребе првог облика. У замену за то, понеки писци и међу најмлађима чак, употребљавају релативно често овај облик. Али и поред тога што су ти писци данас доста ретки, и поред чињенице што се у свакодневном језику, поготову пословном, тај облик скоро и не среће, он се не може једноставно уклонити из језичких приручника, већ му се у њима мора давати места — не, наравно, да би се тиме ико обавезивао на његову употребу, већ ради упознавања с једним обликом на који се ипак налази у књижевном језику.

Ни у једном другом случају употребе футура II свршених глагола, опет ретке те употребе, у којој се, колико нам је познато, напредо с овим обликом никада не среће перфективни презент, — ни у савременом књижевном језику немамо ништа што не налазимо у језику Вука Караџића. Овде мислимо на случај употребе облика сложеног од презента глагола *бићи* и радног придева било којег свршеног глагола којим се не означава претпостављено извршење радње у будућности већ у другом коме тренутку, који, тј., служи за означавање претпостављене, релативне прошлости. Ова је служба тога облика давала за право Т. Маретићу да га назове II-им перфектом. Он за њу (у својој Граматици и стилистици на стр. 547. другог издања, у Загребу 1931) даје већи број примера из Вукова и Даничићева језика, из њихових превода Библије и из оно неколико других извора из којих је узимао грађу за наведено издање своје књиге. А ми ћемо овде навести само две реченице с облицима футура II (ипак остајемо при овоме термину, јер је употреба његова за још неизвршене, нереализоване радње несразмерно чешћа од ове) у томе значењу, и то реченице: *А ако се њошма ње жеље и њруда б у д е шћо у к р а л о, шћо је било или из незнања или њо слабостим људској* (из Предговора Милошу Обреновићу)⁶¹. *Ако вам б у д е д о ш а о мој Јанко из Дробњака, знам да сће га лијејо дочекали и њрема онаме шћо вам б у д е д о н и о лијејо обдарили, а ако ми још не б у д е д о ш а о, а дође гледајће да. . .* (из писма Вуку Поповићу од 18. августа 1854)⁶².

Колико је нама познато, овај је облик и данас сасвим обичан у говорима југозападних наших крајева (У Црној Гори, нпр.). А доста је чест и у Вуковим народним умотворинама. Њега су, како се и по Маретићевим примерима види, чешће употребљавали и Вукови непосредни следбеници, а све је ређи у каснијих књижевника, тако да га данашњи писци скоро и не употребљавају. Свакако зато што се синонимски с њим, у овој служби, и раније употребљавао перфекат, каткада и сам овај облик, а каткад уз допуну каквим посебним одредбеним језичким знаком. И током времена је он облик футура II све више потискивао из овакве употребе у књижевном језику.

Употреба футура II имперфективних глагола је, међутим, много шира у језику данашњих књижевника, нарочито у поређењу с Вуковим језиком. Не значи то да и код Вука немамо овога облика несвршених глагола, него смо хтели рећи да је Вук у служби овога, и поред њега,

⁶¹ Скупљени историјски и етнографски списи I, стр. 113.

⁶² Вукова преписка VII, 245.

употребљавао и друге облике за означавање још невршене, претпо-стављене радње која би имала претходити другој такође будућој радњи, или би пак имала бити напоредна с њом. Вук је, наиме, ако судимо по ономе што налазимо у Граматици уз Рјечник (стр. LVI), поред облика сло-женог од презента глагола *бићи* и радног придева несвршеног глагола од којег се тај облик узима, употребљавао 1) сложенице: *дадбудем, знадбудем, имадбудем, могбудем, смједбудем* и *хиједбудем* (за глаголе *даћи*, *знаћи*, *имаћи*, *моћи*, *смјести* и *хијести*) и 2) облике презента већине несвршених глагола сложене с префиксом *уз-*, који су с њим, према ранијим граматичарима (између осталих према Т. Маретићу и А. Белићу)⁶², постајали свршени, а чији облик презента у служби футура II има значење несвршеног глагола. Јер, како се из сада дате белешке испод текста види, стварно значе не само почетак радње него и њено продужавање неодређеног трајања.

Облици презента *дадбудем* и њему слични — особина су старијег нашег језика. Они су се, како Вук на малопре цитираном месту каже, употребљавали у Херцеговини и Србији онога времена. Т. Маретић у својој Граматици (стр. 556. II-ог издања), поред четири лично Вукова примера, даје и неколико примера из Вукова и Даничићева превода Библије, по један из народне песме и Даничићева превода Мајковљеве Историје српског народа и свега још два из осталих извора које је употребио за граматику. Али међу свим тим примерима нема ни један за облике *дадбудем* и *смједбудем*, па зато он (Маретић) нарочито истиче да их није нашао код Вука, код кога су обични само *хиједбудем* и *могбудем*. А поред оних што их налазимо у Маретићевој Граматици ја сам у Вуковим списима и његовим писмима забележио још неколико примера, али су сви ти примери осим по једног са *имадбуде* и *знадбуде*, и са онима што их налазимо у његову преводу Новог завјета, опет од иста ова два глагола. То ће рећи да је већ код Вука употреба ових презентских сложеница у значењу облика сложеног од *будем* и радног придева глагола

⁶² Маретић те глаголе у овој служби изричито назива тренутним (Грамматика и стилистика II издање, Загреб 1931, 527), а Белић опет каже да ово време (тј. тако добивени презент) има . . . при перфектизовању глаголске радње почетно-свршено значење. Третирање значења ових глагола Ј. Вуковића као ингресивно-интензивног (Питања књижевности и језика, књ. IV и V, св. 3, Сарајево 1957—59, стр. 24) — свакако је тачније, мада други део ове полусложенице, по нашем мишљењу, није најсрећнији. Ми смо их (у својој књизи Савремени српскохрватски језик, стр. 468) назвали продужно-свршеним (било би боље да делови ове сложенице иду обрнутим редом) и, такође, ингресивним. А овде ћемо додати да они иду у оне глаголе који не значе само почетак, него осим почетка и дужи или краћи ток радње која се њима означава.

даџи, знаџи, имаџи, моџи, смеџи и хиџи била знатно сужена. А по ономе доста оскудном броју примера које смо забележили код писаца из редова Вукових савременика (*Код нашега девлеџа кад х џи је д б у д е најравнији може.* (П. М. Ненадовић, Протокол писама, 165) и његових најдоследнијих следбеника у језику, код Даничића (*Обећаше да ће џоловину даџи ако кнез џ власџела х џи је д б у д у,* превод Историје српског народа А. Мајкова, Београд 1876, стр. 246); Ј. Ботића (*Када би ми дошао ред да ја у оној јагми м о г б у д е м куџоваџи, изабрао бих једну од онијех,* Дјела, издата у Загребу 1949, стр. 200); И. Гарашанина (*Кад се џа најџосџија церемонија и учџивосџи не сме д б у д е уџражџаваџи*); М. Шапчанина (*м о г б у д е — буде могао,* Целокупна дела V, 483); Ф. Ивековића (*Кад и ма д б у д е м о добрих монаха, све ће се друго лако уредџиџи,* Животи светаца, Загреб 1908, стр. 160); Ђ. Поповића (*Ако м о г б у д е да га џримоџа на чекање,* превод Дон Кихота, св. I, стр. 179), — сасвим је јасно да се овакви облици даље нису ширили. Они су се, напротив, постепено губили из нашег језика, и народног и књижевног. И можемо рећи да их у данашњем језику више уопште не налазимо, него је њихове употребе, која је још у Вука почела слабити, већ пре неколико деценија нестало из српскохрватског језика.

Други облик који се употребљава напореда с обликом футура II имперфективних глагола, као синоним овога, јесте облик презента оваквих глагола сложених с префиксом *уз-*, који имамо у Вуковим примерима: *Кад у с џ и ш е м Грџму џиџаџу га* (Писмо Копитару од 19. новембра, 1823)⁶⁴. — *Ово џисамџе џошаџиџе Грџму кад му у с џ и ш е џи е* (Исто од 21. маја, 1824)⁶⁵. — *Ако ја још шесџи месеци овде уз м о р а м седеџи* (Исто од 22. августа, 1832)⁶⁶. — *А сад ако шџо уз м и с л е они ће џисаџи* (Исто од 8. децембра, 1823)⁶⁷. — *Казао је да ће вас џосеџиџиџи ако уз м а кад* (Писмо Л. Мушицкоме од 14. октобра, 1816)⁶⁸. — *Ја сам била за јунаком, и ако се још једанџиџи уз у д а је м, оџеџи џу се удаџи за јунака*⁶⁹. — *Ако их, вели, у свачем у с џ и џи а м, . . . онда су уџраво они кнез, а ја нијесам*⁷⁰. — *А народ срџски докле гоџ својим језиком уз г о в о р и, џјеваџе му се име*⁷¹. — *Шџогод више ми ову разлику измеџу словенског и срџског*

⁶⁴ Вукова преписка I, 244.

⁶⁵ Исто, 259.

⁶⁶ Исто, 438.

⁶⁷ Исто, 249.

⁶⁸ Вукова преписка II, 167.

⁶⁹ Скупљени историјски и етнографски списи I, 238.

⁷⁰ Исто, 219.

⁷¹ Исто, 292.

језика ушчувамо, што ће бити боље за обадва језика²¹. — Вук је, како видимо, врло често употребљавао овај облик за означавање још невршене радње која ће се по претпоставци вршити истовремено с будућом радњом коју условљава. И употребљавао га је у својим списима сваке врсте. Још најчешће у приватним писмима, тамо, дакле, где је најспонтанији, што значи да је тај облик дубоко био срастао с језичким осећањем његовим, па га зато често налазимо и у Вукову преводу Новог завјета. Ми бисмо рекли да је овај презент свршено-продужног значења код Вука чешћи него у народним умотворинама. А нема ни писаца из редова Вукових најдоследнијих следбеника чији би језик више обиловао тим облицима, мада они ни код ових писаца нису необични, како нам то сведоче примери: *Ја га уштердим да шито год ја народу узговорим, да он њосведочава* (П. М. Ненадовић, Мемоари, Београд 1893, 77). — *Грузуре, ако ус њи и шеш, . . . реци да су шрушови у школама измислини* (М. Шапчанин, Сањало, Београд, 1912, 94). — *Ал' ако ње шри и чешри ствари не узимаш код себе, лако може да се одбије од њебе* (Б. Јакшић, Дела III, Београд 1911, 362). — *Ако га гдје ус њи и ш а ју како је живио, а он ће рећи* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести, Загреб 1880—81, II, 52). — *Ако само ус њи и ш а свако ће му одговорити као вода* (М. Глишић, Приповетке II. Београд 1925, 127). — *Баш је јуче Ханумина сешра донијела вишања, велећи нека их има, ако болестинаца ус њи и ш а* (Осман Азис, Без наде, Загреб 1895, 245). — *Па зашито не би и ш љубљен био, / Ус х ш е ш ли само? Ја ш њи нудим злаша* (В. Илић, Песме, Београд 1909, 75). — *Даћеш из магазе Војкану шридесет квариша кукуруза кад ус х ш е д не* (И. Ђипико, Пауци, Београд 1909). — *А кайшану ћемо, ако ус њи и ш а, казаш* (П. Кочић, Целокупна дела I, 257). — *Ако сваки ус њи и ш е својим говором, онда ће се створити хаос* (А. Белић, Српски књижевни гласник н.с. 52, 456). — *Ако ус х ш једне и узмогне илашш* (Б. Гргић, превод Америчке трагедије Т. Драјзера, Загреб 1948, 277). — *Али кад ус ш реб а, ја ћу гладовати боље него ико* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, Београд 1959, 93).

У потпуно идентичним случајевима, и Вук и остали наведени писци, напоредо с оваквим употребљавају и облик сложен од презент глагола *бити* и радног придева основног глагола, у потпуно истом значењу, и насупрот томе што се не може спорити и извесна перфективност презентских сложеница с префиксом *уз-*. Јер не треба сметати с ума да су те сложенице перфективно-продужног видског лика, да оне у ствари

²¹ Скупљени граматички и полемички списи III, 180.

значаје отпочети радњу па је затим неодређено време вршити, што значи да се њима ипак означава неограничено вршење радње. И то је оно што је главно, и што их чини синонимом с футуром II несвршених глагола. А зато је јамачно, пошто су ти облици апсолутни синоними, и дошло до слабљења фреквенције једног од њих, тј. до постепеног ишчезавања облика презентских сложеница с префиксом *уз-*. И мада се тим презентским сложеницама не може спорити књижевнојезички карактер, нити се може рећи да су оне стране данашњем нашем језичком осећању, — оне уколико се на њих наилази, свакако архаично звуче. И у томе се савремени књижевни језик, у погледу на ову особину, ипак разликује од језика Вука Караџића.

Нису у праву они што заједно са старцем Кудкалом, замерају Вуку поред осталог и зато што пише *с ому сѣрану*, јер не треба заборавити да Кудкало пита — који Србин тако каже, што по њему, као и по онима што се с њим данас у томе слажу, значи да то није добро. Нема потребе да ми данас Кудкалу и његовим данашњим присталицама признајемо правилност предлошко-падежне везе *с оне сѣране*. То је сам Вук учинио пре 140 и неколике године (1821) тврдећи да се *с ому сѣрану* говори исто тако као и *с оне сѣране*⁷⁸. И дондеста, као што у књижевном језику налазимо: *Коловође ошћора су, дакле, лежале у Карловцима с оне сѣране браве* (Т. Остојић, Д. Обрадовић у Хопову 1907, 52), *Они нам и с оне сѣране гроба сјају* (И. Секулић, Записи о моме народу. Београд 1948, 11), исто тако код великог броја писаца бележимо исту синтагму у облику акузатива с предлогом *с*, не само код Вукових савременика П. М. Ненадовића, нпр. (*Седи генерал с леву сѣрану и официра досѣа у реду*, Мемоари. Београд 1893, 103); код Ђ. Даничића, као Вукова најближег сарадника (*Мисле као и ја, и то и с ову и с ону сѣрану Саве и Дунава*, Ситнији списи. Београд 1925, 95) и код његових неодступних следбеника: М. Ђ. Милићевића (*Очекивао ме је с ону сѣрану реке* (Емило, 6); Чед. Мијатовића (*Види се љаво небо далеко с ону сѣрану Сѣмбола* (Слике, 26); Ј. Грчића (*Он не љомшиља да је ружно седеши с ону сѣрану кайџанца* (Портрети III, 1925, 58) — него и код млађих, и српских и хрватских писаца: А. Тресића Павичића (*Тако да ипак својаша врховну власић над Хрвајском с ову и с ону сѣрану Велебића*. Симболизам, Срп. књ. Гласник 1920, 121); Ј. Дедијера (*Јавља се у љијовима села с ову и с ону сѣрану Дрине*. Српски етногр. зборник XIII

⁷⁸ Види његове „Неколике ријечи мојим овогодишњим рецензентима“. Граматички и полемички списи II, 140.

1909, 77); Ј. Дучића (*А она је некада била краљица у једној земљи с о н у с њ р а н у њ еска* (Сабрана дела IV, 68); Т. Алауповића (*Сасијаи ће се душе наше / Барем с о н у с њ р а н у гроба* (Песме 1902, 52); Т. Ујевића (*Бескрајна ноћи с о н у с њ р а н у ума* (Колајна, 1926, 49); М. Настасијевића (*У ширеће село с о н у с њ р а н у брода њобегнем* (Из тамног вилајета. Београд 1927, 16); Х. Хума (*С десну с њ р а н у Руње, шируне влага* (С. К. гласник н.с. XVI, 401); М. Драгића (*Од њада су се сви извори њремесџили с о н у с њ р а н у њланине* (Српски етногр. зборник XXI, Београд, 305). *Вије бриљан као симбол њихове неразрешиве везе и с о н у с њ р а н у гроба* (Венац XI, Београд, 1925, 496). *Изван оквира друшџивених обичаја који су до њада важили већим делом својим и с о н у с њ р а н у њамери* (Летопис Матице српске, св. за фебруар 1948. Нови Сад, 65). — Од наведених је писаца, истина, нешто више њих из наших централних и западних области. Али су и неки од ових припадали књижевним круговима културних центара на истоку, а осим тога, међу њима их има и оних што су рођени у Србији (Драгић, нпр., и Настасијевић). А већина дела из којих су примери наведени објављена је, како видимо у Београду или Новом Саду. И нико не може порицати да и предлошко-акузативна веза *с о н у* (као и *с ову*) *сџрану* није особина нашег савременог књижевног језика, иако је јамачно, бар на истоку чешћи генитивски облик те везе. Па и када се она уопште не би употребљавала на овој страни, њој се не може спорити књижевни карактер докле год је има у језику наших културних центара на западу.

У по којем случају и ми бисмо се сложили с критичарем Вукова језика у преводу Новог завјета Н. Грујићем. И ми, нпр., сматрамо да би место облика акузатива у реченици *Нема ученика над учџиљеља својега ни слуге над господара својега* — инструментал свакако био више на своме месту. Али ни Вук није био далеко од тога да ово призна, и у одговору на Грујићеву критику каже само да му се чини да је тако према народноме говору⁷⁴, што је несумњиво тачно, јер се у народним говорима, скоро свима, врло често меша употреба акузатива и инструментала с неким предлозима, и чврсте системе, коју ће тек касније утврдити граматичари, овде онда још није било; она чак ни данас, можемо рећи, није најчвршћа у правим народним говорима. А овај случај неподударности падежног облика с глаголском реакцијом, поред тога што није особина овог или оног говора нашег језика, него је више карактеристика народних говора уопште, у Вукову језику је скоро усамљен. И ми се управо питамо зашто код Вука нема и више несигурности у

⁷⁴ Скупљени граматички и полемички списи III, 343.

области рекције, кад знамо да је завичај његових блиских предака морао бити у тесном додиру с дијалекатским областима у којима ту нема скоро никаквог система⁷⁵. Осим тога врло је познато да се и језик Вукових народних приповедака и пословица, да о његовим народним песмама и не говоримо, одликује овом особином. Али ми ову чињеницу објашњавамо истом околношћу којом смо објаснили сиромаштво Вукова језика у употреби облика имперфекта и аориста (в. горе). Ипак је чудно, доиста, што у Вукову језику немамо више дијалекатских језичких особина староцрногорских говора, које су доста распрострањене у херцеговачким говорима, и то не само у онима које обухватају границе Црне Горе, већ и у говорима праве Херцеговине⁷⁶. Што се лично Вукова језика тиче, ја сам у њему запазио само једну такву морфолошку особину, а наиме облик показне заменице *они*, о коме смо говорили у расправи Карактер дијалектизама у Вукову језику⁷⁷. И тамо смо рекли да се он сачувао само у изразу *на они свијетѝ*, који значи *у гроб(у)* и навели по један пример из Вукова Одговора на Утук М. Светића (*Многи су моји њјевачи и њјевачице однијели њихове њјесме са собом на они свијетѝ*) и његова Ковчежића (*По свој њрицири ћу ову жељу њонијетѝ са собом на они свијетѝ*). Али облик заменице *они* ни у томе изразу није ушао у књижевни језик, већ је остао дијалекатском особином Вукова језика.

У области синтаксе, и то посебно синтаксе падежа — ово је и М. Ивић истакла — има нешто више особина којима се данашњи наш књижевни језик разликује од Вукова. Али је међу тим особинама мало оних које су дијалекатског карактера. Таква је свакако синтаксичка веза предлога *ѝрема* с обликом генитива, и када се њом означава просторни однос, као у примерима: *Када буде ѝрема ѝурскога шанца, а он леѝо уѝаради војнике*⁷⁸. — *Према осѝрова на десној сѝрани Дунава ѝознаје се да је био велики град*⁷⁹, и када је она поредбеног карактера, какав несумњиво имамо у реченицама: *Ово се може рећи и за Бошњаке ѝрема Османлија — ѝрави(х) Турака*⁸⁰ и *Било је ѝуди који су . . . овако мислили и говорили о ѝалијанском, француском, ѝијањолском, англијском и немачком језику ѝрема лаѝинскога*⁸¹.

⁷⁵ В. Јужнословенски филолог књ. XIII, стр. 105—106. и књ. XVII, стр. 83/84.

⁷⁶ Српски дијалектолошки зборник, књ. XIV, 139, 165. и другде.

⁷⁷ Вуков зборник. Анали Филолошког факултета, књ. V.

⁷⁸ Скупљени историјски и етнографски списи I, 159.

⁷⁹ Географско-статистичко описаније Србије.

⁸⁰ Даница, Забавник за год. 1827, стр. 50.

⁸¹ Исто, 89.

Само треба рећи да су ово — уколико с овима не узмемо заједно исту падежну везу са сложеним предлогом *сирема*, који се и обликом својим осећа као архаизам и дијалектизам, а који такође у врло ограниченем броју примера налазимо код Вука (*Дође на Мораву с ирема манастира Преображења*⁸²). Скупљени историјски и етнографски списи I, 152) — и једини такви примери које смо нашли у Вукову језику и да Вук неупоредиво чешће, и с једним и другим значењем, употребљава предлог *ирема* с обликом локатива (*Једни дођу на брод ирема српским шанчевима. — А ирема Доброш и на другој сирани истио шако ситоји Прчањ. — Када буду ирема ирошиној кући на ћошку, учини му се. — А чиновници Ваше Свјетлости ирема чиновницима они(х) књазева и земаља нису ништа друго него иросјаци и робови. — Ова је разлика ирема ирвој врло малена*).

Када упоредимо Вукове примере употребе ове предлошко-генитивне везе с оним повеликим бројем примера из раније наше писане књижевности, и из усмене, што их налазимо само у Даничићевој Србској синтакси, на једној, и употребу ове синтагме код каснијих српских и хрватских књижевника, на другој страни, доћи ћемо до закључка, да је та употреба у односу на Вука нешто појачана код његових непосредних следбеника — и ово свакако под утицајем чешће употребе у народним умотворинама — а да код каснијих писаца све више преовлађује искључива употреба локатива с предлогом *ирема*, која је и сасвим преовладала у савременом књижевном језику, и, можемо рећи, потпуно истисла употребу предлога *ирема* с обликом генитива, која се, оцењивана према садашњем стању у нашем језику као скупу свих његових говора, може сматрати дијалекатском, јер је ова веза још увек у употреби у народним говорима на југозападу, у црногорским и неким суседним говорима, нпр. А када се има на уму да је она у ранијој нашој књижевности, пре Вука, била у широкој употреби, а у језику Вукових дела налазимо је у само неколико примера, може се закључити да је, као особина књижевног језика, већ код њега била доста ретка, а да је из језика савремених писаца и сасвим ишчезла. У свакоме се случају, већ на основу стања ове особине, у Вукову језику јасно могла наслутити њена судбина у каснијем књижевном језику.

Као застарела, иако не тако ретка, у Вукову језику се осећа и особина означавања припадности обликом генитива с предлогом *од* у случајевима као што су: *Муж није господар од своје жене, ни отац од кћери, ни браћ од сесире*⁸³. — *А жене и ћеча и*

⁸² Писма о српском правопису и језику. Скупљени грам. и полем. списи III, 183.

⁸³ Скупљени историјски и етнографски списи I, 10.

кућа, ако нам *п*ропадне, ни онако *м*јесто *г*осподари од њих⁶⁴. — Милан Обреновић... је био главни *с*тварешина од *н*аије Рудничке, Пожешке и Ужичке⁶⁵. — Сви *г*осподари од робова навраћали су и нагонили робље да се *п*турча⁶⁶. — *С*твари *с*ваџи од дома⁶⁷. — Сад је Кошору окружни *к*апетан као главни *с*тварешина од све Боке⁶⁸. — Тако Јаков *о*стјане команданџи само од *н*аије Ваљевске⁶⁹. — Онда команданџи од *ш*анца, Ресавски кнез *С*теван Синђелић, *п*ошегне из *п*ашилоља⁷⁰. — Међу ове ријечи иду имена од различнога дрвећа⁷¹. — За нас би било *п*отребно *п*овадати и из имена од *м*јестџа⁷². — То су све имена од *м*јестџа у којима живе⁷³. — Сад чекам имена од *п*ренумеранџа да ми *п*ошаљеџе⁷⁴. — Можете ли *п*ослати имена колико *о*ћете, али имена од *п*акових људи који ће књиге *п*лашџи кад ји *п*рме⁷⁵.

Ови су генитиви с предлогом од у функцији означавања припадности обични и у народним умотворинама⁷⁶. Али они више не живе ни у народном ни у књижевном језику, већ су их потпуно истисли из употребе облици самог генитива у тој служби, које је, свакако, Вук напредо с овима употребљавао, како нам сведоче његови примери: Убије некакав Турчин у Смедереву Бушу Вулићевића *с*тварешину *н*аије Смедеревске⁷⁷. — Миленко *С*тојковић бивши команданџи *П*ожажевачке *н*аије, учио је у Поречу *ч*ишаву једну зиму⁷⁸. — Пошаље један егземплар ове књиге⁷⁹. — Велика вам хвала *п*ишо *с*те ми *п*ослали имена *о*нијех *в*ојвода¹⁰⁰.

⁶⁴ Исто, 12.

⁶⁵ Исто, 72.

⁶⁶ Исто, 115.

⁶⁷ Ковчежић, 65.

⁶⁸ Исто, 39.

⁶⁹ Скупљени историјски и етнографски списи I, 70.

⁷⁰ Исто, 120.

⁷¹ Скупљени граматички и полемички списи кв. II, 317.

⁷² Исто III, 77.

⁷³ Ковчежић, 6.

⁷⁴ Вукова преписка III, 370.

⁷⁵ Исто IV, 343.

⁷⁶ То се може закључити по бројним примерима које Даничић наводи у својој Српској синтакси на стр. 251—252.

⁷⁷ Скупљени историјски и етнографски списи I, 115.

⁷⁸ Исто, 70.

⁷⁹ Вукова преписка III.

¹⁰⁰ Исто, 384.

Ово је један од оних случајева у којему се два од три основна значења тога падежа (овде значења аблативног и посесивног генитива) додирују. У језичком осећању новијег времена овде је посесивно значење сасвим потисло аблативно, које је у Вука¹⁰¹, а у његово време и у народу уопште, било врло живо. Данас је, међутим, само објашњиво да је господарство и старешинство, рецимо, тј. достојанство, одн. власништво, долазило од онога над чиме се имало. А ако и има неко коме ово није довољно јасно, ми га упућујемо на случајеве у којима је и по садашњем језичком осећању употреба самог генитива и овога облика с предлогом *од* подједнако обична (исп. Вукове примере *тѐмелъ од ку ље, зидине од сѝ арога града, койѝја од оне жалбе* (Преписка III, 575) са сада ипак нешто обичнијим: *тѐмелъ куће, зидине сѝ арога града и койѝја оне жалбе*, где прва два примера с предлогом *од* претпостављају темелъ као остали део од куће, односно зидине као остале од старога града и копију узету од оне жалбе.

Међу особине Вукова језика на којима су му замерали савремени му противници, с којима се слажу и неки савремени лингвисти¹⁰² иде и употреба предлога *у* с генитивом у синтагми с глаголом *искашии* (тражити) место исте синтагме с предлогом *од*. Ми ћемо се одмах сложити с констатацијом да је у савременом књижевном језику ту одиста много чешћи предлог *од* него предлог *у*. И не само то, него и сам глагол *искашии* у значењу *т р а ж и т и р е ч и м а* (да се нешто добије) има унеколико дијалекатски карактер. У овоме се значењу тај глагол употребљава у југозападним говорима нашега језика, и Вук га је сигурно наследио из језика својих предака, а што га допуњава генитивом с предлогом *у*, а не с предлогом *од*, или да тачније кажемо — и генитивом с предлогом *у* а не само с предлогом *од* — то је унеколико друго питање. Друго је питање, мислимо, по томе што овде управо немамо напоредну употребу предлога *у* и *од*, него у ствари напоредну употребу предлога *у* и *код*. Зато ћемо се прво на овоме задржати, па се тек онда вратити на употребу предлога *у* с генитивом у синтагми с глаголом *искашии*.

Предлози *у* и *код* с генитивом употребљавају се у Вукову језику као синоними у служби означавања дела целине, поседа или домена појма с именом у генитиву, нпр.: *Тако Кулинова сабља остѝане у њ е г а*¹⁰³.

¹⁰¹ У једном једином случају, у примеру *сѝрах ѝурски* место *сѝрах од Турака* код Вука се, обрнуто, изразито аблативно значење казује обликом посесивног придева (*Многи људи од сѝраха ѝурскога ѝобегу у хајдуке* — у Рјечнику (од 1852) уз реч *хајдук*).

¹⁰² В. у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске I, стр. 120.

¹⁰³ Скупљени историјски и етнографски списи I, 259.

чедна (М. Митровић, Песме. Београд 1910, 53). — *Те ће речи јосићити ојшћекњижевне. . . када се ушћерди да су у ујошћреби у већине нашег народа* (А. Белић, Око нашег књижевног језика. Београд 1951, 53/54). — *Покретач и обнављач савременијих јолишћичких и друшћивених сћирјуја и организација у нас* (В. Петровић, Времена и догађаји. Нови Сад 1954, 339). — *Нема у њега ни жене ни сесћире* (М. Капанин, Трокошуљник. Београд 1930, 22). *Вечерас, госћођо, у кнеза на балу, играћемо валс ко јрије* (Ј. Дучић, Сабрана дела III. Београд 1929, 56). — *Горјела је вајра гњевом у јесењих олујина* (Вл. Назор, Впосн. Загреб 1946, 134). — *У жена је развијено осећање мајтеринсћива* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I. Београд 1939, 11). — *У шћебе је дјевојка за удају* (Н. Симић, Браћа и кумири. Загреб 1955, 12). — *Преноћитћемо у мого кума* (Б. Ђосић, Покошено поље. Београд 1953, 456). — *У шћаквих људи има срца¹⁰⁰* (М. Богдановић, превод Шекспирова Отела. Загреб 1950). — *У брашћа је најрошћиве ишћо лице било замагљено* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I. Загреб 1949, 18). — *Паре су биле све у брашћа* (Ђ. Сијарић, Зелен прстен на води. Београд 1957, 85). — *Такав је у њих обшћај* (Стј. Крешћић, превод Бајки О. Вајлда. Загреб 1955, 146). — *А да не сћтанује у шћебе мој земљак Сћојан Пејћровић?* (Д. Максимовић, Како они живе, Београд 1935, 116). — У свакодневном језику градског становништва оваква употреба ген. с предлогом у се не среће, или се одвећ ретко среће, и зато она за говорне представнике ових средина, када на њу наиђу у језику писаца, садржи у себи призывок архаичности. А овај призывок је, разуме се, знатно јачи у случајевима где се та предлошко-падежна веза употребљава као допуна управног глагола који је, како смо рекли, говорним срединама о којима је реч скоро непознат у томе значењу. И због тога је управо цела синтагма била необична Никанору Грујићу (в. Скупљ. грам. и полем. списе III, 315), који је овој претпостављао синтагму *заксћакити од кога*. А због тога се и М. И. слаже с њим, а не с Вуком Караџићем, који на примедбу Грујићеву каже да је онако како је он рекао и обичније и правилније. Вук, како је познато, није хтео да води много рачуна о ономе што је било обичније његовим противницима, иначе би ту свакако морао дати за право Никанору Грујићу, јер је, несумњиво, у средини у којој је овај живео од с генитивом ту било много обичније. Уопште узев пак, ми бисмо се опет с Вуком

¹⁰⁰ Потребно је напоменути да у случајевима као што је овај, када се у реченици показује однос појма у генитиву према нечему што дотичном појму припада, поготову ако је то неодвојиви део тога појма, — генитив с предлогом у није синтаксички синоним с предлошко-падежном везом *код* + генитив.

сложили — не, додуше, што се тиче правилности јер је правилно и онако како је мислио Никанор Грујић, него сматрамо да је с везом у кога прецизније казао оно што се њом у вези с глаголом *искајти* мисли казати. Доиста, *искајти*, тј. *речима изражјити* што од кога, може садржавати још само претпоставку да ће се то и добити од њега, а стварно значи само поставити захтев коме за то; *искајти* (*изражјити*) у кога, хтели смо рећи, значи т р а ж и т и к о м е, како се обично и говори. А оно што је главно, ову синтагму у облику у коме ју је употребио Вук — у наведеном примеру, истина у преводу Новог завјета (Еванђеље по Матији, гл. 7, став 9), али ју је употребљавао несумњиво и другде у својем језику — употребљавали су и каснији наши писци, за шта ћемо ми овде навести примере управо из писаца Војвођана по роду или Београђана: *После се осмехну и заиска воде у ње* (Б. Јакшић, Дела IV, 303). *Наилази још једном да зајражи у оца банку* (М. Грол, Позоришне критике. Београд, 1931, 71). — *Ја бих зајражио руку мис Певил у њеног оца* (Исти, превод Коломба и Кармен од П. Меримеа. Београд 1910, 55). — *Шта у њих да изражи* (М. Кашанин, Трокошуљник, 214).

Предлошко-падежна веза генитива с предлогом у, како видимо, није престала бити особином ни савременог књижевног језика, иако у овој прилици нисмо успели да нађемо ни један пример из језика најмлађих наших писаца. По нашем мишљењу то још не значе да их код њих никако и нема.

Ми разумемо зашто М. Ивић и Вукову честу употребу генитива с предлогом за у служби временске одредбе, какву имамо у Вуковим примерима: *Говорило се да је Младен и за Турскога времена... био између најбогајшијих људи и Више се не враћи у Србију за времена Карађорђејина* — осећа као архаичну (в. Зборник Матице српске I, стр. 120), јер је она доиста у пословном и у свакодневном језику уопште, нарочито источних културних центара, доста необична. Па ипак се не може рећи да то није и жива особина савременог књижевног језика, јер је налазимо не само код нешто старијих већ и код писаца нашега времена. Ми смо, говорећи у Нашем језику (књ. XI н. с., 207—225) о падежним синтагамама с предлогом за, поред осталих дали и примера у којима се она као временска одредба употребљава и у језику данашњих наших писаца: М. Богдановића, М. Кашанина, И. Андрића, Б. Ђопића, М. Лалића, Ђ. Сијарића (в. на сада означено месту, стр. 216).

С нешто мање права може се сматрати живом Вукова употреба генитива односне заменице *који* у служби одговарајућег падежа присвојне заменице *чији*, *-а*, *-е* за означавање припадања појму на који се односи,

на основу које је Т. Маретић поставио одвећ крута правила да је у књижевном језику ову другу заменицу допуштено употребљавати само када се она тиче облика именица м. р. једине, и то искључиво ако ове означавају лице, а да у свим другим случајевима треба да стоји ген. односне заменице *који*, *-а*, *-е*¹¹⁰. Међутим, како је то показано у две расправе у Нашем језику¹¹¹, тако ограничена употреба заменице *чији* у означеној служби доиста је била особина језика В. Караџића, која ни код једног од каснијих писаца није у толикој мери доследна, већ се она, напротив, у каснијем књижевном језику стала све чешће употребљавати без разлике на род, број и друге елементе за које је ту употребу везивао Т. Маретић. Код писаца Вукових савременика, и нешто каснијих, код Ј. Ст. Поповића, нпр., П. П. Његоша, Б. Атанацковића, И. Гарашанина, М. Шапчанина, Л. Лазаревића и других неких писаца из источних области, као и код већине писаца западних културних центара, не само старијих него и млађих, ми налазимо употребу ген. једн. заменице *који*, *-а* *-е*, за означавање припадности према правилима које је Т. Маретић извео на основу Вукова језика. А да је Вуков пример и на основу њега изведено правило од стране његова најауторитативнијег следбеника, граматичара Маретића, овде утицао на употребу заменице *који* и *чији* у посесивној служби, доказ нам је и то што су се тога правила доследно држали углавном само писци граматичари: сам Т. Маретић, В. Јагић, М. Решетар и још неки. И с обзиром на то што смо ми само код граматичара XX века у нашим културним центрима и на истоку и на западу налазили Вукову употребу генитива заменице *који* за означавање припадности¹¹², можемо закључити да је таква употреба изгубила нешто од своје животности и пре краја XIX в. А ако се она употребљава још и данас и код других књижевника наших западних културних центара, то је, с једне стране, доказ да је у тим центрима књижевнојезичка традиција знатно јача него у центрима на истоку, и да се, на другој страни, и писци белетристи у тим центрима друкчије односе према ономе што се језичким приручницима препоручује као исправније, на шта их, наравно, упућује већа дијалекатска удаљеност говора оних области у којима се ти центри налазе. На истоку пак језик белетристике је ближи свакодневном говорном језику, још од времена Вукова, а књижевнојезичка традиција слабија, те отуда у савременом књижевном језику на тој страни

¹¹⁰ Т. Maretić, Gramatika i stilistika. Zagreb 1931, 435. i Jezični savjetnik. Zagreb 1924, 9.

¹¹¹ А. Белић, Неколико начелних питања, Наш језик I 1933, 136. и 140. и М. Стевановић, Напоредна употреба *који* и *чији*. Наш језик III н. с. 1952, 91—92.

¹¹² В. цитирану расправу у Нашем језику III н. с., стр. 95.

скоро и не срећемо употребу облика генитива заменице *који* са значењем присвојне заменице *чији*.

Често се истиче и разлика у фреквенцији употребе тзв. словенског генитива у Вукову и савременом језику као доказ да се књижевни језик од Вука до данас у знатној мери изменио. На ту разлику указује, наравно и М. Ивић, у више пута овде већ навођеној расправи¹¹³. И та се разлика не може порицати. Па ипак је потребно указати на чињеницу да облик акузатива уз одричне глаголе, који ту све више потискује облик генитива, није особина само каснијег него и Вукова књижевног језика. Истина, бројни однос између ова два падежна облика код Вука и понеког каснијег писца не говори да је акузатив баш свагда био у сталном порасту, а словенски генитив у опадању, већ има каснијих писаца који су и доследније од Вука у служби објекта уз одричне глаголе употребљавали облик генитива. То је показано у једној врло индуктивној расправи¹¹⁴, где је и бројкама изражен тај однос на основу примера нађених на по седамдесетак страна њихова текста. Код двојице каснијих писаца из којих су примери за то узимани, код Августа Шеное и Светолика Ранковића однос употребе облика генитива и акузатива је 80 : 20, код првог, и 16 : 14, код другог. А код Вука је тај однос, мало чудно изгледа, 11 : 10. Ми кажемо да је то чудно не зато што бисмо и најмање посумњали у тачност бројања тамо налажених примера, већ мислимо на нешто друго. Пре свега мислимо да би статистика сама, без потребних објашњења, могла навести на непоуздане закључке, што ни у тој расправи није испуштено из вида, већ је у њој даван тачан број оних примера у којима по облику нема разлике између ген. и акузатива. А тај је број у Вука већи од збира примера оба падежа оних случајева у којима се ген. и акуз. по облику разликују. На 70 прегледаних страна текста Вукових историјских списа тамо је уз одричне глаголе нађено 26 примера именица с једнаким облицима ген. и ак. (тј. оних што означавају жива бића) према 11 несумњивог ген. и 10 несумњивог акузатива. И то је сасвим разумљиво јер Вук ту пише о живим бићима, о људима. И ми се с правом питамо нису ли и свих тих 26 случајева у Вукову језику били генитиви. По несразмерно чешћој његовој употреби облика генитива уз одричне глаголе у осталим списима, таква се претпоставка свакако намеће. Ако се уз то допусти могућност да се у Шеноину језику прегледаног текста случајно нашло више одричних глагола с објекатском допуном, — онда несумњиво излази да је Вук

¹¹³ Зборник Матице српске за филологију и лингвистику I, 120.

¹¹⁴ У Нашем језику књ. XII н. с., 130—148.

Караџић један од писаца новије српске и хрватске књижевности код којих се словенски генитив најчешће среће, а да код каснијих наших књижевника овај облик у служби допуне одричних глагола све више уступа место облику акузатива, иако се понеки писци друге половине и краја XIX века ширином употребе генитива у служби допуне одричних глагола не разликују много од Вука.

Донста се не може тврдити да у Вукову примеру: *Узроци за које се Јаков овако био њош и ослош нијесу мали*, који је М. Ивић навео на закључак да „у архаизме треба убројити свакако и употребу предлога за у значењу због“¹¹⁵, — предлог за, по данашњем нашем језичком осећању, има књижевни карактер. Али се ипак не може рећи да се предлог за с акузативом и у савременом књижевном језику Срба и Хрвата не употребљава у служби одређивања узрока. Примери из Љ. Ненадовића (*За малу сивар њокре се међу собом*); А. Шеное (*Бољела га је глава за мршаву кесу*); Р. Домановића (*Доказиваше вајрено да за крађу треба да њошјоји смрјина казна*); Ј. Дучића (*Има нешјо шјо не умире за људско срце*); В. Петровића (*Он је за Миље ић а једном и у зашвору лежао*) и Д. Цесарића (*У сираху за љубав ишјојем срце*) — да за другима не трагамо — које смо у већ помињаној расправи о падежним синтагмама с предлогом за¹¹⁶ навели, не разликују се од сличних Вукових примера типа: *Ја Муширкога (не) њошјојем коме за ина ић, ниш за оно шјо ти сам не њознајем већ за његову љубав к народу своје и за његове њраве заслуге*, који имају ширу народну основу.

На широкој народној употреби заснована је и временска одредба у облику акузатива с предлогом уз, коју је М. И. запазила у Вуковим примерима типа“. . . *Сава Турчију и Рисју Цинцарина који су уз ову буну највише викали на Младена и Милоја*, и која се њој чини необична, свакако зато што је рођена, одрасла и васпитана, и језички дакако, у Београду, где се у свакодневном говорном језику ова особина очевидно врло ретко среће. Али веза предлога уз с акузативом именица које означавају неки временски период, временско трајање уопште узев, нимало није необична у савременом српскохрватском језику. Њу бележимо не само код непосредних Вукових следбеника, код П. М. Ненадовића, нпр. (*Чишјула је изгорела, кад су нам уз Карађорђе в раш куће њгореле*, Мемоари. Београд 1893, 7); Ђ. Даничића (*Оне су њренесене онамо из задужбине Лазареве, сшаре Раванице у Србији уз раш ове између Турака и Немаца на крају XVII века*, Ситнији списи. Сремски

¹¹⁵ Зборник за филологију и лингвистику Матице Српске I, 121.

¹¹⁶ Наш језик, књ. III н. с., 212.

Карловци 1925, 320); М. Ђ. Милићевића (*Једноначим уз часни њоси*, Зановет. Земун 1894, 146); Ст. Новаковића (*Говораху којешта о догађајима што се збише уз раи*, Крцалије, превод од Чајковског, Београд 1863) и др., него и код каснијих писаца краја XIX и прве половине XX века: Ј. Веселиновића (*Мислимо имамо уз месојеђе*, Целокупна дела VI. Београд, 135); М. Глишића (*Једно јушро уз међудневицу беше њошао браћа Маиша кући Јанковој*, Приповетке I. Београд 1904, 168); Ср. Поповића (*Уз Кочину крајину звала се Бањалучка кайија*, Путовање по новој Србији, Београд 1950, 67); Р. Перовића Невесињског (*По злу времену, уз њозну јесени или уз рану зиму, њрегазе и њрођу*, Српски књ. гласник књ. XXVII, бр. 9, 647); Д. Поповића (*Кад је хајдук Вељко био у Бањи једне недеље уз Пеијров њоси*, журно њозове свога њисара, О хајдучима. Београд 1931, 145/146); Д. Радича (*Кромњир круњан, брдски, душу дао за уз њоси*, Тако ми планинци, Београд 1929, 12); Г. Бановића (*Треба ми уз рамазан*, Невеђене снаге. Београд 1948, 113); Н. Симића (*Јакова сам родила уз госиојински њоси*, Браћа и кумири. Загреб 1955, 9); Б. Ђопића (*Сјећао се некадашњих шала и доскочица, вечерњих њрела уз бербу кукуруза*, Пролом. Београд 1951, 392); Ђ. Сијарића (*Сџајала је сџално у сандуку и вадила се само уз Бајрам*, Зелен прстен на води. Београд 1957, 138) и др. Необичност временског значења акузатива с предлогом уз, нарочито у градским срединама данас, није у самој тој синтаксичкој вези као таквој, већ у томе што се у функцији означавања времена, како се из наведених примера може видети, предлог уз употребљава с ограниченим бројем именица, од којих је, опет млађем нараштају рођеном у већим градовима, више њих непознато тако рећи: *међудневица* се, рецимо, па ни *њоси*, ни *месојеђе* ни *рамазан*, ни *комиџба*, не чују у данашњем разговорном језику градског становништва. Једино је *раи*, на жалост, остао доста познат. А и у овом се, скоро једином случају, доиста, као временске одредбе у томе језику чешће чују синтагме: *за време раи* или у *њоку раи*, него њихов синоним — *уз раи*.

Вуку су приговарали — између осталих то опет чини и М. И. — и да није имао осећања за разлику у значењима предлога *између* и *међу*, већ је први с генитивом употребљавао место другог с инструменталом у примерима типа: *Миленко је у самоме њочешку био из међу њрвих сџарешина* и *Говорило се да је Младен . . . био из међу најбогаи и јих људи*. Ако би се буквално тумачило да *између* има само аблативно, а *међу* — инструментално-лоционо значење, такав би приговор био оправдан, па и то — само ако се с једне стране гледа. Међутим,

и први предлог има поред првог и друго значење, не само у Вукову језику већ и у језику каснијих, па и данашњих наших писаца. О томе јасно говори употреба предлога *између* у примерима: *Рекао би човек да су њо сасвим озбиљне речи које се чују између њријашеља и њознаника* (Јб. Ненадовића, Писма из Немачке. Београд 1922, 6). — *Чаир му је измеђ сеоских њива* (М. Глишић, Приповетке II. Београд 1925, 118). — *Само њш један овде измеђ њоликих нас налејшо с њим* (С. Сремац, Приповетке IV. Београд 1935, 68). — *Онај њојас воде између обале и насеобине служио је за одбрану* (Ј. Жујовић, Камено доба. Београд 1893, 73). — *Између њрозорд мундер са женском засишрком* (Б. Нушић, Народни посланик. Београд 1932, 25). — *Просишрано море и небо далеко, / и њанка њруга сѡја измеђ њих* (Масука, Стихови, Београд 1954, 17). — *Између нас речено, кад га Турци и ошраве наши људи га исшроваљују* (И. Андрић, Травничка хроника. Београд 1945, 82). Ако се у неким случајевима, као у трећем по реду од овде наведених примера, из смисла реченице може закључити да се на неки начин нешто издваја из средине у којој се налази, у многим другим, јамачно и у свим осталим овде наведеним примерима, — означава се несумњиво мировање, па би се према односним тумачењима у њима, у служби одредбе места пре очекивао инструментал с предлогом *међу*. У тој се функцији, међутим, напореда с овом употребљава и синтаксичка веза генитива с предлогом *између*. То је добро познато и из школских граматика. А неки лингвисти овоме значењу генитива с предлогом *између* дају, штавише, примарно значење у односу на аблативно¹¹⁷. Али нас то питање у овој прилици не занима, већ је овде од значаја само то да је оно присутно у нашем књижевном језику, не само у Вукову већ и у језику савремених наших писаца.

Док се у низу напред изнетих случајева с употребом појединих падежних синтагми Вуков језик осећа као нешто архаичан, или пак само мање обичан у појединим срединама, за његову употребу предлога *к(а)*, с дативом наравно, као потпуног синонима с предлогом *ѡрема* и истим падежним обликом појма према коме се има неко осећање, неки став или расположење, као у примерима какве Даничић даје у својој Србској синтакси (стр. 371): из старијег нашег језика (*Показаше љубав и ѡријашељшво ѡраво ка госѡодсѡв у ми, Љубав и ѡуно уфање које је ѡзда имао ка својој сѡшарој кући граду Дубровнику*), из П. П. Његоша (*Нашу љубав к ѡвојој царској глави*) и највише из дела

¹¹⁷ А. Белић, „Дейрефиксација“ у словенским језицима. — Јужнословенски филолог XVIII, 87.

Вукових (*Ако имаше љубави к мени, Љубав к народу, Из љубави к нашем народном језику, Још око десетле године йоказео је већу вољу к војничкој служби него к чему другоме*), — сасвим је мало само толико рећи. К овде пренетим, ми из Вука могли бисмо навести још доста сличних примера, али то очевидно није потребно. Уместо овога ћемо одмах истаћи да, упркос томе, Вукови следбеници, и они њему највернији, нису прихватили употребу предлога *к(а)* у овој функцији (то смо и раније у једној прилици констатовали¹¹⁸), нити се та особина среће више у нашем књижевном језику друге половине XIX в. Јамачно због тога што она нема подлоге у народним говори-ма, него је то, макар колико ово за Вука било необично, словенска особина, као што је то и Вуков датив с предлогом *к* у синтагми с компаративом *ближи* и у неким сличним случајевима, као што су: *Сремачки је језик ближи к Росијском него к Дубровачком*¹¹⁹; *Као шио сам казао у Предговору к њрвом Рјечнику*¹²⁰ и др.

Вук је реченицом својом био узор читавом низу класичних наших писаца XIX в. и каснијих. Али је и у овој области језика наравно од Вука до данас било уочљивих промена. У једним су случајевима неки елементи реченице у развиту језика ширили своје функције, и богатали се новим значењима, у другима су, потискивани од других, нестајали из употребе.

Вук, рецимо, зависну реченицу која се не односи на одређено име већ на нешто неодређено, или на оно што се казује финитним глаголом, за главну везује обликом средњег рода заменице *који*, а не везнички употребљеном заменицом *шио*, нпр.: *Аврам и Чардаклија, као господари, узму себи више, а Гагићу, као њисару своје, даду мање, на које Гагићу буде жао, и расрди се*¹²¹. — *И шиоко йосле. . . Милошева доказивања да је он шио јамачно дознао, које они нису могли дознаши*¹²². — *Кад се одавде сасвим йреселим, које мислим ако будем жив. . . , онда нека буде*¹²³. У савременом књижевном језику у оваквим случајевима у везничкој служби употребљава се искључиво *шио*.

Исто је тако из каснијег књижевног језика нестало Вукова начина везивања узрочних реченица за главне везником *зашшо* у примерима типа: *Ово барем није ново з а ш ш о је било људи йрије неколико сшошшина*

¹¹⁸ Зборник за филологију и лингвистику Матице српске IV-V, 322.

¹¹⁹ Скупљени граматички и полемички списи II, 5.

¹²⁰ Исто III, 184.

¹²¹ Скупљени историјски и етнографски списи I, 77.

¹²² Исто, 151.

¹²³ Вукова преписка књ. VII, 655.

година који су овако мислили (Предговор првом издању Рјечника од 1818, стр. V), о којој смо особини говорили на другоме месту¹²⁴ и тамо констатовали да је она у Вуково време морала постојати у говорима његова завичаја, у који су га, по нашој, опет тамо датој претпоставци, морали донети ранији јужносрбијански досељеници, за које се зна да их је тамо било. Ја то и овде понављам зато што се исто то може рећи и за везничку употребу односне заменице који место *што*, јер смо такву употребу бележили и у данашњим говорима Метохије¹²⁵. Али, овде још ваља нагласити да је *зашто* као узрочни везник био у постепеном ишчежавању и из језика Вука Караџића у делима из времена његове потпуне књижевно-језичке зрелости. Ми, истина (друкчије од Маретића, који каже да Вук *зашто* у овоме значењу уопште не употребљава у делима из каснијег периода свога рада) мислимо, а то смо у своме сада наведеном раду и показали, да га је он, иако одвећ ретко, употребљавао и у списима (чак и у приватним писмима) из последњих година свога живота. Али будући да га је нестајало из народног говора Вукова завичаја, за који, данас поуздано знамо (из испитивања и радова младога познатог нашег дијалектолога Б. Николића) да се у њему везник *зашто* не употребљава у узрочном значењу, и будући да, са изузетком Марка Миљанова¹²⁶, није било ни писаца који су ову особину познавали, — са сигурношћу можемо рећи да она није имала шире народне основице, па никада није ни постала особином нашег књижевног језика.

На другој страни, Вук је везник *што* употребљавао само за везивање временских реченица с главнима. А за Вуком и Ђ. Даничић исто тако. Т. Маретић у својој великој Граматици изрично наглашава да Вук и Даничић тај везник никад нису употребљавали у узрочном значењу (в. стр. 470. Маретићеве књиге II издања од 1931), како је то констатовао већ у првом издању ове своје књиге. Он на истоме месту тврди да се ни у народним песмама не налази на употребу овога везника у том значењу. И ми смо се, прегледајући за ову прилику све Ву-

¹²⁴ М. Стевановић, *Карактер неких Вукових дијалектизама*. Вуков зборник. Анали Филолошког факултета, књ. V.

¹²⁵ У нашем објављеном извештају о испитивању тих говора у Годишњаку VI Саре и Васе Стојановића (VI, 56—69) ту особину истина нисмо изнели, али је имамо забележену у касније прикупљаној грађи, која чека на допуну и обраду.

¹²⁶ Осим говора југоисточне и јужне Србије у којима је ова употреба потврђена (в. опет у моме раду *Карактер неких Вукових дијалектизама*), ја сам проучавајући говоре источне Црне Горе забележио ту особину управо у родном крају славног војводе-ратника и писца самоука (в. Јужнословенски филолог XIII, стр. 126). И употреба везника *зашто* је у његову језику доста уски дијалектизам.

кове списе, уверили да је Маретићева констатација, што се Вукова језика тиче посве тачна (На поузданост Маретићевих тврдњи можемо се, наравно, сасвим ослонити и за Даничићев језик, али ми овде говоримо само о Вуку. Ни Ст. Новаковић у својој Граматици *иошио* не наводи међу узрочне везнике, свакако зато што су Вуков и Даничићев језик, као и језик народних умотворина, представљали најпоузданију грађу на основу које је и он писао своју граматику. И разумљиво је што је и већина каснијих граматичара, поводећи се за овом двојцом, пренебрегавала очевидно све чешћу употребу везника *иошио* у узрочном значењу. Пренебрегавају је, за чудо, и најновији хрватски граматичари Брабец, Храсте и Живковић у својој солидној школској граматици — јамачно зато што се Маретић и посебно, у свом Језичном савјетнику (издатом у Загребу 1924), оградно од такве употребе, изјављујући како мисли „да тако народ нигдје не говори“ (стр. 99). А сасвим се, супротно томе, може тврдити да народ у многим нашим крајевима везник *иошио* употребљава и узрочно. А што је главно, сам Маретић на означеном месту у својој Граматици истиче да „многи данашњи писци пишу *иошио* у значењу узрочног везника“, па то потврђује примером: *Осйавише Турцима Цариград, и о ш и о су они иу бројем најјачи* (из Зимних вечери М. Б. Милићевића, стр. 58), којему ми можемо додати, како примере из српских писаца: *По ш и о су Енглези у иословима нарочито солидни људи, ио ми можемо Првој српској банки само чеситијати овај усйех* (Јединство V, 1873, 204). — *Ваздан би Насрадин-хоца молио и иреклињао да га, и о ш и о су живи, не иокојају у нов гроб* (С. Сремац, Насрадин-Хоца. Београд 1894, 5). — *То вам не смем казати и о ш и о сам жив* (Б. Јакшић, Дела VI. Београд 1882—83, 21). — *Арабљани нису мали ни вајарства ни сликарства, и о ш и о им је Коран забрањивао да иредсйављају људске ликове* (Радојевић В., Историја 1910, 50). — *Трује раде себи склонитија и о ш и о склонитија нема* (Ж. Павловић, Битка на Колубари. Београд 1928, 149). — *Помисли, није се хйео жетити и о ш и о се она удала* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота II. Београд 1899, 138). — *По ш и о је жив не найушита оно местио* (И. Секулић, Записи о моме народу. Београд 1948, 60). — *Онда је иа ваша вјера од онога свијета и о ш и о на овоме нашем све једно друго иљачка* (М. Лалић, Свадба. Београд 1950, 149). — Тако исто и из хрватских, и старијих и новијих писаца: *По ш и о је иак у овим краљевинама од иамитијјека ред и закон да главном сабору буде глава бан, иредлажем смјерно. . .* (А. Шеноа, Сабране приповијести. Загреб 1883—1887, II, 153). — *Храниловић не схваћа ситуације, ишио је и наравно и о ш и о се у иарцијалним домјетима не може ситијати она савременоси*

темељније наобразбе (М. Марјановић, Хрватска књижевна критика. Загреб 1950, 47). — *Поштом се у њих издаваше соба, њриказем Цити своје канонуре* (Г. А. Матош, Ново иверје, Мостар 1849, 10). — *Поштом је одијела са собом и све своје хаљине и драгоцјеносици, у хошелу је иза ње осшала љустош* (И. Козарчанин, Сам човјек, Загреб 1937, 81). — *Треба гледашци на неједнакосици које љустоје међу цивилизованим народима, љ о ш т о је изричишћо љрошцивно закону да се шака људи гуши у избобљу, док изгладњело мношћиво нема онога шћо му је најћошребније* (Бошпњак, Филиповић и др., Антологија. Загреб 1954, 284). — *Пошћо су и шаче увијек сасцим одморне, казнио их је и сад нешгром* (М. Божић, Нешсплакани. Загреб 1955, 246). И сасцим је разумљиво што, на другој страни, новији писци школских граматика, између осталих А. Белић, потписани и други неки, о овоме воде рачуна, па, поред временског, нотирају и узрочно значење везника *љошћо*, којим се наш књижевни језик новијега времена разликује од Вукова језика.

У језику Вука Караџића пада у очи изузетно честа употреба глаголског прилога прошлог. А будући да је та особина, како тачно каже и М. Ивић, скоро непозната у дијалектима нашег језика, потребно је додати да је она у народним говорима, уколико се и среће у њима, примљена преко школе и књиге из језика писаца у којих је свакако књишког порекла. Овога карактера ће она бити и у језику Вука Караџића. И она би ишла међу оне особине његова језика које је Вук несвесно примио из дотадашњег књижевног језика против којег се онако одлучно борио. Ову му је употребу сигурно највише наметнуло превођење Новог зајета, којег се он, како је познато (в. између осталог и у расправи посвећеној томе проблему у овоме истоме броју нашег часописа), врло рано прихватио, јер је језик оригинала обиловао овим обликом, а један облик са садржином целе реченице био је неопходан стилу којим је Вук ово дело преводио. Па ипак је мало необично што се тај облик, за који се у многим описима наших дијалеката нарочито истиче да га дотични говори никако и не познају, — на самом почетку употребе народног језика у књижевности тако широко употребљавао. А необично је и то што га је употребљавао баш Вук Караџић, који је теоријски, а скоро и практично, одлучно био противу свега што у народном језику није било познато. То је несумњиво један од доказа да су у понечему и Вукови противници били у праву, мада су они у овоме одређеном случају само делимично били у праву када су тврдили да народни језик у свим случајевима није погодан да се на њему изрази било која материја. А када је Вук једанпут већ стао употребљавати глаголски прилог прошли, овај облик је у његову језику нашао тако широку примену да је и до

данас тешко наћи било којег нашег писца који се с Вуком може мерити по ширини његове фреквенције, иако је то стално био и досад остао облик нашег књижевног језика.

Да је Вуковом заслугом, свакако заслугом пре него кривицом, глаголски прилог прошли постао облик нашег новог књижевног језика потврђује и чињеница што код Вукових претходника који су писали простим народним језиком (као код владике Петра I Петровића, који је у својим Посланицама дао изванредан пример класичне српске прозе на народном језику пре Вука) врло ретко налазимо на овај облик. Што га Вуков једва писмени савременик Прота Матија Ненадовић широко употребљава, можемо рећи да се томе учио управо код Вука Караџића. Али у његову случају не треба сметати с ума да се он спремао за свештенички позив и учио се црквенословенској књизи.

Истина је да се каснији наши писци употреби овога облика нису учили само на личном Вукову језику већ и на језику Вукових збирки народних умотворина, у којима такође налазимо на употребу глаголског прилога прошлог, па нам се, с обзиром на непознавање тога облика у срединама где су народне умотворине постајале, намеће закључак да га је у њих уносио сам Вук. А то ће рећи, или боље да кажемо то ће, поред осталог, рећи да Вук није народне приповетке, рецимо, давао у облику у коме их је у народу чуо, већ их је језички дотеривао.

Склоност Вукова к одвећ честој употреби глаголског прилога прошлог огледа се нарочито у његовој употреби тога облика и од несвршених глагола, каткад и без временске одредбе која би ограничила трајање вршења дотичне радње, као у примеру: *Оданде (је) ишао у Букреш говоривши ио Србији. . . да он у Србију неће доћи*, који је М. Ивић, као несумњиво врло карактеристичан за ту употребу, навела (у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске I, стр. 122). Али ваља рећи да су такви примери несумњиво и код Вука ретки. А у савременом књижевном језику их уопште не срећемо.

Од овога је свакако занимљивија једна посебна употреба и овога и глаголског прилога садашњег у језику Вука Караџића. Мислимо на употребу ових облика у апсолутним партиципским конструкцијама, у којима, супротно природи савременог језика, а супротно и прописима граматика овога језика, налазимо употребљене глаголске прилоге, и прошли и садашњи, и када се субјекти њима означених радњи не слажу са субјектима глагола које они одређују, као у случајевима: *З а д а в и ш и једни другима вјеру сасијане се (Аганлија) с иоглаварима*¹²⁷. — *И иако Бош-*

¹²⁷ Скупљени историјски и етнографски списи I, 14.

њаци мислећи да њи само за *што* бију, *што* и Бијограчићи бјеже уз њих, а Бијограчићи бјежећи сами за Бошњацима разбију их Срби¹²⁸. — Токашчић *виде*ћи да се дуго неће моћи браниши од Срба, *сјану* се договараши¹²⁹. — Сад очистиши и *ши* (Срби) *иуш* уза Саву од Београда до Шапца, *иодигне* се и *наија* београдска и ваљевска¹³⁰. — Онда не *и ма ју*ћи ко да га брани (робље) *иоскаче* у Мораву¹³¹. — *Пребаци*ши и је (буздованом), буздован на другој *сјанри* *иане* у банове дворе¹³². — *Поваде* дјевери с дјевојком дарове из скрине . . . и донесавши их к *иријези* *сјане* их она раздаваши¹³³. — И дјевојка *клекну*вши и на њих, *ошач* јој *држе*ћи и у рукама букару вина овако даје добру *молише*у¹³⁴. — И *и*ако она *изађе* на свијет, не само не *ири*миши и за *и*руд око ње ни Г. Грим ни ја ни једне крајцере него још *хвал*ећи Рејмера *и*шо је се *ири*ми¹³⁵. — Прије неколико година *и*ремећући ја у Карловцима једну србуљу и једноме од *иријех* *и*рофесора ондашње богословије који је код мене *сјача*о *и*оказујући разлике између данашњег црквеног и *сјаро*г нашег језика, он ми . . . рекне¹³⁶. Љ. Стојановић овакве конструкције назива петрефактима, који се, по њему, срећу у народним песмама и пословицама, али се „више не употребљавају јер је осећај за њих изгубљен иако их има у Вука“¹³⁷. И то је сасвим тачно. Т. Маретић, међутим, једноставно констатује да се „доста често и то налази“ у нашем језику и даје примере за овакве конструкције и из Вука и из народних умотворина¹³⁸, не наводећи ништа да ли их има више у нашем књижевном језику. Па ипак се граматичари после њега нису, као у другим сличним случајевима, у овоме повели за њим. А ово и само собом сведочи да особина овакве употребе глаголских прилога после Вука није хватала корена у књижевном језику. Очеvidно зато, по нашем мишљењу, што је ишчезла из народних говора. Али се свакако може тврдити да је она у Вуково време још понегде живела у народу јер је

¹²⁸ Исто, 18.

¹²⁹ Исто, 145.

¹³⁰ Исто, 149.

¹³¹ Исто, 152.

¹³² Ковчежић, 56.

¹³³ Исто, 90.

¹³⁴ Српске народне пјесме скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу 1841, XII.

¹³⁵ Скупљени граматички и полемички списи III, 122.

¹³⁶ Исто, 366.

¹³⁷ Љуб. Стојановић, *Значења глаголских иариниција*. Јужнословенски филолог VIII, 9.

¹³⁸ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika* II izd. 1931, 566/67.

налазимо у једноме писму попа Вука Поповића из Рисна у коме овај (6. VIII 1860) јавља Вуку (Караџићу) о погнубији црногорског кнеза Данила у Котору, где каже — *И з д и ш у ћ и књаз, њрисије Пејтар Сићванов из Дубровника и над њим се убије*¹³⁹, а има је и код Његоша¹⁴⁰. Ми претпостављамо да ју је Вук само слушао у народним песмама, пословицама и причама, а налазио ју је и у тексту Новог завјета с којег је преводио, где се она, како нам то сведоче примери наведени на означеним местима код Ј. Стојановића и Т. Маретића, доста често среће. И чињеница што се на њу наилази у свим тим делима која су писцима-Вуковим следбеницима била извор за богаћење језика, а у језику ових је ипак не налазимо, несумњиво говори за то да ње у њихово време више није било у живим народним говорима.

Ако не у језику, свакако у стилу Вукову, кад на њ гледамо кроз стил нешто каснијих наших књижевника, пада нам у очи одлика врло честе његове употребе пасивних реченица, у ствари — конструкција с неодређеним вршиоцем радње (на које указује и М. И. називајући их, без довољно оправдања, безличним конструкцијама¹⁴¹) — с предикатом у облику повратног глагола, какве су у обичају у нашем језику када се не зна, или не жели рећи име вршиоца тим глаголом означеног процеса¹⁴². Само је с гледишта садашње употребе таквих конструкција необјашњиво честа њихова примена у Вукову језику. Вук као да је вршиоце извесних радњи хтео да заштити од одговорности за оно што су чинили, тек код њега сваки час налазимо реченице без употребе имена вршиоца радње типа: *По њом се учини у Осјружници скујишиша, на којој се изабери посланици*¹⁴³. — *Милоје се избаци из службе и исцера се из Београда*¹⁴⁴. — *Сућрадан се њошаљу Миленку и Пејтру сенаторске дипломе*¹⁴⁵. — *Велики везир дојакошњи збаци се, а Рушић-њаша њошави на његово месњо*¹⁴⁶. — *По њом Црни Борђије о новом леју (1813 године) сазове у Београд све војводе, ње се изабери други њосланици*¹⁴⁷. —

¹³⁹ Вукова преписка VII, 372.

¹⁴⁰ Исп. стихове: *Многе су се буне њодизале*

и многа је крџа њроливена

њр а ж е ћ и ње народ од вълможех (П. П. Његош, Лажни

цар Шћепан Мали III, стих 646—648).

¹⁴¹ Зборник за филологију и лингвистику Матице српске I, 123.

¹⁴² Јужнословенски филолог XXV, 41.

¹⁴³ Скупљени историјски и етнографски списи I, 115.

¹⁴⁴ Исто, 121.

¹⁴⁵ Исто, 124.

¹⁴⁶ Исто, 125.

¹⁴⁷ Исто, 127.

Где које су *иаше још наваљивале да се удари на Немце*¹⁴⁸. — *Сазове све кнезове и знајније људе из народа ње се изабери и иошаљу у Цариград нови иосланици*¹⁴⁹. — *Тако иосле велике свађе и расиђе у кинес е ова уредба 1825 године*¹⁵⁰. — *Ту се он ситрашно рани негде око крстиа*¹⁵¹. — И, да више ових примера не наводимо, њих су препуни Вукови историјски списи. И они су карактеристични само за његов језик у овим списима, док их у другим својим делима Вук не употребљава чешће од каснијих наших писаца, или су бар у њима тако ретки да нарочито не падају у очи.

Употребу пасивних облика реченице у језику намеће и потреба да се у центар излагања стави објекат реченичног предиката, да се, тј., објекту да облик субјекта. Она је и Вуку свакако наметала облик реченица у коме су дате у наведеним примерима. И ако су у савременом књижевном језику реченице таквога облика постале ретке, то не значи да се у њему не јавља речена потреба, него је у њима пасивни облик предиката у оваквим случајевима друкчији. Горње реченице код неког новијег историчара имале би облике: *По њом је у Осифружаници одржана* (а не *учи њена*, као код Вука, који је глагол *учињити* употребљавао са значењем неколико глагола) *скупијинина и на њој су избрани иосланици; Милоје буде избачен из службе и исиђран из Београда; Суитрадан буду иослаије Миленку и Пеиру сенаторске дипломе; Велики везир дојакошњи* (односно *дотадашњи*) *буде избачен* итд.

Ми смо у једној прилици раније¹⁵² утврдили да Вук иде у оне писце наше новије књижевности у којих се инфинитив у служби допуне инхоативних и ингресивних глагола, као и медијалних глагола и израза употребљава несразмерно чешће од презента с везником *да*. Али смо исто тамо показали да има и старијих и млађих наших писаца у којих се сразмера случајева употребе ова два допунска облика означених глагола и израза непотпуног значења уопште не разликује, или се мало разликује од оне која се огледа у Вукову језику. Па ипак се и из онога што смо утврдили у означеној расправи може рећи да се код већине новијих наших писаца, и српских и хрватских, ова сразмера мења у корист

¹⁴⁸ Исто, 131.

¹⁴⁹ Исто, 175.

¹⁵⁰ Исто, 196.

¹⁵¹ Исто, 248.

¹⁵² У расправи *Најоредна уйоиђеба инфинитива и ирезениа са везником да*. Наш језик књ. V н. с., 91. и даље.

облика презента, мада се за сад не може говорити о потпуном потискивању инфинитива из означене употребе.

Инфинитив, међутим, у служби модалних реченица (намерних, рецимо, и њима сличних) у каквој се он код Вука често јавља (*После ручка Любомир легао с ња ва њи*. — *Па се онда моли Богу и иде с ња ва њи* и¹⁵³. — *А и Француз у Паризу, који је иоле учио њ о з н а њи и разлику између словенскијех нарјечија, може знањи*¹⁵⁴. — *И она су друга њири господина говорила којешња њрудењи се д о к а з а њи и да наш народни језик нема ријечи за мисли учених људи*. — *Од мене је досња њишо се њрудим з а с л у ж и њи* и¹⁵⁵. — *Усуђујем се с највећом њокорносњи њ р е д с њ а в и њи и своју жалбу за њи*¹⁵⁶. — *Сваки нека њомисли како би му било кад му се још не би дало од г о в а р а њи* и¹⁵⁷. — *По њом је Јован Хањић званичним њуњем њослао из Београда молбу у Беч кнезу Мейерниху, да се овде не би доњустњио њи њи а м њи а њи и њишо њроњињ нега*¹⁵⁸. — *Ја се надам да ће им се доњустњињи науке с л у ж а њи* и¹⁵⁹) — у каснијем књижевном језику постајао је све необичнији, нарочито у круговима наших културних центара на истоку, где је потпуно преовладала реченица с обликом презента и везником да као спољним знаком зависности те реченице од управног глагола. У областима на западу, међутим, инфинитив је, нарочито у служби намерних реченица, још увек сасвим обичан, не само код писаца, где је ипак нешто ређи, него и у свакодневном, разговорном и пословном језику, и до те мере је постао одликом баш тога језика да се понеки писци и клоне његове употребе.

А Вуков језик у односу на језик каснијих наших књижевника карактерише и често место инфинитива и уопште место глаголских облика на крају реченице, само је то већ мање чисто језичка, а више стилска особина Вукова језика, која му је, како то каже и М. Ивић¹⁶⁰, заједничка с књижевницима претходницима и савременицима против чијег се језика иначе борио, али и поред тога није био кадар увек одолети њиховом утицају, о чијем присуству више него о присуству утицаја немачког језика у Вукову језику говори управо упадљиво често место глагола на крају реченице. Ми ово нарочито истичемо зато што је овај

¹⁵³ Скупљени граматички и полемички списи I, 130. и 131.

¹⁵⁴ Исто III, 131.

¹⁵⁵ Вукова прешиска VII, 574.

¹⁵⁶ Исто, 575.

¹⁵⁷ Исто, 576.

¹⁵⁸ Исто, 578.

¹⁵⁹ Исто, 592.

¹⁶⁰ Зборник за филологију и лингвистику Матице српске I, 123.

последњи утицај раније пренаглашаван. А он је, ако га је и било, по нашем мишљењу, био само посредан и дошао је до Вука преко језика славеносрпских писаца. Јер ако се Вуков језик том особином било колико разликује од народног, а с њом се срећемо већ у првим његовим списима, писаним наскоро по Вукову доласку у немачку средину — у време дакле, када он још није знао немачки језик, или га је недовољно знао — онда је јасно да је та особина примљена непосредно из славеносрпског језика српских писаца. Ово јасно показују примери: *Познајте су многа благодѣтељсѣтва шѣдѣре дѣстѣце Ваше којима сузе бѣдне и невољне браће наше неусѣино с у ш и ѣ е: но и ѣреко свега ѣгога Ви сѣе к овој сѣруци оѣишѣеѣлезнога добра милосѣиво сердце Ваше ѣ р и к л о н и л и, и шѣдѣро сѣе изволили ѣлашѣиш ѣрошак за ѣчаѣање ове Писменѣце коју ѣа Вама сада за знак благодарносѣиш и искреннога високоѣошѣења ѣосвећуѣем*¹⁶¹ (из кратке речи на почетку Писменице упућене архимандриту Мелентију Никшићу, коме Писменицу посвећује). — *Свакога ѣравога Сербљина душу и сердце мора оѣчаѣаѣелна ѣуга о б у з е ѣ и, и срамоѣа главу к црној земљи о б о р и ѣ и, кад се оѣомене да су до сад чѣири мудра и научена Сербљина ѣудѣи ѣзика ѣисменѣце ѣ и с а л и, и Сербљима незнаѣућим свога маѣерњег ѣзика ѣуѣи к ѣудѣим ѣзѣицима оѣворали*¹⁶². — *Ја ѣеби ѣош у најредак кажем, да неѣражѣиш овде они ѣанки и дубоки ѣравила ѣзика, с којима ѣе Г. Аделунг код Нѣмаца, и Г. Добровски код Бохеѣаца, и код свиѣу славенских народа, бесмѣрѣну славу за д о б и о . . . — Ја сам (се) ѣоѣрудио ѣо силама знања мога само нека ѣравила о склањању имена и мѣсѣоименѣа, и о сѣрезану глагола, у ѣедно с а с ѣ а в и ѣ и, и со ѣим, ако не внуѣтерње веѣишѣсѣиво а оно барем вид Сербске ѣисменѣце ѣ р е д л о ж и ѣ и.* — *Труд ѣе мој довољно бѣѣиш награђен. . . ако ѣа с овим ѣочѣѣком мојим, макар најману ѣолзу књѣжесѣѣву сербскоме ѣ р и н е с е м.* — *Мени би заѣсѣѣа жао било да на мене оѣеѣ ред сѣадне да ову моју Писменицу ѣоѣрѣлѣам и ѣросѣрѣниѣу ѣо други ѣуѣи да ѣе ч а ѣ а м*¹⁶³. — *Да ѣе оно ѣравоѣисање најбоље и најлагше које може ѣод речено заглавље д о ѣ и, ѣо ѣе сваки ѣризнаѣиш.* — *Ја сам се у овоме дерѣжао говора ѣросѣѣо-народњег . . . које ѣе ми ѣризнаѣиш сваки Сербљин, који зна како народ сербски г о в о р и*¹⁶⁴ (из Предисловља, тј. предговора Писменици). — *Неѣмамо сливено ѣи, ѣо, која у језику нашему ѣ р е б а ѣ у.* — *Онда би могли ѣисмо ѣ изосѣавѣиш, али не имаѣући ѣѣе морамо ѣ за д е р-*

¹⁶¹ Скупљени граматички и полемички списи I, 4.

¹⁶² Исто, 5.

¹⁶³ Скупљени граматички и полемички списи I, 6.

¹⁶⁴ Исто, 7.

ж а ѿ и¹⁶⁵. — Нека и она ѿри сливена са сѣином (ѿ) заједно изосѣану, ѿак ћемо све са і с л я в а ѿ и¹⁶⁶. — ... ниѿи које недосѣаѣ, него и је ѿамаи онолико, колико својсѣво сербског језика и з и с к у и е¹⁶⁷. — Пригласило ѿрејодикжуће (ѿ) ѿакодѣер у рјѣиѿкоме је уѿоѿреблену, осим ако би се какова рјеч догодила, да би се безнѣга могла с другом каквом рјечи ѿ о м і е ш а ѿ и¹⁶⁸ (из текста саме Писменице). Као на нарочито карактеристично у овом погледу можемо указати на Вуково Објавленіе о Сербскоме рјѣчнику из 1816, у којем се скоро сваки пасус завршава глаголом (в. стр. 92. и 93. књ. I Скупљених граматичких и полемичких списа).

А не само у Писменици или у наведеном Огласу о Рјечнику, где је Вуков језик ипак још у извесној мери такође славеносрпски, него исту особину налазимо и у другим Вуковим списима из почетних година његова рада (а опет из времена кад још није ваљано савладао немачки), у којима му језик постаје народнијим. У одговору на Палинодику Саве Мркаља из 1817. нпр. (Она каже: ... да безсловесне животѿнѣ само самогласна слова изговараю¹⁶⁹. — Тако Маинер ѿу ниѣ ниѿиѿа ново изнаѿао, као ни ѿиѿо се ниѣ могло доказати да су Грци свој spiritus lenis, или Чивуѿи ѿиѿов алеѣѣ заѿиѿо ѿисали¹⁷⁰. — То е башѣ као каква мода кадѣ ѿродѣе у Бечу, у Новомѣ Саду и у Земуку ѿекѣ онда на с ѿ а е¹⁷¹. — Ако ли ћемо народни језик ѿѿфравляѿи, а оно ѿѣреба свуда да га ѿѿѿравлямо¹⁷². Или и у самом Предговору I-ом издању Српског рјечника: Јамачно би они ѿочели још онда својим језиком ѿ и с а ѿ и¹⁷³. — А ј не може нико друкчије ч а ѿ и ѿ и¹⁷⁴. — Слабо ко зна славенски језик ѿако да може књиге ѿ и с а ѿ и¹⁷⁵. — Немамо ни једне књиге да је уѿраво наѿисана ѿо срѣској грамаѿиѿи, као ѿиѿо народ г о в о р и¹⁷⁶. — Него је ѿисао свако ѿо својој вољи ѿако као да наш језик никакви ѿправила не ма¹⁷⁷. — Ја сам се овђе, око ови ѣекоји мали ѿолико мучио да би наши ѣекоји сѣи-

¹⁶⁵ Исто, 11.

¹⁶⁶ Исто, 11.

¹⁶⁷ Исто, 12.

¹⁶⁸ Исто, 15.

¹⁶⁹ Исто, 101.

¹⁷⁰ Исто, 102.

¹⁷¹ Исто, 103.

¹⁷² Исто, 105.

¹⁷³ Исто, 101.

¹⁷⁴ Исто, 14.

¹⁷⁵ Исто, 7.

¹⁷⁶ Исто, 6.

¹⁷⁷ Исто, 6.

саштељи могли гошћиво чиниав роман на њ и с а ш и, или све идиле Геснерове на српски њ р е в е с њ и. А Вук је могао себи допустити такву једну особину славеносрпског језика, па је и не осећати чак као такву, зато што ни за српскохрватски народни језик место глагола на крају реченице није страно, иако у случајевима као што су наведени, и у многим сличним Вуковим примерима, глаголски облик би у њему био обичнији на другом неком месту него на крају реченице. А с данашњим се народним у овоме наравно слаже и говор становништва наших највећих културних центара, па, дакако, и савремени књижевни језик.

Свакоме ко проучава ред речи у српскохрватском језику мора пасти у очи Вукова релативно честа употреба атрибута иза именице уз коју стоји. П. Ђорђевић је, бавећи се овим питањем, у језику Вукову уочио и истакао место присвојног придева иза именице у реду речи. И доиста ту често наилазимо на примере као што су: *Рађевина је њод владом њи у р с к о м, њо свој њрицири од мира њ о ж а р е в а ч к о г а . . . њриџадала нахији зворничкој*¹⁷⁸, — *Ударе на све сѝрфране . . . изван њашалука београдској*¹⁷⁹. — *Одредили (су) једнога дѝиломаѝника који ће са српским њосланицима ове њослове српске свршиѝи*¹⁸⁰. — *Те га њаѝриѝарх Гаврило завладичи и њосѝави мѝѝроѝолиѝом херѝеговачки м*¹⁸¹. Али ми бисмо рекли, да заменице, и то у првоме реду присвојне заменице: *наш, свој, мој, његов* и друге код Вука још чешће од придева стоје иза именица: *Догађаје народа на њега слабо је кад рођени Србин оѝисивао*¹⁸². — . . . *ѝиѝо ријечи језика свога не њознају*¹⁸³. — *Посведочио све оно ѝиѝо сам ја оѝиѝрије казао за њега и за знање његово*¹⁸⁴. — . . . *од браће с воје закона римскога*¹⁸⁵. — . . . *кад чујем ѝиѝа и други о њослу моме мисле*¹⁸⁶. — *Усудио сам се сад ову њреѝокорниу молбу с воју њослаѝи*¹⁸⁷. — *Свему је народу на ње му њознаѝа ѝамошња вика на мене и . . . , него ми и у најредак оѝѝавиѝи оѝворена враѝа милосѝи с воје*¹⁸⁸. — . . . *Како је мислио да би начинио сѝрдњу од мене*

¹⁷⁸ Српски рјечник, уз реч Рађевина.

¹⁷⁹ Скупљени историјски и етнографски списи I, 116.

¹⁸⁰ Исто, 185.

¹⁸¹ Скупљени граматички и полемички списи III, 432.

¹⁸² Скупљени историјски и етнографски списи I, 112.

¹⁸³ Скупљени граматички и полемички списи III, 154.

¹⁸⁴ Исто, 259.

¹⁸⁵ Исто, 260.

¹⁸⁶ Исто, 270.

¹⁸⁷ Вукова преписка VII, 574.

¹⁸⁸ Исто, 575.

и од дела м о г а¹⁸⁹. — Овакви иријашељи м о ј и узрок су ишло ја живим изван Србије¹⁹⁰. — Ваш је свијетли родитељ не само мени шмо у земљи нашој йомагао¹⁹¹. — Книжевне заслуге моје уважава и награђује¹⁹². За овима, с местом иза именица долазе показне заменице овај, шај, онај: И да је мени йревод ии а ј дао, ишо је истинна; али није истинна да сам ја йревод онај Талочији йод свој есиаи йродавао¹⁹³. — У овој сивари ос-шајем са свијем на ономе ишло сам казао у книжари оној¹⁹⁴. — Земља ова коју је кућно владика Василије и сад се зове Вели до¹⁹⁵. — Онамо се йријовиједа да се земља она . . . звала Горња йревала¹⁹⁶. А осим њих код Вука се најше, и то почешће, и на место модалног глагола моћи иза његове допуне . . . да се сами од Турака оишеи не могу¹⁹⁷. — . . . да би га у најредах йрошис Милоша уйоиребити могао¹⁹⁸. — Овакова дела којих би се осим овога још више набројати могло¹⁹⁹. — Колико сам ја дознаити могао, ово су главни узроци²⁰⁰.

У првоме случају, тј. у случају с атрибутима иза именица може се, по нашем мишљењу, говорити о утицају библијскога стила на Вука, па можда нешто и о утицају рускоцрквенога којим су се понеки писци служили до Вукова времена; а други, као Вићентије Ракић, нпр., били и прва лектира Вукова. За место придева и придевских заменица иза именица неких посебних језичких разлога осим ритамских није било. А ови су, свакако, и поред анегдотске Вукове немузикалности могли играти, и, вероватно, играли извесну улогу да постану и стално остану једна од особина Вукова стила. Ритамски моменат тај ред чланова атрибутске синтагме понеки пут наметне и којем новијем писцу. Али га ми касније налазимо углавном само код подражавалаца, можда и несвесних, Вукову начину писања, понајчешће код граматичара. Ипак се може рећи да је те особине скоро нестало из нашег савременог књижевног језика. На други је начин, опет ритамски моменат условљавао место енклитике између делова атрибутских и сличних синтагми у Вукову језику, на

¹⁸⁹ Исто, 577.

¹⁹⁰ Исто, 578.

¹⁹¹ Исто, 613.

¹⁹² Исто, 615.

¹⁹³ Скупљени граматички и полемички списи III, 121.

¹⁹⁴ Исто, 202.

¹⁹⁵ Исто, 431.

¹⁹⁶ Исто, 434.

¹⁹⁷ Скупљени историјски и етнографски списи I, 37.

¹⁹⁸ Исто, 170.

¹⁹⁹ Вукова преписка VII, 577.

²⁰⁰ Исто, 608.

које је опет указивано као на особину његова стила. М. Ивић је (у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске I, 123) за ту особину навела врло редак пример из Правитељствујушћег совјета: *Јово је Пројић знао говориши иџурски и грчки*. Али су у Вукову језику врло обични примери типа: *Ис ѿ орија је овога иџревода од 1815. до данас врло знайна, а на много мјестиа и смијешна*²⁰¹. — *Ш ѿ о је г о д оно у нашему словенском иџријеводу на сѿрани или доле на дну назначено . . . све су оно иџгрјешке иџроиџив оригинала*²⁰². — *Свему је народу нашему иџознаѿа иѿамошња вѿка на мене*²⁰³. Енклитика се, како је познато, као неакцентована, наслања на непосредно претходну реч, и с њом је акценатски и интонационо, дакле, тесно везана, па између ње и дела реченице на који се наслања не сме бити никакве паузе. А када тај део није једна реч него цела синтагма, тј. група речи, која није само синтаксичка већ на изванредан начин и ритамска целина и коју обележава јача или слабија пауза иза ње, онда опет енклитици није место непосредно иза те паузе, нарочито не код оних што имају осећања за ритам језика. И ови јој у говору, како је то између осталих лепо показао проф. В. Гортан у чланку *О мјестиу енклитике у независној реченици*²⁰⁴, — и кад пишу дају друго место. И по њихову осећању реченичког ритма у примеру: *Сви су наши народи заслужено сѿекли слободу* (и пример и интерпункцију узимамо из сада цитираног чланка) енклитика су добро је распоређена; она је ту, између делова једне синтагме, на своме правом месту, а њеним стављањем непосредно иза целе синтагме, по осећању интерпретатора, захтеви метрике били би нарушени. Вук је, свакако, спонтано удовољавао овим захтевима, осећао је ритам који му је наметао место енклитике између делова синтагме. И он ту ни до данас није остао усамљен, већ енклитику врло често налазимо у том међуреченичном положају и код савремених писаца, чешће истина код оних из наших културних центара на западу. Писцима пак из источних области српскохрватског језика као да мање смета нарушавање реченичне ритмичности стављањем енклитике и непосредно иза синтагме, или ће ови, уколико имају осећања за отклањање нарушавања реченичког ритма, чини нам се, пре енклитику ставити даље иза прве речи другог ритамског дела реченице. Рећи ће, и написати — да и ово покажемо на Гортанову примеру — *Сви наши народи заслужено с у сѿекли слободу*. Али и тамо, разуме се, и код данашњих писаца, налазимо енклитику и између

²⁰¹ Скупљени граматички и полемички списи III, 263.

²⁰² Исто, 264.

²⁰³ Вукова преписка VII, 575.

²⁰⁴ Језик, часопис за културу хрватског језика V (1956—1957), 14—16.

делова синтагме, као што није реткост да се и код писаца из наших културних центара на западу енклитика среће и непосредно иза целе синтагме. По суштини овде у језику савремених писаца немамо ништа ново. Друкчије су код њих само слободе у односу на обележавање ритма реченице распоредом њених делова. А то је уосталом и сасвим разумљиво када се има на уму чињеница да је Вук био чак савременик писаца који су писали стихове по класичним узорима и у којих законе метрике није било допуштено нарушавати.

Што се тиче обрнутог реда делова сложеног предиката, тј. давања места допуни испред управног дела таквог предиката, у примерима типа: . . . *да се сами од Турака ошћеи и не могу* које смо навели као једну од карактеристика Вукова стила, и која се може где и срести код понског од Вукових ранијих следбеника, али које нема наш новији књижевни језик, — такав се ред може објашњавати потребом за нарочитим наглашавањем једног, све једно је којег дела. Главни је да тај део не буде на своме правом месту, већ на првом, ако се наглашава допуна, односно на другом, ако се наглашава модалност коју означава управни члан сложеног предиката.

У конгруенцији код Вука семантички моменат гдекад испредњачи испред обличког и тамо где се по нашем данашњем језичком осећању слагање врши искључиво према овоме другом. То се огледа у његовој реченици из Правитељствујушћег совјета: *Ако ко жели да ја њројаднем њ о ж а л и њ е бар народ овај и гледајше да би га избавили*, за коју М.И. с правом каже да је на несвакидашњи начин конструисана²⁰⁶. Заменица *ко*, овде се односи на више лица којима се Вук обраћа, на множину оних којима говори. То је, пре свега другог, у његовој свести присутно, и зато предикатима других двеју, с првом повезаних, реченица даје облик 2. л. множине. А заменица *ко*, без рода и броја, захтева увек облик 3. л. једине. И сваки би данашњи писац рекао — *Ако ко жели да ја њројаднем, нека њ о ж а л и бар . . . и нека гледа . . .* И уопште у нашем књижевном језику наведена сложена реченица има само овај облик. Исти моменат условљава Вуков множински облик предиката уз именицу *народ*. А њим се може објаснити и употреба предлога *међу* с инструменталом ове именице, као у примеру: *Ошкуда је међу на ш и м н а р о д о м њосјало име Бока*. Ово друго је, истина, особина народних говора наших југозападних крајева и јасно нам је откуда она код Вука. Па ипак се, касније у добром књижевном језику с облицима колективних именица овога типа предлог *међу* не употребљава, већ у томе зна-

²⁰⁶ Зборник за филологију и лингвистику Матице српске I, 123.

чењу углавном предлог *у*, с локативом дакако, као што облик тих именица, и именице *народ* међу њима наравно, у савременом књижевном језику не допушта употребу множинског облика предиката, и поред тога што Маретић изричито каже да предикат уз њих често стоји и у плуралу, па то потврђује низом примера. И то не само из Вука и народних умотворина него још и примерима из језика Ђ. Даничића, С. М. Љубише и М. Ђ. Милићевића³⁰⁶. Уосталом, и сам Вук предикат ових именица употребљава и у јединици, што и Маретић на сад означеном месту констатује. Он само допушта и употребу коју и народни говори (бар већина њих) и сам књижевни језик новијег времена искључују.

Ми Маретићеву стилизацију према којој „релативна замјеница може бити доста одвојена од ријечи на које се протеже“ (Грамм. и стил., 395) не сматрамо срећном за једну књигу која је, не само имала претензије да то буде већ и била за своје време нормативна граматика, иако је он, полазећи од језичке грађе на основу које је давао норму, доиста био у праву. Поготову му морамо дати за право што не допушта ту одвојеност у случају када се у реченици јавља још која реч на коју би се та заменица такође могла односити. Ми се слажемо са онима што не сматрају срећно конструисаним реченице као што су: *Да их не би Петар и Миленко с војском руском ондје засијали за које се већ знало да су на њушу* (из Правитељствујушћег совјета) и *Нађу неколико ситоина Турака њо авлији и око конака, који су били дошли с различним њоглавицама* (обе су, поред још неколике, наведене на означеном месту у Маретићевој Граматици). Али се такве реченице не могу наводити међу случајевима с језичким или стилским особинама којима се Вук разликује од новијих писаца. Њих налазимо у језику многих наших књижевника од Вука и од пре Вука, и све до данашњег дана.

Наћи ће се, наравно, и код Вука по који случај гломазније реченице, какву је добро нашла и у својој расправи (на 124-ој страни више пута овде цитираног Зборника Матице српске) навела М. Ивић. Али ми не сматрамо да су такве реченице, које би ишле на уштрб јасности и прецизности, карактеристичне за Вуков стил. Његов се језик, напротив, одликује простотом и разумљивошћу, и у томе је велика предност његова. Вук је свагда налазио адекватна језичка средства да своје зреле мисли и своје реалне погледе изрази на један начин потпуно разумљив за оне којима их је наменио, што је, свакако, највећи захтев који језик по својој намени треба да испуњава. А Вук се својим језиком

³⁰⁶ Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb 1931 (II izdanje), str. 384. i 385.

обраћао и ученом свету и образованим круговима друштва, али пре свега непросвећеном народу, па је већ и зато разумљиво што му се обраћао на његовом језику. А тим је опет лако објаснити што у језику Вукових дела и у језику његова превода Новог завјета појединци, нарочито ако су рођени у граду, налазе простонародних елемената и дијалектизама, нарочито у речнику, и у речима и у појединим изразима којих данас више не налазимо у књижевном језику³⁰⁷. То је тим разумљивије што се у Вуково време још није могло знати шта из ове области иде у књижевни језик, а шта је дијалектизам. До јасне диференцијације у језику овде ће доћи тек за неколико деценија после Вукове смрти. А у томе се времену почињу јављати поједине језичке и стилске особине за које Вуково време није знало, нити је могло знати. До Вука, пре свега, скоро није ни било праве уметничке књижевности, осим оне у Дубров-

³⁰⁷ У дијалектима се могу сврстати и неки сложени Вуковим глаголи, као што су *узбијати*, *окрчијати*, *усливајати*, који у књижевном језику с одговарајућим значењима имају нешто другачије префиксе (*сузбијати*, *прокрчијати*, *заусливајати*) и на које М. Ивић у своме раду *Једно йорђење . . .* (в. Зборник за филологију и лингвистику I, 119) с разлогом скреће пажњу као на елементе по којима се данашњи наш језик разликује од Вукова. Међутим, *обладајати* и *олакшајати*, данас ређи, истина, у књижевном језику наших културних центара на истоку, — врло су обични код класичних писца и на овој страни, а још увек једино у употреби у културним центрима наше језичке области на западу. Они су, дакле, исто толико књижевни колико и њихови гласовно упрошћени облици *овладајати* и *олакшајати*. То је јасно показао А. Белић у своме последњем Правопису (од 1952) дајући у њему и једне и друге ове облике.

С М. Ивић се не бисмо могли сложити кад каже да се глаголи *задоцнијати се* и *сврајати се* не употребљавају више у облику с повратном речцом *се* у коме их је употребљавао Вук. Они су, напротив, обични и у овоме (исп. примере: *С ужасом обази да се задоцнио* — С. Сремац, Приповетке II. Београд, 1942, 135. — *Био сам се задоцнио за чийав сахат* — Л. Комарчић, Два аманета 2, 228. — *Задоцнио си се* — Л. Костић, Дрме, 27. — *Уијија га уредник йојреко, луш шито му се рејорјер задоцнио* — М. Ускоковић, Дела, 7. — *Тујији, само кад се нисам задоцнио!* — Ж. Конфино, Књижевност 1950, I, 43. — *Сврајио се мало до „Срјскога краља“* — Ђ. Јакишић, Дела, IV. Београд 1911, 40. — *Помисли да би добро било да се свраји мало* — М. Глишић, Приповетке I. Београд 1904, 69. — *Ја се мало сврајих да видим шта радиш* — Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, Београд 1913, 136. — *Иво йрође мимо дућан, но не свраји се у њ* — И. Ђипико, За кругом, Београд 1904, 56. — *Враћао се йред зору, ња се сад сврајио йу* — Б. Ђопић, Дјечак прати змаја, Београд 1956, 24. — *Усајуи се свраји једној својој сйриши* — В. Милићевић, Приповетке. Београд 1930, 124. — *Жури се . . . ња се сврајих да видим како си* — З. Шубић, Фазлаћа поток, Београд 1934, 72) колико и у облику без повратне речце, као што су глаголи *обезобразити* и *осилити* у овоме облику, без речце *се*, и данас исто толико обични колико и у облику с њом. И Вук их, усталом, у своме Рјечнику (од 1852) даје с истим значењем у оба облика напореда.

нику и његову суседству, ни код Срба ни код Хрвата. А сам Вук, иако књижевник, и то врло значајан књижевник, није био белетрист него научник и просветитељ; он није писао за забаву, него да научно открије и поучи. Род његових дела Вуку, дакле, није давао могућности и маха да своје језику да ону разноврсност уметничких форми коју ће наш књижевни језик, нарочито у белетристици, касније, у на боље промењеним условима развити. Наши књижевници после Вука, нарочито пред крај XIX-ог и у XX-ом веку, васпитавају се и на књижевним делима великих страних писаца, и код њих се упознају с разноврсним језичким средствима којима се они као уметници служе. Вуку је за ово стајао на расположењу само један узор, а наиме драгоцен и с ове стране врло богата народна књижевност. А каснији наши књижевници су имали испред себе и ту књижевност, и Вука, и многе широке отворе у страни књижевни свет. Осим тога, Вук не поетизује свој израз, него реално излаже оно што има да каже, увек с циљем да то што јасније представи. И у којој је мери он у томе ненадмашан, покажемо на примеру каквих код њега налазимо на сваком кораку, тако рећи. У своје Рјечнику Вук даје и реч *ийрше*, за коју каже да се говори „кљусету кад хоће са се одбије; а говори се и у пословици Ласно је рећи *ийрше*, али се усне тресу“, па даље објашњава да је „ово ријеч која се управо не може записати нити ја знам како би се за њу слова могла измислити“. А то ће рећи да ни онако како ју је он записао, та реч није словима верно представљена. Ово могу знати сви они који знају када се та реч употребљава, тј. сви који је разумеју. Надовезујући на ово да има још таквих речи, Вук каже да је такав „1) онај глас који се учини када се више предњијех горњијех зуба језик метне па подигне, које кад се учини једанпут, значи: није; а када се више пута узастопце учини, онда показује да се човек чему чуди; 2) онај глас који се учини стиснутијем уснама, које обично чине жење кад се мало дијете протегне, или кад ко пред дјететом спомене жабу или какву болест, а оне дијете повуку за ухо . . .“. Пред дефиницијама ових последњих двеју речи, ако се оне могу назвати речима, свако мора остати задивљен с каквом тачношћу их је Вук дефинисао. А тако се и уопште могу оценити Вукове дефиниције речи у његову Речнику, по којима ће он остати ненадмашан лексикограф, а још више као писац — ненадмашан мајстор да својим језиком оствари највећу разумљивост коју је при општењу међу људима могуће постићи.

Ово наравно, само собом искључује многе језичке енигматичности, реченичне елипсе, беспредикативности и одвећ слободне метафоре (а Вуков је језик уопште скромашан у метафорама, па ни сопствених алгорија у њему нема, него се Вук, по потреби, често служи народним

пословицама). Он, насупротив своме пореклу, не кити много када прича и говори. Отуда је језик његов сиромашан и у поређењима чак, а врло је мало у њему апозитивности (не мислимо и на апозиције) и накнадних објашњења сличне врсте. Он је и без бројних епитета чак. Вук праве придева неупоредиво чешће употребљава у предикату а, осим у Рјечнику, знатно ређе у служби атрибута. У Вукову су језику упадљиво ретки придевизирани глаголски придеви, а у њему скоро и нема придева у служби реченице. У накнаду за то, Вук врло често употребљава релативну реченицу. С погледом само на поменуте особине Вуков језик сиромашан је и без оних разноликости које чине утисак богатства и раскопи нашег данашњег књижевног језика. А с обзиром на све оно о чему је досад било говора у нашем раду, може се извести овај —

З а к љ у ч а к

1. Српскохрватски књижевни језик добио је истински народни карактер тек у Вукову језику. И тај карактер он је очувао све до данашњег дана. Зато се језик Вукова дела с правом сматра основицом нашег савременог књижевног језика. Али ако је Вуков језик био, па и остао, и чврста и доста широка основа књижевном језику Срба и Хрвата, то не значи да је овај језик остао онакав какав је у Вука био. По вечним законима свакога језика да се у њему стално врше промене, и наш се књижевни језик, дакако, изменио унеколико од Вукова времена. И те су промене, с обзиром на народну основу, на коју га је управо Вук поставио, биле веће него у ма коме књижевном језику који има дужу историју развитака, па, према томе, и чвршћу традицију књижевнојезичке норме.

2. Извесне особине Вукова језика, као књижевног, понекад су се, ако и живе у појединим народним говорима, почеле сматрати дијалекатским и уступиле су место другима. Такав је случај био с извршеном гласовном променом насталом у додиру данашње гласовне вредности старог кратког *ѣ* (јат) у глагола *живѣјѣти*, *шриѣјѣти* и сл., које је Вук употребљавао у томе облику, а који су касније у књижевном језику ијекавског изговора добили облик без извршеног јотовања — *живјејѣти*, *шријејѣти* итд. Исто тако су облици са завршцима некадашњих меких основа придева и придевских заменица из књижевног језика, и ијекавског изговора, сасвим истисли облике с наставцима тврдых основа, за које се Вук био коначно определио, нарочито теоријски. И везник *зашѣо* с узрочним значењем, који је Вук, истина све ређе, тако употреб-

љавао, одавна је нестало из књижевног језика и живи још једино у покојем народном говору.

3. Има, дакако, и особина књижевног језика којих је од времена када је писао Вук до данас и сасвим нестало из књижевног језика. У такве иду облици дат., инстр. и лок. множине именица мушког рода са завршецима *-ма* (*коњама* и сл.), апсолутне партиципске конструкције, употреба генитива с предлогом *од* за означавање припадања, употреба предлога *к* место *ћрема* с дативом у служби допуне управним речима које означавају какво стање или расположење. Ту истичемо и неколико одлика Вукова стила, као што је ред речи, посебно употребу глагола на крају реченице; одвећ честе пасивне конструкције и сл. А у нашем се књижевном језику и развило много штошта чега код Вука није било; проширила се употреба присвојне заменице *чији*, *-а*, *-е*, и из службе означавања припадности знатним је делом потиснута употреба генитива односне заменице *који*, *-а*, *-е*; везник *јошћо* у савременом књижевном језику широко се употребљава и с узрочним значењем; развили су се разноврсни елиптични облици реченице, апозитивност, беспредикативност; многи видови дефектних реченица, каквих у Вука није било — данас су врло распрострањени и у свакодневном језику и у књижевном.

4. Вук је, с друге стране, утврђујући граматичке системе књижевног језика с изузетним даром да осети и уочи творачке моменте у језику с пророчком моћи предвиђао животност појединих особина у њему, па се, и као граматичар и као писац, обично опредељивао за оно што има већу вредност. Он је, осим тога, живео и радио у време значајне историјске прекретнице у животу свога народа, када су и у језику тога народа, у означеним историјским условима, а после завршетка значајнијих померања представника различних говора српскохрватског језика, — извесне појаве одживљавале свој век, а друге се јављале.

5. Многе језичке особине за које се мисли и тврди да су се промениле од Вука до данас зачеле су се управо у његову језику, или још у народном, пре него ће га Вук учинити књижевним. Вук је — да овде поновимо само неке од тих особина — најпре и као граматичар, а стално као писац самосталну упитну заменицу (*ишћа*) за ствари, како смо видели, употребљавао у облику са самголласником *а*, а не у облику с *о*, који је она некада имала и који још има само у једног дела књижевника који пишу нашим језиком, али је у већег броја савремених писаца, ван односног и још неких значења, позната искључиво у првом облику. А уколико се овај облик и не уопшти, има се захвалити само јачој књижевнојезичкој традицији наших културних центара на западу.

6. Више по овој традицији, али у овоме случају по традицији која траје само од великог утицаја народних умотворина, који су оне, подједнако с личним Вуковим језиком, имале на језик писаца друге половине XIX века, више него под утицајем писаца из југозападних крајева, који су га имали у својем завичајном говору — облик имперфекта и до данашњег се дана чак очувао у савременом књижевном језику. Али је тај облик врло редак у језику данашњег нашег културног живота и посебно у језику књижевника, од којих га већина никада и не употребљава. То ишчезавање овога облика из књижевног језика, који се последњих деценија и по томе и по многим особинама, све више окреће за свакодневним говорним језиком — наговештава опет одвећ ретка употреба његова у Вукову језику. И упадљиво ретка употреба аориста у језику културног живота и јавности западних области српскохрватског језика, која се објашњава немањем тога облика у свакодневном и пословном језику главних културних центара тих области, наслања се опет и на релативно ретку употребу у Вукову језику. Што је фреквенција употребе тога облика на истоку неупоредиво већа, то није тешко објаснити знатно већим приливом и становништвом и културних радника с југоистока и с југозапада у којих употреба аориста никада није ослабила. Тако исто изузетно ретки облици футура II свршених глагола у савременом књижевном језику и употреба перфективног презента у његовој служби не представљају никакву новину у односу на Вуков језик, док је употреба овога облика несвршених глагола у савременом језику чешћа него у Вука утолико што су из њега већ потпуно ишчезле презентске сложенице типа *могбудем* и *хијједбудем*, а презенти сложени с перфиксом *уз-* (као у примеру — *Кад му у с њ и ш е ш е*, *иоздравитије га*) такође су у дефинитивном ишчезавању. Вук је, међутим, и једне и друге сложене презенте употребљавао напоредо с облицима футура II несвршених глагола. И Вукова врло широка употреба инфинитива у служби допуне модалних, инхотивних и ингресивних глагола, као и у служби неких модалних реченица знатно је сужена у књижевном језику новијег и најновијег времена употребом облика презента с везником *да* у истој служби. Али је и Вуков језик такође знао и за овај облик допуне, само је он у Вука био неупоредиво ређи него у данашњем нашем језику.

7. У Вукову језику знатно је доследнија објекатска допуна уз одричне глаголе у облику генитива него у савременом књижевном језику, где се у тој служби све чешће среће облик акузатива, који ни Вуку није био непознат. А у сличној сразмери код Вука и у новијих наших писаца стоје облици именичке промене придева према придевској промени

и придева тзв. неодређеног вида, која је до данас добрим делом потисла, али не и сасвим истисла, њихову именичку промену.

8. Широке употребе предлога *једна* с облицима генитива за означавање и просторног и поредбеног односа старијег нашег језика и језика народних умотворина — до данас је сасвим нестало из српскохрватског књижевног језика. А она је и у језику Вука Караџића била одвећ ретка.

9. Друге особине Вукова језика данас су у свакодневном, пословном и говорном језику неких средина ретке, или и непознате, па зато представницима тих средина, када на њих наиђу у књижевном језику, звуче архаично. У такве особине, као најочљивије, иду употреба предлога *у* у значењу предлога *код* с генитивом, употреба предлога *за* с генитивом и предлога *уз* с акузативом именица које означавају какво временско трајање и др. Али се о непостојању тих особина у данашњем нашем књижевном језику никако не може говорити.

10. Најзад, Вуково разликовање значења: *неколике* од *неколико*, његова употреба предлога *с* с акузативом синтагме *ова* или *она сјидана*, акузативни облик заменице 3. л. њ уз предлоге, облик заменице *свак*, напоредна употреба предлошко-падежних веза *између* с генитивом и *међу* с инструменталом и сл., за које појединци тврде да се данас више не употребљавају — не само да још увек живе у савременом књижевном језику него су оне у доста широкој употреби у њему.

М. Стевановић

Резюме

ЯЗЫК ВУКА КАРАДЖИЧА И СОВРЕМЕННЫЙ СЕРБОХОРВАТСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК

Михаило Стеванович

В этой работе рассматривается соотношение между языком Вука Караджича и сербохорватским литературным языком в его дальнейшем развитии, вплоть до новейшего времени.

В начале выдвинуто положение, что и наш литературный язык, как и каждый иной, по закономерной обусловленности и по неизбежности постоянных изменений, совершающихся непрерывно во всех языках, — должен был меняться. В этом отношении автор не отли-

чается от тех, кто и раньше указывал на эти изменения. Он обращает внимание даже и на большее число особенностей, свидетельствующих о разнице между языком Вука Караджича и языком позднейших представителей литературы и культурной жизни Сербов и Хорватов. Но он немного иначе оценивает эти различия, иначе классифицирует их, имея все время в виду весь охват нашего литературного языка, во всех культурных центрах и во всех областях, где на нем говорят и пишут. Таким образом, картина изменений в литературном языке получается, в этой работе, несколько иной характер.

Как характерные для определенного рода перемен приводятся те языковые особенности, которые в современном литературном языке выглядят совсем иначе, чем в эпоху Вука. Сюда следует причислить, во-первых, то, что с течением времени превратилось в диалектные особенности: формы множественного числа с твердыми окончаниями в склонении местоимений и прилагательных — *нашијех, добријех*, в то время как в литературном языке (подразумевая и иекавское произношение) теперь приняты формы с окончаниями мягких основ — *наших, добрих*; глагольные формы с кратким *ѣ* в основе неопределенного наклонения, в которых, в языке Вука, непосредственно после губных согласных наблюдалась иотация специального типа — *живљеѣши, шрѣљеѣши*, в то время как позднейший литературный язык (иекавское произношение) стал употреблять формы без иотации — *живјеѣши, шрѣјеѣши*; употребление союза *зашѣо* в каузальном значении у Вука, встречаемое еще и сегодня в некоторых народных говорах, и раннее исчезновение его из литературного языка. Из него также совсем исчезли некоторые черты, находящиеся у Вука, которых в настоящее время нельзя найти даже и в диалектах: не существуют больше абсолютные деепричастные конструкции, предлог *од* с родительным падежом в значении принадлежности, предлог *к(а)* с дательным падежом в службе дополнения главным словам, выражающим разные настроения. Сюда можно причислить и отдельные характерные черты стиля Вука Караджича, напр. порядок слов, слишком частое употребление страдательных оборотов, а, с другой стороны, особенности более позднего развития литературного языка, не встречающиеся у Вука: различные типы неполных предложений, предложения без сказуемого, а также и без подлежащего и без сказуемого, затем союз *ѣошиѣо* в службе обозначения причинности, расширенное употребление possessивных относительных местоимений *чији, -а, -е* (в случаях где Вук употреблял родительный падеж относительного местоимения *који, -а, -е*).

Ко второй категории языковых особенностей, о которых в большинстве случаев утверждали, что они у Вука были представлены, но позже исчезли из литературного языка (приводилось употребление имперфекта, именное склонение кратких форм прилагательных, предлог *йрема* с родительным падежом для обозначения пространственного и сравнительного соотношения), — автор прибавляет еще и употребление аориста, затем параллельное употребление будущего II и настоящего времени. На примерах, главным образом из Вука, а также и из более новых писателей, автор показывает начало или усиление употребления упомянутых случаев у Вука, возрастание их числа под влиянием языка народного творчества, а затем снова постепенное уменьшение до уровня частоты в языке Вука, что предсказывает их полное исчезновение, или уже совершившееся, или предстоящее, — конечно, поскольку какая-нибудь черта, как например употребление аориста, — не черпает жизненную силу из говоров переселенцев из областей, где отмирание данной особенности не произошло.

Отдельное место в этой работе отведено тем языковым особенностям, которые, ввиду их редкого употребления в каждодневном сообщении, приобрели призывок архаизма, каков случай с предлогом *у* с родительным падежом, в значении *код*, или с предлогом *за*, тоже с род. пад., или *уз* с вин. пад. для обозначения некоторого протяжения во времени, а также и с чересчур частым употреблением т. наз. славянского генитива, т.е. родительного падежа в роли объекта при отрицательных формах глагола.

И наконец, что касается смысловой разницы между неопределенным местоимением *неколика* (для м. и ср. рода) и *неколике* (для ж. р.), с одной стороны, и самостоятельного наречия *неколикко*, с другой, затем употребления именного местоимения *свак*, без *о* на конце, параллельного употребления предлога *између* с род. пад. и *међу* с твор. пад., и еще некоторых языковых особенностей, которые, по мнению отдельных исследователей, и не существуют в современном литературном языке, — автор не находит никаких изменений со времен Вука до наших дней.

ОДНОС ДАНАШЊЕГ ТРШИЊКОГ ГОВОРА ПРЕМА ВУКОВОМ ЈЕЗИКУ

1. У Тршињу сам боравио у два маха: од 28. VII до 11. IX 1957. и од 20. VII до 27. VII 1963. године. После првог бављења у Тршињу објавио сам у XXIII књ. Јужнословенског филолога рад „Данашњи тршињки говор“.

Овога пута желим да, утврђујући однос данашњег тршињког говора према Вуковом језику, покажем развитак тршињкога говора и одредим место Вуковога језика у томе развитуку. Да бих постигао циљ, сматрам да је потребно, прво, да говорим о пореклу тршињког (а то значи и јадарског) становништва; друго, да покажем основне разлике између данашњег тршињког говора и Вуковог језика; треће, да покажем основне разлике између данашњег тршињког говора и говора Пиве и Дробњака, тј. говора постојбине Вукових предака; четврто, да покушам утврдити основне фазе у развитуку данашњег тршињкога говора и да у тој, историјској перспективи одредим и место Вуковог језика у развитуку тршињког говора.

I. Порекло тршињког (јадарског) становништва

2. О пореклу данашњег јадарског, па, дакле, и тршињког становништва постоји студија Б. Ж. Милојевића „Рађевина и Јадар“ у СВЗБ XX, стр. 623—816. Како је познато, Тршињ је у XVIII веку страдао од куге¹. Већи део данашњег становништва доселио се у другој половини 18. века (Херцеговина, Дробњак, Пива)² и у првој половини 19. в. (Босанска крајина, разна јадарска села)³. Вуков дед, „Јоксим, син Томе Караџића, последије онога времена кад је Млатишума

¹ Љ. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, стр. 1—2.

² Б. Ж. Милојевић, о. с. 757.

³ о. с. 758.

излазио у Куче (1730—1740) из Дробњака из села Петнице населио се у Србију“⁴. (Неизд. преп.)⁴.

Међутим, када је реч о развиту тришћког говора, јасно је да Тришћ не треба гледати изоловано од Јадра као целине, или, још тачније, од северне Србије уопште. Зато ваља истаћи неколико чињеница.

Прво. Милојевић за Јадар претпоставља постојање и старинаца⁵.

Друго. За старинце у северозападној Србији Цвијић у својој синтетичкој студији „Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице“⁶ каже: „Наши старинци подринске, ваљевске и старовлашке области одликовали су се једним старим, сталоженим патријархалним режимом, у коме је било много остатака и трагова неманићке цивилизације“⁷. И мало даље: „Стари мотиви у орнаментици ових старинаца исти су као на Косову и у Метохији“⁸.

Треће. Цвијић у северозападној Србији указује на имиграционе трагове косовско-метохијске струје. Он каже: „Интересантно је да су се најстарији исељеници косовско-метохијске струје расипали и по Шумадији и по ваљевско-подринским крајевима“⁹.

Четврто. О односу досељеника из косовско-метохијске струје и старинаца Цвијић каже: „Досељеници косовско-метохијске струје прилагодили су се врло брзо: Косовци, који у Шумадији у опште узевши представљају старе досељенике из XVI до XVIII века, потпуно су се асимиловали са старинцима, јер су се мало разликовали од њих... Ови су се Косовци и Скадрани у Подрињу толико изједначили са старинцима, да су образовали целину која је као таква утицала на динарске досељенике“¹⁰.

Но јасно је да велику већину данашњег јадарског становништва, као и становништва северозападне и западне Србије уопште, сачињавају Динарци. За ове области може се у најбољем случају говорити о траговима ранијих насеља.

Више сам се задржао на Цвијићевом излагању зато да бих указао да и етнолошка проучавања допуштају да се укаже на три слоја становништва у северозападној Србији:

⁴ Љ. Стојановић, о. с. 1.

⁵ Б. Ж. Милојевић, о. с. 673—679.

⁶ СЕЗБ XXIV.

⁷ Ј. Цвијић, о. с. 57.

⁸ о. с. 57—58.

⁹ о. с. 9.

¹⁰ о. с. 58.

први, најбројнији и најмлађи — динарски слој;
 други, чији се само трагови могу наслутити у овим крајевима — представници косовско-метохијске струје. Он је старији од првог; трећи, такође изванредно мален — стариначки. Он је, разуме се, најстарији.

II. Основне разлике између данашњег тршићког говора и Вуковог језика

3. Указаћу, разуме се, на најважније разлике, задржавајући се на гласовним, акценатским и морфолошким појавама.

4. У вези са гласовним појавама треба говорити о овим питањима.

1) Питање јата. У своме класичном језику Вук је чист ијекавац. Та његова варијанта ијекавскога наречја узета је као образац српскохрватског књижевног језика ијекавског изговора.

Међутим, у његовим ранијим делима, нарочито оним до 1818, тј. до појаве I изд. Српског рјечника, а и у преписци, Вуку је и у текстовима које је писао ијекавски промакао приличан број екавских ликова. Тако сам, нпр., у Писменици србскога језика (1814) записао: *разуме* × 2 (стр. 6), *смео* (с. 3), *јосле* (с. 3), *јоследње* (с. 24), *изменјују* (с. 35), *умрејии* (с. 47) итд. Намерно не наводим пример *човека* (с. XI) јер та именица и у Пиви и Дробњаку гласи *чдек*, *чедка*¹¹, нити примере *овде*, *онде* (с. 102) јер их је такве Вуковић слушао у севернијим дробњачким селима¹², мада Вук има и *онђе* (Новине србске 1817, стр. 637) а најчешће *гди*, *тигди*, *негди*, *игди* (Писменица, с. 102). У Писменици је готово доследно *време*, али тако је и код Мразовића.

Појава екавских ликова утолико је значајнија што, као што је познато¹³, ни данашњи тршићки говор није доследно ијекавски, већ се екавски облици јављају подједнако спонтано као и ијекавски: *вјетрењача*, *љбац*, *сједиши*, *идиље* (nach); *сађесши*, *ђе ми је*, *идћерај* према: *љбац*, *седши*, *идсле*; *кудеље*, *дшерд* и сл.

Исто је тако важно истаћи да у данашњем тршићком говору није очуван ни класични Вуков ијекавски изговор за рефлексе дугога јата. У своме раду „Данашњи тршићки говор“ указао сам на три момента у вези са заменом дугога јата у Тршићу:

¹¹ ЈФ XVII 15.

¹² ЈФ XVII 18.

¹³ ЈФ XXIII 263—266.

Прво. Само се спорадично рефлекс за дуго јат са силазним акцентом изговора са кратким силазним акцентом на *и*. Међутим, и тада се на вокалу *е* налази дужина: *сиѣно, лиѣно, њ гриѣшнѣ*; исп. и вок. сг. *дѣјѣше*. Такође ређе може се чути и изговор *иѣ* (= *и* + сонантни елемент *и + ѣ*): *сиѣно*. Као типичан изговор рефлекса за дуго јат са силазним акцентом може се сматрати онај при коме се на *е* налази дуги силазни акценат. Вокал *и* при таквом изговору до извесне је мере редукован, неслоговац је. При завршетку његова се артикулација сужава до артикулације сонантног *и*: *и^иѣду*. Треба истаћи да се покадштво може чути и изговор *јѣ*: *мјѣси*. — Вуков изговор забележио сам само у ликовима *дѣије, ѡрѣје*.

Друго. Рефлекс за дуго јат са данашњим узлазним акцентом изговара се тако што се на вокалу *е* налази дуги узлазни акценат. Вокал *и* је неслогован и при завршетку његова се артикулација сужава до артикулације сонантног *и*: *дѣиѣше*. И овде треба истаћи да се покадштво може чути изговор *дјѣше*.

Треће. Рефлекс за неакцентовано дуго јат изговара се тако што се на вокалу *е* налази дужина. Вокал *и* је и овде неслогован па се при завршетку и његова артикулација сужава до артикулације сонантног *и*: *дѣи^иѣла*. Разуме се, и овде се покадштво може чути и изговор *дѣиѣла*¹⁴.

Својим ни издалека доследним ијекавизмом данашњи тршићки говор разликује се од говора Пиве и Дробњака.

У вези са свим овим постављају се два питања: прво, како треба тумачити екавизме у данашњем тршићком говору и код Вука и какав однос постоји између раних Вукових радова и његовог језика у преписци с једне стране и данашњег тршићког говора са друге; друго, како се може протумачити данашњи тршићки изговор ијекавске замене за дуго јат.

Говорећи о пореклу данашњег тршићког и јадарског становништва истакао сам да су велика већина досељеници из динарских ијекавских крајева. Више је него јасно да су они долазећи на овај терен донели свој ијекавски изговор. Али сам истакао да у Јадру ипак има и трагова ранијег предмиграционог становништва. Ми можемо само нагађати о ситуацији у вези са јатом код тог стариначког живља. Али не видим да се може извући неки иоле сигурнији закључак да је оно било екавско и да је као такво, иако малобројно, утицало на динарске досељенике да приме и неке екавске ликове.

¹⁴ ЈФ XXIII 265—266.

И то не толико због његове малобројности, него више зато што није могућно ништа јасније утврдити да ли је оно било екавско или не. Зато и сматрам да екавизам у данашњем тршићком говору продира под утицајем суседних екавских говора, школе и администрације.

Друго је питање откуд Вуку екавизми. Најједноставније је претпоставити да је он по рођењу чист ијекавац а да је екавизме примио бавећи се по екавским србијанским и војвођанским крајевима. Овоме би ишла у прилог и чињеница да је и у време Вуковог рођења још било живог насељавања Динараца особито у Тршић.

Међутим, можда се, не занемарујући ни у једном тренутку наведено тумачење, о свему овоме може и нешто друкчије размишљати.

Пре свега, фреквенција и спонтаност јављања екавских ликова у данашњем тршићком говору показује да је у питању процес који је морао почети пре прилично деценија.

После тога, Вук је повео своју језичку револуцију не само да из наше књижевности уклони ненародни славеносрпски језик, већ да и у нашем заведе ред. Већ у својим првим рецензијама (на Видаковићевог „Усамљеног јуношу“ и „Љубомира у Јелисијуму“) он се јетко обара на Видаковићев немар у језику. Може ли се претпоставити да би Вук, пореклом из евентуално доследно ијекавског Тршића, допустио себи да у својој писаној речи меша ијекавске ликове с екавским које је накнадно примио отиснувши се из Тршића у свет? Зар, наиме, не би и то схватио као извесну врсту немара?

А затим, и неке своје почетне текстове Вук је писао чисто екавски (Одговор на Палинодију, Одговор Господину — ц —). Ако у њима и промакне који ијекавизам, то је донеста изузетак. Далеко је више екавизама у његовим ијекавским текстовима. То као да упућује на закључак да је Вук знао да у екавским текстовима нема места ијекавским ликовима, али да му језичко осећање у вези са екавизмима у ијекавском изговору није било довољно чврсто. Није ли то све понео још из Тршића?

Уосталом у предговору Пословицама (1836) Вук и сам говори — у вези са *x* — о извесним изменама у тршићком говору његовог времена. Он пише: „Тако су у Тршићу, ће сам се ја родио, само стари људи, који су се изродили у Херцеговини, говорили: *граг*, *кожуг*, *мијег*, *овијег*; а остали не само што су говорили: *гра*, *кожу*, *мије*, *овије*, *оније* и т. д.; него су се онима још и подсмјевали“ (Грама. и полем. списи III 9). Зар није нешто слично могло бити и са јатом?

Додуше, одмах ваља одговорити на питање: како је онда доцније почео спроводити чист ијекавизам? И ту треба указати на неколико момената.

Најпре, Вук је, природно, усавршавао свој језик. Ако се и прихвати претпоставка коју овде износим — да је и у Вуково време било извесног утицаја суседних екавских говора на ијекавски јадарски —, ваља нагласити да је овај говор, разуме се, био изразито ијекавски евентуално са почетком екавске инфилтрације. Зато је разумљиво што је Вук у ијекавском смислу усавршавао свој језик.

Затим, Вук је и мимо проблема јата свој језик усавршавао ослањајући се на динарске говоре. Одатле је нпр. узео *x* (Дубровник, Црна Гора и др.).

После, Вук се уопште све више окретао ијекавском изговору. Временом све је јасније да би он најволео да ијекавски изговор преовлада у српскохрватском књижевном језику, иако је целога живота званично допуштао равноправност екавског.

Најзад, није искључено да није остао без утицаја и револт према противничкој (екавској!) средини којој су припадали Видаковић, Стратимировић, Хаџић, којој Вук супротставља и свој ијекавски изговор. Пишући рецензију на I и II част Љубомира у Јелисијуму, Вук каже да је пише ијекавски зато да „Г. Видаковић (и остали кои не знају“) виде „како Ерцеговци говоре“ (НС 1817, стр. 453).

Разуме се, ако се прихвати претпоставка да утицај суседних екавских говора ни у Вуково време није остао без последица на тршићки говор, ваља истаћи да је у питању тек почетак процеса који још траје. На тај начин данашњи тршићки говор био би директан наставак онога стања које је одсликано у раним Вуковим радовима.

Одатле је јасно како се може протумачити и данашњи тршићки изговор ијекавске замене за дуго јат: он је последица утицаја екавских говора.

Што се тиче тршићких ликова *сађесѝи*, *йођерај*, они одговарају Вуковом језику. Познато је да је он вратио *ѝј* и *дј* 1839. Тршић се у овоме слаже са Пивом и Дробњаком¹⁵.

Хтео бих се у вези са јатом задржати на још два момента:

а) Појава и м. ђ код глагола VII Белићеве врсте на *-ѝи* у облицима који су сачињени од инфинитивне основе постоји и у Тршићу (*живѝи*, *сједиѝи*, *седиѝи*) и у раним Вуковим радовима (*изволили* Писм. V, *видѝи* Писм. 47. и т. д.; али исп. и *видѝеѝи* Писм. 8 фуснота 1). Овде је и дошло аналогијом из пропорције

живѝи : *носиѝи* = *живим* : *носим*.

Ова појава постоји и у шумадијско-војвођанском дијалекту али је нема у Пиви и Дробњаку.

¹⁵ ЈФ XVII 44.

б) У вези са односом префикса *ѝре-* и *ѝри-* данашњи тршићки говор разликује се од Вука. У Тршићу је ситуација оваква :

а) Префикс *ѝре-* (< *ѝрѣ-*) у великом броју случајева добро се чува : *ѝрегрѣ, ѝрекоѝмо, ѝресѝђују, ѝредоѝше, ѝребѝѝти*.

б) У мањем броју случајева јавља се *ѝри-* (: -*ѝрѣ-*): *око При-ображења, ѝрибѝѝ ѝрико њега, ѝрибѝѝти, ѝрисреѝну* (begegnen).

γ) Изворни префикс *ѝри-* чува се у тршићком говору : *ѝријѝшељ, ѝо ѝрироди, ѝримају, ѝричал су* (sic!), *ѝричеѝиђѝ*.

δ) Међутим, често место изворног *ѝри-* долази *ѝре-* : *све се ѝребѝѝ за слѝву, ѝрезнају, ѝрекучѝти близу, ѝрелѝѝен, ѝремеѝио, ѝреслоња ѝс кућу*.

ε) Прилог *ѝре* гласи двојачко у Тршићу : *ѝрије* и *ѝрѣ*.

ζ) Предлози *ѝред, ѝреко* и *ѝрема* гласе такође двојачко : *ѝред, ѝреко, ѝрема* и *ѝрид, ѝрико, ѝрима*¹⁸.

Овом се особином данашњи тршићки говор разликује од Вука и говора Пиве и Дробњака а слаже са шумадијско-војвођанским дијалектом.

У својој докторској дисертацији „Сремски говор“ покушао сам да објасним шумадијско-војвођанску ситуацију у вези с односом префикса *ѝрѣ-* и *ѝри-* (СДЗБ XIV 388). Мислим да се нешто слично може рећи и за тршићки говор (гезр. јадарски терен). Изгледа, наиме, да се у говорима северозападне Србије уопште, под утицајем босанских икаваца најпре *ѝрѣ-* развило у *ѝри-*. Касније су дошли на овај терен представници оних говора који су добро разликовали префиксе *ѝре-* и *ѝри-*. Тако је дошло до напоредне употребе и *ѝри-* (< прѣ-) и *ѝре-* (*ѝрѣ-*) што је довело до мешања и *ѝре-* (< *ѝрѣ-*) са изворним *ѝри-*. Јављање *ѝри-* (< прѣ-) прилично је дубоке старине и припада раним фазама развитка говора на терену северозападне Србије. Та стара црта, као што сам истакао, спаја јадарски са шумадијско-војвођанским тереном.

Није тешко објаснити зашто ове појаве нема код Вука. Он је ту чувао ситуацију каква је морала бити код динарских досељеника, тј. разликовао је ова два префикса добро. Ако је и примио разне друге екавизме, то је разумљиво — јер су и екавски и ијекавски ликови били јасни па није могло бити забуне у значењу речи. Међутим, у осећању свежих динарских досељеника семантика је чврсто диференцирала ова два префикса.

¹⁸ ЈФ XXIII 264.

Зом промиєњују га у *г* н. п. *убих, видѣх, наѣдох*, они говоре: *убиг, видѣг, надѣг, додѣг* и пр. Зато ово писме *х* кад стоји у почетку пред самогласним писменом, или у среди међу два самогласна, онда се може у Сербскоме језику изоставити н. п. *хоћу, маховина духовник*, може се писати: *оћу, маовина, дуовник*. Или, могло би се учинити, да се пише свуда, гди се год у Славенском језику находи, али да се неизговара тврђе него Нјемецко *h* без *с*; и на тај начин могло би нам (*х*) на много мјеста од велике потребе и од помоћи бити“ (стр. 10—11).

У првим својим радовима у већини случајева Вук нема *х*. Увео га је, као што је познато, 1836. у Пословицама. Ваља рећи да Вук у првим својим радовима нема ни *г* м. *х* у помињаној позицији.

Зато можемо рећи да се данашњи тршићки говор у вези са сугласником *х* слаже са Вуковим језиком који је одсликан у његовим раним радовима:

„Сугласника *х* нема у тршићком говору: *кѣжу, лѣбац, мѣм*. Место *х* може се јавити *к*: *Крисѣос, крабри, кравро*. У интервокалном положају после губитка *х* јавља се *в* (*чѣване*), или *ј* (*сидја*). И Тршићани говоре и *ѣла* и *фѣла*“²².

Сугласника *х* нема ни у Пиви и Дробњаку²⁴, али се Вук и Тршић разликују од Пиве и Дробњака у томе што се у Пиви и Дробњаку јавља *г* м. *х* у наведеној позицији. Вук и Тршић слажу се са шумадијско-војвођанским дијалектом.

4) Сугласник *ф*. О сугласнику *ф* Вук каже у Писменици: „Писме *ф*, само је за тудје риечи, а Сербске ни једне риечи нећа гди би оно требало; и зато га прости Сербљи у говору, свуд готово, промиєњују на *ѣ*“ (стр. 10).

Мислим да је оправдано сматрати да је Вук овде мислио и на тршићки говор кад је овако писао о сугласнику *ф*. Уосталом и код њега има *ѣли* (НС 1817, стр. 664). И данас „Сугласник *ф* Тршићани радо замењују сугласником *в*: *ѣмилија, ѣрба, ѣрбом, ѣс, ѣшеклија, ѣрѣшино*. Може се, међутим, чути и *ф*: *фѣс, фѣмилија*“²⁵. И у Пиви и Дробњаку место *ф* долази *ѣ*²⁶.

5) Судбина сугласника *ж* у през. глагола *моћи*. У Тршићу у през. глагола *моћи ж > р*: *мѣрем, мѣрѣш, мѣрѣ, мѣрѣмо, мѣрѣше, мѣру*²⁷. Овом се особином Тршић одваја од Вуковог језика а

²² ЈФ XXIII 270.

²⁴ ЈФ XVII 34.

²⁵ ЈФ XXIII 270.

²⁶ ЈФ XVII 27.

²⁷ ЈФ XXIII 270.

спаја са Пивом и Дробњаком и србијанским делом шумадијско-војвођанског дијалекта.

5. У вези с акцентским појавама ваља се задржати на овим питањима.

1) У данашњем тршићком говору нису очуване све Вукове и Даничићеве неакцентоване дужине. Овом се особином данашњи тршићки говор разликује и од говора Пиве и Дробњака а слаже са шумадијско-војвођанским дијалектом. У поређењу са шумадијско-војвођанским диј. тршићки говор далеко боље чува дужине, али је важно истаћи да су услови за скраћивање у оба случаја исти. У својој дисертацији „Сремски говор“ скраћивање неакц. дужина у шумад.-војвођ. дијал. тумачио сам утицајем косовско-ресавског дијал.²⁸ На то ме је упућивала и структура становништва. С обзиром на порекло јадарског становништва, не може се дати исто објашњење за губљење дужина у тршићком говору. У шум.-војв. диј. то је појава старијег датума. У тршићком говору скраћивање дужина је новија појава којој не треба тражити дубоку старину. У питању је, вероватно, процес који је — у већој или мањој мери — захватио србијанске говоре. Можда се једино може говорити о евентуалном подстреку који је за ширење овога процеса даје ситуација у шум.-војв. диј., мада је очевидно у питању и потреба за економичнијом применом говорних феномена.

2) У данашњем тршићком говору јављају се неакцентоване дужине којих нема код Вука и Даничића : *негѡв*, — *какав*, *овакав* и сл., — *Радѡв*, *ћдѡв*, *дчѡв* *Драгин*, — *јѡдѡн*, — *јѡсам*, — *јрдѡвѡм*, *чѡйѡм*, — *видѡв*, *јордѡв*, — *ѡбѡ*, — *рдѡвѡш*, — *Руњаи*, — *маѡшѡ*, *маѡшѡм*, — *кѡсѡију*, *кѡкѡшѡију*, *уѡшѡију*, — *мѡнѡ*, *ѡѡбѡ*, *сѡбѡ*, *негѡ*, *кѡгѡ*, *чѡгѡ*, — *ѡѡдѡсѡи*, — *каѡѡ*, *сѡѡѡ*, *нѡћѡс*, — *бѡрѡжѡ*, *виѡшѡ*, *ѡѡлѡѡ*, *јѡчѡѡ*, *раѡдијѡ*. Изузев дуљења у придева типа *мѡмкѡв*, *дчѡв*, *сѡсѡиѡрин* (које постоји и у Пиви и Дробњаку^{28а} и у шумад.-војвођ. дијал.) и дужина у компаративу прилога (које постоје и у Пиви и Дробњаку)²⁹, данашњи тршићки говор и овом се особином (тј. да се дужине јављају и у другим категоријама) разликује и од говора Пиве и Дробњака а слаже са шумад.-војвођ. дијал. У својој дисертацији „Сремски говор“ и у раду „Дужина суфиксовог вокала код присвојних придева на -иѡ, -ѡв (-ѡв) у Вука и у данашњем тршићком говору“³⁰ показао сам

²⁸ СДЗб XIV 394.

^{28а} СДЗб X 274—275.

²⁹ СДЗб X 377.

³⁰ Ковчежић III (1960) 183—185.

приличну старину ових појава, па сматрам да и у данашњем тришћком говору оне представљају остатак старијег стања јадарског говора. Наиме, без обзира на развитак самога тришћког становништва, тришћки говор не треба гледати изоловано од јадарског говора као целине. А ако га тако гледамо, ваља узети у обзир и резултате етнографске науке да у Јадру ипак има и трагова старијег становништва. Вук несумњиво представља ону фазу у развоју данашњег тришћког говора када је динарско досељеничко становништво, још свеже и снажно као новодосељено, чувало и наметало своје језичке особине крају у који се доселило. Али када су почели престајати таласи досељавања, када се ситуација смирила, поново су почеле излазити на површину и језичке црте ранијег становништва. Међу њима свакако долазе и ове дужине којих нема код Вука и Даничића.

С друге стране, данашњи тришћки говор, као и Вуков језик, нема дужина типа *крѹшкѡма*; *ѡнѹѡи*, *ѡдѡѡи*, *мислѡиѡи*; *ѡдрѡв*, *кѡиѡнѡсѡи*, иако оне постоје у говору Пиве и Дробњака²¹. И овде је данашњи тришћки говор ближи шумад.-војв. диј. него говору постојбине Вукових предака. Истина, у војвођанској подгрупи шумад.-војвођ. дијалекта постоје дужине типа *крѹшкѡма*, али мислим да сам у својој дисертацији Сремски говор и у раду Прилог проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта (Наш језик, XI, св. 1—2, стр. 44—56) доказао да та особина није у војвођанске говоре унета из динарских говора који је познају.

3) Повлачење акцента према крају у именица маск. *о/ѡ*-основа доследно је у данашњем тришћком говору — у познатом случају — код типа *ѡрд* (*ѡрду* и сл.) а код осталих типова може се јавити и неповучен акценат (*ѡбѡиѡју* и сл.). Тако је — или приближно тако — и у другим новоштокавским четвороакценатским говорима. То је новија појава уједначавања акцента у парадигми према ном. синг.

4) У Даничића је *крѡјѡви* — *крѡјѡвѡ* — *крѡјѡвѡма* (Срп. акц. 24). У данашњем тришћком говору је, као и у шумад.-војвођ. диј.²², *крѡјѡви* — *крѡјѡва* — *крѡјѡвѡма*.

5) Код Даничића ном. пл. именице *вѡнац* гласи *вѡнѡи*, а у Тришћу, као и у Пиви и Дробњаку²³, *вѡнѡи*. У шумад.-војвођ.-диј. је као код Даничића²⁴.

²¹ СДЗБ X 187, 225—227, 303.

²² М. С. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора, 18. Б. М. Николић, ЗМСФЛ IV—V 228; НЈ ис XIII 3—5, 249—251; СДЗБ XIV 251.

²³ СДЗБ X 191.

²⁴ СДЗБ XIV 249.

6) Код Даничића ном. пл. именице *мџмак* гласи *мџмици* и *мџмици*, а у Тршићу, као и у Пиви и Дробњаку³⁵, *мџмици*. У шумад.-војвођ. диј. је *мџмици*³⁶.

7) У Даничића је *џрао* — *џрлови*, а у данашњем тршићком говору *џрџ* — *џрлови*.

8) Као и у Пиви и Дробњаку³⁷, а супротно Даничићу, код плуралија тантум типа *врџица* јавља се у вези с предлозима метатонијски акценат (*на врџица* и сл.). У Срему³⁸ и у Поцерини³⁹ само архаични облици инстр. и лок. пл. имају уз предлоге метатонијски акценат (*џред врџици*, *на врџици*). Али ове две појаве не треба доводити у везу тако да овде у ствари ваља указати на повезаност данашњег тршићког говора са говором Пиве и Дробњака.

9) У данашњем тршићком говору акценат се и у множини *џ-*основа неутр. помера према крају (*џугмеџица*), док код Даничића то није случај. Тршић се слаже са говором постојбине Вукових предака⁴⁰ и са шумад.-војвођ. дијал.⁴¹

10) У данашњем тршићком говору, у односу на Даничића, знатно је више двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (˘ или ˘) а у одређеном виду (˘) на првом слогу (*џдрџви*, *џџднџ* и сл.). Тршић се по овој особини не разликује само од Вука и Даничића, већ и од говора Пиве и Дробњака⁴², а слаже са шумад.-војвођ. диј.⁴³

11) Акценатским односом код личних заменица *мџнџ* — *кџџ мене* данашњи тршићки говор се одваја и од Вука и од говора Пиве и Дробњака а слаже са шумад.-војвођ. диј.⁴⁴

12) Акценат показне заменице *џвај*, *џнџј* одваја данашњи тршићки говор и од Пиве и Дробњака и од Вука а приближава шумад.-војвођ. диј.⁴⁵ где такође постоји ова појава.

³⁵ СДЗб X 189.

³⁶ СДЗб XIV 248.

³⁷ СДЗб X 249.

³⁸ СДЗб XIV 265.

³⁹ Московљевић, о. с. 12.

⁴⁰ СДЗб X 260—262.

⁴¹ Московљевић, о. с. 34—35. Б. М. Николић, СДЗб XIV 269; НЈ нс XIII 3—5, 258.

⁴² СДЗб X 282—289.

⁴³ СДЗб XIV 276—285. и тамо наведена литература. ЈФ XXIV 321—326.

⁴⁴ ЈФ XXIII 227—233.

⁴⁵ Московљевић, о. с. 50. Б. М. Николић, СДЗб XIV 276.

13) Тросложни глаголи сложени од *ићи* код Вука у већини случајева имају (') на претпоследњем слогу (*изаћи* и сл.). У данашњем тршићком говору ови глаголи доследно гласе *изаћи* и сл. У Пиви и Дробњаку⁴⁶ и шумад.-војвођ. диј.⁴⁷ подједнако је *изаћи* и *изаћи*.

14) Према Вуковом *озвјести* у данашњем тршићком говору је *озвјести*. У Пиви и Дробњаку⁴⁸ и у шумад.-војвођ. диј. је *озвјести* и *озвјести* и сл.⁴⁹.

15) Као и у Пиви и Дробњаку⁵⁰ и у шумад.-војвођ. диј.⁵¹, и у данашњем тршићком говору акценат глаголског придева радног тросложних глагола сложених од *ићи* гласи двојако: *изшио* и *изшио*, док је код Даничића *оидишао* (о. с. 109).

16) Према Даничићевом *начињен* и сл. у данашњем тршићком говору је, као и у Пиви и Дробњаку⁵² и у Мачви⁵³, *учињена* и сл.

17) Као и у Пиви и Дробњаку⁵⁴ и у шумад.-војвођ. диј.⁵⁵, ни у данашњем тршићком говору нема презентског Даничићевог акцента *иечемо*, *иечете*, већ се говори само *иечемо*, *иечете*.

18) Према Даничићевом *бѣрем* у данашњем тршићком говору је *бѣрем*. С обзиром на то да се у шумад.-војвођ. диј. говори и *бѣрем* и *бѣрем*⁵⁶, може се рећи да је тршићка ситуација ближа шумад.-војвођ. него Вуковој и Даничићевој.

19) Према Вуковом *иодвѣм* у Тршићу је *иодвѣм*. Овај акценат чешији је и у Мачви⁵⁷. У Пиви и Дробњаку је као у Тршићу (СДЗБ X 322—323).

20) Према Вуковом през. гл. *давати*: *дајем* (*дајем*) у данашњем тршићком говору забележио сам *дајем*. Тај сам акценат слушао и у Мачви поред *дајем* и *дајем*.

21) Према Вуковом и пивско-дробњачком⁵⁸ *кдијам* у данашњем тршићком говору је *кдијам*. У шумад.-војвођ. диј. постоје оба акц.⁵⁹.

⁴⁶ СДЗБ X 306.

⁴⁷ СДЗБ XIV 295. З6МСФЛ VI 129. Московљевић, о. с. 57.

⁴⁸ СДЗБ X 304—305.

⁴⁹ СДЗБ XIV 288. Московљевић, о. с. 57—58.

⁵⁰ СДЗБ X 370.

⁵¹ СДЗБ XIV 295. З6МСФЛ VI 132. Московљевић, о. с. 78.

⁵² СДЗБ X 372.

⁵³ З6МСФЛ VI 132.

⁵⁴ СДЗБ X 321.

⁵⁵ СДЗБ XIV 288—289. З6МСФЛ VI 133. Московљевић, о. с. 84.

⁵⁶ СДЗБ XIV 296—297. З6МСФЛ VI 134—135. Московљевић, о. с. 84.

⁵⁷ З6МСФЛ VI 135.

⁵⁸ СДЗБ X 325.

⁵⁹ СДЗБ XIV 300; З6МСФЛ VI 136.

6. У вези са морфолошким појавама ваља се задржати на овим питањима.

1) У Вука лична имена типа *Драго* деклинирају се по типу *Драго* — *Драга* адј. *Драгов*. Са Вуком се слаже и Пива и Дробњак⁶⁰. У данашњем тришићком говору ова се имена деклинирају по типу *Драго* — *Драгѐ* адј. *Драгин*. Мислим да су то у Јадар донели босански досељеници који су, као што сам изнео у одељку о пореклу становништва, дошли овамо у првој половини 19. в. Овоме тумачењу иде у прилог и чињеница да се ова имена тако деклинирају и у Бадовинцима (југозападна Мачва) а и из сремског села Грк имам примере са истом таквом деклинацијом⁶¹. Док Вук, дакле, представља источнохерцеговачки динарски континуитет, дотле су Тришић и делови шумад.-војвођ. дијал. на крајњем југозападу овога дијалекта претрпели утицај босанских говора.

2) У рецензији на Видаковићевог Усамљеног јуношу Вук замера Видаковићу на инстр. синг. типа паметиомъ: „Ово [је] што годъ са свимъ ново у Србскомъ езыку! валя да е овде Г. Сач. хотѣо да натера *болесѣь*, *ѣамейѣь* и остала имена женскога рода да се скланяю као *расѣь*, и *мосѣь* (ербо І кодъ нѣга овде значи као њ) и ѣоштѣ смѣшнѣ! А на више мѣста: *радосѣѣю*, *ѣомоцѣю* и пр. но болѣ е и тако славенски него извртати наопако“ (Грамм. и пол. списи I, стр. 84).

Ова појава, међутим, не само што постоји у шумад.-војвођ. дијал., већ сам и у Тришићу забележио с *маићом* поред с *масѣи* и адв. *ндѣѣм* (поред *ндѣу*, *ндѣи*) и *даѣѣм* (поред *даѣу*, *даѣи*). Овом се особином Тришић одваја и од Вука и од Пиве и Дробњака, а слаже са шумад.-војвођ. диј. ⁶².

3) У инстр. синг. именица *јо*-основа маск. и неутр. доследно долази наставак *-ом м.* *-ем*: *ножѣм*, *дрѣгим ѣрдѣѣм*, *Пријићѣм*, *грѣжѣѣм*, *каменѣѣм*, *ѣићѣм*. Овога нема код Вука, али постоји и у Пиви и Дробњаку⁶³ и у шумад.-војвођ. дијалекту⁶⁴.

4) Као и у Поцерини⁶⁵ и у Мачви⁶⁶, и у данашњем тришићком говору постоје заменички ликови *са ѣѣѣѣѣм*, *за сеѣѣѣѣѣм*. Овом се особином данашњи тришићки говор одваја од Вука и Пиве и Дробњака.

⁶⁰ ЈФ XVII 54; мада Вуковић наводи и топониме *Бурно Брдо*, *Руђин До*.

⁶¹ СДЗБ XIV 264. За босанске говоре исп. код Решетара, *Der štok. Dial.* 164

⁶² СДЗБ XIV 341.

⁶³ ЈФ XVII 51.

⁶⁴ ЗМЗФЛ I 166. СДЗБ XIV 336.

⁶⁵ Московљевић, о. с. IV.

⁶⁶ ЗМЗФЛ I 166.

5) У својој рецензији на Усамљеног јуношу Вук замера Видаковићу што употребљава 3. л. мн. на -у и од глагола и/и-основа (НС 1815, стр. 831). Иако се у данашњем тришћком говору код глагола VII и VIII Белићеве врсте у 3. пл. през. у већини примера чува наставак -е (*бдѣе, нагрѣде, дѣазе, увере* итд.), ипак се у мањем броју случајева јавља и наставак -у (*одлазу, односу, мду*). У 3. пл. през. гл. *хидѣти* доследан је наставак -у: *дѣу, нѣу*. У шумад.-војвођ. дијал. такође се шири наставак -у⁶⁷. Вуковић за Пиву и Дробњак не наводи ширење наст. -у.

6) Код глагола I Белићеве врсте чија се инфинитивна основа свршава на *к* и *г* продрли су у 3. пл. през. сугласници *ч* и *ж* из осталих лица презента где су добивени I палатализацијом: *доучу, иѣчу, сѣчу, шѣчу, мдрѣ (< могу)*. Ова појава постоји и у шумад.-војв. диј.⁶⁸, али је нема ни у Вука ни у Пиви и Дробњаку.

7) Из 3. пл. аориста -и- се шири и на остала лица пл.: *ддошмо, њоглѣдашмо*. Ова појава, додуше, није доследна: *идосмо, идбегосмо*. Ове појаве нема ни код Вука ни у Пиви и Дробњаку, али постоји у шумад.-војвођ. диј.⁶⁹.

8) Код глагола I Белићеве врсте чија се основа свршава сугласницима *с* и *з* у трпном придеву јавља се у Тришћу *ш* и *ж* аналогном према глаголима VII Белићеве врсте: *донѣшен, извѣжене, њовѣжене* и сл. Овакве облике сретамо и у првим Вуковим радовима; исп. у рец. на I и II част Љубомира у Јелисијуму: *донѣшена* (НС 1817, стр. 456), *донѣшен* (НС 1817, стр. 495). Ова појава постоји и у Пиви и Дробњаку⁷⁰ и у шумадијско-војвођанском дијалекту⁷⁰.

9) У раним својим радовима Вук чешће употребљава облик *би* и за 1. и 2. пл. потенцијала, али има и *бисмо* (*бисѣ*). Карактеристична је ова реченица из рецензије на Љубомира у Јелисијуму: „Кадъ бы смо имали граматикалне школе, морали бы имати и Граматику“ (НС 1817, стр. 519). А у Писменици у глаголској парадигми наводи облике: *ми би били, ви би били* (55), *ми би бивали, ви би бивали* (59), *ми би ћели, ви би ћели* (62), *ми би карали, ви би карали* (66), *ми би карани били, ви би карани били* (69), *ми би орали, ви би орали* (77), *ми би орани били, ви би орани били* (80), *ми би ѡворили, ви би ѡворили*

⁶⁷ СДЗБ XIV 349—350. ЗМСФЛ I 167. Московљевић, о. с. V.

⁶⁸ СДЗБ XIV 354—355.

⁶⁹ ЗМСФЛ I 167. СДЗБ XIV 351.

⁷⁰ ЈФ XVII 73.

⁷⁰ СДЗБ XIV 353. Московљевић, о. с. 80.

(89), *ми би бити ѿворени, ви би бити ѿворени* (93), *ми би се карали, ви би се карали* (99).

У Тршићу је такође: *ми би ѿишали* и сл., у шумад.-војвођ. диј. исто тако (мој материјал). Вуковић ову појаву не наводи за Пиву и Дробњак.

7. Сводећи ово излагање о разликама између Вуковог језика и данашњег тршићког говора треба да нагласим да се данашњи тршићки говор, разликујући се од Вука, у великом броју случајева слаже са шумадијско-војвођанским диј. То су:

А) У вези са гласовима случајеви наведени под 1) (*ѿрѣ- ѿри-*), 2) (контракција вокала), 5) (*ж > р* у през. *мѡрѣм*).

Б) У вези са акцентима случајеви наведени под 1) (губљење дужина), 2) (дужине којих нема у Вука), 3) (ситуација у лок. синг. *о/јо-основа*), 4) (*крајевѣ, крајѣва, крајевѣма*), 9) (*дугмѣша*), 10) (акцентат придевског вида: *здравѣ, ладнѣ* и сл.), 11) (*мѣнѣ: кѡд мене*), 12) (*ѡвѣј*), 15) (*ѿзишѡ: ѿзишѡ*), 16) (*учињѣна*), 17) (*ѿечѣмо*), 18) (*бѣрѣм*) и 19) (*ѿѡзовѣм*).

В) У вези с облицима случајеви наведени под 2) (*мѡишѡм*), 3) (инстр. синг. *грѡжѡм*), 4) (*сѡ ѿѣбом*), 5) (*ѡѡлазу*), 6) (3. пл. *ѿѡчѡ*), 7) (аор. *ѡѡшѡ*).

8. Мање је особина данашњег тршићког говора којима се он разликује од Вука а слаже са Пивом и Дробњаком. То су акценатски случајеви наведени под 2) (у ствари само ситуација код присвојних придева типа *мѡмѡѡв, ѡчѡв, сѣсѡриѡн*, у чему се данашњи тршићки говор слаже и са шумад.-војвођ. диј.), 3) (ситуација у лок. синг. *о/јо-основа*), 5) (ном. пл. *вѣнци*), 6) (ном. пл. *мѡнци*), 8) (*нѡ врѡиѡ*), 9) (*дугмѣша*), 15) (*ѿзишѡ — ѿзишѡ*), 16) (*учињѣна*), 17) (*ѿечѣмо*) и 19) (*ѿѡзовѣм*).

9. Ако упоредимо све ове случајеве, видећемо да их има таквих који се јављају и у данашњем тршићком говору и у Пиви и Дробњаку и у шумад.-војвођ. диј., а нема их код Вука. То су

А) У вези са гласовима случајеви наведени под: 2) (контракција завршне вокалске групе у глаголском придеву радном), 5) (*мѡрѣм*).

Б) У вези са акцентима случајеви наведени под: 2) (кад је реч о Пиви и Дробњаку у питању су само придеви типа *мѡмѡѡв, ѡчѡв, сѣсѡриѡн*), 3) (ситуација у лок. синг. *о/јо-основа*), 9) (*дугмѣша*), 15) (*ѿзишѡ — ѿзишѡ*), 16) (*учињѣна*), 17) (*ѿечѣмо*), 19) (*ѿѡзовѣм*).

В) У вези с облицима случајеви наведени под: 3) (*грѡжѡм*).

То су дијалекатске појаве које повезују Пиву и Дробњак, данашњи тришћки говор и шумад.-војвођ. диј., издвајајући их од Вука.

10. Нешто је више појава које повезују данашњи тришћки говор и шумад.-војвођ. диј., раздвајајући их и од Вука и од Пиве и Дробњака. То су

А) У вези са гласовима случајеви наведени под: 16) (*ѝрѝ-* : *ѝри*).

Б) У вези са акцентима случајеви наведени под: 1) (губљење дужина), 4) (*крајевѝ — крајѝва — крајевѝма*), 10) (акцент придевског вида *здрѝвѝ, ладнѝ*), 11) (*менѝ — кдд мене*), 12) (*двај*), 18) (*берѝм*).

В) У вези са облицима случајеви наведени под: 1) (*Драго — Драгѝ — Драгѝн*), 2) (*машћом*), 4) (*сѝ шебом*), 5) (*ддлазѝ*), 6) (*ѝдѝчѝ*), 7) (*ддошмо*), 9) (*ми би ѝсали*).

11. Мање је појава које повезују данашњи тришћки говор и Пиву и Дробњак, раздвајајући их од Вука и шумад.-војвођ. диј. То су од наведених акценатских појава случајеви под: 5) (*вѝнци*), 6) (ном. пл. *мѝмци*), 8) (*нѝ врѝша*).

12. То све значи да је оним својим особинама којима се издваја од Вука данашњи тришћки говор ближи шумад.-војвођ. диј. него Пиви и Дробњаку.

III. Основне разлике између данашњег ѝтришћког говора и говора Пиве и Дробњака

13. Неке сам већ навео говорећи о гласовним, акценатским и обличким разликама између данашњег тришћког говора у Вука; то су:

А) У вези са гласовима случајеви наведени под: 1а) (*вѝ-дишѝи*), 16) (*ѝрѝ-* : *ѝри*).

Б) У вези са акцентима случајеви наведени под: 1) (скраћивање дужина), 2) (дужине којих нема код Вука, сем придева типа *мѝмкѝв, дѝчѝв, сѝсѝрѝн*), 10) (акцент придевског вида *здрѝвѝ, ладнѝ*), 11) (*менѝ — кдд мене*), 12) (*двај*), 21) (*кдѝѝм*).

В) У вези са облицима случајеви наведени под: 1) (*Драго — Драгѝ — Драгѝн*), 2) (*машћом*), 4) (*сѝ шебом*), 6) (*сѝчѝ*), 7) (*ддошмо*), 9) (*ми би дошми*).

14. Има још особина, нарочито акценатских, којима се данашњи тришћки говор разликује од говора Пиве и Дробњака:

1) У Пиви и Дробњаку нема дужине у през. глагола типа *īrēsīm* (*īrēsem*)⁷¹. У данашњем тршићком говору, као и код Вука и у шумад.-војвођ. диј., та дужина постоји.

2) У Пиви и Дробњаку постоје дужине у облицима типа *кѣшкѣма*; *гѣрѣв*, *кѣшнѣсѣ*; *гѣнѣшнѣ*, *идѣдѣшнѣ*, *мѣслѣшнѣ*. У данашњем тршићком говору, као и у Вука и у шумад.-војвођ. диј., нема ових дужина. Објашњење војвођанског *кѣшкѣма* дао сам раније истакавши да га не треба доводити у везу са Пивом и Дробњаком.

3) У Пиви и Дробњаку више је примера са (") у проширеном ном. пл. именица типа *гѣд* него код Даничића и у данашњем тршићком говору.⁷² У Вушовићевој источној Херцеговини уопштен је (")⁷³. Вук и данашњи тршићки говор ближи су шумад.-војвођ. диј. (У вези с повлачењем акцента према крају у ген. пл. (*гѣдѣвѣ*), данашњи тршићки говор слаже се са Вуком, Пивом и Дробњаком и шумад.-војвођ. диј. где је такође ово повлачење живо, а разликује од Вушовићеве источне Херцеговине где је чешће *сѣдѣвѣ* а ређе *гѣдѣвѣ*).

4) У дат.-инстр.-лок. пл. типа *гѣд* у херцеговачким говорима силазни акценат почетнога слога или је преовладао у сва три падежа (Вушовић⁷⁴) или је чешћи у 3. и 6. падежу (Вуковић⁷⁵) или је, у најбољем случају, равноправан с повученим акцентом према крају. У данашњем тршићком говору и у шумад.-војвођ. диј.⁷⁶ ово повлачење акцента живље је чак него код Даничића.

5) У пл. именица типа *нѣж* у Вушовићевој источној Херцеговини⁷⁷ доследно је *вѣрѣчѣви* а у Пиви и Дробњаку је⁷⁸ или *ѣвѣшѣви* или *дѣлѣви* — *дѣлѣвѣ* — *дѣлѣвѣма* или *дѣлѣви*. У данашњем тршићком говору, као и у Даничића, шумадијско-војвођанском диј.⁷⁹ и плѣваљском⁸⁰, доследно је *кѣвѣчѣви* и сл.

⁷¹ СДЗб X 319.

⁷² СДЗб X 200.

⁷³ СДЗб III 41.

⁷⁴ СДЗб III 41.

⁷⁵ СДЗб X 200—201.

⁷⁶ СДЗб XIV 253. НЈ нс XIII 3—5, 251. Московљевић, о. с. 21.

⁷⁷ СДЗб III 41.

⁷⁸ СДЗб X 192—193.

⁷⁹ СДЗб XIV 249. НЈ XIII 252—253. ЗМСФЛ IV—V 225—234 *passim*.

Московљевић, о. с. 11.

⁸⁰ Г. Ружичић, СДЗб III 120.

6) У данашњем тршићком говору, као и у шумад.-војвођ. диј.⁸¹, нема повлачења акц. према крају у лок. синг. именица *o/jo*-основа неутр. (*zlditi*), што постоји у Пиви и Дробњаку⁸².

7) У Тршићу је, као и у Даничића и у шумад.-војвођ. диј.⁸³, *рјукљ*, а у Пиви и Дробњаку *рјукљ*⁸⁴.

8) У данашњем тршићком говору, као ни у Вука ни у шумад.-војвођ. диј.⁸⁵, нема појава у акценту неодређеног вида придева типа: *нѡв* — *нѡва* — *нѡво*, *мѡк* — *мѡка* — *мѡко*, *бѡсѡар* — *бѡсѡѡра* — *бѡсѡѡро*. Ова појава постоји у Пиви и Дробњаку⁸⁶.

9) У данашњем тршићком говору, као и у шумад.-војвођ. диј.⁸⁷ нема заменичке ситуације типа *мѡне* — *кѡд мене* што постоји у Пиви и Дробњаку⁸⁸.

10) Ни у данашњем тршићком говору, ни у Вука ни у шумад.-војвођ. диј.⁸⁹ нема преношења акцента на предлоге типа *дѡѡ браѡѡ*, које постоји у Пиви и Дробњаку⁹⁰.

11) У данашњем тршићком говору је, као већином код Вука, *дѡднѡѡѡѡ*, а у Пиви и Дробњаку, слично шумад.-војвођ. диј.⁹¹, *дѡднѡѡѡѡ* и *дѡнѡѡѡѡ*.

12) Као у Вука и у шумад.-војвођ. диј.⁹², и у данашњем тршићком говору двосложни глаголи сложени од *ѡѡѡ* гласе *нѡѡѡ*, *ѡѡѡ* и сл. У Пиви и Дробњаку је *дѡѡѡ* и *дѡѡѡ*.⁹³

13) У данашњем тршићком говору је као у Вука: *ѡѡрѡѡѡѡѡѡ*, а у Пиви и Дробњаку *ѡѡрѡѡѡѡѡѡ*⁹⁴. У шумад.-војвођ. диј. је као у Тршићу⁹⁵.

14) Као код Вука и у шумад.-војвођ. диј.⁹⁶, и у данашњем тршићком говору је *берѡѡѡ*, *ѡѡѡѡѡѡ* и сл., док је Вуковић у Пиви и Дробњаку забележио и акценте *жѡѡѡѡѡѡ* (поред *жѡѡѡѡѡѡ*)⁹⁷.

⁸¹ НЈ XIII 256—257. СДЗБ XIV 264—267.

⁸² СДЗБ X 252.

⁸³ СДЗБ XIV 241. НЈ XIII 260. Московљевић, о. с. 4.

⁸⁴ СДЗБ X 231.

⁸⁵ СДЗБ XIV 276—285. ЈФ XXIV 321—326. Московљевић, о. с. 36—46.

⁸⁶ СДЗБ X 277, 278, 280.

⁸⁷ ЈФ XXIII 227—233.

⁸⁸ СДЗБ X 263—267.

⁸⁹ НЈ XII, св. 3—6, стр. 173.

⁹⁰ СДЗБ X 300.

⁹¹ Московљевић, о. с. 57. Ј. Вуковић, СДЗБ X 305.

⁹² СДЗБ XIV 294. ЗБМСФЛ VI 129. Московљевић, о. с. 57.

⁹³ СДЗБ X 306.

⁹⁴ СДЗБ X 304—305.

⁹⁵ СДЗБ XIV 288. ЗБМСФЛ VI 130. Московљевић, о. с. 57—58.

⁹⁶ СДЗБ XIV 286—304. ЗБМСФЛ VI 133—137.

⁹⁷ СДЗБ X 320—325.

15) Као код Даничића и у шумад.-војвођ. диј.⁹⁸, и у данашњем тришићком говору глаголи сложени од типа *идѣти* гласе у през. *исидѣчѣ* и сл., тј. имају (') на основи. У Пиви и Дробњаку увек је *дйлеидѣм*⁹⁹, тј. с (') на префиксу.

16) Презент глагола *идѣти* гласи у данашњем тришићком говору као у Даничића: *идѣм — идѣмо — идѣу*. У Поцерини¹⁰⁰ и Шапцу¹⁰¹ је *идѣм*. У Мачви је *идѣм* (југозапад) и *идѣм* (исток)¹⁰² а у Срему се свугде чују оба акцента¹⁰³. У Пиви и Дробњаку је *идѣм — идѣмо и идѣмо — идѣу*¹⁰⁴.

17) У данашњем тришићком говору је, као у Вука, *идѣјемо* и сл. У шумад.-војвођ. диј.¹⁰⁵ је *идѣјемо* и *идѣјемо*. У Пиви и Дробњаку је *идѣјем* а само у Дужима *идѣјем*.

18) У данашњем тришићком говору, код Вука и у Мачви¹⁰⁶ је *чѣшљаѣте*, а у Пиви и Дробњаку *чѣшљамо*¹⁰⁷.

19) Као код Вука и у шумад.-војвођ. диј.¹⁰⁸, и у данашњем тришићком говору је *идѣсјају* и сл. а у Пиви и Дробњаку *идѣсјају* и *идѣсјају*¹⁰⁹.

20) Као код Даничића, и у данашњем тришићком говору је *свѣдѣчѣм*, док у Пиви и Дробњаку *с'дѣдѣчѣм*¹¹⁰.

21) Као и код Даничића и у Мачви¹¹¹, и у данашњем тришићком говору је *идѣрѣм*, а у Пиви и Дробњаку *идѣрѣм*¹¹².

22) У Даничића, данашњем тришићком говору и у шумад.-војвођ. диј.¹¹³ је *идѣлѣ* (3. пл. през.), а у Пиви и Дробњаку *идѣлим*¹¹⁴.

⁹⁸ ЗбМСФЛ VI 133. Московљевић, о. с. 84.

⁹⁹ СДЗб X 321—322.

¹⁰⁰ Московљевић, о. с. 83.

¹⁰¹ ЗбМСФЛ IV—V 227.

¹⁰² ЗбМСФЛ VI 134.

¹⁰³ СДЗб XIV 293.

¹⁰⁴ СДЗб X 322.

¹⁰⁵ СДЗб XIV 298. ЗбМСФЛ VI 135. Московљевић, о. с. 83.

¹⁰⁶ ЗбМСФЛ VI 136.

¹⁰⁷ СДЗб X 325.

¹⁰⁸ ЗбМСФЛ VI 136.

¹⁰⁹ СДЗб X 326.

¹¹⁰ СДЗб X 325.

¹¹¹ ЗбМСФЛ VI 136.

¹¹² СДЗб X 326.

¹¹³ Мој материјал.

¹¹⁴ СДЗб X 325.

23) У данашњем тришићком говору је, као код Даничића и у шумад.-војвођ. диј.¹¹⁵, *живимо*, а у Пиви и Дробњаку још и *живимо*¹¹⁶.

15. Сводећи ово излагање о разлици између данашњег тришићког говора и говора Пиве и Дробњака треба да нагласим да се данашњи тришићки говор, разликујући се од Пиве и Дробњака, готово увек слаже с Вуком а у највећем броју случајева слаже се и са шумад.-војвођ. дијалектом.

О разликама између данашњег тришићког говора и Вука говорио сам напред.

Пун паралелизам између данашњег тришићког говора, Вука и шумад. војвођ. диј. постоји

А) У вези са гласовима у случају наведеном под 1а) (*видиши*).

Б) У вези с акцентом у случајевима наведеним под: 1) (*и́рeсeм* према *и́рeсeм* у Пиви и Дробњаку), 2) (одсуство дужина типа *кру̀шкама*; *гáрaв*, *кíшнáсцi*; *гíчyши*, *и́ддáши*, *мíслíши*), 3) (ситуација у проширеном ном. пл. именица типа *гáд*), 5) (пл. *кључeви*), 6) (нема лок. синг. неутр. типа *злáшу*), 7) (*рyкy*), 8) (нема појава у акценту неодређеног придевског вида типа *ндe — ндeвa — ндeво* и сл.), 9) (нема заменичке ситуације *мeнe — кoд мeнe*), 10) (нема преношења типа *двa бра́шa*), 12) (*нáши* према *дoћи* (и *дoћи*) у Пиви и Дробњаку), 14) (*жeлíмо* и сл. према *жeлíмо* (и *жeлíмо*) у Пиви и Дробњаку), 15) *исíдeчe* према *о́илeшeм* у Пиви и Дробњаку), 18) (*чeшлáшe* према *чeшлáмо* у Пиви и Дробњаку), 19) (*и́усíшaју* према *и́ишaјy* (и *и́ишaјy*) у Пиви и Дробњаку), 22) (*вoдлe* према *вoлíм* у Пиви и Дробњаку) и 23) (*живíмо* према *живíмо* у Пиви и Дробњаку).

В) У вези с облицима случај наведен под 9) (*ми би и́сacи*).

Мислим да се у овоме смислу може говорити о србијанској варијанти Вуковог херцеговачког говора.

16. Далеко је мања црта којима се данашњи тришићки говор слаже са Вуком а разлики не само од Пиве и Дробњака него и од шумад.-војвођ. диј. То су случајеви у вези с акцентом наведени под: 11) (*однeши*), 16) (*и́дeм*), 17) (*и́и́јeмо*). Занимљиво је да се у случајевима наведеним под 11. и 17. шумад.-војвођ. диј. слаже са Пивом и Дробњаком (бар до извесне мере).

¹¹⁵ Мој материјал.

¹¹⁶ СД36 X 327.

IV. *Развићак данашњег тришићког говора и место Вуковог језика у његовом развићку*

17. Кад се узме у обзир оно што сам овде рекао о тришићком говору, затим моје излагање у радовима „Сремски говор“ и „Прилог проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта“, где, разуме се, говорим и о развиту северозападних србијанских говора који припадају шумад.-војвођ. диј., може се указати на три сукцесивне фазе у развиту данашњег тришићког говора.

18. Прва фаза: период пре динарских досељавања. С обзиром на то да је тришићко становништво досељеничко, сам Тришић није могао одржати непрекинут континуитет са предмиграционим слојем. Али, као што сам рекао у уводу, Боривоје Ж. Милојевић наводи да у Јадру има и старинаца из ранијих времена. Рекао сам и то да Тришић треба гледати у светлости јадарског говора као целине. А у том реду мисли треба рећи и ово: Када су се прилике смириле после миграција, нема сумње да су и извесне предмиграционе говорне црте почеле да заузимају своје место приликом формирања онога што би се могло назвати савременим јадарским оди. тришићким говором.

19. Које су то црте? Ту пре свега долазе оне појаве у којима се данашњи тришићки говор не слаже ни са Вуком ни са Пивом и Дробњаком а чија је старина утврђена у радовима из историјске дијалектологије.

1) О односу префикса *ѣрѣ-* и *ѣри-* дао сам објашњење у претходном излагању.

2) У својој дисертацији „Сремски говор“ указао сам на старину некојих неакцентованих дужина које постоје у шумад.-војвођ. диј. а нема их код Вука и Даничића¹¹⁷. Како оне постоје и у данашњем тришићком говору, јасно је да је и овде њихова старина неоспорна.

3) У своме раду „Придевски акценат у мачванском говору¹¹⁸ а и у дисертацији „Сремски говор“¹¹⁹ показао сам старину појаве која се манифестује тако што је у Мачви и у Срему знатно више двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (˘ или ˘˘) а у одређеном виду добивају (˘) на првоме слогу. Ова појава, као што је напред речено, постоји и у данашњем тришићком говору где је њена старина такође неоспорна.

¹¹⁷ СДЗб XIV 394.

¹¹⁸ ЈФ XXIV 321—326.

¹¹⁹ СДЗб XIV 390.

4) О старини акцента *мѣнѣ* — *кдд мене* писао сам у својим радовима „Једно акценатско питање“¹²⁰ и „Сремски говор“. Ова појава постоји и у данашњем тришћком говору и указује на предмиграционе трагове у Јадру.

20. Разумљиво је што су малобројне појаве које говоре о предмиграционој ситуацији у јадарском говору: старинаца у Јадру нема много а досељеници су ову област дословно преплавили. Важно је истаћи да све четири наведене предмиграционе јадарске појаве постоје и у шумад.-војвођ. диј., што несумњиво указује на предмиграциону блискост јадарског и шумад.-војвођ. терена.

21. Друга фаза: динарска досељавања. Њу потврђују појаве у данашњем тришћком говору у којима се он слаже са Пивом и Дробњаком.

22. Потребно је, најпре, рећи коју реч о самој четвороакценатској системи, једнакој, дакако, и Тришћу, и Вуку и Пиви и Дробњаку. Бел и Ћ за шумад.-војвођ. диј. с правом претпоставља¹²¹ да је четвороакценатска система у њему раширена динаризацијом. Не би било оправдано тврдити да је апсолутно тако било и у Јадру. Можда је ипак боље допустити могућност да је близина Јадра динарским жарштима у којима је настала четвороакценатска система омогућавала зачињање сличних процеса и у самом јадарском говору. Но и у томе случају ваља истаћи плодотворан утицај динарске имиграције у ширењу и учвршћивању књижевне четвороакценатске системе у Јадру.

23. Иначе, и међу појавама које постоје и у данашњем тришћком говору и у Пиви и Дробњаку има неколико категорија.

То су најпре оне појаве у којима се данашњи тришћки говор слаже и са Пивом и Дробњаком и са Вуком и са шумад.-војвођ. диј. У питању су несумњиво појаве које су донели ранији досељеници, чим су могле да се тако широко распрострају. То је, у вези са акцентом, ситуација у ген. пл. именица *о/јо*-основа маск., затим ситуација у глаголском придеву радном типа *дѣровѣла*, *дѣжѣла*, *дѣћѣла*. Овде бих навео и глаголски придев радни глагола *чѣшати* — *чѣшѣ*, који тако гласи и у Пиви и Дробњаку¹²², и у Даничића, и у данашњем тришћком говору и у Мачви¹²³, иако је у Поцерини *чѣшѣ*¹²⁴.

¹²⁰ ЈФ ХХIII 227—233.

¹²¹ Глас 78, стр. 116—117.

¹²² СДЗб X 366.

¹²³ ЗМСФЛ VI 132.

¹²⁴ Московљевић, о. с. 79.

24. Има извeстан број појава којима се данашњи тршићки говор слаже с Пивом и Дробњаком и шумад.-војвођ. диј. а разликује од Вука односно Даничића.

У вези са гласовима треба, најпре, навести контракцију завршне вокалске групе у глаголском придеву радном — појаву, иначе, општесрпскохрватску, чије сам одсуство код Вука раније објаснио. Промена, пак, *ж* у *р* у *мдрѣм* свакако показује да су је донели Динарци који су дошли касније од Вукових предака и који нису били од утицаја на војвођанске говоре.

У вези с акцентима ваља, најпре, указати на придеве типа *мѹмѹѹв*, *дчѣв*, *сѣсѣирѣн*. О њима в. мој рад „Дужина суфиксовог вокала код присвојних придева на *-и*, *-ов (-ев)* у Вука и у данашњем тршићком говору“¹²⁵. — Ситуација у лок. синг. именица *ојѹо*-основа маск. вероватно је плод новијег развитка. — Можда се то може рећи и за пл. именица неутр. *и*-основа типа *дугмѣиша*. Али ће свакако дублетски акценат глаголског придева радног од тросложних глагола сложених од *ићи* бити из периода ране динаризације (*иѹишѹ* — *иѹишѹѹ*) а исто се може рећи и за 1. и 2. пл. през. типа *иѣчѣмо* (Даничићево *иѣчѣмо* производ је новијег уједначавања акцента у свим лицима през.). — За глаголски придев трпни глагола типа *учињѣиши* Даничић не наводи акценат *учињѣна* какав је у Пиви и Дробњаку, данашњем тршићком говору и у Мачви. Но ако је тако код Даничића, ми још увек не знамо није ли код Вука било као што је данас у Тршићу.

25. Има, затим, појава којима се данашњи тршићки говор слаже са Пивом и Дробњаком и Вуком а разликује од шумад.-војвођ. диј. Њих су свакако учврстили они познији Динарци који нису могли у шумад.-војвођ. диј. дејствовати на начин и у мери како су то чинили у Јадру. Тако се може објаснити што у данашњем тршићком говору, баш као и у Пиви и Дробњаку и у Вука, постоје само акценти *ѹмрѣиши*, *исѣѣкла*, док се, као што је познато, у шумад.-војвођ. диј. јављају дублети: *ѹмрѣиши* — *умрѣиши*, *исѣѣкла* — *исѣѣкла*.

26. Постоје, даље, у данашњем тршићком говору појаве којима се он слаже са Пивом и Дробњаком а разликује и од Вука и од шумад.-војвођ. диј. Њих су свакако донели Динарци који су дошли у Тршић касније од Караџићевих, вероватно у другој половини 18. века, када је и дошао највећи број досељеника из Херцеговине, Дробњака и Пиве. Такав је, нпр., акценат ном. пл. *вѣнци*, *мѹмци*, метатонијски акценат *нѹ врѣиша* и акценат през. *иѹзовѹ*.

¹²⁵ Ковчежић, књ. III (1960), стр. 183—185.

27. Има, најзад, појава за које је, мислим, оправдано тврдити да су их у данашњи тршићки говор (и у шумад.-војвођ. диј.) донели босански досељеници. То је, најпре, промена личних имена *Драго-Драгић-Драгин*; затим, заменички акценат *двај, двај*, познат данашњем тршићком говору, шумадијско-војвођанском диј., фојничком¹²⁶ и по-савском славонском¹²⁷.

28. Трећа фаза: постдинарски развитак. Већ сам истакао да су, пошто су се примириле прилике после динаризације, приликом формирања данашњег јадарског говора понова почеле да, као острвца после опадања набујале реке, искрсавају преддинарске одлике говора овога краја. Говорио сам које су гласовне и акценатске појаве у питању. Но није само то карактеристика развитка тршићког односно јадарског говора после снажних динарских имиграција. У ослобођеној Србији тршићки се говор нашао под утицајем шумад.-војвођ. диј. У вези са гласовним појавама ту је пре свега ширење екавизма, о чему сам раније говорио. Тај утицај није остао без последица и на тршићку акценгуацију. Њиме сам протумачио губљење дужина у данашњем тршићком говору. С обзиром на то да није у питању велики број категорија у којима се у данашњем тршићком говору губе дужине, не може бити говора о преддинарском континуитету између источнијих србијанских говора и овога терена, какав је иначе случај у шумад.-војвођ. диј., већ је у питању баш утицај северних србијанских говора који припадају шумад.-војвођ. диј.

29. У целокупном овом излагању одређен је и однос Вуковог језика према данашњем тршићком говору и место Вуковог језика у развитку тршићког говора. Вуков језик, да то поновим још једном, представља ону етапу у развитку тршићког говора када су овај терен заплуснули Динарци и учинили га zasiћеним херцеговачким (тачније: источнохерцеговачким) језичким особинама. Доцније, када су се прилике смириле, иако нису нарушени суштински односи створени динаризирањем, ипак су поново почеле да искрсавају и понеке раније говорне црте овога краја, а, разуме се, дошло је и до даљег развитка.

С друге стране, чињеница што и код Вука има нарочито акценатских особина једнаких данашњем тршићком говору али различитих од Пиве и Дробњака несумњиво говори да је и код Вука већ у питању бар зачетак формирања србијанске варијанте динарске акценгуације.

30. V 1964. г.
Београд

Берислав М. Николић

¹²⁶ Dalibor Brozović, Ljetopis JAZU 62, стр. 379.

¹²⁷ Stj. Ivšić, Rad, 197, стр. 38.

Резюме

СООТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ГОВОРом Тршича в настоящее время
и языком Вука Караджича

Берислав М. Николич

В начале работы автор говорит о происхождении населения Тршича (Ядара), дальше указывает на главные различия между говором Тршича в настоящее время и языком Вука. Затем он показывает, в чем основная разница между теперешним говором Тршича и говором Пивы и Дробняка; наконец, говорит о развитии тршичского говора и о месте, которое язык Вука занимает в этом развитии.

Автор устанавливает три сукцессивные фазы в развитии говора Тршича [1) период до динарского заселения; 2) динарское заселение; 3) постдинарское развитие] и показывает основные характеристики каждой из этих фаз.

Принимая во внимание тот факт, что говор Тршича в настоящее время представляет свободную смесь экавского и иекавского произношения, и что в более ранних трудах Вука и в его переписке есть заметные следы экавизма, автор допускает возможность, что экавская инфильтрация началась в Ядаре еще в эпоху Вука, не исключая и несомненное влияние экавской среды, в которой он вращался.

ЈЕДНО ПОРЕЂЕЊЕ ВУКОВА ЈЕЗИКА СА ГОВОРИМА ЈЕКАВСКЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

Вук Караџић је рођен у селу Тршићу, мјесту које се и на најновијим картама штокавског дијалекта налази у границама источно — херцеговачког говора. Ту је рођен и Вуков отац Стеван, а Вуков дјед Јоксим (Бандула) доселио се у Србију „послије оног времена кад је Млатишума излазио у Куче (1730—1740) из Дробњака из села Петнице“¹.

И остали Тршићани, сви осим једнога, који су у доба Вукова дјетинства живјели уз Жеравију, рјечицу која протиче кроз Тршић, били су херцеговачког поријекла. Сви су они дошли из крајева који су до Берлинског конгреса припадали Херцеговини, а који данас припадају С. Р. Црној Гори², али који по најбитнијим својим особинама — фонетским, морфолошким и акценатским — и даље остају у кругу херцеговачког говора³.

Мада је Вук припадао другој генерацији која је рођена у Тршићу, захваљујући томе што је растао у средини која је била херцеговачког поријекла, он је понио из родног краја основне карактеристике говора постојбине његових предака, а међу њима и најизразитију — ијекавизам.

У Поговору (Примјечанију) Пјеснарице⁴, Вуковом првјенцу, читамо да су те пјесме писане јекавски због тога што је такав изговор њен састављач — Вук — чуо од своје мајке, уз то још и због тога што се тако говори у крају гдје је он слушао те пјесме⁵. Истина, рефлекс

¹ Љуб. Стојановић: Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд 1924, стр. 1.

² В. Љуб. Стојановић, *op. cit.* стр. 1.

³ За говор Дробњака в. Јован Л. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, Јужнословенски филолог XVII, 1—114; за говор Никшићке жупе в. Д. Вушовић: Дијалект источне Херцеговине, СДЗБ III, 1—70.

⁴ Вук Стефановић Караџић: Мала простонародња славеносербска пјеснарица, у Виени 1814.

⁵ Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме, књ. I, државно издање, Београд 1891, стр. XI.

ћ какве налазимо у Вуковој писаној ријечи из првог периода његова рада⁶ нису идентични са рефлексима ћ које налазимо у савременим говорима јекавске Херцеговине⁷. Мада је и тада јасно осјећао разлику између рефлекса ћ у дугим и кратким слоговима⁸, он још није био у стању да све нијансе херцеговачког ијекавизма довољно јасно и графички искаже⁹. Тек у другом периоду Вукова рада, тј. од 1818, у његовој писаној ријечи налазимо онакве рефлексе јата какве познаје и савремени књижевни језик ијекавског изговора, а то ће рећи рефлексе које још налазимо и у говорима источнохерцеговачког типа.

Вукова писана ријеч из првог — предријечничког периода зна и за неке друге особине које никако нису донесене са херцеговачког тла, односно које нису и особине савремених херцеговачких говора. Ми овдје указујемо само на неке од тих особина:

а) Сугласник *д* када се нађе испред је од ћ на тлу јекавске Херцеговине редовно се јотује и имамо: *ђевојка*, *ђеца*. Код Вука у Пјеснарици и Писменици¹⁰ налазимо и потврда за неизмијењену групу *дје* у примјерима ове врсте: *дјело* (Грам. списи I 5), *дјела* (ор. cit.), *дјелу* (ор. cit. 6), *двоје дјецз* (ор. cit. 31); као и: *девовање* (Пјеснарица, 33), *девојком* (ор. cit. 33), *деца* (ор. cit. 41), *девојка* (ор. cit. 24), *лиџа девојка* (ор. cit. 28)¹¹.

⁶ Периодизација Вукова рада може бити различита. Армин Павић разликује три периода, и то: први период од 1814. до 1818; други период од 1818. до 1836; трећи период од 1836. до 1864 (А. Pavić: Djuro Daničić umre 17. studenoga 1882. Rad JA књ. 77, стр. 158). Љубомир Стојановић даје овакву периодизацију Вукова рада: први период од 1814. до 1815 — то су први покушаји; други период од 1815. до 1818. Стојановић назива — доба учења и рушења тадашњег стања у књижевности, трећи период — стварања и заповедања — је од 1818. до 1864. У овоме раду ми полазимо од Павићеве периодизације Вукова рада.

⁷ О подјели говорног подручја јекавске Херцеговине и рефлексима ћ у херцеговачким говорима в. А. Пецо: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, стр. 13—23.

У првом периоду рада Вук је имао великих потешкоћа око изналажења праве графичке вриједности за рефлексе ћ. Неуједначеност у писању тих рефлекса заступљена је како у списима граматичке природе, тако и у пјесмама и приватним писмима из тога периода.

⁸ Граматички и полемички списи, књ. I, стр. 152.

⁹ Павић у већ наведеном раду каже да је и Вуку, иако је био поријеклом Херцеговац „требало доста времена док је спознао . . . како по тому нарјечју (тј. ијекавском) сваку ријеч треба писати“ (стр. 138).

¹⁰ Скупљени граматички и полемички списи, књ. I.

¹¹ И савремени тршички говор зна за јотовање у примјерима овога типа, Берислав Николић; *Данашњи тршички говор*, у ЈФ XXIII, 265.

б) Предрјечнички период карактерише и употреба гласа *x*. Истина, Вук ни тада не употребљава досљедно овај глас, али у том периоду глас *x* се знатно чешће јавља него у другом периоду његова рада (исп. примјере: *хоићео, захџиваше, хоиће ло, у Херцеговини, нахиљ, Хорватској, харџице, хиљаду, хайдемо, дахице*; поред: *од њи, љросџи љесана, да и скуџља*; сви примјери из Пјеснарице). Наравно, ни ова особина Вукове писане ријечи предрјечничког периода никако није била у то вријеме и говорна особина његова родног краја¹³, нити пак особина родног краја његових предака¹³.

с) Указујемо на још једну особину која је заједничка свим говорима јекавске Херцеговине, а која, опет, није нашла своје мјесто у Вуковој писаној ријечи, како из предрјечничког периода, тако ни доцније. — То је сажимање вокала у радном глаголском придјеву. Вук, наиме, редовно пише: *чиџао, љјевао, љисао; довео, одвео; љросуо, насуо*. А ако у пјесмама и пише сажете облике, тј. ако их пише онако како их је чуо од пјевача, Вук их обиљежава као облике из којих је један вокал, поради стиха, испуштен: *чиџ'о, мог'о, рек'о*. У чланку „Критика у језику“, писаном 1842. Вук каже да се: „По гдјскојдјем мјестима народа нашега, а особито у Сријему и у Бачкој и у Банату, изоставља . . . у говору *a* испред *o* . . . и тако се говори *мог'о, рек'о, дош'о, коџ'о, серд'о*“¹⁴, и он то доводи у везу са истим облицима неких југозападних крајева у чијем се говору изоставља *o*: *мога, љиса, река*, али одмах додаје да је дужност књижевника да између више облика на које наилази у народним говорима за књижевне изабере оне који су најправилнији¹⁵. Овакво Вуково расуђивање 1842. сасвим је у духу његове опште тежње да у књижевни језик унесе оно што је и народно, а и најправилније; али је мало чудно како он у првим својим радовима у овој особини није пошао за народним говорима¹⁶. Говор Пиве и Дробњака, тј. говор постојбине Вукових предака, као и сви говори данашње јекавске Херцеговине, а и говор родног мјеста Вукова, једино знају у оваквим облицима за сажете вокале¹⁷. Познато је да сажимање ове врсте налазимо и код ду-

¹³ Берислав Николић, *op. cit.*

¹⁴ Јован Вуковић, *op. cit.* 34.

¹⁵ Граматички списи III, 95—96, 196. в. и Граматички списи II, 33.

¹⁶ Граматички списи III, 96.

¹⁷ Можда се и овдје Вук угледао на Луку Милованова у чијем је Опиту „наша побуду и за многе друге ствари“ (Рајић, *op. cit.* 270).

¹⁸ А. Пецо, Говор источне Херцеговине, стр. 42—44; в. и Берислав Николић, *op. cit.* 270.

бровачких писара из XVII вијека¹⁸. Све ово, опет, упућује на закључак да је и Вук из свога родног дома морао понијети управо сажете вокале у радном глаголском придјеву типа *дошо, узо, мешино*, али је он те облике одмах у почетку напустио и прихватио оне који су правилнији, али не и распрострањенији. Ова особина Вукова језика говори о његовој изразитој способности да одабере нешто што је, хронолошки гледано, старије, па као такво, мсжда, и исправније¹⁹. Ја бих уз ово додао да и ова особина Вукове писане ријечи, макар се она и раније јавила у његовим дјелима, иде међу оне које је он назвао „господским“, као и *дјевојка* и *шјераши*.

d) За Вуков језик из предрјечничког периода, а и доцније, карактеристична је и употреба глаголских прилога, нарочито прошлога исп.: *појаливши анове* (Прва година војевања... 16), *љобивши и раићеравши субаше* (исто, 16), *поједавши* (исто, 18), *ирешавши, чувши* (исто, 21). У народним говорима источнохерцеговачког типа овај се облик ријетко срета²⁰ и зато је Решетар у праву када констатује да ни Вук, као ни било који други књижевник, није говорио онако како је писао; уз то није писао литерарне радове као приватна писма²¹. Као што ће се ниже видјети, Вук је тежио да у граматичким радовима буде досљедан самоме себи, да буде чисти ијекавац; у преписци, међутим, он се често заборављао и писао онако како је, вјероватно, и говорио у свакодневном животу (в. ниже).

Све ово, опет, упућује на један други закључак: Вуков језик ни у првим његовим радовима, нити икада доцније, није био сасвим идентичан са народним говорима било кога краја наше језичке области (видјели смо да он у првом периоду пише: и *дјевојка* и *шјераши*; затим *чашао, насуо*; тада пише и: *с њим, од њебе*, употребљава глаголске прилоге, а све ове особине његове писане ријечи у то вријеме нису биле својствене говору његова Трипића, нити их данас налазимо у говору постојбине његових предака — Дробњаку, као ни у источнохерцеговачком говору). Мада се Вук цијелог живота борио за побједу народног језика у литератури, од првих његових корака ка реформи језика и правописа он је почео да бира из богате ризнице народних говора оне особине које ће моћи постати општенородне и као такве бити при-

¹⁸ В. М. Реџетар: *Primorski leksionari XV vijeka*, Rad 134, стр. 152 као и *Jezik M. Držića*, Rad 248, стр. 147.

¹⁹ Т. Маретић: *Gramatika i stilistika I*, стр. 6, више о овоме в. ниже.

²⁰ *Говор источне Херцеговине*, 158.

²¹ М. Реџетар, приказ Маретићеве Граматике и стилистике, *Slavia XI*, 585.

хваћене од свих који се служе језиком за чију се демократичност Вук и залагао.

Колико је Вук био обазрив при одабирању говорних особина за свој књижевни језик, и то од самога почетка његова рада, показује и овај примјер. У народним говорима свих језика, па и нашега, честе су гласовне промјене: асимилација и дисимилација. На подручју штокавског дијалекта познате су асимилације сугласника у примјерима типа: *ш њим*, *з брашом*, *који куће*, *иоји крушком*. Вук је знао за ову фонетску појаву, и у Предговору Рјечнику (1818) он наводи: *ш њим*, *ж ђаком*, *з богом*, *бес иосла*, *ириш кућом*, *ири шобом* као особину народних говора, али сам није тако писао. А није тако писао због тога, како сам каже, „што у писању овако далеко нијесу ишли ни Грци ни Латини“. Због тога ни он није смио да иде до краја у свом фонетизму²². Истина, он дозвољава да се и тако пише, јер народ тако говори. Овакав Вуков став у то вријеме био је и нужан и оправдан. То је вријеме када он стоји иза начела — пишати као што народ говори —, а пошто народ говори *ш њим*, и *ириш кућом*, а да би сам поштовао прокламовано начело, морао је дозволити и да се другачије пише него што је он тада писао²³. Али кад је мало боље упознао народне говоре, кад је сâм констатовао да у народним говорима има и повише особина које не могу ући у књижевни језик коме је он ударио темеље, Вук је за тај језик узимао оно што је „љепше и удесније“, без обзира на то да ли је то у исто вријеме и најраспрострањеније²⁴.

Како видимо, још у првом периоду Вукова рада његов књижевни језик, иако је био заснован на народним говорима „почео се одвајати од народног говора и оних крајева из којих је поникао — а колико је то морало вредети за оне делове нашега народа на које је он пренесен у интересу јединства наше књижевности и њене лепоте“²⁶ и зато је

²² Граматички и полемички списи II, 86.

²³ Исп. код Белића: „Иако је у принципу тражио да сваки пише својим говором, ипак му се све чинило да се не мора у књижевном језику употребљавати све што се наводи у народном“ зато он и тражи од књижевника да бирају најправилније облике и да се тако створи општи књижевни језик (cf. А. Белић Глас СКА 82, 172).

²⁴ В. Граматички списи III, стр. 3 као и А. Равић, op. cit. 143.

²⁶ А. Белић: Вукова борба, 82. Милка Ивић у раду: Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику I, полазећи од говора „образованих људи из Србије и Војводине“ оспорава књижевну вриједност многим особинама које налазимо у Вукову језику, иако су те особине још увијек и особине других области наше језичке територије, то чак и оних које се сматрају најужом основицом нашега књижевног језика. Али се ми питамо колико ће се и језичких стручњака и љубитеља лепоте и правилности нашега књижевног језика сложити с оваквим мишљењем.

Новаковић сасвим у праву када констатује да се језик каквим су писали Вук и Данитчић нигдје у свим појединостима не говори у народу „макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила“²⁶.

Дакле, предрјечнички период Вукова рада зна за доста говорних особина које никако нису и особине херцеговачких говора. Временска разлика овдје није имала свога удјела, не бар у развоју оних особина на које смо ми већ указали као на разлике између Вукова језика предрјечничког периода и говора савремене јекавске Херцеговине. Те особине Вукова језика, које нису понесене са херцеговачког тла, добрим дијелом су посљедица његовог поправљања језика²⁷. Мада и у периоду од Рјечника (1818) до Пословица (1836) има одабирања и дотјеривања језика, тај период зна за много више типично херцеговачких особина него друга два периода. Осим тога, а то је за нас овдје значајно, Вуков језик другог периода његова рада по цјелокупној својој структури, а посебно по фонетским особинама, о којима је првенствено ријеч у овоме раду, врло је близак и савременим херцеговачким говорима. Рјечником, дакле, не само да је завршен један тепшки период Вукова рада, него је Рјечником завршен „рад Вуков као законодавца српскога књижевног језика“ (Кулаковски), и „све што је после урадио сведи се на поправљање, проширивање и утврђивање онога што је овде (тј. у Рјечнику А. П.) изнео“ (Јљуб. Стојановић)²⁸.

Основне фонетске карактеристике Вукова језика из периода од 1818. до 1836. углавном су и карактеристике наредних говора данашње јекавске Херцеговине. У првом реду ту треба истаћи недосљедност у употреби гласа *x*, употребу примјера са најновијим јотовањем; *ђевојка*,

²⁶ Глас СКА, књ. X, стр. 62; А. Белић Глас 82, стр. 105; Вукова борба, 81; М. Rešetar, *Slavia* XI, 585.

²⁷ О овоме в. Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме I, Београд 1891, XXXIV.

²⁸ А. Павић каже да је Вук у другом периоду српски језик фотографисао онако како се говори (op. cit. 146). Ова Павићева констатација начелно узета потпуно је тачна, али ће бити много правилније ако се каже да је Вуков језик тога периода *без мало* говор преносио на папир. Ову модификацију потребно је учинити због тога што ни од 1818. Вуков језик није био вјерна слика народног говора било које области на подручју штокавског дијалекта. И у том периоду је било, као што је овдје већ речено, одабирања појединих особина, ни тада није све узимано из народних говора. Неке су типично народне особине напуштене, а друге су налазиле своју примјену у његовим писаним текстовима иако нису биле говорне особине народних говора чији је језик Вук давао у својим дјелима (о Вукову еклетицизму тога периода в. код Белића, Глас 82, 105. и 173. као и Maretić, *Gramatika* III, 108).

ћераиш; *живљии*, *ширљии*, *сербљии*, *срмљии*. Истина, Вук је још почетком треће деценије прошлога вијека констатовао да се у Сарајеву говора *дјевојка* и *шјераиш*²⁰, а 1823. у Предговору српским народним пјесاماма он каже да: „Бошњаци по варошима, а особито Турскога закона, не промјењују, као што је у Ерцеговачком нарјечију обично пред *ј д у ђ*, ни *ш* у *ћ* н.п. *дјевојка*, *дјед*, *дјеца*, *шрелјијши*“²⁰. Мада је ову особину констатовао почетком тридесетих година, он је није одмах прихватио и почео примјењивати у својим писаним текстсвима. Требало је да прођу још скоро двије деценије па да ову „господску и варошкву“, а не никако и особину источнохерцеговачког говора, Вук прихвати и за књижевну особину ијекавског изговора²¹.

Мада ми свдје дајемо једну компаративну слику Вуксве фонетике и фонетике савремених говора ијекавске Херцеговине, потпуности ради даћемо и кратак сврт на онес који постоји између говора постојбине Вуксвих предака — Дрбњака и Вуксва језика²².

Једно поређење Вукова језика са језиком Дрбњака налазимо у раду Ј. Вуксвића: Говор Црне и Дрбњака (ЈФ XVII). Вуксвић ту констатује да између говора дрбњачких сељака и књижевног језика заснованог на народним говорима херцеговачког типа у које спада и дрбњачки говор има доста разлика. Те разлике не огледају се само у употреби гласова *х* и *ф* или гласовних група *шје*, *дје* у књижевном језику, којих

²⁰ Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме I, 1891, стр. XLVIII — XLIX.

²⁰ Оп. cit. Уз ове примјере Вук ту још наводи и *брашја*, *нешјак* што је особина архаичнијих говора Босне. У вези са примјерима типа *дјевојка*, *шјераиш* Маретић примјењује да ту „нема ништа ни фино ни господско, већ је то старији изговор, а тим што је старији, уједно је и правилнији, па кад се до нашега времена сачувао макар у малом дијелу народа, његова му већа правилност даје право да уђе у књигу“ (Граматика III, 18). Али ово Маретићево расуђивање неће бити у потпуности тачно. Све старије особине, на које се и данас налази у неким народним говорима, никако не заслужују да буду прихваћене и за књижевни језик. И босански примјери *брашја*, *нешјак* су архаизми, па ипак се ни Маретић није залагао да и они уђу у књигу. Шта да се, тек, каже за архаичније акценте. Познато је да на доста великом подручју штокавске територије немамо Вукову акценатску систему, него управо неку архаичнију акценацију, па и поред те њихове архаичности нико и не помишља да и двоакценатску систему прогласи књижевном. Вуково одређење за старије фонетске облике типа *дјевојка*, *шјераиш*, као и поновно враћање гласа *х* у писану ријеч, ишли су у прилог његовој тези о општем књижевном језику свих Срба и Хрвата, свих оних који говоре српскохрватским језиком.

²¹ В. Граматички и полемички списи III, 36—37, као и А. Белић: Вукова борба, 153.

²² О разликама које постоје између дрбњачког говора и говора источне Херцеговине в. у мом раду: Говор источне Херцеговине, стр. 17—20.

опет нема у дробњачком говору, већ међу њима постоји и читав низ других разлика. Вуковић, и не без разлога, истиче да развитак језика није био исти код Вукових земљака који су доселили у Тршић и оних чланова њихових породица који су остали на старим огњиштима. Уз ово треба указати и на чињеницу да су Вукови земљаци од њихова пресељења у Тршић до Вукова рођења ту провели скоро пуних пет деценија (1740—1787) а то, опет, значи да је на тршићком тлу до Вукова рођења била извршена једна смјена генерација. Од 1787. па до Писменице (1814) прошле су још скоро пуне три деценије, а то говори да је типични херцеговачки говор јекавског изговора, који су Вукови преци донијели са подручја старе Херцеговине, ту, на тршићком тлу, могао, а и морао доживјети и неке измјене: нестале су неке типичне особине херцеговачких говора; са друге стране нешто је у њихову говору прилагођено и говору старосједјелаца Јадра и околине. За потврду овога мишљења ми се можемо позвати и на самога Вука. По његовим ријечима у Тршићу су „само стари људи, који су се изродили у Херцеговини, говорили: *граг, кожуг, мијег, овијег*, а остали не само што су говорили: *гра, кожу мије, овије, оније* итд.; него су се онима још и подсмјевали“³³. У савременом дробњачком, истина не и у савременом источнохерцеговачком говору, имамо управо онакав изговор наведених ријечи који је изазивао смијех код Вукових вршњака³⁴. Без сумње, било је и других особина које у Вуково вријеме нису биле тршићке, иако су биле типично дробњачке, односно херцеговачке у ширем смислу овога појма.

Све ово је и разумљиво и потпуно схватљиво. Управо, било би и несхватљиво и недијалектички кад не би било тако. Живот од скоро осам деценија у новој средини, макар она била и доста хомогена и претежно ијекавска³⁵, морао је оставити својих трагова и на језику. Колико нова средина утиче на говор досељеника показује и овај примјер. Познато је да су у послеријатном периоду многи Херцеговци напустили своја стара огњишта и да су се настанили у равничарским предјелима Војводине. Мада су и они у новим насељима, у великом броју случајева, чинили већину, за непуне двије деценије они су се добрим дијелом прилагодили говору екавске околине — екавизирали су се, или су на путу да постану екавци. Млађе генерације говоре скоро искључиво екавски. Нешто слично могло се десити и у Вуковој постојбини, иако процеси екавизирања тих крајева, због различитих друштвено-економских ус-

³³ Граматички списи III, 9.

³⁴ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 35.

³⁵ Становници Вукова Тршића су сви, осим једнога, као што је већ речено, били херцеговачког поријекла, в. Љуб. Стојановић. *op. cit.* 1.

лова, нису по интензитету једнаки. Док су Вукови вршњаци и земљаци били неписмени, деца херцеговачких иселеника у Војводини похађају школе, прате штампу, слушају радио и сл., а све то убрзава екавизирање. Али је и за Вукове земљаке и вршњаке један моменат, на који овдје желимо указати, био од великог значаја. Сви они који су са херцеговачког тла прешли у Србију, више су били окренути Србији екавског изговора, која је управо у те дане била битку за своје национално и социјално ослобођење, него својој старој постојбини ијекавског изговора. Они су сада и економски више били везани за екавску Србију него за ијекавску Херцеговину. Све је ово имало одређени значај за формирање Вукова језика. Због тога је сасвим тачна мисао проф. Белића када каже: „Ако претпоставимо за часак да је дефиниција Вукова (о разликама између дијалеката А. П.) потпуно тачна, и ако прегледамо особине данашњих говора њоме обухваћених, видећемо, заиста, да она вреди само за неке делове говора . . . Према дефиницији о истоветности промена речи и разлици само у њ-ту, може се рећи да је њоме обухваћен само један део сремских говора, и то онај у Србији, и опет само један део херцеговачких говора, и то на првоме месту они који се налазе у Србији“⁸⁶. Зато ја и сматрам да Вук није понио из Тршћина онакав говор и онакав ијекавизам какав налазимо у његовим дјелима из другог и трећег периода његова рада. Код њега, и не ријетко, налазимо и екавизама, ово нарочито у преписци, тј. тамо гдје није морао да строго пази на исправност сваке написане ријечи (како је то, без сумње, радио у граматичким и полемичким списима), него је ишао за својим мислима преносећи их на папир без фонетских дотјеривања. Наравно, Вук је свој ијекавизам у току времена усавршавао⁸⁷, понекад је знао и да прихвати по коју особину ијекавских говора која никако није била и његова говорна особина; другачије речено, било је и код њега ијекавизама које је он имао само на папиру, а које никако није имао у свакодневном говору (рецимо: *неколики, њештио, њеко, његдје, лијеијем* и сл.)⁸⁸.

Према томе, ми овдје дајемо једно поређење Вукове фонетике, која није била у потпуности херцеговачка, и фонетике савремених говора јекавске Херцеговине. Вуков језик био је утолико херцеговачки што је имао поред ијекавизма, макар и недоследног, парадигму и акцентуацију херцеговачких говора. У многим појединостима, међутим,

⁸⁶ А. Белић: О Вуковим погледима на српске дијалекте, Глас СКА 82, 128.

⁸⁷ А. Pavić, op. cit. 138.

⁸⁸ Граматички списи III, 37—38, а и код Решетара, *Slavia* XI, 585.

Вуков језик се разликовао и од говора постојбине његових предака, и од говора данашње јекавске Херцеговине. Па и неке особине које Вук наводи као херцеговачке, најчешће су везане само за један дио херцеговачких говора (в. код јотовања и гласа *x*), и никако се не могу прогласити општехерцеговачким, а још мање источнохерцеговачки.

На неке од разлика које постоје између Вукова језика и говора данашње Херцеговине овдје је већ указано. На страницама које слиједи мало детаљније ће се говорити о овим питањима:

- 1) Рефлекси старога вокала *љ*;
- 2) Јотовања у вези са *је* од *љ*;
- 3) Употреба гласа *x*;
- 4) Неке сугласничке промјене;
- 5) Битне акценатске разлике између Вука и Херцеговине.

Прије него пређемо на рефлексе јата какве налазимо у Вукову језику и говорима јекавске Херцеговине, потребно је указати на сљедеће. Данашња јекавска Херцеговина не чини говорну цјелину. На том подручју разликујемо три говорна типа, и то: сјевернохерцеговачки³⁹, централнохерцеговачки⁴⁰ и источнохерцеговачки⁴¹. Сваки од ова три говора јекавске Херцеговине има нешто специфично своје што га одваја од других говора тога подручја. У овоме раду првенствено се полази од источнохерцеговачког говора који је по многим својим особеностима, нарочито по ијекавизму, најближи Вукову језику.

1) *Рефлекси старога вокала љ код Вука и у савременом источнохерцеговачком говору*

Вуков ијекавизам, као и многе друге особине његова језика, развијао се напоредо са развојем Вука као граматичара и кодификатора књижевног језика. Док је у предрјечничком периоду било лутања и тражења графичког еквивалента херцеговачком ијекавизму, у другом периоду вриједност *љ* јасно је дата, и то најприје у Предговору првом издању „Српскога рјечника“. У том предговору читамо да се *љ* „у Ерцеговачком нарјечију изговара на четири начина: а) *ђе* се на њему глас не отеже, онђе га изговарају као *је*, н.п. *бјелило, цвјетлови, њјевашн, рјечашн, умјетш, сјетина, вјечашн* и т. д. б) у оваковим ријечима послѣје *ѓ, л, н, ш*, претвори се *ѓ* у *ђ, л* у *љ, н* у *њ, ш* у *ћ*, а *љ* остане само *е*,

³⁹ Детаљније о овоме в. у моме раду: Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине, ЈФ XXV, стр. 300—302.

⁴⁰ Више о говору централне Херцеговине в. ЈФ XXV, 303—304.

⁴¹ В. Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV.

н. п. *ћед, ђевојка, ђеца, разбољейице, кољено, леса, иозелењейи, сийиђейице, ерђейи* и т. д. [испод текста Вук додаје: Послије *и* изговара се у ђекојим ријечима и као *је*, н. п. *ијеме, сийенаца, ијешийи, ијешийан, ијешийи* и т. д., а послије *д* врло ријетко, н. п. *иодјела здјела* (говори се и *жђела*)] в) а *ђе* би требало на њему глас отегнути, *онђе* се изговара *ије*, н. п. *бијело, ријеч, дијете* (род. *ђейейи!*), *цвијейи, сијено, вијек, иијевац, риједак (рјеђи)* и т. д. (Бешто се овако изговара *ије* и у онаковим ријечима, *ђе* је у садашњему Славенском језику *е*, н. п. *ијесак (ијесковијо), еријеме (времена, времений), млијeko (Мљечика), ждријебе (ждребеиша, ждребећи), јасиријeb (јасиребови, јасиребаси)* и т. д.) г) пред *ј* (я) изговара се као *и*, н. п. *сијийи, вијийи, гријийи* и т. д.⁴³“

У списима граматичке природе Вук се скоро досљедно придржавао напријед изнесених правила⁴³. Потврда за то није потребно наводити.

Пошто се о јотовању посебно говори у овој раду (в. ниже), ми ћемо се овдје задржати на рефлексима *ђ* у случајевима када они не утичу на измјену претходних сугласника.

1) Вуков ијекавизам слаже се са рефлексима *ђ* нашега источнохерцеговачког говора у основним принципима јатове замјене, тј. мјесто *ђ* у дугим слоговима има двосложно *-ије*, а мјесто *ђ* у данашњим кратким слоговима има једносложно *-је* (о изузецима в. ниже). Али између Вукових рефлекса *ђ* и стања које налазимо у говору данашње источне Херцеговине постоји једна уочљива разлика. Истина, та разлика не огледа се у квалитативним него у квантитативним нијансама тих рефлекса. Наиме, Вукови рефлекси, какве их је он дао у Рјечнику, и који су још увијек и књижевни, имају увијек *-ије* мјесто *ђ*, односно *-ије* мјесто *ђ*. У нашем источнохерцеговачком није искључиво такав квантитет тога слога. На том говорном подручју ја сам забиљежио слjedeће:

Мјесто *ђ* у данашњим дугим слоговима, осим изузетака за које зна и Вук и књижевни језик ијекавског изговора, у источнохерцеговачком је двосложна замјена, и то: 1) Када се *ђ* нашло под акцентом силазне интонације ту имамо: а) *ије; бијел, бијелā крџа, бијелē квџуле, блџед, бријег, цијел, цијев, цвијейи, гријех, лијей. лијечийи се, лијеве, мијех, нијем, илџенџи* и сл. и б) *ије: бијелџи, бријег, цијел, цијев,*

⁴³ Граматички и полемички списи, књ. II, стр. 21. Вук у овом периоду још не прави разлику између кратких акцената узлазне и силазне интонације.

⁴⁴ У правилима јужнога нарјечја Вук у толико мијења горња правила што мјесто *ђевојка* и *ђерийи* прописује *дјевојка* и *ијерийи* и што посебно указује на рефлексе *ђ* у генитиву плурала: *дјело-дјелā, мјесийи-мјесийи* (Граматички и полемички списи III, 302).

цијѣће, дијѣће (вокатив сингулара), *гријѣх, лијѣк, лијѣвѣ око, лијѣво, мријѣти, снѣг, вѣјѣк, звѣјѣр* и сл. 2) Када се **ѣ** нашло у дугом слогу узлазне интонације, поред двосложне замјене са кратким другим слогом, тј. поред рефлекса какав налазимо и код Вука, наш источнохерцеговачки зна још и за *ије*. Дакле, ту имамо поред: *о благовѣдѣти, бијѣла брада, цијѣла, цијѣна, дијѣће* и сл. још и: *бијѣда, на бријѣзу, цијѣна, ѿ свијѣту, нијѣће, одијѣло, ријѣка* и сл.⁴⁴

У вези са овим квалитетним особеностима двосложне замјене **ѣ** у источнохерцеговачком говору поставља се једно начелно питање: откуда ова дуљѣња другог слога и да ли то предсказује својѣње тога *ије* на *је*?

У постојбини Вукових предака, у пивскодробњачком говору, дуљѣње вокала *е* није искључиво везано за рефлексе дугог **ѣ**, него је то особина скупа гласова „који се састоји од једног неакцентованог вокала и другог акцентованог или неакцентованог *е*, између којих може бити или не бити гласа *ј*“⁴⁵. Тако у том говору имамо то полудуго *е* у: *чоѣка, чоѣчина, доѣница* за разлику од *ѣушиѣница* гдје тога дуљѣња нема. До овакве констатације ја нисам могао доћи на подручју говора данашње источне Херцеговине, и не бих ту особину могао објашњавати фонетски. На основу мојих проучавања говора јѣкавске Херцеговине чини ми се да се ова појава у нашем источнохерцеговачком говору може и другачије објаснити.

Како се на основу досада описаних говора овога типа може утврдити, за дуљѣње вокала *е* у двосложном рефлексу вокала **ѣ** једино не знају најисточнији говори херцеговачког типа. Такав је говор Ускока⁴⁶. Други говори овога типа: Пљевља⁴⁷, Пива и Дробњак⁴⁸ и Никшићка жупа⁴⁹ знају и за *ије* поред класичног *ије*. У нашем источнохерцеговачком та дужина знатно чешће се чује у мјестима која се налазе у близини

⁴⁴ Више примјера в. у мом раду о говору источне Херцеговине, СДЗБ XIV, стр. 47—56.

⁴⁵ Јован Л. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, стр. 15.

⁴⁶ Милија Станић: Говор племена Ускока у Црној Гори, Гласник САН V, св. 2, стр. 325—331, Станић ту даје: *снѣг, лијѣвог, на бријѣзу, у цијѣту, у свијѣту*.

⁴⁷ В. примјере код Ружичића: Акцентски систем пљеваљског говора, СДЗБ III, као: *дријен-дријена, дријем-дријема* (стр. 126) поред: *ѣијѣвацѣ, смѣѣвацѣ* (стр. 121), *дијѣлови, дријѣнови* (стр. 128).

⁴⁸ Ј. Вуковић у поменутом раду констатује да у пивскодробњачком говору „Узлазни акцент . . . гласа *е* из групе *ије* од **ѣ** стоји квантитетски између обичног кратког узлазног и дугог узлазног“ . . . стр. 14.

⁴⁹ Данило Вушовић: Диалекти источне Херцеговине, СДЗБ III.

централнохерцеговачког говора него у планинским мјестима, а ово, опет, упућује на закључак да се *ě* у *ије* и у источнохерцеговачком могло појавити под утицајем говора централне Херцеговине гдје је обично *je* или *jě*⁵⁰.

Како видимо, данашњи источнохерцеговачки говор слаже се са Вуком кад је у питању квалитативна страна двосложног рефлекса *ћ*; али кад је у питању квантитет другог слога те замјене, ту се јављају и разлике па поред класичне замјене (тј. *йје* и *ије*) на источнохерцеговачком тлу има још и *ијě* и *ије* са дужином за коју нема потврда у Вуковој писаној ријечи, а за коју, вјероватно, није знао ни Вуков говор.

2) Као што је овдје већ речено, Вук се у преписци није досљедно придржавао правила која је сам прокламовао и која је примјењивао у списима граматичке природе. У преписци, наиме, поред сталних екавизама као што су: *бреза*, *обећаиши*, *ведро*, *нека*⁵¹ за које зна и Рјечник и наш херцеговачки говор, налазимо још и ове екавизме, за које нема потврда из источнохерцеговачког говора:

а) *ћ*—*e*: *човек*⁵² (Преписка I стр. 14, 69, 179, 452, 457, 469; књ. II стр. 97, 239, 135, 536; књ. III 95⁵³); *човека* (I 93); *чоек* (I 471, 481; II 308, 315); *изео* (IV 132); *донео* (I 33), *видео* (V 256), *мрзело* (I 453); *целујући* (II 672); *од месеца* (I 93; IV 163); *йролеће* (I 93); *живеиши* (I 15, 238); *бежашии* (I 325); *овде* (I 221, 236, 387; II 96; V 204); *йоследњи* (V 115); *йоследњој* (I 287, 420); *йоследње* (I 68, 357; IV 158), *изгореле* (I 255); *йоследње двије књиге* (I 296); *йоследњег* (II 600); *видећете* (I 312; IV 76); *месџо Милоша* (I 320); *разумео* (I 333); *у моме леињом кайуиу* (I 354); *йролеишос* (I 361); *месџо* (II 95, 96, 239; IV 137); *йоследњега* (II 801; IV 140); *йоследњем* (IV 160, 166); *онде* (I 349); *осећам* (II 96); *деце* (II 97); *йо шелесном јунаишвиу* (Грађа за историју⁵⁴. . . 234); *видеиши* (II 239); *најлеише* (II 242); *леише* (II 254); *Немачком* (II 538); *Немачкој* (II 569); *долейишисани* (II 802); *драгоценија* (II 671); *дуговечно* (II 669, 672); *благоизволели* (II 667, 671); *желео* (IV 107); *йонедељак* (IV 114) *нечовека* (IV 106);

⁵⁰ А. Пецо: Мјесто централнохерцеговачког говора . . . ЈФ XXV, 297. и даље.

⁵¹ Т. Марећ: Граматика III, 58. Вук је неке своје радове и писао екавски, в. Грам. списи III, 38.

⁵² О овој ријечи в. код Вука: Граматички списи III, 22—23.

⁵³ Од сада римским бројем означава се књига преписке, а арапским страница на којој се налази примјер.

⁵⁴ Скупљени историјски и етнографски списи Вука Ст. Караџића, књ. I.

б) Ћ—е : *йосле* (II 97,257; IV 493); *целом* (I 173); *умреѣи* (I 385); *лечим* (I 354); *време* (I 369; II 96, 535; IV 166; V 493); *у невреме* (II 316); *лейо* (I 286); *мога шела* (I 306); *две године* (I 361); *за цело* (I 361; II 97; IV 136); *йре* (II 95); *у цијеломе шелу* (I 225); *другим речима* (II 95); *нај-йосле* (II 97); *донели* (II 98); *на свейу* (II 533, 566); *уйошребити* (II 582; III 467; IV 152; V 253, 488); *зайоведити* (II 535); *йодсмевају* (II 621); *грешну* (IV 174); *закшјевању* (IV 176; *најйре* (V 256); *донейи* (V 224); *нијесу уйошребити* (Грађа за историју. . . 235); да га *уйошребимо* (Грамм. списи III 260)

У Огледима Светога писма (1824) налазимо: *шело*, *шелом* (Грамматички списи II 392). У Новом завјету је: *шијело*, *шијелом* (Грамматички списи II 392). Те двије редакције истога текста, само из различитих периода, знају и за ове примјере: *човек*: *човјек* (Грамм. сп. II 393, 394, 395, 401, 411, 412); *човечија*: *човјечија* (исто, 401); *шелесне*: *шјелесне* (402) *шело*: *шијело* (399, 401, 403, 405, 409); *човечијем*: *човјечијем* (403).

Како видимо, екавски рефлекси код Вука се јављају и кад је у питању дуги и кад је у питању кратки слог. Исто тако екавизме налазимо у свим позицијама у ријечи. Важно је истаћи још и то да све овдје наведене ријечи са е мј. Ћ у Вуковој преписци знају и за ијекавске рефлексе, то се срета и у једном писму.

Наш источнохерцеговачки говор слаже се са Вуком, кад су у питању екавизми, само у оним случајевима који су општејекавски и као такви примљени и за књижевни језик ијекавског изговора. Са источнохерцеговачким у овој особини слаже се и пивскодробњачки говор⁵⁵. Све ово упућује на закључак да Вукови екавизми, које смо ми овдје навели, никако нису и екавизми ијекавских говора Херцеговине⁵⁶.

3) Знатан је број и икавизама у Вукову језику другог периода, којих иначе нема на источнохерцеговачком говорном тлу:

Овди (Преписка I 93); *сједити* (I 177), *сједити* (I 233,334, 453), *живила* (I 236), *видићете* (I 312, 405; IV 152; V 607), *свидило* (I 274), *видити* (I 280; II 579; III 539;) IV 11; V 607), *видити* (V 492), *видићемо* (I 280), *живити* (I 340, 348, 256, 384, 418, 420; II 97, 256, 284, 315, 536, 540, 542, 574; IV 105, 177), *йреживити* (II 97), *йрйити* (II 97, 623), *йолудити* (II 572), *желити* (II 604, 634, 639; IV 111), *извидити* (II 624), *застидити* (III 539), *видити бисте* (II 244), *благоволили* (II 622), *завидити* (III 95), *зашидити* (IV 12), *желити* (IV 149), *извољити* (IV 539).

⁵⁵ Ј. Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*, 18.

⁵⁶ О екавизмима источнохерцеговачког говора в. *Говор источне Херцеговине*, 58.

У писмима која су писана екавски такође налазимо одступања од класичног екавизма: *шрїаши* (I 444), *йолудио* (I 447),.

Како видимо, сви случајеви које смо ми овдје навели са и мјесто *љ*, осим *овди*, везани су за глаголске облике и морфолошке су природе. Али, а то је за нас значајно, наш источнохерцеговачки говор у свим наведеним примјерима скоро редовно има је: *виђељи*, *живљељи*, *желељи*. На цијелом подручју тога говора ја сам забиљежио само ове примјере са и: *волила*, *желеми смо*, *волий*, *желеий*⁵⁷. Тако је и у пивскодробњачком говору, исп. код Вуковића: „У Пиви и Дробњаку добро се чува разлика између презентске и инфинитивне основе глагола на *и/је* (љ). . .“⁵⁸, али није тако у друга два говора јекавске Херцеговине: централнохерцеговачком и сјевернохерцеговачком⁵⁹, а није тако ни у Тршићу⁶⁰ ни у Срему⁶¹. Наравно, објашњење за ову појаву у централнохерцеговачком и сјевернохерцеговачком на једној страни и тршићком и сремском на другој страни не мора бити, а и није, једнако. Док у ова два говора јекавске Херцеговине може бити и директног утицаја икавских говора западне Херцеговине, у тршићком, сремском, као и у другим говорима екавског подручја који знају за ову појаву, и мј. *љ* у наведеним облицима чисто је морфолошка појава⁶². Из свега овога слиједи закључак да Вукови икавизми, које смо ми овдје навели, нису херцеговачког поријекла. Није искључено да је такве облике Вук понио и из родног дома, а могао их је уопштити и за вријеме дугогодишњег бављења на подручју шумадијско-војвођанских говора, али они нису и источнохерцеговачки.

4) Из овога периода Вукова рада има потврда и за једносложни рефлекс *љ* -је мјесто очекиваног двосложног -ије: *рјешило* (Преписка I 275), *наследљи* (I 290), *рјеши* (II 81), *лева* (II 743), *левају* (I 273), *Њемци* (I 310), *зайовјесљи* (II 579) *зайовједиљи* (II 673), *неојредјелељи* (Грамагички списи II 138), *исљовједи* (Преписка II 308), *йољеваљи* (Грађа за историју 263). Посљедњи примјер тако гласи и у Рјечнику: *йољеваљи*, *ам*, v. impf. (Ерц.! прво издање; у другом издању имамо: *йољеваљи*,

⁵⁷ Говор источне Херцеговине, 59.

⁵⁸ Ј. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, 73.

⁵⁹ А. Пецо: Мјесто централнохерцеговачког говора . . . ЈФ ХХV, 303.

⁶⁰ Б. Николић: Данашњи тршићки говор, ЈФ ХХIII, 264.

⁶¹ Б. Николић: О говору Срема, ЈФ ХХ, 276; в. и П. Ивић: О неким проблемима наше историске дијалектологије, ЈФ ХХI, 107.

⁶² П. Ивић: О неким проблемима наше историске дијалектологије, стр. 107. и даље, као и: Б. Николић: Говор Срема СДЗБ ХIV, 375. О овим икавизмима в. и код Вука: Грамагички списи III, 37.

вам, v. impf. (јуж.), али то није херцеговачки облик. Тамо је *иомијевати*; такав облик овога глагола налазимо и у новом правопису s. v. Од осталих овдје наведених облика са *-је мј. -ије* Рјечник не зна за: *ријешити* (ни прво ни друго издање), *настиједити* (у првом издању нема овога глагола, у другом издању се наводи *наслиједити* и *наслиједити се са* примјером: *Те се ојети свијет наслиједи*). И у првом и у другом издању имамо: *зайовијест*, *зайовиједати*, *Нијемац*; *исйовијед*, *исйовиједати*, *исйовиједати се*, *исйовиједане*, поред: *исйовједити*, *исйовједити се* што налазимо у првом издању, у другом издању уз те облике налазимо још и: *исйовједни* и *исйовједник*, али не и *исйовјед*.

Сви овдје наведени примјери у источнохерцеговачком говору имају *ије мј. ђ*, такву замјену има и глагол *иришовиједати*. И код Вука је у Рјечнику *иришовиједати*, али у Преписци сретамо и: *иришовједати* (IV 163)⁶³ (ово можда према *иришовједити*, а тај глагол он има у Рјечнику (1818) s. v.)

5) Мјесто гласовне групе *рђ* Вук има *рје* не само у примјерима као: *корјенчић*, *горјети*, *сиарјети*, *сиарјешина*, *рјечнић*, *рјечница*, *рјечник* за које зна и савремени књижевни језик ијекавског изговора, него уз њих *рје* сретамо и у овим примјерима: *грјехоша*, *грјешник*, *грјешница*, *иогрјешка*, као и у: *сијрјешца*, *сијрјешач*, *надсијрјешивати*⁶⁴. У источнохерцеговачком такође имамо: *горје*, *горјети*, *грјехоша*, *грјешник*, *изгорје*, *изгорјети смо*, *изгорјела је*, *изгорјело је*, *Корјенити*, *огорјело*, *огорјешца*, *осиарјело се*, *осиарјети су*, *иогорје*, *сиарјешари*, *сиарјеш*, *сиарјешина*⁶⁵, али не и у пивскодробњачком. За тај говор Ј. Вуковић констатује да *ђ* иза *р* ту обично даје *е*. Од Вукових ријечи са *рје* пивскодробњачки говор зна само за *сиарјешина* „и сличне речи од основе *сиарјеш*“, затим ту имамо: *корјена* и *горје*, у посебном зачењу. Вуково *сиарјети* у пивскодробњачком гласи *сиарити*⁶⁶.

Сви примјери које смо ми навели из Вукових дјела, а у којима се огледа одступање од класичног ијекавизма немају исту вриједност⁶⁷. Екавизама је највише у кратким слоговима, што значи да су ти слогови били најподложнији екавизирању. Икавизми су, опет, углавном везани за глаголске облике, а и ту је у питању кратки слог. Оба ова слу-

⁶³ Ни пивскодробњачки говор не зна за једносложни рефлекс *ђ* у наведеним примјерима, в. Акценат Пиве и Дробњака, СДЗб X, стр. 314—315.

⁶⁴ Т. Maretić: Gramatika III, стр. 70.

⁶⁵ Говор источне Херцеговине, стр. 57.

⁶⁶ Говор Пиве и Дробњака, стр. 16—17. Ове разлике између Вука и Дробњака могу бити резултат самосталног, еволутивног развоја говора Трипића и Дробњака.

⁶⁷ А. Белић, Вукова борба, 118.

чаја говоре да Вуков ијекавизам није био потпуно чист, није одражавао у потпуности стање које налазимо у источнохерцеговачком говору. То исто показују и примјери у којима Вук има *-је* према класичном ијекавском, а и источнохерцеговачком *-ије*.

б) Посебан осврт захтијева Вуково писање неких облика замјеничко-придјевске промјене. Маретић у својој великој граматичкој констатује да у инструменталу сингулара, дативу, инструменталу и локативу плурала Вук употребљава двојак облике: *жуишим* и *жуишијем*, *жуиших* и *жуишијех* „od svih zamjenica i pridjeva, ali su dulji oblici (t. j. oni na *-ijem*, *-ijeh*) u njega običniji od kraćih, i to je sve, što se za Vuka u toj stvari može reći, nikakvo se pravilo iz njegovih djela ne da o tome uhvatiti“⁶⁸.

Маретићева констатација о употреби дужих и краћих облика у промјени замјеница и придјева (тј. облика на *-им*, *-их* и оних на *-ијем*, *-ијех*) у Вуковој писаној ријечи не одражава право стање које тамо налазимо. Вук је, наиме, до 1836. најчешће писао краће облике, какве и данас сретам у Тришћу⁶⁹, али који нису били ни раније, а нису ни данас типично херцеговачки, управо нису источнохерцеговачки.

У Вукову дјелу: Прва година војевања на дахије (1828) имамо: *ио свим околима* (стр. 3), *са свим својим бимбашама* (стр. 4) (од сада наводимо само страну на којој се налази примјер), *осијану са свим на мѣру* (4), *којекаки нови иријаишеља* (4), *из осијали околни мјестиа* (4), *девеи којекакви везира* (5), *овим бившим Бијоградским башама* (5), *и своји иријаишеља* (6), *с једним буљубашом* (6), *у њовим рукама* (6), *својим каба-даијама* и *осијалим којекаким мањим чиновницима* (7), *из околни крајева* (7), *и њови каба-даија* (8), *и ред њовим ановима* (8), *иод мудрим и ираведним владањем Ази-Мусијаиашиним* (9), *и ио другим селима* (9), *оним ироћераним сиаијама* (9), *с њовим каба-даијама* (10), *с оним чобанима* (12), *са млогим другим бјегунцима* (12), *ио осијалим варошима* (16), *ио овим разговорима* (17), *у бијелим гаћама и црвеним ћурчићима* (18), *на бијелим аишовима* (19), *ио осијалим . . . Турским иаланкама* (21), *ио обмжњим селима* (23), *од они зулумћара* (23), *од сиаари Шайчана* (23), *и осијали иаки сивари* (24), *својим иослом* (24), *с другим ферманом* (25), *над овим српским четшама* (25), *и самим именом* (25), *са свим ио вољи* (25), *међу осијалим* (26), *са својим можима* (26), *некаким људма* (28), *са својим ајдучима* (31), *од ови иоглавица* (36), *о другим народним иословима* (37).

⁶⁸ Т. Maretić: *Gramatika i stilistika II*, 176.

⁶⁹ Исп. код Николића: *на равним месима, другим иравцом, иишим војничком* (ор. cit. 268, 271, 273).

Такве облике најчешће налазимо и у Преписци до 1836. *оним* (Преписка I 207), *ћред њоликим људма* (I 207), *са свачим* (I 325) *с једним новим њисаром* (I 353), *са свим* (I 353, 397), *с другим људима* (I 354), *ћо овим њисима* (I 353), *с каким* (I 356), *с њисменим њуномоћјама* (I 362), *сасвим њустја* (I 378), *као у осћалтим државама* (I 384), *једно с другим* (I 387), *ћред њоласком мојим* (I 389), *са свим њокрећним именењем* (I 399), *с ващим* (I 401), *ћо Турским војскама* (I 402).

И у полемичким списима из тога периода имамо исто стање: *неколико различни рецензија* (Грамаиички списи II 131, од сада само страна те књиге), *с људим човеком* (131), *са својим адвокатћом* (131), *о њаковим сћварма* (131), *из њиови ријечи* (133), *ћише Ерцеговачким* (133), *Сремачким и Ресавским*; *у народним нашим њјесмам* (134), *ћо горњим крајевима* (134), *којим би* (134), *њиовим* (134), *о ученим сћварма* (135), *којим* (136), *ћаметћним ћревоћењем* (137), *у грамаиичким ћредметћима* (138), *ћућћим* (139), *ћјаки ријечи* (139), *без икакви ћврди и ћосћојани ћравила* (141), *из његови књига* (141).

У Предговору Пословицама, гдје он констатује да се у Трпћћу чуло и *овијег*, поред чешће *овије*, *оније* (Грамаиички списи III 9), налазимо поред: *нащим* (3) *ћрилагатћелним* (4), *са свим* (3), *другим мјестћима* (3), *осћалтим Славенским* (4), *ћо другим мјестћима* (4), *ћо истћочним и сјеверним крајевима* (5), *ћред сјеверним враићима Коћорским* (5), *ћред јужним враићима* (5), *нащим* (6), *у свима ћоменућћим мјестћима* (7), *са свим* (7), *са околним сусједима* (8), *нащим језиком* (8), *са својим изговором* (8), *на оваквим мјестћима* (9), *народним ћословима* (10), *својим ћословима* (10), *у оним нај јужнијим крајевима* (10), *на оним мјестћима* (10), *у оваквим догаћајима* (11), *ћо свима ћриморским крајевима* (11),

и: оваквијех (4), *онијех* (4), *онијем мјестћима* (5), *ћревеликијех каменитћих гора* (5), *ћрногорскијех гора* (5), *од сћаријех градова* (5), *из народнијех наших њјесама* (5), *ћод самијем врхом* (6), *сухијем ћућћем* (6), *ћравијех Срба* (7), *од овијех* (8), *измећу онијех ћрвих* (8), *измећу другијех* (8), *ћо осћалијем онуда мјестћима* (8), *овијех мјестћја* (9), *оваковијех ријечи* (9), *другијех ћекојих слова* (9), *из онијех крајева* (10), *ћремногијех ћослова* (10), *многијех других ћогрјешака* (10).

У писму које је Вук упутио Копитару са Цетиња 12.9.1834. налазимо само *и* (x) и *им*: *својим очима* (Преписка I 452), *ћременого ријечи Талијански* (452), *досћја знаићни сћвари* (452), *са свим* (453), *са својим мојрима* (453), *двјесћја сћари диллома Српски* (453);

Тако и у писму од 9.11. исте године имамо: *лијетћим ријечима* (456) *има ћекоји особитћи ријечи* (456), *оваки књига* (457), *ћим начином* (457), *ћим ћућћем* (457) *и од ових књига* (457), *ићћамћанним циркуларом* (458);

100 *Буквара моји* (458); и *ио другим њекојим мјесџима* (458), а у писму од 15. 5. 1835. већ се налази на дуже наставке:

мијеџије женски ијесама (461), *за кучкије чобана* (461);

у писму од 3.7. 1838.: *са својијем колима* (470), *70 самијех офира* (470), *8 новијех слова* (470), *сила знајнајјех сџвари* (471), *са свијем* (471);

у писму од 24.5. 1839: *Срџскијех*, *Бугарскијех* и *Каравлашкијех господара* (475), у *францускијем новинама* (476).

Наставке старих тврђих основа налазимо и у одговору на ситнице језикословне: у *другијех народа* (Граматички списи III 29), и *сџаријех* и *новијех сџисаџеља* (исто, 30), *онијех сџисаџеља* (30), у *овијех иогрјешака* *има више него у онијех* (32), у *осџалијем иадежима* (32), у *иџијем ријечима* (33), *с иџијем ријечима* (33), *мојијем иослом* (34), *сџаријем рукоџисима* (34), *ио зајаднијем крајевима* (34), *ио источнијем и сјевернијем* (34), и *осџалијем*, *иравијем* и *досџојнијем судијама*, (35), *будуџијем Срџскијем грамаџиџима* (35).

У радовима до 1836. најћи ће се и по који примјер са наставцима *-ијем* и *-ијех*: *иџије* (Преписка I 256), *оније* (I 274, 310), и обично у облицима ових замјеница. Исто тако у писмима из последњег периода Вукова рада најћи ће се и на по који примјер са наставцима старих мекких основа, на *-им* и *-их* (в. Преписка I 484, 485; II 681, 682, 683—685, 685—686).

Иако наведени примјери јасно упућују на закључак да је Вук до свога пута у јужне крајеве, до одласка у Дубровник и Црну Гору, најчешће писао наставке старих мекких основа, што није особина говора источнохерцеговачког типа, а од тога времена наставке старих тврђих основа, како је најчешће и данас у ијекавском говору Херцеговине, постоји још један доказ који то потврђује. То су Вукови текстови које је он два пута издавао: прије 1836. и послѣје 1836.

У Огледима Светога писма (о чему в. Преписка I 251, 252) које је објавио 1824, налазимо скоро искључиво наставке старих мекких основа. У Новом завјету, објављеном 1847, налазимо, опет, скоро искључиво наставке старих тврђих основа. Тосе лијепо види из примјера који слиједе: први примјери су из Огледа, други из Новог завјета: *дужниџима наџим*: *дужниџима својијем* (Граматички списи II, 387), ако ли не опраштате људма *гријове њиове*: ако ли не опраштате људима *гријеха њиховијех* (387), ни отац ваш неће опростити вама *гријова ваџим*: *гријеха ваџијех* (387), *учетариџима својим*: *учениџима својијем* (390), *иријажџељима мојим*: *иријажџељима својијем* (391), *учениџима својим рече*: *учениџима својијем рече* (392), *благо ониџ слугама*: *благо онијем слугама* (392), *над свиџ његовим имаџем*: *над свијем својијем имаџем* (393), *рече слугама својим*:

рече слугама својијем (394), с мојим друшћивом : са својијем друшћивом (395), *и*ред његовим враћима : *и*ред његовијем враћима (395), из мршви : из мршвије (396), о свима овим догађајима : о свима овијем догађајима (396), *и*ред свим народом : *и*ред свијем народом (396), *и*м ће се оицај мој *и*рославити : *и*вијем ће се оицај мој *и*рославити (398), сваким *и*елом : свакијем *и*вијелом (399), са свим : са свијем (400), расијатим *и*о свијешу : расијатијем *и*о свијешу (400), *и*вијовима својим : *и*вијовима својијем (401), *и*новим : *и*новијем (402), са златним *и*рсћеном : са златнијем *и*рсћеном (402), којим *и*е : којијем *и*е (402), без *и*ела *и*воји : без *и*ела *и*војијех (403), из *и*ела моји : из *и*ела својијех (403), без добри *и*ела : без добријех *и*ела (403), међу нашим међу нашијем (403), у срцима вашим : у срцима својијем (404), добри родова : добријех родова (404), од ваши *и*ласити : од *и*ласити вашијех (404), у вашим : у вашијем (404), својим мужевима : својијем мужевима (406), женским *и*живљенем : женскијем *и*живљенем (406), у срцима вашим : у срцима својијем (407), о високим *и*тварима : о високијем *и*тварима (408), *и*ред свим *и*удма : *и*ред свијем *и*удима (408), са свим *и*удма : са свијем *и*удима (408), нијесу *и*тра добрим *и*елма, него злим : нијесу *и*трах добријем *и*елма него злијем (408), *и*елом *и*војим : *и*елом својијем (410), овим *и*лужи : овијем *и*лужи (410), седам *и*жжјака огњети : седам *и*жжјака огњетијех (411), *и*ред оним : *и*ред онијем (412).

Само неколико примјера у оба текста имају исте наставке, и то: старих тврдих основа: *и*вије *и*уди: *и*вијех *и*уди (388), *и*вије дана: *и*вијех дана (396), од мршвије: из мршвијех (396), од нашије: од нашијех (396), злије: злијех (402), нискије: нискијех (408); односно старих мекких основа; али са завршетком *-ма* гдје Вук и иначе није писао дуже облике: *и*ријеме мршвица: *и*ријеме мршвица (412), *и*лугама *и*војима: *и*лугама *и*војима, *и*ророчица и *и*свицима: *и*ророчица и *и*свицима, и *и*нима: и *и*нима, малим и великим: малима и великима (412).

Исто стање налазимо и у Примјечанијама на преводе г. Томе Љубибратића, и на примјечанија на њи (х) г. Станјимира Живковића⁷⁰ која су први пут штампана 1820, а поново издана у писмима Вука Стефановића Караџића и Саве Текелије 1845⁷¹. У напомени другом издању Вук каже да се из тих примјечанија „може видјети како сам ја прије 25 година мислио и говорио о књижевности нашој“, а већ у тој напомени имамо: од *и*вијех ондашњијех мојијех *и*ијечи⁷². Први примјери су из текста објављеног 1820, други из Писама Вука Караџића и Саве Текелије:

⁷⁰ Граматички списи II, 95 и даље.

⁷¹ Граматички списи III, 147 и даље, за овај чланак в. на стр. 174.

⁷² Граматички списи II, 96.

ученим свијетом: ученијем свијетом (96), међу њим: међу њијем (96), њиовим: њиховијем (96), њознајим: њознајијем (96), новина Српски новина Српскијех (96), наши списашеља: нашијех списашеља (97), с њаквим сиџрогим љравилима: с њаковијем сиџрогијем љравилима (97), њим: њијем (97), својим љразним аукџориџијетом: својијем љразнијем аукџориџијетом (97), намџиџеним челом: намџиџенијем челом (97), о његовим љримјечанијама: о његовијем љримјечанијама (97), оним: овијем (97), Виландовим и Јунговим: Виландовијем и Јунговијем (97), између најбољи: између најбољијех (98), са свим: са свијем (99), на њуџим језицима: на њуџијем језицима (99), нашим ријечима: нашијем ријечима (99), сад црвеним, сад жуџим, сад бијелим, сад зеленим: сад црвенијем, сад жуџијем, сад бијелијем, сад зеленијем (101)⁷³.

Изнесени материјал јасно упућује на закључак да је Вук до свога путовања у Дубровник и Црну Гору (1834—1835) скоро редовно употребљавао у инструменталу једнине, генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине замјеничко-придјевске промјене наставке старих мекких основа, како је и у савременом тршићком говору⁷⁴. Послије тога путовања, чак и у писмима која је он упућивао својим пријатељима из тих јужних крајева, све чешће сретамо наставке старих тврдих основа, што значи да је ову особину Вук ундио у своју писану ријеч под утицајем јекавских говора са којима се тада мало поближе упознао. А, како што је познато, и дубровачки говор, као и данашњи црногорски говори, управо имају у већини случајева у наведеним облицима наставке старих тврдих основа. Перо Вудмани за дубровачки каже: „U instr. sing. mušk. i sred. roda, i u dat., instr. i lok. plur., i u gen. plur. ne čuju se nigda svršeci im, ih nego bez iznimke ijem, ijeh: dobrijem, dobrijeh, a ne dobrim, dobrih“⁷⁵. Решетар каже да: „in dem südliche Teile . . (Hercegovina, Montenegro, Ragusa, Bosce) ist das -ije -so gut wie ausschliesslich“, па док у Озрнићима биљежи: *ким, чим*, у Прчању и Дубровнику је: *кијем, чијем*⁷⁶. И други испитивачи црногорских говора такође констатују преовлађивање наставака старих тврдих основа. Проф. М. Стевановић за говор источне Црне Горе констатује употребу: *добрим и добријем, жуџим и жуџијем, оволиким и оволикијем*, али уз то додаје да „ипак, преовлађује други облик, чешћи је и јако потискује

⁷³ Уп. и примјере из писма једном члану Матице српске, Граматички списи III, 55—60.

⁷⁴ Б. Николић, *op. cit.*

⁷⁵ Р. Budmani, *Današnji dubrovački dijalekat*, Rad JA, књ. 65, стр. 172.

⁷⁶ М. Rešetar, *Der Štokavische Dialekt*, стр. 176; за Озрниће в. и Р. Бошковић, *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића*, II, 30—31.

први⁷⁷. Такво стање је и у Црмници. Исп. код Милетића: „у инстр. синг. и дат. -лок. -инстр. пл. придевско-заменичке промене употребљавају се готово искључиво наставци са ђ -ом“⁷⁸. И у говорима херцеговачког типа који се налазе у границама С.Р. Црне Горе дужи наставци, тј. *-ијем*, *-ијех*, су обичнији. Д. Вушовић наводи из Никшићке жупе: *дѣвѣијем*, *мѣнѣијем*, *слѣдѣијем*, *дѣијем*, *днѣијем*, *шѣијем*; *дѣвѣијѣг*, *мѣнѣијѣг*, *оволикијѣг*, па чак и: *дѣијема*, *шѣијема*⁷⁹. Истина, и Вушовић каже да ни краћи облици нису необични на том подручју⁸⁰. У пивско-дробњачком говору, као што је већ речено, налазимо само дуже облике, исп. код Вуковића: „у заменицама и придевима имамо увек дуже облике: *дѣбѣријем*, *дѣијем*, *злѣијег*, *мѣтијег*, *дѣијег*, *днѣијем*, *злѣијем*, *мѣтијем* . . . немамо, дакле; *дѣбѣрим*, *дѣим*“⁸¹. Такво стање налазимо и у говору Ускока⁸².

И у нашем источнохерцеговачком говору још увијек су обичнији у употреби наставци тврдих основа: *с дѣијѣм чѣјѣком*, *с дѣијѣм се бѣијѣ*, *ѣ овијѣм њѣвама*, *ѣдд овијѣм кѣћама*, *за овијѣм*, *ѣ овијѣм бѣрдѣма*, *за дѣијѣ љѣди*, *за дѣијѣ хѣра*, *из дѣијѣ бѣрда*, *дд овијѣ дѣба*, *хѣј шѣијѣм ѣушѣм*, *ѣ шѣијѣм земљама*, *с шѣијѣм кѣњѣм*, *сѣ шѣијѣм је дѣшла*, *с шѣијѣм се хѣрѣнѣмо*, *с днѣијѣм*, *днѣијѣм кѣћама*, *ѣдд овијѣм бѣрдом*, *днѣијѣ фѣкаша*⁸³; као и: *с дѣбѣријѣм вѣдом*, *с мѣтијѣм ѣѣшѣијѣм*, *ѣдд великијѣм кѣменѣм*, *ѣријѣкијѣм ѣушѣм*, *у чѣсѣијѣм дѣијѣнѣма*, *ѣо чѣсѣијѣм љѣдѣма*⁸⁴.

У овом дијелу јекавске Херцеговине ређе налазимо на уопштене наставке меких основа: *ѣд шѣијѣм ѣменѣм*, *за шѣијѣм Турѣчином*, *за овијѣм бѣксузом*, као и: *бѣрѣжих дѣана*, *сѣхѣих дрѣва*, *злѣијѣни рѣкѣ*. Овакви наставци су својствени говору централне и сјеверне Херцеговине⁸⁵.

Према томе, са сигурношћу се може рећи да у Вуковој писаној ријечи до пред крај другог перисда његова рада преовлађују наставци старих меких основа, који никако нису били особина говора источнохерцеговачког типа. Тек од 1835. и 36. Вук усваја ову типично источнохерцеговачку говорну особину и задржаће је, са већим или мањим одступањима, до краја живота.

⁷⁷ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XVII, 79.

⁷⁸ Б. Милетић, Црмнички говор, СДЗБ IX, 411.

⁷⁹ Д. Вушовић, *op. cit.* 8.

⁸⁰ *Op. cit.* 50.

⁸¹ Говор Пиве и Дробњака, 17—18.

⁸² М. Станић: Говор племена Ускока у Црној Гори, Гласник САН, V, 2, 230.

⁸³ Говор источне Херцеговине, 140—141.

⁸⁴ Исто, 145.

⁸⁵ И у писмима Херцеговаца из ранијег времена најчешће налазимо наставке старих тврдих основа, в. Говор источне Херцеговине, 145.

Цио овај преглед употребе замјене старога гласа ђ у Вуковој писаној ријечи упућује на следеће закључке:

1) Вукова писана ријеч, ни у другом периоду његова рада није у свему одражавала стање говора ијекавске Херцеговине — како оних говора који се налазе у границама С.Р. Црне Горе, тако ни оних којима се и у правој Херцеговини говори. Временска разлика, по нашем мишљењу, није у овој особини знатно утицала на ту неуједначеност.

2) Мора се претпоставити да је Вук и из свога Тршића понио на извјестан начин модификован ијекавски изговор — и то модификован у правцу његова приближавања шумадијским говорима. Наравно, овдје се мора имати у виду и Вуково дугогодишње бављење — и то у његовој раној младости, кад још није био свјестан задатка који пред њим стоји — у екавској средини, гдје је, са малим прекидима, све до 1813. обављао „разне административне дужности“⁶⁶.

3) У прихватању неких екавских говорних особина Вук је могао отићи и даље од тршићког говора. Типичан примјер за то је употреба прилога *гди* који није херцеговачког поријекла, нити је могао бити преузет из херцеговачких говора. Овамо иду и наставци неких облика замјеничко-придјевске промјене. Овдје се, свакако, мора помишљати и на утицај школе, макар она била и непотпуна, а и књиге са којом је Вук почео да другује од малих ногу.

4) Кад је почео да дубље улази у језичке проблеме, Вук почиње да из своје писане ријечи отклања оне особине због којих је друге критиковао — тј. у вријеме када почиње да ствара постојана правила и да сам пише по тим правилима (в. Преписка III 463), он све више улази у суштину херцеговачког ијекавизма, а то налази одраза и у његову језику⁶⁷.

5) У радовима граматичке садржине Вук је досљеднији ијекавац, и по свом ијекавизму ближи источнохерцеговачким говорима, него у приватним писмима.

6) Вуков ијекавизам, онај из посљедњих година другог периода, и из трећег периода његова рада, није остао и савремени књижевни начин писања тим нарјечјем. Данашњи књижевни ијекавски изговор не зна за дуже наставке у облицима замјеничко-придјевске промјене, него има уопштене наставке старих меких основа. Књижевно није ни:

⁶⁶ Љ. Стојановић, Глас СКА LV, стр. 3, као и Павић, *op. cit.* 131—133.

⁶⁷ Исп. и ове Вукове ријечи кад каже „већ више од 30 година народни језик виш учим“ (Грамматички списи III, 173).

неко, неки. Истина, тај ијскавизам није задржао ни Вук до краја живота⁸⁸.

7) Нормативи књижевног језика још захтијевају да се поштују Вукове квантитативне одлике двосложне замјене старог гласа ђ :*џје* и *ијџ*. Савремени говори херцеговачког типа и ту су, добрим дијелом, кренули даље од Вука и мјесто класичног, односно и поред класичног *џје* и *ијџ* имају и *џјџ* и *ијјј*. Ова дужина другог слога данас се често срета и у говору оних који настоје да буду досљедни Вуковци и да ње-гују књижевни изговор. Мада ова квантитетска разлика између Вукова обилежавана двосложне замјене ђ и стања које налазимо у савременим говорима источнохерцеговачког типа не мора водити ка свођењу двосложног рефлекса на једносложни, односно ка јскавизирању тих говора, чињеница је да такав квантитет налазимо на доста великом подручју говора овога типа⁸⁹.

Друго је питање да ли књижевни језик и ту треба да иде за оним што је данас обичније у народним говорима или да љубоморно чува класично стање. Пошто је ово више акценатско питање, сматрам да се може повезати са другим примјерима из наше акцентуације. Књижевни језик, као што се зна, а што је и разумљиво, није остао искључиво при акцентима какве су нам оставили Вук и Даничић. Многе ријечи мјесто Вукова акцента данас имају други, онај који је у наше вријеме обичнији у млађим говорима штокавског дијалекта, а постоји и знатан број ријечи које се употребљавају са двојаким акцентом: Вуковим и оним који је данас обичан у неким од говора које узимамо за основицу књижевног језика. Да ли тако треба поступити и кад су у питању рефлекси ђ? Чини ми се да се не бисмо огријешили о Вука ако бисмо и овдје кренули за народним говорима. Управо, испуњавали бисмо један принцип који је он прокламовао: прилагођавање књижевних норми стању које налазимо у савременим народним говорима (исп. о овоме мисли проф. Белића о дужности граматичара да прате развитак народних говора и да своје законе заснивају на савременом стању; о њиховом задатку да засипају јаз који се неминовно појављује између народних говора и књижевног језика и да на тај начин одржавају што тјешњу везу између народних говора на једној страни и књижевног језика на другој страни)⁹⁰.

⁸⁸ Већ 1846. Вук поново пише *неко* и *нешко* (Грамматички списи III, 37; као и 194, 205, 207); в. и Белић, Глас СКА 82, 188; а у главним правилима за јужно нар-јечје дозвољава и *-ијем* и *-им*, Гр. сп. III, 303.

⁸⁹ О овој квантитативној особини двосложне замјене ђ в. Говор источне Херцеговине, 47 и даље.

⁹⁰ Н Ј н. с. књ. IV, стр. 1—8.

7) Јотовање сугласника у вези са је од ђ. У Предговору првом издању Рјечника Вук констатује да се у херцеговачким говорима сугласници *л*, *н*, *ш* и *д* испред је од ђ мијењају у *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ*: *кољено*, *јозелењейи*, *ђед*, *врћейи* (изузетци су *шјеме*, *шјешшан*, *шјешшши*, *сшјетаца*, *шјешњи*; *јодјела*⁹¹). На 21. страни Српске граматике испод текста примјењује се да „Ерцеговци кашто изговарају *с* пред *ј* као пољско *ś*, а *з* као *ź*, н. п. *сјекира*, *сјуџра*, *изјео*“⁹². О јотовању усених сугласника са је од ђ Вук ту ништа не каже (о воме в. ниже).

Говори јекавске Херцеговине слажу се са Вуком кад су у питању јотовања сонаната *л* и *н*, и дентала *ш*, и *д*, али се не слажу са Вуком када су у питању струјни *с* и *з*, а уз ове иде и африката *џ*. Јотовање ових сугласника је једна од најизразитијих особина јекавских говора Херцеговине, и Маретић је у праву кад каже да је Вуков језик остао без најтипичније особине херцеговачких говора - без *će* и *že*⁹³. Друго је питање зашто је то тако код Вука.

Савремени тришћки говор не зна за јотовање група: *se*, *ze* и *ce*⁹⁴. Мада се у размаку од пуних стотину и педесет година много штошта и ту измијенило у тришћком говору, поређење Вукова језика са савременим говором његова родног краја упућује на закључак да тришћки говор у доба Вукове младости није познавао сва јотовања која карактеришу говоре јекавске Херцеговине. Ако је овај закључак тачан, онда бисмо могли ићи још даље и претпоставити да Вукови преци нису ни донијели сва та јотовања са дробњачког тла. Без сумње, они су донијели у свом говору јотоване групе *ne*, *le*, *te* и *de* за које нам свједочи и Вуков језик, али није најсигурније да су у њихову говору биле јотоване и групе *se*, *ze*, и *ce*. Ево шта говори у прилог ове претпоставке.

Од раније је познато да су сонанти *л* и *н* најраније били изложени овом јотовању и да *ње* и *ље* налазимо у свим јекавским говорима штокавског дијалекта⁹⁵. Хронолошки гледано млађе је јотовање дентала *ш* и *д*, а и оно је познато већини јекавских говора. Истина, Маретић каже да је то јотовање „сасма младо“, али је, свакако, старије од јо-

⁹¹ Граматички и полемички списи II, 21.

⁹² Исто, 27.

⁹³ Т. Maretić: *Gramatika i stilistika I*, § 10, испод текста.

⁹⁴ Б. Николић, *op. cit.* 226.

⁹⁵ Маретић каже да се „до XVIII. вијека говорило (. . .), како нам старе књиге свједоче: *вол-јеши*, *л-јешиша*, *ул-јеши*, *н-јеговаши*, *н-јемачки*, *зелен-јеши*“ (*Gramatika i stilistika II*, 83—84); о остацима оваквог изговора у говорима штокавског дијалекта в. М. Rešetar: *Der Štokavische Dialekt . . .* 143. Маретићево мишљење не мора бити потпуно тачно, а не мора да вриједи ни за све јекавске говоре.

товања струјних *с* и *з* и африкате *џ*. Да је ово тачно доказују нам: 1) миграције са херцеговачког тла и 2) старија писма која су писали Херцеговци.

1) Херцеговачких миграција налазимо у многим крајевима наше језичке области, а и ван граница наше земље. Зна се, рецимо, да су се лички јекавци, који су огранак херцеговачког говора, одвојили од своје матице негдје у другој половини XVII вијека, па ни у тим говорима не налазимо сва јотовања за која знају јекавци Херцеговине. Б. Ластавица за лички коренички говор констатује да не зна за јотовања струјних *с* и *з* и африкате *џ* (исп.: „гтуре *с—ј*, *с—ј*, *з—ј* се не мијенјају“) и тамо је *џејанаца*, *бесједа*, иако *џуџра* гдје *ј* није од рефлекса *љ*. Али зато у кореничком говору „glasovne grupe *дљ*, *тљ* обично прелазе у *де* и *џе*“: *виџеџи*, *џе*, *џевџка*; *џџи*, *леџеџи*, *иџџераџи*, *идџераџи*, *жуџеџи*, али уз њих постоји и: *дџџа*, *дџџд*, *иџџме*, а јавља се и *дџевџка*⁹⁶. Дакле, у кореничком говору налазимо поред примјера са извршеним јотовањем и неизмијењене гласовне групе *дје* и *ије* < *дљ*, *тљ*. Могуће је да херцеговачке миграције у Лику нису ни понијеле из старогавичаја потпуно завршено јотовање ових гласовних група, али ту није искључена ни рестаурација старијег стања.

2) У писмима Херцеговаца из Требиња и Попова која су писана у другој половини XVII вијека⁹⁷ налазимо овакво стање:

Мјесто *љ* у данашњим кратким слоговима у писмима имамо:

- а) група *лљ* > *ље*: *кољено*, *одољеш*; за *ње* < *нљ* нема потврда;
- б) група *дљ* > *џе*: *џе*, *виџеџи*, *зайовиџеџи*; за *ће* од *тљ* нема потврда, али има: *уџџечу*, *исџџераџи*, *уџџече*, а налази се и: *дџџе*, *дџџу*;
- с) група *сљ* > *сје*: *иод сјену*, *осјенчена*, *исјеџи*, *иосјекоше*. За групе *зје* < *зљ*, *џје* < *сљ* нема потврда. Наравно, овдје се морају имати у виду и потешкоће графичке природе.

Мада у писмима нема потврда за све групе које се јотују у херцеговачким говорима, мислим да се са сигурношћу може рећи да је јекавска Херцеговина у другој половини XVII вијека знала за *ће* < *тљ*, *џе* < *дљ*⁹⁸ а можда се ту још увијек, макар и спорадично, јављало и *ије*, *дје*. То је прво што се о томе овдје може рећи. Друго. Остале сугласничке групе вјероватно дотада нису биле ни дале нове квалитете, односно, јотовање тих група (*сје*, *зје*, *џје*) још није било завршено, још се нису осјећали нови гласови. Истина, писма понекад упућују својим

⁹⁶ В. Lastavica: Korenički govor, Nastavni vjesnik XIV, 754.

⁹⁷ Писма је објавио Др Грга Новак у Radu ЈА, књ. 253, стр. 54, 55, 63, 93, 94.

⁹⁸ Будмани у РЈА наводи потврде за гђе из XVII вијека, св. *гдје*.

језиком на дубровачког писара, што значи да неке особине које налазимо у њима могу и не бити типично херцеговачке⁹⁹, али ова констатација не вриједи за све писма.

Дакле, и лички коренички говор и писма Херцеговаца из друге половине XVII вијека говоре да до тада није било у потпуности завршено јотовање свих наведених сугласника на херцеговачком тлу. Мада су Вукови преци напустили тло старе Херцеговине неколико деценија касније, није немогуће да су и они у свом говору понијели из старог завичаја *сје*, *зје*, *цје*, а да се херцеговачко *се*, *зе* и *ће* јавило нешто доцније.

Да је Вук сматрао херцеговачком говорном особином не само примјере типа *ђевојка* и *ћераши* него и: *сјесџи*, *изјесџи* и *цјејанаца*, потврђује нам његов Рјечник. У Рјечнику, наиме, поред свих примјера те врсте стоји „Ерц“. — херцеговачки¹⁰⁰, а добро је познато да херцеговачки јекавски говори у свим овим групама имају досљедно извршено јотовање и да поред *ђевојка* и *ћераши* имају још и: *сес(џи)*, *изелица*, *ћейало*. Истина, а то је овдје већ речено, Вук је у Предговору Рјечнику констатовао да Херцеговци „кашто изговарају“ *с* и *з* у примјерима као: *сјекира*, *изјео*, *сјео*. У вези са овом Вуковом констатацијом потребно је указати на слjedeће: 1) Јотовање струјних *с* и *з* и африкате *ц*, о којој ту Вук ништа не каже, са је од *ћ* или у примјерима као *сјуџра* — *сјуџра*, *изјелица* — *изелица*¹⁰¹ скоро је подједнако обично на херцеговачком тлу као и јотовање дентала *џ* и *џ* у групама *дје*, *џје* < *дџ*, *џџ*. То је, дакле, општа говорна особина, и као таква улази у најтипичније карактеристике херцеговачког јекавизма. 2) У вези са јотовањем струјних *с* и *з* у групама *сје* и *зје* потребно је указати још и на овај моменат. Вук у Рјечнику каже да „Ерцеговци кашто изговарају *с* пред *ј* као Пољско *ś*, а *з* као *ź*“, дакле, он ту не говори о јотовању, него о асимилацији. Он, наиме, за *дје* и *џје* каже да се ту *д* и *џ* испред *је* од *ћ* мијењају у *ђ* и *ћ* „а *ћ* остане само *е*“. Као што видимо, Вук је правио разлику између ових двију гласовних група (*дје*, *џје* и *сје*, *зје*). Промјену дентала он је везао за *је* од *ћ*, и нагласио је да се дентали мијењају у палатале, а да од *је* остаје у изговору само *е*. Појаву *с* и *з* он не веже за *је* од *ћ*, дакле то није промјена која је везана за одређене услове, него се јавља спорадички. Осим тога појава ових палаталних фрикатива, по Вуку, не уклања палатално *ј* из изговора; то су, значи само палатализовани фрикативи, а та њихова палаталност не искључује присуство гласа *ј* као што је случај са *ђ* и *ћ*.

⁹⁹ В. писмо на стр. 63.

¹⁰⁰ В. о овоме А. Белић: Вукова борба, 115—116, испод текста.

¹⁰¹ Ј. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, 45.

Ово је још један моменат који иде у прилог претпоставци да Вук није понио из Тршића *ć* и *ž* у примјерима као *ћедница, изелница*. Да је он имао те гласове у свом изговору он би, без сумње, о њима нешто више рекао, и не би их одвајао од осталих палаталних сугласника. Мислим да се овдје није постављао проблем писмених знакова за ове гласове. Вук је већ знао за пољско *ć* и *ž* и да је желио унијети те писмене знаке у своју азбуку, он би и за њих „скројио“ слова као што је учинио и за неке друге гласове који до тада нису имали свој графички знак у ћирилици.

Још нешто у вези са јотовањем сугласника *ш* и *д*. Овдје је већ речено да је Вук од 1818. до 1839. писао *ђевојка* и *ћераиш*¹⁰² (о изузетцима в. на стр. 201). У Одговору на Ситнице језикословне који је написан „у мјесецу септемврију прошавше године“ (тј. 1838) налазимо: *сѣи-дјейи се, гдјекоји, видјели смо, дјело, дјевојци*. Вук ту каже да се „по њекијем (пак) мјестима, особито к западу (као у Дубровнику и у Босни — особито по варошима) ова . . . два слова (тј. *ш* и *д*, А. П.) не претварају, него се говори: *дјед, дјевојка, дјеца, видјейи, гдје, оvdје, ондје, вријейи, шјераиш* . . . и за ово могло би се рећи да је варошки-господски говор јужнога нарјечија“¹⁰³. Вук ту истиче да је до тада писао по „Херцеговачкоме говору“, а да ово сада пише „по Дубровачкоме“. Од тада ће Вук настојати да редовно пише *шје* и *дје* неизмијењено, али ће се ипак наћи и по који примјер са јотованим овим сугласницима (в. нпр., у писму од 8. 10. 1839, Преписка I 484). Али, а то је важно да се истакне, и прије 1838. у Вуковој писаној ријечи поред јотованих примјера типа *ђевојка, ћераиш* који су још увијек и херцеговачки, налазимо и на неизмијењене гласовне групе *шје* и *дје*, и то не само у примјерима које је он навео у Рјечнику (в. горе), или у примјерима као: *уијешииелно* (Преписка I 97) који и није народни облик, него и у овим примјерима:

- шје*: 1825: *уијеха* (Преписка II 575),
 1826: *йрейјече* (Преписка V 105),
 1829: *шјелести* (Преписка IV 137),
 1831: *уијеше* (Преписка IV 172), *уијешии* (Преписка éV 169),
 1832: *наијера* (Преписка II 642), *шјескоби* (Преписка II 640),

¹⁰² На стр. 183. овога рада речено је да је Вук знатно раније (1823) указао на облике *дјевојка* и *шјераиш* неких босанских говора.

¹⁰³ Скупљ. грам. и полем. списи III, 37.

*и*решјеран (II 630), *уијјеха* (II 623), *наијјераиши* (II 630), *исијјераиши* (II 630), *наијјерали су ме* (II 643), *уијјеху* (V 499);

дје:

1824: *дјелма* (Преписка II 745),

1826: *дјелом* (III 62), *дјела* (II 578),

1828: *дјела* (II 578), *надјенуиши* (II 587),

1829: *дјело* (II 598),

1831: *дјела* (IV 171),

1832: *овдје* (II 628, 640, 629, 630, 633, 634, 635, 637, 641, 643), *ондје* (II 636, 640, 641), *дјецу* (II 633, 638), *дјеце* (II 631, 642, 637), *гдје* (II 628, 631, 634, 635, 638, 640), *гдјекоји* (II 634), *гдјекојим* (II 642, 634), *од дједова* (II 631), *издје* (II 634), *дјеца* (II 631), *раздјелјиваиши* (II 628).

У вези са овим примјерима двије напомене: 1) Највећи број примјера са неизмијењеним гласовним групама *-ије* и *-дје* је из писама која је Вук упутио кнезу Милошу (1832). То говори да је знатно прије 1839. изговор *дјевојка* и *ијјераиши* он приписивао „господском“ изговору¹⁰⁴ и да је сам настојао да тако пише кад се обраћао шефу државе. Ово у исто вријеме говори и о његовој жељи да свој језик уздигне изнад језика простог народа. Чим је констатовао да се овако говори и у Дубровнику, чија му је културна слава била добро позната, сам почиње да тако пише и тиме дефинитивно напушта херцеговачко *ђевојка* и *ћераиши*. 2) И у Рјечнику (1818) налазимо: *уијјечање*, *уијјечаиши*, *уијјечаиши се*, *уијјешен*, *уијјешииши* као херцеговачке облике (уз све ове примјере стоји одредба „Ерц.“), а уз примјере као: *ћешенје*, *ћешииши*, које такође налазимо у Рјечнику, нема те одредбе. Примјери: *уијјечање*, *уијјечаиши* и сл., ако се употријебе, и у савременом херцеговачком имаће исти облик — без јотованја дентала. Разлог за одступање од јотованја групе *ије* у овим примјерима треба тражити у присуству африкате *џ* у наредном слогу; то је, дакле, дисимилациона појава. Код глагола *ијјешииши*, међутим, није тако. Близина шуштавог гласа није морала утипати на чување неизмијењене ове сугласичке групе. Истина, у пивскодробњачком говору је *уијјешииши*¹⁰⁵, али не и у источнохерцеговачком. Тамо је сасвим обично *ћешии*, *ћешиијо*, *ућешиила се*, *ућешииши*¹⁰⁶. Према томе,

¹⁰⁴ За такав изговор група *ијј*, *дј*, он је знао почетком тридесетих година стр. 183. овога рада.

¹⁰⁵ Ј. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, 44. исп. „не чује се, чини ми се, ћешии“.

¹⁰⁶ В. Говор источне Херцеговине, стр. 62.

Вуково *ушјешаиши*, *ушјешен* могло је бити у том облику однесено са дробњачког тла и као такво сачувано до Вукових дана у говору његових Тришћана¹⁰⁷.

Јотовање усних сугласника у вези са је од ђ посебан је проблем о коме овдје треба говорити¹⁰⁸. О овоме јотовању Вук ништа не говори у Српској граматичи. У Предговору Рјечнику као херцеговачки облици дати су и ови: *бјемло*, *йјевашш*, *умјешш*, *вјешш*¹⁰⁹, а за промјену глаголских група *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ* у *йље*, *бље*, *мље*, *вље* код њега знају само неки облици глагола типа *шрйјешш*, *сврбјешш*, *грмјешш*, *жшвјешш*. Уз све ове глаголе стоји одредба „Ерц.“. У овом фонетском облику дати су наведени глаголи и у другом издању Рјечника на што Павић примјећује да Вук ни онда када је прихватио *дјевојка* и *шјераши* „није шпicio газабрати да се према томе говори и *сврбјети*, *грмјети*, *трпјети*, *сврбио*, *гртшо*, *тршо*“ а не *сврбљешш*, *сврбљео*¹¹⁰. Одмах треба истаћи да није случајно што Вук зна за јотовање усних сугласника само у овим глаголским облицима. Мада његов Тришћ данас не зна за *сврбљешш*, *шрйљешш*¹¹¹, херцеговачки досељеници у Србију могли су имати управо такав изговор. Ми бисмо се и за ово могли позвати на лички коренички говор. Ни тај говор не зна за *йљесма* и *вљера*, као што за ту појаву не зна ни Вуков језик, али и коренички говор има *сврбљешш*, *шрйљешш*¹¹², дакле, као и Вук. Ова подударност није случајна. Херцеговачка писма из XVII вијека имају само: *вјере*, *невјернике*, *жшвјешш*, *зайовјед*, *разумјешш*, али зато у источнохерцеговачком имамо поред тих облика још и *йљесма*, *вљера* (в. ниже). Све ово упућује на закључак да је јотовање гласовних група *йје*, *бје*, *мје*, *вје* — *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ* најприје било извршено у инфинитиву (и облицима који се образују од његове основе), и то, можда,

¹⁰⁷ Не треба заборавити ни чињеницу да Вук никада није био у Херцеговини. Све оно што је он говорио о херцеговачком говору углавном се заснивало на говору његова родног краја. Његови повремени сусрети са Херцеговцима (в. Грам. списи II, 16) нису битно мијењали његову представу о том говору (о Вуковим путовањима в. Љуб. Стојановић, *op. cit.* 757—758).

¹⁰⁸ А. Белић говорећи о овоме јотовању рече „да има говора, и таква је њихова већина, који знаду и за *шрйљешш*, *грмљешш*, итд., *шераши*, *дјевојка*, *дјешко*; затим у мањини имамо и *сешш*, *зешш*“ (Фонетика, 1960, стр. 126). Овако дати ови примери не дају реалну слику стања које налазимо на подручју јекавских говора. *Трйљешш* и *грмљешш* имају ужу ареу распрострања од *сешш*, *зешш*.

¹⁰⁹ Граматички списи II, 21.

¹¹⁰ А. Павић, *op. cit.* 182. И Даничић је у Рату ишао са Вуком у овој особини, али не и у Граматичи.

¹¹¹ Б. Николић, *op. cit.* 226.

¹¹² Б. Ластавица, *op. cit.* 754.

под утицајем гл. именица типа: *жмиљење*, *шриљење* у којима је појава гласовних група *ѣл*, *бл* везана за знатно старији период развитка нашега језика.

Да Вук у своме говору није имао *ѣлесма*, *вљера* говори и овај податак. На свом путу по јужним крајевима он је наишао и на такве облике, и у Предговору Пословицама он се просто чуди одакле у народу и *обље* и *обје*. „За чудо је, вели Вук, да је народ по поменутиим мјестима (Дубровник и Црна Гора) међу оваке ријечи (тј. примјере типа: *сноѣље-сноѣје*, *Жабљак-Жабјак А.П.*) помијешао неколико ријечи од другогa реда, у којима се у Славенском језику овај слог пише са *ѣ*, и тако изговара *љ*, *ђе* му никако мјеста није, н.п. *обје* и *обље*, *бјеше* и *бљеше*, *ѣобјезе* и *ѣобљезе*, *бјечве* (чарапе) и *бљечве* и т. д.“¹¹³. То говори да се са примјерима ове врсте он први пут срета тек тада, и да то није сматрао особиним херцеговачких говора.

У источнохерцеговачком говору од свих сугласника који се јотују са *је* од *ѣ*, јотовање уснених сугласника најнедоследније је извршено. Тамо, наиме, поред: *ддсѣлѣи*, *ошѣуѣлѣи су*, *ѣлѣва*, *ѣлѣва*, *ѣлѣсма*, *ѣлѣсна*, *ѣлѣше*, имамо и: *дѣјевѣ*, *ѣјѣвѣ*, *ѣјѣсма*, *ѣјѣшѣк*; поред: *бљѣжи*, *бљѣжѣи*, *обљѣма*, *ѣдбљѣд*, *ѣобљѣгоше* имамо и: *бјѣлица*, *бјѣше*, *ѣрибјѣгнѣ*; поред: *чѣмљѣи*, *грмљѣи*, *мљѣсѣи* имамо и: *мјѣсѣц*, *мјѣсѣи*, *намјѣрили се*, *ѣрѣмјѣишѣј*, *сѣмјѣша*; поред: *двљѣсѣи*, *вљѣчѣи*, *вљѣчѣана*, *вљѣра*, *вљѣверица*, *вљѣи* (љѣпши), *нѣвљѣше*, *жѣлѣлѣи*, *жѣлѣлѣи* имамо и: *двјѣсѣи*, *чдѣјѣк*, *вјѣрѣ ми*, *вјѣверица*, *вјѣишѣица*, *жѣвјѣи*¹¹⁴.

Оно што вриједи за наш источнохерцеговачки вриједи и за остале говоре овога типа¹¹⁵, а тако је и у источноцрногорском говору¹¹⁶. На источнохерцеговачком подручју потврде за ово јотовања чешће налазимо у планинским предјелима него у мјестима која су ближе варошима. Околина Требиња, рецимо, скоро и не зна за *ѣлесма*, *вљера* и сл. Осим тога старији представници источнохерцеговачког говора имају досљедније извршено ово јотовање него што то налазимо код млађих генерација. Све ово говори да је јотовање уснених сугласника у вези са *је* од *ѣ* на херцеговачком тлу, осим у неким облицима глагола типа *шријѣи*, *грмјѣи*, наступило врло касно. То је, хронолошки гледано, најмлађе

¹¹³ Граматички списи III, 16.

¹¹⁴ Говор источне Херцеговине, 64—66.

¹¹⁵ В. Говор Пиве и Дробњака, 47; за говор никшићке жупе в. код Вушовања, ор. cit. 25; за говор Ускока в. код Станића, Гласник САН V, 2 стр. 327—328.

¹¹⁶ М. Стевановић: Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII, 37.

јотовање и оно није нигдје досљедно извршено¹¹⁷. Маретић је сматрао да је то због тога што у *ије*, *бје* од *рѣ*, *бѣ* није било *је* него *ие*. Полазећи од чињенице да групе *иѣје*, *бѣје*, *мѣје*, *вѣје* у већини говора штокавског дијалекта дају *иље*, *бље*, *мље*, *вље* (*сноиље*, *зробље*, *грмље*, *здравље*), а *ије*, *бје*, *мје*, *вје* са *је* од *ѣ* то не дају него ту уснени сугласници остају неизмијењени, он закључује: „Uzmimo za časak da je bilo je a ne ie. Šta bi se otud razvilo? Јамачно изговор *поблјети*, *влјера*, *плјевати*, *млјесто*“¹¹⁸, а у првом издању његове граматике читамо да до ове промјене долази „samo u glagola III. vrste“ по јужним крајевима, па се јавља: *сербљеиши*, *шрпљеиши*, *жисљеиши*, *грмљеиши*¹¹⁹. Ми данас са сигурношћу можемо рећи да овакво Мартићево расуђивање не одговара у потпуности ономе што налазимо у херцеговачким говорима. Маретић се и овдје држао онога што је нашао у Вуковој писаној ријечи.

Природа рефлекса *ѣ*, без сумње, имала је пресудан значај за ово јотовање. Да мј. *ѣ* у прво вријеме ту нисмо имали *је* него *је* говорни нам и то што се јотовање ове врсте хронолошки најдоцније врши. Када би ту било *је* у вријеме јотовања сугласничких група *ије*, *бје*, *мје*, *вје* од старијих група *иѣје*, *бѣје* и сл. нема сумње, добили бисмо исте резултате, јер би се радило о истим условима, истом времену и истом мјесту. Што до тога није дошло, разлог је неједнака фонетска вриједност група *иѣје*, *рѣ* које су у то вријеме могле гласити *ије* и *иѣе*. Али такво стање није остало, а поготово није тако данас. И ту се доцније појавило *је* чиме су створени услови за јотовање ових група. То јотовање и почело се вршити у југозападним крајевима јекавске територије. Што оно није досљедно извршено, постоји више разлога: мијешање становништва, утицај школе, књиге, војске, а негде је по сриједи и дисимилациони моменат. Проф. Белић за однос *дјеца* и *ђеца* каже да је у питању изговор, да ли је „*д-ие-ца* или *дј-е-ца*“ јер прво даје *дјеца*, а друго *ђеца*. Тако би се могао објаснити и однос *ђеца* и *ијесма* у централнохерцеговачком говору који стоје према *зрожђе* и *сноиље*, али је тешко прихватити овакво објашњење за однос *иљесма* и *ијесма* у једном мјесту. Однос *дјеца* и *ђеца* није везан за једно мјесто, тј. не за представнике једнога говора — ако нису у питању иновације — однос *ђеца* и *ијесма* условљен је различитим сугласничким групама, али је *иљесма* и *ијесма* познато једном те истом мјесту, чак

¹¹⁷ Љ. Стојановић је мислио да „Онде где се говори *ђеца*, *ћераиши*“ имамо и *обље*, *вљера*, *бљече* (в. Глас СКА LII, 17). Наравно, ова констатација није потврђена стањем које налазимо у народним говорима. Ареа распрострањања облика *ђеца* и *ћераиши* знатно је шира од оне у чијем говору налазимо *иљесма*, *вљера*.

¹¹⁸ Nastavni vjesnik I, 150.

¹¹⁹ Скупљени грам. и полемички списи II, стр. 83.

и једном те истом лицу. Значи да ту постоје и други разлози. Мада се неки примјери (рецимо група *bēl*) могу објашњавати и дисимилацијом (да не буде *бљелана* остало је *бјелана*), очигледно је да за све примјере на које наилазимо у овим говорима треба тражити другачије објашњење. И зато и овдје вриједи Вушовићева констатација да се ово јотоване није уопште завршило ни у једном мјесту и да се према односу *ѝлесма* и *ѝјесма* почело јављати и *снојље* — *снојје*¹²⁰. Тачност ове констатације потврђују и ови моменти: у централнохерцеговачком нема потврда за јотоване уснених сугласника са *је* од *љ*, отуда у том говору имамо редовно *ѝјесма*, *ѝјера*; али зато у том говору нема ни потврда за примјере типа *снојје*, *здраје* (ако нису у питању они представници овога говора који и иначе немају гласа *љ* у своме изговору); друго: ни у источнохерцеговачком нема нарушавања старог јотовања у примјерима гдје је била веза *д* и *је* (тип *грожђе*), или *ѝ* и *је* (тип *ѝруђе*) — а то због тога што је ту и процес новог јотовања (у вези са *је* од *љ*) досљедно извршен и нема повода за нарушавања старијег стања (ту је наиме поред *грожђе*, *ѝруђе* редовно и *ђевојка*, *ћераѝи*). Према томе, исправност Вушовићеве констатације не само што потврђују други говори јекавске Херцеговине, него и друге групе које су биле подложне јотовању на источнохерцеговачком подручју.

2) Употреба гласа *x*

Употреба гласа *x* у језику Вука Караџића представља посебан проблем. Ми ћемо овдје дати начелан осврт на то питање, повезујући га са стањем које налазимо у источнохерцеговачком говору, а детаљније о употреби гласа *x* код Вука биће говора на другом мјесту.

Као што је познато, Вук је до 1818. често писао глас *x*. Истина, ни ту употреба овога сугласника није досљедна, али се на *x* у Вуковој писаној ријечи тога периода (1814—1818) знатно чешће наилази него у његовим радовима из другог периода (1818—1836).

У периоду од 1818—1836. Вук настоји да се придржава правила по коме „за слово *x* у Српском језику данас нема гласа, него или је сасвим изостављено, н.п. *лад*, *ром*, *рабар*, *љоб*, *Рисѝос*, *риѝћанин*, *вала* (или *фала* . . .) *мануѝи*, *уздануѝи*, *одма*, *маовина*, *дуовник*, и т.д. или се претворило у друга слова“¹²¹. Али ће се и из тога периода у његовој писаној ријечи наћи по који примјер са *x*. Потврде за то су ове:

¹²⁰ В. Данило Вушовић: Прилози проучавању Његошева језика, Библиотека ЈФ књ. 3, стр. 23.

¹²¹ Граматички списи II, 267, в. и Преписка I 458, II 160.

а) на почетку ријечи: *хоћу ли* (28. I. 1827, Преписка I 293) рођења *Христѿова* (1829, Преписка II 662; 1831, Преписка II 619), *Христѿова* (1829, Преписка II 602);

б) у средини ријечи: *Сѿрахињ*, (1823, Преписка I 250), *њихов* (1829, Преписка I 352), *јахайи* (1834, Преписка I 453), о Бановићу *Сѿрахињи* (1822, Преписка I 202), други дан *Духова* (1823, Преписка I 220), *ѿохвалну* рецензију (1819, Преписка II 253), *уијеха* (1826, Преписка II 575, 623);

с) на крају ријечи: *млогих* (1823, Преписка I 236), *одмах* (1830, Преписка I 381), од *ових* књига (1834, Преписка I 457), *дух* (1834, Преписка I 457), *садашњих* будалаштина (1819, Преписка II 244), *својих* (1820, Преписка II 262).

Како видимо, сви наведени примјери су из преписке, што јасно потврђује мишљење да Вук није једнако писао граматичке списе и приватна писма (додајмо уз ово да ни сва приватна писма није писао на исти начин). У радовима из области језика Вук се строго придржавао правила која је сам прокламовао. У преписци, изгледа, он није сматрао да је нужно да буде досљедан тим правилима; ту се често заборављао и писао понешто и што се коси са тим правилима. То потврђује и употреба гласа *х*. Читајући његову преписку долази се до закључка да и он сам осјећа колику распојасаност доноси језику недостатак ове фонеме. Али, није било тако лако негирати оно што је сам прокламовао и, што је важније, глас *х* се у говору народном њему дотад познатих крајева није изговарао. За писање сугласника *х* требало је имати врло јаких и убједљивих разлога. Те и такве разлоге за враћање фонеме *х* у писану ријеч Вук је нашао у говору Дубровника и неких крајева Црне Горе. Чим је констатовао да има крајева гдје и нешколоване и необразоване масе употребљавају овај глас, он напушта стари начин писања, прихвата глас *х* и даје му мјесто у својој азбуци.

За херцеговачке говоре Вук је изричито рекао да не познају ову фонему¹²². Ова констатација, међутим, не вриједи за све говоре херцеговачког типа. Ова констатација вриједи за говоре херцеговачког типа који се данас налазе у границама С.Р. Црне Горе: пивскодробњачки говор¹²³, говор Никшићке жупе¹²⁴, говор Пљеваља¹²⁵ и говор Ускока¹²⁶; ова констатација, међутим, не вриједи за све говоре данашње јекавске

¹²² Граматички списи III, 4.

¹²³ Ј. Вуковић: *op. cit.* 34.

¹²⁴ Д. Вушовић: *op. cit.* 18.

¹²⁵ Г. Ружичић: Акцентски систем пљеваљског говора, СДЗБ III.

¹²⁶ М. Станић, *op. cit.* 327.

Херцеговине. Не само да глас *x* сретамо у централнохерцеговачком и сјевернохерцеговачком ¹²⁷, него га сретамо и у источнохерцеговачком. Ја сам на том подручју забиљежио *x* како код муслимана, који и иначе чувају овај глас у свом изговору, тако и код православаца (исп. ове примјере: *xийијо*, *хдћеш*, *хрчѣ*; *хйијѣр*, *хлѣдно*, *хљѣб*, *хдће*, *ходѣње*, *Хредѣи*, *Ходанићи*, *хрѣна*, *Хрѣсно*, *Хум*, *хумѣши* као и: *хѣјѣн*, *хѣк*, *халали*, *хѣн*, *хѣрѣм*, *хѣрамбаша*, *хѣрѣри*, *хѣрѣшѣ*, *хѣрѣшчино*, *хѣрцеговачки*, *хйѣлада* — сви примјери забиљежени су у говору православаца са источнохерцеговачког подручја ¹²⁸). Како видимо, глас *x* данас није непознат говору источне Херцеговине. Да муслимани овога подручја нису губили *x* из свога говора, то је ван сваке сумње. Несумњиво је да се под утицајем њихова изговора овај глас, макар и недоследно, чује и у говору православаца који живе у сусједству са муслиманима — у селима, дакле, са мијешаним становништвом. У селима са искључиво православним становништвом број потврда за употребу гласа *x* неупоредиво је мањи, и изговор гласа *x* у тим примјерима може бити новијег датума ¹²⁹.

Вук каже да се *x* мијења у *г* „у Ерцеговини, и то понајвише на крају ријечи“ нпр. *дођог*, *виђег*, *нађог*, *чуг*; *орѣг* и сл. ¹³⁰. У нашем источнохерцеговачком поред примјера ове врсте, који нису тако чести, знатно чешће имамо *к* мјесто *x* у финалним позицијама: *бијѣк*, *дѣдок*, *ѣдок*, *ијѣсак*, *иѣсѣдик*, *ѣрак*, *ијѣкѣзак*, *рѣдик*; *ѣрак*, *ијѣк* а према номинативу *ѣнг* и *ѣрѣкѣ*, *ијѣкѣ*. Појава сугласника *к* мјесто *x* позната је и говору муслимана (Говор источне Херцеговине, 74). У Вукову језику нема потврда за употребу сугласника *к*, или *г* мјесто *x*.

Мјесто *x*, зависно од фонетских услова, јавиће се и сонант *ј*: *ијѣјовије*, *ијѣјова*, *снѣјѣ*, *снѣјѣј*, *од смѣјѣ*, *ѣждаја*, *односно в*: *бѣва*, *скѣвали*, *глѣв*, *сѣв* и сл. Наравно, најрјеђе ову појаву сретамо у говору муслимана, али ће се и у њихову говору чути по који примјер ове врсте ¹³¹.

Разлике које постоје у употреби гласа *x* код Вука са једне стране и данашњих херцеговачких говора са друге стране упућују на сљедеће закључке:

¹²⁷ Мјесто централнохерцеговачког говора . . . 298. и даље.

¹²⁸ Говор источне Херцеговине, 68. и даље.

¹²⁹ Писма Поповаца из краја XVII в. такође знају за *x*: *доходѣше*, *находѣше*, *снѣраха*, *иѣхово*, *находѣмо* (Rad 253, стр. 93, 54, 55), а *x* има и Прокопије Чокорило у свом Дневнику (в. Говор источне Херцеговине 69, и даље).

¹³⁰ Граматички списи II, 34.

¹³¹ Више потврде за појаву *ј* или *в* мјесто *x* в. у: Говор источне Херцеговине стр. 73. и даље. Тамо стоји „глас *x* се замјењује. . . треба: „мјесто гласа *x*, зависно од фонетских услова, јављају се други гласови“.

1) Вуково мишљење о употреби гласа *x* у „херцеговачком говору“ не одговара стварном стању које данас налазимо у говорима јекавске Херцеговине. Писани текстови са тог тла говоре да ни у Вуково вријеме подручје данашње Херцеговине није у овој фонетској особини ишло заједно са пивскодробњачким говором, односно није се битно разликовало од онога што данас налазимо на том тлу ¹³³.

2) Ако је и могао помишљати да се православно становништво данашње Херцеговине у овој говорној особини слаже са пивскодробњачким говором, тј. говором постојбине његових предака чији је говор најбоље и познавао, мало је чудно како Вук није, бар касније, указао на чињеницу да муслимани ових крајева још увијек имају глас *x* у свом изговору ¹³³.

3) Појава задњонепчаног *z* мјесто *x*, коју Вук приписује херцеговачком говору, такође није типична особина нашега источнохерцеговачког говора ¹³⁴.

4) Све оно што је Вук рекао о гласу *x* у његову „херцеговачком говору“ највећим дијелом се слаже са стањем које налазимо и у савременом говору постојбине његових предака — Дробњаку ¹³⁵.

3) *Остале сугласничке њомјене*

Док јотовањем и употребом сугласника *x* Вуков језик другог периода не представља у потпуности говоре данашње јекавске Херцеговине, у Вукову језику тог периода наилазимо на многе друге гласовне појаве за које знају и савремени херцеговачки говори. Ми овдје указујемо на неке типичније:

¹³³ Поред писама Херцеговаца и Дневника Прокопије Чокориља указујемо још и на писма Д. Милаковића која је он писао Вуку. Милаковић је, како сам каже, рођен у Мостару 1804, а прешао је у Дубровник 1816. Рано је прихватио Вукове идеје и био одушевљени Вуковац. У његовој преписци такође налазимо на по који примјер са *x*: *захваљујемо, захваљујии, хака* главе доћи (Преписка V 30, 35).

¹³⁴ Да је Вук био обавијештен о томе како говоре муслимани Босне и Херцеговине, свједоче и ове његове ријечи: „Српски се говори најчистије и најправилније у Херцеговини и у Босни. Истина, да онамо по варошима и по градовима има много Турскијех ријечи, али би се готово могло рећи, да у осталоме она браћа наша закона Турскога говоре љепше Српски од сељака и Грчкога и Римскога закона!“ (Грама-тички списи III, 181, испод текста).

¹³⁵ Говор источне Херцеговине, 74—75.

¹³⁶ Исп. код Вуковића: „Сугласник *x* је овом говору (тј. говору Пиве и Дробњака, А. П.) . . . непознат“, ор. cit. 34. За глас *x* не зна ни тршишки говор, в. Николић, ор. cit. 270.

1) У Предговору Рјечнику (1818) Вук каже да пише: „*допијо*, *чијо*, *бијо*, и остале овакове ријечи... овако (с ј) зато, што се последије каже *допијела*, *допијело*; *чијела*, *чијело*; *бијела*, *бијело*; *бјелъ*“¹³⁶, али је писао *чинио*, а не *чинијо* за то „што се одмах каже *чинили*, *чинила*“¹³⁷. Ове теорије, како мисли Павић, Вук се држао све до 1848. и уз *допијо* писао је и *умјео*, *смјео*¹³⁸. Мада су потврде са *ј* у наведеним облицима до 1848. честе, исп.: *иопијо* (Прва година, 26), *изпијо* (исто, 29), *одпијо* (исто, 28), *допијо* (Преписка I 302, 312), *смјо* (Преписка I 411), *умјо* (Преписка I 314), *допијо* (Граматички списи III 66), као и: *смјео* (Граматички списи III 38, 69), *сидјео* (Граматички списи III 68), *највољео* (исто, 68), *видјео* (ист , 101), *хијео* (исто, 104), *желео* (ист , 261), наћи ће се и по који примјер са *и* мјесто је од њ: *волио* (Преписка I 454), *иолудио* (ист , 447), *разулио* (Граматички списи III 265).

У говорима јекавске Херцеговине и данас најчешће, ако не и редовно, имамо: *допијо*, *умјо*, *унијо*; али ту и: *чинијо*, *радијо* као и: *камијон*, *радијона*¹³⁹. И у пивскодробњачком је: *говоријо*, *радијо*, *носијо*, *садијо*, *крѣијо*, *рѣијо*¹⁴⁰. И Вушовић наводи: *бијо*, *видијо* уз њих још и *сазујо*, *обујо*, *чујо*, *ианујо* и каже да су последњи примјерич ешти „у близини Билеће (оп. Рудине)“¹⁴¹. Ја на ту појаву, тј. на примјере типа *чујо*, *ианујо*, у околини Билеће нисам наишао.

Мада у Граматици, коју је дао пред Рјечником (1818), има *и* као енклитички облик генитива и акузатива множине замјенице трећег лица (истина, он акценатски разликује енклитички облик генитива од акузативног облика: *и* — генитив, *и*-акузатив), Вук често пише и *ји*: *да су ји заслужили* (Прва година, 26), *да ји чува* (Друга година, 49), *Турци ји разбију* (исто, 51), *ји иошаљу* (исто, 52), *да Вам ји иошаљем* (Преписка I 321), *како би ми ји доносили* (Преписка I 311), *би ми ји ко... све Вама донео* (Преписка I 444), *да ји иреда* (Преписка I 447) и *овђе ји сваки дан иишем* (Преписка I 452) *међу којима ји има и из XII вијека* (Преписка I 453), *да ји све мање бива* (Преписка I 454), и *једнако ји куиим* (Преписка I 461). Маретић каже да је Вук „у старијим својим дјелима (у *danicama*, у *mil.* — *obr.*) мјесто *ih* писао врло често *ji* pored *i...* али *jit* није ни онда писао, већ само *im*“¹⁴². Чини ми се да ће бити исправније

¹³⁶ Граматички списи II, 23.

¹³⁷ Граматички списи III, 197.

¹³⁸ А. Рајић, *op. cit.* 143, в. и Белић: Вукова борба, 153.

¹³⁹ Говор источне Херцеговине, 85, в. тамо и о природи гласа *ј*.

¹⁴⁰ Вуковић, *op. cit.* 43.

¹⁴¹ Вушовић, *op. cit.* 22.

¹⁴² Т. Maretić: *Gramatika* III, 110.

ако се каже да је Вук у радовима граматичке природе писао *и* (исп. Граматички списи II 97, 98, 101, 102, 103), у преписци, пак чешиће се налази на *ји* све до 1836. када се мјесто *ји* *-и* јавља *их* (исп. Преписка I 466). У говорима јекавске Херцеговине, поред осталих облика ¹⁴³, јавиће се и *ји*: *ко ји је звао, он ји зове, он ји њази и јим: враг јим знао свеца, кад јим буде вријеме* ¹⁴⁴.

2) Све до 1839. године Вук пише *мл* мјесто *мн* у ријечима са основном *много* ¹⁴⁵: *млого* (Преписка I 230, 242, 252, 253, 245, 267, 406, *млоги* (Грамагичких списи II 138), *млого и њремлого* (Преписка I 253), *умложиии* (Грамагички списи II 141), *умложасавају* (Прва година, 25) *умложило се* (Преписка II 636); и у Рјечнику (1818) је: *млого; млогозналица, мложесе, мложина, мложиии, мложиии се, мложина мложиво* (s. v.). И говори данашње Херцеговине знају за групу *мл — мн*: *ја млим, млого, млоги, Комленић, најамлик, најамлица, осамлес, седамлес* ¹⁴⁶.

3) У грамагичким радовима Вук се придржавао правила по ком „Имена, која се свршавају на *га* и на *ка*, у дат. и у сказ. јед. премјењују *г* на *з*, *к* на *ц*“ ¹⁴⁷, али ће се у преписци наћи и по који примјер са неизмијењеним задњонепчаним сугласницима *к* и *г*: *њрејоруки* (Преписка I 177), *библиоњеки* (Преписка II 231), *слуги* (Преписка I 211). И у источнохерцеговачком, а тако је и у друга два говора јекавске Херцеговине, поред: *руци, нози* најлазимо и на: *на руки, на ноги, слуги, на ваги, у задруги*, као рјеђе случајеве, али је обично: *ћевки, ручки, осмољешки, њушки, сурушки, заврашки* ¹⁴⁸.

4) Сугласничке групе *сињ*, *шињ* на крају ријечи код Вука никада не знају за упрошћавање, за губљење праскавог сугласника из фи-

¹⁴³ Говор источне Херцеговине, 135.

¹⁴⁴ Говор источне Херцеговине, 86; в. и код Вушовића: *ња њи удри*, ор. cit. 22; у пивскодробњачком је *ињ* (в. Ј. Вуковић: Акцент говора Пиве и Дробњака, СДЗБ X, 268).

¹⁴⁵ В. Грамагички списи III, 22. У писму Л. Мушицком од 26. I. 1822. Вук каже да *њамница, гумно, много* може „остати за невољу, зашто може бити да би се ње нашло и прости људи, који тако изговарају“, Преп. I, 284.

¹⁴⁶ Говор источне Херцеговине, 97. Тако је и у пивскодробњачком, Вуковић, ор. cit. 39; и у говору Никшићке жупе. Вушовић из тога говора наводи поред: *мложина, млоги, мложиво, седамлес* још и за *млом* (ор. cit. 27), за посљедњи примјер ја немам потврде са источнохерцеговачког подручја. И Тришић зна за *млого* (Николић, ор. cit. 270).

¹⁴⁷ Грамагички и полемички списи II, 43; в. и III, 93.

¹⁴⁸ Говор источне Херцеговине, 100. Ова је појава позната и централнохерцеговачком (моје биљешке). На примјере ове врсте не указују Вушовић ни Вуковић, а и у Тришићу се чува „резултат II палатализације у дат. -loc. sg. њменица а основа“ (Б. Николић, ор. cit. 271).

налне позиције; код Вука, дакле, редовно имамо: *младосїй, жалосїй; їршиїй*¹⁴⁹. Херцеговачки говори у овој позицији обично имају упрошћене сугласничке групе *сїй* и *шїй*: *час, глуйос, корис, лис, милос, малдос, оїаснос, їройас, жалос; једанес, їеїнес; їрши*¹⁵⁰.

5) Овдје је већ речено да је Вук у Српској граматички указао на примјере типа: *з богом, бес њосла, їреї кућом*¹⁵¹, али сџм тако није никада писао. У херцеговачким говорима не само да је обично: *бог* шїи дао, ледї се уфашїїо*, односно: *їоїї њоїїїом, їоїї кућом, коїї куће*¹⁵², него ту имамо и: *боїи је садїї, црн шїи образ^c, дошо онаї друг**¹⁵³. У централно-херцеговачком десоноризација звучних сугласника у финалним позицијама сасвим је обична појава¹⁵⁴; тако је и у говору Никшићке жупе¹⁵⁵, али не и у говору Прве и Дробњака¹⁵⁶. Отуда је сасвим разумљиво што је нема ни у Вукову језику. Истина, Вук је могао овај фонетски феномен констатовати у народним говорима, али ни ова дијалекатска особина, још мање од асимилације по звучности у *sandhiu* (тип прет кућом), није могла наћи примјену у његовој писаној ријечи.

4) Биїне разлике између Вукових акцената и акцената њекавске Херцеговине

Иако су принципи Вук-Даничићеве акценације¹⁵⁷ још увијек и принципи акценације говора њекавске Херцеговине, између тих двију акценација постоје и лако уочљиве разлике. Ми овдје указујемо на неке од тих разлика.

¹⁴⁹ У Вукову чланку „Критика у језику“ читамо да „у оваковијем ријечима (тј. у *дванаесїй, їринаесїй*, А. П.) . . . народ наш по многим мјестима у говору Т изоставља“ а тако су писали и дубровачки писци код којих налазимо поред *милос-милосїи* и *їлаш-їлашїи* (Граматицких списи III, 194).

¹⁵⁰ Говор источне Херцеговине, 106; тако и Вушовић, *op. cit.* 31; и Вуковић, *op. cit.* 32. И у писмима Херцеговаца налазимо *їоїїерда* за ову појаву (в. А. Пецо: Неке фонетске особине у *їисима* херцеговачких муслимана, *Огледи бр. 2.*, стр. 108).

¹⁵¹ Граматицких списи II, 86.

¹⁵² Говор источне Херцеговине, 109.

¹⁵³ *Op. cit.* 109; в. и Зборник Матице српске за филологију књ. IV—V, стр. 235—244.

¹⁵⁴ Мјесто централнохерцеговачког говора . . . 304, в. и Изговор звучних сугласника у српскохрватском језику, Зборник Матице српске књ. IV—V, стр. 243, као и: Акцент села Ортијеша, Научно друштво БиХ, Грађа 10, стр. 6.

¹⁵⁵ Вушовић наводи: *кад ли додјок, грої, јагњаш, ко гоћ каже*; као и: *каїкад/їш, некад/їш, у град/їш, голуб/ї* и сл., *op. cit.* 32.

¹⁵⁶ Вуковић, *op. cit.* 48—49.

¹⁵⁷ О Вукову обилежавану наших акцената в. код Даничића: Српски акценти, Београд 1925, стр. 30, 32; као и Павић, *op. cit.* 183.

1) У косима падежима једине личних замјеница у источнохерцеговачком имамо краткосилазни акценат: *мене-мени, шѣбе-шѣби, себе-сѣби*. Вуков акценат је: *мене-мени, шѣбе-шѣби, себе-сѣби*. Никшићка жупа, а и Дробњак поред " акцената у тим облицима знају још и за Вуков акценат ¹⁵⁸.

2) Поред Вукових акцената у облицима придјевских замјеница *овај* и *онај* источнохерцеговачки зна још и за силазни акценат: *дедј-двј, днај-дни*. Силазни акценат на облицима ових замјеница не биљеже Вушовић и Вуковић ¹⁵⁹, али једино силазни акценат имају те замјенице у централнохерцеговачком говору ¹⁶⁰.

3) У граматичи која се налази пред Рјечником (1818) од глагола *иѣћи* у 1. и 2. л. мн. презента Вук даје двојак акценат: *иѣчѣмо-иѣчѣше* и *иѣчѣмо-иѣчѣше* ¹⁶¹. За овај глаголски тип Даничић каже да се у наведеним облицима акценат може и „промијенити тако да отпадне ' с првога слога, па други слог уметак *е*, добије ' н. п. *иѣчѣмо, иѣчѣше, илѣшѣмо, илѣшѣше*" ¹⁶². Код сложених глагола и Д. има *оилѣшѣмо-оилѣшѣше* поред (*оилѣшѣмо-оилѣшѣше*) ¹⁶³. У Херцеговини је: *иѣчѣмо, илѣшѣмо* ¹⁶⁴.

4) Од *држати* у Вуковој граматичи налазимо: *држѣмо, држѣше* ¹⁶⁵ Даничић има и: *ломѣмо-ломѣше, ошѣриѣмо-ошѣриѣше* ¹⁶⁶, као и: *чиѣшѣмо-чиѣшѣше, вјенчѣмо-вјенчѣше* ¹⁶⁷. За овакав акценат у 1. и 2. л. мн. презента знају и говори источнохерцеговачког типа, али се ту налази и на непренесени акценат; дакле, поред: *ломѣмо, чиѣшѣмо* постоји и: *лѣмѣмо, чиѣшѣмо* ¹⁶⁸, како је једино у централнохерцеговачком говору ¹⁶⁹.

5) У инфинитиву глагола типа: *иѣћи, лећи* источнохерцеговачки нема Вуков краткоузлазни акценат, него има краткосилазни акценат. Дакле ту је: *иѣћ(и), лѣћ(и)*, а код сложених глагола акценат је на префиксу: *исѣћ(и), ирѣлѣ(и)* ¹⁷⁰.

¹⁵⁸ Вушовић, ор. cit. 54, Вуковић, СДЗБ X, 264.

¹⁵⁹ Вушовић, ор. cit. 55, Вуковић, ор. cit. 268.

¹⁶⁰ В. код мене: Акценат села Ортијеша, 38.

¹⁶¹ Скупљени граматички и полемички списи II, 74.

¹⁶² Српски акценти, 93.

¹⁶³ Ор. cit. 93.

¹⁶⁴ Говор источне Херцеговине, стр. 188.

¹⁶⁵ Скупљени грам. списи II, 80.

¹⁶⁶ Српски акценти, 144.

¹⁶⁷ Ор. cit. 166.

¹⁶⁸ Говор источне Херцеговине, 188; Вушовић, ор. cit. 61.

¹⁶⁹ Акценат села Ортијеша, 45.

¹⁷⁰ Говор источне Херцеговине, 188; тако и у централнохерцеговачком.

6) Према Вукову дугоузлазном акценту у инфинитиву глагола типа: *иоћи*, *наћи* у источнохерцеговачком имамо дугосилазни акценат: *иоћи(и)*, *наћи(и)*. Сложени глаголи и ту имају акценат на префиксу: *ири-доћи(и)*, *ирионаћи(и)*¹⁷¹, према Вукову: *иридоћи*, *ирионаћи*.

7) Наставак за презентску основу *-е* код Вука је, без обзира на то да ли му претходи акценат силазне или узлазне интонације, скоро редовно дуг. Изузетак од овога чине глаголи: *ишресѝти*, *лиѝти*, *сноваѝти*, *казиваѝти* који поред дугог *е* (*ишресѝм*, *лиѝјем*, *сноваѝјем*, *казиваѝјем*), знају и за кратко *е* испред личног наставка (*ишресем*, *лијем*, *сновајем*, *казивајем*)¹⁷². Даничић у Српским акцентима исправља ову Вукову недоследност и даје само облике са дужином испред личног наставка¹⁷³.

Наш источнохерцеговачки говор уопштио је, опет, оне квантитативне одлике презентских основа којима је Даничић ускратио право опстанка у књижевној ортоепији. Кратак вокал *е* испред личног наставка у презентским облицима на херцеговачком тлу имају сви глаголи код којих се испред тога наставка налази било који акценат узлазне интонације. Ту је, дакле: *ишресем*, *здравем*, *бодем* *иљѝшем*, *иоузѝшем*, *навазѝшем*. За разлику од Вука, а заједно са Даничићем, ту је: *лијѝјем*, *сновајѝјем*, *казивајѝјем*¹⁷⁴.

* * *

Из свега онога што је речено у овоме раду да се извући следећи закључак: фонетика Вукове писане ријечи слаже се са фонетиком говора јекавске Херцеговине у неким начелним питањима. У појединостима, међутим, између њих постоје и знатна неслагања. Та неслагања нису увијек резултат временске разлике, него су прије одраз развитка којим су ишли говори херцеговачког типа на тлу западне Србије на једној страни и херцеговачки говори у кругу граница данашње Херцеговине на другој страни. Мада су им импулси били заједнички, територијална раздвојеност имала је утицаја на судбину појединих гласовних промјена које су се у њима вршиле. А што Вук у својим дјелима није увијек давао слику говора херцеговачког тла, то је последица не само чињенице што је он рођен у породици која је напустила стари завичај

¹⁷¹ Оп. cit. 188.

¹⁷² Граматички и полемички списи II, 72-74.

¹⁷³ Српски акценти, 90. В. и напомену испод текста на истој страни.

¹⁷⁴ У Пиви је: *бијѝјем*, *иљѝјем* (као код Вука), али има и: *бијѝјем*, *бијѝјемо*; *иљѝјем*, *иљѝјемо* (СДЗБ X, 323). Сложени глаголи ту имају: *ишбијѝјем*, *иришбијѝјем*, *добијѝјем*, *здобивѝјем*, *сваивѝјем*, *ишсваивѝјем* — дакле, све без дужине — као Вук (оп. cit. 323).

осам деценија прије његова Рјечника, него и Вукова боравка у екавској средини и то у раној његовој младости. Ма колико да је он настојао да буде чисти и досљедни ијекавац, он је то постигао само тамо гдје је свјесно контролисао свој ијекавизам¹⁷⁶.

А. Пецо

R é s u m é

UNE COMPARAISON DE LA LANGUE DE VUK AVEC LES PARLERS DE L'HERZÉGOVINE IĚKAVIENNE

А. П е ц о

Dans ce travail l'auteur fait la comparaison de la phonétique de la langue de Vuk Karadžić avec la phonétique du parler de l'Herzégovine iěkavienne. Cette mise en regard met en évidence que la phonétique de la langue écrite de Vuk est, en principe, identique à la phonétique du parler de l'Herzégovine. Cependant dans les détails il y a des différences importantes qui ne sont pas toujours le résultat de différents temps : du parler iěkavien de l'Herzégovine d'aujourd'hui, et du temps où vivait Vuk Karadžić. Ces décalages proviennent du développement des parlers de type de l'Herzégovine sur le sol de la Serbie d'une part, et d'autre part des parlers iěkaviens sur le sol de l'Herzégovine. Bien que les impulsions de la vie des parlers de l'Herzégovine et de la langue de Vuk fussent communs, la séparation des territoires (Serbie et Herzégovine) influençait le sort de certains parlers et de leur changement. Vuk Karadžić n'a pas donné l'image fidèle du parler de l'Herzégovine, ce qui s'explique par sa naissance dans une famille qui avait quitté l'Herzégovine 80 ans avant la parution de son Rječnik (1818) et par son séjour dans sa première jeunesse, dans un milieu ěkavien. Bien qu'il se soit efforcé de rester un iěkavien pur dans ses oeuvres, il ne le réussissait que là où il se servait avec réflexion du parler iěkavien. La phonétique de la langue de Vuk, dès le début de son travail à la réforme contient plusieurs décalages par rapport aux parlers de la région natale de ses ancêtres. Elaborant, de la sorte la langue de ses oeuvres, Vuk s'est élevé au dessus de l'emploi unique d'un parler local et sa langue écrite a reçu la forme qui a comme la base les règles générales („općenitu pravilnost“).

¹⁷⁶ Не треба заборавити ни чињеницу да је Вуков језик, поникао из народних говора херцеговачког типа, заснован на структури тих говора, још од самога почетка почео да се издиже изнад тих говора обједињујући у себи понеку особину преузету из више различитих говора који чине његову основицу.

ВУКОВ ПРЕВОД НОВОГ ЗАВЕТА КАО СПОМЕНИК ВЕЛИКОГ ФИЛОЛОШКОГ НАСТОЈАЊА

I

Један од разлога због којих се 1847. година спомиње као веома значајна за историју књижевног српскохрватског језика јесте прво издање Вуковог превода Новог завета. Има доста примера да је превод Светог писма на неки национални језик значио у исто време и настанак одговарајуће књижевности, или бар значајнији заокрет у њој. Такав је био случај са старословенским, литавским, готским, немачким, румунским преводом; исто се може рећи и о новијим походима мисионара међу народе на нижим ступњевима цивилизације и културе, код којих се писменост такође испрва почињала ширити напореда са ширењем Библије. У вези с тим треба јасно уочити извесне чињенице: наиме, повезаност између појаве Библије и почетка књижевности не треба објашњавати искључиво сугестивном улогом цркве у току њене досадашње многовековне историје, наметањем речи и фраза из библијског фонда у фонд почетног људског образовања. Теологију и филологију, кад је у питању ово дело, треба јасно разграничити. Теологија остаје да живи у ужем кругу заинтересованих, који најчешће дају предност управо архаизму и нејасности, тј. антифилолошким идеалима, и већином се боре за тип библијског језика који застарева, престаје да буде и говорни језик. Међутим, филологија у Библији заузима своје важно и интересантно место. Не треба сметнути с ума да Свето писмо садржи широк распон лексике, у њему се јављају како термини из најобичнијег живота — пољопривредног, рибарског, свадбарског, болесничког, — тако и из сасвим апстрактних области људске мисли, као што су називи за разне преливе врлина, порока и духовних стања. Јављају се у њему изрази и за опscene и за крајње суптилне појмове. Преводац Библије мора или да извуче из народног говора или сам да створи богат и разноврстан речник, који после може да послужи на широком пољу писменог изражавања.

Данас, политички, верски, емотивно, па већ и језички удаљени од 1847. године, ми морамо да о великом Вуковом подухвату кажемо нешто другачије мишљење него људи његове епохе. У његово време су га оптуживали због непознавања матерњег језика, због грубих речи, турцизама, непоштовања езотеричних верских финеса, због угледања на Вулгату, на Лутера, због тобожње службе Римској пропаганди и недовољног угледања на словенске текстове итд. Или су га, обратно, уздизали највећим суперлативима, као Ђ. Даничић који каже: „Тијем је Вук у историји хришћанске књижевности подигао српском језику споменик каквим се ријетко који народ може дичити“¹. Па чак и много касније, нпр. Д. Марић: „... Тај најчистији народни („говедарски“) језик, који данас очуван у Новом завету представља неоцењиво благо наше књижевности“². — Више од сто година после завршеног превода и последњих исправки учињених у њему Вуковом руком ми смо, разумљиво је, у стању да дамо мирније судове.

Подсетимо се, прво, да Вук није био први преводилац Светог писма на наш народни језик. Било је таквих прегалаца и пре њега и у његово време, премда се одмах мора истаћи да између тих других и њега није постојала никаква веза у смислу утицаја на Вука, већ и из тог разлога што ниједан од тих текстова није могао бити у Вуковим рукама. Друго, његова решења нису била у свему најсрећнија, стил често није био погођен, поткрали су му се и неки дијалектизми нешто ужи него што би то његове сопствене норме допуштале, а налазило се код њега и преводилачких грешака. У поңечем се мора дати за право — и поред жустре Вукове одбране — и таквим његовим критичарима као што је нпр. био филолошки далеко мање спремни Никанор Грујић.

Али, с друге стране, морамо одати признање ванредној трезвоности и смелости с којима је Вук приступио овом веома осетљивом задатку. Иако није имао предилекција за верска питања, Вук је био свестан да га очекује и тај, у српском народу још неурађени посао. Превођење Светог писма на руски језик, које се одвијало готово истовремено с превођењем на наш (иницијатива покренута 1815. године, у току 1819. издато четворојеванђеље, 1821. Дела, посланице апостолске и Откровење) веома је мало личило на Вуков рад, иако би се ту очекивало угледање или бар неки одјек са српске стране. У Русији су четири духовна лица преводила свако по једно јеванђеље, а комисија,

¹ Вуков пријевод Новог завета, Ситнији списи Ђ. Даничића I, Ср. Карловци 1925, 72. Писано 1847. г.

² Вуков превод Новог завета, Гласник југ. проф. друштва 18/4—5, 439.

одређена од стране Синода, прегледала је и одобравала текст. Може се правити поређење са једним сасвим другим преводом, удаљеним и временски и просторно. На германском земљишту постојао је испрва готски превод Вулфилин, као што је постојао ћирилометодијевски на словенском. Затим су, у средњим вековима, животарили неки значајни, слабо разумљиви, каткада наивно стиховани преводи Светог писма на поједине дијалекте. Међутим, појавио се Мартин Лутер, човек по крви филолог, као и Вук, иако ентузијаста и у теологији, који је — по једној карактеристици — наурио да папин ауторитет замени ауторитетом саме речи. Лутер је носио у себи врло живу љубав према народном језику. Послуживши се тзв. језиком канцеларија и обогативши га говорним, незаписаним дотада језиком, Лутер је створио књижевни нововисоконемачки језик, који се после проширио и на друге дијалекте. Сличности с Вуком у много чему су приметне. Свакако није случајност, и није само питање приступачности немачког језика, што се Вук у своме преводу служио и Лутером, као што сам наводи и као што се при поређењу још јасније запажа. Сигурно га је и Ј. Копитар упућивао у томе правцу, и то је једна од рационалних нота целог овог подухвата, пошто је Лутеров превод веома разумљив, разумљивији од старословенског и рускословенског³. Без обзира на ситна смисаона разликовања у источним и западним интерпретацијама, којима се у Вуково време придавао велики значај, Вук је пошао да тражи за свој народ разумљив и логичан текст и још више — узор разумљивог, логичног језика. Ван

³ Занимљиве податке о слагању Вуковог и Лутеровог текста в. у раду П. Ђорђевића, О Вукову Новом завјету, Богословље 9/2, 97—115. П. Ђорђевић износи мишљење да су и сами руски преводиоци ишли понегде за Лутером, што се види из разликовања руског и ранијег рускословенског текста, па се стога и Вук у нејасним случајевима обраћао Лутеру. Истина је да је повођење за Лутеровим варијантама изазвало критику не само ортодоксних представника цркве, него и неких научника који су се бавили библијском текстологијом. Д. Марић (о. с. 440) сматра да је Лутеров текст недовољно сигуран, као уосталом ни званични руски, а ни оне грчке варијанте из којих су Копитар и Миклошић црпили објашњења за Вука. Међутим, та питања не интересују српскохрватску филологију. — Због угледања на Лутера (и на Вулгату) дошло је и до истоветних изостављања у Вуковом тексту, којих иначе нема у православним верзијама. Кад му је Н. Грујић замерио због тога, Вук је одговорио: „Нити сад право знам стоје ли у њима или не стоје“ (тј. неки стихови у Лутеру и Вулгати). (Љ. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд 1924, 629). — Данашњи распоред апостолских посланица у Вуковом преводу подударан је с распоредом у Вулгати, нешто се разликује од распореда код Лутера (који их је разместио друкчије због посебних сумњи у аутентичност неких од њих), а сасвим се разликује од рускословенског и руског распореда. Међутим, ова измена потиче тек од Даничића, који је приликом издања целокупне Библије променио ред.

сваке сумње остаје чињеница да се он служио највише руском и руско-словенском подлогом; руском, највероватније, само при превођењу четири јеванђеља, пошто је, привевши крају цео Нови завет 1819. године, испредњачио пред издањем рускога превода. Али се он није задржао само на томе.

Оригинална и за Вуково време смела замисао да се Свето писмо преведе на овакав начин чини част њеном творцу и спада у један од оних продора у позитивна западноевропска стремљења ка просвећивању, какви су се виђали још од почетка Новог века у историји Срба, политички и верски непотчињених Западу. Треба се подсетити и на то како је текло преговарање око превода и штампања, да би се дала што објективнија оцена овом прилично неочекиваном изневеравању традиционалних веза с православним Истоком. Вук је почео да мисли на овај посао 1815. године, а завршио га на прелазу из 1819. у 1820. У предговору набацује да је имао много тешкоћа. Због превода је путовао и у Петроград. Руско библијско друштво требало је да плати хонорар Вуку, а Лондонско — трошкове око штампе. Превод није задовољио руске православне кругове, али Вук није желео да одступи од своје концепције. Пошто је Русија одбила његов а штампала рђав Стојковићев превод (у ствари рђаво прерађени Вуков, односно Вуком инспирисани, и то толико рђав, да је морала повући то прво штампано издање), — Вук је о Стојковићу на њему својствен начин изјавио: „То ће бити славено-сербскије од Физике његове“⁴, и затим стао да ишчекује боље прилике за себе, враћајући се на свој текст и дотерујући га.

М. Решетар, који је имао прилике да упореди аутограф из 1820. са издањем од 1847, каже да је текст остао исти, с незнатним поправкама. Један од Вукових биографа, Кулаковски, чији подаци нису увек поуздани, а у овом случају сигурно погрешни, мислио је чак да је Вук касније направио други превод⁵. Без тачног проучавања аутографа не може се ништа поузданије рећи о њему. У сваком случају, из оно мало расположивих података о Вуковом труду око Новог завета између 1820. и 1847. може се видети (као што ће даље бити показано) да Вук, после одбијања у Русији, није радио на приближавању свога превода руској верзији, како би се можда од њега очекивало. Колико је био верски непристрастан, може се рећи и незаинтересован, сведочи ваљда најбоље преписка између Н. Грујића и књижевника П. Матића, пошто

⁴ Ј. Радонић, Атанасије Стојковић (1773—1832), Глас САН 212, 143.

⁵ М. Решетар, Vuk's Übersetzung des Neuen Testamentes, Arch. f. sl. Phil. 17, 626—629.

су се упознали с текстом после коначног издања. Први тврди да Вук мора да стоји у вези с Римом, док с лутеранством нема везе. Други не верује у везу с Римом, јер би се у том случају превод у потпуности акомодирао Вулгати, као Катанчићев који се Вулгате „као пијан плота“ држи; Римској пропаганди не може бити пријатно Вуково „поткрадање“ Лутера; али да су му намере према српској цркви биле „чисте“, он би се ипак држао словенске Библије⁶. Из целе ове збуњености двојице кореспондената јасно се види да се Вук није држао никога; и да никоме сем своје народу није ни угађао ни угодно.

II

Споменули смо да Вук није био први преводилац Светог писма на наш народни језик⁷. Фрагментарни или потпуни преводи прављени су на нашем земљишту с разним циљевима и поводом разних духовних струјања још од 14. века. На православној половини нашег језичког подручја није се пре Вуковог времена појавио ниједан превод нити одломак превода. Сматрало се да старословенски а затим рускословенски превод задовољава, исто онако како се то сматрало и на руском, тачније речено на великоруском језичком терену⁸. На српском православном земљишту постојали су, осим самих библијских књига, прво, још и разна тумачења (Шестоднев, објашњења псалтира, све као преводна књижевност), друго, обилато су се јављали цитати и реминисценције из Светог писма у оригиналним списима српских писаца и писара, као што су типичи, биографије, похвале, родослови, повеље

⁶ Д. Руварац, Вуков превод Св. писма и примедбе Никанора Грујића на њега, Ср. Карловци 1904, 1—24.

⁷ Доста исцрпан хронолошки преглед таквих подухвата дао је В. Јагић у раду *Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben*, Arch. f. sl. Phil. 34, 497—532; после њега Фр. Фанцев у додатку том раду, 532—540.

⁸ И на бугарском језику Св. писмо се појављује у првој половини 19. века, 1828. год., при чему је сам Вук дао мали оглед јеванђеоског текста на бугарском још 1822. г. (Грамм. и полем. списи II 1, 217—220). На румунском има првих текстова с краја 16. века, из тог разлога што дотле није уопште било никаквих разумљивих превода. Од свих православних народа с књижевном традицијом једини су Грци створили превод на свој живи језик доста рано, у првој половини 17. века, иако их је могла задовољити и старогрчка верзија. Што се тиче непотпуних и доста невештих превода на југозападна мешана руска наречја, прављених у 16. веку (Фр. Скорина и други преводиоци), тај се терен осећао као зона католичке и протестантске опасности, те су покушаји превођења представљали акте самоодбране.

и др.⁹. Међутим, због блискости старословенског канонског узора а најчешће и због целокупног старословенског контекста, особине народног језика, сем познатих графичких, фонетских и морфолошких црта српске редакције, овде готово уопште нису пробијале. Ретки су примери народског изражавања кад је у питању јеванђеоска материја, као што је случај у једном запису из 1546. г.: *Христосъ ѿ своима свѣтима сванкамо говори да: не може зло ставло доваръ плодъ давати, и толко же пламенито ставло злам плод чинити* (прекројени цитат из Мт 7,17 и Лк 6,43, који иначе у старословенским верзијама гласи: *Не можетъ дрѣво доваро [или: доува доваръ] плодъ зла творити, ни дрѣво зло...* итд.)¹⁰.

Сасвим је друкчија ситуација била на нашем католичком земљишту. Преведених цитата, тзв. перикопа, имамо у лекционарима и другим богослужбеним приручницима, док се целокупни преводи Библије или бар покушаји да се они направе појављују, прво, у јеку реформације, затим као противпотез католичке реакције, а најзад и као дела од општекултурног, дидактичког, а не литургијског значаја, исто као и у многим европским земљама у то време.

О лекционарима се може најкраће рећи да је многим од њих лекционар Бернардина Сплићанина, писан чакавски, послужио као блиски или далеки узор; тако, делимично, и М. Бандулавићу, који је писао штокавским икавским дијалектом у Босни. Бернардинов, а затим и Бандулавићев текст оставили су највише печата у овој врсти наше старе књижевности. Што се тиче континуираних превода, из времена реформације стигао је до нас очувани превод Стј. Конзула, А. Далматина и њихових сарадника (углавном чакавски, са кајкавским, штокавским и старословенским примесамa). Према неким несигурним изворима постојао је и превод за Хрвате кајкавце калвиниста М. Бучића, чији је рад касније затрла противреформација. У првој половини 17. века дубровачки језуита Б. Кашић превео је, на захтев Рима, скоро цео Стари завет и цео Нови Завет на добар штокавски ијекавски дијалекат, али је дело остало у рукопису. Нештампан је остао и превод Новог завета Стјепана Рожића, исто тако дубровачког свештеника из 18. века. Целу Библију, с коментаром, предузео је да преведе крајем 18. века сплитски свештеник М. Јурјетиновић, чије дело такође није угледало света. Најзад, на почетку 19. века, цело Свето писмо превео је и издао

⁹ Преглед свесних и несвесних цитирања Св. писма у нашој оригиналној књижевности дају Ст. Станојевић и Д. Глумац у књизи: Св. писмо у нашим старим споменицима, Београд 1932, 1—688.

¹⁰ О. с. 566.

Славонац М. П. Катанчић (Нови завет издат у Будиму 1831. год.). — После Катанчића појавило се више превода за католички живаљ, као што је, уосталом, и после Вука било нових превода за православне.

Чакавски, кајкавски и штокавски икавски црквени текстови носе карактеристике својих књижевних традиција, удаљених од духа Вуковог језика, тако да не представља никакав интерес поређење између њих и самородног, бестрадиционог Вуковог превода. Али је и вредно, а и правично према једином филолошки усрдном преводиоцу на народни језик пре Вука, да се на овом месту изнесе мала илустрација Кашићевог превода на територијално не много удаљени од Вука дијалекат, двеста година пре Вукове епохе¹¹ (наводи се у савременој графици):

1. У оно брјеме: бјеше дан свечани жидовски. И узиђе Језус у Јерузалеѡ. 2. А у Јерузалеѡу јес Пробавишка локва, која се зове жидовски Бетсаида, имајући њет ѡријема. 3. У овезијех лежаше множ велика болеснијех, слейаца, хромаца, сусијех, који чекаху од воде кренутије. 4. Анђео бо Госиодиноѡ слазаше њо брјемѡу у локву: и смућеваше се вода. И који би ѡрви био сшиао у локву за смућењем од воде, здрав се учињаше од којегодијер немоћи бјеше уздржан. 5. Бјеше ѡада њеки човјек онди, који имаше ѡридесити и осам годишњиа у немоћи својој. 6. На овога ѡгледавши Језус, гдје лежаше, и ѡзнавши, ере веле јур брјемѡна имаше рече њему: Хоћеш ли се здрав учинити? 7. Одговори њему немоћник: Госиодине не имам човјека, да мене сѡусити у локву, када буде бѡиши смућена вода. Ере дочијем ја гредем, други ѡрије мене сиће. . . 9. И ѡуѡако учини се здрав човјек они, и уздигну ѡсићељу своју и хоћаше. Бјеше ѡада субоѡна у дан они. 10. Говораху дакле Жидови оному, који бјеше био оздрављен. Субоѡна је, није доуѡишњено ѡеби носити ѡсићељу ѡвоју. . .

Кашићев превод карактерише присуство лексичких варијаната западног типа (Јерузалеѡ, Језус, Господиѡ), као и верност Вулгати у погледу неких лексичких и синтаксичких решења, нпр.: непреведено *probatica* (овчји), што се иначе преводи у словенским текстовима; *smutiebatur aqua* (рсл.: *возмѡщаше вода*, Вук: *мућаше воду*). Али се Кашић труди да даје народну морфологију и лексику (брјеме, множ, којегодијер, дочијем, даке), уз нешто лутања код тежих места (локва = *piscina*; Вук: бања, Катанчић: купалиште, што је најближе смислу, али даље: рибница; од воде кренутје; Вук: да се заљуља вода, Кат.: воде ганутје). Кашићев превод је бољи од Катанчићевог, где читамо: „ . . . које се хебрајски призивенује Бетсаида,

¹¹ Одломак из Јв 5,1—14 штампан је Јагић, о.с. 509—510, према тексту узетом у Лекционар, изд. 1641. г.

пет придворја имајуће . . . Овог кад би видио био Исус лежећег . . .“ . Катанчић је претакао народне речи у латинске калупе.

Тек уочи самог Вуковог рада на Новом завету појављују се и на православном терену изјаве о почетку превођења и један мали оглед превода на српски језик, што обоје не потиче још од Вукове руке.

У „Славјаносербским Ведомостима“ (према Ј. Скерлићу) објавио је Стефан Новаковић да ће крајем 1794. године дати у штампу превод Библије на српски језик. До штампања није дошло, и ми данас о том преводу не знамо ништа.

У писму од 17. новембра 1816. год. Л. Мушицки пише Вуку: „Ј'самъ већъ перву главу Моѳеа пробао превести: и видѣхъ яко добро“. На ово Вук одговара 28. новембра да је „ласно“ превести „овај роди овога а онај онога“, него нека Мушицки преведе из Луке гл. 15. или из Јована гл. 4. па да се уверимо „јакое добро јест“¹³.

Досада није било разјашњено чији су непотписани одломци Новог завета на српском језику, штампани у Давидовићевим Новинама србским бр. 68. и 69 (Беч, 1819. год.) у тзв. Додатку, паралелно с рускословенским и руским текстом. Пл. Кулаковски је приписивао овај превод Вуку (сматрајући да је каснији превод рађен наново¹³), међутим, Љ. Стојановић, који није видео текст, посумњао је у Вуково ауторство, с обзиром на још неререформисани правопис (који је видео у наводу Кулаковског); Вук, међутим, после 1818. год. није више ништа штампао по старом правопису¹⁴. Овај разлог не би био сасвим убедљив, јер је могло да се догоди да уредништво једног листа преправи ортографију према своје начину, уз сагласност ауторову или чак и без ње. Пошто сам имала прилике да се упознам с тим текстом, проговорићу овде нешто више о њему, ради коначног рашчишћавања овог нејасног питања у Вуковој библиографији¹⁵.

Око уредника Д. Давидовића налазили су се људи либералнијих схватања. Новине србске изазивале су гнев митрополита Стратимировића, који у једном писму угарским властима пише следече: У додатку

¹³ Вукова преписка II, Београд 1908, 347—349 и 119—123.

¹³ Вукъ Караджичъ, его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ, Москва 1882, у библиографији, стр. 238.

¹⁴ О. с. 760, у белешци под текстом.

¹⁵ Одговарајуће Новине србске са Додатком, вероватно једини примерак у СФРЈ, има Национална свеучилишна библиотека у Загребу. Неки сачувани примерци у другим центрима немају Додатка. На овом месту захваљујем се сараднику Вуковог и Доситејевог музеја Г. Добрашчиновићу што ми је указао на овај проблем, а исто тако омогућио да се послужим још неиздатом библиографијом радова о Вуку Караџићу.

српским новинама које излазе у Бечу појављују се дописи противни религији и моралу, и то ~~срочени~~ у грубим изразима, какви нису уобичајени код стаџовништва Угарске. Таквим изразима одликује се на првом месту оглед једног сасвим нетачног српског превода бугарске Библије, штампан у додатку броју 8. од 1822. г.; за њега се мора посумњати да потиче испод пера извесног Вука Стефановића, о коме је понешто вероватно већ познато на највишем месту; итд.¹⁶ Оглед који се овде спомиње познат је као Вуков, и о њему ће даље бити речи. Пошто су Стратимировићу и прилике и дописи у Новинама српским, нарочито када се тицало црквених ствари, свакако били добро познати, а Вук је, као што се и из овога види, био посебна мета његових напада, може се претпоставити да текст из 1819. није био Вуков, јер би Стратимировић и њега напао изричито. Такву претпоставку поткрепиће и мало филолошко разматрање.

Анонимни писац, коме је очигледно стало до тога да се Свето писмо преведе на наш језик, извештава читаоце да је стигао „почетак превода“ Библије на руски. Даље каже: „Будући да и медју нама Јоупт’ врсни людїи има, кои мысле, да ће вѣру и благочестїе тиме нарушити и увредити, кадъ бы матернѣмъ свомъ езыку оно право дали, коѣ му пристои; то дай да видимо, како самъ русїйскїй сїнодъ поновленїе ово правда. Предисловіе нѣгово цѣло стављамо овде читателѣма нашымъ, коѣ овако гласи. . .“. Уз реч „цѣло“ белешка под текстом: *Цѣло*, да не бы ко помыслио, да є сїнодъ у изоставлѣны параграфы што више рекао, што бы далѣимъ умствованїяма о начину, како народу треба писати, противно было; па да насъ не бы ко укорїо, да смо то отимице изоставили“. Затим се даје in extenso предговор руском преводу четворојеванђеља. После тога стоји: „Примѣчанїе. Знаюћи, да ће ово свакїй Србљинъ лако разумѣти, нисмо и предисловіе ктели да преводимо. . . А ево и образца, како су Руси евангелїя преводили, заедно са славенскимъ слогомъ; на трећемъ додаемо и преводъ на нашъ србскїй езыкъ, коимъ се данасъ говори, зато, да бы га са славенскимъ и русїйскимъ саставили, и видели, како се и на србски добро може преводити. Н. пр. да уземемо главу 6. евангелїя Матейна, у којої одъ стїха 9 до 13 Оче нашъ стои. Ево како гласи. . .“. Дају се одломци из Мт 6,9—13, даље из Мр 15,1—7, Лк 10,25—37 и Јв 1,1—7. На крају опет: „Примѣчанїе. Измедъ’ осталы чудїхесе учени наши и томе, како су Руси дрзнули, правописанїе (ортографїю) свою простїомъ учинити,

¹⁶ М. Тершаковец, Kopitar und Vuk, Зборник у славу Ватрослава Јагића, Берлин 1908, 476.

и Христосъ, типографія, евангелія и т. д. мѣсто: Христосъ, типографія, евангелія писати. А Јошт' већма чудићесе, како су се усудили, на мѣсти, гди њ Руси, да су се управ' славенскога текста држали, добро не бы разумѣли, и едну и две рѣчи дOMETУТИ, да бы имъ смѣсао болій изишао: и рѣчи те печаталису други словы, да бы одма свакомъ у очи пале“. У закључку има мала критика на рачун руских преводаца: „Јошт' остае Русима, да гдишто поправе и седначе, што имъ се одъ непаженя заръ подкрало. . .“.

Показаћемо текст Мт 6,9—13 из овог превода и из Вуковог (за који имамо као паралеле све варијанте: из првобитног рукописа¹⁷, из Огледа 1822. год.¹⁸, из Огледа 1824. год.¹⁹ и из 1847. г.).

9. *Молийесе њакъ овако: Оче нашъ, кои си на небеси, да се светии име њвоє.*

10. *Да дође царсѣво Твоє, да буде воља Твоја, и на земљи, како и на небеси.*

11. *Хлѣбъ нашъ свагдашній дай намъ и данасъ.*

12. *И ѡрашиѣай намъ дугове (грѣхове) наше, као шѣо и мы ѡрашиѣамо дужностима нашимъ.*

13. *И неводи насъ у искушенїє; но избави насъ одъ лукавога. Ибо Твоє єсѣъ царсѣво, и сила, и слава до вѣка. Аминъ.*

Овако дакле молийе се ви: Оче нашъ који си на небесима, да се светии име њвоје;

Да дође царсѣво њвоје; да буде воља њвоја и на земљи као на небу;

Љеб (рукой., 1822, 1824; хлѣб 1847) наш ѡшѣребни дај нам данас;

И ѡѡросѣи нам дугове наше као и мы шѣо ѡѡрашиѣамо дужностима нашим (рукой., 1822, 1824; својијем 1847);

И не наведи нас у најасѣи; но избави нас од (рукой., 1822, 1824; ода 1847) зла. Јер је њвоје царсѣво, и сила, и слава ва вијек. Аминъ.

Текст у левом ступцу није Вуков. Иако временски подударан, он се разликује од Вуковог и лексички (*свагдашњи, искушење, лукави, ибо*), и морфолошки (лок. мн. *на небеси*), а и синтаксички (императиви од несвршених глагола *ѡрашиѣај, не води* и др.). Формула *ва вијек* је познати свесни српскословенизам Вуков.

¹⁷ М. Решетар, Vuk's Übersetzung . . .

¹⁸ Грам. и пољем. списи II/1, 217—220; овај део стр. 220.

¹⁹ Грам. и пољем. списи II/2, 385—413; овај део стр. 387.

Ево још неколико одломака из анонимног превода, са паралелама из Вука 1847 (пошто из ранијих његових огледа немамо за ове одломке паралела).

Мр 5,1. Таки суиѣрадани ѿса-
сѣиујосе ѿрвосвешѣеница са сѣар-
цама и књиѣжцама, и сав са-
сѣиѣ, свежу Исуса, и одведу, и
ѿредаду га Пилају.

2. И Пилаѣ га заиѣиѣ: Ти
ли си цар Јудејскѣи? А онъ му
на ѿо одговори: ѿи велики.

3. И ѿрвосвешѣеница ѿѿиѣ-
рали су много коѣиѣ на кѣга...

6. На свакиѣ ѿразникъ одѣу-
иѣиѣо имъ е ѿ еднога сужника,
когъ су закѣвали.

7. Онда е био Варавѣа кѣкиѣ
ѿо имену, у ѣамниѣ са другови
свои заиѣоренъ, кои су у буни
(кѣкой) люде убиѣли.

Лк 10,34. И ѿрисиѣуѣившиѣ
ѿревеже му ране, лиѣи масло и
вино, и ѿсавившиѣ га на скоѣиѣ
свога, одведе га у гостѣиѣниѣу, и
сѣиѣне лебдиѣи надъ ѣимъ...

36. Како мѣслиѣиѣ, ко е одъ
ѣе ѣроѣиѣе блиѣниѣи био ѿадшему
разбойѣиѣиѣа у руке?

37. Онъ одговори: онаѣ, кои га
се смѣловао...

Јв 1,5. И сѣиѣиѣ у ѣама сѣѣ-
ѣиѣи; но ѣама га небуѣзѣма.

И одмах у јуѣиѣру учѣниѣе ви-
јеѣу главари свешѣениѣки са сѣа-
рѣиѣиѣама и књиѣжевѣиѣама, и
сав сабор, и свезавиѣи Исуса одве-
доше га и ѿредадоше Пилају.

И уѣиѣиѣа га Пилаѣ: Јеси ли
ѣиѣи цар Јудејски? А он одговара-
јуѣи рече му: Ти кажеш.

И ѣиѣужаху га главари свешѣе-
ниѣки врло...

А о сваком ѿразнику ѿуѣиѣиѣиѣе
им ѿ једнога сужѣа кога искаху.

А биѣиѣе један заиѣорен, ѿо
имену Варавѣа, са своѣиѣѣм друга-
рѣиѣа који су у буни учѣиѣили крѣ.

И ѿрисиѣуѣившиѣ зави му ране
и зали уѣѣм и виѣом; и ѿса-
дившиѣ га на своје кѣусе доведе га
у гостѣиѣониѣу, и усѣиѣаде око ѣѣга...

ѣиѣиѣа мѣслиѣиѣ дакле, који је од
оѣе ѣроѣиѣиѣе био блиѣниѣи оноѣ
ѣиѣиѣо су га били ухваѣили хајдуѣиѣи?

А он рече: Онаѣ који се смѣ-
ловао на ѣѣга...

И видѣјело се свиѣѣѣиѣи у ѣама,
и ѣама га не обуѣе.

Превод јеванѣѣоских одломака потиче свакако од истога лица које је писало и пропратни текст. То се види из истовѣтности неких језичких особина. Пропр. т. *кѣиѣли* — Мр 15,6 *закѣвали* (сем тога потпуно губљење х у пропр. т.: *ѿѣиѣиѣѣе, одма*); иквивизми: пропр. т. *видѣли, гдиѣиѣиѣо* — Лк 10,34 *лебдиѣиѣи*; иѣнстр. мн.: пропр. т. *други словы* — Мр 15,7 *са другови свои*; лок. мн.: пропр. т. *на мѣсиѣи, у изѣсѣавѣѣни ѿараѣраѣѣи* —

Мт 6,9 на небеси. У Вуково изражавање никако не спадају показане морфолошке особине, као ни неке лексеме, као *шаки*, за које Вук у Рј. каже да је војвођанска реч, или *скош* у значењу марвинче и *сужник*, којих Вук у Рј. уопште нема. Даље, ако се поред ових особина проанализирају и друге које промичу у овом тексту, без обзира да ли их Вук употребљава или не (*млого*, *јоши*, *домешуши*), постаје јасно да је тај језик типично војвођански, и то онаквог типа какав нам је познат из Доситејевих дела или из прозног опуса Л. Мушицког. Све чињенице указивале би на то да је ово писао управо Лукијан Мушички. Видели смо његов наговештај да ће покушати да преводи Нови завет; зна се да је преводио и Псалме; затим, види се да је приказ о превођењу руске Библије дао неко ко је имао сличне погледе као и Вук, али да је то ипак било, највероватније, свештено лице — што обоје такође вреди за Мушицког у овом периоду његовог живота. Карактеристично је још и то да је Мушички одиста у оно време сарађивао у Новинама србским, али неке своје прилоге, из извесних разлога, није потписивао, што сазнајемо из његове преписке с Вуком²⁰.

III

Превод Новог завета пружа јединствену прилику да се проучи Вуков рад на исправљању сопственог текста, и то не само у погледу спровођења неких нових ставова (увођење *x*, чишћење од ијекавског јотовања), него и у тражењу друкчијих лексичких и синтаксичких обрта, а све то, разуме се, не због нечије критике, или готово никад због ње, него из сопствених побуда. Као што је споменуто, нека места могућно је пратити чак и кроз свих пет фаза: првобитни рукопис²¹, Оглед 1822, Оглед 1824, текст 1847. и текст 1857. год. Овде ће се показати неке Вукове прераде од једне до друге фазе (само у четворојеванђељима), а тамо где је потребно наводиће се паралелна места из руско-

²⁰ Подаци за ову аргументацију могу се наћи у преписци између Вука и Л. Мушицког (Вукова преписка II, Београд 1908, 103—349), затим у раду М. Сучевића, *Језик у делима Доситеја Обрадовића*, Извештај српске православне гимназије сремскокарловачке за г. 1913—14, у (засад нештампаној) расправи О. Банковић-Тодоровић, Напомене о језику Вука и Мушицког у њиховој преписци, као и у раду: М. Лесковац, Вук и Мушички, ЛМС 393/4, 281—300.

²¹ Сем у Решетаровој расправи, приступачних трагова аутографа има и у раду Ђ. Даничића, Вуков превод. . . 57—59, на местима где Даничић показује шта је и како А. Стојковић исправљао по Вуковом рукопису. Фотокопијама аутографа нисам се служила.

словенског, руског, немачког и латинског превода, и то у оним њиховим варијантама које је пред собом морао имати Вук (руски у савременој графичкој). Грчке паралеле се углавном не дају, пошто су нам тачни грчки извори према којима су Вукови помагачи чинили сугестије остали непознати (то су, по речима Д. Марића, „грчке варијације из 1796—1806. г.“²²).

Одломак Мт 6,1 -21 можемо да пратимо у рукопису, у 1822 (само ст. 9—13), у 1824, 1847. и 1857. год. Између рукописа и 1824 налазимо ове разлике: ст. 1 рукоп. *чувајте се* (да правду своју не чините) — 1824 *иазните*; 2 рукоп. *кад дакле дајеш* — 1824 *иако кад дајеш* (у 1847 враћено на првобитну верзију); 2 и 5 рукоп. *саборима* — 1824 *синагогама* (1847 преправљено на *зборницама*); 7 рукоп. *кад молиће* — 1824 *кад се молиће*; 7, 8, 14, 16, 21 рукоп. *зашито* — 1824 *јер*; 20 рукоп. *но* (на почетку супротне реченице) — 1824 *него*. Из овог малог поређења занимљив је закључак о измењеном језичком осећању Вуковом за дијалекатско *зашито* у везничкој служби, које се од 1824. г. више не јавља (у Рјечнику фигурира као друго значење).

Још мањи одломак из 1822. г. у оквиру овог текста (Оченаш) не разликује се ни по чему од одговарајућег дела у рукопису ни у 1824; тек је у 1847 дошло до неких измена и у том делу. Међутим, од 1822 до 1824 има неких исправки на другим местима, за која немамо паралела из рукописа. Тако, у Лк 15,24 и 15,32 видимо да у 1822 Вук још увек употребљава везник *зашито* кога у 1824 нема више ни у тим стиховима, — промена је, дакле, извршена тек 1824; Лк 15,16 1822 рошчићима *шито* свиње једау — 1824 *које . . .* једау; Лк 15,20 1822 к оцу *својему* — 1824 *к оцу своме* (али 1847 опет *својему*); Лк 15,25 1822 *иодвикивање* — 1824 *играње* (1847 опет *иодвикивање*; *анки*, *ликование*, *Reigen*, *chogum*).

Знатније разлике, уосталом и због далеко већег текста који се може поредити, налазимо између одломака 1824 и 1847.

Међу фонетским разликама пада у очи на првоме месту појава гласа *x* 1847. год.: Мт 6,5 (и другде) *да и виде* — *да их виде*; Мт 6,11 *леб* — *хлеб*; Мт 6,14 (и другде) *гријове њиове* — *гријехе њихове*; Мт 13,8 *доношау* — *доношаху*; Лк 12,3 *уво* — *ухо*; Лк 12,10 *кули на светога Дуа* — *хули на . . . Духа* (*Ду* — *Дух* и другде); Лк 12,36 *одма* — *одмах*; Лк 15,16 *једау* — *јећаху*; и др. Затим, новина у вези с ијекавским јотовањем: Мт 6,16 (и другде) *ђе* — *гдје*; Мт 13,14 (и другде) *виђети* — *видјети*; Лк 12,3 на *виђелу* — на *видјелу*; Лк 24,19 у *ћелу* — у *дјелу* (али и 1847. г. остају случајеви као Лк 15,24 *оживље*, II Кор. 6,16 *живљећу*). Напоре

²² Д. Марић, о. с. 440.

с овим може се споменути: Лк 15,27 *виђео* — *видио*; Лк 12,8 *којигођ* — *којигод*. Текст 1847 очишћен је од неких ранијих екавизама: на више места *човек* преправљено на *човјек*²³; Лк 12,4 (и другде) *ишло* — *ишјело*²⁴; Лк 16,26 *ирећи* — *иријећи* (али остају случајеви као Дјела 18,27 *иређе у Ахају*). Споменимо ту и Лк 12,20 *ирейравно* — *ириравно* (у значењу припремио; у Рј., бележећи обе варијанте, Вук опет даје предност варијанти са пре-).

У Мт 6,7 промењено је *млого у много*; Мт 13,39 *иоследак* — *иошледак* (пошљед- се сматра за боље и у Рј.); Лк 12,43 *слуги* — *служе*; Мт 6,13 *од зла* — *ода зла*. Постоје и мале разлике графичке природе: Лк 15,12 *дијо* — *дио*; извесно уназађење правописних начела представља чињеница да је у 1824 било *украј, најфраг, зашио, издалека*, а у 1847 *у крај, на шраг, за шшо, из далека*.

У морфологији се запажа да придевски наставци икавског лика добивају ијекавски лик: Мт 13,16 *вашим очима* — *вашижем очима*; Мт 6,12 *дужницима нашим* — *својијем*; однос *својим* — *својијем* налазимо и другде. Присвојне заменице јављају се у неконтрахованој форми: Мт 13,24 *своје* — *својему*; Лк 12,42 *кога* — *којега*. Појављује се имперфекатско јотовање типа *јеђаху* (Лк 15,16), *иђаху* (Лк 24,13). У Мт 6,14 датив *људма* промењен је у *људима*, а у Лк 12,42 настала је измена над *чељадма својим* — над *чељади својом*. Мт 13,44 (и другде) *оде* — *ошиде*; Лк 15,28 не *ћаше* — не *ићадијаше*.

Најинтересантније је прибележити мала синтаксичка лутања Вукова, пошто је о њима било најмање говора приликом досадашњих проучавања његовог језика. Тако, употреба заменице *свој* приближила се тек 1847. г. оној норми која се сматра књижевном: Мт 6,1 *пазите да правду вашу не чините* — *правду своју*; Мт 6,6 *уђи у клијет ишоју*, и затворивши врата *ишоја* — *своју . . своја*; Мт 6,12 *опраштамо дужницима нашим* — *својијем*; Мт 6,17 *намажи главу ишоју*, и лице *ишоје* *умиј* — *своју . . своје*; и сл.²⁵. Изгледа да је Вук касније обраћао већу пажњу и на употребу заменице *себе*, тако да се може чак назвати претеривањем оваква конструкција: Мт 23,37 *засипаш камењем послан: к себи* (тј. к теби).

²³ М. Решетар, *Der Štokavische Dialekt*, Беч 1907, 72, зна за овај екавизам у Боки Которској.

²⁴ Решетар, I. с.; Д. Вушовић, *Диалект Источне Херцеговине*, СДЗБ 3,11.

²⁵ М. Стевановић, *Употреба заменице свој*, *Наш језик* н. с. 2, 9—25; И поред свих ограничења која сужавају употребу заменице *свој*, њу не треба замењивати одговарајућим обликом заменице одређеног лица и у случајевима где нема ни синтаксичких ни стилских разлога за то (25).

Затим се запажа у каснијем тексту бољи и доследнији избор одн. слагање приповедачких времена. Мт 13,25 а кад људи *йосіе*, дође. . . непријатељ — а кад људи *йосіаше*; Мт 13,26 а кад *никне* усјев. . . онда се *йокаже* — *ниче*. . . *йоказа*; Лк 15,24 бјеше мртав, и *оживи* — и *оживље*. Вук у 1847 замењује перфекат у приповедању доживљенога, што такође одговара смерницама у употреби претериталних времена како их ми данас познајемо²⁶: Лк 15,18 оче! *сазријешмо сам* — *сазријеших* (однос се понавља више пута). На два места замена аористом не побољшава ни јасност ни стил, па се мора помислити да је Вук унео исправку по угледу на рускословенски: Лк 12,27 ни Соломун. . . *није се облачио* као један од њих (и Соломон. . . не одевался так, auch Salomo . . . nicht ist bekleidet gewesen, нес Salomon vestiebat, имперф.) — ни Соломун . . . *не обуче се* (рсл. ни *Соломонъ . . . швлечеса*); Лк 12,48 коме је *йредано* највише, највише ће се и искати од њега (кому много вверено, welchem viel befohlen ist) — коме *йредаше* највише (*емѣже предаша множанше*; Вулг. cui commendaverunt multum). Промена изврешна у Јв 15,6 није оправдана ни смислом ни рсл. текстом, већ је, изгледа, проузрокована накнадним обавештењем из Вулгате: *таке се лозе скуиљају* и у ватру *бацају*, и *горе* — и *скуиће* је, и у огањ *бацати*, и *сиалиши* (praes. consuet. и *совидають ю и во огнь влагають; и сгараетъ*; а такне ветви собирают и бросают в огонь, и горят; und man sammelt sie, und wirft sie ins Feuer, und muss brennen, — међутим футур у Вулг.: et colligent eum, et in ignem mittent, et ardet. Сем тога, именица (лоза), пристуна само у руском, замењена је касније заменицом, такође по угледу на неки други текст).

У тексту 1847 избегава се инверзија код именица с атрибутном, иначе типична и за рсл. и за рус. и за лат. језик: Лк 12,32 *оца вашег* — *вашег оца* (даље *благо ваше* — *ваше благо* и сл.) Вук је већ и у 1824 имао Лк 12,35 *ваша бедра* (тј. није се повео за *чресла ваша*, *чресла ваши*, lumbi vestri), али је касније у томе постао још самосталнији. Овај податак типичан је, како изгледа, само за Н. завет, јер се коси с оним што се наводи о Вуковом стилу уопште²⁷. Уосталом, инверзија има још и у 1847, па је неке од њих уклонио Даничић у својим каснијим редакцијама Н. завета.

²⁶ П. Сладојевић, О имперфекту у српскохрватском језику, ЈФ 20, 213.

²⁷ М. Ивић, Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком, Зборник за филол. и лингв. 1, 122—123, и подаци П. Ђорђевића и Т. Маретића, наведени тамо.

Још у једној тенденцији, коју је местимично спроводио 1824. г., Вук је 1847. г. био много доследнији. То је употреба генитива у одричним реченицама. Лк 15,8 не запади *свијећу*, и не помете *кућу* — *свијеће* . . . *куће*; Јв; 15,24 *која* нико други не твори — *којијех* . . . С обзиром на то да је за Вуков језик утврђена употреба отприлике 50% генитива према 50% акузатива у категоријама где је избор колебљив²⁸, али да је у његовом познијем делу генитив, изгледа, несразмерно чест²⁹, ова синтаксичка појава представља вероватно црту која је све више преовладала током Вукове књижевне делатности.

Заслужују помена и неке предлошко-падежне конструкције. Два пута је Вук заменио синтагму *о + лок.* синтагмом *за + акуз.*: Лк 15,7 *радост . . . о . . . грјешнику* — *радост . . . за . . . грјешника* (рсл. и рус. *о + лок.*); Лк 24,27 *што је о њему* у свему писму — *што је за њега* (рсл. и рус. *о + лок.*). На трећем месту *за + акуз.* заменило је узрочну конструкцију *због + ген.*: Мт 6,7 *због многи ријечи* своји (биће) *услишани* — *за многе ријечи*³⁰. Предлошко-падежне конструкције мењане су још гдегде: Лк 12,1 *чувајте се од квасца* — *чувајте се квасца*; Лк 15,20 *отиде к оцу* — *отиде оцу*; Јв. 15,4 *не може рода родити сама њо себи* — *сама од себе*.

Има малих разлика у употреби речца, везника и сличних помоћних средстава синтаксе. У тексту 1847 речца *дакле* налази своје место (интерпозитивно или постпозитивно, уосталом слично већ и у рукопису): Мт 6,2 *иако* кад дајеш — кад *дакле* дајеш; Лк 12,7 *иако* не бојте се — не бојте се *дакле*; Лк 16,27 *а оно* молим те — молим те *дакле*. На више места речи *њо*, *љу* промењене су у *оно*, *ондје*. Синтаксичко дотеривање текста видимо и у овим изменама: Мт 13,40 *као шио* се . . . кукољ сабира — *како шио* (измена није у складу с данашњим књижевним језичким осећањем); Лк 12,36 *одма . . . кад дође* — *одмах . . . како дође*; Лк 12,45 *не ће . . . скоро доћи* — *не ће . . . још за дуго доћи*; Лк 24,21 *но* — *али*; Јв 15,13 *од ове љубави нико веће нема, кад ко . . . положи* — *да ко . . . положи*.

У тексту 1847 има и доста лексичких измена у поређењу с 1824. Мт 6,2 *по синагогама* и *по сокацима* — *по зборницама* и *по улицама* (прва реч *сонници*, синагога, Schule, synagoga); Мт 6,19 *лојови* — *лујези*

²⁸ Д. Гортан-Премк, Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику, Наш језик 12, 135.

²⁹ М. Ивић, о.с. 120; реч је о Правителствујушчем совјету, изд. 1860. г.

³⁰ М. Стевановић, Падежне синтагме с предлогом *за*, Наш језик 11, 207—225. Према ономе што се износи у чланку, *за + акуз.* има преимућство у првом и трећем случају, док је у другом равноправно са *о + лок.*

(однос се понавља); Мт 13,30 амбар — жишмицу (понавља се); Мт 13,31 зрно од слачице — горушично; Мт 13,49 од добрије — од љаведнијех (овај је смисао у свим другим преводима); Лк 12,13 очевину — достојање (достојније, наследство, Erbe, haereditas); Лк 12,27 крин — љиљане; Лк 12,37 чувају — сѣраже; Лк 15,1 мишари — цариници; Лк 15,6 комшије — сусједи; Лк 15,19 вриједан — достојан (понавља се); Лк 15,20 љољуби — цјелива; Лк 24,20 љоглавиши свешћеници — главари свешћенички; Лк 24,27 љолковаше — казиваше; Јв 15,1 љосленик — виноградар (дѣлатель, виноградарь, Weingärtner, agricola). Споменимо и то да се у 1824 први јеванђелист зове *Машија*, док му је касније дато име у црквеном обличју — *Маијеј*. Има и других сасвим неважних разлика.

Све што је довде речено показује да Вук није престао да мисли о своме преводу и да га је усавршавао до коначног издања. Начин како је он то чинио јасно сведочи о томе да је Вук непрекидно био загрејан за решавање филолошких задатака и сасвим равнодушан према конфесионалним питањима, пошто је тражио помоћи час у православним, час у католичким, час у протестантским формулацијама. Текст који је био најзад штампан 1847. године Вук је сматрао врло успешним и дефинитивним, браћио га је енергично а у понечем и круто, и скоро ништа није променио у следећем издању, 1857. год.³¹

Има неколико омашака које је преводилац у 1857 исправио: Мт 13,30 уз „рећи ћу“ додато *жешћеоцима* (та реч стоји у свим другим преводима); Мр 12,11 у *вашијем* очима — *нашијем* (тако у свим преводима); Лк 17,25 од рода *својега* — *овога* (у свим преводима „овај“). У Мт 28,2 уз „од врата“ додато *гробнијех* (рсл. и рус. имају ген. гроба; Лутер: von der Thür без додатка; Вулг. уопште нема реч врата).

Неколико других исправки представљају прихваћене сугестије критичара. Тако је Никанор Грујић³², између многих осталих ствари, навао место у Мт 1,20: што *се* у њој *замети*нуло, па је глагол преправљен на *зачело* (то је место критиковао и В. Лазић; он је, иначе, подметнуо

³¹ Промене настале у 1857 ауторитети приписују Вуку. Разлике између 1847 и 1857 наводе: В. Јагић, Die serb. Übersetzungen, 526; Љ. Стојановић, о. с. 640, при чему им се подаци не слажу у свему, па су овом приликом били ревидирани; М. Решетар, Како је Даничић издавао и исправљао Вуков пријевод Новог завета, Дан. зборник, Београд — Љубљана 1925, 216—226, не говори о овим већ о каснијим разликама у издањима, али такође доказује Вуково ауторство у 1857.

³² Грујићева критика штампана у: Грам. и полем. списи III/2, 310—336; Вуков одговор *ib.*, 336—364.

Вуку неке речи које овај није ни употребио)³³. На основу Грујићевих примедба Вук је заменио на више места *род* са *илод* и *родни* са *илодни*; Лк 1,40 *честииша* Јелисавети — *издрави се* с Јелисаветом (Вук је и другде имао тешкоћа око превода рсл. ц'ловати). Назив *Чивуши* замењен је са *Јевреји*.

IV

Према Скерлићу, превод Новог завета представља последњу реч Вукову и образац данашњег књижевног језика³⁴. Прва констатација је свакако тачна, док се уз другу мора додати потребно тумачење. Наиме, оној сразмери коју је у овом делу Вук успоставио између домаћих, турских, црквених и сопственим стваралаштвом приновљених речи, затим оној морфологији, оној синтакси које су ту показане, Вук није више имао шта да дода — или није могао више да додаје. Али од оног времена неке норме су се помериле, тачније — нису се усталиле тамо где је Вук очекивао, а сразмере су се измениле. Сем тога еволуисало је и схватање о стилу.

О непроцењивим заслугама Вукове реформе, о начелима која је он пронашао у говорном језику и поставио као чврсте стубове за писани језик, било је сувише много речи досада, да би се требало поново враћати на то. Вуковој афирмацији није више ни могућно доприносити, не само што није потребно. Мање се говорило о ономе шта се променило или није усталило од његовог времена, па ће нешто надохват узете грађе управо из тог дела, које и ми сматрамо његовим последњом речју, послужити за илустрацију ове друге врсте суда о Вуку. Многе црте Вуковог језика познате су данашњој филологији као дијалекатске или архаичне особине. Пошто ово излагање није посвећено исцрпном поређењу Вуковог и савременог књижевног језика и пошто оно додирује ту тему само као једну од тема везаних за превођење Новог завета код нас, ми овај део нећемо оптерећивати ни примерима ни литературом.

Разматрајући оно што данас одудара од захтева устаљеног књижевног изражавања, запажамо више категорија таквих појава: 1. на неким местима Вуков израз нам изгледа тачан, али сувише народски, одн. упрошћен, сиромашан; 2. другде, због измењеног језичког осећања за поједине речи или обрте, Вуков израз постао је неприкладно буквалан, незграпан; 3. синтакса је понегде или невешта, још у фази борбе

³³ Одговарајућа Лазићева критика штампана у: Ситнији списи Ђ. Даничића, 96—102; њему је одговорио Даничић, *ib.*, 103—108.

³⁴ Цитира П. Борђић, о. с. 99. и 98.

и недорађености када је у питању тежа конструкција, или страна данашњем књижевном језику; 4. неке појединости у морфологији развиле су се правцем другачијих алтернатива него што су биле Вукове; 5. у лексички се такође могу срести случајеви застаревања или потискивања у дијалектизам. Разуме се да је у фонетици српскохрватски језик остао веран Вуку, док питања правописа, као ствар мање-више конвенционалну, није потребно коментарисати.

1. Тако је већ Н. Грујић критиковао Мт 4,6 да . . . не *зайнеш за камен ногом* (да не... преткнеши ш камень ногѣ, да не преткнешься о камень ногою), предлажући глагол спотаћи се, па се Вук успротивио критици, не образлажући свој избор. Мт 5,19 ако ко *йоквари* једну од . . . заповијести (иже аше разоритѣ, кто нарушит, wer nun . . . auflöset, qui ergo solverit); Мт 5,22 *будало оубоде*, безумный, du Narr, fatue); Мт 6,33 ово ће вам се све *додати* (сѣм всѣм приложатсѣ, это все приложится, so wird euch . . . Alles zufallen, haec omnia adjicientur vobis); Мт 10,42 не ће му *илаша ѡпросити* (не погѣвитѣ мзды своеѣ, не потеряет награды своей, es wird ihm nicht unbelohnt bleiben, non perdet mercedem suam); Мт 11,25 *хвалим* те, оче (исповѣдаю ти сѣ, славлю тебя, ich preise dich, confiteor tibi); *иб. казао си ѡпроситима* (открылъ еси та младенцемѣ, открыл то младенцам, hast es den Unmündigen geoffenbaret, revelasti ea parvulis); Мт 12,18 који је *ѡ воли душе моје* (Даничић у идентичном цитату у Старом завету преправља на: мио души мојој³⁶); *нанѣже благоволи душа моѣ*, которому благоволит душа моя, an dem meine Seele wohlgefallen hat, in quo bene complacuit animae meae); Мт 14,27 *не бојше се* (опет предмет Грујићеве критике и Вуковог одговора; *дѣрзайте*, ободритесь, seid getrost, habete fiduciam); Мт 28,20 учећи их да све *држе* (оучашѣ ихъ вѣрности всѣм, соблюдать, halten, servare); Лк 17,20 не ће доћи *да се види* (Даничић хвали ову симплификацију³⁶); *не прѣидетѣ* . . . съ соблюденіемѣ, не придет . . . приметным образом, kommt nicht mit äusserlichen Geberden, non venit . . . cum observatione); Римљ. 12,19, Јевр. 10,30 *моја је освета, ја ћу враиити азъ воздамъ*, я воздам, ich will vergelten, ego retribuam). Сувише разговорно делује и познато Вуково *гле*, које је у Даничићевим цитатима преправљено на *ево*³⁷.

2. Неке речи, које нам се данас нуде као најбоље да изразе извесне појмове, нису ни живе у Вуковом речнику. Њихов је живот

³⁶ Д. Боранић, Вуков и Даничићев превод библијских цитата, Дан. зборник 184.

³⁶ Ђ. Даничић, Вуков пријевод . . . 68.

³⁷ Д. Боранић, о. с. 202.

настао или се поново разгорео тек касније, по угледу на руски или црквени језик. Неке друге речи постојале су у Вуково време али су данас потиснуте у друкчије стилске сфере. У понечем је и сам Вук био недовољно будан. Мт 9,13 милости хоћу, а не *ѝрилога* (у ствари жртве); Мт 15,4 који *оѝсује* оца или матер (Н. Грујић је напао ову реч као непристојну, предлажући друкчија решења, која је одиста могућно било наћи и у Вуково време; Вук је остао при своме, тврдећи да је превод добар; овако је задржао и Даничић у старозаветној паралели³⁸); Мт 15,17 све што улази у уста у *ѝрбух* иде; Мт 21,5 магарету *сину магаричину* (Даничић је узео израз младету магаричину)³⁹; Мт 21,13 пећина *хајдучка* (реч није прикладна за Христову епоху и била је и у Вуково време предмет критике); Лк 1,22 он *намигиваше* им (Грујић је ово критиковао, а Вук се бранио да се може намигивати читавом главом и устима, *гостово и руком; вѣ помавалъ, обѣснялся. . . знаками, ег winkte, егat inpuens*); Лк 3,5 *храѝави* путеви нека буду глатки (дијалекатско осећање за реч хрпав одн. рапав: пун рупа; исп. РЈА под гара); Лк 13,24 *навалѝте* да ућете на тијесна врата (*подвизантесъ, подвизайтесъ, ringet, contendite*); Дјела 24,5 *коловођа* јереси назаретској (Ј. Живановић⁴⁰, који је готово у свим случајевима употребе сложених речи дао за право Вуку, пита се „пристаје ли та ријеч овдје“; *предстателъ, представителъ* ереси, *Vornehmster der Secte, auctor seditionis sectae*); Римљ. 3,16 на путовима је њиховима *раскоѝавање* и невоља (*сокрѝшенѝе, разрушение, Unfall, contritio*); Јевр. 3,8 не будите *дрвенасѝѝјех* срца (Даничић преправио на: немојте да вам одрвени срце⁴¹); I Петр. 4,9 будите гостољубиви међу собом без *мрмљања* (без роптанија, *ohne Murren, sine murmuratione* — што има јаче изражено преносно значење него данас српскохрв. мрмљање).

3. Нека запажања о синтакси у овом Вуковом делу могу да послуже као прилог проучавању његове синтаксе уопште. Примери логичког а не граматичког слагања у броју: Лк 5,1 *народ* належе к њему да *слушају* ријеч Божију; Лк 5,15 *мношѝво народа* стјецаше се да га слушају⁴². Конструкције са два акузатива: Мт 6,16 они начине блиједа

³⁸ О. с. 174.

³⁹ О. с. 185.

⁴⁰ Ј. Живановић, Како је Вук преводио са црквенословенскога сложене ријечи у Новом завјету? Богословски гласник књ. 16/6, Ср. Карловци 1909, 446—455.

⁴¹ Д. Боранић, о.с. 177.

⁴² Б. Милетић, Црмнички говор, СДЗБ 9, 592, описује ову особину (уз речи народ и мнозина) тачно онако како је изражена код Вука: ознаке које су по реду речи ближе овим именицама задржавају једину док удаљеније долазе у множини.

лица своја; Мт 19,4 мужа и жену створио их; Римљ. 4,17 ~~оставих~~ те оца многијем народима (Даничић у својој верзији ~~има~~: оцем⁴³); Јевр. 1,7 који чини анђеле своје духове, и слуге ~~своје~~ пламен огњени. Осим тога на четири места слична необична конструкција: Мт 22,44, Лк 20,43, Дјела 2,35 и Јевр. 1,13 док ~~положим~~ непријатеље твоје подножје ногама твојим — где је Даничић сасвим оправдано додао „за“ испред „подножје“⁴⁴. Употреба предлога: Мт 10,24 нема ученика ~~над~~ *учиоше* својега ни слуге ~~над~~ *господара* (предмет критике Грујића и Лазића. Грујић: Невиди ми се да е правилно. Вук: Ја пак кол’ко се опомињем народнога говора и сад мислим да овако ваља); Мр 13,13 сви ће омрзнути на вас ~~имена~~ мојега *ради* (~~имине~~ ~~моје~~ ~~ради~~, за имя мое, um meines Namens willen, propter nomen meum; употреба „ради“ у узрочном значењу); Лк 7,13 сажали му се ~~за~~ *њом* (~~милосердствова~~ ~~ш~~ ~~ни~~, сжалился над нею; Грујић предлаже: смиловао се на њу, али Вук одговара да је његово боље). Poleмику с Грујићем изазвала је и употреба предлога кроз: Мт 18,7 тешко оном човјеку ~~кроз~~ *кога* долази саблазан (према Грујићу „кроз“ је овде германизам, боље „преко“, или „којим долази“, „с којим долази“; Вук сматра да је добро и „кроз“); Јв 1,3 све је ~~кроз~~ *њу* постало (Грујић се не слаже да кроз некога нешто може постати, и на свој начин излаже опаске о активним и медијалним глаголима, које нису без основа; критикује и другу једну конструкцију уз гл. постати: Јв 1,17 благодат и истина постаде ~~од~~ *Исуса*, — говорећи да то значи да се Исус претворио у истину и благодат).

Вук показује склоност ка нарочитом пропридевљавању именичког додатка уз именице. Тако имамо посесивне генитиве претворене у описне место у присвојне придеве: Мт 10,41 и 42: који прима пророка у ~~име~~ *пророчко*, плату пророчку примиће; а који прима праведника у ~~име~~ *праведничко*, плату праведничку примиће. И ако ко напоји. . . чашом студене воде у ~~име~~ *ученичко*. . . (у прва два од три показана случаја стсл. и рсл. имају исти тип придева); Мр 1,17 учинићу вас ~~ловцима~~ *људским* (попридевљен објекатски генитив); Мр 16,2 око ~~сунчаного~~ *рођаја* (Грујић наводи да „сунчан“ долази на питање „какав“ а „сунчев“ на питање „чији“, и да је боље „сунчев рођај“; Вук каже да тако никад није чуо).

Глагол „вјеровати“ је прелазан: Дјела 13,41 дјело ~~које~~ *не ћеће* ~~вјеровати~~; I Петр. 2,6 ко ~~нега~~ *вјерује* (верующий в него, wer an ihn glaubt). Исто тако „запјевати“, које се данас не би ни употребило у

⁴³ О. с. 196.

⁴⁴ О. с. 178.

том значењу: Јевр. 2,12 посред цркве *зайјеваћу ње* (воспою тл, воспою тебја, ich will. . . dir lobsingен, laudabo te). Мр 16,19 *Господ. . . узе се на небо*; било да се схвати пасивно (као код Лутера: ward er aufgehoben gen Himmel⁴⁵), било рефлексивно (рус. вознесся), за данашње норме није добра или конструкција или употребљени глагол. Мт. 5,41 ако те *иошјера* ко *један сахаш*: особина, запажена већ у Вуковом језику, да се уз свршени глагол употребљава додаток са значењем дужег трајања радње⁴⁶.

Посебно вреди разгледати Вукове релативне реченице, јер оне представљају један од ступњева развоја таквих реченица у историји нашег књижевног језика. Изостављена је реч (у номинативу) на коју би се релативна реченица наслоњила: Мт 12,3 кад огладње, он и који бијаху с њим; Мт 21,9 благословен који иде у име Господње; Лк 1,2 као што нам предаше који испрва сами видјеше; Дјела 10,35 који се боји њега и твори правду мио је њему; I Петр. 5,1 старјешине које су међу вама молим који сам и сам старјешина. Овако саграђене реченице изазвале су, међутим, одобравање Даничићево⁴⁷. Синтаксички ослонац који недостаје понекад чак није ни у номинативу: Мт 21,16 из уста мале дјеце и која сисају (тј. одојчади) начинио си себи хвалу. Ослонац релативне реченице (у косом падежу) налази се у реченици која стоји постпозитивно према релативној: Мт 7,8 који куца, отвориће му се; Мт 10,22 који претрпи до краја благо њему; Римљ. 15,12 који устане да влада над незнабошцима у онога ће се уздати незнабошци⁴⁸. Упитне реченице, које је Даничић такође навео као пример доброг језика: Мт 11,16 али какав ћу казати да је овај род; Мт 16,13 ко говоре људи да је син човјечиј; Мр 8,27 ко говоре људи да сам ја.

4. Данашња нормативна морфологија није удаљена од Вукове. Ипак се ту и тамо могу наћи разлике. Лк 15,5 дигне је на *рамо* (у Рј. се рамо упућује на раме); Јв 6,21 онда га с *радосиш* узме (Даничић је, редигујући

⁴⁵ Према томе, у значењу које је аналогно исказаноме на исти начин у Прав. совјету: Даје му се Михаило Грујовић за секретара, М. Ивић, о. с. 124.

⁴⁶ Пример код М. Ивић, о. с. 122; објашњење код Т. Маретића, Граматика и стилистика II изд. 445.

⁴⁷ Ђ. Даничић, Вуков пријевод . . . passim.

⁴⁸ У чланку П. Дмитријева: Еше одно сравнение языка Вука Караџића с современным сербохрватским литературным языком, Зборник за филол. и лингв. 6, 73—91, писац спомиње овакве конструкције у Вуковом језику и указује на историјску оправданост њиховог истискивања и изумирања, насупрот схватањима Т. Маретића и неких других српскохрватских синтаксичара, који су овакву хипотаксу истицали за углед.

Н. завет, променио на „с радошћу“⁴⁰; Лк 3,5 *йушови*, Јевр. 3,10 *йушова*; Лк 5,3 у једну од *лађи*; Јевр. 3,8 не будите дрвенастијех *срца*. Следећи облик глагола „сјести“ треба, највероватније, схватити као презент (у служби футура II) а не као аорист: Мт 19,28 кад *сједе* син човјечиј на пријестолу славе своје, сјешћете и ви. Лк 4,41 *знаду* да је он Христос. У Вуковом тексту промиче облик *ја би* (II Кор. 12,6, Филиб. 3,4), па је то Даничић у каснијим редакцијама понегде исправио, а понегде је пропустио и он. Вуково је Јв 2,20 (и другде) *четирдесѝ*, што је Даничић мењао на четрдесет.

5. У погледу лексике Вука су због дијалектизама критиковали и Грујић и Лазић, а доста велики број његових покрајинских речи навео је и П. Ђорђић⁵⁰. Овоме би се могло додати још много других лексема и значења који нису ушли у фонд књижевног језика, али нарочиту пажњу привлаче оне речи око којих је сам Вук полемисао, остављајући сведочанства о свом језичком осећању. Поводом Мт 4,16 људи... видјеше *видјело* велико — Грујић је предложио као бољу реч *свјејлосѝ*, на шта Вук одговара да за њега свјетлост значи сјај (Glanz, fulgor, тако и у Рј.)⁵¹. У Мт 17,2 Вук је буквално пренео: постадоше бијеле као *свијетѝ*, и на критику Грујићеву одговорио да „свијет“ између осталог значи „видјело од сунца дању“; ово је место Даничић у једном од каснијих издања променио на „бијело као снијег“. Било је доста полемике око Мт 26,17 у први дан *йријеснијех* хљебова и Мр 14,1 до дана *йријеснијех* хљебова, јер је Грујићево разумевање речи „пресан“ било „непечен“ а Вуково „бесквасан“; данас у књижевном језику живи значење за које је знао Грујић, док у југозападним говорима траје и даље Вуково значење. Поводом превода Мт 1,1 *йлеме* за појам генеалогѝја и критике те речи, Вук је признао да је дуго тражио погодну реч али није могао наћи ништа боље, па ни *йорекло* одн. *йодријейло*, пошто то значи презиме (тако и у Рј.). Грујић је подвргао критици Мт 5,31 ако ко пусти жену своју, да јој да *књигу расѝпусну*, — пошто је сматрао да „распусна“ подразумева разлаз више лица; Вук је одговорио да зна такав израз, да се каже: муж пушта жену, а судија распушта. Поводом Мт 8,25 и *йрикучивиши се* ученици његови пробудише га (*примѝдше, подошедши*)

⁴⁰ М. Решетар, Како је Даничић издавао... 225.

⁵⁰ О. с. 99—103.

⁵¹ Приписујући речи „видјело“ на другом месту (II Петр. 1,19) нешто друкчију стилску боју него што је она на коју су мислили Вук и Грујић, А. Белић хвали избор ове речи (Вукова борба, Београд 1948, 241). Међутим, на том месту реч се налази у поређењу: пазите на њу, као на видјело које свијетли у тамноме мјесту, — и тиме отпада њена стилска обојеност.

Грујић је био мишљења да тај глагол значи прићи крадом, погрбљено, али је Вук одговорио да би се сваки Србин морао грохотом насмејати на ове речи, и да се лепше није могло превести⁵². У вези са реченицом у Мт 9,22 вјера твоја *помогла ти је* Грујић се питао зашто није речено: спасла те је (*спасе тѣ*, спасла тебја, *salvavit te* — али: *hat dir geholfen*); Вук је одговорио да се *спасити* употребљава само у вези с душом и с оним светом. На Грујићеву примедбу да у Лк 10,34 доведе (га) у гостионицу, и *успиаде* око њега (*прилежа ѣмъ*, позаботио се о нем, *pfl egte sein, curam eius egit*) глагол није добар ни у погледу значења ни у погледу вида, Вук је кратко одвратио да је то којешта.

У данашњем књижевном језику не живе уопште или живе с нешто друкцијим значењем неки Вукови сложени глаголи. Мт 18,12 тражи ону (овцу) *што је зашла*; Мт 20,32 и *успиавивши се* Исус дозвоа их (Грујић сматра да оставити значи зауставити другога, те се не може употребити ако неко стаје сам); Мт 21,19 и *одмах усахну* смоква (према Грујићу боље: осуши се, али Вук на то одговара да Грујић не познаје народни језик); Мт 28,1 дође Марија. . . и друга Марија да *огледају* гроб (према Грујићу огледати значи само пробати; према Вуку може се огледати и виноград и гроб); Лк 2,1 изиђе заповијест. . . да се *ѣрејшише* сав свијет (Грујић: требало је рећи „да се попише“; Вук: моје је познатије и обичније); Јевр. 7,21 не *ће се раскајати* (глагол постоји и у Рј. Даничић је у паралелном старозаветном цитату преправио на „покајати“⁵³); Откр. 10,9 узми и *изједи* је (код Даничића „поједи“⁵⁴).

У домен филолога не спада анализа оних места у преводу која су и иначе двосмислена или спорна у библијској текстологији. Жучно се полемисало, и то не само у нашој средини, него чак и у Русији (Гилффердинг), да ли је Вук протурио јерес или не што је у I Петр. 5,1 превео сопастъръ, *Mitälteste, consenior* са *сѣтарјешина*, што је у Галат. 1,17 за речи предшествовавшим мне, *die vor mir waren, ad antecessores meos* нашао превод *к сѣтаријим* (апостолима); затим што је акриды у Мр 1,6 превео са *сказаци*, иако је то по неким библијским верзијама овршије биља; што је понегде *ѣзъци* преводио са *незнабошци* а не *народи*; што је полисемантичну реч *ψυχή* (душа и живот) превео у Мт 10,39 и

⁵² А. Белић, I. с., истиче тачност и живописност глагола „прикучити се“ у ситуацији где је приближавање ученика учитељу који спава одиста било опрезно и престашено. Ту је Белићево осећање за реч било једнако Грујићевом, Вук је несвесно употребио погодну реч, али је у полемици то сам побио.

⁵³ Д. Боранић, о. с. 181.

⁵⁴ Тђ.

Јв 10,11 као душа⁵⁵. Тешко је рећи да ли је Вук у праву или није кад је у Мт 11,5 ставио *сиромашинима њројовиједа се* : тако је у Лутеровом тексту (den Armen wird das Evangelium gepredigt), у Вулгати (pauperes evangelizantur), у грчком (πτωχοί εὐαγγελισονται), али тако није у рсл. (ницији благовѣствѣють) ни у руском (нищие благовествуют). Својим преводом Мт 12,33 *усадише* дрво добро Вук је пристао уз једну од три смисаоне варијанте: *сотворите дрѣво добро*, facite — признайте дерево хорошим — setzet. . . einen guten Baum. И иначе нису сасвим јасна места Мт 21,42 *дивно* је у вашијем очима (рсл. и рус. дивно, wunderbarlich, mirabile, θαυμασθη, пре „чудновато“ него „вредно дивљења“, али Вуково „дивно“ може да значи и то); или Лк 1,1 догађаје. . . који се испунише (w известствованныхъ въ насъ вѣсехъ, о совершенно известныхъ между нами событиях, von den Geschichten, so unter uns ergangen sind, quae in nobis completae sunt, ἐν ἡμῖν πραγμάτων).

Разуме се да је Вук одговоран за она места где је направио очигледну грешку у преводу, мада понекад он то не жели да призна. Мт 4,13 (Исус) намјести се . . . на *међи* Завулоновој и Нефталимовој; на страну то што конструкција уз реч „међа“ није добра — што и Грујић замера — ни само „међа“ није тачан превод за предел, finis (или Лутерово Grenzen, али са значењем „крајеви“); Мт 4,16 рсл. и рус. страна преведено са *сѣрана*, а то је Ort, terra; Галат, 4,27 *ѡусѣа* (жена) — у ствари остављена, einsame, desolata; Јевр. 1,12 *савићеш* их као хаљину — перемениш, wirst du sie wandeln, mutabis; Даничић у Ст. завету ставио: промијенићеш⁵⁶; Јевр. 12,5 не пуштај у немар *карања* Господња — наказание (у смислу упутства), die Züchtigung, disciplina; Даничић променио у: настава⁵⁷. У Лк 3,1 Вук пише: кад бјеше Потније Пилат *судија* у Јудеји (начальствовал, Landpfleger. . . war, procurante. . .); Грујић предлаже глаголе владати, старешиновати, али Вук тврди да народ сваку власт и управу назива судијом, а Пилат је и иначе био судија. У Лк 4,18 има два пута *сокрушенима* (сокрушенныхъ сердцем — измученных; zerstossene Herzen — den Zerschlagenen; contritos corde — confractos), па је Вук оба пута превео нетачно: скрушене у срцу — сужње;

⁵⁵ Ово последње оштро му замера анонимни писац (према казивању београдског свештеника М. Протића: Војислав Јањић) у чланку: Исправка превода Новог завета, Преглед цркве епархије жичке 1 (1919), 18—21. Али баш на овом месту видимо колико је мало Вук могао бити одговоран за неспоразуме такве врсте: јер „душа“ стоји у рускосл. тексту на оба места, у руском само на првом, Leben на оба места код Лутера, anima на оба места у Вулгати!

⁵⁶ Боранић, о. с. 183.

⁵⁷ О. с. 205.

Грујић замера због превода „сужњи“, али се Вук брани да је за оне који су „у затвору“ најприличнија реч сужњи; прву реч „скрушени“ Даничић је променио у „гањени“⁸⁸. Таквих варирања — због неједнаких подлога, невештине или незнања — има још на много места.

Ако је у овом кратком приказу Вуковог превода Новог завета пажња поклоњена искључиво одступањима текста од данашње књижевне норме одн. преводничевим пропустима, то је учињено само зато што научна објективност захтева осврт и на ту страну ствари.

На крају треба истаћи још једну чињеницу. Тачно је да је Вук у највећем делу овог превода постигао своје савршенство, али је тачно и то да му садржај и стил Библије углавном нису били блиски. Вукове су и мисли и речи биле увек живе и сочне, активне и непосредне, тако да се у овом делу, нарочито на местима спиритуалних, не ретко и тамних апстракција, његов стил у суштини показао неспреман. Ово само допуњује карактеристику изванредне Вукове личности, а о Вуку као о познаваоцу језика и о стилисти не казује ништа неповољно.

И. Грицкаћ

Резюме

ПЕРЕВОД НОВОГО ЗАВЕТА, СДЕЛАННЫЙ ВУКОМ КАРАДЖИЧЕМ — ПАМЯТНИК КРУПНОГО ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО НАЧИНАНИЯ

И. Грицкат

В начале работы автор делает общие вступительные замечания о переводе Нового завета, осуществленном Вуком Караджичем, указывая на то, что Вук не придерживался строго ни русского, ни рускославянского текста, что может показаться неожиданным, принимая во внимание эпоху и тогдашние традиции. В следующем отделе перечисляются сделанные до Вука переводы Библии на сербские и хорватские диалекты, в частности перевод Б. Кашича на диалект Дубровника 17-го века, а также маленький опыт перевода, напечатанный в газете „Новине србске“ в Вене в 1819-ом году, о котором

⁸⁸ О. с. 210.

до сих пор в науке не было с точностью известно, принадлежал ли он Вуку или нет; автор видит в нем труд Лукьяна Мушицкого. Далее, на основании имеющихся в литературе напечатанных отрывков из рукописи Вука, образцов его перевода из 1822-го, 1824-го годов, изданий 1847-го и 1857-го годов, автор указывает на различия параллельных мест, т. е. на поправки, которые Вук сам вносил в свой перевод. Рассматривая текст в его окончательной форме, и подчеркивая, что ценность этого перевода и огромное значение Вука выдвигалось в науке уже столько раз, что всякое повторение было бы излишним, — автор показывает на некоторых примерах менее удачные детали перевода, обороты ныне вытесненные из сферы литературного языка и отступления Вука от собственных грамматических и иных норм.

ВУКОВ И ДАНИЧИЋЕВ СИСТЕМ ГЛАГОЛСКОГ АКЦЕНТА И ЊЕГОВЕ НОВИЈЕ МОДИФИКАЦИЈЕ

1. Познато је да је Вуков и Даничићев систем глаголског акцента у неким елементима измењен у савременом књижевном изговору. Од досад израђених лексичких приручника најсистематскије је те измене представио (и у извесном смислу кодификовао) речник правописа од 1960. године.

Те модификације, међутим, нису измениле чињеницу да глаголски акценатски систем ВД¹ и даље остаје у основи акценатске

¹ У раду су употребљене ове скраћенице: *бг* — бугарски језик; *ВД* — Вук и Даничић, према Даничићевим „Српским акценатима“; *Дубр.* — Дубровник, према раду М. Решетара „Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten“ (Беч 1900); *Зал. сељ.* — залеђе сељско, према раду Гр. Томљеновића „Буњевачки дијалекат залеђа сељскога“ (Наставни вјесник XIX); *кк* — хрватски најкавски (Бедња), према раду Ј. Једваја „Бедњански говор“ (Хрватски дијалектолошки зборник I) (примери из говора дати су схематизовано, са реконструисаним старијим вокализмом, који је у овом говору доживео велике промене); *Лей.* — Лепетане, према раду В. Томановића „Акценат у говору села Лепетана (Бока Которска)“ (Јужнословенски филолог XIV); *ПД* — Пива и Дробњак, према раду Ј. Вуковића „Акценат говора Пиве и Дробњака“ (Српски дијалектолошки зборник X); *Пљ* — Пљевља, према раду Г. Ружичића „Акценатски систем пљеваљског говора“ (Српски дијалектолошки зборник III); *Поц.* — Поцерје, према раду М. Московљевића „Акценатски систем поцерског говора“ (Београд 1928); *Прав. р.* — Правописни речник, уз правопис Матице српске и Матице хрватске од 1960. године; *рс* — руски језик; *сл* — словеначки језик, према Плетершниковом речнику (нарочита боја вокала *о*, *е*, која — сем кад је у питању етимолошко јат — указује да акценат није добивен новим преносењем, приказивана је графички друкчије него код Плетершника); *Сс* — Сусак, према раду Ј. Хама, М. Храсте и П. Губерине „Говор отока Суска“ (Хрв. дијалектолошки зборник I); *СЦГ* — Стара Црна Гора, према мом материјалу (односно за Озриниће Решетаровсм); *Хв* — Хвар, према раду М. Храсте „Чакавски дијалекат острава Хвара“ (Јужносл. филолог XIV); *чк* — чакавски дијалекат; *чш* — чешки језик.

Примери су обично давани схематски, а не као непосредни навод. Основе уз поједине типове навођене су као илустрација лексичке структуре типа, и то скоро искључиво према Даничићу; у продуктивнијим типовима изостављане су неке мање познате.

норме. У Прав. р. то се огледа првенствено у томе што се акценатске категорије ВД не замењују новима, него се само допуњавају допуштањем дублетизма. То није само формално поштовање старије норме, него и одраз стварног стања, јер се — кад је реч о глаголском акценту — готово и не може говорити о превазиђеним акценатским категоријама у систему ВД. Сем тога, добар део нових допуна само је проширење и уопштавање тенденција манифестованих већ код ВД.

2. Намена је овога прилога да прегледније представи систем глаголског акцента код ВД и његове новије модификације, као и да укаже на основни лик, лексичку структуру и односе појединих акценатских типова.

Идући строго за морфолошким категоријама, ређајући типове по формалном критеријуму (врста акцента, број слогова) — Даничић је, истина, изложио глаголски акценат потпуно и прецизно, али је општа слика система остала замршена и без прегледности. Томе нарочито доприноси подела на морфолошке врсте која у доста елемената не одговара савременим, синхронично схваћеним односима (нпр. *кдваиши-кујем* пета врста, а *шишдваиши-шишјујем* шеста). Зато су у каснијим радовима често тражени срећнији системи излагања глаголског акцента, некад с већим некад с мањим успехом. С друге стране, измене које су ушле у Прав. р. нису излагане на једном месту него су расуте уз поједине речи, што отежава праћење одређених акценатских категорија и њихово упоређивање са акцентом ВД.

Све то чини да прегледнија систематизација глаголског акцента (са постављањем у први план акценатских категорија, а не морфолошких) и повезивање сродних акценатских типова уз указивање на њихову структуру и место у систему — може бити од извесне помоћи, нарочито широј стручној публици.

3. Приложена акценатска табела (I) мање-више потпуно показује систем глаголских акцената код ВД и у Прав. р. — наравно категоријски, а не и лексички. Лексичко богатство одн. функционално оптерећење појединих типова сасвим је неједнако. Да би се донекле указало и на те односе, дата је и табела која показује број лексема у појединим типовима — према Даничићевом материјалу (в. стр. 260). Резултати бројања нису посебно проверавани и не претендују на потпуну прецизност, али се сразмере довољно тачно огледају. Дефективне основе (глаголи који се јављају у два морфолошка типа) показивање су на оба места.

4. Уз акценатску табелу треба дати још ове допуне :

— Акценат имперфекта није показан у табели, једно зато што је у стандардном језику овај облик практично потиснут, а друго зато што се начелно подудара с презентским акцентом (једино долазе у обзир да се посебно помену облици типа *брâх* — *брâше*, *кâзивâх* и сл.). Појаве прототоније у имперфекту (Пљ, ПД *куѿовâг* и сл.) нису ширег домаћаја; исто се може рећи и за окситонију (*чињâше*, *жељâше* Пљ).

— Од појединих глаголских облика показивани су најтипичнији, из којих се лако изводе остали. Није можда сувишно још напоменути да према трпном придеву типа *-ѣна* такав акценат остаје у свим облицима неодређеног вида изузев у ном. јд. м. рода, а у овом облику и целом одређеном виду повлачи се за један слог (*иѣчен*, *иѣчени*); у м. роду радног придева акценат је увек на основи кад се јавља непостојано *a* (*вѿкао*, *иѣкао*, *дѿекао*) — али кад је то *a* пореклом од примарног (а не секундарног) полугласника, онда старији акценат може бити и на њему (*ишао* од **i-šdl-*). Сложене основе навођене су скраћено (само префикс), при чему се подразумева задржавање квантитета или и акцента какав је у простом облику, односно чување етимолошке дужине на тематском вокалу у облицима с прототонијом.

— Вокалске основе са непуним бројем слогова дате су на посебној табели (в. стр. 258). Она не обухвата облике са пуним вокализмом као *кунѣм*, *бѣрѣм*, *шдѣм* и др., који иду у одговарајуће типове главне табеле, али обухвата презент на *-је*. С друге стране, глаголи типа *ѿмѣши* — *ѿмѣм* нису дати у главној табели, али се потпуно уклапају у тип β вокалских олигосилаба.

Напомене о неким акценатским појавама

5. Већина акценатских појава код глагола остаје везана за одређене акценатске типове (односно класе) према којима се излаже материјал у овом прилогу. Зато ће њих бити zgodније помињати кад буде речи о појединим акценатским типовима, а овде ћемо се ограничити на неке појаве које имају општији карактер и прекорачују одређене типове.

6. *Аорисѿ* (2. и 3. л. јд.) и *шенденције ѿрошѿишѿније*. Акценат асигматских облика аориста генерализован је више него и у једном другом глаголском облику (изузев, можда, у трпном придеву). Тежња генерализацији прототоније огледа се не само у говорима који су овај процес довели до краја (као староцрногорски, мање доследно и посавски), него и у осталим говорима. То вреди и за систем ВД, где повучени акценат срећемо по свој прилици у знатно ширем опсегу него што је основано претпостављати за старије епохе. Отуда долази

до знатног нарушавања паралелизма између акцента асигм. аориста и акценатских појава у другим облицима (на основу којих се кристализирају акценатски типови). Из тих разлога у овом прилогу систематизација глагола у типове није заснивана на појавама у аористу; потискивање овог облика у савременом језику и акценатска неуједначеност у говорима који га добро чувају разлог је више да се избегне подешавање систематизације према аориском акценту.

Систем аориског акцента примењен у Прав. р. не удаљава се битно од ВД. Истина, унесене су неке појаве (засведочене у неким говорима) којих нема код ВД, али је смисао тих допуна углавном извесно генерализовање појава заступљених већ у систему ВД. Тако је двојство *јџде — љџеде*: *чџка — дџка*, које је код ВД ограничено морфолошким типовима, у Прав. р. дато као дублет; такође је неједнакост (лексичка) *гљдџа — џгљдџа*: *лаџа — дџлаџа*: *џраџиџа — заџраџиџа* ВД — претворена у широко допуштене дублете. И друге измене аориског акцента у Прав. р. углавном су тога типа, тако да се добија готово генерализовани дублетизам; питање је, међутим, колико та слика одговара стварној распрострањености појединих акцената у говорима³.

7. Акценат српскохрватског аориста изазвао је доста дискусије. Изношене су различите претпоставке у погледу порекла и релативне старине засведочених типова: да је код свих глагола био у овим лицима прасл. силазни акценат, који се преносио на први слог³; да је акценат био као и у другим лицима аориста, а да је до разједначења долазило ради диференцирања према презенту⁴; да је повучени акценат био код свих типова изузев код глагола са старим акутом на основи (наша класа *b*), код којих је био као и у осталим облицима⁵; да је акценат зависио од видских околности⁶ — и др.

8. Треба у целини прихватити ван Вејкову претпоставку у погледу глагола са старим акутом на основи. С обзиром на стабилност и уједначеност акцента код речи овог типа (не само глагола) претпоставка би била вероватна чак и кад такав акценат не би био засведочен у савременим говорима. Поготово се то може рећи кад се узму у обзир потврде код ВД: *јџде — љџеде*, *виџе — љвиџе*; нарочито

³ Уп. код М. Стевановића, Наш језик н. с. V, 250—263.

⁴ А. Лески, *Archiv für slavische Philologie* XXIII, 569—571; касније М. Московљевић, о. с. 67—68.

⁵ М. Решетар, о. с. 167.

⁶ N. van Wijk, *Revue des études slaves* III, 1923, 27—47.

⁷ Ђ. Грубор, Рад ЈАЗУ 293, стр. 180. и даље.

сигурно потврђује овај акценат стање код једносложних основа, где однос *ми* — *саши* : *ми* — *ирдли* мора бити врло стар, јер се не може на задовољавајући начин објаснити аналогijом. Ако је такав акценат засведочен код једносложних баритона, нема разлога да га не претпоставимо и за одговарајуће вишесложне основе.

Касније објављени дијалекатски материјал пружио је нове потврде овој ван Вејковој претпоставци : *ддиаде*, *иддиже*, *извиђе*, *зачама се* Пљ, *глда* — *идгледа*, *грџа* — *идгрџа* ПЦ — мада се може рећи да је такав акценат у савременим говорима доста редак⁷.

Према томе, може се са сигурношћу претпоставити стари акценат типа **diže*, *ględa*, *bęvi*, *sęld* (знаком * обележава се у новије време стари прасловенски акут, што мислим да је оправдано прихватити) итд. Штета је што ова ван Вејкова претпоставка није увек узимана у обзир у каснијој дискусији.

9. Код основа са окситонијом у инфинитивној основи (окситоне и хетеротоне) ситуација, међутим, није тако једноставна, и ту се неће моћи прихватити ван Вејкова претпоставка о старијој генералној протонији. Материјал савремених говора указује на три главне позиције у којима асигматски облици аориста имају акценат на крају. То су : 1) глаголи на *-ęti* (и кратке и дуге основе); 2) глаголи на *-aięi* (дуге основе, а код кратких је стање неуједначеније); 3) глагол *иђи* и с њим сложени. Савремени говори врло јасно потврђују окситонију у овим позицијама, и нема основа да се томе оспори велика старина.

У акцентима типа *мдче*, *ијдче*, *лјжче* по свој прилици треба видети секундарну појаву, мада је тешко прихватити ван Вејкову претпоставку да је *лјжче* настајало због потреба диференцирања према презенту⁸. Напротив, вероватније је претпоставити да је појава настала управо код оних глагола код којих није било потребе таквог диференцирања, тј. код основа са *-не* у презенту (тип a^b_m). Пада у очи да је у овом типу сразмерно велик број глагола са редукованим вокалом у основи, и то је могло довести до окситоније у овим облицима. Другим речима, порекло овој појави треба видети у узајамности *тађе* — *патађе* : *сла* — *посла*, одакле се крајњи акценат могао преносити на облик са обновљеним вокалом (*мдче*, *ијдче*, *усаше*) и даље у тип a^b_o (који и иначе није јасно омеђен од типа a^b_m). Ова претпоставка је потребна чак и ако прихватимо Стангово мишљење да у *мдже* (као и у *иде*) чува стари акценат, јер би он био сувише усамљен да би могао стећи неку продуктивност.

⁷ Уп. наведени рад М. Стевановића.

⁸ L. с., 45.

Вероватно и акценат типа *сiѡѡже*, *иошѡже*, *уѡрѡже* ВД треба сматрати секундарним, али не и *дѡђе*. Истина, стање код ВД још би се могло објашњавати развојем *иѡиѡа* > *сiѡѡкѡ* > *сiѡѡже* > *нађе*, али дијалекатски материјал боље потврђује акценат типа *нађе* него *сiѡѡже* (уп. нпр. *нађе* : *сiѡѡже* : *иѡрѡу* Пљ).

10. Из овога произлази да се за сугласничке окситоне (укључујући тип *bA*, а искључујући основу *ид-*) може прихватити ван Вејкова реконструкција. Код вишесложних вокалских основа стање је знатно сложеније.

У погледу прототоније запажа се извесан паралелизам између аориста и радног придева, али он никако није потпун. Разлика је начелно у томе што је ова појава код аориста знатно шира (то се огледа нарочито код основа на сугласник и на *-ку-*, па и код глагола на *-иѡи*). Ипак се појаве прототоније у р. придеву могу узети и као сведочанство о акценту аориста, што омогућава извесна упоређења са материјалом других словенских језика.

По К. Стангу стару прототонију, једнако у аористу и у р. придеву, имамо код глагола са старијим акцентом на наставку презента изузев код глагола на *-ѡти* (поред глагола на *-им* и наших типова *A_{aa}* и *A_{aa}* још *орѡиѡи*, *ковѡиѡи*, где претпоставља прасл. окситонију у през.), али не код глагола са повученим акцентом у презенту (наше хетеротоне), такође ни код глагола са суфиксом *-овѡиѡи*. Овај критеријум изгледа веома основан, али претпостављене конкретне границе по свој прилици треба нешто проширити (већ и с обзиром на нови материјал).

11. Старију акценатску класу коју репрезентује шток. тип *лѡвѡим* — *ѡловѡим* од познатих словенских говора вероватно најбоље показује кајкавски бедњански говор, где се ова класа разликује од једног дела окситона и глагола са повученим акцентом у презенту управо по рефлексима прототоније у супину и радном придеву, а и тим што је овде сасвим елиминисана разлика између прасловенских кратких и других основа :

I :	roditi, -im :	rodit	rodil / rodil
	platiti, -im :	platit	platil / platil
	bojati se, -im :	bojat	bojal
	smejati se, smejem :	smejat	smejal
	orati, orjem :	orat	oral
	kovati, kujem :	kovat	koval
	minouti, minem :	minout	minoul
II :	leteti, -im :	leteti	letel
	drzati, -im :	drzati	drzal

(nositi, nosim :	nōsīt	nōsīl		
pljuvāt, pljujem :	pljūvāt	pljūvāl итд.)		
živěti, živim :	živěti	živěti	živěla	-sktbljen
(brāniti, brānim :	brānīt	brānīl	brānila	brānjen итд.)

Што се тиче глагола на *-не-*, постојању типа *mñem* не противречи ни стање у руском и словеначком језику. За глаголе на *-aīm / -jem* прототонију засведочену код ВД потврђују и староцрногорски акценти: *ишѣаиш*, *чѣшаиш*, *ишѣиш*, *бриваиш*, *кѣваиш*, *сидѣаиш*, *ишѣаиш*, *исѣаиш*, *бљѣаиш*, *кљѣаиш*, *иљѣаиш* (повлачење акцента и у инф. под утицајем стања у р. придеву, начелно у оним границама у којим се код ВД повлачи и у простим основама, уп. т. 32, под 1) — али *држѣаиш*, *бјежѣаиш* и сл.; како је у ЦГ прототонија р. придева у повлачењу, њене трагове треба сматрати архаизмима. Акценти типа *кѣвао*, *драо*, *наѣбао*, *куйѣвао*, *бѣжао* потврђени су и у чакавским говорима (уп. Хв. 43—45 и др.), а у хрв. кајкавском и словеначком паралеле су нешто уже⁹. Одроз прототоније у р. придеву (одн. у трп. придеву и аористу) представљају и акценти као *куйѣваг* (имперф.) Пљ, сл. и у ПД, затим тип *бѣловаиш* — *бѣлујѣм*¹⁰.

За глаголе на *-иш* сагласне податке дају словеначки језик¹¹ и хрв. кајкавски и чакавски дијалекат; паралеле су нађене и у руским дијалектима и писаним споменицима (уп. код К. С. Станга¹²). Према овим подацима прототонија у р. придеву ограничена је на глаголе који су у простом облику презента имали акценат на крају; они одговарају шток. типу *лѣвѣм* — *уловѣм* (одн. са скраћеним вокалом у основи: *учѣм*, *губѣм* — наш тип *аа^б*), али и знатном делу типа *рѣдишѣи* — *рѣдѣм* (в. т. 60—62). Са овим је у складу и акценат *рѣдио*, потврђен у шток. говорима (Леп.; чује се и у СЦГ).

12. Рекло би се да два момента чине несигурним узимање акцента презента као критеријума за идентификовање прототонијског р. придева. Прво, мора се рачунати са битним утицајем сложеног презента, који се у типу *аа^б* по акценту разликује од простог (уп. тип *хлѣдѣм* у шток. и чак., *лѣвѣм* у староцрногорским говорима), тако да се може претпоставити да је низ глагола који данас у през. имају повучен

⁹ Уп. код М. Ваљавца, Рад ЈАЗУ 132, стр. 206.

¹⁰ Уп. *бѣловаиш* - *бѣлујѣм* код Б. Николића, „Акцентатски речник шабачког говора“ (Зборник Матице српске за филологију и лингвистику IV—V, 226); овај акценат је потврдила и анкета (Србија, Херцеговина, уп. напомену 25).

¹¹ В. код Ваљавца, I. с., 204.

¹² Christian S. Stang: „Slavonic accentuation“, Осло 1957, стр. 143.

акценат некад у простом облику имао акценат на наставку презента. Друго, глаголи на *-аји* / *-ујем* имали су различит прасл. квантитет у през. и инф. основи, па се овде може претпоставити да је било и мешовитих типова; отуда се словеначки тип *кѹрѹјет* и шток. *кѹјовао* не морају узајамно искључивати (уп. однос *иљѹваји* : *иљѹѹји*).

Посебно је питање да ли су границе прототоније на које указује р. придев довољна основа из које се може изводити изразита експанзивност прототоније у аористу. Појаве прототоније начелно не морају бити везане искључиво за акценатске типове са старим помичним акценатом (уп. шток. вокатив *жѹно*, *сѹрѹче* и др.). Можда би се у овом правцу најпре могло помишљати на типове у којима је долазило до скраћивања прасл. дугог вокала (*дрѹжаји*, можда и *чијији*), чиме би се објаснила већа експанзивност прототоније код кратких основа. У сваком случају, са већом сигурношћу се могу претпоставити појаве прототоније у овим границама:

1) код глагола на *-ји* који су имали акценат на крају у простом облику през.; прилажењем знатног дела ових основа дугим хетеротонама (A^B) вероватно се објашњава генерализовање прототоније аориста у овом акценатском типу (*хвѹли* : *ији*, *ија*);

2) код једног дела глагола на *-ѹји*; и овде је могло бити мешања типова као у претходном ставу (**mindŕ* → **māhneŕ*) са чим је у складу чињеница да је окситонични аорист на *-ѹ-* слабије засведочен у шток. говорима него код глагола на *-аји*;

3) код једног дела кратких (или и скраћених) основа на *-аји* / *-им*; извесну експанзију прототоније у овом типу треба објаснити или утицајем глагола на *-аји* / *-јем*, или можда утицајем аориста на р. придев (ако претпоставимо да је у аористу прототонија била шире заступљена);

4) код највећег броја глагола на *-ѹји* / *-јем* ако је испред *-аји* био кратак вокал (такође и код изворно дугих у типовима A_{aa} и A_{aa}): *смејаји се*, *дајаји*); за разлику од прва два типа, овде није било знатнијег прилажења окситона типу A^B , тако да се окситонија у аористу дугих основа боље чува.

Претпоставка о старијем акценту *кѹјовао* и сл. (за тему овог прилога није битно да ли је то прасл. или касније у штокавском уопштени акценат, јер се овде разматрају непосредне основе савремене штокавске акценгуације) — проистиче не само из шток. и чак. потврда, него и зато што би се без ње тешко могла објаснити неједнакост у погледу прототоније код простих и сложених глагола у шток. говорима. Другим речима — прототонија у облицима раније врло про-

дуктивних вишесложних глагола на *-овати* могла је утицати да такав акценат више захвати облике сложених глагола (због подударности у броју слогова); што се то код ВД и у неким говорима више одражава на радни придев него на аорист, разлог ће бити слаба фреквенција аориста несвршених глагола (какви су нормално глаголи на *-овати*). Код ВД и у ПД неједнакост прсте и сложене форме не заузима веће размере кад је у питању аорист — и остаје у границама у којима би се могла објаснити утицајем редукованог вокала у основи — јер се јавља у типовима са великом концентрацијом таквих основа: *дрхта, лага, иска, шапта*: *здрхта, длага* итд. ВД; *маче*: *змаче* (поред *занче*) ПД (уп. и Вуково *сидче*: *идиаче*). У р. придеву (у неким говорима и у аористу) ова појава има знатно шире размере, тако да је објашњење утицајем редукованог вокала у основи вероватно недовољно.

13. Колебања у *йрезенју* и другим облицима. Пре свега овде треба поменути неједнакост у погледу квантитета у наставку презенте, где аналошко ширење дужине из наставка *-ам, -им* на наставак *-ем* није једнако спроведено у разним говорима. Посебно је раширена краткоћа у наставку дугих основа, затим у наставку основа на *j*¹².

Општији значај има и однос акцента у презенту простих и сложених основа. Како је познато, ова разлика се код ВД ограничава на тип *ломити* (*aa^b*) и на много пута цитирани Вуков акценат глагола *донети* (*дднесѐм / донѐсѐм*); овај последњи случај могао би се објаснити и као лексички — посредство особеног облика инфинитивне основе. У говорима, међутим, разлика између простих и сложених основа јавља се и у ширем опсегу, нарочито широко у типу *a_o* — *илѐшѐм*: *дилѐшѐм* и сл. Најдаље у томе иду староцрногорски говори, где се ова појава јавља као широко спроведен систем и захвата типове *йечѐм, берѐм, држѐм, желѐм, вучѐм, смѐјѐм се, јѐчѐм, шѐјѐдѐм, шрубѐм* — тј. захвата све окситоне изузев типа *a_o* (*шиѐам*), па се чак одражава и у односу *биѐм*: *убѐјѐм*; доста широко је заступљена ова појава и у Зал. сењ., где је констатована код типова *држашѐ, лѐшѐшиѐ, шрубѐшиѐ*.

Знатне разлике постоје по разним говорима и у погледу већ код Даничића засведоченог двојства *йечѐмо / йѐчѐмо*, тако и *йечѐше*. Прав. р. је овде генерализовао дублетни акценат, тј. проширио га и на глаголе тематизоване у обе основе. Акценат као *чиѐјѐмо, чиѐјѐше* раширен је у западнијим говорима, мада регионализација није сасвим доследна. Акценат типа *йечѐмо* засведочен је и у дугим основама:

¹² Уп. код М. Станића, Наш језик н. с. IX, 73—75.

живимо и сл. ПД. У партиципу презента окситонија (апсолутна : *желећи*, *држећи* и сл.) изгледа да је мање распрострањена него у презенту; да напоменем да је такав акценат констатован и у типу a^b , нпр. *водећи* (пored *вддећи*, *вддећи*) Поц.

14. На распрострањеност дужине у 3. лицу мн. аориста и имперфекта скренуо је пажњу П. Сладојевић¹³; у Прав. р., међутим, није спроведена, него је задржано Даничићево бележење.

Вокалске основе нејуног броја слогова

15. По пореклу ово су врло разнородне основе : атематске сугласничке одн. сонатске (*су-* < **souf-*, *мре-* < **ter-*, *кле-* < **klyt-*, *ду-* < *dāt-*), атематске самогласничке (*ли-*, *да-*, *чу-*), најзад — тематизоване свих врста (*гну-*, *сла-*, *вре-*, *сти-*). Међутим, у акценатском погледу оне показују мало узајамности са глаголима са којима их веже порекло, али се зато међусобно повезују у доста одређен систем; ово нарочито вреди за основе са кратким акцентом у инфинитиву.

Акценатска узајамност најјасније се запажа у репартицији повученог акцента у презенту, који се (нарочито у неким говорима) шири знатно преко граница које је основано претпоставити за старије епохе. Примећују се и јасне тенденције морфолошког уједначавања, нарочито у појединим говорима; ово се огледа у ширењу елемента *-ије-* у презенту (*жњијем*, *вријем*, *стијем*, *мријем*), у замени наставака IV Лескинове врсте наставцима типа *e/o* (*засијем*, *сазрем*), па и у извесној генерализацији типова у трп. придеву.

16. Све то оправдава одступање од Даничићеве класификације ових глагола и њихово издвајање у посебну категорију. При томе треба напоменути да се од презентских облика овде обухватају једнословне основе и основе на *-је*. Што се тиче ових последњих, нарочито је оправдано овде уклопити основе на *-ије*, које се јасно вежу за ову глаголску категорију, а посебно у повлачењу акцента алтернирају са једнословним основама. Основе на *-ује*, међутим, чине извешан прелаз према вишесловним основама, тако да добијамо низ *мрем* — *лијем* — *обујем* — *чујем* — *кујем* — *кујујем* (илустрацију ове везе имамо у ширењу прототоније у СЦГ : *џмрем* — *џрдлијем* — *џбујем* — *џисујем*). Ипак, упркос вези са вишесловним основама, остаје и узајамност са типом *лијем*, *ицијем*, па је основе на *-ује* оправдано уклопити у ову класу. Напротив, остали двословни презентски облици

¹³ Наш језик н. с. X, 154—155.

према једносложним инфинитивним основама (*кунѐм, дѣрѐм, бѣрѐм, шдѣлѐм, кдѣлѐм* и сл.) нису овде укључени, јер се и не уклапају у систем који чине ове основе, него у извесном смислу добијају карактер суплетивних облика.

17. *Дуге основе* (*иши* а). Упоредни подаци: чк *nasít načtěš/ročněš* Сс, *imrít imreš* Хв; кк *kléti* (суп. *klēt rđčtēš*; сл *ročěti ročněš*; бг *умрѣш*; рс *умерѣиѣ умрѣшѣ* (у староруском и *вдзмишѣ* и сл., уп. код Станга, о. с. 115). У р. придеву облик ж. рода издвајао се од м. и с. у погледу повлачења акцента: рс *начало*: *началà*; кк *klēlo*: *kléla*; чк *imorlo*: *imórla* Хв; Дубр. и Зал. сеѣ. *заклѣло*: *заклѣла* и сл.

Основа овога типа нема велики број, али се одликују знатном фреквенцијом и разумењем (велики број комбинација с префиксима); ван овога тип није продуктиван. Уочава се знатна акценатска узајамност са дугим сугласничким основама са окситонијом (A_0). Основе су немотивисане; боље се чувају као сложене него као просте. Вид простих основа је несвршен изузев деривата старог *j-eti*. Итеративе праве једнообразно, са дуљењем у односу на полугласнички степен основе (*тыр-*: *тир-*, *сыр-*: *сур-*; овде је највећа концентрација итератива ове врсте) са акцентом на основи (начелно тип b_a , ређе b_a). Од осталих корелатива могу се поменути каузатив *мдрийи* (aa^b) и именице *идмор*, *замор* и сл., затим *насий*, *насай* (*-сиа*).

Повлачење акцента у сложеном презенту није исте природе као у радном придеву и аористу, и у том погледу биће старије стање код ВД (*ѣзумрѣм*: *ѣзумро*) него у ПД и Пљ (*ѣзумрѣм, дбамрѣм*: *ѣзумро, дбамро*); обрнут правац уједначавања имамо у СЦГ (*изѣумрѣм*: *изѣумро*). За 2. и 3. лице јд. аориста може се са сигурношћу претпоставити стара прототонија; ужег је опсета појава засведочена у Пљ: *заклѣ, дшѣ*. У мн. имамо окситонију (у Прав. р. је, међутим, унесено и *мрѣсмо*, али је остало само *клѣсмо, дрѣсмо, ждрѣсмо*).

Основе: *-же-иши* (*-жм-ем*) *оте* (отм) *узе* (узм) *пе* (-пн) *-че* (-чн) *мре* (мр) *-пре* (-пр) *дре* (-др) *ждре* (-ждр) *стре* (-стр) *-су* (-сп); *дефективне*: *-не* (< *не*) *кле*; *уи*. и *дијал.* *ријети* (= *рећи*).

18. *Мешовиће и крајке основе* (*иши*ови $\alpha\beta$ и β). Као критеријум за разграничење ова два типа узет је акценат р. придева — као старија и стабилнија разлика него неке друге (повлачење акцента у презенту, однос *лјјѣм*: *ијјѣм* у неким говорима). Упоредни подаци потврђују оправданост овакве поделе:

$\alpha\beta$: чк (Сс) *zagnít prolit* (*prđlila zvála dála*) *proliješ zagnijěš ptiěš dđš*; кк *pti* (суп. *pti*, р. прид. *ptla* — *pilo zábralo*) *ptiěš, dđti dđš*; сл *lti* *ltiěš, dđti dđš*; бг *виеш*; рс *миѣ љѣшѣ* (у староруском и *ѣрдљюѣи*);

β: чк (Сс) *šit smit (šila smila) šijěš zakrtješ smiš*; кк *biti* (суп. *bit*, р. прид. *bila — bilo*) *biješ, tkāti tkāš*; сл *krtiti krtješ, znāti znāš*; бг *идеш*; рс *крыиѣ крдеиѣ* (у староруском и *иѣрѣбьотѣ* и сл.), *колѣиѣ, зидеиѣ*.

Јасно се уочава да се р. придев типа αβ подудара са типом α — тј. показује разне манифестације прасловенског помичног акцента;

ТАБЕЛЈА II

ВД: обични слог Прав. р.: курзив		longa	mixta		brevia	
		α	αβ ₁ (protoα)	αβ ₂ (nonprot.)	β ₁ (protoα)	β ₂ (baryt. pura)
олигосyllaba vocall.	praes.	мрѣ, ѱ- мрѣмо, ѱ- (мрѣје)	лѣјѣ, ѱ-	дѣ, ѱ- дѣмо, у- (дѣјѣ)	жѣѣ, пѣ- жѣѣмо, пѣ- шѣјѣ, ѱ-	врѣ, ѱ- врѣмо, у- чѣјѣ, за-
	p. praes.	мрѣни	лѣјѣни	(дѣјѣни)	зрѣни ¹ жѣѣни шѣјѣни	врѣни чѣјѣни
	imp.	мрѣ, ѱ-	лѣј, ѱ-	дѣј, ѱ-	жнѣ, пѣ- шѣј, ѱ-	врѣ, ѱ- чѣј, за-
	aor. asigm.	мрѣ, ѱ-	лѣ, ѱ-	дѣ, ѱ- дѣ, ѱ- брѣ, ѱ- ѱ-	бѣ, ѱ- шѣ, ѱ- ѱ-	чѣ, за- зѣ, сѣ, за- зѣ-
	p. pass.	клѣта, ѱ-	лѣта, ѱ- ливѣна, у-	дѣта, ѱ- дѣта	жѣта, пѣ- шивѣна, у- шѣѣна, у-	знѣта, пѣ- чувѣна, за-
	p. pf. a. II	мрѣла, ѱ-	лѣла, ѱ-	дѣла, ѱ-	шѣла, ѱ-	чѣла, за-
	p. pf. a. I	клѣв, ѱ-	лѣв, ѱ-	дѣв, ѱ-	шѣв, ѱ-	чѣв, за-
	inf.	мрѣти, ѱ- мрѣти	лѣти, ѱ-	дѣти, ѱ-	шѣти, ѱ-	чѣти, за-
	aor. sigm.	мрѣх, ѱ- мрѣсмо, ѱ- (мрѣсмо)	лѣх, ѱ-	дѣх, ѱ-	шѣх, ѱ-	чѣх, за-

напротив, у инфинитиву имамо подударање са типом β, тј. рефлекс старог акута, који је карактеристичан и за остале облике типа β. Изгледа да је разлику између типова αβ и β у р. придеву пратила и разлика у презенту, и да је како повучени акценат (*иѣрдлѣиѣш*), тако и акценат на наставку (нпр. кк *рѣјѣш* првобитно био везан за мешовити

тип¹⁴. Такође се паралелна разлика између мешовитих и кратких основа може претпоставити и за аорист (асигм. лица), тј. може се сматрати старим Даничићев однос *ли* — *и*р^д*ли* : *и*и — *саи*и, иако је у већини говора нарушен. У Зал. сењ. забележено је ширење дужине у мешовитом типу и на инфинитив : *гнѝи*, *виѝи*, *свиѝи* (уп. и чк *gnjít*). У погледу повученог акцента вреди исто оно што је поменуто и за претходни тип (α), мада је тамо повлачење у презенту доследније заступљено по говорима него код ових основа (уп. у СЦГ и Леп. *убијѝм* одн. *убијѝем* и сл.). Разлика у партиципу презента *врући* : *жњући* ВД (и Прав. р.) углавном је лексичког значаја, и питање је колико би је потврдили савремени говори (уп. Ружичићеву констатацију за Пљ, стр. 170). И иначе лексички моменат игра знатну улогу код ових основа.

Основе су немотивисане и принављања начелно нема (сем евен-туално услед разних дијалекатских редукција као *јаи*и < *јахаи*и или др.), али су унутар њих и даље активна морфолошка уједначавања (в. т. 15). Просте основе имају скоро редовно несврш. вид. Итеративе праве већином по типу A^B_a (ређе A^B_{aa}) — са дуљњем полугласничког степена основе (-*дѝмаи*и -*зиѝаи*и) или са уметањем прелазног *в*, *ј* (*дѝваи*и -*шиѝаи*и -*биѝаи*и -*зрѝаи*и; одавде су и потекли суфикси -*ѝаи*и, -*ѝаи*и). Има, међутим, и неколико итератива према моделу карактеристичном за извођење од типа α (*изѝ-шиѝаи*и, *и*р^д-*зиѝаи*и и још неки); уп. и -*гднѝи*и (в. т. 20. и 36). Од осталих корелатива да поменемо каузативе *идѝи*и *гдѝи*и *врѝи*и (: *и*ии *ж*ии *врѝи*и; в. т. 26. и 61), затим именице типа *бѝј* (ген. *бѝја*) *набѝј* одн. *набој* *идѝј*, *ѝр* *изѝр* *изѝор* — са карактеристичном разликом у акценту простих и сложених образовања, аналогном у извесном смислу са односом *идѝј*м : *набојј*м.

Основе типа β знатно су бројније него основе мешовитог типа, иако се — судећи по подацима из дијалеката и других словенских језика — овим последњим могу прибројити и неке које Даничић даје као кратке¹⁵.

¹⁴ Уп. и у наведеном раду Н. ван Вејка.

¹⁵ Поменуто је (т. 4) да овде долазе глаголи типа *ѝмеи*и. Карактеристично је за ијекавске говоре да овде (такође код типа *дѝ-сиѝи*и) постоји извесно типолошко двојство : елемент -*ије-* у презенту има у неким говорима (Дубр.) вредност рефлекса *ѝ*, па се уклапа у систем једносложних облика, али се -*ије-* у већини говора третира као двосложни елемент, у коме је рефлекс јата само *и*. Први случај може се свести на -*ѝјеѝ* > -*ѝѝ* > -*ијеѝ* (-*иѝѝ*), отуда *досѝјѝемо* и сл. — а други на -*ѝјеѝ* > -*ијеѝ* (-*иѝѝ*), отуда *ѝмиѝѝем* и сл.

ТАБЕЛА III

	a	aa ^b	a ^b	b	спор. вар.	bA	A	A ^a	B	свега
на сугл. са дефективним	10 101 13 132		3 32 13 110	6 64 39 278		8 62 8 62	14 110 14 110	1 30 7 61		42 399 94 753
п/лс са вишесл.			40 139 50 149	216 443 225 453				100 212 130 244		356 794 405 846
ова/ује са вишесл. и са деф.			5 30 82 121 372 780		88 108 88 108				4 4 4 4	5 30 174 233 464 892
а/е (остали) са вишесл.	4 18 4 18		54 182 100 236	79 435 153 513	3 5			78 347 114 389		215 982 374 1161
а/а са вишесл. и са деф.	276 504 460 736 460 736		5 35 5 35 5 35	333 715 349 736 349 736	2 2 2 2			342 996 536 1318 826 1977	25 29 28 33 28 33	981 2279 1380 2860 1670 3519
а/и	6 51						49 127			55 178
е/и са вишесл.	28 101 34 110		1 3 1 3	5 17 5 17	4 4		41 88 41 88			75 209 85 222
и/и са вишесл.	10 21 31 51	152 503 177 549	21 180 26 202	279 800 459 1046	123 164		76 107 76 107	377 1199 599 1494	13 20 37 52	928 2830 1528 3665
свега са вшсл. и дф.	334 796 548 1098	152 503 177 549	129 601 567 1515	918 2474 1230 3043	220 283	8 62 8 62	180 432 180 432	898 2784 1676 4165	38 49 69 89	2657 7701 4675 11236

У свакој вертикалној рубрици у првој колони је број основа (код Даничића), а у другој укупан број лексема (укључујући комбинације с префиксима). У класу B укључене су и споредне вишесложне варијанте (в. т. 64), а под b су показане засебно. Једносложне вокалске основе нису укључене у табелу (тип α — 12 основа, са сложенима — 115; тип αβ — 8—12 осн., са слож. — око 120; тип β — око 50 осн., са слож. — око 290).

Основе. *Тий* аβ: дā-īи би (< *бу-*) ви ли пи; *дефективне*: зва бра пра — ВД; *има основа да се још уброје*: жга спа у-жи гњи.

Тий β: бй-īи (*бијем*) ви (< *ву-*) пли ми ри кри у-ти ши; са-зда зја сја чка кла сла за-тља гна зна са на-пта -мча; де пје мле сме уме ж(њ)е за-мње -спе хте; мене вре зре на-зре пре; -жди скли (цкли) снѝ за-днѝ у-дри тр; об-у (из-у); -ду; -гну за-мкну на-тну; *уј. још* ста у-пи (ва-пи) при-ону и *јрез. јем* (ијем).

Крајње окситоне (класа а)

19. Нису заступљене у свим морфолошким типовима (изостају код глагола на *ну/не*, а и код глагола на *а/је*). Као дефективне (само през. основа) у ову класу спадају основе *кун зов*, у неким говорима и *бер њер дер*. За глагол *јмеѝи* и сл. в. т. 4. и 18.

20. *Тий* а_α. Упоредни подаци јасно указују на окситонију у презентској основи, у инфинитивној, међутим, нешто мање доследно: чк (Сс) *рѣѝ рѣѝѝ*; кк *рѣѝи* (суп. *рѣѝ*, р. прид. *рѣѝла — рѣѝло рѣѝѝ*; сл *тѣѝи тѣѝѝ*; бг *їлѝѝѝм*; рс *їлѝѝѝи їлѝѝѝѝм, їѝѝѝ їѝѝѝѝм* (уп. и у Дубр. *босїїїї / жѝѝѝ, жѝѝѝи*). У Прав. р. задржана је само окситонија (као и код ВД) у простим облицима, док су за сложене облике инфинитивне основе даване и варијанте са акцентом на основи; питање је, међутим, колико је овој разлици широка основа у говорима. Основе по правилу имају изворно кратак вокал.

Тип је затворен, и још од прасловенске епохе не показује никаквих принављања, али се основе одликују великом фреквенцијом и разубеношћу, тако да се акценатски односи стабилно чувају. Сви су прости глаголи несвршеног вида. Најкарактеристичнији су итеративи са прегласом основног *е* у *о*, а без дуљења (*ндсїїїи, вdzїїїи, вd-дїїїи, хdдїїїи — тип а^β_i*; уп. још *гндїїи: гднїїи*), али их има и друкчијих (*їрѝѝїїѝѝи -ѝѝм, набāдāѝи набāдāѝм*). Остали корелативи: каузатив *їдѝѝїїи* (тип *аα^β*, али у другим словенским језицима друкчије) — према *їѝѝи*; именице *їлѝїї рāсїлѝїї*, али *грдѝ* (ген. *грдѝа*).

Основе: цват (*ѝвдсїїи ѝвдїїѝѝм*); греб жег -вед гред -вез тек теп -нес плет мет; бод; *дефективне*: зов кун; *уј. још дублѝѝѝно їѝи їдѝѝм*.

21. *Тий* а_{αα}. Једва је засведочен у савременим говорима (не у свима). Припадају му глаголи *сѝѝјāѝи се* (често по другим типовима, *а^β* или *А*), *їдјāѝи, рѝѝвāѝи, рѝѝвāѝи*. Упор. акц.: кк *сте^βјāѝи се* (суп. *сте^βјāѝ*, р. прид. *сте^βјāѝа сте^βјāѝло сте^βјѝѝ се*; бг *рѝѝѝѝм*; рс *рѝѝѝѝѝм рѝѝѝѝѝм*). Сродно је *звѝїїи звѝѝѝм* (инф. основа по типу αβ).

22. *Тий а₂*. Упор. акц.: чк (Сс) *vragdi vragās*; сл *motāti motās*; бг *моїдеш*; рс *моїдаїи моїдаю—моїдешь*. Тип је врло продуктиван, најпродуктивнији међу окситонама. Прасловенских образовања, међутим, нема велики број. Вокал може бити по пореклу и дуг и кратак: *моїдаїи сѣдлаїи*: *вѣнчаїи чїаїаїи* (у СЦГ чује се и *чїїдїи чїїїам*).

Итеративе праве редовно помоћу суфикса *-áaїи*. Велики број основа постаје од именица и придева, и то различитог акцента *брада* — *брадаїи*, *влаїи* — *владаїи*, *кдїча* — *кдїчаїи*, *мѣкшїи* — *мѣкшаїи* и сл.; ипак не треба губити из вида паралелан однос *зуба* — *зубаїи*, који је такође врло активан. Деноминативи скраћују дужину основног имена (за разлику од оних на *-шїи*, уп. *зуб* — *зубаїи* — *зубшїи*).

Уочавају се неке семантичке групе: развијање неке особине (са придевом, обично комп. у основи: *јачаїи*, *меки аїи*, *једраїи*); стицање неке карактеристике (*класаїи*, *брадаїи*); ономатопеје и сл. експресивна образовања (с овим је у вези и висок проценат основа са вокалним *р*). Релативно је доста непрелазних глагола. Свршени вид јавља се само изузетно (*креїаїи*).

Основе: глав-*аїи* -драг брад драж о-таљ прам бран -гран с-мањ -бас глас клас влат млат за-врат краћ праћ бац јач пач крач; гарг из-анђ с-панђ мањк шкакљ мањк равн ражњ шпарт -танч -лакш; -теж креп до-чеп рес цвет об-ећ -плећ; -ћерд перј весл -светл седл дебљ петљ -жедњ мезгр једр пентр о-вешт свешт венч мекш лепш; риг клиз зиј клиј сиј свил риљ им тињ клип чит гиц киш -тиш; витл дивљ о-сидр лист блист; воњ мот о-лош; богм конч копч; црв рђ брз прљ срљ трљ трп крх грц крц; брбљ кркљ тркљ мрмљ вртљ пртљ вршљ врчм брвн жрвн врст врч; зуб буј дуљ жуљ куљ чуп бус гут плут с-пут кључ груш; гужв узд гуић мумл урл сукљ муљ -крупн бубњ мудр.

23. По овом типу иде и велики број вишесложних основа. Међу њима је такође велики број деноминативних образовања, према именима разних акценатских типова: *дбад* — *обдаїи*, *їдлац* — *їдлацаїи*, *шесїџера* — *шесїџераїи*, *бургија* — *бургијаїи*, *каши* — *кашиаїи* и др., другим речима — вишесложни деноминативи на *-аїи* /-ам претежно иду по овом типу (малобројни су они који, поводећи се за акцентом основне речи, иду по типу *b*: *вѣчера* — *вѣчераїи*, *ўжсина* — *ўжсинаїи* и сл.).

Што се значења тиче, бројни су деноминативи којима је у основи име оруђа којим се врши радња (*камцијаїи*, *мамузаїи* и сл.). Врло су честа, међутим, и образовања од глаголске или узвичне основе; овде се јавља низ суфикса са деминутивним, пејоративним или оно-

матопејским (одн. комбинованим) значењима : *бау-акаиџи*, *џис-к-аџаџи*, *зужв-џлаџи*, *вуц-џњаџи*, *чаврљаџи*, *свеџл-џцаџи* и др.

Постоји извесно обличко-акцентско колебање између овог типа $a^{\text{б}}_{aa}$: *клеџџаџи* — *клеџџаџ* / *клеџеџџ* и др.; в. и т. 58.

Основе : *обаџ-аџи* комад чалак варац бацак праћак бумбар ланџар пискар пушкар бичкар трчкар пушкар тумар зипар копар клопар лупар цртац пуцац пуцар белас талас барат кобац палац корач гаргаш; колеб руковед бебел гужвел крмел гребен -вретен дрекењ тестер девет колет решет комеш; челебиј давиј бургиј мађиј турпиј вересиј бестиј камциј ошпј гомил метиљ тоциљ батин травињ вуцињ плачињ голиц главич каиш журиш; -немоћ стропошт; батрг шеврд чепрк баврљ чаврљ коврљ -мандрљ чепрљ котрљ главрљ клапрљ копрц лепрш; коруб вијуг кривуд каљуж оруж мамуз чибук фијук чепук прцук куцук бауљ перуљ -мотуљ сапун махун рачун трабуњ черуп тамбур сигур смежур тетур котур колут перут палуц светлуц обруч перуш.

24. *Тип* a_{ai} . Упоредни подаци указују на стари акут у инфинитиву, а окситонију у презенту : чк (Сс) *leždt ležtš*; кк *leždti* (суп. *leždt*, р. прид. *ležála — ležálo*) *ležtš / bojdti se* (суп. *bojdt*, р. прид. *bojála bojálo*) *bojtš se*; сл *bojdti se bojtš se*; бг *bojst se*; рс *beždšij beždšijš* (али *děržšijš*). Вокал у основи може бити етимолошки и дуг и кратак. Прототонија у р. придеву (одн. трп. и аор.) добро је засведочена у штокавским говорима (такође на Хвару). Теже је рећи да ли се иста акцентска појава одражава у императиву типа *дрџи њдрџи* ВД (забележено је и *њдрџи* — Поц.) и да ли овај акцент треба на неки начин повезати са императивом типа *кџа чџа* (поред *коџај чџај*), који сам забележио у СИГ. Наиме, акцент типа *дрџи* могао би се објашњавати и утицајем сродних основа на сугласник (*лџи* : *лџи*, *-бџи* : *бџи*) или редукованих, експресивних облика (*дрџ* и сл.).

Тип се стабилно чува, иако су основе малобројне. Постоји извесна тенденција (која из дијалеката допире и у књижевни језик) да основе на *џ* са претходним сугласником прилазе овом типу : *дрџџаџи* *дрџџиџи*, *букџџаџи* *букџџиџи* итд.¹⁶ Сви су ови глаголи несвршеног вида, а прелазан је једино *дрџаџи* (карактеристике својствене и осталим глаголима на **-џти*). Итеративе сви праве помоћу суфикса *-џаџи*.

Основе : *беџ-аџи* леж држ бој стој / стај трч.

25. *Типови* a_i и a_i . Тип a_i (*џџџџиџи*) малобројан је и доста нестабилан, сем што му у појединим говорима прилазе глаголи на *-џиџи*

¹⁶ У неким говорима ово се шири начелно на све глаголе тога склопа основе : *шайџџи* *шайџџиџи*, *рокиџџи* *рокиџџиџи* итд. — ЦГ.

(*желејџи*, *лејџи*); он углавном не репрезентује категорију окситона на *-иџи* коју покажују други словенски језици (њој одговара прелазни тип *aa^b* — в. т. 26). Код вишесложних има продуктивних суфикса, али колебаљивог акцента (в. т. 45).

Типу *a_{ai}* одговарају две прасловенске категорије, различитог презента (*-iš* и *-ěješ*). Упоредни подаци слажу се с типом *a_{ai}* (стари акут у инфинитиву, а окситонија у презенту): чк (Сс) *gorit goritš*; кк *letěti* (суп. *letěti*, р. прид. *letěla — letělo*) *letiš | želěješ*; сл *želěti želitš*; бг *goritiš, zelenětiš*; рс *gorětiš goritiš, zelenětiš zelenětiš*; у овом типу, међутим, прототонија изостаје. Преовлађује (код старијих образовања) изворно кратак вокал, али има и дугог. Изгледа да је Даничићев акценат трпног придева доста редак (обичније је *жџџен*).

Глаголи овога типа (обе варијанте) по правилу су несвршени и непрелазни. Итеративи према варијанги *-еџи* већином су на *-џаџи*. У активнијој су корелацији са придевима (значење: стицање, развијање особине, и ту су очували продуктивност). Приликом извођења од придева долази и до скраћивања дугог вокала, али ту постоји колебање између овог типа и *A_{ai}*, *A_i*. Има и ономотопеја, али теже типу *a_{ai}* (*букиџаџи* и сл.).

Основе. a_{ai}: дажд-*еџи* гладн хладн празн тамн цврт пламт; сед вел жел лет; -мледн жедн бесн језд трепт; бол гол о-дол гор кор рос; копн при-котн; врв грм; трудн ружн букт; *вишесложне*: црвен зелен румен плаветн; об-удов сирот.

a_i: цврт-*иџи* чат; звоц ор модр; прт брт; тутњ -хукт; *вишесложне*: будал шевел пенделъ шепелъ пријатељ црвен румен шарен јесењ плаветн трепер о-болест; ђавол врагол шобоњ жубор вијор лахор.

Прелазни иџи (aa^b) и однос према иџи а^b

26. Разлика типова *мориџи мориш* — *умориш* и *носиџи носџи* — *јносиш* јасно је засведочена у словенским језицима: чк *brojit brojitš* Хв: *nositi nosiš* Сс; кк *loviti* (суп. *loviti*, р. прид. *lovila — lovilo|lovilo*) *lovitš: nositi* (суп. *nositi*, р. прид. *nosila — nosilo*) *nositš*; сл *loviti lovitš: góniti góniš*; бг *moritiš: носџи*; рс *moritiš moritiš: носџиш носџу* — *носиш*; прелазни тип одликује се и прототонијом у р. придеву (уп. т. 11). Међутим, лексичке границе између ова два типа нису у разним језицима сасвим подударне, што отежава идентификовање услова под којима су поједини глаголи укључивани у одређени тип. Н. ван Вејк, који је испитивао акценат глагола на *-иџи*¹⁷, овако дефинише те услове:

¹⁷ Arch. für sl. Phil. XXXVII, 1—46.

- 1) *gostiti gostiši* — од баритона изведени деноминативи;
- 2) *-gostiti -gđstiši* — исти глаголи као сложени;
- 3) *voditi vđđiši, ženiti žēniši* индоевропски девербативи и од окситона изведени деноминативи.

Што се тиче итератива, ван Вејков закључак је на месту, сви језици то једногласно потврђују. За деноминативе је тешко рећи нешто одређеније (уп. т. 61). Међутим, за каузативна образовања, која ван Вејк увршћује у тип a^b , претпоставка је очигледно неприхватљива; грађа, међутим, не потврђује ни супротну претпоставку — да овде редовно имамо окситонију — што претпоставља Станг (о. с. 113). Изгледа да би се и за каузативе дошло до прихватљивијих закључака да се пође од типа основног глагола (као што је ван Вејк разматрао деноминативе); тако би се каузативне основе сврстале начелно у три групе:

— окситоне: *мор- њој- гој-* (према једносложним вокалским основама);

— хетеротоне (потврде, међутим, нису тако сагласне као код итератива): *њоч- лож-* (према сугласничким основама типа *a, a^b*);

— колебаљиви (нејасни) случајеви: *зуб- уч-* (са изворно дугим вокалом; основни глагол типа *b*: *губ- вук-*).

И ван каузативних образовања (*зуб- уч-*) запажа се код једног броја основа (*ошњр- клон- крсњ- лом- сњрој-* и др.) изразито колебање у акценту, које се не може свести на особеност овог или оног језика, него пре указује на двојак акценте већ у прасловенском. Одражава ли се у томе двојство акцента простих и сложених глагола или већ давно започето ширење окситонијског типа на штету хетеротона — тешко је рећи.

27. Навешћу упоредне податке о појединим основама (идући од окситона преко нејаснијих случијева ка хетеротонама и додајући бугарски и нешто хрв. кајкавског материјала, чиме се добије потпунија слика него код Лескина¹⁸ и ван Вејка); изостају подаци за основе *дес- креч-* (a^b код ВД), *-мол- -дом- -чел-* (неопредељене код ВД), *глож- доцн- коб- крв- можд- њој- њов-* (aa^b код ВД). Окситонију означавам са +, а акценат на основи презента са -.

гѡд-*њњњ* гроз гост (ВД кк сл бг рс+); плод двој пој рој крој шкоп кор мор рос трош бодр (ВД сл бг рс+); дроб звон (ВД кк сл р+); ведр (ВД кк сл бг+); стакл част међ сребр зној гол смол кроп двор нор рот гвозд топл вошт (ВД сл рс+); лед глоб број ноћ (ВД сл бг+); -пот (кк сл бг рс+, ВД?);

¹⁸ Arch. für sl. Phil. XXIV, 130—133.

-нов -ор (сл бг рс+, ВД?); род (кк сл бг рс+, ВД±); гој (ВД сл бг рс+, рс±); лов топ (ВД кк сл бг+, рс-); гној (ВД сл бг рс+, кк-); прост (кк сл бг рс+, ВД-); кот мокр (ВД сл рс+, бг-); множ свој (ВД сл бг+, рс-); моч (кк сл рс+, ВД-); магл мед роб плов лој шкруп зор модр мотр (ВД сл+); -крот -добр -мост (сл рс+, ВД?); сол твор (ВД сл бг+, рс±, кк-); кос (кк сл бг+, ВД рс-); губ уч (ВД кк сл+, бг рс-); оштр (ВД сл рс+, кк бг-); клоц (ВД бг+, сл±, рс-); крст (ВД рс+, сл±, бг-); -тол (бг рс+, ВД?, сл-); бор (ВД сл+, бг-); роч (ВД сл+, рс-); -скор (бг+, ±, ВД?); -слоц (бг+, рс±, ВД?, сл-); пуст (кк сл+, ВД рс-); лом строј (ВД бг+, сл рс-); лож (ВД+, сл рс±, кк бг-); пост (ВД рс+, кк сл бг-); чин крш (ВД+, рс±, бг-, сл са * на осн. през.); тел (сл+, рс±, ВД бг-); брод рон (ВД+, бг рс-); -слов (сл+, ВД?, кк рс-); -клоп (ВД?, сл бг-); моч (ВД+, кк сл рс-); точ (ВД+, кк сл бг рс-); сел (рс±, ВД кк сл бг-); жен вод ход воз мол гоц нос прос скоч (ВД кк сл бг рс-).

Како се може видети, упоредни подаци у главним линијама потврђују поделу код ВД, мада има појединачних одступања; изразитије је несагласан упоредни материјал са ВД за основе *ѝросѝ- кос-* (код ВД *a^b*), *рон- ѝосѝ- ѝоч-* (код ВД *aa^b*). Основе које се јављају само као сложене Даничић даје уз тип *aa^b* (изузев једну, *-мол-*); компаративни материјал то не оповргава, изузев можда за основе *-клоѝ- -кол-¹⁹*.

¹⁹ Остају у већини случајева нејасни услови под којима су настајали тзв. метатонијски акценти, у које се убраја и *uldeviř* (за овај тип посебно пада у очи паралелизам *лве — љов : лвеѝм — љовѝм*). Промена склопа речи (у којој је А. Белић видео генерални узрок настајања метатонијских акцената) мора се овде узимати врло опрезно, јер је у многим случајевима тешко показати механизам настајања новог акцента. Промена склопа речи која се манифестује у разним редукцијама (можда и у срастању синтагме у једну акценатску целину) начелно може имати као непосредни резултат и акценат нове врсте, али аналогичким настајањем сложене или изведене речи такав акценат ни у принципу не може настати. Ипак и оваквом променом склопа речи може се доћи до нарушавања традиционалне дистрибуције постојећих акцената, тако да неки акценат доспе у нове позиције, које могу послужити као исходиште каснијих акценатских појава; отуда у каснијој перспективи нови акценат може изгледати условљен променом склопа речи. То се може илустровати и садашњом (млађом) штокавском акценацијом (уп. код Белића, Наш језик н. с. II, 230) где нпр. *ѝоло-* + *ѝрѝреда* може дати или *ѝолоѝрѝреда*, *ѝолоѝрѝреда* (аналогичско подешавање), или *ѝоло-ѝрѝреда* (нова позиција силазног акцента, која би могла послужити као исходиште евентуалних будућих фонетских акценатских промена). Изгледа да је у новом акуту основаније видети резултат повлачења акцената (в. нпр. код Станга, о. с. 168—173).

Што се тиче одговарајућих вишесложних основа, компаративни материјал је сагласан са ВД, тј. указује на окситонију за основе *слобод-* (овде кк одступа), *срамош-*, *весел-*, а за *говориш* кк и бг потврђују акценат на основи презента (у сл и рс окситона).

28. За тип *aa^b* (према ВД) карактеристично је присуство каузатива, велики број деноминатива, одсуство итератива. Ретке су основе са изворно дугим вокалом (*зуб- уч- чин-*). Деноминативи стоје према именима са старим силазним акцентом (*гндј — гндја*) или према окситонама (*иди — идиа*). Итеративе праве скоро сви по типу *A^B*, и то или на *-аваши* (ређе *-иваши*) — са умекшавањем крајњег сугласника уколико се може умекшавати, или на *-аши*, са прегласом и дуљењем у основи (ови не увек са умекшавањем крајњег сугласника: *йолáгаши* и сл.); редак је тип *заклањаши*.

Вишесложни глаголи који код ВД иду по овом типу (деривати именских окситона или прототона типа *йусиби*, — основе: *весел-иши — веселим — овеселим*, тако и *зелен- девер- москов- слобод- сокол- бокор- срамош- сведоч- йусиош-*) доста су колебаљивог акцента у штокавским говорима (уп. Пљ 154, ПД 325-6). Иначе, цео тип *aa^b* изостаје у црногорским говорима (изједначен је са *a^b*), иако се аналоган акценатски однос среће код великог броја типова (в. т. 13). У анкети (Лика, уп. напомену 25) потврђено је и друкчије повлачење акцента у слож презенту: *соклдшии соклдшм дсоколшм* и сл.

Крашке хеџерошоне (класа a^b)

29. Повучен акценат у презенту у односу на инфинитив (кратких основа) изостаје код глагола на **-ѐти* (изузетак је позајмица *вдлеши*), а и код сугласничких основа више постоји као акценатски феномен него као одређена категорија; једва је засведочен и код основа на *-аши/-ам*. Према томе основне су му позиције глаголи на *-нуши*, на *-аши/-ем* (овде је највећи број основа) и на *-иши*. На основу односа презента и императива у ову класу иде низ презентских основа према једносложној инфинитивној: *бдрѐм : бдри*, тако и *йер- дер- сшер- шар- шаљ- жањ- кољ-* и др.

Упоредни материјал начелно указује на окситонију у инфинитиву (стари акут на тематском вокалу) и прасл. кратки узлазни акценат на основи презента (в. уз поједине типове). Уочава се извесна корелативност, па и генетичка сродност са класом кратких окситона: основе типа *a_o* кад се проширују елементом *ну/не* долазе у тип *a^b_n* (овде има извесног паралелизма са односом *лдвѐм : љловѐм*); уп. и колебања као *клевѐшиѐм : клевѐшѐм*, *кдиѐм : кдиѐм* и др.

30. Тип a^b_0 . Упор. акц.: чк (Сс) *mđc mđreš*; кк *mđci mđreš*; сл *mđci mđreš/mđreš*; бг *mđжеш*; рс *мочь могу — мѡжешь*. Овде се сусреће неколико хетерогених лексема, од којих је изгледа најтипичнија основа *мог-*; *рек-* се колеба између овог типа и a_0 . Посебан случај ће бити глагол *лѣћи*, који је у презентској основи имао назални инфикс (и према томе дуги вокал: *leg-*); изгледа да је акценат презентске основе био стари акут, чиме се објашњава и нетипични императив *лѣзи*. Као дефективне овамо иду и основе *-ѡраг- мак- ѡак- сах-* (код ВД и *-лек- -слек-*), које иначе припадају типу a^b_n ; уосталом, све основе типа a^b_0 радо примају проширење *ну/не*. Подударан акценат јавља се и у простом облику глагола *ићи*, такође и код *десѡи* (као дублетни акценат).

31. Тип a^b_n . Упоредни акц.: чк (Сс) *taknūt tākneš*; кк *dđhno^{ti}ti* (суп. *dđhno^{ti}t*, р. прид. *dđhno^{la} — dđhno^{lo}*) *dđhneš*; сл *tōnūti t^oneš*, *dđhntīti dāhneš*; бг *дѣхнеш*; рс *ѡноуѡѡ ѡноу — ѡднешь* (специфично: *дѡхнуѡѡ дѡхну — дѡхнешь, дохнуѡѡ дохнешь*).

Основа овога типа нема много, и карактеристичан је за њих изворно кратак вокал (у високом проценту полугласник). У говорима се запажа колебање — низ основа се чује и по типу *b* (нарочито основе експресивнијег значења, уп. ПД 309); изразито је колебаљив акценат вишесложних основа, које се често чују и по типу *b* или A^B (колебање у квантитету делом ће бити условљено непосредним додиром вокала, а делом корелативношћу са основама на *-аѡи*). Преовлађује свршени вид. Итеративе у новије време (са укључивањем елемента *-н-*) праве суфиксом *'-ѡаѡи*, а старији су разнолики (*сѡѡѡѡи*, *-ѡѡѡѡи*).

Основе: *сѡѡ-нуѡѡи* ка ла пла гра ша де кло гро о-хро то; *на-маг за-праг лаз -плаз мак так дар бах дах у-ках сах*; *слег по-рек до-лет*; *вишесложне*: *јаок јаук маук каук палуц*.

32. Тип a^b_{aa} . Упор. акц.: чк (Сс) *lokāt lóčeš*, *kupovāt kupūješ*; кк *česāti* (суп. *čēsāt*, р. прид. *čēsala — čēsālo*) *čēšeš*, *gladivōti gladūješ* (*kovāti kūješ*); сл *česati čēšeš*, *kovāti kūješ*, *kupovāti kupūješ*; бг *чешеш*; рс *чесаѡѡ чешу — чешешь, коваѡѡ куѡ — куѡешь*.

Овде обухватам неколико Даничићевих типова, морфолошких и акценатских. Што се акцента тиче, код Даничића се у погледу прототоније у р. придеву и аористу начелно разликују три случаја:

1) Глаголи који повлаче акценат и као прости и као сложени (заједно са следећом варијантом представљају једну од најбоље засведочених позиција прототоније) представљају стара образовања са изворно кратким вокалом у основи (донекле су посебан случај глаголи

са неједнаким вокализмом у през. и инф. основи, тј. глаголи на *-вати/-јећ*, где у през. имамо изворно дуг вокал; за ове глаголе су и упоредни акценти разнолики).

Основе: *јѐм-аѝи* пењ стењ цреп дер ждер стер тес чес прет чеш; бриј; зоб ков снов тров псов штов глод лок ор; бљув кљув пљув.

2) Глаголи са прототонијом само у сложеном облику начелно су истога типа, само што се у високом проценту среће полугласник у основи (в. т. 12).

Основе: *лаг-аѝи* кашљ шапт; клеп крес мет клепт трепт; иск липс кликт; дрхт.

3) Глаголи код којих нема прототоније (по Даничићу) имају особене семантичко-морфолошке карактеристике: то су ономапоје млађег порекла са основом која се завршава групом сугласника (*ѝ* на другом месту); показују знатну узајамност са глаголима на *-еѝи*, код којих такође изостаје прототонија.

Основе: *гракт-аѝи* слапт хлапт штрапт бахт дахт; кевт звект јект брект штект; сикт цикт шикт; рокт грокт топт; кркт; пукт сукт хукт.

У Прав. р. је ово Даничићево тројство сведено на двојство. тј. за другу и трећу варијанту (и неке глаголе из прве) допуштен је и повучени и неповучени акценат, и то и у простом и у сложеном облику; за неке глаголе из прве варијанте није, међутим, проширивано оно што даје Даничић.

Ови глаголи су готово редовно несвршеног вида. Итеративе праве претежно на *-дваѝи*, понекад и друкчије (*окиѝаѝи*, *изискѝаѝи* и сл.).

33. Вишесложне основе. Овде се јавља неколико продуктивних типова — ономапоје и деминутиви на *-ѝаѝи*, *-ѝаѝи*, *-ѝаѝи*, *-ѝаѝи* (чују се и са друкчијим акценатом, као у Поц., где многи дублетно иду и по типу *ѝ*) — али је најпродуктивнији суфикс *-дваѝи*.

Основе (без -оваѝи): *малакс-аѝи*; лелек блебет звекет крeket лепет клепет трепет; мирис гурит; торок бобот шобот брбот кикот цвокот клокот кокот цокот шкркот клопот топот грохот; баук каук јаук маук крмаук пијук цијук скакут цвркут сркут кукут шапут штипут.

34. Глаголи на *-овати (-евати)*. Веома су продуктивни — углавном као деноминативи (семантички основа указује на оно што неко проводи, проживљава, на функцију, начин понашања и сл.), а

као итеративни слабије (сем у неким говорима, уп. у ЦГ *кажсвдѣи* и сл.); о глаголима са суплетивним односом основа *-ѣваѣи* / *-ујѣм* в. т. 58). Изводе се само од имена одређеног акценатског типа, тј. од окситона и имена са старим силазним акцентом (*враг* — *врага* : *врагдѣваѣи*, *рѣб* — *рѣба* : *рѣбдѣваѣи*); ограниченог је домашњаја појава забележена у Зал. сењ. где низ глагола типа *свѣдѣваѣи* прилази овом типу (у т. 10 поменута је појава донекле супротног правца — *бѣловаѣи* *бѣлујѣм*).

Основе : вој-*дѣваѣи* краљ ; гозб-*дѣваѣи* роб дев нев жив враг благ бог трг дуг друг туг глад млад хлад ред об-ид господ луд кнез јунак век бик момк турк хајдук рук вил бол посл пријатељ срам зим кум бан дан тамн поп куп дар бећар мудр мир пир шур за-пит срамот сирот сухот гост пут снах грех папш стареш.

35. *Тѣи* a^b . Врло слабо се одражава у савременим говорима и често се своди на глагол *ѣграѣи* или чак сасвим изостаје. Глаголи *чѣшѣаѣи* и *кѣѣаѣи* (уп. и чк *корѣт* *кѣраѣ* Сс, кк *корѣт* *кѣраѣ*) обично иду по типу a_a . Даничић овде наводи и глаголе *јемаѣи* (реч невелике распрострањености) и *махаѣи* (не одговара ни стању у Вуковом речнику). У неким говорима по овом типу иде глагол *имаѣи* (СЦГ, Леп.).

36. *Тѣи* a^b ; (a^b_{ei}). О овим глаголима и њиховом односу према типу aa^b било је речи у т. 26—27. Овде ћемо поменути да су за овај тип — мада има и неких деноминатива — најкарактеристичнији итеративи према типу a_o (и према глаголу *гндѣи* *жѣнѣм*); ови итеративи добијају опет своје специфичне итеративне парњаке са експресивном нијансом (*вѣдѣаѣи* *вѣдѣм* и сл.).

Вишесложне основе овога типа сасвим су малобројне : *ѣолѣв-ити* (*ѣдлѣвѣм*) *ѣиѣом-говор-ромор-* (уп. и сложеницу *благослѣвѣиѣи*) — и акценат им се у дијалектима колеба.

Од глагола на *-ѣиѣи* овом типу припада једино *вѣлѣиѣи* *вѣлѣм*.

Крајње бариѣоне (класа *b*).

37. Речи са кратким акцентом на основи (у старијој перспективи) врло су бројне у свим морфолошким типовима изузев код глагола на **-ѣтѣи*, где су једва засведочене (*вѣдѣиѣи* и још неке мање стабилне ; код глагола на *-аѣиѣи/-им* сасвим изостају). Компаративни материјал јасно указује на стари акут на основи, и инфинитивној и презентској (што значи и изворно дуг вокал), који се (као и у другим категоријама речи), одражава стабилношћу акцента у парадигми. Западна

област јужнословенских говора (словеначки, хрватски кајкавски и чакавски) указује на прераду старог акута у тзв. метатонијски циркумфлекс у презенту (доследније за глаголе на *-не* и *-је*; питање је, међутим, у коликој је мери оправдано ову појаву пројцирати на прасловенско стање. У неким говорима (углавном ЦГ) тематски вокал у инфинитивној основи има дужину, која ће у неким облицима (супин?) бити стара.

38. Тип b_o . Упор. акц.: кк *sēsti* (суп. *sēst*, р. прид. *sēla* — *sēlo*) *sēdneš*; сл *sē'sti s'ēdeš*; бг *влѣзем*; рс *сесѣти сяду* — *сядешь*. Сви глаголи који су обични по овом типу свршеног су вида — изузев *јесѣти*, који овде представља морфолошку иновацију. С тим је у вези и чињеница да све основе овога типа (изузев *јед-*) прелазе и у тип b_n , тј. добијају елемент *ну/не*. Сем ове корелације, као дефективне овом типу прилазе вокалске основе проширене елементом *-д*: *сѣад-* *дад-* *знад-* *смед-* *умед-* *хѣед-*.

Доста су бројни итеративи од ових основа који остају у границама баритона (типови b_{oa} и b_a , изузетно *-лѣзѣти*), али их има и друкчијих (*-двѣти*, ређе тип *зајѣдѣти*).

Основе. 1) *Чују се у свим облицима њо овом њѣти*: *-бег дед јед сед -лез (-лег) срет*. 2) *Чују се њо овом њѣти у свим облицима инф. основе*: *диг стиг врг трг пад клек вик клик ник цик мрк црк -мук пук*. 3) *Чују се њо овом њѣти само у њојединим облицима инф. основе (али не у инфинитиву)*: *-гиб -кид -тврд -грѣз иш-чез -мрз свис(к) тис(к) прс(к) сплас -кис ис-крс чврс ве(х) о-прх -бу(х) (иначе њо њѣти b_n); крет -грт (иначе њо њѣти A^B_n).*

39. Тип b_n . Упор. акц.: чк (Сс) *dvignuti dvigneš*; кк *digno^{ti}* (суп. *digno^{ti}*, р. прид. *digno^{la}* — *digno^{lo}*) *digneš*; сл *kl'ěcniti kl'ěcneš*; бг *гѣнем*; рс *гѣбнути гѣбну* — *гѣбнешь*.

Поред деривата од основа b_o у оквиру овог типа настале су и неке категорије знатне продуктивности. Овде долазе несвршени глаголи са значењем стицања, развијања особине, постепеног мењања (*гѣхнути*, *чврснути* и сл.) или са значењем слабо изражене особине (*гѣкнути*, *сладнути*); продуктивнији су, међутим, неки типови свршеног вида: тренутни глаголи, деминутиви, ономатопеје и слична експресивна образовања (*љѣлнути*, *бѣцнути*, *зѣцнути* и сл.). У односу на тип A^B_n уочава се да има утицаја краће или дуже трајање радње, одн. звука који се опонаша (*дѣмнути*: *мѣхнути*, *гѣхнути*: *рѣкнути* и сл.). У погледу прављења итератива вреди готово исто што и за тип b_o , само што деминутиви ступају у нарочит, трочлани однос, према основном глаголу и деминутивном итеративу (*бѣцнути*: *бѣсѣти*:

бџикайи). Акценатски је особен однос *мџикуйи* (чује се и *мџикуйи*): *мџикайи*.

Вишесложне основе овога типа нису код ВД бројне, али их стварно мора бити знатно више, јер су типови продуктивни (в. и т. 31).

Основе: вџ-нуйи де зре тре ги зи -ки ри бри по-чи ши гу бљу кљу пљу гру тру; буб љуб јав спав жив зов миг шмиг риг глед ки(д) бод врџ -тврџ мрд маз грез чез звиз клиз о-крз мрз звек мек сек чек чик цвок скок лок цмок кврк чврк грк крк про-зук тук штук љуљ цим дри деп клеп пип шкрип штит дри луп цуп гар чар дер свир гур тур глас сплас пљас прас вес пљес крес трес об-ис свис кис пис тис фис ајс љос чврс ис-крс прс фрс гус љус пљус млат лет мет рит жут тут праћ бућ мућ бах за-блех -смех о-прх -бух глух грух бац жац глац звец пец гиц жиц боц звоц глоц врц зврц -грц стрц гуц зуц куц кљуц пљуц цуц брч чуч ћуш шуш (в. и њ. 38); *више-сложне*: гџрак-нуйи којас аис шеврд лабрџ.

40. *Туй* b_a . Упор. акц.: чк (Сс) *dsat dišeš*; кк *brisati* (суп. *brisat*, р. прид. *brisala — brisalo*) *brtšeš*; сл *māzati māžeš*; бг *режем*; рс *резаји* *режу* — *режеш*.

Запажају се знатна померања између овог типа и b_a — начелно у корист односа *-аји/-ам*. Отуда је структура типа b_a добрим делом условљена тим померањем. За данашњу структуру типа карактеристичан је знатан број немотивисаних основа и висок проценат итератива, и то највише оних са дуљњем полугласничког степена основе (*здињџаји* и сл.). Што се тиче итератива који се изводе од глагола овога типа, пада у очи да је варијанта *-џаји* сразмерно чешћа него према типу b_a , у чему се огледа већа старина образовања; варијанта *-џаји* долази овде углавном према основама на *j* (вероватно дисимилиациона тенденција, избегавање презента на *-јујем*).

Основе: маз-аји бај кај лај грај трај тај стај хај чај плак кап пас јак; рез сез веј греј сеј вер -плет -крет -пец -тјец; мљеск пљеск; диз -жиз гмиз стиз виј шиљ -им -жим -гињ -жињ -клињ по-мињ -пињ -чињ за-вир из-вир за-дир про-ждир -зир у-мир по-мир до-мир -тир -стир -дис брис сис свит об-иц миц ниц у-тиц за-тиц; квџ; рз трз врт грт -срт -мрџ; пуз.

41. *Вишесложне основе* овога типа у основној варијанти (квантитет слогова и место акцента идентични са двосложним основама) код ВД су сасвим слабо заступљене у домаћим образовањима: *гџми-заји* и дублетно *јџукаји* (у говорима тога има нешто више). Међутим и код ВД је доста заступљена у данашњем језику веома бројна категорија основа са суфиксом *-саји*, *-осаји* (друга варијанта ређе):

калдисаиџи, *крунисаиџи*, *жигосаиџи* итд.; раширене су нарочито у источним крајевима (на западу се као алтернација јавља *-ираиџи*), али их има доста које су обичне на целој српскохрватској територији.

Поред оваквих вишесложних основа, овом типу је оправдано прибројити разне *сиоредне варијанџе*, у којима акценат (по правилу преузет од основне речи) одговара типу *b* по карактеру, али не и по месту у речи, као и оне у којима је постојала предаксенатска дужина:

маџис-аиџи налиц разлиц прилиц какот;

сваџб-оваиџи треб нег јад след газд толк жељк светк мил сил мол празн цар вер сват рат свет лет кмет чет пошт;

пџтреб-оваиџи назад поклад конак ортак јадик одлик долик ашик узрок попаск десетк кулук доручк обил барјам аргат очит шегрт корист божић; *овде иду и многобројне џозајџице иџиџа* џмитовати, организовати, *раширене нарочито у источним крајевима*:

вџјвод-оваиџи паљетк камен имен прстен годин памет субаш; напаств-оваиџи запрек налик разлик прилик пророк завет савет.

42. *Тџи b_a*. Упор. акц.: чк (Cc) *gl̂ēdat/gl̂ēdat gl̂ēdaš/gl̂ēdaš*; кк *kl̂īmati* (суп. *kl̂īmat*, р. прид. *kl̂īmata — kl̂īmalo*) *kl̂īmaš*; сл *gl̂ēdati gl̂ēdaš*; бг *гл̂ēдаш*; рс *д̂елайџ д̂елая — д̂елаяџ*

Овај тип је продуктивнији него претходни. Нарочито су бројни деминутиви на *-џаиџи* или са неким другим сугласником испред *-каиџи* (свршени парџак им је на *-нуџи*, а основни глагол може спадати у разне морфолошке групе); јављају се и ономатопеје овога облика. Семантички су слична (али нешто ређа) образовања на *-џаиџи*. Доста су бројни у овом типу и нормални итеративи (имперфективи), највећим делом изведени према основама исте акценатске класе (тј. према кратким баритонама); запажа се, међутим, знатно колебање итератива између овог типа и *A^B_a*. Сопствене итеративе глаголи типа *b_a* праве већином помоћу суфикса *-дваиџи*.

Основе: тџб-аиџи хаџ јад пад с-ваџ чам клаџ -слаџ вар -твар стар хар кас хват враџ баџ; јавк хајк паџк тапк џарк чарк каск ласк праск баџк пљачк чачк -бављ -слављ за-брављ -здрављ -прављ стављ краст; треб -лев пев глед сед през чек дел дел теџ звер тер крес срет сеџ јеџ клеџ гњеџ пеџ сеџ веш; делк кеџк цеџк чеџк мерк пљеск реск звеџк јеџк пеџк сеџк -мешт; шиџ плив кид рид до-диџ клим от-им штим џим пип сип сис пит хит; бриџ зивк штиџк дирк жмирк пирк штирк киск лиск гриск писк тиск фиск гиџк стриџк чичк ишк титр; боџ звоџ шклоџ; ломк копк боџк коџк глоџк бошк кошк лопт; трг врџ мрд крџ дрџ врџ врџ грџ стрџ мрш; дрџд дрџк рск врџк врџк стрџк брџк дршк кршк крџџ; губ шџг груд куџ кљџк брук шуџ труџ куџ куџ кљџџ пљџџ муџ пуџ шџџ куш

слуш ; гужв узд лупк цупк чупк гурк пљуск руск нутк ћутк
бућк мућк пућк куцк кљуцк пљуцк пуцк труцк њушк грушк
ћушк шушк.

43. Вишесложне основе овога типа доста су малобројне. Деноминативи доспевају у овај тип кад преузимају акценат на основи из основне речи (*вечера* : *вечераићи* ; друкчија варијанта : *ужина* : *ужинаићи*), али то бива ређе, услед велике продуктивности типа a_a . Код ВД има овде и неколико деминутива, али изгледа да су они обичнији по типу a_a .

Основе : удар-*аићи* вечер аиск мирбож жуборк говорк куцук ваљушк љуљушк ; *ужин-аићи*.

44. Типови b_i и b_{ei} . Упор. акц. : чк (Сс) *gáziť / ĉūdit gáziš / ĉūdiš, vidiť vidiš* ; кк *měriti* (суп. *měrit*, р. прид. *měřila — měřilo*) *měřiš ; vđeti vđiš* ; сл *gáziti gáziš, vđeti vđiš* ; бг *gáziti, vđiti* ; рс *мордзиць морджу — мордзиць, вдеиць вѣжу — вдиць*.

Тип b_i је једна од најпродуктивнијих глаголских категорија. Преовлађује несвршени вид, а међу свршенима има знатан број ономатопеја и сличних експресивних образовања (показују извесну узајамност са типом b_n : *бујићи, дѣјићи, рѣјићи* и сл. Велики је број деноминатива, начелно према именицама и придевима са старим акутом на основи (*вѣшар* : *вѣшрићи, љун* : *љунјићи*) ; друкчији акценатски однос имамо кад је у питању стари слој глаголских именица (*гáz* : *гáзићи, мисао* : *мислићи* и сл.). Итератив је само -*лазићи* (: *lězti) ; уп. и корелације каузативног смисла *бији* : *бдији, кѣскуји* : *квдсији, мрзеји* : *мрѣзији*. Итеративе праве по разним моделима : *сѣћаји, дд-хваији, љри-куиљаји, ши-чуђваји, за-гађваји*.

Основе : граб-*ићи* слаб здрав бав прав слав за-брав став штав вад гад глад јад клад -кнад чад чађ влаж газ -лаз плаз паз мраз бал -жвал жал -сал фал шал пјан (об)ран (у)ран клап шљап трап ћап шћап пре-вар гар у-дар пар стар квас час сват хват лат пат рат брат траћ квач кач влаш плаш страш граш иш-чаш ; -газд касн јагњ жагр папр хапс пашт ; -мреж кмез лем пен деп вер мер цер -вес -зет -кмет сет штет на-чет -срећ спеш теш ; тегл једр ветр -мест из-вешт ; бриж жил мил дим клин слин њип сир вис кит сит хит тић -киш ; -бритв вижл дипл мисл витл пизм чист ; -кож шоп ; срб мрв прж грл -стрм -зрн дрп крп трс -смрт прт грч мрч ; крчм мршт пршт ; тув уд куд нуд чуд јуж куж плуж пруж суз трул -ум пун -крун буи дуп куц луп руп бур гур -тмур тур -кус по-рус пут кућ прѣћ гуч муч -пуч обе-уш буш смуш -тмуш њуш пуш руш ћуш ; сужњ бубр љубр -јутр тушт -пупч турч.

Основе на *-еи* овога типа сасвим су малобројне : *видеи* (уп. и вишесложне *звидеи*, *ндвидеи*) и још неке мање распрострањене : *-милеи*, *ситареи*, *висеи*.

45. И вишесложних основа типа b_i има велики број. Углавном су то деноминативи, са акцентом као код основне речи (начелно стари акут, понекад и повучени силазни акценат); отуда се поред основне варијанте (*граница* : *гранични*, *богаи* : *богаини*) јављају и друкчије (*џрилица* : *џрилични*, *вџлица* : *вџлични*, *ндџлица* : *ндџлични* и др.). Уз варијанту *вџлични* треба поменути колебање акцента код глагола на *-ави* (између овога типа и A^B , у чему има извесног паралелизма са колебањем *чџав* према дијал. *чџав* — уп. однос *кџав* : *кџавни* и сл.). Још треба напоменути да се неке од ових варијаната не ограничавају на деноминативе, него се јављају и експресивна образовања *-ољичи*, *-орици*, али је ту акценат врло колебљив : *мигољичи*, *мигољичи*, *мигљичи* (тип *a*, одн. *aa'*), *жџорици*, *жџорици*, *жџорици*, *жубџичи* и сл.

Основе : *лукав-ици* борав о-порав хиљад -образ таван поган нишан касап товар којас о-гарас богат -брадат сакат -бркат -крилат злопат печат кундач ; бесед бележ витопер шећер -домазет мезет ремет сирћет ; -латин мрцин детињ главич дволич гранич ; готов ; шепртљ ; дангуб крезуб двоум безум калуп каур кубур кулуч -двоструч -троструч ;

чађав-ици -бангав -буђав длакав ћелав -килав -куљав -кашљав -брашњав -пунав -гарав ћорав млитав -бљунав мршав -гушав -циган ; кисел дрвен камен семен ; братим бабич вилич наднич корич кућич ; јалов војвод мигољ мумољ тутољ лако м жубор кркор мрамор њуњор матор пакост ;

калуђер-ици беспослич ;

наполич-ици ;

талож-ици парлож брлож кртож мигољ врпољ шашољ -закон вашар сабор кунатор прилич.

Мешовити ици (bA)

46. Компаративни материјал указује на стари акут у инфинитивној а друкчији акценат (прототонија у асигматском аористу, окситонија у осталим облицима) у презентској основи : чк *krást/krást kraděš* Сс, *stríc stričěš* Хв; кк *prěsti* (суп. *prěst*, р. прид. *prěla — prělo*) *prěděš*; сл *prěsti prědeš*; бг *kradem*; рс *џряциь (џрялџ/џряла) џрядешь*; уп. и однос у српскохрватском аористу *џредох* : *џреде*.

Тип је малобројан и затворен ; запажа се извесна тежња изједначавању са A_o , али се и посебни акценат доста стабилно чува. Колебање је у трп. придеву признао и Прав. р. (*џредена/џредена* и

сл.), мада није доследно спроведено код свих лексема; уосталом, ако се већ признаје колебање, треба га проширити и на другу варијанту својствену типу A_0 (*сучена*). Сви глаголи типа bA несвршеног су вида. Итеративе праве по истом моделу (A^B_0 — подударање са типом A_0 , а не са b).

Дуге окситоне (класа A)

47. Овде су се одржале у ствари само две стабилне категорије: сугласничке основе и основе са завршетком $*ēi$ ($-'ati$, $-ēti$). Тип A_1 секундарне је репартиције и наслања се на типове од старог $-ēi$; иначе су се старе окситоне на $-iīti$ укључиле у тип A^B_1 (в. т. 60). За категорију $-aiīti$ / $-em$ дуге окситоне су једва засведочене, а код $-aiīti$ / $-am$ и $-nuīti$ / $-nem$ сасвим изостају (корелација има правац $A_0 \rightarrow A^B_n$). Као дефективни облици овој класи припадају $znādēm$, $dā-dēm$ и сл. За старија образовања свих типова карактеристичан је изворно дуги самогласник у основи.

48. Тип A_0 . Упор. акц.: чк $mést$ $metš$ Сс, $trést$ $trēsš$ Хв; кк $trēsti$ (суп. $trēst$, р. прид. $trésla$ — $tréslo$) $trēsš$; сл $v'ēsti$ $v'ēzeš$ бг $vlečēm$; рс $šrjāsīi$ $šrjāsēi$, $vleč$ $vlečēi$. У презентској основи доследна је окситонија, док је у инфинитивној у неким облицима обичан и акценат на основи (у Прав. р. шире спроведен у сложеним основама).

Све су основе несвршеног вида. Тип је непродуктиван, али се стабилно одржава, иако се неке основе потискују друкчијим варијантама ($živēiīti$: $živēiēi$, $duīiīti$: $dubiīti$, $črīiīti$: $črīniīti$). Код ових глагола и итеративи се праве суфиксом $-ivaiīti$, иначе је за овај тип карактеристичан модел $-šrjēsaiīti$. Особено је $-vlēk-iīti$ (: $vlēk$ -уп. $-lēsīi$: $-lazīi$, $-vēsīi$: $-vodīi$); чује се, уосталом, и $-vukivaiīti$, $-vukdvaiīti$.

Основе: раст ($rāsīi$ $rāsīēm$); зеб лег вез трес мет; жив; врз црп врх; дуб скуб вук тук.

49. Тип A_{ae} . Своди се, заправо, на дублетне акценте (поред A^B) глагола $dāvaiīti$, $-znāvaiīti$. У неким говорима овамо иде и $smijaiīti$ се (ЦГ, Зал. сењ.); као специфична дијалекатска појава овај се тип у СИГ јавља генерално код глагола на $-avaiīti$ ($pručāvām$ / $pručājēm$ / $pručājēm$), а на Хвару му прилазе глаголи на $-ivaiīti$ ($podrugivāi se$ $podrugijēn se$).

50. Тип A_{ai} . Упор. акц.: чк (Хв) $klēčāt$ $klēčš$; кк $rēžāti$ (суп. $rēžāt$, р. прид. $rēžala$ — $rēžalo$) $rēžš$; сл $j'ēcati$ $ječš$; бг $īnaciīti$; рс $kričaiīti$ $kričēi$.

Ово је семантички врло одређен тип: несвршени непрелазни глаголи, скоро редовно ономатопеје (у односу на тип $grākīaiīti$ $grākēi$

изгледа да је за тип A_{01} карактеристична извесна постојаност и уједначеност звука на којему је засновано образовање). У овим границама очувана је продуктивност, чему доприноси и историјски условљена одређеност гласовног склопа основе (тј. њеног сугласничког завршетка — елементи *-ч-*, *-шић-* и др.).

Од дијалекатских појава да поменемо примере *кричаић*, *мучаић*, *цигчаић*, *чврчаић* забележене у Зал. сењ., који, рекло би се, указују на тенденцију скраћивања основа овога типа, иако лексички ограничену. Појаву је потврдио и П. Рогоћ за Јурјево (уп. напомену бр. 25).

Основе: дрѣжд-аић звижд реж бреж до-туж сјај грај тај блеј буј зуј бруј струј хуј ћут вишт њишт пишт вришт тишт фишт мршт пршт пљушт шушт иш-ћућ веч звеч квеч јеч клеч меч дреч креч чеч скич крич цич на-брч зврч кврч цврч чврч крч мрч буч зуч муч хуч чуч.

51. *Тийови* A_{01} и A_1 . Упор. акц.: чк *živt živěš* Сс, *collt collit* Хв; кк *živěti* (суп. *živěti*, р. прид. *živěla — živělo*) *živěš*; сл *živěti živěš*; бг *живѣши, щадѣши*; рс *немѣић немѣо — немѣић, щадѣић щадѣић*.

У погледу глаголског рода⁹⁰ и вида оба ова типа подударају се са претходним (уп. т. 50), али у погледу значења има разлика, јер за ове типове нису тако карактеристичне ономапојеје. У типу A_{01} доминирају глаголи који значе стицање, развијање особине (*бледић*, *немеић* — уп. т. 25). У обе варијанте бројне су основе које значе постојаније радње слабијег интензитета или споријег тока, каткад невољна збивања (*милеић, кишеић, цуриић, бридеић, сипреић*). Значења слабо изражене особине (*кисеић, сладић*, уп. т. 39) и израженија деминуција (одн. хипокористичне, еуфемистичке и сл. нијансе — *кисеић, икисеић, лагнѣић* и сл.) карактеристичнија су за тип A_1 . Итеративи (уколико су обични) од ових глагола претежно се праве суфиксом *-ић*.

О прасл. окситонама типа *хладић* в. у т. 60. и даље.

Основе. Тий A_{01} : сврб-еић груб плав жив врв блед вред сед штед брид стид -грд смрд гуд жуд -луд руд студ мрз бел прил мил гмил чил нем ружн -црн слеп кип трп -скуп хит врт жут ћут шут -пуст.

Тий A_1 : дуб-ић груб труб плев о-жив о-глув лаг слад след вред руд снеж теж туж клиз мрз пуз гњил светл шкиљ пиљ златн лап стреп сип пуп вир свир мир жмир жмур цур кис ћут блешт лич стрш.

⁹⁰ Постоји и донекле активан однос типова $A_{i(n)}$ и AB_i , условљен глаголским родом: *бѣић* (кречим, перем) — *бѣић* (постајем бео) и сл.; овај однос, међутим, све више губи продуктивност.

Дуге хетеротоне (класа А^B)

52. Изостају код глагола на *-*eti*, практично и код основа на сугласник, док су у осталим типовима врло бројне. Компаративни материјал указује на акценат (стари акут) на тематском вокалу инфинитивне основе и на нови („метатонијски“) акут на основи презента (у основи је, наравно, етимолошки дуги вокал); у словеначком је акценат на основи уопштен и у инфинитиву. Једино је тип А^B; хетероген (в. ниже, т. 60).

Тиш А^B_о. Овде долазе (више као појава у систему него као лексичка категорија) глаголи сложени са *ићи* (и то без облика са елементом *ʒd, који се само у неким говорима прилагођавају овом типу, а иначе иду уз кратке окситоне) и — као дефективни — сугласнички облици глагола типа А^B_н, који се такође јављају само као сложени: *-ирег- -сег- -шег- -брек-*. Занимљиво је, међутим, да постоји тенденција (одражена и у акценатским односима у Прав. р.) да се у односу једносложних основа према вишесложнима запажа паралелизам са односом простих основа према сложенима, тј. већа склоност вишесложних основа акценту на основи: *сидѣла*: *заидѣла/зидѣла*, *наћи*: *изнаћи/изнаћи* (у Прав. р. ово, истина, није сасвим доследно спроведено — имамо само *наћи*, али *одћи/одћи*).

54. *Тиш* А^B_н. Упор. акц.: чк *starnūt stárneš* Сс, *stēgnūt stēgneš* Хв; кк *māhnō^{ti}/māhno^{ti}* (суп. *māhnō^t*, р. прид. *māhno^{la} — māhnō^{lo}*) *māhneš*, *minō^{ti} minēš* (суп. *minō^t*, р. прид. *minō^{la} — minō^{lo}*); сл *kréniti kréneš* (*vikniti vīkneš*); бг *минеш*; рс *илянѹиь илянѹ — илнешь*. Сугласнички облици инфинитивне основе нормално такође показују окситонију (*-брѣћи* и сл.); друкчије су само основе *грѣ-* и *креѣ-*, које се подударају са типом *b*. Исти акценат ове последње основе задржавају и у итеративима (такође *срѣ-*), иначе су за тип А^B_н карактеристичнији итеративи типа А^B: *сидѣаѣи* и сл. (одн. са суфиксима *-иваѣи*, *-дваѣи*: *узвикиваѣи*, *зацењиваѣи*, *расилмиьдваѣи* итд.). У трпном придеву код Даничића изостаје дужина на суфиксу, што је свакако уступак дијалекатској тенденцији скраћивања старих дужина; у Прав. р. није навођен трп. придев овога типа, али је придев *сумажнѹиь* дат са дужином.

Што се значења тиче, продуктивна је категорија ономапопеја (у односу на тип *b*_н засноване су, по правилу, на звуковима подужег трајања; уосталом у ПД је констатовано и значењем условљено колебање већег броја основа између ова два типа).

Основе: по-мѣ-нуѣи кре за-це ше ви пли ми шкри си -шти
вр гр -ср тр ду су; ваг гак плак храк мах; зев пев сев -прег

-сег -тег бек век звек јек блек у-лек мек -брек крек; звиз биз
вик скик рик цик -вир дир пир пис врис ких; врк зврк цврк
срк хрк прс прх; бук гук зук мук јур пух; *вишесложне*: загоне
за-ковр; стрмек кукурек тандрк гргут шкргут чалабрц.

Тий A^B_{aa} . Упор. акц.: чк *pisät pišeš* Сс, *pišät pišeš* Хв; кк *lizät*
(суп. *lizät*, р. прид. *lizala — lizälo*) *ližeš*; сл *v'ezati v'éžeš*; бг *йишеи*;
рс *йисдѣиъ йишѣу — йишеиъ*. Граница између овог морфолошког типа и
глагола на *-аиш/-ам* доста је нестабилна, и померања иду начелно на
штету типа *-аиш/-ем*. Запажа се јасна условљеност репартиције склопом
основе, јер је измењен сугласнички завршетак основе у презенту (јо-
товање) обавезна карактеристика типа A^B_{aa} , тако да изостају основе
на сугласнике који се не могу мењати (р, љ и др.); и ван овога ве-
ћина основа има алтернативни презентски наставак *-ам*.

За значење је карактеристичан висок проценат итератива; соп-
ствене итеративе већином праве помоћу суфикса *-иваиш* (за разлику
од типа A^B_a , према којему преовлађује *-иваиш*). Има нешто ономато-
пеја. Свршени вид јавља се само изузетно.

Код вишесложних основа јављају се неки продуктивни суфикси
(*-укаиш*, *-ушаиш* и сл.), али се колебају у квантитету (алтернација
са типовима a^b_{aa} и a_a).

Основе: за-лаг-аиш по-маг каз жвак гак скак плак -мак
њак грак пре-так храм на-тап по-штап жват мах; лег -сез вез
през -тез нијек дрем чеп лет крет срет шет; -зив зид лиз низ
вик рик -дим -жим шкрип хрип штип дис пис скит -риц тиц
њих; рк шмрк срк; струг бук гук мук сук хук куп дух пух;
вишесложне: какодак лелек кукурек урлик бурлик гурик тандрк
барбук брбук дудук звиждук бенет гонет чагрт гргут гугут
шкргут.

56. Тий A^B_a . Упор. акц.: чк (Сс) *pität pitaš*; кк *pitäti* (суп. *pität*,
р. прид. *pitäla — pitälo*) *pitaš*; сл *väljati väljaš* (*pitati pitaš*, *pärati päraš*);
бг *йишаш*; рс *сѣрадѣиъ сѣрадѣю — сѣрадѣиъ*. Трће лице мн. пре-
зента одступа акцентом од осталих лица, али не у свим говорима
(*čivdju/čivoju* Хв, *čuvaјү* ЦГ и др.).

Свршени вид јавља се само изузетно (*ручаиш*). Преовлађују ите-
ративи, међу њима и специјални, експресивни тип *нбсаиш нбсам*;
сопствене итеративе праве обично помоћу суфикса *-иваиш*, тако да
остају у оквиру истог акценатског типа. Иначе је тип A^b_a најбројнији
глаголски тип.

Основе: раз-глаб-аиш дав за-зјав оба-сјав -знав спав бад
влад -крад страд по-вађ гађ рађ по-хађ пре-важ о-двај -свај
-гај на-пај -брај пре-крај у-мак мал ваљ каљ -лам гањ од-рањ

за-клап пот-кап за-тап по-штап об-ар -твар кар -мар пар чар шар на-пас гат плаћ врач пот-каш до-наш; на-гважд јављ прашт ис-пашт; испро-зех кеб вреб пре-греб дев зев до-лев -жњев за-пев -спев з(д)рев сев -хтев гег по-вед -јед -глед -пред ређ вређ цвељ стрељ лем дрем -прем цеп чеп -мер -трес о-мет срет шет већ -сец преч меш; гиб испо-гиб риб бив пре-жив у-жив -зив -кив -мив снів о-снів крив са-крив -птив по-чив -шив вид зид -кид виђ криж -гриз -биј виј до-виј до-лиј -пиј ђик шик дим -жим сним прим чињ ђип шкрип хрип штип бир свир дир -пир скит пит ких њих прич; -мишљ -чишћ; проб вод ход воз за-роз кок мор нос; -љоск; грб врз брк брљ шврљ мрљ прљ дрп -прш; -мрск прск -крпљ -крпћ; буб из-ув чув руг пруж чуј жуљ љуљ луњ куњ -пуњ шуњ буп куп луп ступ гур тур кус лут дух пух грух смуц -туц -пуч руч -глуш; кушљ сумљ пушт.

57. Међу *вишесложним основама* овога типа издвајају се пре свега неки изванредно продуктивни суфикси.

Суфиксом *-вајиши* изводе се итеративи првенствено према глаголима на *-ајиши* (међу њима нешто мање према категорији *-ајиш/-ем*), али и према глаголима на *-ијиши* (нарочито типа *аа^b*) и др. Већина основа долазе само као сложене, што је условљено функцијом итератива.

Основе: спев-*вајиши* -узд на-кнађ срођ пре-ображ -ближ -држ за-мрз -греј до-диј из-бриј -бој -вик -мрк црк -седл у-потребљ глобљ -живљ -весељ -сељ су-чељ у-миљ при-сиљ оп-кољ -петљ им ужиц рањ рас-прострањ -пуњ скап креп -коп трп -чуп за-вар -добр -игр -ведр вечер по-кор -мор -оштр спас малакс липс -мот -дрхт свешт -њишт -печаћ об-ећ крић -кух -куц -јач веңч -копч -трч от-кључ -уч руч уструч -деш лиш -лакш -мекш -лепш -пуш.

Мањи је број итератива на *-евајиши*, који долазе према глаголима на *-ејиши*.

Основе: окл-*евајиши* по-бол из-вол о-дол из-ум за-гор.

58. Најбројнији итеративни тип представљају глаголи са суплетивним односом основа (који се одражава и на акценат) *-ивајиши* (A^B_a): ? ујѣм (a^b_{aa}). Овако се праве итеративи према глаголима на *-ијиши* (првенствено према типу A^B_i), али и према другима (у нешто већој концентрацији према глаголима на *-ајиш/-ем*, што би могло значити да однос *-ајиш*: *-ивајиши* губи продуктивност, тако да остаје боље засведочен у старијим образовањима). У овој варијанти има доста деминутива (*-ки-вајиши*, обично са сугласником испред *к*). Инфинитивни тип се ретко протеже и на презентску основу (*целивѣм, глбивѣм*).

Основе : до-лаг-*иваиш* -миг -риг -руг -глед об-ид -каћ -влаћ
 -млаћ -слаћ -хлаћ -браћ -граћ -саћ -бећ пре-блећ -злећ раз-рећ
 у-рећ по-врећ при-врећ -штећ -цећ -бражћ -зић -тврћ -граћ за-
 лућ у-љућ за-рућ за-трућ -сућ -блаж -драж -траж -ближ за-дуж
 про-дуж за-луж -служ -друж -круж до-туж каз -стајк о-штрик
 за-вирк за-дирк по-мрк при-срк -каск -тиск -пљуск за-питк о-
 ћутк об-[в]ук за-мук -сук -куцк -слуцк цел -ваљ строваљ -хваљ
 -гаљ -даљ халаљ батаљ по-шалаљ -глибљ -љубљ -рубљ -јављ -глављ
 -плављ -спављ от-крављ за-трављ пре-стрављ -живљ -кривљ
 -стрелъ ис-целъ -челъ -криљ -шилъ -мамљ -јармљ -лепљ -крепљ
 -чепљ за-купљ по-скупљ -тупљ раз-дрљ -гуљ -љуљ -туљ -кашљ
 на-храм свањ пре-дањ за-кањ -мањ у-тамањ об-знањ за-брањ
 зграњ -храњ -тањ -равњ -мењ -цењ -пражњ -крњ -трњ -дрњ
 -буњ -пуњ о-круњ за-вар -товар дар пазар спар -мудр девер -тер
 -вир до-дир -мир -шир -шир -гњур -кусур за-башур до-кас о-глас
 о-пас -крес -трес над-вис -пис -мрс за-кус про-шет -пит по-злаћ
 -млаћ -плаћ -краћ -свећ -памећ пот-пећ под-мић за-штић ноћ
 -врћ -кућ -слућ -мућ пре-лашћ -мапћ у-пропашћ наговешћ при-
 чешћ -јах -мах за-пах -смех -служ -бац -клец на-брец -знач
 -мрач -корач за-млач рас-креч -преч за-грч -крч -куч -луч -руч
 у-краш -праш -меш од-реш -врш -мрш -гуш -душ -суш.

59. У најбројнија глаголска образовања иду и основе са суфиксом *-ираиш*. Оне су код ВД једва засведочене (*комендираиш*), али се у савременом језику јављају код великог броја позајмица, нарочито у западним крајевима, где стоје према на истоку распрострањеним образовањима на *-оваиш* и *-исаиш*; велики број глагола на *-ираиш* обичај је, међутим, и у источним крајевима (*имитираиш*, *сјудираиш*, *банкротираиш* итд.).

Међу осталим вишесложним основама овога типа код ВД постоје (поред неких усамљених лексичких случајева и итератива) и још неки продуктивни суфикси : *-каиш*, *-џаиш*, *-уцаиш* и сл.; у савременим говорима, међутим, ова образовања радије иду по типу *a₂*.

Основе : возак-*аиш* својак сељак мољак -говар -товар; заборављ; закер зацвет шушкет шушљет гонет; чапгриз благосиљ ратосиљ махнит честит; росук живуц пијуц кашљуц; пијуцк.

60. *Тш* *A^B₁*. Упоредни материјал јасно указује на хетерогеност овог типа, тј. на двојак прасловенски акценат (евентуално и са прелазним случајевима):

1) кк *sō^oditi* (суп. *sō^odit*, р. прид. *sō^odila — sō^odilo*) *sō^odiš*; сл *s^ođiti s^ođiš*; чш *souditi soudiš*; бг *сѡдиш*; рс *судитиш сужу — сүдиш*;

2) кк *hladiti* (суп. *hladit*, р. прид. *hladila — hlādilo | hladilo*) *hladiš* — тј. идентично типу *aa^o*; сл *hladiti hladiš*; чш *chladiti chladiš*; бг *хладитиш*; рс *холодитиш холодитиш*.

Значајно је — и за хронологију појаве (изједначавања ова два типа у српскохрватском) и као податак о међусобним односима западних јужнословенских говора у прошлости — да се чакавски у овоме погледу са штокавским (на Суску хетеротонију показују и такве основе које према компаративном материјалу несумњиво иду у прасловенске окситоне: *кад- сад- сум- њлаш- јав-*, уп. Хрватски дијалектолошки зборник I, 123).

61. Границу ова два општесловенска типа који улазе у српскохрватске хетеротоне вањ Вејк је разматрао напоредо са односом типова *aa^b* и *a^b*; (в. т. 26—27), па је и овде дошао до начелно истих закључака:

- 1) од баритона грађени деноминативи имају акценат на крају;
- 2) као сложени повлаче акценат у презенту;
- 3) девербативи и од окситона изведени деноминативи повлаче акценат у презенту и као прости и као сложени²¹.

И овде се може рећи (као и за кратке основе) да подаци из словенских језика не упућују на једнообразни прототип за девербативе, јер — супротно вањ Вејковом закључку — имамо каузативе са јасно засведоченом окситонијом: *садишии*, *варишии*; па и за пример који узима вањ Вејк (*будишии*) само бг и рс потврђују његову претпоставку, док кк, сл и чш сведоче обрнуто. Једини итератив *-вличшии* сагласан је са вањ Вејковом реконструкцијом, али то је недовољно за уопштавање. Што се тиче односа према придевима и именицама, вањ Вејков (одн. Лескинов) закључак има основа: начелно према именским баритонима имамо код глагола акценат на крају (*хлад- дел- сад- слад- њлен- град-* и др.), а према окситонима стоје глаголске хетеротоне (*суд- гнезд- њруд-* и др.). Ипак треба имати у виду да ове алтернације понекад не значе деноминативно порекло, јер је однос глагола и старе глаголске именице на *-ъ* тешко сводити на однос примарног и секундарног (уп. *сесии*: *сад*: *садишии*), већ се пре може говорити о паралелним манифестацијама истог корена.

62. Да би се јасније указало на лексичке границе ова два типа, наводим упоредни акценат за извештај број основа, идући од сигурно засведочених окситона — преко нејаснијих случајева — ка хетеротонима (окситонију одн. краткоћу у чш означавам са +, а акценат на основи през. и чешку дужину са -; са -- означавамо руски акценат на основи и у инф., такође и словеначки $\hat{}$ на основи презента).

²¹ В. напомену 17.

кад-*иши* хлад кал слеп (кк сл чш бг рс +); град сад гас дел душ глуш суш (кк сл чш бг +, рс ±); свет (кк сл бг рс +); слад страњ јар плењ мењ греш тесн вест туђ густ (сл чш бг рс +); дуж (кк сл чш бг +); креп (сл чш бг рс +, кк-); плат (кк сл чш бг +, рс-); -вал вар -дар злат ред (*red*) цед (сл чш бг +, рс ±); равн прет мртв (сл бг рс +); смуд (кк сл бг +); млад маст храбр -снеж руч (сл чш рс +); -след мир (сл бг рс +, чш-); врш (кк сл рс +, бг-); ждреб зуб (сл чш рс +, бг-); леп (сл чш бг +, рс-); ред (*red*) (д)реш лиш (чш бг рс +, сл-); -раз друж (чш бг рс +, сл-); мрач (сл чш бг +, рс-); јав (кк чш бг +, рс ±, сл-); скврн (бг рс +, сл-); гнев (бг рс +, сл-); лен туш (чш бг +, рс ±, сл-); цењ (кк чш бг +, сл рс-); буд (кк сл чш +, бг рс-); туп (чш бг +, рс ±, кк сл-); праш мудр (сл рс +, чш бг-); бразд (бг рс +, сл чш-); срам тврд (бг рс +, кк сл-); блаж (чш рс +, сл бг-); -стрел -пуст (сл чш +, бг рс-); туж (чш бг +, сл рс-); штит (бг рс +, чш-, сл-); пил (бг рс +, кк-, сл-); јеж (сл чш +, бг-, рс-); круж (бг +, рс ±, сл-); -вред (рс +, бг ±, сл-); жар (сл +, бг-, рс-); црн кум (рс +, сл бг-); срд (сл +, бг рс-); шир (кк чш бг-, сл рс-); труд (чш рс ±, кк бг-); крас (бг +, сл чш-, рс-); рач (рс +, чш бг-, сл-); леч (бг +, чш рс-, сл-); пал клат блазн трус мут (рс +, сл чш бг-); -цеп крм (сл бг рс-); -куч (сл бг-, рс-); храњ бел мес гнезд (рс ±, сл чш бг-); брањ (рс +, кк сл чш бг-); ваб (кк сл чш-, рс-); празн преч пришт (сл чш бг-, рс-); дав хвал млат влач љуб служ куп -луп (сл чш бг рс-); луч (рс ±, кк сл чш бг-); ступ (кк чш бг рс-, сл-); руб суд (кк сл чш бг рс-).

Остале основе: глав-*иши* гњав крав трав страв по-влад рад -брад снаж драж траж страж за-јаз на-каз маз гај мам о-сам бац -слањ об-знањ врањ стањ -пањ тањ ис-кап квар мар прас врат крат пласт бац млач знач маш; жлеб треб бед јед кез цвел ис-цел -прем трезњ на-хер кес рес при-мет -клешт беч за-млеч гњеч рас-креч; -глиб див њив крив -криж -низ -крил шиљ зим близн сињ кињ у-кип жир пир над-вис мит дич лич; о-клоп зор коч; скрб стрв дрљ крњ мрс крч; луд блуд у-људ про-дуж руж гул буљ дуљ бун рун крун трун по-куњ жур јур -гњур брус -уст жут слут љут -крут љушт гуш.

63. У овом типу бројце су и *вишесложне основе*. Концентришу се добрим делом око одређених завршетака, комбинованих од именског суфикса и наставка својственог овој глаголској врсти: -*авиши* (в. т. 45), -*ариши* (*рибарши* и сл.), -*ачиши*, -*ашиши* и др. Има и неких продуктивних образовања карактеристичних за глаголе: деминутивно-пејоративни суфикс -*ариши*, сродан са суфиксом -*ариши* („код глагола шесте врсте преовлађује значење радње и њеног понављања, а код глагола седме врсте — стања и његовог континуитета, мада то ни

издалека није неки утврђен закон²³), затим *-уљийи*, *-уиийи*. Денотинативи стоје: 1) према именским окситонама са дужином на последњем слогу основе; 2) према прототонама са дужином на последњем слогу основе (*идмѣи* и сл.); 3) према придевима типа *кѣве* (у дијал. има *кѣве*, што ће бити старије).

Основе: крѣв-*ийи* килав мељав беѣав скрѣв горопад парад богорад кураж перваз про-бураз -обичај стровал халал телал галам диваѣ -белодаѣ тамаѣ о-безѣаѣ капетаѣ духаѣ -кочаѣ рибар живар дрвар господар пудар пазар трчкар лепшкар за-улар пиљар самар тимар митар животар шестар шиѣар кријумчар рогобат за-гојат инат у-пропаст домаѣ раз-рогач роѣач просјач дивљач тумач једнач јунач предњач сумрач корач роваш пре-кардаш кочијаш; у-потреб о-злојед -корѣѣ кочопер -памет костреш; против копил метиљ -једиѣ по-конѣир уз-ѣмир -вамѣир ус-плаѣир околиш јуриш; кокот; до-злогрд; -кукуљ трабуѣ сапуѣ рачун кинѣур шепур дрхтур шѣуѣур за-башур на-грабус -клобуч хајдуч -обруч певуш рогуш пѣнуш раз-баруш.

Дуге баријоне (класа В)

64. У историјском смислу ово заправо није самостална класа, него секундарна варијанта типова *b*, јер јој основицу чине глаголи са старим акутом продуженим услед следећег сонанта (*ѣрѣвѣийи*, *идмѣийи*). Сонант испред крајњег сугласника основе остаје готово редовна карактеристика и млађих принова у овој класи (позајмица, ономатопеја). Ако имају такав склоп основе, у савременим говорима доспевају у ову класу и глаголи који код ВД иду по другим типовима (*зѣнѣийи* и др.²³, деминутиви ретко), али бива и обрнуто²⁴.

Глагола оваквог акцената има на *-ийи/-ам* и *-ийи/-им*; овде ћемо поменути и неке основе које имају акценат ваѣ претпоследњег слога основе (међу њима и неке на *-ийи/-ем*).

Основе (обичије). *V_a*: прѣвд-*ийи* дрнд вајк саѣѣ ларм штамп шаѣѣ риѣѣ карт сунѣ;

V_i: кѣвж-*ийи* трамп памт -крајѣ камѣ момѣ баѣѣ клиѣѣ;
дѣвбѣѣ-*ийи* пијаѣѣ дириѣѣ (дириѣѣ) магарѣѣ;
пѣрбѣѣ-*ийи* цигаѣѣ брабоѣѣ пабирѣѣ;
жагор-*ийи* -табор дунѣѣ -мајстор кичош;

V_{ae}: плѣнд-*оѣийи* празѣ;
пѣјаѣѣ-*оѣийи*.

²³ Ирена Грицкат, Јужнословенски филолог XXI, 69 (у раду „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику“).

²³ Уп. Зал. сеѣ. 590.

²⁴ Уп. Пљ 169, ПД 310.

Преглед акцената према појединим суфиксима

65. Пошто се овај додатак даје у практичне сврхе (као помоћ при одређивању акцента недовољно познате речи и ради указивања на распрострањеност појединих типова²⁵) — овде неће бити укључени само стварни суфикси, него и поједини завршеци који не представљају посебне морфеме, али који би могли послужити као акценатски модел. Уосталом, акценатска продуктивност није обавезно паралелна морфолошкој, акценатско уједначавање може се заснивати на подударностима склопа речи и кад оне немају карактер активне морфолошке категорије.

66. *Глаголи на -аџи/-ам, -аџи/-ем.* Деномициативи теже генерализованом акценту (a_n), без обзира на акценат основног имена. Двосложне основе, међутим, радо задржавају и акценат на основи ако је такав у основном имену (губа: губати и сл.), али вишесложне ретко (вечер- џжин- прилиц-); иначе према именима са старим силазним акцентом и именским окситонама редовно долази тип a_n . Дужина из основне речи не чува се, сем понекад испред сонатске групе (тип В), такође у варијанти прилицати. Итеративи су двојаки: 1) тип b ; 2) тип A^a . Овај други тип је, изгледа, дуже чувао продуктивност, али се данас итеративи граде практично једино суфиксима *-аваџи, -иваџи*. Онома топе је су ретке, сем у проширеним варијантама суфикса.

-аваџи: тип A^a , в. т. 57.

-еваџи: тип A^a , в. т. 57.

-иваџи: тип A^a (a^b_{se}), в. т. 58.

-оваџи. Деномициативи се доследно управљају према акценту основне речи: 1) према именским окситонама и именима са старим силазним акцентом долази тип a^b ; 2) остали случајеви, задржавајући акценат основне речи, иду по разним споредним варијантама типа b (одн. В): *вѣр- бѣжић- завет-*

²⁵ Захваљујући сарадњи неколико колега, родом из разних крајева наше језичке територије, за распрострањеност појединих типова добио сам и непосредне податке (поред података из дијалектолошке литературе, који су кад је у питању акценат у творби речи доста оскудни). У анкети су учествовали сарадник загребачког Института за језик у пензији Павле Рогоћ (родом из Јурјева, јужно од Сења) и сарадници београдског Института за српскохрватски језик др Берислав Николић (из Шапца), Даринка Гортан-Премк (из Београда), Душанка Игњатовић (Шумадија, Београд), др Петар Сладојевић (из Никшића), Милица Бабић (из Гацка) и Милка Половина-Деспотовић (из Лике). У овом одељку употребљавани су и неки примери из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности* (РСАНУ).

вђвод- планд- и сл. Итеративи иду по типу a^b (уп. *-иваиш*). У основама туђег порекла имамо тип b , варијанта v ровати (верификовати; ређе се чује тип v рификовати).

-угаиш: тип a_a (виј- вер-).

-даиш: шевр- (тип a_a).

-удаиш: тип a_a (крив- врл-).

-ијаиш: тип a_a (бекр- бург-), изузетно A^a , (барл- РСАНУ).

-каиш. Кад се додаје на једносложне основе на сугласник, имамо тип b_a (шип- куц-); код ВД је тај тип и кад су у питању двосложне основе на сугласник (говор- жубор-), али ће овде бити обичнији тип a_a . Кад се додаје на самогласничку основу (ономатопеје), имамо тип $A^{a_{ae}}$ (гу- ху- ри-).

-акаиш. Код ВД је двојак акценат: 1) тип a_a (бац- праћ- вар-); 2) тип A^a (воз- свој- сељ- мољ-). И у овој другој групи обичнији је тип a_a .

-екаиш: 1) тип a_a (цер- ајд-); 2) тип $A^{a_{ae}}$, A^a (кукур- ајд- барлиј- лел-); 3) редак је тип $a^{b_{ae}}$ (лел-).

-икаиш: 1) тип a_a (близ- воз- бир-); 2) тип A^a , $A^{a_{ae}}$ (урл- бурл- гур- лаж-); 3) редак је тип b (воч-, споредни акценат у РСАНУ).

-окаиш: тор- (тип a_a , $a^{b_{ae}}$).

-ркаиш: 1) тип a_a (чеп- боб- анд-), одн. $a^{b_{ae}}$ (танд-); 2) тип A^a (танд-).

-скаиш: 1) тип a_a (бели- белу-); 2) тип A^a (чепљу-).

-укаиш: 1) код ВД је најзаступљенији тип a_a (фиј- чеп- прц- куц-), одн. $a^{b_{ae}}$ (ба ка- ја- ма- пиј- циј-); 2) код ВД је заступљен и тип A^a (рос- барб- звижд-), који је у савременим говорима доста обичан; 3) тип b код ВД се среће дублетно, тј. напореда са a_a , $a^{b_{ae}}$ (куц- ја-) (у Поц. се овај дублетизам шире манифестује, код глагола на *-укаиш*, *-ушаиш*, *-ошаиш* и др.).

-цкаиш: двосложне основе иду по типу b_a (бо- зве- пе-).

-уцкаиш: код ВД је тип A^a (пиј-), али је изгледа обичнији тип a_a .

-ушкаиш: код ВД је тип b_a (ваљ- љуљ-), али је изгледа обичнији тип a_a .

-лаиш: уп. баке- враго- ћаку- (тип a_a).

-љаиш: двосложне основе су типа a_a (мут- крк- врт-).

- ељайи*: тип a_a (коб- гужв- цав-).
 -*иљайи*: уп. мет- тоц- (a_a).
 -*рљайи*: тип a_a (бав- чав- манд-).
 -*уљайи*: тип a_a (ба- пер- мот-).
 -*енайи*: уп. греб- врет- (тип a_a).
 -*инайи*: тип a_a (бат- башт-).
 -*унайи*: тип a_a (сап- мах- рач- башт-).
 -*ењайи*: тип a_a (дрек- ветр-).
 -*ињайи*: тип a_a (трав- вуц- плач-).
 -*рњайи*: тип a_a (глав- клап-).
 -*уњайи*: тип a_a (баб- траб- пап-).
 -*уйайи*: уп. чер- (тип a_a).
 -*арайи*: тип a_a (лаңд- писк- трчк- клоп-).
 -*ерайи*: уп. зак- (тип A^b_a).
 -*ирайи*: тип A^b_a , в. т. 59.
 -*урайи*: тип a_a (смеж- тет-).
 -*асайи*: бел- (тип a_a).
 -*исайи*: тип b_{ae} (в. т. 41), изузетно a^b_{ae} (мир-).
 -*осайи*: тип b_{ae} (в. т. 41).
 -*шайи*: ако суфиксу претходи сугласник (-*кшайи*, -*йшайи* и сл.), имамо тип a^b_{ae} (клик- дрх- борок- итд.); за -тати / -тим в. т. 67.
 -*ашайи*: тип a_a (лом- клим-).
 -*ешайи*: 1) тип a^b_{ae} (блеб- век- звек-), одн. a_a (дев- кол- реш-); 2) тип A^b (бең- гоң- заңов-, код ВД и шушк- шушљ-, који су обичнији по a_a).
 -*ишайи*: 1) тип A^b (гур- чест- махң-); 2) тип a^b_{ae} (гур-, према ВД).
 -*ошайи*: тип a^b_{ae} (кик- цвок- топ-), изузетно *какотати* (свакако акценатски ономотопеизам); у Поц. се чују и по типу b_{ae} , уп. -*укайи*, -*ушайи*.
 -*ршайи*: чаг- чег- (код ВД тип A^b , али ће бити обичнији по типу a_a , одн. a^b_{ae}).
 -*ушайи*: 1) тип a^b_{ae} (скак- цврк- срк- шап-), одн. a_a ; 2) тип A^b (грг- шкрг- гуг- — према ВД, али ће и ови бити обичнији по претходном типу). У Поц. и овде срећемо тип b_{ae} (уп. -*укайи*, -*ошайи*).
 -*цайи*: двосложне основе иду по типу b_a (кле- се- ку-), ретко b_{ae} (кво-); вишесложне углавном иду по типу a_a (пала- коба- голи- копр- и др.) (в. и проширене варијанте суфикса).
 -*ецайи*: бол- (тип A^b).

-*уцайи*: код ВД тип А^в (жив- пиј- кашљ-), али су обичнији по типу а₁.

-*ичайи*: бел- боб- глав- (тип а₁).

-*шайи* (-*ишайи*, -*ушайи* и др.): гарга- коме- каи- воли- перу- пену- (тип а₁).

67. *Глаголи на -айи/-им*. Редовно су окситоне, само се разликују у квантитету вокала у основи. Кратке основе су малобројне и непродуктивне (сем дијал. појаве код глагола на -*кшайи* и др., уп. т. 24. и напомену 16), док код дугих има неке продуктивности (ономатопеје), која се огледа и у издвајању неких завршетака у посебну морфему.

-*ждайи*: дре- зви- (тип А).

-*јаји*: тип А (бле- бу- зу- бру- стру- ху-).

-*шайи* (са претх. сугласником изузимајући *ш*): уколико прелазе у ову морфолошку врсту, иду по типу а (в. горе, т. 24).

-*ишайи* тип А (њи- пи- пр- шу-).

-*чайи*: тип А (ве- зве- ски- цвр-). В. т. 50.

68. *Глаголи на -еји/-им*. И ови глаголи су готово редовно окситоне (сем неких лексичких изузетака, уп. т. 36. и 44). У деноминативним образовањима начелно се чува квантитет као у основној речи, изузев код глагола на -*неји*.

-*неји* (према придевима на *-*и*). Код ВД овде углавном редовно долази до скраћивања вокала у односу на основни придев, тако да глаголи иду по типу а (глад- хлад- праз- там- жед- бес- труд- руж-; овај последњи и по типу А). Изгледа да овај однос губи продуктивност тако да га анкета не потврђује за све ове речи.

-*енеји* (према придевима за боје): црв- зел- рум- (тип а).

-*шеји* (са претх. сугласником): тип а (цав- плам- треп- бук-).

69. *Глаголи на -ији/-им*. Деноминативи имају ове карактеристике: 1) начелно се задржава квантитет основне речи (за разлику од глагола на -*аји*, уп. зуб: зүбати: зүбити); 2) акценатски тип јасно зависи од акцената основне речи, тј. према именима са акцентом на крају и према именима са старим силазним акцентом имамо глаголске окситоне и хетеротоне (одн. прелазни тип), а према осталима разне варијанте глаголских баритона (о односу газ: газити и сл. в. горе, т. 44); 3) граница окситона и хетеротона доста је лабилна, и условљена је значењем (највише глаголским родом, уп. напомену 20); нарочито је колебљив акценат кратких вишесложних основа. Основе на

групу сугласника од којих је први сонант радо иду по типу В (радије него код глагола на *-аићи*). Девербативни углавном не показују млађе продуктивности (в. т. 26-28, 44, 51, 60-62). Ономатопеја има по типу *b*, у корелацији са узвицима (бућити и сл., однос нарочито активан у црногорским говорима).

- авићи*. Поједине лексеме се чују и на западу по типу А^в (крв-бец-), али је за категорију у целини карактеристичан регионални дублетизам: на западу и југозападу тип чађавити, а на истоку (укључујући ЦГ) чађавити (А^в). Код ВД односи су начелно као на западу и југозападу.
- ожиићи*: тип *b* (тал-*ожиићи* парл- брл- крт-).
- ајићи*: обич- (тип А^в).
- амиићи*: хал- тел- бат- (тип А^в).
- омићи*: 1) тип а (ђав- враг-); 2) тип аа^в (сок-). Уп.-*орићи*.
- аљићи*: бог- (тип А^в).
- елићи*: 1) тип а (шев- шеп- пенд-), али вероватно и овде има колебања (уп.-*орићи*); 2) бек- (тип А^в, РСАНУ).
- иљићи*: уп. мет- фит- (тип А^в), чкаљити, пиљити (тип А).
- ољићи*: Код ВД је двојак акценат: 1) миг-*ољићи* врп- шаш-; 2) миг-*ољићи* мум- тут-. Анкета потврђује обе варијанте (рекло би се да је прва нешто обичнија); потврђен је и трећи тип: мигдљити (са колебањем у презенту, уп. -*орићи*).
- уљићи*: тип А^в (-кук- -мум- смиј-).
- анићи*: уп. див- там- безн- капет- дух- (тип А^в), пог- тав- вошт- (тип *b*).
- етићи*. Према придевима за боје непрелазни глаголи иду редовно по типу а. Овај тип преовлађује и код прелазних глагола, али овде има колебања, нарочито у сложеном презенту (в. -*орићи*). Уп. и коренити (тип А^в), дрв-*етићи* кам- сем-.
- ињићи*: уп. јед- фак- (тип А^в), лат- мрц- (тип *b*).
- унићи*: тип А^в (траб- сап- рач-).
- ањићи*: уп. бот- (тип *b*, РСАНУ).
- ењићи*: уп. вил- (тип а или аа^в, РСАНУ).
- ињићи*: дет- (тип *b*).
- онићи*: шоб- боб- (тип а, али вероватно има колебања, уп. -*орићи*).
- арићи* (-*карићи*): 1) тип А^в (жив- живот- лешк- трчк- — перјоративи, в. т. 63; риб- дрв- господ- — према именицама на -ар); 2) ређи је тип *b* (јак- бек- блак-).

- ерийи*: треп- (тип а, али се чује и по аа^b); уп. у РСАНУ и веч- (тип а), вѣв- (потврђен је и тип а).
- ирийи*: тип А^b (коңд- вамп- плах-).
- орийи*. Акцент је врло колебаљив, што ће бити условљено семантичком сродношћу са окситонама (непрелазност), јасно израженим ономотопејским карактером, као и уопште превирањем између типова а, аа^b. Отуда срећемо: 1) тип а, одн. аа^b (жуб- лах- виј- бок-); рекло би се да је тип а нешто раширењии него тип аа^b; 2) такође је врло распрострањен тип жуб-*орийи* (крк- њуњ- и др.); 3) тип жа̂г-*орийи* изгледа да је лексички ограничењ на одређене ономотопеје (жам- дунд- љућ-); 4) слична лексичка ограничењ запажа се и за тип жа̂горити, који код ВД није заступљен (друкчије је куња̀торити), али га анкета сигурно потврђује; 5) глагол ром̀орити код ВД иде по типу а^b, али тај тип нема код овог суфикса знатније распрострањености; 6) у анкети је потврђен и тип жу̀борити (уп. и вѝторити у РСАНУ). Доцекле сличног колебања има и код осталих суфикса са етимолошки кратким вокалом (-*олийи*, -*елиийи*, -*олийи*, -*ениийи*, -*оњийи* и др.), па и код вишесложњих образовања без проширења суфикса (сведочити, питомити и др.).
- урийи*: тип А^a (кинџ- шеп- дрхг- шћућ- забаш-); уп. и ку̀бурити.
- усийи*: наград- (тип А^a).
- аийи*: тип б (бог- брад-); уп. и рогоб- загој- и сл. (тип А^a).
- еийи*: мез- рем- сирћ- (тип б).
- оийи*: срам- (тип аа^b, уп. -*орийи*), кок- (тип А^a).
- асийи*: упроп- запреп- (тип А^a).
- ачийи*: тип А^a (просј- јуң- једң-); уп. и крм- (тип б).
- ичийи* (према именицама на -*ица*): задржавају акц. основне именице.
- учийи*: клоб- хајд- обр- (тип А^a).
-*лучийи* (према именицама на -*лук*): тип б (ку- бок-).
- ашиийи*: тип А^a (прекард- ров- кочиј-).
- ешиийи*: костр- опељ- (тип А^a).
- ошиийи*: пустошити (тип аа^b) ВД, обично је и пустошити; тѐтошити; кй̀цошити вѝјарошити. Уп. -*орийи*.
- ушиийи*: тип А^a (пев- рог- пен-).

70. *Глаголи на -нуийи / -нем*. Изгледа да је тип а^b у савременим говорима мање заступљен него код ВД. Нарочито то вреди за више-

сложна образовања, где анкета једва потврђује овај тип; код ВД он захвата првенствено глаголе који у основи имају два непосредно суседна вокала: маукнути и сл. — али је по говорима обичније маукнути. И код двосложних основа доста је чест тип *b* према *a^b* код ВД (планути: планути). Ономаotopeје се колебају између типова *b* и *A^a* (в. т. 39), а инкоативни глаголи, глаголи са значењем слабо изражене особине и деминутивни начелно иду по типу *b* (код ВД, међутим, постоји и глужнути).

-*кнуйи*. Са једносложним корењом: 1) тип *A^a* (га- бе- ве- ри-); 2) тип *b* (цво- цмо- и сл.) (в. т. 39). Са вишесложним корењом нормално иду по типу *A^a* (ала- стрме- тандр-); овде треба издвојити завршетак -*укнуйи* (-*окнуйи*), где ће такође најобичнији бити тип *A^a*, али се у неким говорима чују и по типу *a^b* (код ВД ако суфиксу претходи вокал: ја- ма- ка-), такође и по типу *b*.

-*йнууйи*: аналогно вишесложним образовањима са непроширеним -*нууйи* — нормално иду по типу *A^a* (зврке- блеску- гргу- шкргу-); овде је тип *a^b* још слабије заступљен него код простог -*нууйи*.

-*цнууйи*. Тип *A^a* среће се само у вишесложним образовањима, где је стање као и код глагола на -*йнууйи* (тип *A^a*: чалабр- певу- пију-, ређе *a^b*: палу- ВД), само што се у израженијим деминутивима чује и тип *b* (лабр-). Иначе иду по типу *b* (жа- пе- ги- итд.).

Митар Пешикан

Резюме

СИСТЕМА ГЛАГОЛЬНОГО УДАРЕНИЯ У ВУКА И ДАНИЧИЧА И ВЕ ПОСЛЕДУЮЩИЕ МОДИФИКАЦИИ

Митар Пешикан

Цель этой работы — систематизировать глагольную акцентуацию В. Караджича и Дж. Даничица (вместе с последующими дополнениями, проведенными наиболее полно в орфографическом словаре, изданном в 1960 г.), а также показать структуру и взаимоотношение отдельных акцентуационных типов. Система основных типов показана

в первой таблице, где в вертикальных колонках представлены акцентуационные классы: основы, которые до новоштокавской рецессии имели окончное ударение (охутона) — краткие (а) и долгие (А); основы с прасл. рецессией в настоящем времени (heterotona) — краткие (а^b) и долгие (А^b); наконец — основы с ударением на внутренних слогах (вагутона), сокращенные в сербохорватском (тип b), хотя существует также и вариант со вторичной долготой (В). Морфологические классы представлены в горизонтальных колонках.

Вне этой системы остаются односложные основы на гласный, которые показаны во второй таблице; они очень разнообразны по форме и происхождению, но все же их можно сгруппировать в три акцентуационных типа (распадающихся в свою очередь на варианты в связи с явлениями протонии в наст. времени), — которые до некоторой степени аналогичны типам в первой таблице.

Функциональная нагрузка, весьма различная в отдельных типах, до некоторой степени проявляется в численности основ (простых и префиксированных), относящихся к определенным типам что показано в третьей таблице; эти данные обосновываются на словаре В. Караджича (по материалу Дж. Даничича).

В первой части статьи (5-14) рассматриваются некоторые общие явления, в первую очередь ударение асимметрических форм аориста (2 и 3 л. ед. ч.) и явления протонии. Далее (15-64) дан обзор и описание акцентуационных типов и показана их структура; особо (26-28 и 60-62) рассматривается прежняя граница между окситонированными основами на *-ији* и теми же основами с рецессией ударения в наст. времени, — внутри которых в сербохорватском языке произошли специфические изменения. В последнем разделе (65-69) показано ударение глаголов по отдельным суффиксам.

ЈЕЗИЧКЕ ОСОБИНЕ ВУКОВОГ КРАЈА ИЗ 1861. ГОДИНЕ

§ 1. У Вуковој оставштини, која се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду под сигн. 8552/258, налази се, поред осталог, и велики број приповедака које су записали 1861. године ђаци основне школе у Лозници. За језичка проучавања ове приповетке представљају посебну вредност јер су писане чистим народним језиком, тј. свакако онако како су говорили њихови записивачи, ученици четвртог разреда лозничке основне школе. У овом раду биће испитане интересантније фонетске, морфолошке и неке синтаксичке особине које имају значај првенствено за нашу историјску дијалектологију. Посебна пажња посветиће се графичкој и правописној овиx приповедака. У веродостојност материјала који пружају ове приповетке не може се сумњати. Њих су записали, као што смо рекли, лознички ђаци 1861. године, који су, свакако, потицали из саме Лознице или њене околине и који су у ове приповетке уносили свој матерњи језик записујући их онако како су их чули од својих старијих.

Како је данас нашој науци познат у важнијим особинама говор Тршића, Вуковог родног места¹, то ће поређење језичког материјала овиx приповедака са данашњим тршићким говором, у особинама које омогућају овакво компарирање, бити свакако корисно за упознавање развитка говора лозничке околине у току последњих сто година.

ТЕКСТ ПРИПОВЕДАКА

§ 2. Ове приповетке писало је седам руку од којих је једна непозната јер се записивач није ниједном потписао. Осталих шест записивача су се више пута потписивали дајући, готово сви, истовремено и друге за нас данас важне податке: када и где је настао рукопис одговарајуће приповетке. Износећи редом имена записивача, даћемо и скра-

¹ Уп. Берислав М. Николић, *Данашњи тршићки говор*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1958, књ. XXIII, 263—274 (скраћено: Б.Н., ЈФ XXIII).

ћенице по којима ће бити навођени примери у овом раду. Пагинација приповедака извршена је од један па надаље према редоследу који приповетке, односно свеске у које су оне записиване, имају у Вуковој оставштини. Наравно, и неисписане стране су узимане у обзир приликом обележавања страница у поменутиим свескама². Као што ће се видети, приповетке писане од једне исте руке не долазе једна за другом, већ се с њима срећемо на разним местима, странама, што ће се означити ниже поред имена записивача.³

- 1) *AM* — Алекса Милићевић: стр. 1—4, 7 (наслов), 87—89, 142—143, 147, 148 (наслов), 157, 158, 159—161.
- 2) *TB* — Томо Васић: стр. 5—6, 11—12, 23—25, 55—56, 59—61, 63—64, 67, 131—133.
- 3) *A* — Аноним: стр. 15—16, 27—33, 73—74, 105—112, 113—115, 127—129, 139—141, 163—165, 166—167, 168—169.
- 4) *MM* — Мијаило Марковић: стр. 19—20, 123—124, 135—137.
- 5) *MB* — Мелентије Бурић: стр. 21, 36—37, 38 (потпис), 39—40, 43—46, 75—77, 79—80, 83—84, 91—92, 95—99, 103, 117—121.
- 6) *SI* — Стеван Илић: стр. 47—50.
- 7) *MZ* — Мијат Зебић: стр. 51—53, 145—146, 149—151, 154—155.

Потписи записивача са осталим ближким подацима:

- 1) Алекса Милићевић,⁴ уче. IV. раз. Осн. Шк. Лозничке; у Лозници, 3. Марта, 1861. године — *AM* 158.⁵
- 2) Томо Васић, у Лозници 19. марта (1)861 — *TB* 25.⁶

² На ове приповетке указао ми је Боривоје Маринковић, књижевник из Београда, на чему му и овог пута топло захваљујем.

³ Поред руку самих записивача, среће се и једна рука која је понекад интервенсала мењајући или допуњајући текст приповедака. Такав је случај на стр. *TB* 56, 131, 132, 133, *AM* 157, *A* 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 74, 108, 109, *SI* 48, 49, 50, *MB* 40, *MZ* 145. Наравно, језичке одлике из кориговаоног текста нису узимане у обзир за анализу у овом раду.

⁴ Сем у одељку о графичности и правопису, примери из приповедака доносиће се у транслитерацији (а понекад и у транскрипцији). Од овога се изузимају примери написани са знаком ђ чија се гласовна вредност (скавска или јекавско-јекавска) не може са сигурношћу утврдити, па ће се зато поменути знак писати и у овом раду.

⁵ Овај потпис са наведеним подацима налази се на једном листу на коме није написан текст приповетке. Иначе *AM* се потписивао врло често без потпуних података: *AM* 3 (ученик, 10. фебруара 1861), 89, 143, 147, 157, 161.

⁶ Уп. на другим местима: Томо Васић 6, 64, 67, 133, Томо Васић учен. Ос. Ш. Лоз. 12, Томо Васић ученик 56, 61.

3) Мијаило Марковић, ученик IV разреда Основне Школе, у Лозници 3. Марта 1861. год. — ММ 20.⁷

4) Мелентије Ђурић, уч. IV. р. осн. Шк. Лоз., у Лозници 25-ог Марта 1861. године — МБ 121.⁸

5) Стеван Илић, уч. IV раз. осн. Шк. Лоз., у Лозници 2. Марта. 1861. год. — СИ 50.

6) Мијат Зебић, уч. IV разреда Основне Школе Лозничке, у Лозници 28. фебруара 1861 год. — МЗ 53.⁹

О ГРАФИЈИ И ПРАВОПИСУ

§ 3. Пре него што пређемо на изношење начина обележавања појединих гласова и гласовних комбинација у рукописима лозничких ђака из 1861. године, треба најпре дати одговор на питање: у којој се мери у поменуто време одразила, спонтано, мимо званичних прописа, Вукова реформа наше ћирилице на ученике у Лозници, односно на њихове учитеље? Од шест слова које је Вук унео у азбуку (*ћ, ђ, љ, њ, њ, ј*) у рукописима лозничких ђака срећемо само три: *ћ, ђ, њ*. Док прва два не представљају увек графеме, тј. слова са доследно диференцираном функцијом, дотле се трећи знак редовно употребљава за означавање само гласа *њ*.¹⁰ На пример:

а) *ћ = ћ*: *кућа* АМ 1, *кући* МЗ 146, *браћа* ТВ 60, *са браћомъ* МБ 118, *ићи* А 73, *ћући* СИ 47, *ћућиие* ММ 123 и сл.;

б) *ћ = ђ*: *ђроће* ТВ 11 (х 2), *доће* ТВ 11 (х 2), *изићем* ТВ 133, *наћешъ* А 72, *калућеръ* А 128, *најмлаћу кћеръ* МБ 99 и сл.;

в) *ћ = њ*: *ђоћу* АМ 1, *изиће* ТВ 23 (х 2), *доћемъ* ММ 123, *ђроће* А 31, МЗ 145 (х 2), *наћешъ* А 72, *анћели*¹¹ МЗ 52, *гвожће* МБ 37, 43, *калућера* А 127, *мећу* ногама СИ 47 и сл.;

⁷ Још два пута срећемо потпис ММ са пуним подацима: Мијаило Марковић, ученик IV разреда Основне, у Лозници 2. Марта 1861. године ММ 124, Мијаило Марковић у Лозници 11. фебруара 1861. године ММ 137.

⁸ Потписи МБ, са осталим подацима или без њих, долазе још на стр.: 38, 40, 46, 77, 80, 84, 99, 103.

⁹ Бележећи приповетке, поменути ученици чинили су и типичне ђачке грешке у писању. Нпр.: у шуму (шуму) МБ 142, обиче (обуче) МБ 160, спаваћу собо (собоу) МБ 160, сеће (сиће) А 128, накада (некада) ММ 135, изгесу (изнесу) МБ 99 и сл.

¹⁰ Једном се у рукопису А место редовног: *њна* 114, *њнови* 114 (х 5), *њнова* 114 (х 2), *њнове* 114, јавља и *ђнови* 114, где се, наравно, не може узети да је графија *ђ = њ*, већ да је А у једном тренутку глас *њ* акципирао као *ђ*.

¹¹ Једном налазимо и пример *ангели* МЗ 51 који је написан по изговору у црквеном језику.

г) *ћ* = *ћ*: *неће* (неће) А 30 (х 2), *оћемо* (хоћемо) А 32, *мислећи* (мислехи) А 111, *свеће* (свеће) А 114, *оћу* (хоћу м. хоће — 3. л. мн. през., в. § 51) ТВ 23 и сл.;¹²

д) *и* = *и*: *йенцерь* АМ 161, ММ 135, МЗ 149, *йенцерић* АМ 147 (х 2), *меић* ТВ 24, *ојак* ТВ 59, *мелайи* А 31, 32, *канцама* А 165, *оја* (хоја) СИ 48 (х 2), 49 (х 3), *маију* МБ 103 и сл.

§ 4. Сугласници *љ* и *њ* означавају се са *љ* и *њ*; или са *л* и *н* + јотован или нејотован самогласник. Нпр.:

1) *ља*, *ња*: а) *умеля* А 11, *не валя* ММ 19 (х 2), *меняи* ТВ 60, *йеченя* АМ 2, *комя* АМ 3, ТВ 11, МБ 36, *ганяи* А 110, *средня* МЗ 149 и сл.

б) *кона* АМ 2, *йечена* АМ 2, *йонаву* АМ 161 (као што се види, само код писара-ђака АМ);

2) *љо*, *њо*: а) *с њоме* ТВ 55, *с њомъ* А 113, *ш њоме* А 113, *у њоизи* А 29, *у њои* МБ 35, *саньо* А 105 и сл.;

б) *недело* А 105, *умело* А 112, *с номъ* А 115, 163, *ш номъ* А 167, *ш номе* А 166 (х 2), *са номъ* АМ 157 (х 2), *у ной* АМ 87, 88, ММ 135 и сл.;

3) *љу*, *њу*: а) *ключемъ* АМ 1, *землю* МЗ 145, *йошлю* А 15, *неделю* А 105, 110, *нюшии* МБ 94, *на коню* МБ 36, *у конюшница* МБ 37, *ню*¹³ А 29, 167, ММ 124 (х 2), МБ 21, МЗ 52; уп. једном *њу* А 166;

б) *землу* АМ 1, 3, *йошлу* А 15, *неделу* А 105 и сл.;

4) *љи*, *њи*: а) *гљиве* МЗ 154, *альине* ТВ 63 (х 6), А 113 (х 2), *альина* ТВ 60, 63, *закољи* МБ 98, *боли* МБ 75, *йо земљи* ТВ 6 (х 2), *у земљи* МБ 99, *с њима* ТВ 61, *с њима* МБ 35 (х 2), 36, *за њима* ТВ 24, *са њимъ* ТВ 63, *њиву* МЗ 153 (х 2), *књигу* А 73, *огњиише* ТВ 5, *бунџише* ТВ 64, *њивовъ* ТВ 11, *њи* (њих) А 15, 32 и сл.;

б) *заколи* АМ 159 (х 2), *боли* (комп.) А 109, *најболи* А 169, *алине*¹⁴ А 31, АМ 2 (х 2), 4, *ниву* АМ 147, *нима* АМ 1, *йредъ нимъ* А 109, *ш нимъ* А 167, *ш нима* А 168 и сл.;

5) *ље*, *ње*: а) (традиционалан начин, са јатом): *заколъ* ТВ 24, *йошлъ* ММ 136, *далъ* А 15, *йолъ* А 27, СИ 47, *нѣга*¹⁵ АМ 1, *нѣгов* ТВ 61, *вишнъ* АМ 159, *нѣн* ТВ 61, *нѣму* МБ 45 и сл.;

¹² Облик *ћоса* (човек коме не расте брада) долази често написан са *ћ*: *ћосо* (ном.) А 28 (х 2), 30 (х 4), 113, 139 (х 5), 140, 141 (х 4), *ћосе* (ген.) А 30, *ћоси* (дат.) А 28, 30, 139 (х 2), *ћосу* (ак.) А 27, 28 (х 2), 30, поред *ћоса* (ак.) А 140, затим *ћосо* (ном.) МБ 75 (х 13), 76 (х 2), 77 (х 3), *ћоси* (дат.) МБ 75 (х 2), 76 (х 2), *ћосу* (ак.) МБ 75. У примерима: *каћуя* (кад ћу ја) А 28, *сад ље* (сад ће) АМ 147, где у санџију долази до гласовних промена, грађија *ћ* стоји место гласа *ћ*.

¹³ Уп. контаминирано писање *њу* А 113.

¹⁴ Уп. и *алине* А 31, као и *алџине* ТВ 131.

¹⁵ Уп. контаминирано писање *нѣга* АМ 1.

б) *нега* АМ 1, *негова* А 111, *среднемъ* А 15 и сл.

На крају речи и слога *љ* и *њ* се означавају на следеће начине: *валѣда* МБ 75, *чешаль* МБ 36, 37, *ражань* МБ 76, *ѣань* МБ 96, *конь* ТВ 11, 12, 24, 61 (х 4), А 115 (х 2), МБ 36 (х 2), *конь* А 115, *огань* АМ 161, *огань* АМ 161 (х 2), поред *нећелна* мапка А 105.

У примерима са етимолошким *ѣ*, који се пишу са *лѣ*, *нѣ*, *ле*, *не*, с обзиром на мешање јекавизма и екавизма у овим приповеткама (в. § 10), није јасно да ли се ради о групама *ле*, *не* или о *ле*, *не*. Нпр.: *нѣдра* ТВ 132, 133, *колѣна* СИ 47, *лѣвшњика* ММ 19, *ѣодъ* лѣску МБ 83, *ѣодъ* лѣскомъ МБ 83 (х 2), *долѣ* МБ 84 и сл., — *лешњикъ* МБ 83, *лешникъ* АМ 157, *лешника* ММ 19, *лешнике* АМ 157, *леску* АМ 157, *колена* АМ 161, *доле* А 128 (х 2), 140, *неко* и сл. (в. нап. 40).

§ 5. Знак *ј* не долази у рукописима лозничких ђака (изузев *Ј-*). Сугласник *ј* означава се на више начина: знацима *і*, *и*, *ѣ*, а често се испушта у писању у међувокалском положају. Нпр.:

а) *ѣоіо* (појео) АМ 142, *сѣоіо* (стојао) АМ 142, *іоѣ* (зам.) АМ 147, ТВ 24 (х 2), МЗ 51, *іошѣъ* АМ 159, А 28, МБ 25, МЗ 149, *іошѣе* А 165, *седио* (радни прид.) АМ 159, *био* ТВ 5, 6, 11, 23, *лио* (вок. једн. им.) АМ 157, ТВ 63, 64, *ѣрионула* ТВ 5, *ракиоомъ* ММ 136 (х 2), 137, *ѣвоіоѣ* ТВ 55, *своіоѣ* МБ 77 (х 2) и сл.;

б) *девошка* АМ 1, ТВ 55, 56, СИ 49, *девошке* АМ 1, *девошко* МЗ 150, *наиболегъ* АМ 2, *немоѣше* А 109, *наисѣарнегъ* АМ 159, *амалию* ТВ 53, *аиде* А 127 (х 2), *у ньоѣзи* А 29, *оѣи* А 112, *оѣи* АМ 4, *моѣ* ТВ 64, *зайнѣиѣи* А 107, *ѣричеѣи* А 107, *не ѣнѣиѣи* А 107 и сл.;

в) *наѣѣше* МБ 36, *амалию* ТВ 56 (х 3), *рајска* МЗ 145, *случайно* МЗ 154, *девојка* ТВ 5, 55 (х 2), СИ 49, *сѣйна* СИ 47, 48, *аиде* А 127, *войска* ТВ 5, *краѣ* МБ 8, *ѣробай* ММ 19, *оѣи* АМ 1, *оѣи* А 15, *немоѣ* МБ 21, МЗ 52 и сл.;

г) *кашѣъ* АМ 161 (х 2), *некоѣ* (некоји) А 31 (х 2), *сѣиѣи* А 72, *своѣмъ* АМ 1, *коѣ* А 113, 114 (х 5), МБ 45 (х 2), *двоѣцу* А 141, МБ 79, *ѣроѣца* А 30 и сл.;

д) *Ј-* долази само у облику имена *Јово* МБ 39 (х 5).

§ 6. Као што смо видели, од слова карактеристичних углавном за Вукову ћирилицу у рукописима лозничких ђака из 1861. долазе само *ђ*, *ћ*, *ѣ*. Од традиционалних ћириличких слова овде се срећемо са знацима: *ѣ*, *е*, *ј*, *ю*, *і*, *ѣ*, *ы*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*. Нпр.:

1) Знак *ѣ* се употребљава:

а) у групама *лѣ*, *нѣ* (в. § 4, 5);

б) тамо где му је по етимологији место, само, наравно, недоследно (в. и § 4, 5): *дѣвоѣки* АМ 2, *дѣѣше* ТВ 24, СИ 47, 49, *сѣдне* ТВ 131, 133,

иѣна ТВ 23, мѣсѣио А 164, обѣсили ТВ 59, сѣди А 32, ѿбѣго МБ 77, бѣжимо МБ 119, ѿсѣћи МЗ 154, ѿсѣче СИ 49, зайѣваше ММ 20, цѣйаином ТВ 132 и сл., поред девошка и сл., деѣше и сл. (в. § 10), вейшарѣ МБ 83 (х 2), месѣа МБ 103, изведе МБ 99, изсѣи¹⁶ А 111—112 и сл. (в. остале примере и у § 10);

в) за означавање групе -је у примеру ѿерѣ МБ 83 (х 3), иѣрѣ (перје) АМ 157, поред ѿере А 157.¹⁷

2) Знак *є* се употребљава за означавање слога *је*, што је традиционална одлика. Износећи примере ове врсте, поделићемо их на две групе: у једној, случајеве са групом *самогласник + је* а у другој, примере са *је-*. Нпр.:

А. а) *ије*: *убиє* АМ 1, 142, ТВ 56, ММ 124, МБ 43, 97, *разбиє* А 113, *какиє* (каки је) АМ 4, *доведиє* (доведи је) ТВ 55, *ракиє* А 73, *умиє* (*се*) ТВ 24, *меаициє* ТВ 24, *ѿокриє* МЗ 51 (х 2), *ниє* ТВ 11, А 16 и сл., поред *чаршиє* ТВ 5, *умиє* (*се*) ТВ 24, *кирициє* А 109, *убиє* А 141, *ниє* АМ 157, ТВ 11, А 71 и сл.;

б) *ује*: *омилує* ТВ 24 (х 2), *ѿокуйує* ТВ 131, *не оишскує* МБ 120, (*не*) *чує* А 29, МБ 91, 95, *гує* А 107, *уєде* МБ 21, *скує* МБ 43 (х 3) и сл.;

в) *оје*: *моє* ММ 123, *ѿвоє* ММ 123, *ѿоєо* МБ 83 (х 2), *ѿоєде* МБ 83 и сл.;

г) *аје*: *снає* ТВ 24, *заєдно* МБ 44 и сл.

Б. *еданъ* МЗ 145, 154, *една* МБ 21, *едну* МБ 21 (х 2), *едва* МБ 21, *едемъ* МЗ 53, *езера* ТВ 24, *є* (глаго.) ТВ 63, ММ 19, 123, *есѣше* МЗ 52 и сл.

Именица *есѣай* (тур. *esrar*, 'роба', 'одећа') долази написана са *є-*: *есѣайъ* МБ 91 (х 2), *са есѣайомъ* МБ 91. Наравно, иницијално *ј-* се овде могло развити у позицији сантхија.

3) Знак *я* означава *ја*: *я* (зам.) МБ 21, 91, *ядна* МЗ 52, *ярица* МБ 35 (х 2), 36, *ячи* МБ 44, 45, *валяйъ* МБ 40, *ѿвоя* МЗ 52, *Міяило* ММ 20, 124, 137, *два ѿросяка* МЗ 51 и сл. (уп. поменуто обележавање *ѣа*, *ѣа* са *ля*, *ня* у § 4,1).¹⁸

¹⁶ Графија показује да ову форму треба читати *изјесѣи* (в. даље). Облик *изведе* МБ 99, према графији, требало би екваски читати (уп. о овом глаголу рад Б. Миловановића: *О облику једног глагола у екваском изговору*. — Наш језик, Београд, 1955, н. с., књ. VI, св. 7—10, 225—236).

¹⁷ У примеру *алинѣ* (ак. мн.) ТВ 131, 132, *алинѣ* (ном. мн.) АМ 4, поред *алине*, *алине* (§ 4, 4), -ѣ означава, наравно, -е.

¹⁸ Уп. и писање по изузетку: *до ѿојса* (појаса) АМ 143, *ѿојадѣија* АМ 147 у рукопису АМ, где би знак *я* у наведеним примерима имао вредност *а*. Ради се, наравно, о несналажењу у графији писара АМ а не о некој специјалној графичкој одлици (уп. исто и у примерима такође код АМ: *свиѿо кашика* (ген. мн.) 157, *чаршиѿу* 160, поред *чаршию* 160, 161). Уп. код других писара-ђака: *ѿојсѣ* МЗ 52, *ѿојса* А 29, *ѿојадѣија* А 165, *чаршию* А 15 (х 2).

4) Графија *ю* означава *ју*: *юнак* ТВ 60, *уюйру* МЗ 150, *засвираю* ММ 124, *кою* МЗ 51, *йойадио* АМ 147, *авлио* ТВ 67, *змію* А 141, *убію* А 164 (х 2), *йуйуюћи* ММ 35 и сл. (уп. поменуто обележавање *љу*, *њу* са *лю*, *ню* у § 4, 3).

5) Што се графија *і*, *й* тиче, видели смо да оне означавају сугласник *ј* (§ 5). Овде ћемо указати на још неке њихове вредности:

а) Графијом *і* обележава се *и* пред самогласницима мада недоследно: *біо* АМ 1, 87, 88, МЗ 145, ММ 19, 123, *одвіо* АМ 7, *усніо* ТВ 59, *говоріо* ММ 123, *уйлашіо* МБ 36, *њиова* МБ 95 и сл., поред *оїшлио* АМ 147, *радіо* А 29, *мисліо* А 106, *њиовой* МБ 96 (х 2) и сл. (о обележавању група *іје*, *іја*, *іју* в. примере овде под 2, 3, 4).¹⁹

б) Групе *-ји*, *(-)ји*, *-иј* означавају се на следеће начине:

— *наисїарїй* (најстарији) АМ 2, МБ 95 (х 2), 96, *сїарїй* (старији) МБ 118, *у ораний* (у оранији ,у котлу') МБ 121, *на авлїй* (на авлији) МЗ 154, *на шїой синїй* (синији) МЗ 149, поред *у авлї* (у авлији) А 110, *наисїари* (најстарији) А 27, 166, АМ 148.²⁰

— *кої* (који) АМ 2, 4, 161, *йой* (поји ,пева') ТВ 61 (х 3), *сїої* (стоји) А 114, 139, *двоїца* (двојица) А 28, 141, *мої* (мојих) *новаца* МБ 91, поред *кои* АМ 88, А 113, 141, *йои* (,пева') ТВ 59 (х 2) и сл. (в. § 5 г); заменичке енклитике *их*, *им* долазе у формама *ји*, *јим*, поред *и*, *им*, и пишу се на следећи начин: како ћу *їй* намѣстити МБ 96, упита *їй* МБ 95, отацъ *їй* пусти МБ 95, не би ли *їй* гледао МБ 96, па *їй* огули МБ 99 и сл., — што су *їйм* репови изчупати А 169, поред: да *и* спрже А 114, она *и* одведе А 169, да *и* тражи А 166, — она *им* рекне А 169, она *имъ* каже ММ 20, 123—124, рекне *имъ* А 32, МБ 79 и сл.

— 2. једн. императ.: *сакрїй* МЗ 145, *їїй* МБ 117, *їокрїй* МЗ 51, поред *їригри* А 108, *сали* МБ 98, *уби* МБ 120.²¹

Придеви са некадашњим завршетком *-џи*, *-џа*, *-џе* бележе се на следећи начин: *божїя* ми (вера — А. М.) МБ 84, *два божїя анїела* МЗ

¹⁹ Уп. писање *і* и у примерима: *ацїица* ТВ 24, *оїїде* А 166, *начїи* ТВ 56, *оїї кїиуой* (откину јој) А 168. Уп. и *задоцнїо* А 29.

²⁰ Уп. и писање: *свакїи* А 31, *свакїй* МБ 46, 92, *наїмлаїїй* МБ 95, 96, *наїмлаїїи* МБ 96, *ячїй* МБ 45, *некїй* А 71 (х 2), *мрїївїй* ТВ 59, *царскїй* МБ 91 и сл., поред *наїмлаїи* ТВ 11, 59, *їреїи* СИ 47, *ячи* МБ 44, 45 и сл., затим *їоїуїжїй се* (3. једн. вор.) А 72, *їерїй* (вок. једн.) МБ 21, *кїерїй* (вок. једн.) МБ 21, поред *їери* (вок. једн.) МБ 21 (х 3) и сл.

²¹ Уп. *снаїй* (снаји, дат. једн.) МЗ 51, затим *наїїе* (наије) А 28, 140, *наїїу* МЗ 153, *даїїдемъ* (да идем) А 139, поред *наїїе* А 31, као и *болїй є* (бољи је) МБ 75, поред *болїи є* МБ 75.

51, *зечій реій* МБ 92, *зечіє реіове* МБ 91 (х 2), *козо јигериау* АМ 160.²² Иако се фонетска вредност завршетака оваквих примера у нашим старијим споменицима не може увек потпуно утврдити због дублетног њиховог изговора који постоји и у нашем савременом књижевном језику (*дечји*, *дечји*), ипак у већини наведених примера грађија показује да се ради о изговору *-иј-*.

6) Грађију *ы* срећемо најчешће у примерима који се пишу по традицији с овим словом, мада недоследно: *было* АМ 142, *быле* ТВ 55, *быо* А 71, *сынъ* ТВ 23 (х 2), МЗ 52 (х 2), *сына* ТВ 5, 11 (х 2), А 27 и сл., поред *синъ* МЗ 51, *сина* А 27, *было* АМ 142, МБ 35 *біо* (в. овде под 5) и сл. Поред тога, *ы* се често пише м. *и* и у слогу *-чи(-)* у примерима: *бацыйи* МБ 76, *бацы* (2. једн. аор.) АМ 2, ТВ 24, *завуцы се* ММ 124, *йрговыцы* (ном. мн.) ММ 19, лок. једн.: у *водетары* СИ 49, *йо гузары* АМ 160, у *Лознацы* СИ 50, МБ 40, 46, ММ 20, 124, 137, у *коношнары* МБ 37, поред *барыйи* ТВ 64, *бары* АМ 3, ТВ 5, 6, 55, 67, 133, у *гузары* АМ 147 и сл.²³

7) Знак *щ* (= *шч*) врло ретко се употребљава: *ащитица* ТВ 24, поред *ашчибашу* А 111, *башчу* ТВ 60, А 27, 28, 30,²⁴ *йашчадъ* А 168 и сл. Група *шш* се бележи редовно тако: *шшйайъ* АМ 1 (х 3), 3, 4, ТВ 24, *йршшје* МБ 43, *башшје* ТВ 59, *башшју* АМ 88, *скупшшшяку* МЗ 155 (х 2), *огньшшшје*, *буншшшје*, *іошшје*, *іошшъ* (в. §§ 4, 5).

8) Из досадашњег излагања углавном се могла видети употреба *ъ* и *ь*. Док се оба знака пишу на крају речи иза сугласника али недоследно и без икакве правописне функције, дотле *ь* има понекад и ортографски карактер, нарочито у комбинованом обележавању неких сугласника за које нису постојали посебни знаци у рукописима лозничких ћака (нпр. *љ*, *њ* — в. § 4). Недоследно писање *ъ* и *ь* уп. у примерима: *за нимъ* АМ 159, *йоіуъз* ТВ 5, *ручакъ* ТВ 5, *шашоръ* ТВ 6, *целайъ* А 31, *ошайъ* ММ 135, *брайъ* А 107, *царъ* А 107, *сандукъ* МБ 21 и сл., затим *кадъ* СИ 50, *междъ* СИ 49, 50, поред: *ручак* ТВ 5, *цар* ТВ 56, *шашор* ТВ 6, *свей* ТВ 59 и сл.

§ 7. Самогласно *р* означава се редовно грађијом *р* тако да не постоји разлика у бележењу сугласничког и вокалног *р*. Нпр.: *йрва* АМ 1,

²² Збирна именица од облика *бисер* гласи *бисеріе* ТВ 55, где се свакако ради о изговору *-је*.

²³ Сличне примере лок. јединице (написане са *-ы*) уп. нпр. у рукопису Јована Рајића у другој половини XVIII века (А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*. — Нови Сад (Матица српска), 1964, 24).

²⁴ Уп. примере: у *шй башчи* МЗ 51, у *башчу* МЗ 51 (х 2), где имамо непотпуно фонетско писање.

Србиња МБ 103, крџу МЗ 51, крвџа А 31, брдо А 71, дрво А 71, смрди ММ 19, црну вуну МБ 21, рвали (се) МБ 45, њорвемо (се) МБ 44, 45 (х 2), њорвџу (се) МБ 44, 45 (х 2) и сл.²⁶

Облик радног придева *умро*, који је у Вуковом језику тросложан,²⁶ у рукописима лозничких ђака долази написан са *р*: *умро* ТВ 61, 64, МЗ 150.

§ 8. Што се тиче правописних одлика ових приповедака, изнећемо карактеристичне примере у којима долазе у непосредни контакт сугласници различите природе, при чему се, наравно, јављају и одговарајуће гласовне промене. Природно је очекивати да се све овакве промене неће одразити доследно на плану правописа у овим рукописима, већ да ће поред фонетског бити заступљено тзв. „етимолошко“ писање. Примере ћемо поделити у три групе.

А. Веза њрефикса и основне речи

- бк*: а) *обклади (се)* МБ 36;
дд: а) *оддџлимџ* А 71;²⁷
дк: а) *изодкида* АМ 1, *одкине* МЗ 149, *одџ кинуџи* МЗ 149, *одкуда* ТВ 5, *одкудџ* МЗ 52;
 б) *оџкудџ* А 169, МЗ 52, *оџкинешџ* МЗ 149;
дџ: а) *одџраџе* ТВ 64. па му (он — А. М.) *одџаше* поясева АМ 1;
 б) *оџџлеџиваџи* А 107;
дс: а) *надсвира* МБ 36 (х 2), *одсече* МБ 99, 120, *одсеко* МБ 99;
 б) *осџава* ТВ 23, *осече* АМ 159, *осџче* А 141;

²⁶ Једном се среће *џрџи* (ном. једн. м. р.) ТВ 11, поред *џрџи* (ном. једн.) ТВ 11, као и *џо ер'у* (лок. једн.) МБ 83. У другом случају може се радити о остатку традиционалног бележења самогласног *р* мада је, с обзиром на претходне примере, вероватније да је апостроф употребљен зато да се ова реч не би читала једносложно. У примеру *ерџ* (врх) АМ 159, 160 (х 2), МБ 76, џ не означава самогласно *р*, већ се пише у овом положају по општем правилу писања овога знака иза сугласника на крају речи (уп. *ерџ* у § 16).

²⁶ Уп. Милка Ивић, *Једно џоређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1957, књ. I, 118. И други старији писци знају за самогласно *р* у овом и сличним примерима (уп. нпр. код Ј. Рајића: А. Младеновић, *О народном јез. Ј. Рајића*, 30).

²⁷ У следећим примерима пише се *дд*: *оддавенџ* А 110, *оддавде* А 106, 112, *оддакле* А 32, *одаџле* А 164 (х 2), *одџ даџле* А 29, поред *одавде* А 110. Ради се, наравно, о кривом етимологизирању, тј. о психолошком издвајању префикса *од-* (уп. *одавде* < *од* + *овде*; *одакле* < *одкџле*; *одаџле* < *одџџле*).

- дй*: б) *ошуда* А 110 (форму *одудъ* в. у § 14; в. и § 23 к);²⁸
- зк*: а) *изкојане* ТВ 24, *изкојале* МБ 96, *изкујити* МБ 35, *изкачу* МБ 37;
 б) *искојаю* ТВ 24, *искоја* АМ 159, *искојала* ТВ 56, МБ 36;
- зљ*: а) *разлюти* (се) АМ 160;
- зй*: а) *изйричо* АМ 89, *изйричао* МБ 38, 40, 46, 80, 84, *изйричо* ТВ 6, ММ 124, *изйлюе* МБ 99, *изйече* МБ 76, *изйече* МБ 76, *изйеко* МБ 76, *разйори* ТВ 6;
 б) *расйори* АМ 87, 88, *исйроси* (се) АМ 142, *исйрегне* (се) АМ 142, *исйричо* ТВ 12, 25, *исйричао* ТВ 56, 64, 133, *исйадне* А 29, *исйусте* А 127;
- зс*: а) *изсечу* А 31, *изсече* МБ 118 (х 2), 119 (х 3), *изслужити* МБ 117, *изслужи* МБ 117, *изслужимо* МБ 117;²⁹
- зйй*: а) *изййрчи* АМ 2, МБ 120, *разййолъна* МБ 35, *изйймару* МБ 117;
 б) *исййрчи* АМ 4 (х 2), *исййрче* ММ 123, *усййреба* А 108, *исййуче* ММ 20, *исййера* МЗ 154;
- зц*: а) *разцейи* МБ 36, 45, *разцейимо* МБ 36, *изцрййайти* МБ 117;
 б) *исцейамо* МБ 36, затим *ицъйо* (исцепао) А 105;
- зч*: а) *изчуйай* ТВ 12, *изчуйа* ТВ 12, МБ 36, 37, 45, *изчуйао* МБ 46, *изчуйайти* (тр. придев) А 169;
- сг*: а) *сгази* А 115, *сггледаю* (се) МБ 36, *сгойшови* МБ 44, *сгойшовити* МБ 44;
 б) *згрешили* АМ 143, *згойшови* ТВ 5, МБ 45, *згойшовио* МБ 45, *озго* МБ 84, *одозго* МБ 120.

Б. Веза основе и суфикса

- бс*: а) *зесити* ММ 124;
- гч*: а) *другче* А 113;
- дк*: а) *йрийоведка* ТВ 5, 11, 23, А 71, ММ 19, МБ 35, МЗ 51 итд., *йрийовѣдка* А 27, 105, 113, 127, 139, 163, *сладку* 114 (х 2);
- дц*: б) *срце* ТВ 56, *срца* МБ 84;

²⁸ И „етимолошко“ (психолошко) и фонетско писање имамо у примеру *одйиде* А 108. Уп. и пример *одиде* А 108, 112 са преузетим префиксом *од-* из других облика (уп. § 23 к).

²⁹ Уп. у примеру *разсмисли* МБ 91, такође криво етимологизирање. Слична је ситуација и у примеру *озйрагъ* МБ 96, поред *осйрагъ* АМ 159 (по угледу свакако на случајеве типа *озго* — в. овде под *сг*).

- жск*: б) *мушко* АМ 159, А 115 (х 2), *мушке* А 113, *иешка* ТВ 55;
зк: а) *кавазку собу* А 72 (уп. *кавазъ* А 74, тур. *kavas* 'стражар');
сѣл: б) *расло* ММ 135, *нарасла* ТВ 55;
сѣн: а) *болесѣна* ММ 19 (х 4), *болесѣну* ММ 19, *милосѣника* ММ 20;
 б) *ѣакосна* МЗ 51;
ѣб: б) *свадбу* ММ 124;³⁰
ѣц: а) *оѣца* МБ 35, МЗ 150, АМ 160 (х 2), А 30, 113, *оѣцу* МБ 36, 45, МЗ 151, 153, А 27, 29, 106 (х 2), 113, *свѣѣцемъ* МБ 103;
 б) *оцу* ТВ 131 (х 2), 132 (х 2), АМ 88, *свѣца* АМ 160;
ѣћ: б) (облици футура) 1. једн.: *убићу* МБ 76, ТВ 56, *даћу* А 16, 73, 165, *ѣоубићу* ТВ 5, 6 (х 2), *казаћу* ТВ 61 и сл., — 2. једн.: *казаћешъ* МБ 39, *каѣћешъ се* МБ 119 (х 2), — 3. једн.: *викаће* МБ 39, *надуваће* СИ 50, *каѣће се* АМ 88 (х 2), — 1. мн.: *ѣлаѣићемо* МБ 39, *даћемо* МБ 76, — 3. мн.: *учи-тиће* А 30.

В. Веза двеју речи

- дк*: а) *ѣод кацу* МБ 75;
дс: а) *кадсѣти* (кад си ти) ТВ 60, *кадсу* (кад су) А 107, *од саблъ* А 33;
дѣ: а) *одъ ѣрешнѣ* МБ 76;
 б) *каѣти* (кад ти) А 108, затим *оѣъ ѣебе* А 71;
дћ: а) *сад ћу* А 165;
 б) *саћу* (сад ћу) ТВ 133, А 109, *саћешъ* (сад ћеш) ТВ 133, *каће* (кад ће) А 28, *каћуя* (кад ћу ја) А 28, *кућешъ* АМ 1;
зк: а) *изъ каце* МБ 75;
знъ: а) *уз ню* ТВ 56, *изъ кѣ* МБ 75;
зч: а) *изчарѣше* (из чарѣше) ТВ 5, *уз чобане* А 31;
сб: а) *с брда* А 114 (х 2), *сѣ бабомъ* МБ 118;
 б) *з брда* А 106;
сд: а) *с дрвѣѣа* А 169;
сѣ: а) *с ѣоме, с ѣомъ, с номъ, с ѣима, сѣ ѣима* (в. § 4, 2, 4);
 б) *ш ѣоме, ш номъ, ш номе, ш ѣмъ, ш ѣима* (в. § 4, 2, 4);
сч: а) *с чобанима* А 32;
шс: а) *каѣћешъ се* МБ 119 (х 2);
 б) *каѣесе* (кајаћеш се) А 166.

³⁰ Уп. контаминирано писање: *ѣросѣѣба* АМ 1.

Пример *єдан ѿуѣъ* МБ 39, *єданѿуѣъ* МБ 21 пише се само тако.

На граници двеју речи долази понекад и до регистровања следеће гласовне промене (-а о- > о-): *ѿа онд окрене* МЗ 154.

Сугласник *j-* у енклитици *јој* најчешће се пише између самогласника у сантхију: даде *іоѿ* МБ 21 (х 3), па *іоѿ* рекне МБ 21 (х 3), рекне *іоѿ* МБ 21, мати *іоѿ* ТВ 11, 67, извади *іоѿ* ТВ 56, те *іоѿ* А 113, МЗ 53, баци *іоѿ* АМ 160, поред *оѿѣкинуоѿ* (откину јој) А 168, *рекнуоѿ* (рекну јој) А 168, оне *оѿ* рекну А 168, 169 (о испуштању *-j* у овој енклитици в. § 22).

Уп. и: *иоѿѣъ* (и јошт) А 4, као и писање: *оѿіоє* (он јој је) ТВ 63.

§ 9. У примерима: *со'* (имен.) МБ 36 (х 2), око *ѿо'* ноѿи МБ 39, *ѿоно'* (понео) МБ 91 налазимо код писара-ђака МБ употребу апострофа. Ови примери би сугерирали ортографску вредност апострофа, тј. означавање специфичнијег, дужег, изговора *-о*, мада се апостроф код њега не среће само у поменутим примерима већ се понекад пише тамо где бисмо очекивали знак за некадашњи полугласник: *с'мрѿи* МБ 75, *с'мрѿѿѿи* МБ 75, *над'вучу* МБ 43, поред *надвуче* МБ 43, затим *од' мене* МБ 43 и сл.³¹

ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ

Самогласници

§ 10. У разматрању проблематике везане за рефлексе старогата треба истаћи да у овом погледу рукописи лозничких ђака из 1861. пружају врло недоследан материјал. Заправо, као што ћемо видети, мешају се не само у различитим већ и у истим примерима ијекавско-јекавски рефлeksi са екавским, што је, уосталом, једна од основних одлика данашњег говора лозничке околине, тршићког.³² Изнећемо примере ове врсте узимајући за јекавски рефлекс у обзир, наравно, случајеве који и графички показују извршено јекавско јотовање.

1) *ијекавски рефлекс сѿарога јѿѿѿа*

дијеѿѿе (ном. — вок. једн.) А 30, АМ 142, МБ 36, *ѿар слијеј* А 27, *до-нијеѿѿи* (у ориг. грешком *донѿѿѿе*) А 27, *однијеѿѿи* А 140, *ѿросѿѿрије*

³¹ За први случај уп. *дѿнѿ*, *ѿѿѿ* и сл. данас у тршићком говору са дугим *-о*, а контраховање ових група в. у § 12; у другом случају ради се о традиционалној ортографској одлици (уп. само у рукопису Ј. Рајића: А. Младеновић, *О народном јез. Ј. Рајића*, 41 нап. 117).

³² Уп. Б. Н., ЈФ XXIII, 265—266 и констатацију: „данашњи тршићки говор представља слободну мешавину јекавизма и екавизма“ (стр. 263).

А 164, одсијече А 166, нумијем (не умијем — в. § 13), *ѝрије* (прил.) ТВ 64, А 114.³³

2) *јекавски рефлекс сѝараго јайша*

ђевојку МЗ 150, СИ 50, *ђеѝеѝу* А 140, ТВ 56, *ђеца* ТВ 55 (х 2), 66, *ђеце* ТВ 55 (х 2), *ђеци* ТВ 55, *ђед* АМ 14, *неђелна мајка* А 105, *међед* МЗ 149, 150 (х 5), 154, МБ 83 (х 13), 84 (х 6), СИ 49, 50, АМ 157 (х 4), *међеда* МБ 83 (х 2), СИ 49, 50 (х 2), А 31, АМ 157, *међеда* МЗ 150, МБ 83, *међо* (вок. једн. хип.) СИ 49, *виђе* (2. једн. аор.) АМ 161, *виђо* (1. једн. аор. — в. § 53) АМ 161, *зађеде* (3. једн. аор.) МЗ 53, *ђе* (прил.) МЗ 53, 145, 155, МБ 75 (х 3), 117, 118 (х 2), СИ 50, А 29, 106, 111, 163 (х 2), 166, *ћера* МЗ 76.³⁴

Остали случајеви ове врсте налазе се написани са *ђ*, због чега није могуће поуздано утврдити њихов изговор;³⁵ графија *е = је* на месту некадашњег јата долази само у примеру *изесѝи* (в. § 6, 1).³⁶

Велики је број примера написаних са *е* какав је, наравно, и њихов изговор. Нпр.:

1) *лејог цвећа* ТВ 60, *леје девојке* ТВ 132, *леј младић* АМ 1, *лејо* АМ 4, А 32, МБ 37, *брада му бела* МБ 44, *не смеи* МБ 92, МЗ 149 (х 2), *деѝе* (ном. — ак. једн.) АМ 87, 142 (х 2), 157, 161, ТВ 24, ММ 135 (х 2), МЗ 153 (х 5), *време* АМ 157, А 111, МЗ 153, *јевца* АМ 157, *цвеѝ* МЗ 149, *свећа* МЗ 103, *свеће* ТВ 55, А 114, *свећу* АМ 16 (х 2), 161, ТВ 55, А 107 (х 2), *млеко* А 165, *чашу млека* АМ 159, *свеѝ* ТВ 59, 60, А 112, *свеѝа* А 111, МЗ 53, *јо свеѝу* МБ 25, 43, *ѝре* (прил.) ТВ 23, МБ 37, 119 (х 3), *најѝре* ТВ 24, *мењаѝи* ТВ 60, *две сесѝре* ТВ 55, *две буве* МБ 75, *две каѝи* МБ 75, *слеј сѝарац* МБ 35, *донейѝи* МБ 76, 92, *донели* А 32 (х 2), *јонейѝи* МБ 83, АМ 157, *однейѝи* МБ 83, 119 и сл.

2) *девојка* АМ 1, 2, 4, (х 3), 147, 160, ТВ 5, 55 (х 3) итд., *девојке* АМ 1, МЗ 145, *девојки* АМ 89, ТВ 56 (х 3), МБ 97, МЗ 150, *девојку* АМ 160, ТВ 5, 24, 55 итд., МЗ 145 (х 2), *деца* ММ 123, *деце* МЗ 153, *деѝеѝа* МЗ 155, *деѝеѝу* ТВ 24, *медведа* ТВ 131, 132 (х 2), 133, *човек* ММ 19 (х 4), 20 итд., МБ 44, *човеком* А 165, *човече* ММ 19 (х 3), *недељу* А 105, 110, *недељу* А 105, *оденула* МЗ 52, *ѝерај* МБ 84, *јоѝера* АМ

³³ Уп. сличне примере и у данашњем тршићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 266).

³⁴ Сличне примере помиње и Б. Николић за данашњи говор у Тршићу (ЈФ XXIII, 265). Према савременом тршићком *како гођ* (на истом месту), уп. *ѝигогод* МБ 75, *когод* А 27.

³⁵ Уп. излагање о графици јат (§ 6,1).

³⁶ Према данашњем тршићком облику прилога *ѝдиље*, *ѝдиљен* и *ѝдслен* (Б. Н., ЈФ XXIII, 266, 273), у рукописима лозничких ђака ови примери долазе у формама: *јосле* ТВ 61, А 109, МБ 35, 37 (х 2), *најослејку* МБ 37.

157, *најшера* АМ 160 (х 2), *исшера* ТВ 64, где А 166, *де* (где) МЗ 153 и сл.³⁷

Од изнесених примера у икавској форми налазимо: *дивојка* АМ 160, *дивојко* АМ 160, и то код истог писара-ђака (АМ) који има, како смо видели горе, много чешће ову реч са екавизмом.³⁸ Неколико пута налазимо и прилошку форму *гди* АМ 160, ТВ 55, А 115, 140, 141, 166, *гди е* (гди је) А 28, 127, *ди* АМ 147, 159, ТВ 60, поред помињаних облика *ђе*, *где*, *де*.³⁹ Прилози *овде*, *онде* не долазе у форми са -*ђ*-: *овде* А 108, 128, *онде* АМ 7, 159, ТВ 60, А 109, МБ 37, 99 (х 2), 120, поред *онди* АМ 159, *онди е* (онди је) АМ 159.⁴⁰

Поред до сада изнесених примера, поменућемо посебно овде и случајеве са *и* место старог јата, било морфолошког било фонетског порекла. Нпр.:

а) *видићи* АМ 88, А 73, МБ 79, 95, 97, 103, 118, *видио* А 33 (х 3), МЗ 153, *видијо* ТВ 132, МЗ 145 (х 2), *видили* АМ 161, А 32, 109, 110, *видиле* МБ 46, — *живили* МЗ 153, *живило* ТВ 24, *живио* МБ 103, — *лгйићи* МБ 84, *одлгйише* МБ 83, — *смрдила* МБ 21, — *ожедмила* ТВ 55, — *шрйила* А 167, — *желили* ММ 135, — *мрзила* МБ 21, — *седила* МБ 118, *сјдили* МБ 75, *седијо* АМ 159, — *завидила* ТВ 24, — *смио* А 165, — *дошио* А 31, 112, 167, — *одшио* А 27 и сл., поред примера са -*е*-: *видео* А 128, — *йонео* МБ 37, — *волео* ТВ 24;⁴¹

³⁷ Уп. екавске форме и за дуго и за кратко јат у данашњем говору Тршића (Б. Н., ЈФ XXIII, 265, 266).

³⁸ Б. Николић не помиње овакав пример за данашњи тршићки говор. Иначе, као што је познато, икавизам овога типа познат је говорима западне Србије (уп. Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1955—1956, књ. XXI, 108).

³⁹ Данас у Тршићу по Б. Николићу једино је у употреби *ђе* (ЈФ XXIII, 265).

⁴⁰ Облици ових прилога са -*е* у употреби су данас у тршићком говору, а са -*еј*-и у Поцерини (Б. Н., ЈФ XXIII, 265; М. Московљевић, *Акцентни поцерског говора*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1927—1928, књ. VII, св. 1—2, 59 — скраћено: М. М., ЈФ VII). Напоменућемо овде да форме са *нђ*- долазе написане редовно са *не*-, што показује свакако екавски изговор одговарајућих примера какав је случај и у данашњем тршићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 265): *неки* АМ 87, 88, 157, А 72, *нека* А 106, *неко* А 111, МБ 35, *неке* А 31, *неког* А 109, *неколико* ТВ 11 (х 2), *нешто* АМ 157, А 105, МБ 91 и сл.

⁴¹ Уп. овакве облике са *и* (чешће) и *е* (ретко) у данашњем тршићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 264). Облик *смео* чује се у форми *смио* данас у Тршићу (на истом месту). Уп. и *йишијайи* МБ 97 са -*а*- а не, евентуално, са -*и*- какве се форме од глагола VIII врсте срећу данас у народним говорима, као и у језику старих писаца (уп. *йишијији*, *звигдији*, *шумијији*, *йрећујији* у војвођанским говорима, односно у језику З. Орфелина и Д. Обрадовића: И. Поповић, Гласник Српске академије наука, Београд, 1949, књ. I, св. 3, 485; А. Младеновић, *Прилог ироучавању Ор-*

б) дат. — лок. једн. им. и зам., INSTR. једн., ген., дат., INSTR. и лок. мн. зам.: *жени* АМ 143, ТВ 5, 56, *баби* А 110, *на вајри* МБ 37, *себи* АМ 88, 157, А 74, *шеби* ТВ 64 (х 2), 131, 132, А 168, *мени* А 74, 128, 168, МЗ 149, *у себи* АМ 1, А 27 и сл., — са *шим* човеком АМ 161, *јред овим* МБ 103, — *они* цареви синова ТВ 61, код *они* чобана А 31, — *онима* људима А 113, — *са онима* А 115, — по *оним* орасима АМ 142 и сл.;⁴³

в) компаратив и суперлатив: *сјарија* ТВ 59, *сјаријег* ТВ 5, *сјаријој* МЗ 149, *најсјарија* МЗ 149, *најсрејнија* МЗ 151 и сл.;⁴³

г) у следећим глаголима ђј > иј: *угријали* АМ 161, *угрије* АМ 161, *огријати* АМ 161, *огрије* (се) АМ 161, *иририје* А 108, *ирири* (2. једн. императ. — в. § 6, 5), *додија* (3. једн. аор.) А 71, поред екавских форми глагола *грејати* код МБ: *огреје се* 35, *огрејемо* 36, *угреје* 75, 118, *греје* 118, 119, *грејала* 118;⁴⁴

д) *бијаше* (3. једн. имперф.) СИ 48, *обилежсе* (3. мн. през.) АМ 142;⁴⁵

ђ) *нисам* АМ 147 (х 2), 157, 160, МБ 45 (х 2), МЗ 52, *нис* АМ 157, *није* АМ 4, 142, 157, ТВ 11, А 16, ММ 19, МБ 35, *нисмо* МБ 98, *нисте* А 32, *нису* АМ 157 (х 2), А 37, 72, ММ 135, МЗ 153 и сл.⁴⁶

е) Што се тиче префикса *јре-* и *јри-*, у рукописима лозничких ђака региструје се како њихово чување тако и њихово међусобно мењање. Нпр.:

— *јреведи* МБ 118, *јрескочи* АМ 159, *јребивати* АМ 148, *јрејвори* (се) ТВ 5, МБ 120, *јрекрсио* МБ 44, *јрејоручи* АМ 159, *јревари* МБ 77, *јримакне* (се) МБ 35, *јринесу* А 31, *јријали* А 112, *јрисјане* А 113, *јријисне* АМ 147 (х 2), *јријисла* АМ 147 (х 2), *јријоведка* (в. § 8 Б), *јријоведали* СИ 47, *јријоведа* МЗ 150;

— *јри-* м. *јре-*: *јриноћи* (2. једн. аор.) А 73, *јријвори* (се) (3. једн. аор.) А 128, 140;

— *јре-* м. *јри-*: 2. једн. императ.: *јресјави* МБ 21 (х 2), *јрејали* МБ 37, 3. једн. аор.: *јресјави* МБ 21 (х 2), *јрелеји* (се) МБ 99, *јре-*

фелиновог језика. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1960, књ. III, 155 — у књизи *О нар. јез. Ј. Рајића* на стр. 60. нап. 193. грешком стоји *шутитији*; — *Графијска и језичка исцртавања рукописца Досијеја Обрадовића*. — Ковчежић, Београд, 1961, књ. IV, 149).

⁴³ Исто је, наравно, данас и у Тршићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 264).

⁴⁴ Уп. исто данас у Тршићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 264).

⁴⁵ Облици глагола *сејати*, *вејати*, *смејати* се не долазе у овим приповеткама. Уп. редовни јкавски изговор оваквих глагола, осим форме *сејати* која се може чути и екавски (Б. Н., ЈФ XXIII, 264).

⁴⁶ Уп. *бијаше*, *билежити* данас у Тршићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 264).

⁴⁷ Уп. исто у данашњем тршићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 264).

иисне (3. једн. през.) МБ 96. Док се мешање *йре-* и *йри-* у корист другог префикса огледа у језику више писара-ђака, дотле се мешање ових префикса у корист *йре-* среће само у језику МБ. У данашњем тршићком говору позната је и једна и друга појава, у чему се, наравно, огледа подударност са језиком лозничких ђака из 1861 (уп. Б. Н., ЈФ XXIII 264).⁴⁷

ж) Прилог *йре* гласи и *йре* и *йрије* (в. у почетку § 10), а предлози *йред* и *йреко* јављају се редовно са екавизмом:⁴⁸ *йред* кућу МБ 39, *йреда* те А 108, *йред* врата А 110, *йред* к(а)пију ТВ 55, *йред*. . . светцем МБ 103, *йред* овим МБ 103, *йред* царем А 111 и сл., — *йреко* софре МБ 35, *йреко* прага ТВ 64, *йреко* њега АМ 159, *йреко* мора А 30, *йреко* оне плашине МБ 97, *йреко* воде МБ 120, АМ 143 и сл.

з) Глагол *бежашти* јавља се и у екавској и у икавској форми: *бежи* (2. једн. импер.) СИ 50, поред *бижи* (2. једн. импер.) МБ 83; уп. (не) *йобегне* А 169, ТВ 23, АМ 157, *йобегну* А 110.⁴⁹

и) Према савременом књижевном *секира* долазе форме: *сикирџу* АМ 159, А 169, МБ 36, *сикирџу* АМ 142, А 106, затим *сикером* А 164.⁵⁰

ј) За старо *освѣнь* налазимо *осим*: *осим* рогова А 106, *осим* онога А 113, *осим* три паре А 139.

На крају овога излагања поменули бисмо да радни придев од глагола *хйеити* не гласи (х)ишо већ *ћео* ТВ 11, 23, 67, 133, *шћео* АМ 4, А 127, 139, *кйео* А 115, *хйео* АМ 147, *сйејо* АМ 147 (в. нап. 59); уп. и друге форме овога глагола: *шћела* А 167, *хйела* МБ 97, 3. једн. аор. *не шће* А 110, *шћеде* АМ 142, 147, (не) *ћедне* МЗ 75, ТВ 60, *не кйедне* ТВ 133, през. *закйевам* А 111, *закйева* МЗ 155, затим равни прид. *сйели* (хтели) МБ 97, МЗ 154.⁵¹

⁴⁷ Једном налазимо облик придева *йријашњег* човека А 111. У овој се форми може радити и о аналошком завршетку *-ашњи* (уп. *Рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб (Југославенска академија званости и умјетности), књ. XI, 907 — скраћено: РЈА).

⁴⁸ Интересантно, данас у Тршињу чују се облици *йред* / *йрид*, *йреко* / *йрико*, *йрема* / *йрима* (Б. Н., ЈФ XXIII, 264). Облик *йрема* не долази у овим приповеткама.

⁴⁹ У овоме се такође огледа подударане са данашњим тршићким говором где иначе имамо форме: *бежашти*, *бјежашти*, *бижашти*, *бегашти*, *бјегаши* (Б. Н., ЈФ XXIII, 264, 273). Иначе овај глагол долази најчешће написан са јатом: *бѣгаши* МЗ 146, — *бѣжашти* МБ 37, *бѣжши* МБ 83 (х 2), *бѣжи* МБ 83 (х 2), 84, 119, *бѣжимо* МБ 119, *бѣже* МБ 119, — *йобѣгне* МБ 83, ТВ 131, *йобѣгну* МБ 83, *йобѣго* МБ 77, *йобѣла* ТВ 133, — *йобѣћи* ТВ 131.

⁵⁰ Уп. данас у Тршињу *сикира* и *сикера* (Б. Н., ЈФ XXIII, 265), као и шире у сремском говору (Берислав Николић, *Сремски говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1964, књ. XIV, 314, 383 — скраћено: Б. Н.; СДЗБ XIV).

⁵¹ Уп. данас у тршићком говору: *сйдо*, *ћдо*, затим *шћде* и сл. (Б. Н., ЈФ XXIII, 264).

§ 11. Поједини самогласници. Предлог *с*, са употребљава се у овим приповеткама под истим фонетским условима као и у данашњем нашем књижевном језику. Нпр.:

а) *са* + *сугл.*: *са момком* МЗ 146, *са везиревом ћерком* ТВ 5, *са Турчином* МБ 84, *са свију сирана* МБ 117, А 113, *са зубима* МБ 118, *са сурујком* АМ 159, *са ћосом* МБ 76, *са шавана* ТВ 5, *са њима* АМ 159, *са кафезом* ТВ 60, *са девојком* МБ 99, *са њом*, *са њим* и сл. (в. § 4, 2, 4);

б) *с* + *сугл.*: *с њобом* МЗ 150, 153, МБ 77, 79, АМ 161, *с коња* ТВ 11, *с леђа* МБ 76, *с њога месџа* МБ 103, *с бабом* МБ 118, *с нама* ММ 20, *с дрвџа* А 169, *с волом* ТВ 67 (х 2), *с њенџера* АМ 2 (х 2), *с њом*, *с њима* (в. § 4, 2, 4) и сл.;

в) *са* + *самогл.*: *са овог свеџа* А 111, *са онима* А 115.

Примере са комбинацијом *с* + *самогл.* на почетку речи нисам нашао. Употреба предлога *к* врло је ретка: *к Мрџкамену* МБ 44.⁵²

За јављање или нејављање *а* на крају појединих префикса уп. примере: а) *сазове* АМ 159 (х 2), *сакрије* ММ 135, *сакрију* ММ 135, *самеље* СИ 49, *самељем* МБ 39, *сасџе* МБ 75, *сасџиџе* МБ 117, *сасџу* МБ 117, *салије* МБ 99, *сали* (2. једн. импер. — в. § 6, 5), *обазремо (се)* МБ 84, *обазреџе се* МБ 84, *обазре (се)* А 141 и сл.; б) *скуџили* А 105, *скуџе* АМ 159, *скује* МБ 43 (х 3), *узберу* МБ 95 и сл. Предлози *џод*, *џред*, *уз*, *низ* јављају се са *-а* у позицији пред енклитикама: *џода се* МБ 84, *џреда џе* А 108, *џреда ме* АМ 3, *уза се* МБ 37, ТВ 63 (х 3), *низа се* ТВ 63 (х 3).

Форме глагола *ударџиџи* / *удриџиџи*, са *-а-* и без *-а-*, јављају се и у рукописима лозничких ђака: *удари* (аор.), АМ 3, 4 (х 2), 157, 160, ТВ 132 (х 2), 164, ММ 124, МБ 83 (х 2), *удари* (през.) А 113, поред *удриџиџи* А 106, *удри* (императ.) А 106 (х 2), МБ 80 (х 2), 120.

Од глаголских облика *џошаљем* / *џошљем* овде су заступљене форме без *-а-*: *џошље* МБ 91, ММ 136, СИ 49 (х 2), А 32 (х 3), ТВ 55, 56, 133, *џошљу* СИ 50, *џошљи* ТВ 133.⁵³

Поред врло ретког *изађе* ММ 20, 135, много су чешћи облици овог глагола са *-и-*: *изиџи* ТВ 6, *изиџем* ТВ 133, *изиђе* АМ 142 (х 2), 161 (х 2), ТВ 6, 23 (х 2), 55, А 15, ММ 136, СИ 50, МБ 39 итд., *изиџу* АМ 142, А 110, МБ 99, *изиџило* МБ 153, *изиџили* А 110, *изиџоше* А 73.⁵⁴ Уп. и *сиђе* АМ 1, А 106, *сиђем* А 168.

⁵² У овом примеру предлог *к* је прецртан у рукопису.

⁵³ На стр. СИ 49 долази пример ове врсте нејасно написан (*џошљо? џошило?*).

⁵⁴ Уп. *изиџи* / *изиџиџи*, *изаџи* / *изаџиџи* подједнако данас у Трипићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 272).

Лексема *бакар* долази са непостојаним *-а-*: од самог *бакра* А 127; уп. *бакар* (ак. једн.) А 127.⁵⁵

Према форми *ђаконија* („посластица“) налазимо исти облик са *-е-*: *ђеконије* МЗ 52.

Форма *игуман* редовна је са *-а-*: *игуман* А 128 (х 7), 129.

Придев *љубезни* АМ 2 са *-е-* свакако је књишког порекла.

Поред *сомун* („хлеб“ — тур. *somit*) АМ 161, доази и форма са *-а-*: *самун* АМ 161 (х 2).

Према савременом књижевном маћеха долази форма *мађија* МБ 21 (х 4), *мађију* МБ 21.

Место данашњег глаголског облика *буде*, *буди* у књижевном језику, срећемо овакве форме и са *-и-*: *биде* (3. једн. през.) ТВ 61, *биди* (2. једн. императ.) АМ 142, поред *буде* ММ 19, 135, АМ 1, МБ 95, МЗ 151, *буди* АМ 161, А 115, затим *буду* А 114 и сл.⁵⁶

Л на крају слога место *о* налазимо у примерима *йраишлри* (ном. мн.) ТВ 64 (уп. *сио йраишлица* ТВ 64); уп. и *гаишлца* (ак. једн.) А 71, 72, *гаишлцу* (дат. једн.) А 72, 74 (погрешно: *гаишавцу*), према *гаишлац* А 71 (х 2), 72 (х 3), 74.⁵⁷

За тур. *fistan* („сукња“), *kadife* („сомот“) налазимо *фисџан* МЗ 149, *фисџана* МЗ 149, од *кадифе* МЗ 149, од *кадифе* МЗ 149, поред од *кадефе* МЗ 149.

§ 12. *Асимилација и контракција самогласника*. Самогласничке групе *-ао*, *-ео* нису доследно сведене на *-о* већ се јављају и примери са поменутиим групама. За неакцентовану групу *-уо* (>*-о*) долази само један пример. Нпр.:

а) *имо* АМ 87, 142, ТВ 23, А 27, МЗ 149, *узбро* АМ 88, *исџричо* ТВ 12, 25, СИ 50, *ручо* А 108, МЗ 149, *одсеко* МБ 99, *моро* МБ 149, *йродаво* АМ 88, *чуво* ТВ 23, *осџо* А 27, *ишо* АМ 147, *засџо* МБ 79, *наџисо* А 29, *заиско* АМ 147, *закло* ТВ 24, *реко* А 141, МБ 118, МЗ 150, *казо* АМ 147, *бегенисо* ТВ 132, *сиџо* А 165, *иџио* АМ 4, *ваџо* ТВ 132 (х 2), *йомого* ММ 19, *обуко* АМ 2, *казиво* ТВ 132, *йошо* ММ 19, *вико* А 127, АМ 88, *куво* ТВ 63, *лего* МБ 83, *даво* АМ 89, *сањо* ТВ 64, *йобџо* МБ 77, *коџо* АМ 147 (х

⁵⁵ Уп. ову реч са „постојаним“ а нпр. у говору Галипољских Срба, као и у језику Ј. Рајића (Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1957, књ. XII, 182; А. Младеновић, *О народном јез. Ј. Рајића*, 54).

⁵⁶ Облици глагола *биши* (*будем*) редовни су са *-у-* данас у Тршињу (Б. Н., ЈФ XXIII, 273).

⁵⁷ О узроцима немењања *-л-* у *-о-* у неким примерима овога типа уп. рад М. Хаила Стевановића: *Сјиварање дужине йрејходног самогласника или йрелаз л у о*. — Наш језик, Београд, 1960, н. с., књ. X, св. 1—2, 1—9.

2), *гледао* ТВ 23, *дошао* А 72, МЗ 145, *одо* (ходао) МБ 97, *нашо* АМ 2 и сл., поред *могао* АМ 88, МБ 95, *заискао* АМ 147, *имао* АМ 160, ТВ 5, А 166, ММ 19, МБ 95, *рекао* АМ 2, А 112, *исѝричао* ТВ 56, *гледао* ТВ 63, *казао* ТВ 67, МБ 37, *ишао* ТВ 67, МБ 91, *чувао* А 31, *ѝошао* ММ 19, *вечерао* МБ 35, *искао* МБ 39, *ѝокрао* МБ 79, *нашао* МБ 99 и сл.

Група *-ао* са акцентованим првим делом, наравно, остаје непоремењена: *дао* МЗ 153, МБ 95, А 73, ТВ 55 (х 2), *сѝао* ТВ 11, 67, *слао* А 27, *звао* ТВ 6, *клао* АМ 160, *ѝао* ТВ 63, *жао* А 31. Изузетак је пример *зо* (зао) у изразу: *у зо час* А 157.⁴⁸ Везник *као* долази често у форми *ко*: *ко* ТВ 11 (х 2), 23, 67, А 112, МБ 35 (х 3), 36, 84, поред *као* АМ 160, А 167.

б) *ѝојо* АМ 142, *ѝоно* МБ 91, *оѝо* МЗ 145 (х 2), *узо* АМ 2 (х 2), поред *ѝојео* МБ 83 (х 2), *ѝочео* А 108, *узео* А 111, 166 (х 2), *видео*, *ѝонео*, *волео* (в. § 10), *невесео* ТВ 59 (х 2).

Облике *хѝео*, *кѝео* *шѝео*, *сѝејо* са, наравно, наглашеним *-е-* в. у § 10.

в) *меѝно* А 33.

Група *-уо* са акцентованим *-у-*, наравно, не мења се: *чуо* МЗ 150, 154, АМ 1.

У пресеђењу са данашњим тршићким говором, језик лозничких ђака подудар се недоследнишћу промене групе *-со* у *-о*, али не и променом групе *-ао* у *-о*, јер је ова друга редсвна данас у Тршићу (уп. Б.Н., ЈФ XXIII, 270).

Група *-оо* редсвно је, наравно, сажета у *-о*: на *ѝо* пута МЗ (х 3), око *ѝо* н. љ. МЗ 153, *ѝо* сата АМ 1, *со* А 31, АМ 147, *ђаво* МБ 103 (х 3), *во* АМ 142 (х 2).

Група *-ио* уклања се понекад, али не асимилацијом, еднсно контракцијом, већ развитком *ј* у хијату.⁴⁹ Нпр.: *ѝражијо* АМ 147, 160 (х 2), *делијо* АМ 160, *умокријо* ТВ 63, *чудијо* (се) ТВ 5 (х 2), *исѝросијо* ТВ 64, *учинијо* АМ 160, *мислијо* ТВ 131, *набавијо* ТВ 64, *ѝравијо* ТВ 131, *видијо* ТВ 132, МЗ 145 (х 2), *бијо* ТВ 5, 6, 23, 63, АМ 147, 160, 161 (х 2), *доѝуѝијо* А 109, *увѝијо* МЗ 52, поред *сѝелио* АМ 147, *одвио*

⁴⁸ Уп. исто код других старијих писаца, нпр. у језику Николе Лапшанина из половине XVIII века (А. Младеновић, *О језику Лейѝојиса фра Николе Лапшанина*. — Грађа, Сарајево (Научно друштво НР Босне и Херцеговине. Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 7), 1961, X, 72 нап. 47). У говору Пиве и Дробњака уп. *ѝѝчес* са *-е-* м. *-а-* (Јован Л. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1938—1939, књ. XVII, 9 — скраћено: Ј. В., ЈФ XVII).

⁴⁹ Уп. једном такав случај и са групом *-ео* у форми радног глаголског придева глагола *хѝеѝи*: *сѝејо* (в. § 10).

АМ 7, *йушио* АМ 143, *снито* МБ 103, *заробио* АМ 2, *био* АМ 1, 2, 160, ТВ 59, *молио* МЗ 154, *угасио* АМ 161, *йфражио* АМ 160, А 72, *чудио* (се) ТВ 61, *мислио* А 106, *йоклонио* ТВ 61, *йогубио* А 32, *избавио* А 107, МБ 98 (х 2), *осйаовио* А 32, 106, *убио* АМ 159, *говорио* ММ 123, *носио* МБ 91, *обогатио* МБ 92, *йоручио* МБ 91, *зайалио* МБ 103 и сл.

Поред помињаних примера *најсйари*, у *авли*, где имамо *-ији* > *-и* (в. § 6, 5 б), уп. и *чи* (чији) ТВ 5 (в. исто нпр. у говору Пиве и Дробњака: Ј. В., ЈФ XVII, 25). За *-ији-* > *-и-* уп. *Илић* СИ 50, *куйица* А 166, 167 (Вук има форму *куйица*: *Рјечник*, 1935, 329).

Од заменица *мој*, *йвој*, *свој* зависни падежи за м. и ср. род имају редовно *-о-* место *-оје-*:⁶⁰ *мога* АМ 142, ТВ 60, А 110, у *моме граду* А 32, *моме* А 106, МБ 21, *мом ойцу* МБ 36, *на друму йвом* А 109, *свога* ТВ 55, А 31, МБ 118, 121, *своме* А 27, 71 (х 3), 74 (х 2), 106, 112, 139, *свом* А 112, МЗ 52.

Група *-ае-* > *-е-* у примеру *йейнес* (петнаест) ТВ 63.⁶¹

Место *-аха-* налазимо *-а-* у примерима: *сай* А 28 (х 3), *сайа* АМ 1, А 28, *сна* (снаха) ТВ 25, 56 (х 7), поред *снаа* МЗ 51 (х 3), *узјало* ТВ 24.

После губљења *-х-* у примеру у *йооде* (походе) А 110 није дошло до промене самогласничке групе.

Глагол *немайи* долази редовно у форми са *-е-*: *немам* МБ 83, А 139, *нема* МЗ 145, МБ 37, 45, А 28, АМ 157, *немадо* (1. једн. аор.) МБ 76 и сл.

Демонстративне речце *ево*, *ейо*, имају понекад *о-* м. *е-* свакако асимилацијом према вокалу у другом слогу: *ово* АМ 159, *ојо* ТВ 60 (па онда рекне: *ово*, жено, новаца; она девојка каже: благо мени *ојо* мога избавитеља), поред *ейо* АМ 160, А 71, 166, МБ 44, 45, 98, *ево* ТВ 60, МБ 98, *ено* А 71.

Поред употребе форме *се* (< *се је*): па *се* једна удала ТВ 55, долазе примери са употребом облика *је* али у обрнутом реду речи: она што *је се* удала ТВ 55, како *је се* тукао МБ 99.

Уп. ову појаву на граници двеју речи: *йоде* (па оде) АМ 161, *дођу село* (дођу у село) А 140, поред нпр. *да ојиде* ТВ 11.

⁶⁰ Такве форме могле су да постану и утицајем облика типа *йога*, *овога*, *онога* и сл.

⁶¹ Бројеви од 11—19 имају *-е-* м. *-ае-* данас редовно у тришћком, као и у другим нашим говорима (Б. Н., ЈФ XXIII, 273; М. М., ЈФ VII, 10; Берислав М. Николић, *Неакцентиоване дужине у говору Мачве*. — Питања књижевности и језика, Сарајево, 1957—58, књ. IV—V, св. Б, 130; Асим Пецо, *Говор источног Херцеговине*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1964, књ. XIV, 42—43 — скраћено: А. П., СДЗб XIV).

§ 13. Губљење самогласника. У рукописима лозничких ђака инфинитив и глаголски прилог времена садашњег не јављају се никада у краћем облику, без *-и*, већ само у дужој форми.⁶² Нпр.:

а) *јуситији* АМ 161, *украстии* А 128 (х 3), *шрестии* А 169, *зейстии* ММ 124, *свиратии* АМ 1, *ожении* ТВ 5, *оратии* МЗ 153 (х 2), *ишати* МЗ 150, *шражији* МЗ 149, *јушовати* МБ 35, *измаији* МБ 39, *сиавати* МБ 75, *казати* ММ 123, *научији* СИ 49, *слушати* А 71, *клаји* А 110, *доћи* МЗ 51, *ићи* МБ 37, *јећи* МБ 76, *ући* МБ 97, *иући* А 108, *ушећи* А 109 и сл.;

б) *јушјући* МБ 35, *не знајући* МБ 35, *шрчећи* МБ 120, *шролазећи* ММ 136, *гледајући* А 30, АМ 159, *мислећи* А 30, *идући* А 106, 166, АМ 161 и сл.

О облицима футура типа *ућу* (*ући ћу*), где долази до губљења *-и* у инфинитиву (као и до *ћћ > ћ*), в. у § 23.

Поред неколико регистрованих случајева губљења *-и* у облицима императива, као нпр. *расшорите* А 73, *виите* (видите) А 109, *сианите* А 113, затим *изволите* А 108 (х 2) — и то само у језику писара-ђака А који има и форме са *-и* (в. ниже), — у осталим рукописима срећемо чување *-и* и *-и* у овој глаголској форми. Нпр.:

2. л. једн.: *иди* АМ 88, ТВ 5, А 28, ММ 19, МБ 21, *ошиди* МБ 35, *баци* ТВ 67, *закољи* АМ 151, *устани* АМ 160, *ошвори* А 16, 110, *закмири* ТВ 5, *начини* ТВ 23, *реци* А 72, *ћуши* СИ 47, *кажи* А 107, *донеси* ММ 19, *наћи* ММ 124, *ионеси* МБ 36, *држи* МБ 83, *иошети* МЗ 145 и сл.

2. л. мн.: *свежиите* МБ 118, *иоведиите* МЗ 154, *вичиите* ТВ 55, *заградиите* МБ 117, *водиите* А 111, *бациите* ТВ 64, *ионесиите* МБ 117, *уклониите се* А 113, *мешииите* А 140, ММ 20, *мешииите* МБ 36, *зайалииите* МБ 103, *иовуциите* МБ 36, *иошуршиите* МБ 96, *чиниите* МБ 43 и сл.

Облици за 1. л. мн. не долазе.

Уп. чување *-и* и у поздраву: *иомози бог* АМ 161 (х 2), ММ 19, 123 (х 3).

Самогласник *и* испуштен је у примерима: а) *изђе* А 110, поред *изиђе* (в. § 11); б) је *ли* ти А 110, поред: је *ли* ТВ 132, *јеси ли* А 32, 33, 167, МБ 76, АМ 2, *јесте ли* А 110, *може ли* А 164, *оћу ли* АМ 161, *виђе ли* АМ 161, *да ли* МБ 37 и сл.⁶³

⁶² Иако ово посебно није наглашено, у материјалу који се даје за друге појаве тршићког говора помињу се само дужи облици инфинитива (Б. Н., ЈФ XXIII, 264, 266, 272, 273).

⁶³ Уп. делимично или потпуно губљење самогласника *и* у средини и на крају речи у тршићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 270). Једном долази облик инстр. једн. ж. р. *ошущицом* МБ 44 (*зауздо га ошущицом*), који је прецртан а изнад њега је написана иста форма са *и*: *ошущицом* („кожни каиш“).

Облици: *колико, неколико, околико* редовно долазе са *-и-*: *когато* ТВ 59, АМ 160 (х 2), *неколико дана* ТВ 11, 67, А 31, 113, 168, АМ 159 (х 2), *неколико месеци* А 105, *оволика дрва* А 109.

У форми (х)ајде, (х)ајдемо понекад се губи *-е, -е-*: ајд МБ 39, ајдмо МБ 36, 75 (х 2), 76, 83, поред ајде АМ 1, А 127 (х 2), 164, ТВ 131, ММ 20, ајдемо МБ 118, ТВ 60, А 106, 168, СИ 50 и сл.

У примеру *кумијем* (не умијем) ТВ 133 дошло је до испуштања *е* у речци за негацију; према данашњем књижевном одокуда уп. *одкуда* МБ 120.⁶⁴

До губљења *о-* и *-о* дошло је у примерима: што да служи *наки* леп младић АМ 1; доведе га на *нај* свет ТВ 59, — *кам* девојка МЗ 145 (уп. *онака* ТВ 5, *онакови* ТВ 63 и сл., — *камо* ти ручак МБ 45, *камо* ручак МБ 45, *камо* прстен А 112, *камо* њен човек ТВ 61; уп. и: *овамо* МБ 40, 45, *онамо* МБ 76, 120, *шамо* МБ 46, А 28, АМ 147 итд.).⁶⁵

У облику *ваљда* МБ 75, као и у примеру: *вољ* ти пити *вољ* на кашу приштити АМ 160, изгубљено је *-а-* и *-а*.

§ 14. Велики број непромењљивих речи, нарочито прилога и везника, показује губљење самогласника на крају. Међутим свде треба разликовати два случаја. Први, када поред примера са изгубљеним самогласником имамо исте те примере и са вскалом на крају и, друго, када имамо случајеве који се јављају само у једној форми: са финалним самогласником или без њега. Наравно, примери прве групе представљају истовремено и случајеве са пскретним самогласницима у језику лозничких ђака, мада и многе случајеве из друге групе треба тако третирати: Нпр.:

а) *кад* АМ 1, 2, ТВ 5, А 15, ММ 19, СИ 47, МБ 21, ММ 51 итд., *када* А 72, *каде* МБ 103, *куд* ММ 19, МБ 46 итд., *куда* ММ 157, 161, СИ 47, *сад* АМ 143, А 108, МЗ 145 итд., *сада* А 28, 74, 165, *саде* ТВ 24, АМ 1, 2, 28, МБ 84, *ал* ТВ 59, А 110, МБ 21 итд., *али* АМ 1, ТВ 60, А 27 итд., *нек* АМ 160 (х 2), *нека* АМ 157, А 72, 110, 140, ММ 124, *ил* А 106, МБ 45, *или* А 106, МБ 76 (х 3), *сикуда* А 110, *одуд* АМ 157 (в. § 23 к), *ошкуд* А 169, МЗ 52, *ошкуда* ТВ 5, *никуд* А 110, *никуда* МБ 95, *јоши*, *јошије* (в. § 5);

б) *него* АМ 4, ТВ 11, А 109 итд., *шуна* АМ 142, *никад* АМ 159, ТВ 11, 63, *некада* ММ 135, *скуда* АМ 160, А 29, 114, *јер* АМ 161, А 27,

⁶⁴ Уп. исти пример (*нумијем*) у говору источне Херцеговине (А. П., СДЗБ XIV, 44), а у Тршићу: *д'идѐмо, д'удѐмо* (Б. Н., ЈФ XXIII, 270). За пример *одкуда* у РЈА се каже да долази само у стиху (књ. VIII, 642).

⁶⁵ Уп. у данашњем тршићком говору *вакѐ, накѐ, вамо* (Б. Н., ЈФ XXIII, 270), а у Поцерини: *шамо, шам, кам(о)* (М. М., ЈФ VII, 59).

140 итд., *јербо* МБ 99, *шуда* ТВ 55, 56, СИ 50, МБ 37, 46, 76, *онуда* МБ 46, *овуда* МЗ 145 (х 2), *ниш* А 113, 114 (х 2), *јак* МБ 79, *свакад* МБ 79, *однекуд* А 73, *већ* А 105, МБ 37, 83, 98, 99, *сасиџаг* А 107, *осиџаг* АМ 159, *шуде* ТВ 64, А 28, 29, 110, МБ 121, *онуде* ТВ 24, 55, *одсада* А 165, *којекуда* А 166, МБ 96, 97 и сл.

Бројни изрази *два љуш(а)* и сл., као и облици заменица сложених са формом *год*, долазе углавном без *-а*: *једанијуш* МБ 117, А 72, 107, 163, *двајуш* А 33, ТВ 60, *шријуш* МБ 99, АМ 157, 160 (х 5) (уп. и: *други љуш* А 111, *четворџи љуш* МБ 99, поред *много љуша* МБ 91), — *когод* МБ 45, А 27, *шџогод* МЗ 51, МБ 39, А 33.

§ 15. Покретно *-е*, односно секундарно *-е*, долази на крају разних облика заменичке и придевске промене. Нпр.:

дат. једн.: *коме* МБ 39, *шоме човеку* МБ 39, *ономе човеку* ТВ 56, 60, А 16, *једноме човеку* А 15, *своме слуги* А 15, *џару своме* А 112 и сл.;
инстр. једн.: *за њиме* АМ 1, *над њиме* АМ 160, *с њоме*, *ш њоме* (в. § 4, 2), поред

дат. једн.: *свом џару* А 112, *овом мом брајџу* А 107, *оном човеку* АМ 161, А 112 и сл.;

инстр. једн.: *јод њим* АМ 159, *јред њим*, *ш њим*, *с њом*, *ш њом*, (в. § 4, 2, 4), *с ким* АМ 89 и сл.;

лок. једн.: *у шом селу* А 71, *у другом џарсиџу* АМ 88, *у једном грму* МБ 45—6, *на једном крају* МБ 103 и сл. (као што видимо, у лок. једн. не долазе облици са *-е*).⁶⁶

Глагол *јесам* у 3. л. једн. през. гласи *јесџ(е)*: *јесџ* МБ 79, А 33, поред *јесџе* СИ 48, МБ 45.

Сугласници

§ 16. Што се сугласничког система тиче, треба истаћи да се у језику лозничких ђака срећу сви консонанти који се налазе у данашњем књижевном језику. Дакле, пред осталих, присутни су и сугласници *и* (в. § 3) и *џ* углавном (в. ниже), док је *х*, као што ћемо видети, изгубљен, замењен другим гласовима или се пише сасвим ретко.⁶⁷

Изнећемо најпре примере са изгубљеним *х* у свим позицијама у речи.

а) *ођу* АМ 157, ТВ 11, 61 итд., *ођеш* АМ 147, ТВ 63, А 112, *ође* АМ 1, 4, ТВ 12 итд., *ођемо* А 32, *ођеџе* МБ 43, *ођу* (3. л. мн. през. —

⁶⁶ Од овога се изузима јављање *-е* у прилошкој одредби *у шоме се смрачи* АМ 147, поред *у шом се смрачи* АМ 147.

⁶⁷ Данас у тршињком говору глас *х* је потпуно изгубљен (Б. Н., ЈФ XXIII, 270).

в. § 51), *леб* АМ 161, А 128, *леба* А 105, *лебац* АМ 161, *одо* (ходао — в. § 12), *одале* (ходале) ТВ 24, *оди* ТВ 24, 55 (х 2), МБ 21, *одио* А 127, *ајдуци* МЗ 153, 154 (х 2), *ајдуцима* МЗ 154, *ајдук* МЗ 153, 154, *ајд*, *ајде*, *ајдмо*, *ајдемо* (в. § 13), *ишајше се* ТВ 5, *ладни* А 15, *укне* МБ 76, *еј* (узв.) А 74, МБ 21 (х 2), *аршију* А 29, *ршови* (пси) А 29, *ршове* А 33, *роми миш* (хромк) А 117, *арач* А 114 (х 4), *аџија* А 139, *оца* СИ 49 и сл.;

б) *снаа*, *сна*⁶⁸, *саи*, *саиа*, *узјало*, *у њооде* (в. § 12), *сарани* МЗ 52, *наранила* МЗ 52, *саранили* А 141, *меанџије* ТВ 24, *меану* ТВ 59, *меане* ТВ 59 (х 2), 60, *у једној меани* МБ 103, *оладе* МБ 119, *њо шрбуу* А 167 (х 2), *њод њазуом* СИ 47 (х 2), 48, *доиџи* А 28 (х 2), *заиџи* А 28, *маџи њиова* МБ 95, *њивоој куџи* МБ 97 (х 2), *њивоој мајки* МБ 95 и сл.;

в) *ја би* . . . *пошла* АМ 1, *ја би* . . . *копо* АМ 147, *ја би* . . . *казала* МБ 96, *ваши* 8 *волова* МБ 43, *код они чобана* А 31, *код цареви двора* ТВ 11, *њени дворова* ТВ 64, *џивои синова* МБ 95, *они б змајева* МБ 97, *онакови аљина* ТВ 63, *црни*, *бели* и *свакојаки смокава* АМ 88, *сирома* АМ 88, МЗ 149, *одма* АМ 88, 159, 161, ТВ 132, А 28, МБ 36 итд., *вр* (врх — в. нап. 25), *шрбу* МБ 83, *и* (их) АМ 59, ТВ 24, А 32 итд., *ји* (их — в. § 6, 5б), *њи* (њих) А 109 (х 2), ТВ 24, 64, А 15, 32, МБ 36 (х 2), 1. једн. аор.: *оџогани* АМ 161, *одо* ТВ 63, 132, А 139, МБ 76, 120, *наиџо* А 107, *немадо* (в. § 12), *доџо* МБ 77.

Место сугласника *х* налазимо *в*, *ј* а понекад и *к* у примерима:

а) *уво* МЗ 153 (х 2), *увџа* МЗ 153, *кожуе*⁶⁹ МБ 37 (х 3), *кожува* МБ 37, *кожувом* МБ 37, *буве* МБ 75, *суво* МБ 91, *суварке* А 105, *скува* МБ 121, ММ 19, ТВ 133, *скувај* МБ 19, *куво* ТВ 63, *до њазува* СИ 47 (уп. горе *њод њазуом*);

б) *снаји* (дат. једн.) МЗ 52, *снаје* ТВ 24, *маџија*, *маџију* (в. § 11), *ораје* АМ 142, *Миџило* ММ 20, 124, 137, *аждаја* А 106 (х 4), *аждаје* МБ 95, А 29, 33, *аждају* А 106 (х 3);

в) цар *ик* (их) стане питати А 110, поред редовне форме *ји*, *и* (их — в. § 6, 5 б); уп. ниже и примере са *хи* > *ки*.

Само у следећим примерима налазимо писање *х*: *хиџео*, *хиџела* (в. § 10), *врх* МБ 120 (уп. *вр* у нап. 25), свакако под утицајем књишког језика.⁷⁰

⁶⁸ Уп. *сндја* данас у Тршићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 270).

⁶⁹ Уп. *кожу* у тршићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 270).

⁷⁰ Лексема *вукодлак* долази у формама: *укодлах* АМ 161, *вкодлах* АМ 161 (х 3), *кодлах* АМ 161, *с кодлаком* АМ 161.

§ 17. Посебно бисмо се осврнули на судбину групе *xv* и *xii*, у чему се такође огледа подударање са данашњим тришћким говором: у глаголу *ухваћайи xv > v*, а у речи *хвала* — *xv > ф/в*.⁷¹ Примери:

а) *ваћайи* АМ 88, *ваћа* АМ 87, *ваћо* (хватао) ТВ 32 (х 2), *уваћим* АМ 142, *уваћи* МБ 76 (х 4), 80, А 29, ТВ 25, АМ 2 итд., *уваће* А 168, ТВ 56, *уваћио* МЗ 52, МБ 76, (не) *уваћила* АМ 157 (х 2), *йоваћала* АМ 157 (х 2), *заваћи* А 31;

б) *фала* МБ 103, поред *вала* богу А 115.⁷²

Група (-) *xii*- у глаголу (-) *xiiеи* ретко остаје непромењена. Много чешће место ње налазимо (-) *кии*- (групе *ић*, *си* у овом глаголу в. у § 20); уп. већ помиње примере: *xiiео*, *xiiела*, поред *киео*, *не киједне*, *закіјевам*, *закіјева* у чему се такође огледа подударање са тришћким говором (в. § 10).

§ 18. Како што смо рекли, сугласник *ф* у језику лозничких ђака среће се доста често мада има примера његове замене консонантом *в* (уп. исто у говору Тришћа, Б. Н., ЈФ XIII, 270). Нпр.:

а) од *француске* свиле *фисџан* МЗ 149, од *француске* свиле доста *фисџана* МЗ 149, од *француске* свиле *фисџана* МЗ 149, *кафана* ТВ 24, *Чифуџин* А 140, *кафез* ТВ 60, *кафезом* ТВ 60, од *кадифе*, од *кадефе* (в. § 11), *софра* МБ 35, *софре* МБ 35, *софру* ММ 20, *ефендију* АМ 143; у облику *лав* долази -*ф*-: *лафови* А 29 (х 2), *лафове* А 33 (в. РЈА V, 868);

б) *либаде од кадиве* МЗ 149, *ијревиџи* АМ 4, *йојіреви* МЗ 154, *каву* А 115, *евендије* А 143, *Чивуџин* МБ 92, *вршико* (нем. *frisch*) МБ 92, *меверданом* (инстр. једн. им.) АМ 4.⁷³

§ 19. *Јошовања сугласника*. Како смо већ видели из изнесеног материјала (§ 10), јекавско, тзв. најновије, јотовање у језику лозничких ђака заступљено је, мада доследно, у великом броју примера. То су, пре свега, примери који показују јотовање гласова *д*, *џ* + *је*, а што је и графијом означено (*ђ*, *ћ*). Наравно, и сугласнике *л*, *н* + *је* треба третирати углавном на исти начин, што значи да су и они у низу примера свакако били јотовани у овим приповеткама, али нам несавршеност графије у овим рукописима не допушта да са сигурношћу укажемо на одређене случајеве ове врсте. Остали сугласници, који иначе подлежу овој промени у разним јекавским говорима (*б*, *џ*, *в*, *м*, *с*, *з*, *џ*, + *је* >

⁷¹ Б. Николић помиње за тришћки говор *вала* и *фала*, као и *уваћила*, *уваћим* (ЈФ XXIII, 269, 270).

⁷² У примерима: *добро вала* МБ 75 (х 2), *вала нећу* АМ 2, *вала... оћу* А 105 и сл., ради се, наравно, о тур. *vallah* ('бог ми је сведок', 'бога ми').

⁷³ Према тур. *dolar* (орман) налазимо форме са -*в*-, -*ф*-, -*й*-: у *јрвом* ... *долаву* А 165, у *другом долафу* А 165, *долаф* ТВ 132, 133 (х 6), *долаја* АМ 142.

бље, њље, вље, мље, с'е, з'е, ће), не јотују се у језику лозничких ђака (в. примере у § 6, 1). И у овој се особини, уопште узев, огледа подударање са данашњим тршићким говором (уп. Б. Н., ЈФ XXIII, 266).

Место очекиване старе групе *ши* налазимо млађу групу *ић* у облицима глагола: *доиушића* (3. једн. през.) А 111, *иушића* (3. једн. аор.) А 105, 110, 141, *уиушића* (3. једн. аор.) А 141, *не иушићам* АМ 147. Наравно, ради се о подновљеном јотовању које је аналошког типа (в. о овом глаголу у § 57 г).⁷⁴

§ 20. *Асимилације сугласника*. У разматрању о правопису ових приповедака видели смо да се једначење сугласника по звучности недоследно означава у писању. Поједине сугласничке комбинације пишу се редовно непромењено: *зс*, *зч* у вези префикса и нове речи и *дк* у вези суфикса и основе. Слична ситуација се огледа и у вези двеју засебних речи где има услова за одговарајуће фонетске промене а које се понекад региструју и у писању (в. примере у § 8, В).

Једначење сугласника по месту творбе заступљено је у следећим примерима:

- а) *сћ* > *ић*: *доиушића*, *иушића*, *уиушића*, *не ироиушићам* (в. § 19);
- б) *хћ* > *ић*: *ићео*, *ићела*, *не иће*, *ићеде* (в. § 10);
- в) *с њ* > *и њ*: *и њоме*, *и њом*, *и њим*, *и њима* (в. § 4);⁷⁵
- г) *сч* > *ич*: *ишчад* (в. § 6, 7).

За тур. *бахче*, *бахча* налазимо чешће форму са *-ич-*: *башчу*, поред *башће* (в. § 6, 7).⁷⁶

Асимилацију сугласника по месту творбе имамо и у промени *хи* > *си*, мада недоследно, у глаголу *хшеши*: *сшеје*, *сшели*, што је једна од особина данашњег говора у Тршићу (уп. § 10).

У групама *зљ*, *зњ* у вези префикса и основе речи, као и у међусобној вези двеју речи, где долази до одговарајуће асимилације данас у тршићком говору (*рџжљуиши*, *иж њиве* — Б. Н., ЈФ XXIII, 270), у језику лозничких ђака, видели смо, нема промене (в. § 8, А, В).

За једначење сугласника по месту творбе (са редукцијом иницијалног *х*) уп. поменути пример *фала* (< *хвала* — в. § 17). Ова асимилација консонанта не огледа се у промени *-ен-* > *-мн-* у глаголским обли-

⁷⁴ Док нпр. од *крсишћии* долазе облици *ић* данас у тршићком говору, дотле од *иусишћии* уп. *иушићали* (Б. Н., ЈФ XXIII, 270). Уп. и *иришће* (3. једн. аор.) МБ 43 са савременим тршићким *ириће* (през. — Б. Н., ЈФ XXIII, 272).

⁷⁵ Уп. исто данас у Тршићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 270).

⁷⁶ Б. Няколић помиње форму ове речи само са *-ич-* за данашњи тршићки говор (ЈФ XXIII, 270).

црпама : зовне А 147, ТВ 5, А 31, 32 итд., зовни АМ 143, А 111, зовну ТВ 61, А 141, као ни у асимилацији *-мљ-* > *-мњ-* у примеру: *земљу* МБ 44, 45, 99, ТВ 6, АМ 4, *земље* МБ 84, 120, *йо земљи* ТВ (х 2).⁷⁷

§ 21. *Разједначавање сугласника*. Консонантска група *мн-* недоследно је дисимилована у *мл-*:⁷⁸ *млого* МЗ 145, 154, МБ 76, ТВ 59, 64, поред *много* МБ 36 (х 2), А 159, *много* МБ 91 (х 3), *много* МБ 91.

§ 22. *Губљење сугласника*. У разним сугласничким групама на почетку, у средини и на крају речи у погледу ове гласовне промене у језику дозничких ђака ситуација је следећа.

- а) *гд-*: *гди*, *где*, поред *ди*, *де*, *ђе* (в. § 10);
кш-: облици глагола *кшѣти*: *кшѣти*, *не кшѣдне* (уп. и *закшѣвам*, *закшѣва* — в. § 10);
кћ-: *кћи* АМ 88, А 110, 111, 115, *кћер* ТВ 131, А 109, ММ 136, СИ 47, 50, МБ 21 итд., *кћери* А 113, СИ 48, МБ 21 итд., *кћерка* А 109, поред *ћер* ТВ 11, 23, 55, 63 итд., *ћери* СИ 48, МБ 21 (х 3), МЗ 149, *ћерка* МБ 37 (х 2), *ћерке* АМ 89, 147, *ћерки* МБ 21, АМ 88, *ћерку* АМ 89 (х 3), 147, МБ 21, *ћерком* ТВ 5, 24, *ћеркама* МЗ 150;
ис-: *исейо* А 111, *исе* А 159 (х 4), али у глаголу *исоваши*: *соваши* СИ 47 (уп. *сдваи(и)* у Пиви и Дробњаку, као и у говору источне Херцеговине: Ј. В., ЈФ XVII, 27; А. П., СДЗБ XIV, 102);
иш-: *ишица* МБ 99 (х 3), *ишице* МБ 97, *ишици* МБ 99 (х 3), *ишићи* МБ 97 (х 3), 98, поред *ишица* А 167, ТВ 61 (х 4), *ишагу* А 167, ТВ 59 (х 3), 60 (х 5), 61, *ишица* А 167;
иш-: *ишеница* МЗ 52, *ишенице* МБ 21 (х 2); данас у тршићком говору редовно је *шеница* (Б. Н., ЈФ XXIII, 270);⁷⁹
ишк-: *ко* АМ 147 (х 2), 157, ТВ 55, 64, А 113, МБ 37 итд., *когод* А 27 (уп. и *нико* АМ 88, 89, 147, А 27);
- б) *-вд-*: *овде* (в. § 10);
-вљ-: *иосиљављена* МЗ 149;

⁷⁷ Док је данас у Тришћу у првом случају редовна промена *-вн-* у *-мн-*, докле је *-мљ-* > *-мњ-* у другом случају врло ретко, тако да се чешће чује ова реч са *-мљ-* (Б. Н., ЈФ XXIII, 270).

⁷⁸ Иста је ситуација данас у тришћком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 270).

⁷⁹ Облик *ишела* који данас у Тришћу гласи *чдла*, у овим приповеткама не долази (уп. за поменуту тришћку форму: Б. Н., ЈФ XXIII, 270).

- гн-: *дигне* АМ 3, поред *издигне* АМ 1;
 -дв-: *надладаше* ТВ 24;
 -двј-: *међед, међеда, међеду* (в. § 10);
 -дм-: *одма* (в. § 16 в);
 -дн-: *ѿадне* ТВ 5 (х 2), 12, ММ 124, — *једну* ТВ 5, А 27, ММ 20, МБ 37, *једно* А 105, СИ 47;
 -кн-: *рекне* МБ 40, А 15, 127, ТВ 59, 60, 131, *рекну* А 32, 114 (х 2), 168, 169, поред *реке* МБ 43, АМ 1;⁸⁰
 -нд-: *онда* ТВ 5 (х 2), 12, А 16, ММ 19, СИ 48, МБ 21, МЗ 51, 52 итд., *ондај* СИ 48, поред, стварно, усамљеног *она* МБ 76;
 -сѿв-: *царсѿво* ТВ 131, А 29, 166, *царсѿва* А 166, *царсѿву* А 27;
 -ѿн-: *среѿну* ММ 19, *ѿромейне* АМ 147, али у простом глаголу *меѿнуути* МЗ 153, *меѿнеш* МБ 97, *меѿнемо* ММ 19, *меѿнише* ММ 20, А 140, *меѿну* МБ 36, 120, ММ 20, А 140, ТВ 61, АМ 142, *меѿно* А 33, *меѿнула* АМ 161, — долази до -ѿн- > -н-: *меѿе* МЗ 155, *меѿу* МБ 121, ТВ 23, 24 (х 2), *меѿи* МЗ 153, *меѿише* МБ 36;
 -шч-: *ашчинѿца, ашчѿбашу, ѿашчад, башчу* (в. § 6, 7);
 в) -сѿѿ: *ѿрсѿѿ* АМ 4 (х 2), МЗ 151, *сулудасѿѿ* А 105, *чисѿѿ* А 27, *јесѿѿ* А 33, *шесѿѿ* МБ 97, поред *ѿеѿнес* (петнаест — в. § 12),⁸¹
 -шѿѿ: *јоѿѿѿ* (в. § 5).

Друге сугласничке групе у којима долази такође до губљења консонаната в. у § 8.

О губљењу х већ је било речи (§ 16), а о испуштању ј в. примере у §§ 6 (5), 8, 12. Уп. испуштање -ј у сантхију испред сугласника: *ѿокра* њега А 27, *својо* кући А 27, оне *јо* рекну А 169, он *јо* даде ТВ 6; уп. и пример: *доѿераѿше* (2. мн. императ.) А 73 (в. и § 8).

§ 23. Осѿале сугласничке ѿјаве

а) Група -ћћ- > -ћ- у облицима футура глагола који се у инфинитиву завршавају на -ћи.⁸² *ућу* (ући ћу) А 29, *ѿрећеш* МБ 97, *наћеш* МБ 97, *ѿосеће* (3. једн.) СИ 49, *доћемо* А 110, поред *доћи ће* (3. једн.) А 108.

⁸⁰ У 3. л. мн. през. облик *реку* А 114 може представљати стару форму *рекѿѿѿѿ*.

⁸¹ Б. Николић не помиње посебно судбину групе -сѿѿ у данашњем трпшићком говору. У одељку о морфологији, говорећи о облицима бројева од 11—19, све форме које тамо наводи долазе без -ѿѿ (ЈФ XXIII, 273).

⁸² Уп. исто данас у трпшићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 272).

б) Сугласник *ж* у интервокалном положају у облицима глагола *моћи* ретко прелази у *р*, каква је иначе данас редовна појава у тршићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 272). Нпр. *море* А 114, *не море* А 114, поред *можеш* АМ 161, МБ 98, А 108, 110 (х 2) итд., *може* АМ 87, 88 (х 2), СИ 50 итд., (*не*) *можемо* АМ 159, А 140, МБ 44, (*не*) *можу* (3. мн. през. — в. § 51) АМ 159, МБ 95 (х 2) и сл.

в) У вези са другим појавама помињани су до сада разни секундарни сугласници. Овде бисмо посебно указали на секундарно *-j-* у међувокалском положају (нпр. *ѡражијо*, поред *ѡражио* — в. § 12), затим у енклитичким заменичким облицима *ји* (*их*), *јим* (*им*) поред *и*, *им* (в. § 6, 5). Уп. и облик *ѡријокула* ТВ 5.

г) Према Вуковом *сјуѡра*⁸³ у језику лозничких ђака редовно је *суѡра* МБ 40, СИ 47, А 72, 114, 129, 141, *суѡрадан* МБ 79, А 105.

д) Према данашњем тршићком *брез* (Б.Н., ЈФ XXIII, 271) уп. *брез* А 164.⁸⁴

ђ) У недостатку одговарајућег примера уп. облик *скуѡиѡиѡу* МЗ 155 (х 2) са *-ѡи-*, према данашњем тршићком *дѡиѡиѡа* са *-ѡи-* (Б. Н., ЈФ XXIII, 271).

е) У глаголском облику *ѡочме* ТВ 12 *-м-* је, као што је познато, аналошког порекла (уп. *узме* АМ 1 (х 2), ТВ 5, 11).⁸⁵

ж) Сугласник *-н-* у глаголској форми *униѡе* ТВ 56, 59 потиче од старог предлога-префикса *ѡн-*.

з) У именици *манасѡѡир* А 127, *ѡо манасѡѡиру* А 127 није извршена метатеза сугласника суседних слогова (*м — н > н — м*), што је иначе познато данас тршићком, као и другим говорима (уп. Б. Н., ЈФ XXIII, 270; А. П., СДЗБ XIV, 102). Фрмa *манасѡѡир* позната је говорима у Поцерини, у чему се огледа подударане са језиком лозничких ђака (уп. М. Московљевић, *Акцентиѡи именица и ѡридеѡа у ѡоцерском говору*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1911, књ. II, 344 — скраћено: М. М., СДЗБ II).

и) Према Вуковом *лѡшник* и *лѡшник* (*Рјечник*, 1935, 338, 349) налазимо форму са *-њ-*: *лѡшњик* МБ 83, *лѡшњика* (ориг. *лѡшњика*) ММ 19 (уп. облик са *-њ-* и у поцерском говору: М. М., СДЗБ II, 336).

ј) Према савременом књижевном *госѡѡа*, овде долази *госѡѡја* МЗ 151.

⁸³ Уп. М. Ивић, *Једно поређење . . .*, 120.

⁸⁴ Као што је познато, у форми са *-р-* ради се о контаминацији старих предлога *рѡѡа* и *ѡѡѡ*.

⁸⁵ Последња два примера грешком су написана са *ѡме*.

к) Морфолошким путем, преузимањем префикса *од-* из других облика, настале су форме: *одуд*, *одиде* м. *ошуд*, *ошиде* (в. § 11 и нап. 28).

л) Према савременом *шејсија* (тур. *şeyşi*) налазимо *шејсију* АМ 142 (уп. исто нпр. у говору Пиве и Дробњака: Ј. В., ЈФ XVII, 27).

љ) Облик *мефердар* гласи *мевердан*: *меверданом* (в. § 17).

м) Форма *улар* гласи *јулар* А 115 (уп. овај облик у нашем језику од XVII века у РЈА IV, 677).

МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

Именице

Деклинација именица у језику лозничких ђака одликује се доследно новим падежним завршецима тако да није потребно посебно наводити примере ове врсте. Једини изузетак представља облик ак. мн. у *госићи* АМ 159, који је познат и данашњим нашем језику.⁸⁶

§ 24. Лична имена типа *Јово* завршавају се на *-о* у ном. а деклинирају се као именице на *-а*, чиме се језик лозничких ђака подудара са данашњим говором у Тршићу, а разлики са Вуковом језиком.⁸⁷ Нпр.: ном. *Томо* ТВ 6, 12, 25, 61, 64, 67, *Јово* МБ 39, затим *Еро* АМ 160 (х 2), МБ 84 (х 3), *ћосо* (в. нап. 12), *ћело* (ћелав човек) АМ 142, 143 (х 4), *бабо* (отац) ММ 123, *зубо* (губав коњ) МБ 117 (х 5), 118 (х 4); остали падежи: ген. *ћосе* (в. нап. 12), дат. *ћоси* (в. нап. 12), *зуби* МБ 119 (х 4), 120, ак. *бабу* А 110, *ћелу* АМ 142, *ћосу* (в. нап. 12), *зубу* МБ 117, 118; уп. и *две Ере* АМ 161. Једини изузетак од изнесених примера представља пример ак. *ћоса* А 27, поред истог примера са *-у* (в. нап. 12).

Од именице *свеићи Сава* употребљава се у језику писара-ђака МБ редовно у ном. облик на *-а*, свакако под утицајем црквеног језика. Форма на *-о* такође долази. Нпр.: *свеићи Сава* 35, *св. Сава* 35, 36 (х 2), 37 (х 2), поред *св. Саво* 37 (х 4). Уп. ген.: *св. Саве* 36.

Именица *йој* има двојаку форму у ном.: *йој* А 165 (х 2), АМ 143, 147 (х 2), поред *йојо* А 165, АМ 147 (х 2).

Облик присвојног придева од поменуте именице *ћосо* — *ћосе* и сл. само потврђује овакав деклинацијски тип ових именица у језику лоз-

⁸⁶ Уп. нпр. у говору Срема (Б. Н., СДЗБ XIV, 337). Према Вуковом *коњма* дат. и инстр. мн., уп. овде *коњима* (инстр. мн.) МБ 120, *на коњима* (лок. мн.) МБ 35, каква се форма јавља данас и нпр. у поцерском говору (уп. Р. Алексић, *Коњма и њих коњима*. — Наш језик, Београд, I / 1933, 22—25; М. Ивић, *Једно поређење...*, 119; М. М., СДЗБ II, 318). Уп. овде и дат. мн. *људима* А 113.

⁸⁷ Уп. Б. Н., ЈФ XXIII, 271; М. Ивић, *Једно поређење...*, 120.

ничких ђака. Нпр.: *ђеца ћосина* МБ 76, *жена ћосина* МБ 76, *код ћосине куће* МБ 77.⁸⁸

Уп. облике хипокористика овог типа у вок.: *међо* (*међед* — в. § 10) СИ 49, *крујо* СИ 50 (уп. ак. једн. *курјака* СИ 50).

§ 25. Супротно стању у данашњем тршићком говору где се чува резултат друге палатализације код именица ж. рода на *-а* у дат. и лок. једн. (изузев *мајки* — уп. Б. Н., ЈФ ХХIII, 271), у језику лозничких ђака таквог чувања немамо: дат. *мајки* ТВ 67, МБ 95, *девојки* СИ 56 (х 3), МБ 97, МЗ 150, АМ 1, 89, *свасићки* СИ 6 (х 2), *ћерки* АМ 88, МБ 21, — *слуги* А 16.

§ 26. Иако долази један пример ове врсте, језик лозничких ђака показује такође друкчију ситуацију у поређењу са данашњим говором у Тршићу и у погледу вокатива именица ж. р. на *-ица*: *несрећницо* МБ 40 (према, наравно, нпр. *мајко* ТВ 132).⁸⁹

§ 27. Инстр. једн. именица ж. р. на сугл. (тип *маићу* или, евентуално, *маићом*) не долази у овим приповеткама, али се зато у форми прилога *ноћом* МЗ 52 огледа подударане са данашњим тршићким говором.⁹⁰

§ 28. У ген. мн. не долази наст. *-и* код именице ж. р. које се завршавају групом сугласника у основи, чиме се иначе одликује говор у Тршићу (Б. Н., ЈФ ХХIII, 271). Уп. *џајка* МБ 120, *смокава* АМ 88, 89, *мачака* АМ (х 2), *гусака* А 72, *џрешања* МБ 76.

§ 29. Док је у данашњем тршићком говору однос наставака *-ом* : *-ем* у инстр. једн. им. м. и ср. рода нарушен у корист *-ом* (Б. Н., ЈФ ХХIII, 271), дотле се у језику лозничких ђака та разлика чува: *коњем* ТВ 11 (х 2), *конојцем* МБ 96, 97, *ножем* А 141, *кључем* АМ 1, *царем* АМ 7, А 111.

Од именице *џуџ* инстр. једн. редовно гласи *џуџем* МЗ 145 (х 2), А 127, АМ 1, 147, 161 (х 3).

Однос употребе некадашњих тврдих и мекких уметака (*-ов-* : *-ев-*) нарушен је једним примером: *мишова* (ген. мн.) АМ 2, у корист *-ов-*, док остали случајеви то не показују: *мишеви* А 111, *мишева* А 111, *мишеве* А 111, 140, затим *змајева* МБ 97 (х 5), *са змајевима* МБ 99, *кључеве* АМ 1, *џојасеве* АМ 1. Завршетак *-ови* није потиснут завршетком

⁸⁸ Уп. исто данас у тршићком говору (Б. Н., ЈФ ХХIII, 271).

⁸⁹ Од тросложних личних имена ж. р. на *-ица* Б. Николић истиче да је данас у Тршићу вокатив једнак номинативу (ЈФ ХХIII, 271). Уп. нпр. *чобанице* : *кукачицо* данас у источној Херцеговини (А. П., СДЗБ XIV, 124).

⁹⁰ Уп. *мсићи* / *мсићом*, *ноћом* (прил.) данас у Тршићу (Б. Н., ЈФ ХХIII, 271).

-ови, чега, иако ретко, има данас у тривијалном говору:⁹¹ *синови* ТВ 59, *синова* МБ 95, *синовима* МБ 32, *волови* МБ 43 (х 2), *волова* МБ 43, МЗ 154, *волове* МБ 43, МЗ 154 (х 2), *дивови* МБ 76 (х 2), *ишйови* А 113, *ишнови* (в. нап. 10), *рејови* МБ 92, *рејове* МБ 91 (х 2) и сл.

§ 30. Именица *двор*, употребљавајући се најчешће у одређеној синтагми, само једном долази са уметком -ов-. Иначе су редовни краћии облици множине ове именице: *кад цареви двора* ТВ 6 (х 2), *до једни велики двора* ТВ 6 (х 2), 67, *иокрај цареви двора* ТВ 23, *близу цареви двора* ТВ 63, ак. *дворе* ТВ 64, *у дворе* ТВ 11, *на дворе* ТВ 67, поред њени *дворова* (ген. мн.) ТВ 64.

§ 31. Именице *зуб* и *коњ*, наравно, немају проширену множину: *гвоздени зуба* (ген. мн.) МБ 118, *са зубима* МБ 118, — *њети коња* (ген. мн.) МБ 118, *коњима* (в. нап. 86).

§ 32. Именице које се у ном. једн. завршавају на -ин недоследно чувају овај завршетак у поменутом падежу: *Чифуџин* МБ 92, *Чифуџин* А 140, *Арајин* А 108 (х 2), 111, 112, поред *Арај* А 109, 112 (х 2); уп. и *џри Циганина* А 33.

§ 33. Форма *Србљин* није позната језику лозничких ђака: *Србљин* (ном. једн.) МБ 103 (х 6), *Србљином* (инстр. једн.) МБ 103.

§ 34. Именице *кћи* и *маји* имају форме: (к)ћи, (к)ћер, (к)ћерка (в. § 22 а), — *маји* (ном. једн.) ТВ 132, МЗ 52, *мајере* (ген. једн.) МБ 98, *мајери* (дат. једн.) ТВ 132, поред *мајка* МЗ 52 (х 2), *мајки* (в. § 25), *мајку* (ак. једн.) МЗ 52, *мајко* (в. § 26).

§ 35. Облике именице *гајшалац*: *гајшалац*, *гајшалу*, као и форме *џрајшлци*, *џрајшлца*, в. у § 11.

§ 36. Док уз број *једно* долази облик именице *џрасе*: *једно џрасе* СИ 47 (х 2), дотле уз збирни број *џроје* имамо форму: *џроје џрасаца* СИ 47 (х 3).⁹²

§ 37. Од именице *зец* (ном. једн.) МБ 83 (х 3) и *ковач* вок. једн. гласи *зече* МБ 83 (х 3), *коваче* А 169, а од форме *ошанц* вок. једн. је једнак номинативу: *ошанц* А 113 (уп. и вок. једн. *шайо* А 113).

§ 38. Именица *глад* женског је рода: као да се боје *глади* МБ 84.

§ 39. Према данашњем облику (*не*)*радница* долази форма са -дин-: *нерадница* (ном. једн.) АМ 161, образована, свакако, према облику *радин* ('радниџ' — уп. *радин*, *радинаца* у РЈА XII, 883, 885).

⁹¹ Уп. *џруџеви*, *џдесеви* (Б. Н., ЈФ XXIII, 271).

⁹² Један од ова три примера могао би се читати и *џрасица*, али није сасвим поуздано.

Заменице и придеви

§ 40. Облик инстр. једн. заменица *ми* и *себе*, употребљен с предлозима, гласи као данас у књижевном језику: *с њобом* (в. § 11), *за собом* МЗ 154 (х 2).⁹³

§ 41. О употреби енклитичких облика личних заменица *ме*, *ше*, *се* уз предлоге *преда*, *ода*, *уза*, *низа*, већ је било речи (в. § 11). Уп. овде употребу поменутих енклитика уз друге предлоге: *за се* ТВ 24, 56, *за ше* ТВ 131, *на ме* МБ 74.

§ 42. Заменица ср. рода *све* гласи *сво* као данас у тршићком говору (Б. Н., ЈФ XXIII, 271): *ђумле* (,ђуле') *сво* прсне А 113.

§ 43. Присвојна заменица *њихов* гласи *њиов* (уп. § 16 б). Једном долази и облик *њев*: *у њев двор* АМ 3.⁹⁴

§ 44. У данашњем тршићком говору у малом броју примера огледа се утицај некадашњих тврдих основа на мекс (тип *лошо*, *врућо* — уп. Б. Н., ЈФ XXIII, 271). Наравно, у језику лозничких ђака нема од тога ни трага, тако да није потребно наводити примере ове врсте (уп. само: *средње брдо* МБ 36 (х 2), *највеће брдо* МБ 36 и сл.).

§ 45. Заменичке форме *какав/какв-*, *каки*, *каков* и сл. имају своје потврде у језику лозничких ђака, с напоменом да је други наведени тип по употреби у преимућству над осталима: *каки је шај младић* АМ 4, *каки* (ном. једн.) АМ 142, *кака*. . . *мајка* МЗ 52, *каког човека* МЗ 145 (х 2), *каке*. . . *аљине* ТВ 63, *шаки јунак* ТВ 60 (х 2), *наки леи младић* (в. § 13), *онака девојка* ТВ 5, поред: *за какве му драго очи* СИ 55, 56, *какво царство* А 29, *никаква севаја* АМ 160; уп. једном: није никад *онакови* аљина обукао ТВ 63.

§ 46. У приповеткама се срећу и облици неодређеног придевског вида: *роди сина златорука и златокоса* ТВ 24, *цареву сину* (дат. једн.) ТВ 59, *иокрај царева* (двора — А. М.) ММ 136, *има једног коња зелена као шраву* МБ 35, . . . *йуну сребра расшойљена* МБ 35, *нисам никаква севаја учинио* АМ 160, поред *његовог коња* (ак. једн.) АМ 3, *царевом двору* (дат. једн.) ММ 136 (х 2).

§ 47. Подударане са тршићким говором огледа се у грађењу присвојних придева од именица ж. р. на *-ја* завршетком *-ински* (уп. Б. Н., ЈФ XXIII, 272): *цара аждаинскога* А 108.

§ 48. Компаративе типа *леишији*, *вишлии* и сл., који су одлика данашњег говора у Тршићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 272), нисам нашао у овим приповеткама.

⁹³ Уп. *са њобом*, *за собом* данас у тршићком говору а и у Поцерини (Б. Н., ЈФ XXIII, 271; М. М., ЈФ VII, 7).

⁹⁴ Данас у Тршићу употребљава се дублет: *њдов* / *њев* (Б. Н., ЈФ XXIII, 271).

§ 49. Уп. неке облике придева: отиду у *виловске* дворе ТВ 64 (двор који припада вили), *медњано* (,од меда' ном. једн. ср. р.) МБ 84, *најјредњи* (ном. једн. м. р.) МБ 96, *воловско* уво МЗ 153 (х 2), из *воловског* увета МБ 153 (х 2).

Бројеви

§ 50. Бројеви не долазе често у приповеткама, а и кад се употребе, слажу се са стањем у савременом књижевном језику. Једино одступање од овога слагања, односно подударане са тршићким говором, чини поменута форма броја 15: *йсйнес* (в. § 12). Уп. остале облике: *обадва* ТВ 5, МБ 103, *обе сйране* МБ 76, *шесй* МБ 97, *двадесетй* МБ 103, *двоје* А 107, *йроје* СИ 47 (х 3), затим бројне именице: *двојицу*, *йројца* (в. § 5). Форме *чейверо*, *седмеро* и сл., које чине одлику данашњег говора у Тршићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 275), не долазе ни у поменутом ни у другом облику у приповеткама.

Глаголи

§ 51. *Презентй*. У 3. л. мн. место наст. -е понекад налазимо -у: *жесу* (се) ТВ 5, *йролеишу* ТВ 24, *виду* АМ 142. Много су чешћи облици с наст. -е: *виде* ТВ 24, *седе* ТВ 60, *замоле* ММ 20, *одговоре* ММ 19, *йусйе* МБ 80, *зажмире* МБ 84, *накуйе* МБ 92, *скуйе се* АМ 1, *заведе* (се) АМ 1 и сл.⁹⁵

Глагол *хйеиши* има редовно -у у 3. л. мн. през.: па се *оћу* обадва да се жену ТВ 5; па они *оћу* да ме туку МБ 77; сватови *оћу* да виду цуру АМ 142, — они *ћу* те питати ТВ 11, 67; пак *ћу* очи бити како су и биле МБ 36; па *ћу* очи стати МБ 97; сви *ћу* у идући петак паре дати АМ 159 (уп. исто данас у Тршићу: Б. Н., ЈФ XXIII, 272).

Код глагола типа *вучем* и сл. срећемо понекад облике 3. л. мн. през. са аналошки палатализованим сугласником: *надвучу* МБ 43, *извучу* МБ 97 (х 2), *йечу* (се) МБ 76, *исечу* А 31, (*не*) *можу* (в. § 23 б), поред *йуку* МБ 77, *вуку* А 163. Данашњи тршићки говор, према Николићевом материјалу (ЈФ XXIII, 272), показује завршени процес уопштавања првог поменутог типа.⁹⁶

Једном налазимо глаголску форму *не могадне* (3. л. једн.) МБ 45 у приповедању: ал ето ти опет сног старца на зецу па рекне: „Оди да се

⁹⁵ У овој особини огледа се подударане са данашњим тршићким говором где су форме на -у ређе такође (Б. Н., ЈФ XXIII, 272).

⁹⁶ У облицима императива ових глагола чува се старо стање у овом погледу: *йовуци* МБ 151, *завуци се* ММ 124, *йеци* МБ 76, *вучише* МБ 96.

порвемо па који буде јачи да попије чорбу и ватру погаси“, а топузар рекне: „Дела!“, па се порву и старац омане топузара па му *не могадне* ништа, а топузар омане старца и забије га у земљу до браде.⁹⁷

§ 52. *Императивни*. Облике императива, који се углавном подударају са одговарајућим формама у нашем данашњем књижевном језику, в. у §§ 6 (5), 13 и у нап. 96. Уп. овде и конструкцију: 2. једн.: *де ме њобашњи* ТВ 12, *де ми начини* ТВ 23, 2. мн.: *дејте ви зажмирише* МБ 84.

§ 53. *Аорист и имперфекат*. Дск је први облик знатно чешће заступљен у језику лозничких ђака (в. нпр. поменуте форме за 1. л. једн. у § 16), дотле се имперфекат јавља једино у форми *бијаше* (3. л. једн.), у чему се огледа подударање са данашњим тршићким говором (в. § 10), По једном долазе: аналошка аориска форма за 1. л. једн. *виђо* АМ 161 (према нпр. *дођо* и сл. — в. § 16) и облик *угледе* (1. једн.) МБ 76.

§ 54. *Глаголски њрилози*. Оба глаголска прилога долазе у језику лозничких ђака, с тим што је употреба глаголског прилога времена прошлог сасвим ретка и ограничена на глагол *моћи*. Нпр.: (он) путем *идући* рекне оном човеку. . . . АМ 161; *не знајући* ко је тај старац, (он) стане ту мало и огреје се МБ 35; (она) остане *гледајући*. . . А 30 и сл., — *не могавши* даље путовати, (он) изостане МБ 35; св. Сава *не могавши* на јарцу ићи преко стена, изостане МБ 37.

§ 55. *Глаголски њридеви*. Радни глаголски придев за м. род завршава се, као што смо видели, самогласничким групама *-ао*, *-ео*, *-ио*, *-уо*, *-ро*, поред *-о*, *-ијо* (в. §§ 7, 12). Трпни глаголски придев се подудара углавном са одговарајућим формама у данашњем књижевном језику. Разлика је једино у следећим облицима глагола VI врсте, који се у књижевном језику не образују наставком *-и* и сл.: онај *закојашњи* човек ТВ 59; што су им репови *изчујашњи* АМ 169.

§ 56. Инфинитив, футур I, II, перфекат и потенцијал у погледу начина грађења подударају се са данашњим књижевним језиком узимајући у обзир неслагања на плану фонетике: а) место *бих* долази *би* у 1. л. једн. потенцијала (в. § 16); б) поред ретког *доћи ћу* употребљава се много чешће футур типа *доћу* (в. § 23 а).

§ 57. *Најомене о облицима и значењима њојединих глагола*

а) Уопштавање инфинитивне основе са и на рачун основе са некадашњим јатом код глагола VII врсте није потпуно спроведено у језику лозничких ђака. Уп. поменуте примере: *видиши*, *живиши*, *ожеднила* и

⁹⁷ У рукопису свакако грешком долази *не могудне*. Уп. употребу овакве глаголске форме у зависним реченицама у говору Пиве и Дробњака (Ј. В., ЈФ XVII, 68).

сл., поред *видео*, *волео* (§ 10), затим *јрождри* (3. једн. аор.) А 106, поред *јрождре* (1. једн. аор. без -х) А 107.

б) Према савременом књижевном *слоним*, *слоним* и сл., овде налазимо аналошко образовање презента овога глагола: *сломије* (3. једн. през.) МБ 44.

в) Од глагола *волеити* долази следећа форма са суперлативним значењем: што *најволим* да ти дадем? МБ 98.

г) Глагол *јушћати* је свршеног вида: кад је ицџпо и уморио се, *јушћа* магаре да пасе А 105-106; (он) позове два телала те и(х) *јушћа* да траже А 110 и сл.⁹⁸

д) Према инфинитиву *јојати* ТВ 61, долази 3. л. једн. през. *јоји* ТВ 59 (х 2), 61 (х 3).

ђ) Док је од глагола *ошераити* итертивни облик *ошеривати* А 128, дотле је од *ошлесити* — *ошлелитивати* А 107.

е) Према инф. (-) *бискаити* МБ 21 (х 2), 83 (х 2), долазе облици презента по V гл. врсти: 1. једн.: *јобинијем* МБ 83, 3. једн.: *биније* МБ 83, *јобиније* ТВ 12.

ж) Глагол *јогледаити* има форме и од основе *јогледи-*: *јогледе* (3. мн. през.) МБ 36, *јогледи* (3. једн. аор.) ТВ 24, МБ 35, 97, А 27, 28, 109, 164, 169, поред *јогледа* (3. једн. аор.) МБ 97, А 106, затим *угледа* (3. једн. аор.) ТВ 60, МБ 35, *гледао* ТВ 63, *гледаити* А 141, (*не*) *гледа* (3. једн. през.) ТВ 63, МБ 79, 96 и сл.⁹⁹

з) Поред *сврчи* (*се*) (3. једн. аор.) АМ 147, долази *сврачи* (*се*) (3. једн. аор.) АМ 147.

и) Према данашњем књижевном *јахати* и тришћком *јашати* (Б. Н., ЈФ XXIII, 273), налазимо форме које се подударaju и са једном и са другом глаголском основном: *узјало* (радни прид. ср. р., „узјахало“) ТВ 24, *узјаше* (3. једн. през.) ТВ 11, 60, МБ 37, 99, 119, МЗ 146, АМ 1, 2 (х 2), 4, *сјаше* (3. једн. през.) ТВ 11, поред *јаше* (3. једн. през.) МБ 35, 37, *узјаше* (3. једн. аор.) ММ 136 (х 2).

ј) За форму *јрчати* налазимо *јркаити* МБ 37.

к) Облике глагола: *мејнуити* (*мејн-/меј-*), *бежати* (*бежи/бижи*) в. у §§ 22, 10. Форме глагола *хшеити* в. у § 16 (*ошу*, *ошеш*, *оше*, *ошемо*, *ошеште*, *ошу/ћу*) и § 10 (*хшео*, *хшела*, — *сшејо*, *сшели*, — *кшео*, *не кшедне*, *закшевам*, *закшева*, — *шшео*, *шшела*, *не шше*, *шшеде*, (*не*) *шшедне*, — *шео*).

⁹⁸ Уп. исто и код наших старијих писаца са запада, нпр. код Н. Лапванина: А. Младеновић, *О јез. Лешојиса*... , 93, нап. 123.

⁹⁹ Уп. у тришћком говору просту форму *гледи*, која не долази у језику лозничких ђака (Б. Н., ЈФ XXIII, 273).

Поред поменутих облика глагола *моћи* у презенту у § 23 (*можеш, може/ море, можемо, можеште, могу*), затим *не могадне* (§ 53), уп. овде и 1. л. једн. през.: (*не*) *могу* ТВ 24, МБ 21, 75, 79, 110, 161.¹⁰⁰ Облике глагола *бићи* СИ 48, МБ 79 итд. в. у § 11.

л) Од основа глагола *даћи*, *знаћи* и *имаћи* долазе следеће форме: *дадем* МБ 98, *дадеш* ТВ 63, *даду* МБ 43, — *не знам* МБ 93, *не знамо* ТВ 60, *немам, нема*, поред *немадо* (в. § 12).¹⁰¹

љ) Од глагола *јосијаћи* долази 3. мн. през. *јосијају* АМ 147.

Непроменљиве речи

§ 58. Од непроменљивих речи поменућемо прилоге (мада је о некима у досадашњем излагању било речи), као и неке партикуле.

а) *ноћас* А 75 (х 2), поред *ноћом* (в. § 27), *вришко* (в. § 18 — Чивутин трчи врло *вришко*), *онда*, *ондај* (в. § 22),¹⁰² *одавде* МБ 35, *одавден* А 112, *одайле* А 164 (х 2), *одакле* АМ 4, *однекен* А 111, *ију* ТВ 24 (х 2), 79, ММ 136, *ијуда*, *ијуде* (в. § 14), *ијуна* АМ 142, *довече* АМ 1, *увече* АМ 160, *малко* АМ 1, *укуиџра* А 110, *до ујуршо* А 114, *ујуршу* ТВ 64, 132, ММ 20 и сл.

б) У поменутим примерима уп. партикуле: *-н* (*одавден, однекен*),¹⁰³ *-де* (*ијуде*), *-на* (*ијуна*). У облику *озго* (в. § 8) изостаје партикула *-р* (уп. *дзгџр* данас у Тршићу: Б. Н., ЈФ XXIII, 273). Форма *ијудека* са партикулом *-ка* не долази у језику лозничких ђака, као ни партикула *-н* у примерима *онда*, *јосле* (в. горе и нап. 35). Партикула *-зи*, која у данашњем тршићком говору стоји често уз показне заменице, овде се јавља у форми *њојзи* и то само код писара-ђака А: *њојзи* (дат. једн.) А 167, у *њојзи* (лок. једн.) А 29, поред *њој* МЗ 151, МБ 36, АМ 159, у *њој* ММ 135, МБ 35, АМ 87, 88, *на њој* МБ 95 (уп. Б. Н., ЈФ XXIII, 273; облик *њојзи* помиње М. Московљевић за поцерски говор: ЈФ VII, 7).

¹⁰⁰ Као што смо видели, у 1. л. једн. долази *могу* а не *морем* (< *можем*), чиме се одликује данашњи говор у Тршићу (Б. Н., ЈФ XXIII, 270).

¹⁰¹ У данашњем тршићком говору ови глаголи имају подједнако форме од основа: *зидџм* | *зидм*, *дадџм* | *дадм*, *имадџм* | *имадм* (Б. Н., ЈФ XXIII, 272).

¹⁰² Данас је у Тршићу редовно *ондај* (Б. Н., ЈФ XXIII, 273).

¹⁰³ Уп. данас у тршићком говору *јослен* и сл., а у овим приповеткама — *јосле* (в. нап. 35).

ИЗ СИНТАКСЕ

§ 59. а) Именица *делија* има множинско значење: онда изиђе царева кћер, *делија зайијају*:, „Је л ти туде човек?“ А 110; уп. и: *делије изију* А 110.

Уп. употребу облика *музике*: па кад дође код куће, онда *засвирају музике* ММ 142.

б) Поред употребе инстр. социјатива место оруђа у примеру: а она оре *са зубима* МБ 118, уп. и пример: кад дође на брдо, *засвира са свиралом* МБ 36; отиди на оно брдо па *засвирај са свиралом* МБ 35. Уз глагол *йосџаџи* долази инструментал: кад онај цар умре, он је постао *царем* АМ 7.

в) Уз глагол *йиџиџи* употребљава се генитив: док идема да *уџиџам ђеце* ТВ 55; онај човек *уџиџа ђеце* ТВ 55; онда *уџиџа див ћосе* МБ 75; *уџиџај ти йвои синова* МБ 95; он *уџиџа бабе* МБ 118.¹⁰⁴

Уп. употребу генитива и уз глаголе: овај *угледа лейог цвџа* ТВ 60; па сам дошао да јој *йџражџм лешњика* ММ 19 (поред, наравно, словенског генитива: он *није ручка згоџовио* МБ 45 и сл.).

г) Уп. употребу заменичког облика у примерима: сваки *даде му йонешџа* А 31.

д) Форма *колик* у значењу „као“ долази у примеру: ал иде један човек *колик* кућа АМ 1.

ђ) У следећим примерима уп. приповедачки императив: онда он узјаше звџрку па *йоџеџи* за њџма МБ 146; онда он *йоџеџи* МЗ 145.

е) Глагол *вероваџи* долази са формом *се*: *не вџрујем се* вама А 168 (уп. исто у Срему: Б. Н., СДЗБ XIV, 367).

ж) Са конгруенцијске тачке гледишта уп. примере: она му однесе *сви йроје йрасаца* СИ 47; него дајте ми *све грожђа* што има код вас МБ 43.

з) Према очекиваној конструкцији *учиниџи се + инсџрументџал* уп.: него дела ти једно вече *учини се засџо* па ћеш видити што ће бити МБ 79.

и) Уз глаголе кретања употребљава се датив и конструкција *код + генџтив*: ођу да *идем цару* ТВ 63; они *оџиду цару* ТВ 63; па он *дође Мрџикамену* МБ 44¹⁰⁵; — она *оџиде код најсџаријега* ТВ 23; што он *не долази код ње* ТВ 24; иди *код моје маџере* ММ 123.

ј) Према данашњем књижевном *ни без чега* уп. *брез ниџџа* А 164.

¹⁰⁴ Уп. исто данас у Тришџу, као и у Поцерини (Б. Н., ЈФ XXIII, 273).

¹⁰⁵ Предлог *кџ* испред именице је прецртан.

З А К Л Ј У Ч А К

1. Графија рукописа лозничких ђака из 1861. године показује недоследност употребе појединих слова, одступања од правила писања разних графија. Такав је случај са знацима: ђ, љ, њ, њ, њ, њ, као и са начином обележавања сугласника љ и њ. Вукова азбучна реформа, иако у то време званично још непризната, нашла је извештан одраз и у рукописима који су овде испитивани. Присуство слова ђ и графеме љ, односно употреба ђ и ђ за одговарајуће гласове (иако не увек редовна) — несумњиво то показује. Недоследности на плану правописа разумљиве су и објашњиве: тога је било и у старијим споменицима а немоли 1861. године, у време када је у ортографији владало хаотично стање. Стари начин писања већ је био преживљен а нови још није био званично уведен. Дакле, рукописни материјал лозничких ђака у графијском и ортографском погледу пружа прилично интересантну слику ћириличног начина писања по школама у Србији неколико година пре званичног усвајања Вукове азбучне и правописне реформе.

2. Што се тиче језичких црта у приповеткама записаним од стране лозничких ђака 1861. године и успостављања паралела са особинама данашњег говора у Тршићу, треба, пре свега, указати на немогућност потпуног поређења овакве врсте. Рад Б. Николића о данашњем говору у Тршићу није исцрпан јер је писан са намером да укаже на разлике између Вуковог језика и данашњег говора његовог родног места. С друге стране, приповетке које су овде испитиване, не пружају увек информације о свакој језичкој особини. Али и поред тога, било је могуће компарирати низ црта, при чему се може закључити следеће:

а) да се у многим особинама огледа подударане између данашњег тршићког говора и језика лозничких ђака из 1861;

б) да се у неким особинама огледа делимично подударане;

в) да у неким цртама изостаје ово подударане.

Поменућемо, укратко, све ове језичке одлике, подељене у три групе.

А. Особине које показују подударане.

а) Мешање екавског и јекавско-ијекавског рефлекса јата.

б) Недоследност у промени ђј > иј.

в) Икавизми фонетског и морфолошког типа. Недоследност и примерима типа *видео|видио*.

г) Чување префикса *иџе-* и *иџи-* паралелно са њиховим међусобним мешањем.

д) Асимилација и контракција групе *-ае-* у бројевима типа *иџиџнес*.

ђ) Група *-eo > -o / -eo*.

е) Сугласник *x* се губи (малобројни примери са *x* у језику лозничких ђака књишког су порекла).

ж) Група *xv > v* (*ваџаџи*, *вала*) и *ф* (*фава*).

з) Група *хӣ* (*хӣеџи*) > *ић* (јотовањем), *ћ*, *сӣ* (ретки примери са *хӣ* у језику лозничких ђака књишког су порекла).

и) Чување гласа *ф* а такође и његово замењивање са *в*.

ј) Недоследност у јекавском јотовању, односно јављање **нв**-поредно и јекавских (јотованих) и екавских форми: *ђевојка / девојка*, *ћера / џера*.

к) Изостаје јотовање група *йѣ*, *бѣ*, *вѣ*, *мѣ*, *сѣ*, *зѣ*, са некадашњим кратким јатом.

л) *мн-* > *мл-* / *мн-* (*много*).

љ) Присутна је форма предлога *брез*.

м) Форма *џеџнес* долази без *-џи* на крају.

н) Присутан је прилошки облик *ноћом*.

њ) Присвојни придеви имају завршетак *-ински* (тип *армински*).

о) Поред чешћих примера са *-е*, долазе и случајеви са *-у* у 3.

л. мн. през. (*моле / молу*).

п) Помоћни глагол *хӣеџи* у 3. л. мн. през. гласи *оћу* (енкл. *ћу*).

р) Глагол *моћи* у 3. л. мн. през. има наст. *-у* (*можу* у прип. а *мору* у Т).

с) Инфинитив се јавља у дужој форми.

т) Од имперфекта долази само форма *бијаше*.

ђ) Конструкција *џӣџӣи* + *генџӣџӣџӣ* такође је присутна.

Б. Црте које показују делимично подударање

а) Икавизам у глаголу *бежџӣ* сасвим је редак у приповеткама (у Т: *беж-*, *биж-*, *бјеж*; трећа форма се не може успоставити у прип. због граfiјске несавршености).

б) Поред редовног *изићи*, долази сасвим ретко *изаћи* у прип. (Т: *изаћи/изићи*).

в) Поред врло честог през. *будем*, *будеш*, *буде* и сл., ретко долазе у прип. и форме *биде*, *биди* (Т: доследно форме са *-у-*).

г) Група *-ао > -о / -ао* у прип. (Т: *-ао > -о*).

д) *с њ-* > *ш њ-* / *с њ-* у прип. (Т: *с њ-* > *ш њ-*).

ђ) У презентским облицима глагола *моћи* *-ж-* > *-р-* ретко у прип. (Т: *-ж-* > *-р-*).

е) Лична имена типа *Јово* (ном). деклинирају се у прип.: *Јове* — *Јово* и сл.; једном се среће у прип. акуз. типа *Јова* (Т: *Јово* — *Јове* — *Јови* — *Јову* и сл. редовно).

ж) Поред 3. л. мн. през. *вучу*, долази и *вуку* у прип. (Т: *вучу* доследно).

з) У прип. је заступљен тип футура *ућу* (ући ћу), поред сасвим ретког *ући ћу* (Т: *ућу* редовно).

и) Партикуле *-н*, *-зи* долазе и у прип. и у Т мада немају исти распоред јављања.

ј) Облик *онда* је врло чест у прип. а *ондај* сасвим редак (Т: *ондај* редовно)

В. Особине у којима се не огледа подударење

а) Икавизми: *дивојка*, (*з*)*ди*, *овди*, поред *ђевојка*, *девојка*, *ђе*, *овде* долазе у прип. (Т: *ђевојка*, *девојка*, *ђе*, *овде*).

б) Прип. имају редовно *йред*, *йреко* (Т: *йред*/*йрид*, *йреко*/*йрико*).

в) Форме *сна*, *снаа* у прип. (Т: *снаја*).

г) Прип.: *кожув* а Т: *кожу*.

д) Групе *-з љ-*, *-з њ-* остају непромењене у прип. (Т: редовно *-ж љ-*, *-ж њ-*).

ђ) Према трпићком *зомне*, *земња*, у прип. је редовно *зовне*, *земља*.

е) Прип.: *могу* (1. једн.) а Т: *морем* (< *можем*).

ж) Прип.: *за собом* а Т: *за себом*.

з) Прип.: *манасѿир* а Т: *намасѿир*.

и) Сугласници *к*, *г* потиснули су у прип. гласове *ц*, *з* добивене по II палатализацији у дат. — лок. једн. им. ж. р. на *-а* (Т: чува се резултат II палатализације, изузев *мајки*).

ј) Прип.: *мачака* (ген. мн.) а Т: *мачки*.

к) Мешање наставака *ом-*, *-ем* (*ножом*) не долази у прип.; у Т: *-ом* је редовно.

л) Ширење завршетка *-еви* на рачун *-ови* не долази у прип. (Т: понекад *йруйѿеви*, *фесеви*).

љ) Прип. чувају разлику између некадашњих меких и тврдых придевских наставака (Т: *лошо*, *врућо*, истина ретко).

м) У прип. изостаје партикула *-ка* и *-р* (Т: *шудека*, *озгор*).

3. Из изнесеног прегледа језичких особина види се да црте које показују подударење између трпићког говора и језика лозничких ђака из 1861. године (група А), псказују углавном исти дијалекатски тип који се налази у њиховој основици. Овом подударењу иду у прилог и особине у ко-

јима се огледа делимично подударање (група Б), јер се многе од њих могу објаснити као започети процеси развитка у правцу данашњег стања тршићког говора (Б. а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, ј). На тај начин би се углавном све језичке одлике из групе Б могле сврстати у групу А, што би значило да се и у њима огледа подударање између говора у Тршићу и језика лозничких ђака. При овоме би се, наравно, морала имати у виду историјска перспектива, развитак који је тршићки говор, говор лозничке околине, могао претрпети за последњих сто година. Из овог аспекта биће нам јасне и извесне црте у којима се огледа неподударање (група В). Заправо особине наведене под В. г, д, ђ, е, ж, з, ј, к, л, љ, м, дакле већина диференцијалних црта, могле би се објаснити поменутиим развитком народног говора. Због тога оне не би, у крајњој линији, представљале тако дубоку разлику какав се утисак може стећи на први поглед. Многе од ових црта подударају се и са Вуковим језиком (В. в, д, ђ, е, ж, з, ј, к, л, љ, м). Све оне, у поређењу са данашњим тршићким говором, представљају у г л а в н о м један степен нижи у свом одговарајућем развитку, тако да је њихово јављање у језику лозничких ђака заправо резултат чувања старијег стања, што није ни без утицаја писаног језика, језика књига. Језичке особине наведене под В. а, б, и захтевају посебан третман. Док се за црту изнесену под В. и (одсуство алтернације $k : c, g : z$ у прип. и њено присуство у Т) за сада не могу дати поуздана решења, дотле су остале особине објашњиве. Икавска форма *дивојка*, која се, истина, јавља само код једног писара-ђака (АМ) а који ову исту реч употребљава чешће са екавизмом, — представља за тршићки говор нешто необично (судећи по Николићевом материјалу) али не и за западну Србију уопште јер је у науци на том терену регистрован икавизам поменутог типа. Присуство паралелизма *йред/йрид, йреко/йрико* у данашњем тршићком говору, према одговарајућим доследно екавским формама у језику лозничких ђака, може се у начелу разумети као новија црта, као особина настала утицајем говора са икавском основом (говор Азбуковице) мада би у овом правцу била неопходна и нова испитивања. Дакле, као што се из целокупног излагања види, тумачења у вези са потпуним или делимичним разликама између тршићког говора и језика лозничких ђака, могу се базирати на еволуцији говора лозничке околине подразумевајући све моменте који доводе до мењања дијалекатске слике.

У поређењу са Вуковим језиком, што значи, у одређеној мери, са нашим данашњим књижевним језиком, језик лозничких ђака из 1861. године умногоме се подудара али, видели смо, и разликује. Док су подударања плод извесне конзервативности (чувањем одговарајућих

црта уопште узев, као и утицајем књишког језика), дотле су разлике између Вуковог језика и језика лозничких ђака објашњиве временском дистанцом која износи више од пола века између фактора које пореди-мо. У основици Вуковог језика налази се, као што је познато, тришћки говор с краја XVIII и с почетка XIX века. Од тога времена па до 1861. године на терену западне Србије, укључујући, наравно, и Лозницу с околином, било је више померања становништва, што је у одређеној мери изменило тришћку дијалекатску слику, односно слику говора лозничке околине, која је добрим делом регистрована 1861. године у приповеткама записаним од стране ђака основне школе у Лозници.

Александар Младеновић

Резюме

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ВУКОВА КРАЯ В 1861-ОМ ГОДУ

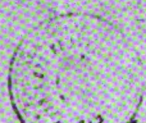
Александар Младенович

Данная работа является результатом исследований языковых особенностей народных рассказов, записанных учениками основной школы г. Лозницы в 1861-ом году. Рукописи этих рассказов хранятся в Архиве Сербской Академии Наук и Искусств в Белграде. Наряду с фонетическими, морфологическими и некоторыми синтаксическими особенностями, особое место в работе отводится исследованию графики и орфографии упомянутых рассказов. В итоге работы выяснилось, что деятельность Вука в области реформы азбуки нашла свое отражение в рукописях лозничских учеников еще в 1861-ом году, т. е. до ее официального признания и введения. Об этом говорят, как непоследовательность в употреблении старых знаков, которые были исключены Вуком из азбуки, так и употребление букв *ђ*, а также *ѣ* и *ѧ* (хотя первый и третий знаки в рукописях лозничских учеников не являются графемами, т. е. буквами с конкретной дифференциацией функций). Анализ рукописей, касающийся их правописания, помог установить регистрацию, хотя, конечно, и непоследовательную, различных фонетических изменений.

В работе проводится подробное сравнение языка лозничских учеников начала 60-х г.г. 19-го в. (1861 г.) и современного говора Тришча,

родного места Вука, описание диалектных особенностей которого известно науке. При сопоставлении указанных языковых особенностей в ряде черт были обнаружены совпадения. Данные совпадения являются полными или частичными, т. е. некоторые из современных отличий говора Тршича (окрестность Лозницы) в рукописях лозницких учеников 1861-го года представлены не последовательно. Последнее, разумеется, можно отнести за счет развития упомянутого говора, так что историческая диалектология, занимаясь подобными исследованиями, получает соответствующие материалы, касающиеся изменений, которые могли произойти в говоре окрестностей Лозницы за последние сто лет.

В ходе самого изложения материала обнаруживаются черты сходства и различия и в отношении к языку Вука. В то время как указанные различия являются результатом языковых изменений на территории тршичского говора, т. е. говора окрестностей Лозницы, в течение 19-го в., — одновременно с тем для упомянутых соответствий характерна известная консервативность, обусловленная самим диалектом (в смысле устойчивости, неменяемости, этих особенностей), или возникшая в результате влияния книжного языка, языка письменного на язык лозницких учеников в начале 60-х г.г. 19-го в.

Стриговица
Царь и два сына.

Буде сядань царь та и нас два сына та се охоту
облагда уас жону, онда им царь каже и тайни
се пошу зам, та ги нагне пошуд на безиреву
Куту но сату ожениши са безирева першою,
они се умари онда старши пошуд та гне паве
диреву Куту, а емератер у дворю, онда цар она
та она старши, са емератер ошра, онда
они зате уезеро та извади пошуд, та пошуд
принюца Масица, он изнесоу жасицу нас
енети на ошомите, та кад он ошиде, она се
прети ворн у девоику, та зготови ругак и
поменте Куту, кад он дозе ударши стово
ругак, он се рудуо, онда се поше патавань
она се удвуре и зноше, он скои са та та на
та срдикожу у ватиру, цар се рудуо одкуда
ину онака девоика, та га забне, палу кар
же, да им кажем дуренце вина да са шов
войска на имс ига ошети ошане, а ко поафш
пошуд Куту, он ошиде Куту та каже нести,
оному да де едну срамку та каже му и гдику

каже: хранила га баба Ђокича како е убога неба
 е убога како ме исто мисли исто е црвенка омила
 ако брине. Та још каже да ће се ја жене и три
 спрата а да још е касаниа ибна матица да ије
 на сважу а она каже и да није епу кажу
 та да се забученија уја о омиа човека није епу
 кажу та каже жене жене оје забучи се у кажу
 а она се забучи та онда поје на сважу та кажу
 гође у епу велику ширину онда онаи човека у епу
 то еднеи грани а омеа тадне на ије а она
 доже човека миса исто она још оговорна е жене
 ради та неће се забити та кажу гође кажу бу
 те онда савирам мушке та онда епану гоуме
 е мушати она жене скори и је кажу и жене.

Успуно

Милоша Марковића.

Учелосниц. 2. Марка Ђокичића.

ученик 11 разреда Основне.

Тогда епископ ушел царю одоле нуре, сего воево
дства и одолевши та воево дошли уа и дошли
ома рожну отъело баше оаицу талино, кауе су
дошли ^и кауе седина та мор, уабу кауе нбке кауе
а отъ ^{вдн} она нуря, она залита ны италми
видими зупеке грацу, они нилу нбке нилу нбке
погодили, она ^и оаице рожнелати в нилу, они
отилу, они оаице поимт илне нуря, да ^и по
шил царя та илнелата сина, онде сбил цар
дроти нилу дошли воу: зовне оаице нилу
залитой, оаице ^и оаице поимт оаице рожне нилу
оаице нилу нилу нилу, царя нилу рожне нилу
да нилу, нилу оаице нилу нилу нилу,
кауе су ^и дошли царя, царя та нилу оаице, поимт ^и

АКЦЕНАТ ГЛАГОЛА У САВРЕМЕНОМ МОСТАРСКОМ ГОВОРУ У ОДНОСУ НА ВУКОВ И ДАНИЧИЋЕВ СИСТЕМ

За рјешавање једног од најтежих питања у нормирању српско-хрватског књижевног језика — питања нормирања књижевног акцента, потребно је претходно утврдити стање акцента у говорима који леже у основици књижевног језика. И поред значајних резултата у тој области наше науке — мислим да је неопходно да се прије свега утврди акценат у одабраним пунктовима са територије чији представници имају књижевну акцентуацију. Такви пунктови требало би да обухвате она мјеста која у културном и привредном животу одређене области представљају центре, те самим тим и значајна ирадијациона жаришта у ширењу говорних особина. У том погледу за област Херцеговине мостарске говорне особине имају превасходан значај. Као центар културног и привредног живота у Херцеговини, Мостар игра видну улогу, и зато је разумљив његов осјетан утицај у ширењу говорних особина на цијелу област.

Мада се у дијалектолошкој литератури писало у неколико наврата о мостарском говору¹, ипак је акценатски систем тога говора

¹ Matej Milas, *Današnji mostarski dijalekat*. Rad 153 (1903), 47—97; Vladimir Čorović, *Der Dialekt von Mostar. Ein berichtigender Nachtrag zu der Abhandlung M. Milas „Današnji mostarski dijalekat“* (Rad JAZU Bd. 153). *AfsIPh XXIX* (1907), 497—510; Јован Л. Вуковић, *Карактеристичне особине мостарског говора*. Гласник Југословенског професорског друштва, књ. XVII, св. 11—12, 953—963; Јован Радловић, *Акценатска отступања од Даничића у области новије Источне Херцеговине, затим отступања акцентуације мостарског говора од правописа А. Белића*. Гласник САН V (за 1953), 331—333. — Милас је у својој студији приказао доста испривно говор једног дијела мостарских муслимана и католика — икаваца. Тај говор није ни у оно вријеме, када је Милас писао своју студију, репрезентовао у потпуности говор цјелокупног мостарског становништва — недостајао је говор мостарских (и)јекаваца. Отуд је и произишла Ђоровићева критика Миласовог рада. Савремени мостарски говор је јекавски без обзира на конфесију, а остаци Миласовог икавског говора налазе се још код старијих представника муслиманског и католичког становништва. Моји информатори били су јекавци.

остао непотпуно и несистематски проучен. Сматрала сам да би било корисно да се потпуније прикаже акценат мостарског говора са тежиштем на акценатским разликама у односу на Вуков и Даничићев акценат. Овог пута приказашу акценат глагола.

1. Неакцентивоване дужине

1.1. Неакцентоване дужине чувају се у мостарском говору. Њихов систем није нарушен било каквим позиционим моментом :

вдзѣ, скѡчѣм, мдлѣм, ишјѣше, одсѣнјѣ, ѡддоше; — ѡнѣѡ, радѣ, хѡдѣше, ѡрѡчѡј, ѡрѡдајѡ; — чѣѡѡ, учѣм, лѣсѡѡј, гѡлѡмѣ, гѡсѡдѡрѣ, ѡскѡчѣше, ѡрѡдѡвѡдѡј, ѡрѣсѡнѡѡѡмѡ; — ѡрѡубѣ, буѡѡ, шѡшѣм, скѣѡѡјѡ, ѡжѡрѡриѣ, ѡрѣмѡлѡѡшѣ и сл.

1.2. Одступања од Вуковог система неакцентованих дужина двојаког су карактера. Прво. Двије значајне особине у фонетском систему мостарског говора, једносложна замјена јата у дугом слогу и скраћивање квантитета вокалног *p*, имале су утицаја како на квантитет акцента тако и на систем неакцентованих дужина. Глас јат у дугом слогу обично се рефлектује као *ѡѣ^а* без обзира на квалитет акцента : *ѡѣѡѡш, ѡрѡѣѡѡмѡ, сѡѣѡнѣ; — сѡѣмѡѡш, сѡѣѡлѡ, ѡсѡѡѡѡдајѡ* и сл. У неакцентованом дугом слогу, умјесто *ѡѣ*, како је у књижевном ијекавском изговору, једносложна замјена јата носилац је неакцентоване дужине : *ѡдѡѣѣѣ, нѡмѣѣнѣ, нѡслѣѣдѣ, ѡгрѣѣшѡмѡ, убѡѣѣлѣм, ѡрѣѣдѣ, ѡлѣѣнѣ* и сл. С друге стране, скраћивање квантитета вокалног *p^а* утицало је, поред измјене у акценту — *p̂ > p̄* : *фрчѣ, ѡрѣнѣ, зѣрнѣ, p̄ > p̂* : *заѡрѣнѣ, ѡскрѣѣѣ, ѡзгдѣѣшѣ,* — и на губљење неакцентоване дужине : *ѡрѡѡрѣнѣ, рѡскрѣѣѣ, ѡзѡрѣнѣ, зѡѡрѣнѣ, зѡмрѣѣѣ* и сл. Поред одступања која смо навели, а која имају вриједност општег правила, има одступања која су различитог карактера. Навешћемо их по појединим глаголским категоријама.

1.3. И њ ф и њ и т и в. Одступања у овом правцу јављају се код оних глагола који се квантитетом акцента у простом облику разликују од Вуковог акцента (исп. поглавље Акценатски типски односи).

1.4. Презент. У питању су ови случајеви :

1.4.1. За разлику од Вуковог језика аналошка дужина у презентском наставку није уопштена у потпуности. Етимолошка краткоћа презентског наставка сачувала се у позицији непосредно иза узлазног

¹ В. Асим Пецо, Мјесто централнохерцеговачког говора ЈФ XXV, 297; в. и Гласник САН књ. V, св. 2, 333.

^{2а} В. ЈФ XXV, 299. и Гласник САН V, св. 2, 333.

акцента³. Наиме, у глагола прве и друге врсте (Белићеве) наставак *e* у презенту увијек је без наглашене дужине ако му претходи слог са краткоузлазним или дугоузлазним акцентом :

*bōdēm, zabōdēm, uveđēm, iđečēm, isīdečēm, išečē, isīdečē, donēsēm, iz-
nēsēm, rēvē, zarēvē, zōvē, dozōvē, kūnē, zakūnē; — vūčē, zavūčē, išrēsē,
iōišrēsē, iṛēdē, oṛēdē, mūzē, iōmūzē, smījē se, nasmiījē se, znādē,
dādē* и сл.

Овакво стање квантитета презентског наставка у мостарском говору упућује на претпоставку да је аналошко преношење дужине био ранији процес од повлачења акцента, тј. да се аналошка дужина преносила само на неакцентовани слог. Овом особиницом мостарски говор, као и неки други говори, који иначе чувају ненаглашене дужине, показује већу архаичност у односу на Даничићев језик.

1.4.2. Послије силазне интонације *e* без дужине јавља се у глагола *мђи* и *хијџи* : *хдћеш, хдћē, хдћемо, хдћџи* (3 л. пл. хдћē); *мђжеш, мђжē, мђжемо, мђжџи*.

1.4.3. Од глагола шесте врсте са јатом у основи : умјети, разумјети, доспјети, успјети, приспјети и смјети Вук у Рјечнику бележи дужину само у *умијем*. У Мостару је *умијем | умијем, разумијем || разумијем, смијем, одсмијем, ирисијем, усмијем* (исп. тачку 4.1.2.).

1.4.4. Наставак *a* у презенту глагола *немаи* јавља се са дужином и без ње : *немām и немāм, немāш и немāш, немā и немā, немāмо и немāмо, немāше и немāше*⁴. Наставак *у* у 3. л. пл. граес. редовно је дуг : *немајѹ*. Могућно је да се облици без дужине јављају зато што овај глагол у говору често долази у нарочитој реченичној интонацији.

1.4.5. Друге разлике у квантитету презента последица су различитог акценатског типа што ће бити наведено у поглављу о акценатским типским односима.

1.4.6. Напомена. Глагол јесам у Мостару је увијек без наглашене дужине : *јесām, јесī, јесѹ*.

³ Иста ситуација је и у говору Ортијежа, в. А. Песо, Акцент села Ортијежа. Научно друштво NR Bosne i Hercegovine, Града Х, Одјелjenje историјско-филолошких наука, књ. 7, 45 (Розебан отисак), (даље : Орт.); в. Ј. Вуковић, Карактеристичне особине мостарског говора. Гласник Југосл. проф. друштва, књ. XVII, св. 11—12, 961.

⁴ В. Ј. Вуковић, Карактеристичне особине мостарског говора. Гласник Југосл. проф. друштва, књ. XVII, св. 11—12, 961.

1.5. *Аорист*. Завршни вокал у 3. л. пл. аориста у Мостару је дуг: *рѣкошѣ, скѣчашѣ, ѿддошѣ* и др. за разлику од Даничића који нема дужине у овом облику.

1.6. Глаголски придјев радни.

1.6.1. Усљед девокализације вокалног *р* у мостарском говору у мас. гл. придјева радног добија се неаглашена дужина завршног вокала: *ѿрѣдрѣ, зѣсѿрѣ, ѿмрѣ* и сл.

1.6.2. Глаголи типа *вјѣроваѿи* немају неаглашену дужину у fem. и neut. гл. придјева радног која је иначе пратилац повученог акцента: *вјѣроваѿла, лѣѿиоваѿло, њѣговаѿла* и др.

1.7. Глаголски придјев трпци. У мостарском говору, као и у многим другим говорима, глаголи типа *крѣнуѿи* имају у овом облику неаглашену дужину на завршном вокалу: *ѡкрѣнуѿи, ѡдѡѿрнуѿи* и др. Код Даничића глаголи овог типа немају дужину у глаголском придјеву трпцом.

2. Акценатски и инфиксни односи

Разлике у акценту у односу на Вуков и Даничићев језик код извесног броја глагола типског су карактера, тј. разлике у акценту инфинитива или презента повлаче за собом акценатске разлике и у другим глаголским категоријама чији акценат зависи од акцената инфинитивне, односно презентске основе. Сва одступања која имају такав карактер изложићу у овом поглављу.

2.1. Основе на ну/не

2.1.1. Тип трнути-трњем (Д. 116-118). У овом акценатском типу у Мостару различит акценат имају глаголи *лахнути, одлахнути, прхнути* и *прснути* — акцентују се по типу *гйнути-гйњѣ*:

*лахнуѿи*⁵ (Д. ланути) - *лахнѣ* (*лахнуло* и др.); *ѡдахнуѿи-ѡдахнѣ; ѿрхнуѿи-ѿрхнѣ; ѿрснуѿи-ѿрснѣ; ѿѡрснуѿи-ѿѡрснѣ*.

2.1.2. Тип тѡнути-тѡњем (Д. 119-120). Овдје се неки глаголи у Мостару чују по типу *гйнути-гйњем*:

ѡхнуѿи-ѡхнѣ (*ѡхнула* и др.); *глухнуѿи-глухнѣ; ѡглухнуѿи-ѡглухнѣ; лануѿи-ланѣ; ѿзлануѿи-ѿзланѣ; кануѿи-канѣ; шѡ(ѿ)-нуѿи-шѡ(ѿ)нѣ; ѿдрекнуѿи-ѿдрекнѣ; слѣгнуѿи-слѣгнѣ*.

⁵ Тако и у Пиви и Дробњаку, в. Ј. Вуковић, Акценат говора Пиве и Дробњака СДЗБ X, 308 (даље: ПД)

Наведени глаголи на исти начин се акцентују у Пиви и Дробњаку⁶ (изузев слегнути) и у Вушевићевом источњохерцеговачком дијалекту⁷ (изузев порекнути). Вук у Рјечнику даје бахнути али набахнути, глѹхнути али оглѹхнути према чему Даничић ставља акценатске дублете: бахнути и бахнути, глѹхнути и глѹхнути⁸.

Глагол запахнути умјесто ' у Мостару има ' на истом слогу, што одговара типу гргѹтнути-грѹтнѣ:

зайахнутии-зайахнѣ, зайахнула, зайахнуће и др.

2.1.3. Тип јаѡкнути-јаѡкнѣ (Д. 121). По типу гргѹтнути-грѹтнѣ иду ови глаголи:

јауќнутии-јауќнѣ (јауќнула и др.) поред *јауќнутии*⁹;
мауќнутии-мауќнѣ.

Глагол цилитнути се забиљежила сам са двојаким акцентом: *милитнутии се — милитнѣ се* и *милитнутии се — милитнѣ се*.

2.1.4. Тип гѡракнути-гѡракнѣ (Д. 122). Неколика глагола из овог типа акцентују се по типу гргѹтнути-грѹтнѣ: *горакнутии-гѡракнѣ (горакнуо и др.); забезѣќнутии се-збѣзѣкнѣ се*.

2.1.5. Тип гѡннути-гѡннѣ (Д. 122—125). Одступања у овом акценатском типу представљају глаголи који се акцентују по типу трѹнути-трѹнѣ:

гѹрнутии¹⁰-гѹрнѣ; зѡвнутии-зѡвнѣ; свѡснутии-свѡснѣ; набрѣќнутии¹¹-набрѣкнѣ; оклизнутии се-оклизнѣ се; ѡклизнутии се-ѡклизнѣ се; ѡшѡхнутии-ѡшѡхнѣ.

Глагол загрцнути се у Мостару се акцентује као глаголи типа тѡнути-тѡнѣм: *загрцнутии се-загрцнѣ се, загрцнуо се, загрцнуће се* и сл.

⁶ *ibid.*, 310.

⁷ В. Данило Вушовић, Диалекат Источне Херцеговине СДЗБ III, 62.

⁸ В. Ђуро Даничић, Српски акценти, 123. и 119.

⁹ Двојак акценат као у Мостару у Пиви и Дробњаку поред глагола јауќнути има и глагол мауќнути, ПД 309.

¹⁰ Тако и у Пиви и Дробњаку напоређо са гѹрнути, ПД 308; — овај глагол са двојаким акцентом (' и ') забиљежио је и Московљевић за поцерски говор, в. Милош С. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора, Београд 1928, 58 (даље: Поц.).

¹¹ Тако и у Поц., 58, затим и у буњевачком дијалекту, в. Gr. Bud. Tomljenović, Bunjevački dijalekat zaleđa senjskog s osobitim obzirom na naglas. NVj XIX, 589 (даље: Буњ.).

2.2.5. Поменућемо још појединачна одступања из различитих акцентских типова.

2.2.5.1. Поред *дђликѡваѡи-дђликујѡ* и *дђјѡдоваѡи-дђјѡдујѡ* у Мостару се чује и дугоузлазни акценат на истом слогу: *дђликѡваѡи-дђликујѡ*, *дђликѡвало* и др.; *дђјѡдоваѡи-дђјѡдујѡ*, *дђјѡдовала*, *дђјѡдоваѡе* и др.

2.2.5.2. Глагол плаңдовати у Мостару је са краткосилазним акцентом умјесто дугосилазног како је код Вука и Даничића: *ѡлѡндѡваѡи-ѡлѡндујѡ*, *ѡлѡндѡваѡ*, *ѡлѡндѡваѡе*, *ѡлѡндѡвах* и др.

2.2.5.3. Глагол поштовати у Мостару се акцентује по типу купѡвати-кѡпујѡм: *ѡшѡшѡваѡи-ѡшѡшујѡ*, *ѡшѡшѡваѡ*, *ѡшѡшѡваѡе* и др.¹⁷.

2.3. Основе на а/а

2.3.1. Тип глѡдати-глѡдѡм (Д. 172-174). Извјестаң број глагола типа глѡдати-глѡдѡм припада трима различитим акцентским типовима:

2.3.1.1. Типу вјѡңчати-вјѡңчѡм:

бѡњаѡи се-бѡња се (бѡњаѡ се и др.); *дѡраѡи*¹⁸-*дѡра*; *издѡраѡи-издѡра*; *закрѡжљаѡи-закрѡжља*¹⁹ (прости је глагол *крѡжљаѡи-крѡжља*, помиње га и Вуковић за Пиву и Дробњак);²⁰ *сѡдѡсаѡи*²¹-*сѡдѡса*; *сѡѡмаѡи*²²-*сѡѡма*; *ѡшѡираѡи се-ѡшѡира се*; *обѡрѡваѡи*²³-*обѡрѡвѡ*; *угѡжѡваѡи-угѡжѡвѡ*²⁴.

2.3.1.2. Типу пѡтати-пѡтѡм:

*зѡбаѡи*²⁵-*зѡба* (зѡбајѡ, зѡбала и др.); *домѡшаѡи-домѡша*; *ѡремѡшаѡи-ѡремѡша*; *ѡѡцаѡи-ѡѡца*; *наѡѡцаѡи-наѡѡца*; *смјѡшѡаѡи-смјѡшѡа*²⁶; *намјѡшѡаѡи-намјѡшѡа*; *ѡремјѡшѡаѡи-ѡремјѡшѡа*; *ѡнамјѡшѡаѡи-ѡнамјѡшѡа*; *смѡѡраѡи*²⁷-*смѡѡра*; *ѡѡѡжаѡи*²⁸-

¹⁷ Тако и у Жумберку, в. Milko Popović, Die Betonung in der Mundart von Žumberak. ZfslPh VI 361 (даље: Жумб.); затим у Буњ., 590.

¹⁸ Тако и у ПД 311, и у Жумб., 360.

¹⁹ Тако и у ПД 311, и у Поц., 59.

²⁰ Ј. Вуковић, *op. cit.*, 311.

²¹ Тако и у Поц., 58.

²² Тако и у ПД 311.

²³ Тако и у ПД 311.

²⁴ Тако и у Буњ., 589, затим у ПД 311.

²⁵ Тако и у Буњ., 589, затим у Жумб., 360.

²⁶ Тако и у ПД 314, затим у Буњ., 589.

²⁷ Тако и у Буњ., 589.

²⁸ Тако и у Поц., 59; у ПД поред *ѡпажати* и *ѡпѡжати*, 315.

-*diājā*; *cuŋaiši-cuŋā*; *uakaiši-uakaijū*; *zaidkaiši-zaidkā*; *naŋikaiši-naŋikā*; *šuŋaiši se-šuŋā se*.

2.3.1.3. Типу прāvдати-прāvдā:

xājaiši-xājā; *šiiŋirgaiši-šiiŋirkā*.

2.3.1.4. Глагол муљати забиљежила сам са двојаким акценџом:
mūlaiši-mūlā и *mūlaiši-mūlā*.

2.3.2. Тип ѝграти-ѝгрā (Д. 165-166). Даничићев акценатски тип ѝграти-ѝгрā не потврђује мостарски говор²⁹. Сам глагол играти у Мостару је са краткосилазним акценџом у инфинитиву (исп. тачку 2.3.7), а глагол копати³⁰ и чешљати немају промјену акценџа у презенту, тј. они се прикључују глаголима типа вјћчати-вјћчāм: *česhlajši-česhlā*; *iočeshlajši-iočeshlā*; *koiajši-koiā*; *nakoiajši-nakoiā*.

Даничић у овом типу наводи још јемати који нисам чула у Мостару, а за махати ни у Вуковом Рјечнику нема потврде. Вук наводи ма(х)ати-мāшћм и ма(х)ати-мāшћм са диференцираним значењем.

2.3.3. Тип пѝтати-пѝтāм (Д. 158-162). У малом броју случајева у Мостару глаголи овог типа припадају другим акценатским типовима.

2.3.3.1. Глаголи жуљати, јењати и куглати се прелазе у тип вјћчати-вјћчāм: *žuļajši-žuļā*; *nažuļajši-nažuļā*; *jeŋajši-jeŋā* (поред *jeŋajši-jeŋā*); *kuļajši se-kuļā se*. Са ' умјесто Даничићевог ' у Пиви и Дробњаку³¹ налазимо гл. јењати а у буњевачком залеђа сењског³² жуљати и јењати.

2.3.3.2. Неколика глагола акценџују се по типу глћдати-глћдāм: *leñajši se*³³ - *leñā se*; *riñajši se*³⁴ - *riñā se*; *ħaskajši-ħaskā*; *siřdajši se-siřdā se*.

2.3.3.3. Са двојаким акценџом забиљежила сам глаголе: *gizdajši se*³⁵ - *gizdā se* и *gizdajši se-gizdā se*; *reħajši-reħā*, *io-reħajši-io-*

²⁹ Овај акценатски тип није засвједочен ни у ПД 324—325, нити, пак, у плћваљском говору, в. Г. Ружичић, Акценатски систем плћваљског говора СДЗБ III, 152 (даље: Пљев.).

³⁰ Тако и у Жумб., 360.

³¹ ПД 311.

³² Буњ., 589.

³³ Тако и у ПД 316.

³⁴ Тако и у Поц., 59.

³⁵ Тако и код Вушовића, *op. cit.*, 64.

ређа и *ређаӣи-ређа̄*, *нарѣђаӣи-нарѣђа̄*; *надиматӣи се-надим̄а се* и *надӣматӣи се-надӣм̄а се*; *сажмаӣи-сажма̄* и *сажмаӣи-сажма̄*.

2.3.4. Тип *правдати-правд̄ам* (Д. 165). Карактеристично сонантско дуљење у овом акценатском типу мостарски говор потврђује само у примјерима: *правдати*, *шаңтати*³⁶, *лармати* (и *хајкаӣи* и *шӣиркаӣи* cf. 2.3.1.3). Остали глаголи акценатују се по другим акценатским типовима.

2.3.4.1. По типу *вјенчати-вјенч̄ам*: *рин̄иатӣи-рин̄ӣа̄*; *кар̄ӣатӣи се-кар̄ӣа̄ се*.

2.3.4.2. По типу *гледати-глед̄ам*: *сд̄њкаӣи се-сд̄њк̄а се*; *звд̄њаӣи-звд̄ња̄*.

2.3.4.3. Између ова два типа колебају се глаголи *сунчати* и *штампати*: *сунчаӣи-сунч̄а* и *сунчаӣи-сунч̄а*; *шӣид̄маӣи-шӣид̄ма̄*, *дӣшӣам̄аӣи-дӣшӣам̄а̄* и *шӣид̄маӣи-шӣид̄ма̄*, *нашӣид̄маӣи-нашӣид̄ма̄*.

Овај акценатски тип уопште није засвједочен у Пиви и Дробњаку³⁷, а исто тако ни у пљеваљском говору³⁸.

2.3.5. Тип *вјенчавати-вјенчав̄ам* (Д. 162—164). У мостарском говору, као и у говору Пиве и Дробњака, Вушовићевом источњохерцеговачком и поцерском извјестаң број глагола претежно деминутивног значења, умјесто ' на другом слогу имају ', што одговара типу *оружати-оруж̄ам*. Навешћу прво оне глаголе који се слажу са Пивом и Дробњаком³⁹, Вушовићевим источњохерцеговачким⁴⁰ и поцерским⁴¹:

кашљуцаӣи-кашљуц̄а; *мољкаӣи-мољк̄а*; *ӣијуцаӣи-ӣијуц̄а*; *рођакаӣи се-рођак̄а се*; *сељакаӣи се-сељак̄а се*; *ћарлијаӣи-ћарлија̄*; *ћерѣӣи-ћерѣ̄а̄*.

Наведена акценатска појава код извјесног броја глагола није подједнако засвједочена у поменутиим говорима:

возакаӣи се-возак̄а се (тако и у Пиви и Дробњаку и поцерском); *ӣијуцаӣи-ӣијуц̄а* (и у Пиви и Дробњаку); *својакаӣи се-својак̄а се* (и у поцерском); *сӣоциљаӣи се-сӣоциља̄ се* (и у поцерском и Вушовићевом источњохерцеговачком); *врлудаӣи-*

³⁶ Са истим акцентом забиљежио је овај глагол и Милас за мостарски икавски, в. М. Milas Rad 153, 90.

³⁷ ПД 310—311.

³⁸ Пљев., 169.

³⁹ ПД 312.

⁴⁰ op. cit., 63.

⁴¹ Поц., 59.

-врлудā; шуикѣйаши-шуикѣйā (и у Пиви и Дробњаку и поцерском).

Глаголи кашљуцати, мољакати и пијуцкати са истим акцентом забиљежени су и у буњевачком залеђа сењског⁴².

И глагол заборављати у Мостару се друкчије акценгује: забдрављаши-забдравља; њозабдрављаши-њозабдравља.

2.3.6. Тип вѣчерати-вѣчерām (Д. 168—169). Разлике у акценатском типу у односу на Вуков и Даничићев језик показују и глаголи са деминутивном семантиком у типу вѣчерати-вѣчерām. Ти глаголи у Мостару имају ' на другом слогу — што одговара акценатском типу оружати-оружām :

ваљушкаши се-ваљушкā се; ѡроваљушкаши се-ѡроваљушкā се; љуљушкаши се-љуљушкā се; говоркаши-говоркā; жубдркаши-жубдркā; куцѡкаши-куцѡкā (код Вука и Даничића поред куцукати и куцѡкати).

И у Пиви и Дробњаку⁴³ је ваљушкати се, проваљушкати се, куцѡкати, љуљушкати се, а у буњевачком залеђа сењског говоркати⁴⁴.

2.3.7. Навешћемо још неколико одступања из различитих Даничићевих група :

ѡграши ⁴⁵ -ѡгрā, ѡграо и др.	Дан. ѡграти-ѡгрā (165—166)
зѡграши-зѡгрā, зѡграо	зѡграти-зѡгрā
гѡцаши-гѡцā, гѡцала, гѡцаће	гѡцати-гѡцā (167)
сѡјаши ⁴⁶ -сѡјā, сѡјала, сѡјаће	сѡјати-сѡјā (167—168)
усѡјаши-усѡјā, усѡјала	усѡјати-усѡјā
дѡхѡкаши ⁴⁷ -дѡхѡкā	дѡхѡкати-дѡхѡкā (168)
размахнѡйаши се-размахнѡйā се	размахнѡтати се-размахнѡтā се.

Последњи глагол Вук у Рјечнику даје за Дубр., а Даничић напомиње да је у Дубровнику према махнѡтати, размахнѡтати се-размахнѡтā се⁴⁸.

⁴² Буњ., 590.

⁴³ ПД 312—313.

⁴⁴ Буњ., 590.

⁴⁵ Тако и у ПД 315, Пљев., 152, у Буњ., 589, у Жумб., 360. и код Вушовића поред ѡграти и ѡграти, оп. cit., 63.

⁴⁶ Тако и код Вушовића, оп. cit., 64.

⁴⁷ Тако и код Вука у Рјечнику, затим у ПД 315. и у Поц., 59.

⁴⁸ Ђ. Даничић, Српски акценти, 170. у фусноти.

2.4. Основе на и/и

2.4.1. Тип гáзити-гáзйм (Д. 152—155). Другим акценатским типовима припадају ови глаголи:

2.4.1.1. Типу хвáлити-хвáлйм:

дојáднйи-*дòјáди* (дојáдио и др.); *домáшнйи*-*дòмáшйи*; *надмáшнйи*-*нàдмáшйи*; *йрèмáшнйи*-*йрèмáшйи*; *йромáшнйи*-*йрòмáшйи*; *смýшнйи се*-*смýшй се*; *сйúшнйи се*-*сйúшй се*; *найúшнйи се*-*нàйúшй се* (поред *сйúшнйи се*, *нàйúшнйи се*); *цèрнйи*⁴⁹ *се-цèрй се* (поред *цèрнйи се*).

Вук и Даничић прости глагол машити се дају са њ, а сложенце са двојаким акцентом: домáшити и дòмашити (Вук на прво мјесто ставља домáшити) прèмашити и премáшити. Без акценатских дублета код Вука и Даничића налазимо: надмáшити, прòмашити, пòмашити и ùмашити.

2.4.1.2. Типу трúбити-трúбй:

йлáвнйи-*йлáви* (inundo, поред *йлáвнйи*); *йòйлáвнйи*-*йòйлáви* (исп. тачку 4.1.6. в); *йòсйјèшнйи*-*йòсйјèшй* (поред *йòсйјèшнйи*); *йрййрèмнйи*⁵⁰-*йрййрèмй* (код Даничића је само припремити, а Вук у Рјечнику даје припремити и припремити на другом мјесту); *йúвнйи*⁵¹-*йúви* (поред тúвити); *ушйúвнйи*-*ушйúви*; *услнйшнйи*⁵²-*услнйшй*; *хúмнйи*⁵³-*хúмй* (поред хúмнйи).

2.4.1.3. Типу пáмтити-пáмтйм:

*йшурчнйи*⁵⁴-*йшурчй*; *йдйшурчнйи*-*йдйшурчй* (поред *йшурчнйи*, *йдйшурчнйи*); *хáрчнйи*⁵⁵-*хáрчй*; *схáрчнйи*-*схáрчй*; *йдхáрчнйи*-*йдхáрчй*; *јáмчнйи*⁵⁶-*јáмчй*.

2.4.1.4. Типу ñòсити-ñòсйм:

набúбрнйи-*набúбрй* (набúбрило и др.; одговара и типу лòмити-лòмйм); *мршнйшнйи се*-*мршнйшй се*; *намршнйшнйи се*-*намршнйшй се*.

⁴⁹ Тако и у ПД 314.

⁵⁰ Тако и у ПД 314, у Поц., 61, и у Буњ., 589.

⁵¹ Тако и у Буњ., 589.

⁵² Тако и у Буњ., 589.

⁵³ Тако и у Буњ., 589.

⁵⁴ Тако и у Буњ., 590.

⁵⁵ Тако и у Буњ., 590.

⁵⁶ Тако и у Поц., 60.

2.4.1.5. По типу гáзити-гáзй̑м у Мостару иду још ови глаголи :

ћднй̑и-ћднй̑м, ћднй̑ла, ћднй̑ће; ѿдђонй̑и-ѿдђонй̑, ѿдђонй̑о, ѿдђонй̑ће; накасй̑и-накасй̑, накасй̑ила; цмй̑здри-цмй̑здрй̑ и др. Вук и Даничић не наводе ове глаголе.

2.4.2. Тип ндсити-ндсй̑м (Д. 143). Два глагола из овог акценатског типа у Мостару се акцентују по типу гáзити-гáзй̑м : *ддсй̑и се*⁵⁷ - *ддсй̑ се, ддсй̑ло се* и др.; *јудесй̑и-јудесй̑м, задесй̑и-задесй̑; крѣчй̑и*⁵⁸ - *крѣчй̑; окречй̑и-окречй̑.*

2.4.3. Тип лдмити-лдмй̑м (Д. 144-146). Из овог акценатског типа у Мостару се издваја неколико глагола у друга два акценатска типа и то :

2.4.3.1. У тип гáзити-гáзй̑м : *јдгмй̑и*⁵⁹ - *јдгмй̑ (јдгмй̑о и др.); џјагмй̑и-џјагмй̑.*

2.4.3.2. У тип трубити-трубй̑ : *грбзй̑и се*⁶⁰ - *грбзй̑ се (грбзй̑ла се и др.).*

2.4.3.3. По типу лдмити-лдмй̑м у Мостару иде и глагол ддлмити којег нема код Вука и Даничића : *ддлмй̑и-ддлмй̑; наддлмй̑и-наддлмй̑* и др.

2.4.3.4. У овом акценатском типу забиљежила сам колебања у акценту презента у глагола клднити, кршити и лджити : *клднй̑м и клднй̑; кршй̑м и кршй̑; лджй̑м и лджй̑м.*

2.4.4. Тип хвалити-хвалй̑м (Д. 132-137). У овом акценатском типу у Мостару налазимо четири глагола који припадају акценатском типу гáзити-гáзй̑м, и извјестац број глагола који се акцентују по типу трубити-трубй̑.

2.4.4.1. По типу гáзити-гáзй̑м :

*њуши-њушй̑ (њушио и др.); нањуши-нањушй̑; ѿрђи-ѿрђи; наѿрђи-наѿрђи; шлдчй̑и*⁶¹ - *шлдчй̑; ѿдшлчй̑и-ѿдшлчй̑; шурй̑и-шурй̑; дшурй̑и-дшурй̑.*

Вук је у Рјечнику забиљежио у простом облику њушити, а у сложеном нањушити и нањушити. Код Даничића су акценатски дублети : њушити⁶² и њушити⁶³, нањушити и нањушити.

⁵⁷ Тако и у Поц., 61.

⁵⁸ Тако и у ПД 316, затим у Пљев., 170.

⁵⁹ Тако и у Буњ., 589, затим и код Вушовића, op. cit., 63.

⁶⁰ Тако и у ПД 314.

⁶¹ Тако и у Буњ., 589, затим и код Вушовића, op. cit., 63.

⁶² Ђ. Даничић, Српски акценти, 134.

⁶³ ibid., 154.

Као у Мостару на исти начин акцентује се и прости и сложени глагол у Пиви и Дробњаку⁶⁴, поцерском⁶⁵ и у буњевачком залеђа сењског⁶⁶.

2.4.4.2. По типу трубити-тубѝм:

блудѝти-блудѝ; буљѝти-буљѝ (али избуљѝти-избуљѝ; исп. тачку 4.1.6. в); гајѝти-гајѝ; (али одгајѝти-одгајѝ); жуљѝти-жуљѝ; журиѝти се-жури се; јуриѝти-јури; либиѝти се-либи се; лудѝти-лудѝ; марѝти-марѝ; њѝти-њѝ; њѝти-њѝ; срамѝти се-срамѝ се; ћуриѝти-ћури.

Као у Мостару у Пиви и Дробњаку⁶⁷ се акцентује блудити-блудѝ и буљити-буљѝ, а у Ортијешу⁶⁸ блудити, буљити, гајити, јурити, лудити, пирити и ћурити.

2.4.5. Тип бѝсједити-бѝсједѝм (Д. 147-148). Другим акцентским типовима припадају ови глаголи:

2.4.5.1. Типу једначити-једначѝм:

избезумѝти се-избезумѝ се (избезумѝо се и др.); нишанѝти-нишанѝм (поред нишанѝти); њорѝти-њорѝди; уѝорѝти-уѝорѝди; одалачѝти-одалачѝ; оѝкорачѝти-оѝкорачѝ; раскорачѝти-раскорачѝ; ѝреобразѝти-ѝреобразѝ; ѝресалдумѝти⁶⁹-ѝресалдумѝ; расѝфрѝсѝранѝти-расѝрѝсѝранѝ (поред расѝрѝсѝранѝти).

За Пиву и Дробњак⁷⁰ Вуковић наводи поред преобразити и преобразѝти, а Московљевић⁷¹ само преобразѝти.

2.4.5.2. Типу говорити-говорѝм:

задовљѝти-задовљѝм (задовљѝо и др.); озловљѝти-озловљѝ.

Наведене сложенице на исти начин се акцентују у Пиви и Дробњаку⁷² и у буњевачком залеђа сењског⁷³.

2.4.5.3. Типу братимити-братимѝм: *хѝљадѝти се-хѝљадѝ се (хѝљадѝле се и др.)*. Именица од које је изведен овај глагол у Мо-

⁶⁴ ПД 316—317.

⁶⁵ Поц., 60.

⁶⁶ Буњ., 589.

⁶⁷ ПД 326.

⁶⁸ Орт., 46.

⁶⁹ Тако и Пљев., 170.

⁷⁰ ПД 314.

⁷¹ Поц., 61.

⁷² ПД 313.

⁷³ Буњ., 590.

стару има " умјесто ' како је код Вука : *хѣлада*. Глаголска изведеница *хиљадити* са " забиљежена је и у поцерском ⁷⁴.

2.4.5.4. Навешћу још извјестан број глагола који у Мостару иду по типу бѣсједити-бѣсједѣм, а којих нема код Вука и Даничића:

калемѣи-калемѣ (код Вука и Даничића *каламѣи* по истом типу); *бакамѣи се-бакамѣ се*; *набакамѣи се-набакамѣ се*; *нанијѣи-нанијѣи* (од тур. *нијѣи*); *бајамѣи-бајамѣи*; *обдјамѣи-обдјамѣи*; *ѣксинѣи-ѣксинѣи*; *исѣксинѣи-исѣксинѣи*; *расѣкмезѣи се-расѣкмезѣи се*; *закрѣмачѣи-закрѣмачѣи* и др.

2.4.6. Тип брѣтимити-брѣтимѣ (Д. 155—156). И у овом типу има глагола који у Мостару припадају другим акценатским типовима :

2.4.6.1. Типу бѣсједити-бѣсједѣм :

кдрѣчѣи-кдрѣчѣи; *укдрѣчѣи-укдрѣчѣи*; *мѣшкољѣи се-мѣшкољѣи се*; *мргодѣи се*⁷⁵-*мргодѣи се*; *намргодѣи се-намргодѣи се*; *закрѣжљавѣи-закрѣжљавѣи*; *ѣљѣстѣи-ѣљѣстѣи*⁷⁶ *се-ѣљѣстѣи се*; *уѣљѣстѣи се-уѣљѣстѣи се* и др.

2.4.6.2. Типу једначити-једначѣи : *ѣојѣфѣи-ѣојѣфѣи*, *ѣојѣфѣи-ѣојѣфѣи* и др.

2.4.6.3. Типу брѣложити-брѣложѣи : *мумољѣи-мумољѣи*, *мумољѣи* и др.

2.4.6.4. Глаголи који иду по овом типу, а којих нема код Вука и Даничића : *ддхаберѣи-ддхаберѣи*, *ддхаберѣи* и др.; *ѣрѣсабуриѣи-ѣрѣсабуриѣи*; *ѣсѣхириѣи-ѣсѣхириѣи* и др.

2.4.7. Тип једнѣнитити-једнѣнитѣи (Д. 150—151). Три глагола у овом типу имају друкчији акценат у Мостару и иду :

2.4.7.1. По типу брѣложити-брѣложѣи : *зѣѣитѣи-зѣѣитѣи* (код Вука и Даничића *зѣѣитѣи*); *зѣѣитѣи-зѣѣитѣи*.

2.4.7.2. По типу пријатѣлитити-пријатѣлитѣи : *одобрѣвољѣи-одобрѣвољѣи*.

2.4.7.3. По типу животѣритити-животѣритѣи : *изѣитѣи-изѣитѣи се-изѣитѣи се*.

2.4.7.4. По овом типу у Мостару се акценатују још и ови глаголи:

акѣдмлучѣи-акѣдмлучѣи; *дегѣнѣчѣи-дегѣнѣчѣи*; *ѣзѣјѣитѣи-ѣзѣјѣитѣи*; *мухабѣитѣи-мухабѣитѣи*; *ѣрѣселѣмбѣитѣи-ѣрѣселѣмбѣитѣи*;

⁷⁴ Поц., 61.

⁷⁵ Тако и у Поц., 60.

⁷⁶ Тако и у Поц., 61.

шефѣричнѣи - *шефѣричѣи*; *ођуѣурумиѣи* - *ођуѣурумѣи*; *офурсаѣи* - *иѣи-офурсаѣи* и др.

2.4.8. Тип једначити-једначѣм (Д. 139-140). У овом типу различит акценат има глагол злоставити који иде по типу бѣсједити-бѣсједѣм: *злѣсѣавѣи*⁷⁷-*злѣсѣавѣи*, *злѣсѣавѣио* и др.

По овом типу у Мостару се акценатују и ови глаголи:

галѣмиѣи-галѣми (*галѣмио* и др.); *загалѣмиѣи-загалѣми* (Вук у Рјечнику има *загалѣмити-загалѣми* у значењу запремити, закрчити); *думѣниѣи-думѣни*; *задумѣниѣи-задумѣни*; *замерѣниѣи-замерѣни*; *зађѣриѣи-зађѣри*; *ифѣѣриѣи-ифѣѣри*; *насамѣриѣи-насамѣри*; *осевѣѣи се-осевѣѣи се*; *ѣоселѣмиѣи-ѣоселѣми*; *ѣохајѣѣниѣи-ѣохајѣѣни*; *ѣренѣрѣѣи се-ѣренѣрѣѣи се*; *ѣриѣѣслѣмиѣи-ѣриѣѣслѣми*; *умѣзлѣмиѣи-умѣзлѣми*; *ѣехрѣѣѣи се-ѣехрѣѣѣи се*; *ѣѣѣѣѣѣи-ѣѣѣѣѣѣи*; *ѣхелѣѣѣи-ѣхелѣѣѣи* и др.

2.4.9. Навешћу још појединачна одступања из различитих Дан. акценатских група:

<i>ѣѣмиѣи-ѣѣми</i> , <i>ѣѣмиа</i> и др.	Дан. <i>ѣѣмити-ѣѣми</i> (138).
<i>ѣѣѣѣѣѣи</i> ⁷⁸ - <i>ѣѣѣѣѣѣи</i> , <i>ѣѣѣѣѣѣио</i>	<i>ѣѣѣѣѣѣи-ѣѣѣѣѣѣи</i> (142).
<i>заѣѣѣѣѣѣи-заѣѣѣѣѣѣи</i>	<i>заѣѣѣѣѣѣи-заѣѣѣѣѣѣи</i> (150).
<i>наѣѣѣѣѣѣи-наѣѣѣѣѣѣи</i>	<i>наѣѣѣѣѣѣи-наѣѣѣѣѣѣи</i> (157).
<i>ѣѣѣѣѣѣи-ѣѣѣѣѣѣи</i>	<i>ѣѣѣѣѣѣи-ѣѣѣѣѣѣи</i> (150).
<i>ѣѣѣѣѣѣи-ѣѣѣѣѣѣи</i>	<i>ѣѣѣѣѣѣи-ѣѣѣѣѣѣи</i> .

Разлике у акценату код наведених деноминативних глагола условљене су разликом у акценату именица од којих су изведени глаголи:

у Мостару *ѣѣма*, *ѣѣѣѣѣѣи*, *ѣѣѣѣѣѣи*, *наѣѣѣѣѣѣи*, *ѣѣѣѣѣѣи* — код Вука *ѣѣма*, *ѣѣѣѣѣѣи*, *ѣѣѣѣѣѣи*, *наѣѣѣѣѣѣи*, *ѣѣѣѣѣѣи*.

2.4.10. С обзиром на особености акц. у слож. презенту у Мостару се изједначују типови прѣтити-прѣтѣм-отпрѣтѣм и ломити-лѣмѣм-прѣломѣм (в. тачку 4.1.5.).

2.5. Основе ња сугласѣик

Акценатску особеност у мостарском говору показују глаголи прве врсте са старим акутом само у инф. основи (тип грѣѣсти-грѣѣзѣм)

⁷⁷ Тако и у ПД 317, затим у Поц., 60.

⁷⁸ Тако и у ПД 317. и у Поц., 60. Овај глагол наводи и Милас са истим акценатом, *op. cit.*, 92.

који у Мостару имају $\wedge$ на основи инфинитива умјесто '' како је у књижевном језику (исп. тачку 3.1.1.):

грисџи-грисџем, грисџући, грисџох, грисџи, грисџао, грисџла, тако и мусџи, сирџи, сџећи, њасџи —

и сложени са повученим акцентом на префикс:

џгрисџи, џмусџи, џсирџи, џнасџећи, џњасџи.

Једино глагол крџсти има искључиво краткосилазни акценат: *крџсџи* (*крџџем* и тд.), *џкрасџи, џдкрасџи, џнакрасџи* и сл., док се неки од раније наведених глагола могу чути са оба акцента. Забиљежила сам: *грисџи* и *грисџи, џрџсџи* и *џрџсџи*.

3. Инфинитив

У акценту инфинитива поред одступања која имају типски значај, а која смо изложили у претходном поглављу, у Мостару налазимо акценатских разлика која су везана за облик инфинитива. Та одступања односе се на акценат инфинитива глагола прве врсте. Код глагола прве врсте са једносложном осномом и акцентом на инфинитивном наставку умјесто узлазних акцената (' или '), како је код Вука и Даничића, у Мостару имамо силазне акценте ('' односно $\wedge$).

3.1. Основе на сугласник

3.1.1. Глаголи са $\wedge$ умјесто ' како је код Вука и Даничића:

вући⁷⁸ (вучџем, вучи, вучџући вучџох), тако и мџсџи, џрџсџи, зџйсџи, џући, вџсџи.

Разлика је и у акценту сложених глагола. Док код Вука и Даничића сложени глаголи имају акценат простих глагола, у Мостару је у духу новоштокавске акцентуације силазни акценат са унутрашњег слога превучен на префиксални слог⁷⁹:

џвући, џзмџсџи, џрдџрџсџи, џзџйсџи, џрџџући, џнавџсџи и др.

3.1.2. Глаголи са '' умјесто ' како је код Вука и Даничића:

бџсџи-бџџем, бџди, бџдох, бџдџући, тако и грџйсџи, мџсџи, џџећи, џлџсџи, жџећи⁸⁰ —

а затим и глаголи који у презентским облицима имају акценат на основи:

⁷⁸ Треба рећи да се у Мостару чује и краћи облик *вућ, џрџсџи* и сл.

⁷⁹ Тако и у Орт., 45.

⁸⁰ Тако и у Орт., 44.

мђи, лђи, рђи и њи.

Неслагање је са Вуком и Даничићем и у акценту композита наведених глагола. Као и код напријед поменутих композита Вук и Даничић задржавају акценат простих глагола; у Мостару је по новом прецошењу акценат на префиксу:

*убосићи, идмесићи, зајећи, дшећи, дилесићи, ужећи, занемоћи, ид-
длећи, одрећи се* и др.,

а затим и композита од старих глагола *везти и *ведти: *дд-
весићи-доведџм*, такође *ддвесићи-довезџм*; *ддвесићи, навесићи* и др.

3.1.3. Двосложна композита глагола и њи имају $\hat{}$, а код вишесложних је акценат превучен на префикс:

*идђи, зађи, иређи, сађи, сиђи, снађи, уђи; изађи, изиђи, изнађи,
дбађи, дийђи, ирднађи, иридђи, иревазиђи, иддиђи* и сл.

3.1.4. Исту разлику у акценту показују и глаголи који се у инфинитиву јављају без морфеме *њу*, а презентске облике имају по III врсти:

забрѣћи (забрекнути), *заирѣћи* (запрегнути), *идијећи* (потегнути), *ирисећи се* (присегнути се и сл.); *мђи* (макнути), *идмаћи, намаћи; иђи* (такнути), *идшаћи, идишаћи, зашаћи, ддшаћи* и сл.

3.2. Основе на вокал

Код глагола са инфинитивном осномом на дуги вокал налазимо иста одступања у акценту инфинитива која смо констатовали за глаголе са глаголском осномом на сугласник, с том разликом што је у композита ових глагола у Вуковом и Даничићевом језику акценат на основи инфинитива:

клѣићи, ијеићи се, мрѣићи; ирдклѣићи, идијеићи се, умрѣићи.

Исти је акценат и слагање са Вуком и Даничићем у сложеним глаголима са старим -чети, -ети, -сути, -прѣти и сл.:

идчѣићи, начѣићи, дшѣићи, узѣићи, насуићи, засуићи, уириѣићи и сл.

3.3. Многе од изнесених акценатских појава у инфинитиву, познате и другим српскохрватским говорима, прихваћене су у новом Правопису. У рјечнику Правописа налазимо паралелно дате акценатске облике за глаголе типа трести-трѣсти и трѣсти и за глаголе типа клети-клѣти и клѣти. Сложени глаголи у типу трести имају такође акценатске дублете — истрѣсти и истрѣсти, а исто тако и забрѣћи, забрѣћи, док су композита глагола типа клети

дате само са акцентом на основи инфинитива — заклѣти, пѡпѣти, прѡстрѣти и сл. Међутим, глаголи типа бости, за разлику од глагола типа трести и клети, дати су само са акцентом на инфинитивном наставку — као што је код Вука и Даничића, док су композиита овог типа представљена акценатским дублетима: бѡсти али убѡсти и ѹбости, мѡћи али помѡћи и пѡмоћи, рѣћи али зарѣћи се и зѡрѣћи се и сл., затим завѣсти и зѡвести и сл., помѡћи и пѡмаћи и сл. Код двосложних композиита од глагола ићи у Правопису нису увијек досљедно спроведени акценатски дублети. Поред дѡћи и дѡћи, ѹћи и ѹћи, прѡћи и прѡћи, снѡћи и снѡћи, сйћи и сйћи, сѡћи и сѡћи дати су само зѡћи, нѡћи, пѡћи. У вишесложних композиита акценатски дублети редовно су дати: изѡћи и ѹзѡћи, отйћи и ѡтйћи, најйћи и ѹнајйћи, разйћи се и рѡзйћи се, превазйћи и превазйћи и сл.

4. Презенти

4.1. Разлике у акценту презента у односу на Даничићев акценат огледају се прије свега у разликовању акцента презентских основа простих и сложених глагола.

4.1.1. Преношење акцента у виду краткосилазног на први слог вишесложног префикса у глагола типа мрети, затим у гл. сложеницама бити, вити, лити и сл. код Даничића не налазимо: а) мрѣм-ѹмрѣм, ѹзумрѣм; б) дѡбйјѣм, зѡдобйјѣм. У Мостару нема разлике у акценту глагола са једносложним и двосложним префиксом :

- а) зѡйнѣ, ѡдайнѣ, рѡзѡйнѣ; ѹдчнѣ, зѡйочнѣ, дшйочнѣ; дшмѣ, ѹрѡшмѣ; ѹзмѣ, ѡдузмѣ, зѡузмѣ, дбузмѣ; сѡсйѣ, ѡбасйѣ, рѡзасйѣ; ѹмрѣ, ѹзумрѣ, ѡбамрѣ; ѹйрѣ, ѡдуйрѣ, ѹддуйрѣ; зѡсйрѣ, рѡзасйрѣ;
- б) дѡбйјѣ, зѡдобйјѣ, ѹрѡдобйјѣ; зѡвијѣ, ѹддавијѣ, рѡзавијѣ, ѹрѡсавијѣ; сѡлијѣ, ѡбалијѣ; најйијѣ, ѹднајйијѣ се; дбујѣ, ѹрѡбујѣ.

Преношење акцента на први слог префикса у глаголским сложеницама са двосложним префиксом могло је доћи и аналошким путем — из других облика: под утицајем презента глагола са једносложним префиксом и радног придјева. Према ѹмрѣ, ѹзумрѡ и ѹзумрѣ.

Исту ситуацију — преношење акцента у виду " на први слог префикса у сложеницама са двосложним префиксом налазимо и у

Пиви и Дробњаку⁸¹ и у пљеваљском говору⁸². У поцерском⁸³ у глаголским сложеницама типа мрети нема повлачења акцента у виду " на први слог двосложног префикса, као што га нема ни Даничић, док се у глаголским сложеницама типа вити и сл. са двосложним префиксом јавља двојак акцентат: пòдавијѐм и пòдавијѐм, рãзавијѐм и рãзавијѐм⁸⁴. И код Миласа за мостарски икавски налазимо у једном примјеру забиљежено повлачење акцента на први слог префикса: рãзапнѐм⁸⁵. Вук је у Рјечнику забиљежио преношење акцента у виду " на први слог у неколико примјера: зãдобијѐм, пòдавијѐм, рãзавијѐм. Даничићу очигледно нису били познати говори са овом акцентатском појавом јер је наведене глаголе са преношењем акцента у виду " на први слог двосложног префикса које налазимо код Вука сматрао за погрешку⁸⁶.

4.1.2. Аналогну појаву забиљежила сам у Мостару у презентским облицима глагола доспјети и приспјети: *òдсѝијѐм, òдсѝијѝ*; *ѝрѝсѝијѐм, ѝрѝсѝијѝ*. Мада је у Мостару као код Даничића *чѝјѐм, òдчѝјѐм, зãчѝјѐм* и сл., краткосилазни акцентат на префиксу у *òдсѝијѐм, ѝрѝсѝијѐм* могао је настати уопштавањем тога акцента који се редовно јавља у овом акцентатском типу: *ѝмијѐм, ѝдѝијѐм, ндѝијѐм, ѝзбијѐм, сдѝлијѐм*. Код Даничића је *дòспијѐм, прѝспијѐм*⁸⁷ а тако је и у пљеваљском⁸⁸ (*прѝспијѐм*). Краткосилазни акцентат на префиксу у *доспијѐм, приспијѐм* не помињу ни Вуковић за Пиву и Дробњак ни Московљевић за поцерски.

4.1.3. Глаголи врети и зрети (*maturescere*) у Мостару када су прости мијењају се по шестој врсти (Белићевој), док се њихове сложене колебају између прве и шесте врсте⁸⁹, те према томе имају и акцентат тих глагола :

врѝјѐ, врѝјѝ; ѝзаврѐ и ѝзаврѝјѐ, сдврѐ и сдврѝјѐ;
зрѝјѐ, зрѝјѝ; сãзрѐ и сãзрѝјѝ, ѝрѝзрѐ и ѝрѝзрѝјѝ.

⁸¹ ПД 320. и 323.

⁸² Пљев., 151. и 155.

⁸³ Поц., 82.

⁸⁴ Поц., 83.

⁸⁵ op. cit., 74.

⁸⁶ op. cit., 102. у фусноти.

⁸⁷ op. cit., 102.

⁸⁸ Пљев., 155.

⁸⁹ В. А. Пецо, Промјена глагола врети и зрети НЈ н. с. књ. VII, св. 1—2.

Сложенице од глагола зрети (*spectare*) мијењају се само по првој врсти и имају акценат тих глагола :

и́рѣзрѣиши-и́рѣзрѣ, на́зрѣиши-на́зрѣ, оба́зрѣиши се-оба́зрѣ се.

И код Даничића гл. сложенице од врети и зрети са презентским облицима по првој врсти имају старо преношење на префикс: *зѣзрѣм, прѣврѣ*, једино глаголске сложенице од зрети када значи *maturescere* код Даничића немају акценат глагола прве врсте: *у́зрѣм*⁹⁰.

4.1.4. У Мостару и гл. сложеница *зѣспати* има промјену и акценат глагола прве врсте: *зѣсѣм, зѣсѣиши, зѣсѣмо, зѣсѣише, зѣсѣу*.

4.1.5. Повлачење акцента на префикс у виду ' код глагола који имају акценат на наставку презента у простом облику Даничић даје само у гл. категорији *лѣмим-прѣломим* и у *фусноти* на стр. 94. напомиње да Вук у Рјечнику под *донијети* наводи поред *донѣсѣм* и *дѣнесѣм* са акцентом на префиксу. У Мостару се акценат сложених глагола у типу *лѣмим-прѣломим* слаже са Даничићем. Само у Мостару овом акценатском типу припада још извјестан број глагола које Даничић наводи у групи глагола без промјене акцента у презенту сложених глагола. То су глаголи :

*звѣднѣиши-звѣднѣи, зазвѣднѣиши-звѣднѣи, одзвѣднѣиши-одзвѣднѣи;
брсѣишиши-брсѣиши, обрсѣишиши-обрсѣиши, иобрсѣишиши-иобрсѣиши;
дрѣиши се-дрѣи се, задрѣиши се-задрѣи се; модрѣиши се-модрѣи се,
иомодрѣиши се-иомодрѣи се.*

Сви наведени глаголи изузев *модрѣиши* се када су сложени имају промјену акцента у презенту и у *пљеваљском*⁹¹. Овом типу у *Пиви* и *Дробњаку*⁹² припадају глаголи *звѣдонити* и *обрѣстити*, а *поцерски*⁹³ има са двојаким акцентом: *звѣднѣим* и *звѣднѣим*, *помодрѣим* и *помодрѣим*, *задрѣи се* и *задрѣи се*.

Композита старог глагола *-нести* у Мостару, као и код Даничића, увијек имају акценат на основи: *донѣсѣм, ирѣнѣсѣм, однѣсѣм, занѣсѣ се, ионѣсѣ, изнѣсѣ*. У *поцерском*⁹⁴ је и код ових композита двојак акценат: *донѣсѣм* и *дѣнесѣм*, а тако је и у *Срему*⁹⁵ — само је мањи број примјера са акцентом на префиксу. *Пива* и *Дробњак*⁹⁶ се слажу

⁹⁰ *op. cit.*, 127.

⁹¹ Пљев., 153.

⁹² ПД 325.

⁹³ Поц., 89.

⁹⁴ Поц., 84.

⁹⁵ В. Берислав М. Николић, *Сремски говор СДЗБ XIV*, 291—292.

⁹⁶ ПД 322.

са пљеваљ. говором⁹⁷ у којем наведена композита имају акценат на префиксу.

4.1.6. У Мостару, међутим, налазимо разлику у акценту презента простих и сложених глагола још у овим глаголским категоријама:

а) у типу *жѐлѐти - жѐлѐм* :

*бјѐсниѝи - бјѐснѝи, ѝобјѐсниѝи - ѝобјѐснѝи ; бјѐжаѝи - бјѐжѝи, раз-
бјежаѝи се - разбјежѝмо се ; бдѝиѝи - бдѝи, обдѝиѝи - обдѝи ;
гдѝриѝи - гдѝри, изгдѝриѝи - изгдѝри ; држаѝи - држѝм, задржаѝи -
задржѝм ; жѐлѝиѝи - жѐлѝм, ѝожѐлѝиѝи - ѝожѐлѝм ; лѐжаѝи -
лѐжѝм, одлѐжаѝи - одлѐжѝм ; лѐѝиѝи - лѐѝи, одлѐѝиѝи - одлѐ-
ѝи ; сјѐдиѝи - сјѐди, ѝосјѐдиѝи - ѝосјѐди* и сл.

б) у типу *жѝвѝети - жѝвѝѝм* :

*блѝѐдиѝи - блѝѐди, ѝоблѝѐдиѝи - ѝоблѝѐди ; врѝиѝиѝи - врѝиѝиѝи,
заврѝиѝиѝи - заврѝиѝиѝи ; дрѝчаѝи - дрѝчѝи, задрѝчаѝи - задрѝчѝи ;
звѝчаѝи - звѝчѝи, зазвѝчаѝи - зазвѝчѝи ; мѝлѝиѝи - мѝлѝи, измѝлѝиѝи -
измѝлѝи ; шѝѐдиѝи - шѝѐди, ушѝѐдиѝи - ушѝѐди* и сл.

в) у типу *трѝбити - трѝбѝи* :

*вѝриѝиѝи - вѝриѝи, завѝриѝиѝи - завѝриѝи ; лѝиѝиѝи - лѝиѝи, излѝиѝиѝи - из-
лѝиѝи ; гњѝлѝиѝи - гњѝлѝи, угњѝлѝиѝи - угњѝлѝи ; свѝѐѝлѝиѝи - свѝѐѝлѝи,
ѝосвѝѐѝлѝиѝи - ѝосвѝѐѝлѝи ; цѝриѝиѝи - цѝриѝи, ѝроцѝриѝиѝи - ѝроцѝриѝи*
и др.

У све три поменуће категорије код Даничића акценат презента сложеног глагола једнак је акценту презента простог глагола: *по-жѐлѝи, обдѝи, загдѝри; пожѝвѝѝи, уштѐдѝи, завѝриѝи, измѝлѝи* и др. За пљеваљски говор Ружичић⁹⁸ потврђује Даничићев акценат, мада он ту биљежи и примјере са повученим акцентом на префиксу: *ѝкопѝѝи, прѝдржѝи*. Исту појаву, повлачење акцената на префикс у наведеним категоријама, констатовао је Пецо за говор Ортијеша⁹⁹ и Томљеновић за буњевачки дијалекат залеђа сењског¹⁰⁰.

4.1.6. У пуној сагласности са Даничићем у Мостару немају повлачење акцената на префикс сложенице од глагола *звати* и *клети*:

зѝвѝѝи, ѝозѝвѝѝи, назѝвѝѝи, ѝрозѝвѝѝи, изазѝвѝѝи ; кѝнѝѝи, закѝнѝѝи, ѝрокѝнѝѝи.

Разлике у акценту презента — у односу простог и сложеног глагола

⁹⁷ Пљев., 151.

⁹⁸ Пљев., 153.

⁹⁹ Орт., 46.

¹⁰⁰ Буњ., 592.

имају Пива и Дробњак¹⁰¹ и пљеваљски говор¹⁰²: зòвѐм-нàзовѐм; кùнѐм-зàкунѐм, док у поцерском¹⁰³ налазимо двојак акценат: пòзовѐм и позòвѐм, зàкунѐм и закùнѐм.

4.1.7. Одступања од Даничићева акцената не показују ни глаголи брати и прати. Према *бѐрѐм* и *иѐрѐм* у сложеном облику имамо ново преношење акцената на префикс: *нàберѐм*, *раздѐберѐм*; *диѐрѐм*, *издѐиѐрѐм* и сл. Многи говори имају различит акценат и у простом и у сложеном глаголу. Правопис даје акценатске дублете: бѐрѐм и бѐрѐм, нàберѐм и набѐрѐм; пѐрѐм и пѐрѐм, нàперѐм и напѐрѐм.

4.1.8. Напомињем још да у Мостару, као и код Даничића, немају повлачење акцената на префикс у презенту композита глагола плести.

4.2. Забиљежила сам помјерање акцената у презенту простих глагола типа свједòчити-свједòчим: *свједòчи*, *жàлостий*.

4.3. За мостарски акценат глагола карактеристично је да нема помјерања акцената у 1. и 2. л. пл. презента: *иѐчѐмо*, *иѐчѐше*; *и лѐиѐмо*, *и лѐиѐше*; *здѐѐмо*, *здѐѐше*; *жѐлѐмо*, *жѐлѐше*; *дрѐжѐмо*, *дрѐжѐше*; *лòвѐмо*, *лòвѐше*; *чиѐиѐмо*, *чиѐиѐше*; *оружѐмо*, *оружѐше*¹⁰⁴.

4.4. Потпуно је слагање са Даничићем у 3. л. пл. глагола типа пѐтати и вечерàвати: *иѐиѐајѹ*; *вечѐрàвајѹ*.

4.5. 3. л. пл. од глагола моòти акцентује се друкчије него у књижевном језику. Умјесто " у Мостару је ' : *мòгѹ*, али кад је са негацијом, има ново преношење : *нѐ мòгѹ* (поред *не мòгѹ*).

4.6. За глагол дàвати Даничић напомиње да у презенту може имати двојак акценатске облике, без промјене акцената — дàјѐм, дàјѐш итд. и са промјеном акцената — дàјѐм, дàјѐш итд.¹⁰⁵. У Мостару је само са промјеном акцената: *дàјѐм*, *дàјѐш*, *дàјѐмо*, *дàјѐше*, *дàјѹ*. Тако је навео и Милас за мостарски икавски¹⁰⁶.

4.7. Глагол знати у 3. л. пл. одступа од књижевног акценат јер умјесто " у Мостару је ' : *знàјѹ* (исто тако и *знàдѹ*, поред *знàдѹ*), али са препозицијом јавља се ново преношење : *нѐ знàјѹ*, *дòзнàјѹ* (исто тако *нѐ знàдѹ*, *дòзнàдѹ*). Милас је за мостарски икавски забиљежио

¹⁰¹ ПД 322—333.

¹⁰² Пљев., 151.

¹⁰³ Поц., 84.

¹⁰⁴ Тако и у Орт., 46; в. и Гласник САН V (за 1953), 333.

¹⁰⁵ оп. cit., 175—176. у фусноти.

¹⁰⁶ оп. cit., 76.

књижевни акценатски облик: з^нај^у и з^на^ду¹⁰⁷. И глагол дати у 3. л. пл. акценатски и морфолошки исто гласи: *дај^у*, *не дај^у*, *и^родај^у* и *да^ду* (рјеђе *да^ду*), *не да^ду*. Код Даничића¹⁰⁸ је само *да^ду*.

4.8. Још је Вуковић¹⁰⁹ запазио, износићи извјесне акценатске особености у мостарском говору, интересантан акценат презента глагола немати. Умјесто [^] у Мостару се јавља акценат инфинитива ('): *не^{ма}*, *не^{ма}* (исп. тачку 1.4.4).

4.9. Глагол хтјети у 1. и 2. л. пл. има [^] акценат према акценатским облицима 2. и 3. л. синг.: *х^дћеш*, *х^дће* — *х^дћемо*, *х^дћите*. У 1. л. синг. и 3 л. пл. сачува^н је стари акценат — *х^дћу*, *х^дће*. Исти акценат у презентским облицима констатовао је Милас¹¹⁰ за мостарски икавски и Томљеновић¹¹¹ за буњевачки дијалекат залеђа сењског. У Мостару сложени одрични облици показују исту појаву: *не^{ћу}*, *не^{ћеш}*, *не^{ће}*, *не^{ћемо}*, *не^{ћите}*, *не^{ће}*.

4.10. Одступање је од Вуковог језика и у акценту одричног облика глагола јесам у 3. л. синг. Умјесто [^] у Мостару је [^]: *ни^{је}*. Тако је и у пљеваљском говору¹¹². Милас¹¹³ је за мостарски икавски навео само књижевни акценат — *ни^{је}*.

5. Аориси

5.1. Једносложне инфинитивне основе

5.1.1. Сугласничке основе са кратким вокалом основе

5.1.1.1. Код глагола прве врсте који у Вуковом језику имају краткоузлазни акценат на инфинитивној основи а без промјене акцента у презенту (тип б^дсти-б^дд^ѐм) у Мостару, мада имају краткосилазни акценат у инфинитиву (исп. тачку 3.1.2.), у акценту овог облика нема разлике. Подударане је како у повлачењу акцента на први слог у 2. и 3. л. синг. тако и у акценту осталих лица у којима долази акценат инфинитива :

б^дсти, *б^ддох-б^дде*; *изб^дсти*, *изб^ддох-изб^дде*; *м^џсти*, *м^џтох-м^џте*;
изм^џсти, *изм^џтох-изм^џте*; *и^лсти*, *и^лтох-и^лте*; *и^си^лсти*, *и^с-и^лтох-и^си^лте*;
и^џсти, *и^џкох-и^џче*; *и^си^џсти*, *и^си^џкох-и^си^џче* и др.

¹⁰⁷ op. cit., 76.

¹⁰⁸ op. cit., 105.

¹⁰⁹ В. Гласник Југосл. проф. друштва, књ. XVII, св. 11—12, 961.

¹¹⁰ op. cit., 77.

¹¹¹ Буњ., 591—592.

¹¹² Пљев., 155.

¹¹³ op. cit., 76.

Слагање је и код сложених глагола са старом основом *нес* и *вес*: *донѐсох, дднесе; изнѐсох, изнесе; довѐзох, ддвезе; навѐзох, ндвезе.*

5.1.1.2. За разлику од Вука и Даничића у Мостару је редовно преношење акцента у 2. и 3. л. синг. код глагола који у Вуковом језику ' инфинитива мијењају у презенту у ", а у Мостару су као и претходни глаголи са краткосилазним акцентом у инфинитиву :

*лѣћи, лѣгох-лѣже, налећи, налѣгох-налѣже; рѣћи, рѣкох-рѣче, изрѣћи, изрѣкох-изрече*¹¹⁴ и др.

Исти акценат имају и глаголи треће врсте када имају аорист по овој врсти :

мѣћи, мѣкох-мѣче, умаћи, умѣкох-умѣче; шѣћи, шѣкох-шѣче, нѣмаћи, нѣмакох-нѣмѣче и др.

Вуково пѣтаче Даничић сматра омашком.

5.1.1.3. Глаголи који имају непомјерен акценат у свим облицима, тип сѣсти-сѣднѣм, зѣсести-зѣседнѣ, са Вуком и Даничићем слажу се само у акценту простих глагола — док се код сложених обично врши повлачење акцента на префикс у 2. и 3. л. синг. :

зѣсјесѣти, зѣсједох-зѣсјече; ујесѣти, уједох-ујече; ддсѣтићи, ддсѣтигох-ддсѣтиже; идклећи, идклекох-идкळेче; замрћи, замркох-замрче; умући, умукох-умуче и др.

Мада је у овом глаголском типу јасно изражена тенденција повлачења акцента на префикс — има одступања лексичког карактера. Сложени глаголи са пасти немају повлачење акцента :

ддѣасѣти, ддѣадох-ддѣаде; зѣѣасѣти, зѣѣадох-зѣѣаде; дѣѣасѣти, дѣѣадох-дѣѣаде; нѣѣасѣти, нѣѣадох-нѣѣаде и др.

5.1.2. Сугласничке основе са дугим вокалом основе

5.1.2.1. Глаголе са " (од старог акута) на основи инфинитива и промјеном тог акцента у ' у презенту мостарски је говор изједначио са глаголима који према Вуковом дугоузлазном у инфинитиву имају дугосилазни. Према Вуковом мѣсти-мѣзѣм и трѣсти-трѣсѣм у Мостару је мѣсѣти-мѣзѣм и шрѣсѣти-шрѣсѣм (исп. тачку 2.5. и 3.1.1.). Та промјена типског карактера огледа се и у акценту аориста :

мѣсѣти, мѣзох-мѣзе; измѣсѣти, измѣзох-измѣзѣ; грѣсѣти, грѣзох-грѣзе; угрѣсѣти, угрѣзох-угрѣзе; сѣрићи, сѣригох-сѣриже; на-

¹¹⁴ Тако и Орт., 47.

сїѣрїѣи, насїѣрїгох-ндсїѣрїже и др. као *їѣрїсох-їѣрїсе; исїѣрїсох-їсїѣрїсе*.

Код Вука и Даничића је грїсти, грїзох-грїзе; њагрїсти, њагрїзох-њагрїзѣ; мўсти, мўзох-мўзе; намусті-намузох-намўзѣ и др.

5.1.2.2. За разлику од Вука и Даничића у Мостару имају повлачење акцента у 2. и 3. л. синг. и глаголи треће врсте који се јављају са аорисним облицима по овој врсти :

сїѣгох-сїѣже, їрїшїѣгох-їрїшїѣжѣ; заїѣгох-заїѣжѣ; забрїкох-забрїчѣ; набрїкох-набрїчѣ; досѣгох-досѣжѣ; їромўкох-їрдмўчѣ; заїрїгох-заїрїжѣ и др.

Код Вука и Даничића је стѣже, прїтѣже, забрїче, за прїже и др.

5.1.2.3. Композита глагола ићи са једносложном оснoвом слажу се Вуком и Даничићем :

їбїгох-їбїже, дбїгох-дбїже; заїгох-заїже.

Двосложне и вишесложне основе ових глаголских сложеница у Мостару имају повлачење акцента :

їзїћи, изїгох-їзїже; нїићи, нїїгох-нїїже; дбїћи, обїїгох-дбїїже; дшїїћи, ошїїїгох-дшїїїже и др.

5.1.3. Вокалске основе са дугим вокалом у оснoви Глаголи типа клети, почети, отети и сл. слажу се са Вуком и Даничићем у повлачењу акцента у 2. и 3. л. синг.:

клѣїи, клѣх-клѣ; заклѣїи, заклѣх-заклѣ; їдчѣїи, їдчѣх-їдчѣ; дшїїїи, дшїїїх-дшїїї и др.

У 1. и 2. л. пл. забиљежила сам и примјере са акцентом инфинитива: *клѣсмо се, клѣсїе се*.

5.1.4. Вокалске основе са кратким вокалом у оснoви

5.1.4.1. У сагласности са акцентом код Даничића забиљежила сам код композита глагола бити (esse), вити, лити и пити повлачење акцента у 2. и 3. л. синг.:

нїїїїи-нїїї, їоднїїїїи-їдднїїї; залїїи-злїї, нлїїи-нлїї; ддбїїи-ддбї, їзбїїи-їзбї; ддвїїи-ддвї, ндвїїи-ндвї, обдвїїи-дбавї и др.

5.1.4.2. Композита глагола типа прати немају повлачење акцента у 2. и 3. л. синг.:

на̀йра̀иши-на̀йра̀, дѝра̀иши-дѝра̀, иза̀йра̀иши-иза̀йра̀; дбра̀иши-дбра̀, на̀бра̀иши-на̀бра̀, ода̀бра̀иши-ода̀бра̀; ддзвàиши-ддзвà, на̀звàиши-на̀звà, ода̀звàиши-ода̀звà.

Напомињем да сам забиљежила и ове примјере: *ѝзàйрà; ддзвà.*

5.1.4.3. Даничић наводи глаголе ткати и гнати без повлачења акцента: *ткà, сàтка, изàтка; гнà, ода̀гна, изàгна.* У Мостару сам забиљежила идентичне акценатске облике са раније наведеним глаголима:

са̀ѝка̀иши-са̀ѝка̀, иза̀ѝка̀иши-иза̀ѝка̀; ода̀гна̀иши-ода̀гна̀ — поред ѝзàѝкà; дда̀гна̀.

5.1.4.4. Глаголи дати, слати и сјати немају повлачење акцента кад су сложени са једносложним префиксом:

ода̀иши-ода̀; уда̀иши-уда̀; за̀да̀иши-за̀да̀; ѝдсла̀иши-ѝдсла̀; на̀сла̀иши-на̀сла̀; за̀сја̀иши-за̀сја̀.

Кад су сложени са двосложним префиксом, акценат се колеба:

ѝрида̀ода̀иши-ѝрида̀ода̀ и ѝрида̀ода̀; ѝреуда̀иши се-ѝреуда̀ се и ѝреуда̀ се; ѝоуда̀иши-ѝоуда̀ и ѝуда̀; расѝрда̀ода̀иши-расѝрда̀ода̀ и расѝрда̀ода̀; ѝреѝрда̀ода̀иши-ѝреѝрда̀ода̀ и ѝреѝрда̀ода̀; иза̀сла̀иши-иза̀сла̀ и ѝзасла̀; раза̀сла̀иши-раза̀сла̀ и рàзасла̀; обàсја̀иши-обàсја̀ и обàсја̀.

Код Даничића прва два глагола имају увијек акценат на вокалу основе: *да̀, да̀, преуда̀, распрда̀, препрда̀; сла̀, посла̀, на̀сла̀, иза̀сла̀, раза̀сла̀; — али сја̀, за̀сја̀, обàсја̀.*

5.1.4.5. За разлику од Даничића глаголи типа бити (*percutere*) када су сложени имају повлачење акцента у 2. и 3. л. синг.:

ра̀збѝиши-ра̀збѝ; ѝрѝбѝиши-ѝрѝбѝ; са̀шѝиши-са̀шѝ; ѝрдѝиши-ѝрдѝ; са̀гњѝиши-са̀гњѝ; ѝрѝкрѝиши-ѝрѝкрѝ; ѝзмѝиши-ѝзмѝ; умѝиши-умѝ; за̀рѝиши-за̀рѝ.

5.2. Двосложне инфинитивне основе

5.2.1. Двосложне инфинитивне основе на -ну-/-не- у Мостару имају редовно повлачење акцента на први слог у 2. и 3. л. синг., без обзира на квантитет основног вокала.

а) Тип тднути-тднѝм:

ѝднух-ѝднѝ; ѝоѝднух-ѝдѝоѝнѝ; ма̀кнух-ма̀кнѝ; ѝома̀кнух-ѝома̀кнѝ; да̀хнух-да̀хнѝ; ода̀хнух-ода̀хнѝ; ѝла̀нух-ѝла̀нѝ; ѝре-ѝла̀нух-ѝреѝла̀нѝ; на̀ѝда̀кнух-на̀ѝда̀кнѝ; ѝоѝѝда̀кнух-ѝѝда̀кнѝ;

б) Тип гйнути-гйнѐм:

згйнух-згйнў; њдгйнух-њдгйнў; свйкнух-свйкнў; њбйкнух-њбйкнў;
 њдвйкнух-њдвйкнў; њйййнух-њйййнў; њйрснух-њйрснў; њњйрснух-
 њњйрснў; забрйнух се-зњбрйнў се;

в) Тип крѐнути-крѐнѐм:

крѐнух-крѐнў; заокрѐнух-зњокрѐнў; махнух-махнў; замњхнух-
 зњмахнў; јурнух-јурнў; вйкнух-вйкнў; њодвйкнух-њњдвйкнў;
 брйзнух-брйзнў; сйругнух-сйругнў и др.

Од основа на -ну-/-не- Вук и Даничић немају повлачење акцента у типу трнути-трнѐм: трну; крѐну; јурну; вйкну; подвйкну; промљкну; — али тњну; пњтонљ; грњнў; њгрњнў; плњнў; прѐпланљ; тњкнў; пњтакнў и др.

5.2.2. Инфинитивне основе на -а- у Мостару показују у највећој мјери уопштавање повученог акцента у глаголским сложеницама, а немају повлачења акцента у простим глаголима, или су без дужине завршног вокала када је на вокалу прости инф. основе силазни акценат:

чййњ, њрдчййњ; њржа, зњдржњ; њска, зњска; књва, њкова; смњза, рњзмазњ; згрйја, њрњгрйја; врйййњ, зњврйййњ; сљха, зњсљхњ; слњза, њблњза¹¹⁶; њййњ, зњйййњ; њравњ, њњравњ.

Глаголи са оснѡвом на -а- и кратким основним вокалом код Даничића имају повлачење акцента и кад су прости и кад су сложени. Једино у типу њрати-њрѐм Даничић издваја три случаја: а) са помјереним акцентом и у простој и у сложеној форми — њрњ, љзорњ; — б) са помјереним акцентом само у сложеној форми — њска, зњ-иска; — в) без помјерања акцента и у простој и у сложеној форми — сљкта, засљкта. С друге стране, двосложне инфинитивне основе на -а- са дугим узлазним акцентом код Даничића немају помјерање акцента ни у простим ни у сложеним глаголима.

И акценат мостарског говора показује, као што то потврђује и поцерски и пљеваљски говор, да је уопштавање повученог акцента ишло у правцу — проста форма без помјерања акцента и сложена са помјереним акцентом¹¹⁶. Слагање са Даничићем у пљеваљском говору налазимо само у типу сљкта, засљкта¹¹⁷, а у осталим типовима повлачење је акцента само у сложеној форми: глњњ, пњглњњ;

¹¹⁶ Тако и у Орт., 47.

¹¹⁶ Теоријско објашњење акцента аориста в. код Ј. Вуковића СДЗБ Х, 347—357.

¹¹⁷ Пљев., 167.

чѣта, прѣчитā; ђра, прѣорā; дрѣжа, зѣдржā; кѡва, ѣковā; дѣза, пѡдизā¹¹⁸ — што одговара малобројном Даничићевом типу ѣска-зѣска. И Московљевић¹¹⁹ за сложене глаголе са кратким наглашеним вокалом наводи повлачење акцента а без повлачења акцента у простим глаголима: ѣгра, зѣигра; кѡпа, ѡкопā; ђра, ѣзорā; дѣра, пѡдерā; кљѣва, ѣскљувā; кѡва, сѣковā; вѣнча, рѣзвенчā; гѣкта, зѣгѣктā. Међутим, у говору Пиве и Дробњака неповучен је акценат и у простој и у сложеној форми: глѡда, заглѡда; кѡва, окѡва; трѡва, отрѡва; глѣда, пѡгледа; грѣја, зѣгрија; блѣста, заблѣста и сл. Али и Вуковић напомиње да се може чути и са повученим акценатом и то само код сложених глагола — ѡгријā или глагола са тросложном инф. основом — ѣжинā¹²⁰.

Уопштавање помјереног акцента везано за морфолошки елемент у Мостару се, за разлику од пљевљаског и поцерског говора, развило и даље. Оно је обухватило не само све глаголе са кратким наглашеним вокалом већ и глаголе са дугим наглашеним вокалом: *ѣѣса-зѣѣсā; ѣѣѣа-зѣѣѣа; ѣѣѣѣа-зѣѣѣѣа*.

5.2.3. За глаголе са инфинитивном основом на и /и карактеристично је повлачење акцента у 2. и 3. л. синг. мање-више у свим говорима. Тако је и у мостарском говору: *слѡми, ѣрѣломѣ; згѣзи, нѣгази; вѣрѣѣѣѣ, нѣдерѣѣѣѣ; збѣнчѣ* и др. Вриједно је поменути да сам у Мостару забиљежила примјере и са неповученим акценатом: *вѡди ли је ѣѣѣ ѣѣкару* поред *вѡдѣ ли је ѣѣѣ ѣѣкару*; *куѣѣ ли ѣѣѣ ону куѣу* поред *куѣѣ ли ѣѣѣ ону куѣу*.

5.2.4. Повлачење акцента код глагола са јатом у основи инфинитива условљено је морфолошком промјеном која се јавља у мостарском говору, тј. једначењем инф. и през. основе. Глаголи са јатом у основи једначе се са глаголима који имају и у основи инфинитива (*жѣлѣѣѣ-жѣлѣм* као *ломѣѣѣ-ломѣм*): *слѣѣѣѣ, ѡдлѣѣѣѣ; ѣзвѣдѣѣ, ѡбнѣвѣдѣѣ* — поред *свѣѣѣ, ѣзвѣѣѣ, ѡбнѣвѣѣѣ* и др.

5.3. Вишесложне инфинитивне основе

И у глагола са вишесложном инфинитивном основом налазимо извјесна одступања од Даничићевог акцента која смо навели и за глаголе са двосложном инфинитивном основом.

¹¹⁸ Пљев., 168.

¹¹⁹ Поц., 72, 74. и 75.

¹²⁰ ПД 340—344.

5.3.1. Глаголи са основом на ну и дугим узлазним акцентом код Даничића немају повлачење акцента у 2. и 3. л. синг.: ви ју́к ну; кукури јèк ну и сл.; — у Мостару је: *фйју́кнѹ* и сл.

5.3.2. Глаголи са основом на а, као и глаголи са основом на ну, код Даничића, ако имају дуги узлазни акценат, у 2. и 3. л. синг. не повлаче акценат: вјенча́ва, развјенча́ва; гонéта, одгонéта; кази́ва, накази́ва и сл. У Мостару сам забиљежила примјере без помјерања акцента код простих глагола: *кази́ва*; *како́ша*; *гонéша* — али се у њиховим гл. сложеницама обично јавља повучени акценат: *накази́вѧ*; *одгонéшѧ* и сл.

6. Глаголски ѿридјев радни

За мостарски говор веома је карактеристично уопштавање акцента инфинитива у оним акценатским категоријама у којима код Даничића налазимо повучен акценат на први слог. Међутим, повучен акценат на први слог сачуван је у Мостару, углавном, у мас. у позицији испред неакцентоване дужине настале контракцијом вокала *ao* у *ǫ*¹²¹, мада сам забиљежила код неких глагола и неповучен акценат у овом (несажетом) облику.

6.1. Овакво акценатско стање најбоље се огледа код двосложних инфинитивних основа са наставком *a* у инф. основи и ' на почетном слогу:

дрǫ || *драо-драла-драло*; *узǫрǫ* || *уздрао-уздрала, уздрало*; *бјѣжǫ* || *бјѣжǫ* || *бјѣжао-бјѣжала-бјѣжало*; *држǫ* || *држǫ* || *држао-држала-држало*; *здржǫ* || *здржао-здржала-здржало*; *кдвǫ* || *кдвао-квала-квало*; *оквǫ* || *окдвао-оквала-оквало*; *шрѣвǫ* || *шрѣвао-шрѣвала-шрѣвало*; *ошрѣвǫ* || *ошрѣвао-ошрѣвала-ошрѣвало*; *ошрѣвǫ* || *ошрѣвао-ошрѣвала-ошрѣвало*; *ошрѣвǫ* || *ошрѣвао-ошрѣвала-ошрѣвало*; *ошрѣвǫ* || *ошрѣвао-ошрѣвала-ошрѣвало*; *ошрѣвǫ* || *ошрѣвао-ошрѣвала-ошрѣвало*; *рѣвǫ* || *рѣвао-рѣвала-рѣвало*; *зарѣвǫ* || *зарѣвао-зарѣвала-зарѣвало*.

6.2. Међутим, у оним гл. категоријама у којима код Даничића налазимо везивање повученог акцента само за сложене глаголе ту исту појаву налазимо и у Мостару, сачувану опет само у сажетом облику мас.:

а) *чйшǫ* || *чйшао-чйшала-чйшало*; *шрѣчйшǫ* || *шрѣчйшао-шрѣчйшала*; *мѣшǫ* || *мѣшао-мѣшала-мѣшало*; *намѣшǫ* || *намѣшао-намѣшала-намѣшало*; *вјѣнчǫ* || *вјѣнчао-вјѣнчала-вјѣнчало*; *рѣвјѣнчǫ* || *рѣвјѣнчао-рѣвјѣнчала-рѣвјѣнчало*;

¹²¹ Слична ситуација је и у говору Ортијеша, Орт., 50.

-*ддѣакла* и сл. Даничићев акцентат обукла, истрэсла може се чути још само код старијих особа.

Занимљиво је да се код вишесложних композиата глагола ићи може чути и краткосилазни акцентат на почетном слогу префикса: *ндѣиѡ-ндѣила*; *дбиѣиѡ-дбиѣила*.

7. Глаголски ѿридјев ѿрѣни

7.1. Акцентат гл. придјева трпног глагола: *ѿрѣсѣи, сѣѣћи, крѣсѣи; јѣсѣи; жѣлѣи; знѣи, слѣи, брѣи* у Мостару је исти као у Ортијешу¹²³: (о)*ѿрѣсен* - (о)*ѿрѣсѣна* - (о)*ѿрѣсѣно*; (на)*сјѣчен* - (на)*сјѣчена* - (на)*сјѣчено*; (у)*крѣден* - (у)*крѣдена* - (у)*крѣдено*; (ѿо)*јѣден* - (ѿо)*јѣдена* - (ѿо)*јѣдено*; *знѣн-знѣна-знѣно*; *слѣн-слѣна-слѣно*; *брѣн-брѣна-брѣно*.

7.2. Неслагање је са Даничићем и у акценту гл. придјева трпног глагола седме (Белићеве) врсте са ' акцентом на основи инфинитива. Код Даничића је акцентат гл. придјева трпног ових глагола једнак акценту инфинитива и презента. Умјесто ' у Мостару је ^ акцентат: *ѿѿѣѣѣн-ѿѿѣѣѣн*; *лѣѣн-зѣлѣѣн*; *сѣѣѣн-ѿдсѣѣѣн*.

8. Глаголски ѿрилог садашњи

8.1. За мостарски је говор карактеристично да нема помјерања акцента у овом гл. облику: *жѣлѣћи; држѣћи; лѡмѣћи* и сл.¹²⁴.

8.2. Код глагола типа н ѡ с и т и - н ѡ с ѣ м поред примјера са акцентом презента као што је код Даничића *сѣлѣћи се*; *гѡнѣћи*; *мѡлѣћи* забиљежила сам и примјере са акцентом инфинитива: *вѡдѣћи*; *мѡлѣћи*; *ндсѣћи* и сл.

9. Глаголски ѿрилог ѿрошли

Одступања од акцента Даничићевог у гл. прилогу прошлом представљају глаголи типа *ѿрѣсѣи, ѿдѣи* и тросложна и вишесложна композиата глагола *ѿћи*. Поред *ѿрѣсѣѡѿи, ѿкѡѿи* у Мостару је обичнији акцентат инфинитива: *ѿрѣсѣѡѿи, вѡкѡѿи, сѣкѡѿи; ѿкѡѿи, рѣкѡѿи, мѡгѡѿи*. У гл. сложеницама наведених глагола јавља се, такође, акцентат инфинитива: *ѿсѣрѣсѣѡѿи, нѡвѡкѡѿи, ѿдсѣкѡѿи; ѿсѣкѡѿи; дбиѡѿи, нѡѿиѡѿи* и сл. (исп. тачку 2.5. и 3.1.).

10. Имѣраѿиѡ

Ни мостарски говор, као ни говор Ортијеша¹²⁵, не познаје помјерање акцента у глагола типа д р ж а т и - д р ж ѣ м: *држѣи, задржѣи; ѿрѣчиѡ, ѿѡѿрѣчиѡ* и сл.

¹²³ Орт., 48.

¹²⁴ Тако и у Орт., 48.

¹²⁵ Орт., 47.

Изнесене акценатске разлике у мостарском говору представљају с једне стране акценатске разлике које имају карактер локални — оне показују специфичне особине у акценатској системи овог херцеговачког говорног типа. Као и друге различите особине једног говорног типа, специфичне у његовом језичком систему, по критеријуму општости — не улазе у систем заједничког, општег књижевног језика. Оне могу бити предмет дијалектолошких изучавања, или, пак, општих теоријских разматрања. С друге стране, већина акценатских разлика у глаголској системи мостарског говора у дужу су основних принципа Вукове акценатске системе. Оне, према томе, могу да послуже као материјал приликом кодификације јединственог акцента у књижевном језику, што је и био основни циљ овог рада. Сматрам да ова јубиларна Вукова година треба да покрене и ово питање — питање нормирања књижевног акцента.

Фахра Матијашић

R é s u m é

L'ACCENT DES VERBES DANS LE PARLER ACTUEL DE MOSTAR PAR RAPPORT AU SYSTÈME DE L'ACCENTUATION DE VUK ET DANIČIĆ

Fahra Matijašić

L'auteur du présent article nous fait voir les différences qui existent entre les accents des systèmes des verbes dans le parler actuel de Mostar et les accents marqués par Vuk et Daničić. On parle d'abord des différences qui se manifestent dans les longueurs non accentuées. L'auteur montre ensuite les différences de caractère typique par rapport aux types d'accents donnés par Daničić. Enfin, il marque les différences d'accent qui existent dans les formes de verbe suivantes : infinitiv, présent, aoriste, participe prétérit en -l-, participe passé passif, gérondif présent, gérondif passé et impératif.

Sans parler des différences de caractère local, la plupart des différences d'accent constatées à Mostar sont pourtant dans l'esprit des principes fondamentaux de l'accentuation de Vuk, de sorte qu'elles peuvent servir de matériel pour établir les normes de l'accent littéraire.

ЈЕДАН ОСОБИТИ АКЦЕНАТ ПРИДЕВА КОД ВУКА, ДАНИЧИЋА И У НАРОДНИМ ГОВОРИМА

1.

Свака радна заједница, по неопходности саме ствари, ствара своју номенклатуру и термине, јер су утврђени називи прека потреба сваке праксе. Они обично настају у ужим радним јединицама, на једном сектору делатности и привређивања, па се онда преносе и шире заједно са производима извесне привредне гране и тако постају опште-народни. Наш народ је у разним областима рада и привређивања, као и на подручју своје културе, стварао називе који су му били потребни у радној и животној пракси.

Кад сам сакупљао грађу за дијалектолошки атлас, запазио сам једну живу и јако распрострањену терминску везу описног придева у одређеном виду са именицом. Она је особита у погледу акцента придева, али је и сасвим обична у говорима централне Србије. То су називи типа: *мекѝ сыр*, *шврѝи сыр*, *слаѝкѝ вино*, *чѝсѝѝ сѝшо*, *рѝшкѝ сѝшо*, *врѝћѝ хлѝб*, *врѝћѝ раѝкија*, *ладнѝ раѝкија*, *лакѝ сѝрѝана*, *ѝѝшкѝ сѝрѝана* (код кантара), *ѝѝћѝ дѝше*, свој хлеб једе *ѝѝћѝ брѝгу* води, *ѝѝснѝ јѝло*, *мѝснѝ јѝло* и сл.

Овакви називи су врло обични и чести у говору Груже (Бѝрач, Љѝљѝци), Рудника (Нѝваде) и Качера (Кѝзељ), где сам их и запазио и записивао, али они нису особина само ових говора, већ се они могу наћи, као што ћемо видети, у свим новијим новоштокавским говорима.

Ови називи које смо навели и многи други ове врсте показују једну сасвим особиту синтаксичку функцију одређеног вида придева. Облик одређеног вида описних придева са ' акцентом толико се специјализовао у овој функцији да ове везе, ови називи чине *ѝособне речи* — врши се *лексикализација* синтагми. Вук Караѝић је у свом Рјечнику многе овакве називе и имена ставио као засебне речи: *дѝгѝ ѝѝшка*, (и *вѝљѝ ѝѝшка*), *вѝѝѝ рѝбро*, *мѝснѝ дѝн*, *сѝрѝашнѝ сѝд* (и *сѝрѝашнѝ ѝра*, у Ц. Г.), *главнѝ нѝвац*, *мѝкрѝ кѝмсѝво*, *ѝѝснѝ дѝн*, *вѝѝчнѝ мѝка*;

Дуга (манастир у Кучима), *Дуга крџава* (долина у Херцеговини), *Дуга њолана* (у Хрватској), *Светија Гора*, *Светија њеџика* и др.

Особитост ових назива, који се чешће срастају у народним говорима него у књижевном језику, чине ове њихове основне карактеристике :

а) кратки узлазни акценат ' , тзв. акценат крајњег слога, у облику одређеног вида описних придева место " или ^ акцента : *мекѝ* м. *мѝкѝ*, *шврѝ* м. *шврѝ*, *слѝкѝ* м. *слѝкѝ*, *чѝсѝ* м. *чѝсѝ*, *рѝшкѝ* м. *рѝшкѝ*, *врѝћѝ* м. *врѝћѝ*, *хладнѝ* м. *хладнѝ*, *лѝкѝ* м. *лѝкѝ*, *шѝшкѝ* м. *шѝшкѝ*, *шѝћѝ* м. *шѝћѝ*, *идснѝ* м. *идснѝ*, *мрѝнѝ* м. *мрѝнѝ*.

б) описни придев овде није у својој основној функцији, у атрибутској *описној функцији*, кад се врши стварни опис предмета — *карактеризација* (какав?), већ је он сад у *називној функцији*, кад се врши издвајање предмета — *индивидуализација* (који? које врсте?), издвајање из једне опште категорије у посебну врсту. У првом случају придев има пуно лексичко значење, у другом његово је значење апстрактно значење односа, јер је узето само као знак или карактеристика за предмете једне врсте. У овим *називима* придев постаје *иридев врсте*, који служи за назив предмета једне врсте.

Одређени вид код описних придева представља једно чисто категоријално граматичко значење, па је отуда придев у њему друкчији и по значењу и по функцији. У одређеном виду придев у знатној мери губи своје пуно лексичко значење и нема више основну функцију придева, описну функцију, кад се врши стварни опис предмета, кад се показују стварне особине предмета — што је случај кад се употреби основни облик придева, неодређени облик. По своме постанку, знамо, то је нов облик код описних придева: *добра* нго = , оног доброг, оног што је добар', који нам служи кад у нашем говору само *иоказујемо њознаѝ одређен њредмеѝ*¹, служећи се придевом као знаком или карактеристиком по којој се предмет одликује од других истих предмета, те сад придевско значење служи као карактеристика за издвајање предмета у посебну врсту. Ово придевско значење, које је по природи својој апстрактно категоријално граматичко значење, битно се разликује од пуног лексичког значења основног облика придева, који служи за стварни опис предмета.

¹ Назив облика *одређени вид* и дефиницију његовог значења *њознаѝ њредмеѝ* треба разумети : да се њиме исказује *већ њознаѝ и одређен њредмеѝ*, што значи да се сад не врши одређивање предмета, његов стварни опис. То је за наш израз сада ирелевантно. Стварно одређивање предмета, његов стварни опис чини се основним обликом придева који и по значењу и по функцији стварно представља придевску реч.

Основни облик придева, неодређени вид, носилац је пуног лексичког значења придева и основне функције придевске речи, описне функције, кад се врши стварни опис предмета: у атрибутој употреби, напр. *црн дблѧк, велико дрво, бела марама* и сл., у предикатској служби: *дблѧк је црн, дрво је велико, марама је бела*, у полупредикативној служби: *идишиен човек* то неће учинити, тј. човек који је *идишиен*...

Облик одређеног вида, будући да има у основи апстрактно категоријално граматичко значење специјализовао се у разним функцијама, које су све одвојене од основне описне функције придева. Он се употребљава у именима, са именицом или сам (супстантивизиран): *Бели Пдошок, Црни врх, Црни Ђорђе, Нвои Сад, Сшарб Село; Нвои, Гдико, Бачка; бела рада, леиу човек* (цвеће); у *еишиешима*: *бело лице, чарна гора, седу сшдрац, сиње мдре, љушб гвдвжје* и сл.; у називима: *белу лук, слейб црево, брзу од; бели* (дечак, човек), *црни, илвои, жвиу, мршви, млдиу; млада*, и сл.; у *идиомаиичним везама*: *црни ибшак, леиу Гаша, дрвену Марја, луда срећа* и сл.; облик одређеног вида с акцентом крајњег слога у називима: *шешки шди, меку рба, краику кдиуи мрки лук, мокри брди* и сл.

Одређени вид тешко можемо наћи у атрибутој служби, а да он није у имену, епитету, називу или сталном изразу, па зато мислим да он врло ретко долази у правој описној функцији кад се врши стварни опис предмета. Он никако не долази у предикат, кад се такође врши стварни опис предмета.

Само кад се придев јавља у атрибутој употреби напоредо са заменицама, онда постоји једно ограничење за неодређени вид, но чисто морфолошке природе, а наиме, тада не долази придев у именичкој деklinацији: *негов шешки бл, од шбг шешкбг блла, двбг белбг снага*, али и: *неговбг шешкбг блла, од шбг шешкбг блла, двбг белбг зида*, јер деklinација је ирелевантна за вид код придева, акценат је видско обележје. Дакле, ограничење се односи само на форму придева: у овом случају не долази придев са именичком променом.

2.

Наши називи с акцентом крајњег слога код придева представљају типичне називе и по значењу придева и по посебном акценту њиховом: исп. *љушѧ зуја*: *љушѧ ракија* и *љушѧ, Блѧгу Марја* (празник): *блѧгу ракија* и *блѧгу, шврдѧ град*: *шврдѧ сѧр, шешкѧ шѧга*: *шешкѧ аршиѧдрија* и сл.

Акцент ' у облику одређеног вида ових описних придева постао је семантичко-функционални акценат *придева врше*. Тако имамо

дублетне акценте у одређеном виду код многих описних придева. Ова појава никако није формалце природе и пука случајност, већ је она, видећемо, била условљена како гласовним и морфолошким тако и функционално-синтактичким потребама. Пре него што пређемо на разјашњење њеног постанка и развитка, навешћемо потврде дублетских акцената у облику одређеног вида описних придева које су забележили наши акцентолози и дијалектолози.

Бура Даничић је још 1863. године у својим Облицима навео око 22 описна придева са „двојаким“ акцентом у облику одређеног вида: *дуги* и *дуги̇*, *мекѝ* и *мекѝ̇*, *мрѝ* и *мрѝ̇*, *свѣтѝ* и *свѣтѝ̇*, *чѣстѝ* и *чѣстѝ̇*, *вѣштѝ* и *вѣштѝ̇*, *гладѝ* и *гладѝ̇*, *жѝштѝ* и *жѝштѝ̇*, *краѝштѝ* и *краѝштѝ̇*, *крѝштѝ* и *крѝштѝ̇*, *мрѝштѝ* и *мрѝштѝ̇*, *дблѝ* и *дблѝ̇*, *илѝштѝ* и *илѝштѝ̇*, *идзнѝ* и *идзнѝ̇*, *идснѝ* и *идснѝ̇*, *рѣштѝ* и *рѣштѝ̇*, *сѝштѝ* и *сѝштѝ̇*, *слдѝштѝ* и *слдѝштѝ̇*, *сѝрѣштѝ* и *сѝрѣштѝ̇*, *сѝрѣштѝштѝ* и *сѝрѣштѝштѝ̇*, *штѝштѝ* и *штѝштѝ̇*, *уѝштѝ* и *уѝштѝ̇* (стр. 45).

Кад је касније Даничић систематски изложио акценте придева који се налазе у Рјечнику Вука Ст. Караџића (Рад XIV, 1871), додао је овим придевима *мѝкрѝ* и *мѝкрѝ̇*, *штѝштѝ* и *штѝштѝ̇*, *вѣштѝ̇*, *вѣштѝ̇̇*² (за последња два Д. каже да не зна имају ли и акценатске облике *вѣштѝ̇* и *вѣштѝ̇̇*) и ове који имају облик само одређеног вида и само са акцентом крајњег слога: *глухнѝ* (недеља), *дѣснѝ*, *кѣснѝ*, *крѣчнѝ*, *лѣснѝ*, *нѣштѝ̇*³, *ручнѝ*, *сѝрѣштѝ̇*, *сѝрѣштѝ̇̇*, *штѣрнѝ*, *штѣруштѝ̇*, *чѣштѝ̇*, *чѣснѝ*, *рѣштѝ̇* (стр. 221). Сви ови описни придеви налазе се у акценатским типовима: I 16 *благѝ*: *благѝ̇*, I 2 *здравѝ*: *здравѝ̇*, II 16 *гѣракѝ*: *гѣркѝ̇*, II 46 *аа бѝштѝарѝ*: *бѝштѝарѝ̇*.

У народним говорима, поглавито новијим штокавским који имају пренесене старе акценте, ова акценатска појава је јако распрострањена на широкој територији. Тако је Решетар³ у дубровачком говору, поред придева који су код Даничића, забележио и ове:

благ: *благѝ̇*: *врѝштѝ̇* и *врѝштѝ̇̇*, *глухѝ̇* и *глухѝ̇̇*, *љуштѝ̇* и *љуштѝ̇̇*, *гѣштѝ̇* и *гѣштѝ̇̇*, *штѣштѝ̇* и *штѣштѝ̇̇*, *слѝштѝ̇* и *слѝштѝ̇̇*, *сѣштѝ̇* и *сѣштѝ̇̇*;
 здрав: *здравѝ̇*: *слѣбѝ̇* и *слѣбѝ̇̇*, *чѣштѝ̇* и *чѣштѝ̇̇*;
 гѣрак: *гѣркѝ̇*: *гладнѝ̇* и *гладнѝ̇̇*, *ѝрѣзнѝ̇* и *ѝрѣзнѝ̇̇*, *мѣснѝ̇* и *мѣснѝ̇̇*;

бѝштѝар: *бѝштѝарѝ̇*: *бѝштѝарѝ̇̇*, *дѝштѝарѝ̇* и *дѝштѝарѝ̇̇*, *фрѣштѝ̇* и *фрѣштѝ̇̇*, *фѣлѝ̇* и *фѣлѝ̇̇*; затѣм *бѣсѝ* и *бѣсѝ̇*, *гѣлѝ* и *гѣлѝ̇* (с. 129).

² Б. Даничић, Српски акценти. Београд 1925, стр. 214. — даље сви наводи су по овој књизи.

³ М. Решетар, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten. Wien, 1900. S. 129.

М. Московљевић даје још више потврда из поцерског говора за акценат крајњег слога у облику одређеног вида код описних изворних придева⁴. Он, поред Даничићевих и Рещетарових примера, бележи и ове придеве :

благ: бла́гй: *кру́ий* и *кру́ий*, *шврди* и *шврди*, *шуйи* и *шуйи* (СДЗБ II, 352), само са ' акцентом: *кривй*, *млакй*, *чврсий* (Акц. систем, 39);

здрав: здра́вй: само са ' акцентом — *здравй*, *крйи*, *лдишй*, *ндвй*, *йравй*, *йрдсий*, *йуни*, *сийни*, *сийми*, *вейи*, *лакй*, *врели*, *зрели*, *шрули*; за ове придеве М. каже да неки могу имати и " акценат, али ретко и да нема поузданог примера (Акц. сист. 41). Мислим да је ' акценат код ових придева у зависним падежима, а да у номинативу могу имати " акценат: *здрави*, *крйи*, *ндвй*, *лдишй* итд. (в. ниже о томе).

збрак: збркй: само са ' акцентом — *збркй*, *зрдни*, *злашйни*, *једри*, *крујинй*, *масни*, *мирни* (и *мирни*), *мрачни*, *мушйни*, *йрсни*, *равни* (и *равни*), *ружни*, *шесни*, *шрезни*, *шамни*, *шрудни* (за жену), *шуйли* (Акц. сист. 39). Придеви овога типа, пре него претходног, морају имати и ^ акценат у одређеном виду, нпр. *збркй*, *злашйни*, *мрачни*, *мушйни*, *шамни* и сл., јер је овај акценат остао стабилан и није био угрожен са продирањем новог конкурентног акцента крајњег слога, и он није код ових придева никада постао видски акценат (в. ниже стр. 381).

биснар: биснарй: само са ' акцентом — *вийки*, *гийки*, *владжнй*, *ниски*, *блашйни*, *гадни*, *гласни*, *ждрѣбни*, *жйшйни*, *јасни*, *родни*, *сочни*, *хлебни*, *чудни*, *брдни*, *модри*, *дуили*, *десни*, *ндћни*, *ручни*, *цвѣшйни*, *часни*; *глувни*, *мушки*, а затим са дублетним акцентима: *крѣйки* и *крѣйки*, *крѣйки* и *крѣйки*, *јадни* и *јадни*, *кишйни* и *кишйни*, *крѣчни* и *крѣчни*, *мдћни* и *мдћни*, *дбли* и *дбли*, *биснарй* и *биснарй*, *хйшри* и *хйшри* (Акц. сист. 41). Овде су већином изведени придеви, о којима ћемо посебно говорити, после описних придева који су неизведени.

Г. Ружичић је у пљеваљском говору забележио мало потврда за ' акценат⁵: *слашкй*, *сийни*, *мркй*, *крйи*, *мекй*, *лакй* (стр. 143), *шуйи*, *свѣйи* (144), *чистйи*, *вийи*, *шйји* (145), *гладкйи*, *шанкйи*, *йдснй*, *ускйи*, *нискйи* (145), а за придеве типа збрак: збркй изричито каже да немају као код Даничића *шѣшкйи*, *мрснйи*, *рѣйкйи* и сл.

⁴ М. Московљевић, Акценти именица и придева у поцерском говору, СДЗБ II, 1911. Акценатски систем поцерског говора, Београд 1928.

⁵ Гојко Ружичић, Акценатски систем пљеваљског говора СДЗБ III, 1927.

Ј. Вуковић има нешто више потврда овог акцента у Пиви и Дробњаку⁶: *мркі, крїи, лакї, ведї, чїиї* (278), *врѣшкї, гїиїкї, глїиїкї, слїиїкї, ўскї; вїиїкї, сїлнї, брїиїкї* (281); затим *країиїкї* и *крїиїкї, жїиїкї* и *жїиїкї, њлїиїкї* и *њлїиїкї, круїиї* и *круїиї, сїрїиїнї суд*, али увек *мрснї* и *рїїїїкї* (283).

А. Пецо установљава посебне акценатске типове у херцеговачком селу Ортијешу код Мостара⁷, као Вуковић у Пиви: *мѣк: мѣкї: мрѣк: мркї, лѣк: лѣкї* одн. *лѣхак: лѣхкї*; затим тип *їїднѣк: їїднѣкї: вїїиїк: вїїиїкї, глїїдѣк: глїїдѣкї, крѣїїак: крѣїїкї, мрзѣк: мрскї, нїзѣк: нїскї, слдѣк: слїїкї, їїднѣк: їїднѣкї, ўзѣк: ўскї* (и *ўскї*); онда *сїїїан: сїїїнї* и *вїїѣчан: вїїѣчнї* и *вїїѣчан: вїїѣчнї*; затим *країиїкї: крїиїкї, њлїиїкї: њлїиїкї* (стр. 39).

Б. Николић је у говору Тршића забележио ове примере: *здравѣ сїрїану, слдбї, блдгѣ, љуїїѣ рѣкїїѣ, їїднѣ шљїѣѣ, лднѣ вѣдѣ, на рѣвнїм мѣсїїма, їрѣднѣ шањїре, вѣл'кѣ гумно, маїїорї* (Јужносл. филолог XXIII, стр. 268).

У говору Мачве Николић је забележио више примера: *ндвї, ндвѣ кѣшуљу, ндвѣ дїїанке, у ндвїм дїїанцима* (Јужносл. филолог XXIV, стр. 321); *дѣгѣ лѣїїре, мрѣкѣ бундѣѣ, їрѣвї шдр, чїсїїї њонѣдѣлѣк; врїїнї, врѣїїѣ вѣдѣ, гѣсїїї, круїїї, лѣїїк њуїша, љуїїѣ рѣкїїѣ, млѣдѣ, свѣїїї, сѣвї, чѣсїїї, белѣк брїїиїна, глѣвнї гѣдѣвї* (стр. 322); *мѣдрѣ, дїїїрѣ чѣїїка, їїднї бѣсїїан, їїднѣ воїїѣ, їїднї, їїднѣкї; брѣднї, јаднї, сїїїнї, слїїкї, смрїїнї, чѣснї їїсїї, гѣркѣ їрѣїїу, злїїнї зуб, круїїнї кѣїїс, лднѣ рѣкїїѣ, рѣїїкѣ сїїїо, шѣснї сѣкѣк* (стр. 324).

Николић објашњава ове акценте као „узајамно прожимање разних акценатских типова“, и мисли да је процес ширења овог акцента на шумадијско-војвођанском терену био „ефикасан“ „управо благодарећи интимнијем додиру представника двеју говорних зона: једне западније (босанске) која је по свој прилици имала типове *ндѣ: ндѣї, дѣг: дѣгї, млѣд: млѣдї* (дакле ситуацију ближу чакавској) и друге источније (србијанске) која је по свој прилици имала типове *ндѣ: ндѣї, дѣг: дѣгї, млѣд: млѣдї* (ситуацију блиску између осталог и источно-херцеговачкој)“ (стр. 322-323).

У говору Срема Б. Николић је забележио: *свѣїїї, шѣїїї, врѣїїї, млѣдї* (Сремски говор, 1964, стр. 278); *крїиїкї, круїиїнї, шѣїїкї* (стр. 278); *мѣкї, дѣгї, ндѣї* (и *ндѣї*), *чїсїїї* (стр. 279); *їїднї, сїїїнї, слїїкї, їїднї, глїїнї, мѣдрї* и *дѣснї, крѣснї, нѣїнї, рѣчнї* (стр. 280).

⁶ Ј. Вуковић, Акцент говора Пиве и Дробњака, СДЗБ X, 1940.

⁷ А. Пецо, Акцент села Ортијеша, Грађа X (1961) Научног друштва НР Босне и Херцеговине у Сарајеву.

3.

Акценат ` код ових описних придева у облику одређеног вида познат је под именом акцента крајњег слога, нпр. *mekû* < *mekû*, како и налазимо у нашим старијим говорима са непренесеним акцентима, нпр. *мушкû* — у Прчњу (Реш. 130). Наши акцентолози Решетар, Ившић, Белић утврдили су да је овај акценат врло стар и да припада прасловенском. Проф. Белић је још показао да је могло бити врло мало придева с таквим акцентом у облику одређеног вида. Треба показати како се могао толико проширити овај акценат, који су били стварни разлози његовом ширењу.

Решетар је после навођења потврда из северночкавског *novi* (Nemenić, 3, 19), севернокајавског *očno megnenje, dužni list, dobiti Jezui, dragi opat Makari! vrlo čovek* (Valjavec, Rad 121, стр. 136—137), јужног кајавског (пригорског) *mrski, peši, lovski, tacki, ljucki* (Rožić, Rad 116—153-4), а затим позивајући се на руске примере *живоû, кривоû, скупоû, худоû, свјатоû* (Вост. 271) закључује: „Тешко је посумњати да и ова врста акцента одређеног вида припада прасловенском“ (Ib. id. S. 130). Поред дубровачких потврда у којима је пренесени акценат, Решетар је дао и потврде за старије штокавске говоре (Прчањ и Озрињић) с акцентом на крају: *vratni, petni, đavolji, puščani, peščani, zemljani, muški, vjenčani, voštani, crkveni* (S. 130).

Ст. Ившић је, кад је објашњавао ^ акценат код придева типа *благ*: *благû*, само узгред додирнуо и питање дублетног ` акцента у облику одређеног вида⁸. За акценатски облик *dragl* < *drâgl* И. каже да „није обладао у читавом штокавском подручју, јер се често *мјесито њега* (ИС) налази и такав акценат, који одговара руском“, нпр. *dragl, glûhl, mlâdi, sûhl* (према рус. *дорогоû, глухоû, молодёû, сухоû*) — у Дубровнику, *svêti* и *čestl* — у Даничића, *ljui, svi* — у Шаптиновцу. Интересантно је овде напоменути да Ившић сматра овај акценат видским, а не дублетским акцентом за придев врсте, иако је у посавском говору овај акценат скоро увек бележио у форми назива⁹: нпр. *bôsôga svita, novâ raklja; Sočnâ šuma, strašni sud* (стр. 49), *Slobodnâ vlâst* (село), *duševnâ râkija, crkvenâ zemlja, sunčanâ vrućna* (ст. 51). Овде И. даје и ове потврде: *čisti, mokri, sitni, slatki, vlažni, tuji, mlâdi, petni, vratni* (и *vrâtni*), *vražji, vučji, zečji, kisela, novi, muški* (и *muški*), *brocki* (:Brod), *lanjski, svinjski* (и *svinjski*), *selski, ostrovski* (: Ostrovo) и др.

⁸ St. Ivšić, Prilog za slovenski akcenat, Rad 187 (1911), стр. 177.

⁹ St. Ivšić, Današnji posavski govor, Rad 197 (1913).

Овде можемо сад навести још неке потврде М. Ваљавца из кајкавског¹⁰: *božanska pravica, divljé fige drevo, dobré volje, duhovni venec, ljudské škode, vu ljucké posle, gošćenje mirovno, muškóga spola, nebeském darom, očnô megnenje* (Augenblick), *nočni pokoj* (Nachtruhe). Ваљавец је дао и дефиницију придева с овим акцентом: кад треба да се „изрече што строго извјестно, као у наговору у вокативу [у називу у обраћању], а навластито у случају гдје Нјемцу раби супстантив сложен од два супстантива, нпр. *Augenblick, Nachtruhe-nočni pokoj* итд“.

Проф. А. Белић је објашњавајући метатонију акцента у прасловенском¹¹, управо на појави постанка одређеног вида, са више страна додирнуо питање акцента последњег слога: питање његовог постанка, његове ограничености првобитно само на придеве који су имали првобитно кратак вокал у корену (његов б. тип: *bǫso: bosǫ (< bosǫje)*), питање његовог каснијег ширења у штокавском и на придеве других акценатских типова. На примерима из каставског чакавског оң утврђује да је акценат крајњег слога првобитно био само на придевима као што су *bosi, ostrí, teplí, noví* (стр. 36), а после скраћивања старог акута ' > ', могао се јавити и код придева и са првобитно дугим вокалом у корену: према *bǫlni* и *drobní, lovní, oční* добило се и: *lahki, tanki, teški, uski, mehki, mrzli, glatki, krhki, lačni, niski, dubni, ručnâ sekira, slatkô (slatkôga), gradski, muški* (стр. 36-38. Приближавајући се акценатским типовима *gǫlo: gǫlǫ* и *dǫbro: dǫbrǫ* и стапајући се с њима у један тип у прасрпском, тип *bǫso: bosǫ* добија у одређеном виду и дублетни акценатски облик *bǫsǫ*, као *gǫlǫ, dǫbrǫ*. Тако су код ових придева добивени дублетни акценти у одређеном виду: *bǫsi* и *bosi, tǫpli* и *tepli, tǫški* и *teški, ũski* и *uski, gǫli* и *goli, dǫbri* и *dobri*, где су сад акценатски облици *goli* и *dobri* — нови аналошки, а у осталим примерима такви су облици *bǫsi, tǫpli, tǫški* итд. Акценат крајњег слога Б. такође сматра прасловенским, и као потврде за то му служе руски и кашупски. Оң даје и његово фонетско-гласовно објашњење: „Облик *světi* по својим квантитетско-акценатским особинама јасно показује да је из прасловенског добивено **světyi, *světaja* и сл.; а такво се скраћивање дужине првог слога у оваквом положају уопште јавља још у прасловенском“ (стр. 43). „Према томе јасно је да смо напореда са *svěťz: světyi* имали *světyi* у одређеној ф.“ Ширење акцента крајњег слога код описних придева, за шта су наводили потврде Даничић, Решетар и Московљевић, проф. А. Белић објашњава аналошким путем:

¹⁰ М. Valjavec, Rad 121 (1895), стр. 137.

¹¹ А. Белић, Акценатске студије, Београд 1914.

„Паралелизмом облика *вѣиѣхѣ* и *вѣиѣхѣ*, *мѣкрѣ* и *мѣкрѣ* и сл. који је на показан начин добивен, ови су придеви *ѣодсѣакли* (ИС) јављање новог типа одређене форме и у придева који су у почетку могли имати акценат једино на првом слогу одређене форме: тако поред правилног и старијег облика *вѣиѣкѣ* имамо и *вѣиѣкѣ*, поред *гладѣкѣ* и *гладѣкѣ*, *сѣиѣнѣ* и *сѣиѣнѣ*, *слѣиѣкѣ* и *слѣиѣкѣ*, *ѣускѣ* и *ѣускѣ*“ (стр. 40).

4.

Објашњење *ѣодсѣанка* овог акцента крајњег слога у одређеном виду код неизведених описних придева, засновано на фонетско-гласовним средствима и компаративно-историјским фактима, сасвим је довољно и убедљиво. Али одржавање овог акцента као дублетног од времена прасловенског до данас и његово велико ширење, како у територијалном смислу тако и у погледу јављања код тако великог броја придева, — не може се објашњавати само аналогijом акценатских типова, већ је морало бити и стварних разлога за то. Поготову што знамо да у основи сваком морфолошком аналoшком грађењу које узима вид механичког процеса мора увек лежати одређено и стабилно значење, због којег и настају промене форме. Највећи је недостатак овде што се није увидело да два *видска* акцента не може бити у облику одређеног вида, управо да ' акценат овде није видски акценат ни по постанку, нити данас, тамо где се он јавља напореда са ^ и " акцентом у облику одређеног вида. Морамо, дакле, узети у обзир и неке друге моменте, морфолошко-синтаксичке и семантичко-функционалне, који су пратили ову појаву у тако дугом временском развиту и на тако широкој територији, са таквом свеобухватношћу и толиком виталношћу. То су могли бити ови моменте:

1. Врло рано, управо у време кад ова појава почиње да се шири, тзв. заменичка промена одређеног вида продире на подручје неодређеног вида¹³ и ремети морфолошку равнотежу придевског вида.
2. Акценат код придева морао је тада постати семантичко-функционални видски акценат.
3. Дублетни акценат последњег слога у облику одређеног вида морао је тада такође постати семантичко-функционални акценат, само

¹³ „Стара је промена била именичка, али се она већ у најстаријим споменицима нашим није сачувала у потпуности, а није се сачувала ни у основним дијалектима нашим, штокавском и чакавском, тако да се мора претпоставити да су се важне промене у овом правцу извршиле већ у доисториском времену нашега језика“ (А. Белић, Речи са деклинацијом 1950, стр. 241).

не у видском смислу: он се тада морао привезати за функцију назива. Трајно везан за *придев врше*, он се ширио код свих описних придева — одвојено од видског придевског значења и описне придевске функције.

4. Код придева са кратким акцентом, типа *здѣв*: *здѣви* и *бисѣар*: *бисѣри*, морао је ' акценат једно време бити и у функцији видског акцента, што је знатно допринело његовом ширењу, јер ови придеви чине више од половине свих описних придева.

У време продирања заменичке деklinације на подручје неодређеног вида, кад су акценти постали видски, акценат крајњег слога морао је захватити све придеве с *крајњим* акцентом, једносложне и двосложне, али само у зависним падежима. Учвршћен у зависним падежима, он се затим проширио, као акценат системе, и у номинатив и вокатив и тако су ту настајали дублетни акценти код свих ових придева.

Ради прегледности узимамо прво једносложне придеве из типа *здѣв*: *здѣви*:

<i>мѣк</i> : <i>мѣки</i>	<i>бѣси</i> и <i>бѣси</i>
<i>мѣкѣга</i> : <i>мѣкѣга</i>	<i>бѣсѣга</i> и <i>бѣсѣга</i>
<i>мѣкѣм</i> : <i>мѣкѣм</i>	<i>бѣсѣм</i> и <i>бѣсѣм</i>
<i>мѣким</i> : <i>мѣким</i>	<i>бѣсим</i> и <i>бѣсим</i>

У свим зависним падежима морало је нестати обе средње парадигме, а према четвртој парадигми — где је сад акценат крајњег слога морао постати видски — на подручју зависних падежа настали су аналошки акценатски облици *мѣкѣга*, *мѣкѣм*, *мѣким*. Ова аналогија је сада била нужна, јер се видски облик са " акцентом морао губити услед једначења с обликом неодређеног вида. Сада је поново успостављена поремећена видска равнотежа и створен нов однос видских акцената: *мѣкѣга*: *мѣкѣга*, *мѣкѣм*: *мѣкѣм*, *мѣким*: *мѣким*. Наравно, уколико се одржавала стара именичка промена у неодређеном виду, утолико је могао постојати и стари акценат у облику одређеног вида: *мѣка*: *мѣкѣга*, *мѣку*: *мѣкѣм*.

Код ових придева је био сада трасиран нов однос видских акцената и нова акценатско-интонацијска слика: " — : ∪ ∩, нпр. *мѣкѣга*: *мѣкѣга*, *бѣсѣга*: *бѣсѣга*, *дѣвѣга*: *дѣвѣга*, *нѣвѣга*: *новѣга*, *ѣравѣга*: *ѣравѣга*, *ѣунѣга*: *ѣунѣга*, *слабѣга*: *слабѣга* итд.

Облици ж. р. су, знамо, и раније и потпуније изгубили именичку промену, па су нови акценатски односи код њих били стабилнији: *мѣкѣ*: *мѣкѣ*, *мѣкѣј*: *мѣкѣј*, *мѣку*: *мѣку*, *мѣкѣм*: *мѣкѣм*. Као ста-

билнији однос, они су са своје стране подупирали овај процес код облика м. и ср. рода.

Код једносложних придева са дугим акцентом, типа *благ*: *благѝ*, имали смо обратан распоред акцената — у свим зависним падежима, али код њих није долазило до једначења видских акцената: *благѡга*: *благѡга*, *благѡм*: *благѡм*, *благѝм*: *благѝм*¹⁸. Продирање акцената крајњег слога код ових придева у ово време било је непотребно, јер су видски акценати остали стабилни, а уз то је било и немогуће, пошто је акценат у неодређеном виду био тада такође на наставку.

После преношења силазних акцената у новоштокавском, акценати се у оба акценатска типа и у оба вида налазе на кореновом слогу, а обележје вида сад постаје интонација акцената: *мрѡба*: *мрѡба*, *мрѡм*: *мрѡм*, *мрѝм*: *мрѝм*; *благѡга*: *благѡга*, *благѡм*: *благѡм*, *благѝм*: *благѝм*.

У номинативу (вокативу) одређеног вида акценат на корену остао је стабилан: *мрѝ*, *мрѡ*, *мрѡ*, јер су у мушком роду — *ѝ*, а у женском и средњем дужина наставака били довољни за видско обележје. Тако је било и код једносложних придева са дугим акцентом: *благ*: *благѝ*, што је могло подржавати однос *мрѡ*: *мрѝ*. Али према новим акценатима крајњег слога у зависним падежима, а нарочито оним који су коначно добили нови морфолошки облик у неодређеном виду — као што је инструментал за м. и ср. род и датив-локатив за женски род, — добили смо и нове акценатске облике номинатива (вокатива): *мрѝ*, *мрѡ*, *мрѡ*, као *мрѝм*, *мрѡвј* и сл. Нема сумње да је стари акценатски облик *мрѝ*, *ѡ*, *ѡ*, као видски акценат, остао везан за описну функцију: *ѡѡ мрѝ вѡк*, *ѡѡ мрѡ бѡѡ*, *ѡѡ мрѡ ѡѡ*, *ѡѡ мрѝ брѡи* и сл., а да се нови облик *мрѝ*, *мрѡ*, *мрѡ* везао за функцију назива: *мрѝ лѡк*, *мрѡ марѡма* или сам придев (супстантивизирано): *мрѡ* (за жену), *мрѝ* (за човека, коња), *дугѡ* (за жену), *слабѡ*, *лакѡ*, *мекѡ*, *сиѡрѡ* и сл. Уколико се, пак, одржавала именичка промена још у неодређеном виду, дублетни акценат се могао створити кроз целу парадигму, тако да облици *мрѝ-мрѡба-мрѡм-мрѝм* долазе у описној функцији, а *мрѝ-мрѡба-мрѡм-мрѝм* у функцији придева врсте. Али ако је био јачи продор заменичке деклинације на подручје неодређеног вида, први акценати су се губили. Тако се може објаснити што Московљевић, на пример, у овом акценатском типу бележи само облике са ' у одређеном виду (в. горе стр. 373). Исти ови разлози постојали су, видећемо касније, и код двосложних придева с кратким

¹⁸ Ова видска поларизација видских акцената која се вршила из сопствених средстава, па према томе стабилнија и јача, могла је такође подупирати ону поларизацију код придева с кратким акцентом, која се стварала аналошким путем

акцентом типа *бѣсѣар* : *бѣсѣри* и *бѣсѣри*, па је и код њих Московљевић у поцерском говору претежно обележио само облике са ' акцентом, мада међу његовим примерима има доста правих придева врсте, који немају облика неодређеног вида, који никад не долазе у описној функцији и који су само са ' акцентом као семантичко-функционалним акцентом, нпр. *дѣснѣ*, *рѣчнѣ*, *мѣшкѣ* и сл. А проф. Белић је управо на основу оваквог Московљевићевог бележења ' акцента у одређеном виду као јединог акцента, и на основу Решетаровог бележења бројних дублетних облика, доносио закључак о великом ширењу тзв. акцента крајњег слога — наравно аналошким путем (в. Акц. студије стр. 43-44). Сад ми видимо да је било и стварних разлога његовом ширењу код ових придева где је он морао бити и видски акценат. Овај акценат код ових придева не долази као дублетни акценат, већ као замена " акцента — у свим зависним падежима, онда кад у говору преовлађује заменичка деклинација у неодређеном виду. Но постојање именичке промене у неодређеном виду омогућава постојање старог видског акцента ", који се јавља као дублетни акценат са ' акцентом. На крају, могли би се извести општи закључци о последицама продирања заменичке промене на подручје неодређеног вида : а) ширење ' акцента на све придеве с кратким акцентом — поглавито у зависним падежима, б) стварање дублетних акцената код ових придева — поглавито у номинативу (вокативу), в) дублетни акценти који су били створени из гласовно-морфолошких средстава, делом аналошки, разједначили су се према функцији : " акценат се везао за описну функцију, ' акценат за називну функцију.

Код једносложних придева са дугим акцентом, типа *блѣг* : *блѣгѣ*, видели смо, није било ремећења видских акцената, па је код њих забележено мало дублетних акцената у одређеном виду. Само мали број придева има ' акценат у одређеном виду према акценатском облику са ^ акцентом : нпр. *блѣгѣ* и *блѣгѣ*, *врѣћѣ* и *врѣћѣ*, *љѣшѣ* и *љѣшѣ*, *чѣсѣшѣ* и *чѣсѣшѣ*, *гѣсѣшѣ* и *гѣсѣшѣ* и др. Први облик је видски облик и долази у описној функцији, други се јасно одваја од првог и по значењу и по функцији. Облици *блѣгѣ*, *врѣћѣ*, *љѣшѣ* итд. нису видски облици, не долазе у описној функцији, већ увек долазе у називима као придев врсте : *блѣгѣ рѣкија*, *шѣрѣшѣ сѣр*, *чѣсѣшѣ сѣшѣ* и сл. Известан ограничен број назива са придевима из ове групе могао је бити створен путем синонимних придева из ове групе и оних из групе *мѣк* : *мѣкѣ* и *мѣкѣ* : нпр. *блѣгѣ рѣкија* према *слѣбѣ рѣкија*, *шѣрѣшѣ сѣр* : *мѣкѣ сѣр* (као семантичка опозиција), *врѣћѣ рѣкија* : *врѣлѣ рѣкија*, а онда према *блѣшѣ рѣкија* и *љѣшѣ рѣкија* итд.

Иначе у овој групи придева највише је типично описних придева, са пуним значењем описног придева, као што су нпр. *бѣо, црн, жути, крив, млад, жив, сѣд, лѣи, нѣм, лѣн, слѣи, сив, илѣв* итд. Њихов видски акценат у облику одређеног вида остао је нетакнут и он се користи у описној функцији, па и у именима, епитету, називима и сталним везама (в. горе примере на стр. 371).

Двосложни описни придеви су изведени придеви најстарије формације, тако да се они често више и не осећају изведеним: дeverбативни са *-ѣкъ*, нпр. *жѣдак, глѣдак*, деноминативни са *-ѣнѣ*, *-ѣрѣ*, *-ѣлѣ*, *-ѣхѣ*, нпр. *бѣсан, злѣшан, ирѣсан, вѣчан, глѣсан, јѣсан; хрѣбар, јѣдар, мѣдар, бѣштар, мѣдар, мѣкар; нагао, свѣшао, ѡбал, тѣѡиал, вѣшах* и др. Они се налазе у Даничићевим акценатским типовима *гѡрак* : *гѡрки* и *бѣштар* : *бѣштри*.

У време продирања заменичке деклинације на подручје неодређеног вида, створени су исти акценатски односи као и код једносложних придева, јер су ови придеви, будући да су са непостојаним *а*, у зависним падежима и одређеном виду остали двосложни.

гѡрак :	гѡрки	бѣстар :	бѣстри
гѡркога :	гѡркога	бѣстрѡга :	бѣстрѡга
гѡркѡм :	гѡркѡм	бѣстрѡм :	бѣстрѡм
гѡркиѣм :	гѡркиѣм	бѣстриѣм :	бѣстриѣм

У првом типу видски акценти су остали стабилни, управо акценти су сада постали видски акценти. У другом типу акценти четврте парадигме на подручју зависних падежа морали су у ово време постати нестабилни. Преко синонимних придева или семантичких опозиција из ове групе и групе *мрѣ* : *мрѣи* и *мрѣи* могли смо и код ових придева добити облик одређеног вида са акцентом крајњег слога : нпр. *вишѣкѡга* према *вишѡга*, *крейѣкѡга* : *здравѡга*, *хишѣрѡга* : *сиѡрѡга*, *ведѣрѡга* *челѣ* : *мрѣкѡга* *челѣ*, *вѣшѣга* : *новѡга*, *крайѣкѡга* : *дугѡга*. Или је ширење могло ићи унутар једне формације по линији синонимности : *вишѣкѡга* — *ирушѣкѡга* — *гишѣкѡга*, *глашѣкѡга* — *склишѣкѡга*, *љушѣкѡга* — *слашѣкѡга*, *крошѣкѡга* — *крейшѣкѡга*, *усѣкѡга* — *ишѣкѡга*, *нисѣкѡга* — *мрѣкѡга* итд. Или је аналошки акценат развијан у напоредној атрибутој служби придева : *гаднѡга*, *гнушнѡга*, *злѡбнѡга* и *јаднѡга*, *грѣшнѡга* и сл.

Успостављена је равнотежа видских акцената, и са обрнутим распоредом акцената према придевима са дугим акцентом, као и код једносложних придева што је :

гѡркѡга : *гѡркѡга* и *бѣшѣрѡга* : *бѣшѣрѡга*

као *блѣгѡга* : *блѣгѡга* и *мрѣѡга* : *мрѣѡга*.

После преношења силазних акцената, акценат се локализује на кореновом слогу у оба видска облика, тако да акценатска интонација постаје семантичко-функционални видски знак — на подручју зависних падежа :

гбркбга : гбркбга и бисџрбга : бисџрбга,
блågбга : блågбга и мркбга : мркбга.

Код двосложних придева, ширење акцената крајњег слога у одређеном виду ишло је у потпуном паралелизму са његовим ширењем код једносложних придева. Тако, акценат крајњег слога јаче је продирао код придева са кратким акцентом, него код придева с дугим акцентом. Код првих је он могао бити и видски акценат, у зависним падежима, код других само као акценат придева врсте. Пре преношења акцената акцента крајњег слога није могло бити код придева из типа *гбрак* : *гбркѝ*, јер је тада и у неодређеном виду код њих био акценат на наставку : *гбркбга*, *круѝнбга* и сл. Код придева овог акценатског типа, као и код оних из типа *блåg* : *блågѝ*, акценатски облици типа *круѝнѝ*, *мрснѝ* итд. јављају се само у називима и настали су као семантичке опозиције : нпр. *круѝнѝ* : *сиѝнѝ*, *мрснѝ* : *ѝдснѝ*, *рѝшкѝ* : *чѝстѝ*, *жѝшкѝ* : *гусѝ*, *крашкѝ* : *дугѝ*, *ѝшкѝ* : *лакѝ*, *гладнѝ* : *сиѝнѝ*, *ѝразнѝ* : *ѝунѝ*, *ласнѝ* : *ѝшкѝ*, *гбркѝ* : *слашкѝ*, *мрчнѝ* : *свѝшли*, *мушнѝ* : *бисџрѝ* ; *равнѝ* : *ѝравѝ*, *ѝснѝ* : *ускѝ*, *шуйльѝ* : *ѝунѝ* : *ѝразнѝ*, *јѝдрѝ* : *слабѝ*, *ѝрѝзнѝ* : *ѝјанѝ*, *ѝамнѝ* : *свѝшли*, *ѝруднѝ* : *ѝшкѝ*, *мирнѝ* : *ѝшкѝ*, *грднѝ* и *ружнѝ* и *сиѝрдшнѝ* : *слашкѝ* и *љуѝкѝ* итд. Све су ово придеви врсте који долазе само у називима, а никад у описној функцији где долазе облици одређеног вида са видским акцентом : *круѝнѝ*, *рѝшкѝ*, *ѝшкѝ*, *гладнѝ*, *ѝразнѝ*, *гбркѝ*, *мрчнѝ*, *мушнѝ*, *ѝамнѝ*, *мирнѝ*, *ружнѝ* итд. Са овим акцентом долазе они и у именима, епитету, називима : *Мдксим Гбркѝ*, *Бѝснѝ фбк*, *Злашнѝ Прдг* ; *гбркѝ шуга*, *гбркѝ кѝјѝње*, *гладнѝ ѝдс*, *мрчнѝ ѝдглѝд*, *мушнѝ Мѝршца*, *равнѝ ѝдље*, *ѝамнѝ вилајѝѝ*, *хладнѝ ѝдглѝд*, *мудрѝ рукѝвѝдсѝво*, *свѝшли грѝбовѝ*, *ѝшкѝ шуга* итд.

Сада нам је слика ширења тзв. акцента крајњег слога и јаснија и потпунија. Код придева са кратким акцентом, једносложних и двосложних типа *здрѝв* : *здрѝвѝ* и *бисџар* : *бисџрѝ*, он се ширио као видски акценат — на подручју зависних падежа, а у колико се чувала именичка промена облика неодређеног вида, чувао се и стари видски акценат у облику одређеног вида. У таквим приликама нови акценат у облику одређеног вида ових придева специјализовао се у функцији придева врсте, у називима. Код придева са дугим акцентом, једносложних и двосложних типа *блåg* : *блågѝ* и *гбрак* : *гбркѝ*, акценат

крајњег слога долази само у називима кад је описни придев придев врсте, јер је код ових придева видски акценат $\hat{\ }$ остао стабилан, у видском облику кад је описни придев у функцији описа предмета. Јасно одвојен од описне функције и видског значења облик одређеног вида ових придева са $\acute{\ }$ акцентом постаје коначно придев врсте, а његов акценат семантичко-функционални акценат који стоји у опозицији с видским акцентом $\underline{\ }$ облика у описној функцији.

Ми смо видели да се он код ових последњих придева, придева са дугим акцентом, није могао ширити као видски акценат, већ искључиво као семантичко-функционални акценат придева врсте и то путем семантичких опозиција придева. Тиме се он коначно привезао за ту функцију, а тако разграничио од видског акцента и описне функције придева.

Зато ја и мислим да би било забележено много више потврда тзв. дублетних акцената у одређеном виду код описних придева, да су потврде даване у форми назива, где се види ова посебна функција придевског облика са $\acute{\ }$ акцентом.

Нашешћу овде називе који ће то несумњиво потврдити: Тип *благ*: *благѝ*, *глува̃* (за жену), *грка̃ шрѝшња* (гркача), *гусѝб̃ шќање*, *гусѝѝ ѝасуљ*, *Ој*, *дѣвѝјко*, *драг̃а душо̃ мѝја*, *љуш̃а ракија*, *љуш̃а*, *младѝ сѝр*, *Пусѝбѝоле* (топоним у Грузи, исп. *Вучѝшрн*), *Свѣѝѝ гѝра*, *свѣѝѝ Лука*, *сланѝ сѝр*, *шѣрдѝ сѝр*, *шѣђѣ дѣше*, *шѣђѝ људи* (Вуковић 284), *шѣѝѝ нѣж*, *чѣсѝб̃ сѝшо*, *чѣсѝѝ чѣшаљ*;

здрав: *здрави*: *виш̃а рѣбра*, *виш̃ѝ сѝдс*, *Дуг̃а њѝва* (Моск.), *дуг̃а* (за жену), *лакѝ ѝдѝ*, *лак̃а кѝница*, *лак̃б̃ наоружање*, *лак̃а сѝрана* (код кантара), *лак̃ѣ рѣкѣ*¹⁴, *Лак̃а нѣћ!* *лошиѝ дрѣг*, *мѣкѝ сѝр*, *мрќѝ љук*, *мрќ̃а ма̀рама*, *мрќ̃а* (за жену, слушао сам у Бијелини), *нов̃а ракија* (Ившић), *ѝун̃а кѝѝа* (ист. у Ваљеву за стоп̃ара *ѝун̃акаѝа шљѝва*), *русѣ главу*, *слаб̃а* (срдобоља, Моск.), *слаб̃а женска̃ сѝрана* (за жену), *слаб̃ѣг̃ здравља*, *слаб̃ѣг̃ ѝмѣвнѣг̃ сѝања*, *слаб̃ѝх̃ нѣрав̃а*, *слаб̃ѣ вѣлѣ*, *смѣђ̃а* (за жену), *рѣмѝ даба*, *чѝстѝѝ недеља* (*ѝдѝчѝстѝѝ*, *глушн̃а*, *средѝносн̃а*, *свѣѝл̃а*, *чѣѝшн̃а*, *вѣлик̃а*), вок. *Мѝлѝ сѝне!* *Мѝл̃а кѣдѝри!* играти се *шрѣулѣ кобиле*, *шрѣулѝ г̃азда*, *вр̃лѝ дрѣѣже*, *дете ѝд̃лѣг̃ борца*, *ѝд̃лѣм̃ борцу*, *ѝд̃лѝм̃ борцима*, *ѝд̃лѝм̃ за дѝѝѝбѝну*;

гѝрак: *гѝрќѝ*: *гѝрќ̃а св*, *гѝрќ̃а ракија* (гѝрковача), *жѝѝѝќѝ качамак*, *ѝлѝѝќѝ ѝањѝр*, *ѝлѝѝќѝ чѝшеле*, *ѝлѝѝќѝ декѝлѝше*, *ѝлѝѝќѝ шѣв*, *ѝлѝѝќѝб̃ сѣдло*, *рѣѝќѝ чѣшаљ*, *рѣѝќ̃б̃ сѝшо*, *рѣѝќѝ ѝасуљ*, *рѣѝќѝ зу̀би*, *шѣшќѝ ѝдѝ*,

¹⁴ Даничић није забележио овај акценат који долази у сталним везама, нпр. *исѝод рѣкѣ* (кришом), *из рѣкѣ* (поклон), *лак̃ѣ рѣкѣ*, а могао је постати према *нѣг̃ѣ*.

шѣшкѣ наоружање, *шѣшкѣ* бајѣрија, *шѣшкѣ* сѣра̀на (код кантара), *гладнѣ* сѣра̀на (грѣдѣ), *кру̀йни* драх (*кру̀йник*), *кру̀йни* љасуљ, *кру̀йна* јѣрма, *кру̀йни* шѣдѣи, *кру̀йна* сѣдка (Вуковић), *кру̀йне* грѣшке, *масни* сѣр, *мрснѣ* јѣло, *мрснѣ* (: љдснѣ), *ѣразни* ша̀њир (*ѣразник*), *Рѣвни* гѣј (топоним у Грузи);

бѣсѣар : *бѣсѣри* : *брѝикѣ* са̀бља, *вѝикѣ* ѣру̀ђе (: *кѣрѝѣ* ѣру̀ђе, исп. *вѝика*), *гѣѝки* ко̀ра̀к, *гладѣѝки* мѝшић, *кра̀ѝки* ка̀йѣи, *кра̀ѝкѣ* ѣанѝшало̀не, *кра̀ѝкѣ* ѣу̀шка, остати *кра̀ѝких* рука̀ва, *крѐѝки* звѣн, *нѝски* ѣрѝишасак, *нѝскѣ* шѐмиера̀иѣуре, *ѣѝѝкѣ* вѝна, *сла̀ѝкѣ* вѝно, *сла̀ѝкѣ* ѣрѣ̀ја (торта), *сла̀ѝки* кѣѣус, *сла̀ѝкѣ* ѣѝша, *сла̀ѝкѣ*, вок. *сла̀ѝкѣ* ѣрѝѣо, *ша̀нкѣ* ѣрѐво, *ша̀нкѣ* ѣла̀ѝно, увести у *ша̀нкѣ* нѝиш, *ѣски* крѣ̀ј, *ѣскѣ* сѣкѣ̀ња, *вѣчна* мѣ̀ка, *вѣчна* кѣ̀ѣа, *владѣнѣ* ѣда̀ја, *гаднѣ* (за змиѣу), *жѣдрѣнѣ* ко̀била, *злѣбни* (за човека), *јадни* (*јадник*), *јасни* звѣн, *слабоѣѣшни* дрѣ̀г (злорани), *касни* са̀иш, *ко̀йни* снѣ̀г, *ѣдзни* ѣвѣ̀и, *ѣдзни* ку̀кѣру̀з (*ѣдзник*), *ѣдсни* ру̀чак, *ѣдсни* да̀н, *ѣѣѝни* на̀лог, *ѣѣѝни* шрѣ̀шак, *ѣѣѝна* хрѣ̀на, *ѣѣѝна* шѣ̀рба, *рѣдни* крѣ̀ј, *рѣснѣ* кѣ̀ша, *слѣни* сѣр, *сѣѝнѣ* ѣвѣ̀е, *сѣѝни* нѣваѣ, *сѣѝни* љасуљ, *сѣѝни* шѣдѣи, *скѣѝна* кѣ̀чка, *Сѣчна* шѣ̀ма (Ившић), *ѣблѣ* дрѣ̀во (обловина), *шѣдѣла* кѣ̀ѣа, *дѣѣла* сѣра̀жжа, *дѣѣли* ѣброк, *дѣѣли* ша̀в, *дѣѣла* (за ракиѣу), *дѣѣла* ѣесѐшка, *мѣкли* мрѣ̀к, *бѣсѣра̀* вѣда, *вѣдрѣ* но̀ѣ, *мѣдрѣ* ѣа̀шѣиѣан, *мѣкрѣ* брѣ̀и (сабрат у пиѣу), *мѣкрѣ* кѣ̀мсѣво, *Мѣкрѣ* лѣ̀г, *мѣѣви* ѣѝаѣ, и *мѣѣвѣ* ма̀ѣку (у псовци), *глу̀хнѣ* нѣдѐла (Москов.) и др.

5.

Акценти придева, неодређеног и одређеног вида, могу се верно и тачно записати само тако ако се води рачуна о свим различитим синтаксичким функцијама придева, ако се акценат бележи у одређеној функцији придева. Акценат неодређеног вида тражимо и утврђујемо у предикатској функцији придева : нпр. камен је *шѣжжак*, сунђер је *мѣкар*, шећер је *сла̀дак*, ветар беше *блѣг* и *владѣжан*, шешир је *нѣв* и *чѣсѣи* итд., затим у полупредикативној употреби кад придев с именицом често чини сталну везу : нпр. *сла̀ба* вѣ̀јда, *сла̀б* ѣ̀век, *сла̀ба* (оцена), *сла̀ѝко* дѣ̀ше, *млѣд* ѣ̀век, *сѣа̀р* ѣ̀век, *лѣ̀д* ѣ̀век, *бѣгаиш* ѣ̀век, *мѝрно* врѣ̀ме, *жѣв* ѣ̀век (хоће да једе), *млѣд* мѣ̀сѣи, *ѣ̀н* мѣ̀сѣи, *лѣк* ѣ̀сао, *шѣжжак* жѣ̀воиш, *ѣ̀н* ѣ̀годак и сл. Атрибутска употреба је врло непоуздано подручје за утврђивање видског облика, мада се обично ту налазе придеви и бележи њихов акценат. Треба водити рачуна о томе кад је придев у *оѣсној* функцији, а кад је с именицом везан у име, назив, епитет и сличне сталне везе. Затим треба водити рачуна о томе да је придевски акценат *видски акценат*, а да је облик (промена) постао ирелевантан за вид : неодређени вид има понајвише

заменичку промену, и обратно, одређени вид може имати и именичку промену кад је у саставу имена, назива, епитета, а он је понајвише баш у тим функцијама. У правој употреби, у описној функцији кад се показују стварне особине предмета, придев у атрибуту је редовно у облику неодређеног вида — са акцентом тог облика — иако је промена понајвише сложена заменичка. Облик неодређеног вида је носилац пуног стварног значења придева. Облик одређеног вида, пак, ретко долази у описној функцији, понајвише само заједно с показним заменицама. У атрибутској служби он је, пак, најчешће у саставу имена, епитета, назива, кад придев није у описној функцији и кад по правилу нема пуно лексичко значење.

Напомена. Да треба водити рачуна како о значењу тако и о функцијама придева — кад се бележе његови акценти, показује нам случај са придевом *тешак*. Даничић је установио ове акценатске облике *тешак*: *тешки* и *тешкѝ* (Срп. акц. 215). Уз то Д. даје напомену: „У Вукову рјечнику *тешки* биће погрјешка“. Решетар примећује: „Неће бити погрјешка, јер сам тако и ја слушао у Пјешиваца“... (Ibid). Није грешка код Вука, јер он даје пример *Набуо од тешког сјавања*, у коме придев има " акценат: *тешкѝг сјавања*, као *тешки свиш*, *тешка вјска*, *тешкѝ ѝдре*, *тешкѝ злашо*, *тешка вѝда* (за кишу), родило *тешкѝ вѝће*, *тешки рад* од њега (иронично), где придев има ново значење *тешки*, *ѝ*, *ѝ* = многи, силни. Исти је акценат (без дужине) у безличном обрту за проклињање: *Тешко вѝма! Тешко њѝму!* (: *Благо њѝму!*), *Тешко лѝнцу из сѝла зѝчине чѝкајѝћи*. Посл. (исп. лат. *Vae victis* = тешко побеђенима). Са другим значењем и другим акцентом долази у безличном предикату типа: *Тешко му је*, *Тешко је ѝрдѝрију вѝћу ѝѝуниши*. Посл. Adv. *тешко*. У основном значењу придев има ове акценте: *тешак*: *тешки* и *тешкѝ* — у разним функцијама: у атрибутској *тешак ѝдвар*, *тешко брѝме* и *ѝвѝј тешки ѝдвар*, *ѝвѝ тешкѝ брѝме*, у епитетима *тешка ѝѝуга*, *тешки јѝд*, *тешкѝ гѝвѝжѝе*, у сталним везама *тешки кѝраѝци*, *тешка кашѝгѝрија*, у називима: *тешка сѝрана*, *тешка арѝѝѝѝерија*, *тешка кѝњѝца* (: *лакѝ кѝњѝца*) и сл. Затим сталне везе с обликом неодређеног вида у полупредикативној служби: *тешак чѝвек*, *тешак жѝвоѝи*, *тешка смѝѝи*, *тешкѝ рѝкѝ* (: *лакѝ рѝкѝ*), *тешко сѝјање*, *тешак слѝчѝј* и сл.

Треба имати у виду нарочито факат да се придев одређеног вида у именима, епитету и називима може мењати по именичкој промени, при чему акценат одређеног вида и квантитет наставка остају као знак функције придева: нпр. са *Црнѝ вѝрѝа*, из *Крѝвѝ Вѝра*, из *Сѝвѝ ѝѝла*, *бѝлѝ гѝла*, *бѝлѝ лѝѝа*, *сѝѝ сѝѝрѝа*, са *ѝѝсѝѝ ѝѝѝа*, *гѝрѝкѝ јѝѝа*,

ша̄мна вилáјеша, као и називи са ' акцентом : *врúћа хлѣба*, *млáдá сýра*, *шúђá човѣка*, из *чѣсúя сúша*, *чѣсúя чѣшља*, од *вúшя рѣбра*, из *лáкá шдúа*, из *úлúшкá ша̄нýра*, *крúнá драха*, *мрснá јѣла*, *слáшкá вúна* ; два *úдснá дáна*, два *úшúнá нáлога*, два *сúшнá нѣвца* — само са именичком променом (исп. два *мáја брáша*, три *швóја сúна*, са два два *дѣшеша* и сл.), од *сúшнá цвѣћа*, од *úдснá јѣла*, *мркá лúка* и сл.

Оваквој промени ових имена и назива мушког и средњег рода свакако су допринела имена и називи женског рода, јер су се видски облици женског рода у промени одавно изједначили : придев има исту промену и у атрибуту и у имену, нпр. *бѣлѣ кóсѣ* : *бѣлѣ кáфѣ*, *бѣлѣ вúлѣ* и сл. Према промени *бѣлá кáфа* — *бѣлѣ кáфѣ* дошло је и : *бѣлú лúк* — *бѣлá лúка*, и даље : *Црнѣ рѣкѣ*, *Црнá врха*, *Крúвѣ Пáлáнкѣ* — *Крúвá Вúра*, *лúшúѣ гúјѣ* — *лúшúя рúса*, *лúшúѣ шúгѣ* — *лúшúя јáда*, *бѣлѣ вúлѣ* — *бѣлá лúца* итд. Имена и називи су могли развити овакву деклинацију и с тога што се они осећају као посебне лексичке јединице, што је придев у њима одвојен од описне атрибушке функције. Нарочито називи са посебним ' акцентом и придевом врсте осећају се као засебне речи. На њих су називи женског рода исте врсте могли вршити јак утицај : *врúћѣ рáкије* — *врúћа хлѣба*, *лáкѣ кѣшúаѣ* — *лáкá шдúа*, *мркѣ мáрамѣ* — *мркá лúка*, *úлúшкѣ цúиелѣ* — *úлúшкá ша̄нýра*, *шѣшкѣ аришúлѣријѣ* — *шѣшкá шдúа*, *крúнѣ сúшкѣ* — *крúнá драха*, *мрснѣ úшúѣ* — *мрснá рúчка*, *úдснѣ сáрмѣ* — *úдснá јѣла*, *слáшкѣ úрѣјѣ* — *слáшкá вúна* и сл. Ако би се пришло стварима чисто формално, могао би се овај акценат забележити као акценат неодређеног вида, што би наравно била погрешка.

Кад се придев у именима, епитету и називима мења овако по именичкој промени, ствара се привид акценатских дублета у неодређеном виду и поставља се ту једно лажно питање дублетних акцената у неодређеном виду код придева. Облик неодређеног вида, рекли смо већ, представља придѣвску реч, он је носилац пуног стварног значења придева, јединственог недељивог значења придевске речи, па према томе може имати само један акценат. Само ако придевска реч развије два посебна значења, може имати два акцената као семантичко-диференцијалне акценате : нпр. *грдан* : *грднú* и *грднú* = ружан, јадан и *грдан* : *грднú* = огрожан ; *шрúдна* (жена) : *шрúднá* и *шрúдан* : *шрúднú* = уморан.

Како, онда, треба разумети читав низ придева са дублетним акценатима у облику неодређеног вида, које су забележили Д. Вушовић¹⁵, Г. Ружичић¹⁶ и Ј. Вуковић¹⁷ — из Даничићевог акценатског

¹⁵ СДЗБ III, 51.

¹⁶ СДЗБ III, 144.

¹⁷ СДЗБ X, 281—282.

типа *гѡрак* : *гѡрки* : *бијѣсан* и *бијѣсан*, *гладан* и *гладан*, *грдан* и *грдан*, *будан* и *будан*, *вријѣдан* и *вријѣдан*, *дужан* и *дужан*, *жѣдан* и *жѣдан*, *кваран* и *кваран*, *крѣсан* и *крѣсан*, *мрѣсан* и *мрѣсан*, *снајжан* и *снајжан*, *сидан* и *сидан*, *сирѣшан* и *сирѣшан*, *шаман* и *шаман*, *шијѣсан* и *шијѣсан*, *шрѣдан* и *шрѣдан*.

Претпостављам на основу ових примера да је у овим нашим говорима, најпрогресивнијим иначе, најдаље отишао и поменути развитак именичке деklinације облика одређеног вида код придева у именима, епитету и називима, па је у тим говорима створен и нов номинатив : нпр. према *бијѣснѣ исѣ* и *бијѣсан иѣс*, према *гладнѣ брѣва* и *гладан брѣв*, *жѣднѣ кѡња* и *жѣдан кѡњ*, према *грднѣ чѡвѣка* и *грдан чѡвѣк*, *мрѣснѣ рѣчка* и *мрѣсан рѣчак*, *шамнѣ дѣлака* и *шаман дѣлак*, *шрѣднѣ чѡвѣка* и *шрѣдан чѡвѣк*, *кварнѣ драха* и *кваран драх*. Све су ово акценти одређеног вида, само је именичка промена овде замаглила видске односе. Отуда је Вушовић одмах на почетку одељка о придевима могао написати : „Најпре ћу овде напоменути да се у овом дијалекту ни у колико не гледа на правилну употребу одређеног и неодређеног вида. Примера би се у том погледу нашло врло много : Ево тебе и данас *жива*. . . Да почнем иза овог *лијѣа* ручка“ (стр. 49). Карактеристично је што В. није акцентовао примере. Он је гледао вид у промени придева — могло би се закључити по томе што не акцентује придевски облик. Генитив може бити и *иза лијѣа ручка*, одн. *лѣа ручка* и *иза лијѣиѣ ручка*, одн. *лѣиѣ ручка*. Необична је употреба овде показне заменице *овог*, која знамо долази кад је облик одређеног вида у описној функцији : *овѡг лијѣиѣ ручка*. Но у овом говору где се назив *лијѣиѣ рѣчак* мења именички : *лијѣиѣ ручка*, није необично ни *овѡг лијѣиѣ ручка*, као *бијѣснѣ исѣ*, *рѣјѣиѣ дѣласка*, *грднѣ чѡвѣка* и сл. Необичност је овде у томе што показна заменица *овај* долази у атрибуту напореда с придевом у именичкој промени (што у књижевном језику нема), међутим придев има акценат одређеног вида.

Други акценатски облик, дакле, у горе наведеним паровима мора бити облик одређеног вида, јер то његов акценат потврђује. Нестабилна видска форма (промена) управо је учинила стабилним видске акценте. Зато се не може схватити да ови говори са најмодернијом акцентуацијом руше стабилне видске акценатске односе и ремете општу систему семантичко-функционалних видских акцената код придева, која је стабилна и врло изразита на целој територији новијих говора новоштокавских. Са овим отпада и могућност да ови придеви иду у два акценатска типа, јер то би значило да може бити четири

облика за једно значење и за два постојећа вида. У принципу, тога не може бити док је придевско значење једно јединствено значење. Видели смо да и у облику одређеног вида дублетни акценти нису видски акценти.

Даничић је само једанпут поменуо „двојак акценат“ у неодређеном виду, а то је управо на оном месту кад је први пут установио код једне групе придева двојак акценат у одређеном виду (Облици 1863. стр. 45 — в. горе наведене придеве на стр. 372). Он ту каже : „они понајвише имају двојак акценат и кад су неодређени“. Ако упоредимо Даничићеве примере и ове које смо навели на претходној страни, наћи ћемо да су од Даничићевих примера потврђени само *мрсан* и *мрсан*, *свршан* и *свршан*. Ако узмемо ове Даничићеве примере по акценатским типовима које је он установио, онда су у истом типу и ови примери, па према томе са истим дублетним акцентима : *жсџаџ* и *жсџаџ*, *крџџаџ* и *крџџаџ*, *круџџан* и *круџџан*, *џлџџаџ* и *џлџџаџ*, *рџаџ* и *рџаџ*, *сврџан* и *сврџан* — а те смо придеве већ објаснили : други акценатски облик је управо облик одређеног вида — кад је назив у именичкој промени. Другу већу групу представљају придеви из типа *бисџар* : *бисџарџ* и *бисџарџ*. Њихови дублети би били : *вџџаџ* и *вџџаџ*, *гладџ* и *гладџ*, *дџал* и *дџал*, *џдан* и *џдан*, *џдџан* и *џдџан*, *сџџан* и *сџџан*, *слџаџ* и *слџаџ*, *џџнаџ* и *џџнаџ*, *џзак* и *џзак* — од којих Ружичић потврђује *гладџ*, *џдџан*, *сџџан*, *слџаџ*, *џџнаџ*, *џзак* (стр. 142)¹⁸, али без облика *гладџ*, *џдџан*, *сџџан*, *слџаџ*, *џџнаџ*, *џзак*. Остали Даничићеви примери су једносложни придеви : *дџг*, *мџк*, *мџк*, *свџџ*, *чџсџ* и не могу имати ' акценат у неодређеном виду у номинативу.

Сви ови облици, као што смо показали, само су привидно облици неодређеног вида — узето чисто формално, по промени именичкој — у ствари то су облици одређеног вида, поготову облици са ' акцентом.

На крају, треба овде рећи и то да се Даничић више није враћао на питање дублетних акцената у облику неодређеног вида код ових придева кад их је касније систематски обрадио (Рад XIV, 1871), мада је он тада у првом реду обрађивао акценте неодређеног вида код придева, а забележио је тада поново њихове двојачке акценте у одређеном виду.

¹⁸ А њих објашњавамо као и оне из претходног акценатског типа, а наиме као производ именичке промене назива : нпр. *џдџанџ рџчка* — *џдџан рџчак*, *сџџанџ нџваџ* — *сџџан нџваџ*, *слџџаџ зџлогџа* — *слџаџ зџлогџ*, *џџнаџ сџрџка* — *џџнаџ сџрџк* и сл.

За доказ о јакости именичке промене код придева важни су подаци које даје А. Пецо из говора источне Херцеговине¹⁹ — тим пре што П. увек води рачуна о синтаксичким функцијама придева кад даје њихов акценат : о описној функцији у атрибуту или називној функцији у сталним везама придева са именицом. Он изричито тврди да је у овим говорима код присвојних придева именичка промена у апсолутној превази над заменичком (§ 244, и примери у § 243). Затим П. наводи читав низ примера описних придева са именичком променом : нпр. *добра мјеса, гдла млијека, ндва вјска, жїва сївдра, жесїдјка дуана, крїна мџма* итд. (§ 353) — што су све примери са придевом у полупредикативној служби типа : *млад мјесец, крїшан мџмак, сїдр ђвек* и сл. — или придев уз личну заменицу : нпр. *држали су га мрїва* у конопу, *убише га љрва здрава, ево га жїва* и данас, није за мене *сїдра* и сл. (примери код Пеца § 353).

Пецо, на пример, види ове везе и онда кад су придеви у заменичкој промени. Кад наводи примере : *купио је дџбрџ кџна, нашџ је мїјїеое жїїша, їма дџбрџ вїна, љуїїџ млијџка* — он их затим тумачи : „У наведеним примерима имамо облик одређеног вида, али са акцентом неодређеног вида“ (§ 248), што поуздано сведочи да П. види да су акценти постали видски, а да је промена ирелевантна за вид.

6.

Акценат крајњег слога, односно ` акценат на претпоследњем слогу, који се код неизведених описних придева одвојно од видског акцента и трајно везао за функцију придева врсте у називима, — добио је примену и код изведених придева изван подручја описних придева. Као семантичко-функционални акценат он је сад послужио да се и код градивних и присвојних придева одвоји њихова функција придева врсте у називима (кад год је то било потребно) од њихове описне функције кад ови придеви чувају своје пуно основно значење градива или припадања (често у смислу ген. посесивног): нпр. *гвџден кїн* и *гвџдени мајдан*²⁰, *Пеїрџв сїн* и *Пеїрџв їбсї*, *Пеїрџв гџра*, *Пеїрџв сџло*, *срџћа їџїрџв* и сл.

¹⁹ А. Пецо, Говор источне Херцеговине. Београд, 1964.

²⁰ Ово значење, првенствено код изведених придева, уочио је и тачно дефинисао Св. Ристић (Књижевност и језик 1956, 81—93), али га поред свега тога није разграничио од видског значења код придева, већ на против пледирао на отварању треће видске рубрике. У том смислу му је с правом учинио примедбу М. Пешиќан (Наш језик VIII (1957), 171—174).

Узећу неколико група придева према њиховим формацијама, градивних и присвојних, где је акценат последњег слога нашао велику примену, и са истом функцијом коју има код описних придева.

Најпре би дошли они изведени придеви који немају описне функције²¹, већ су прави придеви врсте. Њихово значење није ни значење градивног или присвојног придева, па ни описног придева, већ је њихово значење апстрактно значење генитива врсте. Они су, међу изведеним придевима, могли послужити као образац за грађење придева врсте : *глѹхѹ, дѣснѹ, кѡснѹ, крѣчнѹ, крѣснѹ, ловнѹ, нѡћнѹ, рѹчнѹ, сѹѣрнѹ, ѿдрнѹ, ѿрѹшнѹ, цвѣтнѹ, чѣснѹ, реднѹ* (Даничић, Срп. акц. 222) : нпр. *глѹхнѡ нѣдѣлѡ, дѣснѡ рѹкѡ, кѡснѹ брѹс, крѣчнѡ млѣкѡ, крѣснѡ ѹмѣ, ловнѹ ѹдѣс, нѡћнѹ мѣр* (ветар), *рѹчнѹ дѣвѣр* (сат, рад), *сѹѣрнѡ жѣтѹшѡ, ѿдрнѹ ѹдѣс, ѿрѹшнѹ хлѣб, цвѣтнѡ нѣдѣлѡ, чѣснѹ ѹбѡсѹ, реднѡ* (исп. *свѣ реднѡ*, тј. по обичају, како је ред); затим : *бѹбнѡ дѣнѡ, дѡчнѡ дѹѹлѡ, ѹшнѡ шкѡлѡкѡ, ѹдѣтнѡ кѡсѹ, зѹбнѹ камѣнѡцѡ, лѣђнѹ и врѡшнѹ ѹѣшлѣновѹ, бѹѹтнѡ кѡсѹ; ѹдѣлѡскѹ мѣш* (топ, радови), *гѡрѡскѹ ѹдѡѹкѡ, мѹшкѹ крѡј* (глас, дете, послови), *жѣнѡскѹ крѡј* (глас, дете, послови, рад, петко). Неки од ових придева су развили пуно значење описног придева (какав ?), па као такви имају посебан акценат и видске облике : док *цвѣтнѹ* као придев врсте стоји према *Цвѣтѹ*, придев *цвѣтанѹ* : *цвѣтнѹ* (цвѣт) = који је пун цветова, цвећа, а затим напредан, нпр. *цвѣтанѹ врѹ*, врт је *цвѣтанѹ*, овај *цвѣтнѹ врѹ* ; то је било *цвѣтнѡ дѡба* наше књижевности, *цвѣтанѹ грѡд* и сл. ; придев *чѣснѹ* : *чѣснѹ* = поштен, нпр. *чѣснѹ жѣвоѹ*, *чѣснѹ рѣч*, *чѣснѹ ѹмѣ*, *чѣснѹ љѹдѹ*, његов живот је био *чѣснѹ*, борба је била *чѣснѹ*, његов *чѣснѹ жѣвоѹ* и сл. Придеви *мѹшкѹ* и *жѣнѡскѹ* могу бити и описни придеви са "акцентом и у облику ср. рода (супстантивизирано) : *мѹшкѹ, жѣнѡскѹ* = мушко чељаде, женско чељаде, нпр. Буди *мѹшкѹ* (мушкарац), проклето *жѣнѡскѹ, жѣнѡскѹ мѹшкѡм* не верује, прођоше путем двоје *мѹшкѹ* и двоје *жѣнѡскѹ* и сл.

Суфикси *-нѹ, -скѹ* код ових придева јављају се као структурни суфикси, па се и акценат крајњег слога, касније ' акценат на претпоследњем слогу, везао за суфикс као суфиксни акценат — будући да су се функција суфикса и функција акцената поклапале : и суфикс и акценат су у функцији придева врсте.

Друга група изведених придева најближа претходној били би двосложни придеви на *-нѹ* и *-нѹ*, који се код Даничића налазе под II за aa) тип *бѡгѡшѹ* : *бѡгѡшѹ* :

²¹ Они не могу бити употребљени у предикату, што сведочи да нису описни придеви.

јџмен : *јџменї*, *двсен* : *двсенї*, *дгњен* : *дгњенї*, *сїџаклен* : *сїџакленї*; *ндвчан* : *ндвчанї*, *дгњан* : *дгњанї*, *шїрњан* : *шїрњанї*, затим само : *бџдренї*, *брашненї*, *вїленї*, *жџїшвенї*, *клейшвенї*, *їџакленї*, *сїленї*, *свџечанї*, *чџбренї*, *шїџїчанї* (стр. 217). Ови придеви значе чега је што (у смислу генитива посесивног, нпр. *двсенї слџма* = слама овса), за *шїџа* је што, нпр. *ндвчанї кџса* = кеса за новац, *наџак на шїџа*, нпр. *сїџакленї їдглед* = хладан, укочен поглед. Та њихова значења су апстрактнија од значења описних, градивних и присвојних придева, зато мислим да они не долазе, или ретко долазе, у описној атрибутој служби, већ само у описној предикатској служби, и то са основним обликом *јџмен*, *двсен* итд., нпр. хлеб је *јџмен* (од јечма), слама је *двсена* и сл. У овом облику се чува основно значење ових придева. Други њихов облик: *јџменї*, *двсенї* итд. служи за називе, као придев врсте и не долази у описној придевској функцији, кад се показују стварне особине предмета : *јџменї хлџб*, *двсенї слџма*, *ндвчанї кџса*, *дгњенї грдм* и сл. Зато код ових придева, који нису описни придеви, не треба горње облике сматрати видским облицима, јер они то нису. Облици *јџмен*, *двсен*, *дгњен*, *сїџаклен* итд. су основни облици придева који чувају основно значење придева и долазе у описној функцији, а облици са -*ї* су форма придева врсте у називима²².

У колико се у облицима *јџменї*, *двсенї* итд. осећало још основно значење и описна функција, ови су придеви развили посебан облик са посебним акценом крајњег слога за функцију назива. Даничић је забележио код ових придева дублетне акценатске облике *новчãнї*, *брашнãнї* и *чџбрãнї*, а могло би бити и *јџмãнã їдље* (поље под јечмом), *овсãнã їдље* (п. под овсом), *сїџаклãнã бãшїџа*, а затим је Д. навео читаву групу придева искључиво с акценом крајњег слога : *бãшчãнї*, *вãзмãнї*, *зобãнї*, *їглãнї*, *јãсїрãнї*, *кãвãнї*, *кључãнї*, *лађãнї*, *сунчãнї*, *црквãнї* (стр. 218).

Примена оваквих акценатских облика ових придева види се у оваквим називима : *новчãнї зãвод*, *новчãнї їрбмеш* (исп. *новчãнїк*): *ндвчãнã кãзна*, *ндвчãнї зãјãм* (исп. полупредикативно *ндвчан чџвек*); *брашнãнã индусїријã*, *брашнãнã шїбрба* : *брãшнãнї кдлãч*; *чџбрãнã мџра* (= мера чџбром) : *чџбрãнї дџррч*; *бãшчãнã кулїуре* : *бãшчãнã дџрада*; *вãзмãнї їнãдџдџлãк*; *їглãнї рãд* : *їглãнã їшї*; *кãвãнã кãшїчїџã*, *кãвãнã лãнчã* (исп.

²² У народним говорима овако и градивни придеви на -ов (од имена дрвећа) образују са -*ї* придев врсте : нпр. *дрãновї кљн*, *врбовї їррш*, *лџсковї шїшїш*, *шљивовї кљмур*, па и : *бўковã грãђã*, *хрãсїтовã грãдã*, *шљивовã грãнã* и сл. — Гружа (в. А. Пецо, Говор источне Херцеговине, Б. 1964, § 245 : *дрãновї їãн*, *лџзовї лїсї*, *бўковї кдлãц*).

кавѣнисаѣи): *кавѣнѣ мѣрѣс*, *кавѣнѣ бѣја*; *кључанѣ рѣѣа*; *сунчанѣ сѣсѣѣм*, *сунчанѣ енѣргија* (исп. *сунчанѣик* = сат или сунцокрет): *сунчанѣ ѣдге*, *сунчанѣ залазак*, затим *сунчан дан* или *сунчан дан* = дан пун сунца, *сунчан* трп. придев; *црквѣнѣ мѣш*, *црквѣнѣ ѣшѣтор*, *црквѣнѣ зѣдна* (исп. *црквѣнѣак*): *црквѣнѣ вѣраѣша*, *црквѣнѣ имѣње*, *црквѣнѣ драх* и сл.; исп. То ми је и *црквѣнѣ* и *мрѣшѣнѣнѣ*, тј. једно одело које имам, за цркву и за укуп.

Придев *свѣчанѣи* (: *свѣтац*), који је Даничић забележио само у овом акценатском облику, првобитно је значио „за свеца“: *свѣчанѣ рѣхо* (= одело за свеца, за празник), *свѣчанѣи дан* (= дан посвећен свецу, празнични дан); данас је он и описни придев са пуним значењем (какав?), па има и видске облике *свѣчан*: *свѣчанѣи*, нпр. *свѣчанѣи дѣчек*, *свѣчанѣи рѣчак*, *свѣчанѣи гѣвор*, дѣчек је био *свѣчан*, рѣчак је био *свѣчан* и сл.

Придев *сѣѣаклен*: *сѣѣакленѣи*, овако забележен код Даничића, са овим акцентом има апстрактно значење „као стакло“, али он може имати и значење градивног придева с " акцентом: нпр. *сѣѣаклен крѣв*, као *бѣкрѣн сѣд*, према коме стоји облик *сѣѣакленѣи* — као придев врсте, нпр. *сѣѣакленѣи индѣсѣѣрија*, *сѣѣакленѣи бѣшиѣа* и сл.

Трећа група придева, који могу имати акценат крајњег слога били би изведени градивни придеви на -анѣ -ѣанѣ и -ѣнѣ, који се налазе у Даничићевом акценатском типу *дрѣвен*: *дрѣвенѣи*, дати под II 4а). Одмах ћемо рећи да се установљивање видских облика код ових градивних придева не може правдати, и да су акценатски облици код њих као што је *дрѣвенѣи* *нереални*²³.

То су ови градивни придеви: *зѣлан*, *кѣшиѣан*, *кѣшиѣан* (: *коска*), *чѣхан*, *вѣшиѣан*, *дѣшиѣан*, *зѣмѣлан*, *лѣжан*, *лѣчан*, *рѣжан*, *сѣчан*, *снѣжан*; *бѣкрѣн*, *вѣчен*, *гѣздѣн*, *дрѣвен*, *кѣмен*, *лѣнен*, *лѣден*, *мѣслѣн*, *ѣрдѣсен*, *ѣрѣшен*, *слѣмен*, *сѣкнѣн*, *сѣѣлен*, *срѣбрн* (*срѣбрѣн*), и ови који нису градивни: *вѣшѣрен*, *вѣден*, *мѣрѣзен*, *мѣден* (: *мѣд*), *ѣдѣрен*, *сѣдѣбен* (стр. 220).

Код већине ових придева Даничић је записао акценатски облик придева врсте: *зѣланѣи*, *кѣшиѣанѣи*, *чѣханѣи*, *вѣшиѣанѣи*, *зѣмѣланѣи*, *рѣжанѣи*, *снѣжанѣи*; *водѣнѣи*, *гѣздѣнѣи*, *лѣденѣи*, *мѣрѣвенѣи*, *мѣслѣнѣи*, *сѣдѣбенѣи* (стр. 220), а затим ове придеве који су дати само са акцентом крајњег слога: *брѣшѣвенѣи*, *брѣдѣвенѣи*, *блѣшѣвенѣи*, *одрѣнѣи*, *ѣшѣчанѣи*, *рѣбрѣнѣи*, *рѣшѣквѣнѣи*, *солѣанѣи*, *шѣквѣнѣи*, *уѣанѣи* (стр. 221) — за које се може рећи да су чисти

²³ Акценте градивних придева у овом акценатском типу Даничић је могао нормирати према акцентима неколико придева које је овде унео, а који нису градивни, већ описни: *вѣден*: *вѣденѣи*, *вѣшѣрен*: *вѣшѣренѣи* и *ѣдѣрен*: *ѣдѣренѣи*.

придеви врсте, изведени непосредно структурним наставком који на себи има акценат.

Прво напомињемо овде да већина од градивних придева на -анъ који су горе наведени имају сродан описни придев на -анъ, који иде по акц. типу *кѣвѣ* : *кѣвѣи* : — *зѣлан* : *зѣлани* (нпр. колена су му *зѣлана*), *кѣичан* : *кѣичани* (*кѣичано лице*, оно *кѣичано лице*), *вдишан* : *вдишани* (*вдишан конач*, овај *вдишани конач*); *зѣмлан* : *зѣмлани* (сав је *зѣмлан*, тј. по њему је земља), *лѣчан* : *лѣчани* (нож је био *лѣчан*); *рѣжан* : *рѣжани* (структуром и чврстином подсећа на материју рога), *снежан* : *снежани* (снежав, сав у снегу, по њему је снег).

Ови придеви док су са значењем градивног придева имају " акценат и тад је придев са пуним основним значењем — у описној функцији (предикатској и полупредикатској), а у називу имају ' акценат — док се још чува основно значење придева. Кад су придеви врсте, добијају акценат крајњег слога, и тада придев губи основно значење придева.

— *зѣлан* — *зѣлани* и *зѣлани*: нпр. *зѣлан хлеб* (од зѣла), хлеб је *зѣлан*; *зѣлани хлеб*, *зѣлана ишша* и *зѣлана ишша* (исп. *зѣланик*) — врста пите.

— *зѣмлан* — *зѣмлани* и *землани*: нпр. *зѣмлан ћуи*, ћуп је *зѣмлан*; *зѣмлани суд* и *землани судови* — врста судова.

— *кѣишан* — *кѣишани* и *коишани*: нпр. *кѣишан иредмеи*, ови *кѣишани иредмеи*, *кѣишанѣ блѣси*, *кѣишано икѣво*; *коишани индусѣрија*;

— *кѣичан* — *кѣичани* и *коичани*: нпр. сав је *кѣичан* (кошчат, сав је од коске); *кѣичано дѣме* и *коичано дѣме*.

— *чѣван* — *чѣвани* и *чѣвани*: *чѣван гуњ*, гуњ је *чѣван*; *чѣвани гуњ*, али: *чѣвано одѣло*, *чѣвани шѣиѣр* и сл.

— *вдишан* — *вдишани* и *воишани*: *вдишан иредмеи*, оџ је *вдишан*; овај *вдишани иредмеи*, *вдишанѣ фигуѣре*, али *воишана свећа* (: *лојана свећа*) и сл.

— *рѣжан* — *рѣжани* и *ражани*: *рѣжан хлеб*, оџ је *рѣжан*; *ражана слама*, али *ражано иѣве* (п. под ражи).

— *сѣчан* — *сѣчани* и *сѣчани*: *сѣчан чѣвек* (коѣ, во), оџ је *сѣчан* (јак), тај *сѣчани мѣмак* и *сѣчани мишић* (= м. срца), *сѣчана обољења*, *сѣчани записци* и *сѣчана кѣи*, *сѣчани удар* и сл.

— *снежан* — *снежани* и *снежани*: *снежан иокривѣч*, п. је *снежан* и *снежни иокривѣч* (исп. *Снежана*), *снежана грудва*, али *снежани ирѣсѣори*, *снежана вѣжавѣца* (бура); значења описног придева преузима придев друге формације, на — ѣнъ, *снежан*: *снежни* (по типу *дѣван*:

дйвнї): *снѣжна бѡја, снѣжне лавине, снѣжне ѡахуљѡце, снѣжни бѡлѡна, снѣжни чѡвек* и сл.

Прави градивни придеви на -нѣ, као што је *бѡкрен*, немају видске акценте, јер они немају ни видска значења. Њихово значење се поларизује на другој основи: а) у описној функцији (атрибутској, предикатској и полупредикативној употреби) они чувају пуно значење градивног придева — кад имају " акцент — *бѡкрен*, б) у називној функцији они као придеви врсте примају наставак -ѡ, *ѡ, ѡ, ѡ*, и друге акценте. Неки од ових придева развили су и значење описног придева и тада они имају видске облике.

— *бѡкрен* (од бакра) — *бѡкрени* и *бакрени*: нпр. *бѡкрен сѡд*, он је *бѡкрен*; *бѡкрени сѡдови*, овај *бѡкрени кѡзан*, *бакрени лѡм*, *бакрени жѡца* — придев још има градивно значење; али *бакрени индѡсѡрија* — кад придев нема више значење градивног придева. Са значењем описног придева *бѡкрен*: *бѡкрени* (боје бакра), нпр. *бѡкрено небо*, н. је *бѡкрено* и *бѡкрени бѡја*, *бѡкрени шѡн* и сл.

— *вѡнен* (од вуне) — *вѡнени* и *вунени*: *вѡнен шѡѡф*, оѡ је *вѡнен*; *вѡнени грѡдњѡк*, овај *вѡнени ћѡлим* — чува се значење градивног придева, али више није у описној функцији, већ у називу; али *вунени ѡрѡрада*, *вунени индѡсѡрија*, тј. и. чија је сировина вуна.

— *гѡзден* (од гвожђа) — *гѡздени* и *гвоздени*: *гѡзден клинѡц*, он је *гѡзден*; *гѡздени клинци*, овај *гѡздени клин*; али *гвоздени мајдан*, *гвоздени индѡсѡрија* (исп. *гвоздениѡк*). Пренесено значење: ту је потребна *гѡзденѡ рука*, *гѡздени ѡук* и сл.

— *дрѡен* (од дрвета) — *дрѡени* и *дрвени*: клин је *дрѡен*, *дрѡен клин* (полупредикативно); *дрвени клин* (: *гѡздени клин*), *дрѡени кѡла*, *дрѡени ћѡрија* (: *камени ћѡрија*), *дрѡени клѡѡа* (: *камени клѡѡа*); али: *дрѡени ѡѡјац*, *дрѡени индѡсѡрија* (боље од *дрѡени индѡсѡрија*); затим преносно значење, описни придев у функцији придева врсте: *дрѡени адѡкаш*, *дрѡени Мѡрија* и сл.

— *камен* (од камена) — *камени* и *камени*: *камен сѡѡ*, оѡ је *камен*; *камени сѡѡ*, овај *камени зѡд*, *камени клѡѡа*, *камени кѡриѡо*; али *камени мајдан*, *камени индѡсѡрија* (исп. *камениѡк*); као описни придев: *камени сѡѡце*, *камени грѡди* (хладне) и сл.

— *ланен* (од лана) — *ланени* и *ланени*: конац је *ланен*, *ланен кѡнац*; *ланени кѡнац*, овај *ланени кѡнац*, *ланени ѡлаѡино*, *ланени кѡшуља*; али: *ланени ѡѡље*, *ланени индѡсѡрија* и сл.

— *леден* (од леда) — *ледени* и *ледени*: *леден сѡѡѡб*, оѡ је *леден*; овај *ледени сѡѡѡб*, *ледени кѡра*; али *ледени индѡсѡрија* (исп. *ледениѡк*); као описни придев *леден*: *ледени*, нпр. *леден вѡшѡр*, оѡ је *леден*, *леден*

идглед; *леденѣ срѣце*, *леденѣ грѹди*; затим придев друге формације *ледан*: *ледни*, нпр. Шта то тресе моје *леднѣ грѹди*? — Змај, И њу презре *срѣца ледна* — Митровић.

— *сламен* (од сламе) — *сламенѣ* и *сламенѣ*: *сламен крѣв*, он је *сламен*; *сламенѣ шѣшир*, овај *сламенѣ шѣшир*; али и *сламенѣ шѣшир* (: *чованѣ шѣшир*) исп. *сламенѣ* (цвеће).

— *сиѣклен* (од стакла) — *сиѣкленѣ* и *сиѣкленѣ*: *сиѣклен бѣкал*, он је *сиѣклен*; *сиѣкленѣ идсѹђе*; *сиѣкленѣ баишиѣ*;

— *сѹкнен* (од сукна) — *сѹкненѣ* и *сукненѣ*: *сѹкнен гѹњ*, он је *сѹкнен*; *сѹкненѣ гѹњ*; али: *сукненѣ шѣкање*, *сукненѣ ирѣрада* и *сукненѣ одѣло* и сл.

— *срѣбрн* (од сребра) и *срѣбрен* — *срѣбрни* и *срѣбрени*: *срѣбрн саиѣ*, он је *срѣбрн*; *срѣбрни саиѣ* и *срѣбрни саиѣ*, *срѣбрно идсѹђе* и *срѣбрно идсѹђе*; али *срѣбрени рѹдник*, *срѣбрени сјај* и сл.

— *свилен* (од свиле) — *свилени* и *свилени*: *свилен кѣнац*, он је *свилен*; *свилени кѣнац*, *свилени хѣљина*, *свилени ѣлаишино*; али *свилени шѣкање*, *свилени индѹсѣриѣ*, *свилени кѣшуља* и сл.

Даничић је последњи пример *свилен* унео у два акценатска типа: овде у тип *дѣвен*: *дѣвени* и *раније* у тип *зѣлен* (зелѣна): *зѣленѣ*. То значи да у основном придевском облику са повећањем броја слогова акценат мења место, одређени вид, пак, задржава непромењен акценат: *свилен кѣнац* — *свилени кѣнца* (*свилени кѣнца*): *свилени кѣнац* — *свилени кѣнца*; *свилени мѣрама* — *свилени мѣрамѣ*: *свилени мѣрама* — *свилени мѣрамѣ*; *свилени ѣлаишино* — *свилени ѣлаишина* (*свилени ѣлаишина*): *свилени ѣлаишино* — *свилени ѣлаишина*.

Ја мислим да се код свих градивних придева такође мења акценат од " на ` у деклинацији облика м. рода и у облику ж. и ср. рода:

— *бакрен сѹд* — *бакрена сѹда* (*бакрени сѹда*), *бакрена иѣисѣ*, *бакрени идсѹђе* (: *бакрени идсѹђе*).

— *гвѣзден клин* — *гвѣздена клина* (*гвѣздени клина*), *гвѣздена дѣрада* (: *гвѣздени дѣрада*), *гвѣздено ѹже*, (: *гвѣздени идсѹђе*, *гвѣздени дѣба* и сл.).

Кад се основни облик мења по заменичкој промени: *бакрен* — *бакрени* — *бакрени*, он се изједначава у зависним падежима са називним обликом *бакрени* — *бакрени* — *бакрени* — *бакрени*. У овој прилици ја мислим да је и настао акценатски облик *бакрени* — *бакрени* — *бакрени*, а онда и ном. *бакрени* — као нов акценатски облик за придев у називу. Тако исто и: *гвѣздени*, *дѣвени*, *вунени*, *камени*, *ланени*, *ледени*, *сламени*, *сиѣкленѣ*, *сукнени*, *срѣбрени*, *свилени* и сл. Ми видимо, сад, како су се акценатски односи умножили код ових придева услед продирања именичке промене на подручје про-

мене основног придевског облика. Наравно, ове промене вреде и за облик ж. и ср. рода. И овде, као и код описних придева, заменичка промена условљава стварање нових акценатских облика с акценатом крајњег слога.

— *дрвен клин* — *дрвена клина* (*дрвенѡг клина*), *дрвена кушка* (: *дрвенā клија*), *дрвено коришо* (: *дрвенѡ идсѹђе*) итд. Коначно, за градивне придеве би био овакав акценатски тип: *дрвен* (*дрвена*) — *дрвенѣ* и *дрвенѣи*, *чдван* (*чдована*) — *чдованѣ* и *чдованѣи*.

Из претходне формације придева на — *енѣ* издвојио сам придеве: *вдишрен*, *вдден*, *мдрвен*, *мдден* (: *мѣд*), *идишрен*, *свадбен*, који нису градивни придеви, већ описни и придеви врсте, који такође имају акценат крајњег слога:

— *вдишрен*: *вдишренѣ*, *вдишрени* и *вадишренѣ*: *вдишрен гдѡбр*, он је *вдишрен*, *вдишрен идглед*; онај *вдишренѣ идглед*, вој. *вадишренѣ идложсј* (са кога се отвара ватра), *вдишренѡ кришиѣње*; *вадишренā сийхија*.

— *вдден*: *вдденѣ*, *вдденѣи* и *воденѣ*: *вдден ѣлѡд*, он је *вдден*, *вддена крушка*, *вддено вино*, оно је *вддено*; овај *вдденѣ ѣлѡд*, ова *вдденā крушка*, то *вдденѡ вино*; *вдденѣ ѣушеви*, *вдденѣ ѣросидрије*; *воденā шиква*, *воденѡ буре*, *воденā ѣривреда*, *воденѣи цвѣѣи* и сл., исп. *воденѣица*, *воденѣѡк*.

— *мдрвен* мислим да не постоји, већ само придев врсте *мдрвенѣ* и *мдрвенѣи*: нпр. *мдрвенѣи вдишар*, *мдрвенѣи ѣйјач*;

— *мдден*: *мдденѣ* и *меденѣ*: *мдден кѡлѡч*, он је *мдден*; *меденѣи кѡлѡчи* — *меденѡг кѡлѡча* и *меден кѡлѡч* — *меденѡг кѡлѡча*, а онда и *меденѣи кѡлѡч*.

— *идишрен*: *идишрени* и *идишренѣ*: *идишрен рѹчак*, он је *идишрен*, *идишрено јѣло*, *идишрене цѣне*, све је *идишрено*; *идишренā заѣришка* (са паприком); *идишренѣи венѣи* (в. од паприке) и сл.

— *свадбен*: *свадбенѣ* и *свадбенѣи*: *свадбенѣи свѣчанѡстии*, *свадбенѣи ѣуѣи*, *свадбенā идѡрка*; *свадбенѣи дѡни*, *свадбенā чуѣшура* и сл.

— *венчан*: *венчанѣ* (: *венѡц*) и *венчанѣи*: има *венчан* облик (облик венѡца), *венчанѣи крѹг*, *венчанѡ цвѣђе* (за венѡце), *венчанѣи ѣланѣне* и *венчанѣи ѣланѣне* (исп. *венчанѣица* = поткровна греда); од трпног придева је *венчанѣи*: *венчанѣи* и придев врсте *венчанѣи*: он је *венчанѣи*, *венчанѣи мѹж*, али *венчанѣи кѹм*, *венчанѣи ѣрсиѣн* (са венѡчаѡа), *венчанѣи хѡлына*, *венчанѣи дѡвер*.

Прави придеви врсте су они који су изведени са —*јѣи* и —*скѣи* од присвојних придева, и са акценатом крајњег слога: *чѡркѡвѣи*, *дрѡзгѡвѣи*, *керѡвѣи*, *кѡсѡвѣи*, *осѡвѣи*, *ѣужѡвѣи*, *мужѡвѣи*, *синѡвѣи*, *зѣидѡвѣи*; *ѡгѣинскѣи*, *башѣинскѣи*, *ѣашѣинскѣи*, *ѣлѣнѣскѣи* (месец), *кнезѡвскѣи*, *кумѡвскѣи* (момак), *сваѣидѡвскѣи* (песма), *макѡвскѣи* (карта), *змаѣјѡвскѣи*, *ѣвѣ-*

Резюме

ОДИН СПЕЦИАЛЬНЫЙ АКЦЕНТ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ У ВУКА,
У ДАНИЧИЧА И В НАРОДНЫХ ГОВОРАХ

Игрутин Стевович

(1) Автор отметил в говорах центральной Сербии (Гружа, Рудник, Качер) особую форму некоторых народных терминов: *мѣкѣ сѣр*, *чѣсѣѣ сѣѣѣ*, *врѣѣѣ рѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ ѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ дѣѣѣѣ* и под. Особенности этих выражений заключаются в следующем:

а) Акцент ' в полной („определенной“) форме вместо " или ^: *мѣкѣ* вм. *мѣкѣ*, *чѣсѣѣ* вм. *чѣсѣѣ*, *врѣѣѣ* вм. *врѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ* вм. *ѣѣѣѣ*.

б) Описательное прилагательное не находится здесь в своей основной, т. е. в атрибутивной описательной функции, при действительном описании предмета (какой?), а имеет особую функцию: оно служит для обозначения характеристики, по которой предмет выделяется в обособленную разновидность (какой? какого вида?); здесь происходит лексикализация прилагательных, а их акцент является признаком новой функции, он становится функционально-семантическим акцентом.

(2) После приведения многочисленных примеров такого акцента у Вука и Даничича и еще более многочисленных доказательств с широкой территории народного языка в работах по новоштокавской диалектологии, автор переходит к пояснению происхождения этого акцента.

(3) Происхождение акцента ' в полной („определенной“) форме описательных прилагательных — пользуясь сравнительным методом — объясняли Решетар и Белич, считая, что это старый праславянский акцент на конечном слоге. А. Белич объяснял его возникновение и на основании фонетических данных, а при помощи законов аналогии и его распространение; он считал, что этот акцент в некоторых говорах преобладает в роли акцента-определителя полной формы.

(4) Автор находит, далее, что в распространении и сохранении этого акцента решающую роль сыграли: проникновение так называемого прономинального склонения в область кратких („неопределенных“) форм прилагательных, а также и синтаксическая функция прилагательных с ' акцентом; он считает, что этот акцент, будучи функционально-семантическим, распространялся в случаях употребления прилагательного в специфических обозначениях.

Когда прономинальное склонение проникло в сферу неопределенного вида, акцент тем самым прикреплялся к форме прилагательного, и в таких обстоятельствах акцент ' занял место акцента " во всех прилагательных, имевших " на корневом слоге.

Акцент ' заменил акцент ^ (находящийся в именительном пад.) — имея в виду большую устойчивость этого последнего — лишь в случае семантических оппозиций данных прилагательных и прилагательных с кратким ударением: *švrđī* (вм. *švrđī*): *měki*, *šěški* (вм. *šěški*): *lāki*, *mřsni* (вм. *mřsni*): *īdsni* и т. д.

(5) Автор указывает на факт, что склонение прилагательных во многих случаях не имеет отношения к их форме („виду“): прилагательное в составе имен, названий или в роли постоянного эпитета может склоняться и как существительное.

(6) Наконец, автор объясняет дальнейшее распространение акцента ' в прилагательных притяжательных и в прилагательных, обозначающих состав, материал (опираясь на примеры из Даничича); и в этих случаях он остается функционально-семантическим акцентом.

О НЕКИМ РЕЧИМА У ПРЕВОДУ НОВОГА ЗАВЕТА

Када је Вук Стефановић Караџић 1847. године објавио Нови завет преведен на наш језик, он је у предговору изнео укратко и врло јасно сву тежину проблема са којим се при превођењу сукобио, проблема који се увек поставља пред сваког преводиоца: верност оригиналу у погледу смисла и садржине, а не само слепо преношење одређених граматичких облика које би уносило нејасност и превод чинило неразумљивим. Зато „Вук књижевник наткриљује овде Вука граматичара који узмиче пред Вуком књижевником кад год је језичко осећање стила тражило од Вука какву слободнију употребу реда речи, избора речи и њихових значења или чега другог што би боље одговарало садржини текста. Он је остављао пуну слободу своје језичком стварању“¹. Да је то заиста тако, поткрепићемо којим примером где су заступљене и сложене црквенословенске речи, у ствари русксловењске, начињене по угледу на грчки језик: *страннолюбіа держаці еа* (држећи се странљубља), што Вук преводи са *Примајте радо њушнике*. — *овраѣ примити, вратѣ моа, влостраданіа њ долготерпѣніа, пророки* а у Вуковом преводу *Узмијте, браћо моја, за углед сѣрадања, њороке*. — *градоначалникъ* Вук преводи са *старјешина градски, сѣвроковачъ са злашар, смиреномъдрѣ са њонизносѣ, страннопрѣмница са гостѣионѣца* и т. сл.² Како видимо, у својој борби за предирање нашег народног, српског језика у књижевност, одбацујући све што би кварило основни, прави лик нашег језика, Вук се трудио, а и успео, да његов превод не изађе из оквира језичких норми својствених српском језику. Имајући то стално на уму, и захваљујући свом изванредном језичком осећању и филолошком таленту, он је успео да се не огреши о дух народног језика. Настојао је да и облик речи одговара законима нашег језика, а у исто време да има и одгова-

¹ А. Белић, Вукова борба за народни и књижевни језик, Београд 1948, 240.

² Јован Живановић, Како је Вук преводио са црквенословенскога сложене ријечи у Новом Завету, Богословски гласник 1909, књ. 16, св. 6, 446—455.

рајућу значењску вредност црквенословенског са којег је преводио. Тамо где је осетио да неке црквенословенске речи, — у крајњој линији општесловенске, — или „славенске“, како их он назива, по своме облику потпуно одговарају речима у српском језику, а лако се могу разумети, он их у своме преводу задржава. Речима, пак, као што су *брашољубије*, *искушеније* и сл., Вук филолог даје српско рухо, „посрбљује“ их и уводи као *брашољубље*, *искушење* итд. Али тамо где није било ни једног од ових услова, где је била туђа реч за коју није било одговарајуће речи у српском језику, Вук се јавља као стваралац нових речи држећи се зналачки духа и закона грађења речи у нашем језику. Најзад, за извесне појмове Вук уводи и неке турске речи, а употребљава, не у великом броју, и речи из других страних језика (јеврејског, грчког, латинског).

Ове речи Вук је навео у предговору Новог завета. Тако каже да је

1. из турског унео 30 речи: *аждаха*, *амајлија*, *аџуван*, *бадава*, *басамак*, *долама*, *занай*, *исе*, *каваџија*, *кадар*, *калдрма*, *кеса*, *кула*, *ленгер*, *мана*, *неимар*, *нишесие*, *ока*, *џазар*, *сахай*, *соба*, *сунђер*, *џорба*, *филдиш*, *хазна*, *хајдук*, *харач*, *хаџер*, *чалма*, *чаџиџа*;

2. из црквенословенског задржао 49 које се „ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати“: *гогашељ*, *наказашељ*, *ревнишељ*, *свршишељ*, *сиасишељ*, *шјешишељ*, *ушјешишељ*, *дјевственик*, *законик*, *засиуиник*, *клеивојресиуиник*, *мужеложник*, *иосишељник*, *иресиуиник*, *иројовједник*, *срџбрник*, *чејверовласник*, *хулник*, *хулни*, *иророчица*, *лицемјер*, *ирељуба*, *жрџза*, *добродјешељ*, *јединосџ*, *ревносџ*, *доволсџво*, *искусџво*, *јединсџво*, *ирвородсџво*, *ближњи*, *многочјен*, *грјеховни*, *духовни*, *јединомислени*, *једиnorodни*, *маловјерни*, *неиресијани*, *рукошворни*, *нерукошворени*, *живошњи*, *смршоносни*, *кишов*, *величаши*, *изобиловаши*, *жршвовашни*, *облагодашниши*, *осјениши*, *ревновашни*;

3. из црквенословенског „посрбио“ 47 речи: *богоборац*, *богомрзач*, *богомрски*, *среброљубач*, *сиријелац*, *двојезичан*, *јединодушан*, *нелицемјерач*, *крајеугалан*, *неблагодаран*, *иријашан*, *сујешан*, *сведржшшељ*, *сунашљедник*, *неуздржник*, *љубазница*, *нељубазница*, *лицемјерје*, *невјерје*, *сујевјерје*, *изобилје*, *обилје*, *брашољубље*, *човјекољубље*, *среброљубље*, *искушење*, *неиошшећење*, *обрезање*, *необрезање*, *ошкривење*, *ошшушшење*, *иомиловање*, *иоучење*, *иросишљење*, *сазидање*, *уздржање*, *неуздржање*, *невјерсџво*, *ироросишво*, *ошачансџво*, *савршенсџво*, *кадиони*, *будући (а, е)*, *скрушен*, *новокршшени*, *новорођени*, *ирицијешши*;

4. начинио 84 нове речи које би тако казао „и најпростији Србин, само кад би му затребале“: *викач*, *вребач*, *гудач*, *измишљач*, *карач*, *кушач*, *мјењач*, *иреширач*, *ругач*, *сијач*, *слушач*, *шрубач*, *шашшач*, *избраник*, *освейиник*, *чејвршшник*, *иресиуиница*, *виноградар*, *вршар*, *врашарица*, *ћ-*

лимарски, њрељубочинац, њрељубочиница, њрељубочинсиџво, њрељубоџворни, зборница, зборнички, људокрадица, џосинашиџво, незнабошиџво, дјевојашиџво, оџиџад, расиџсна (књига), заједничан, смјерносџи, дрвеносџи, свеџосџи, госџиљубивосџи, мрџиџосџи, избављење, извршење, обновљење, окамењење, оџравдање, оџуџићење, осуђење, очиџићење, џознање, џокајање, џомазање, џомирење, џонижење, џосвеђење, џосиђење, џослушање, неџослушање, џоџзрђење, џохођење, џригоџовљење, џризнање, џримирење, уџиџврђење, грабљив, неџистиџљив, неџистиџражљив, неосјеџиљив, неџоколебљив, неџримирљив, неразумљив, неродљив, оџадљив, џоучљив, џразноговорљив, џреварљив, расиџадљив, расиџадљивосџи, нерасиџадљив, нерасиџадљивосџи, џроџадљивосџи, неџроџадљив, свадљив.

Овом низу додаје још и речи: *вешџи* и *џја*.

За речи *џосредник*, *џрирода*, *џосџојан*, *неџосџојан* сматра да су пре руске него црквенословенске, али да се и оне врло лако могу разумети и уврстити међу наше речи.

На крају наводи и речи из јеврејског, грчког и латинског: *ава*, *алоје*, *ареџаг*, *анџихрисџи*, *Ваал*, *Велијар*, *Гог* и *Магог*, *дидрахма*, *еџикуровац*, *идол*, *идолоџоклоник*, *идолоџоклонсиџво*, *Израиљ*, *Израиљац*, *јерес*, *Јуџиџиџер*, *кодранџи*, *Левџиџи*, *легеон*, *леџиџа*, *мана*, *Меркурије*, *Месија*, *Молох*, *нард*, *осана*, *џалма*, *рака*, *Ремфан*, *риџор*, *саваџи*, *садукеџи*, *сикер*, *скинија*, *смирна*, *сиџаџиџр*, *сиџихија*, *сиџојаџи*, *џаланџи*, *фарисеџи*, *фиџик*³.

Занимљиво је поменути које од ових речи Вук уноси у свој Рјечник од 1852. године.

Све турске речи из прве групе заступљене су у Рјечнику, што сведочи о њиховој врло живој употреби у то време. Неке од њих и данас су сасвим обичне, нпр. *бадава*, *басамак*, *занай*, *каваџија*, *калдрма*, *кеса*, *кула*, *ленгер*, *неимар*, *џазар*, *соба*, *сунђер*, *џорба*, *хајдук*, *чариџија*.

Насупрот овима, од туђих речи из последње групе није ушла ни једна једина. Свакако зато што су све ове речи уско везане за садржину превођеног текста.

Од речи које је узео из црквенословенског задржао је за Рјечник као сасвим обичне *сиџасиџиџел*, *џроџовједник*, *џроџочица*, *јединсиџво*, *духовни*, *неџресџиџани*, *величаџиџи*, *изобиловаџиџи*, *осјеџиџиџи*, а само именицу *јединсиџво* ограничава на Боку: „*јединсиџво*, п (у Боци) *die Einigkeit*, *унапџитас*: Мир и *јединсиџво!* (кад се наздравља)“.

³ Све речи и цитати навођени према Скупљеним граматичким и полемичким списима, Београд 1896, књ. III, 266—270.

Такође не улазе у Рјечник све црквенословенске „посрбљене“, већ једино *иријашан*, *љубазница*, *изобиље*, *обиље*, *поучење*, *иришмељење*, *уздржање*, *иросиштво*, *сиачанство*, *иријацијашини*, од којих придев *иријашан* наводи да се употребљава „(у Грбљу) *angenehm, gratus*. . . : Тако ми *иријашне* биле молитве ка Господу Богу!“, а глагол *иријацијашини* „(у Барањи) *einropfen, in sero arbori surculum*“.

Ни из групе речи које је сам начинко, не уноси све у Рјечник, већ само оне које је сигурно касније чуо да се гвсвре у народу: *викач*, *вребач*, *гудач*, *измишљач*, *карач*, *кушач*, *мјењач*, *иријарач*, *ругач*, *сијач*, *слушач*, *ишрубач*, *шашач*, *виноградар*, *вршар*, *незнабоштво*, *дјевојаштво*, *ошћад*, *расјусна* (књига), *заједничан*, *смјерност*, *свештост*, *покајање*⁴, *пошмење*, *послушање*, *пошврђење*, *иризнање*, *грабљив*, *ираварљив*, *свадљив*.

Вук је, дакле, одабирао и све оно што није било одомаћено у народном говору, или за шта није нашао пстврде да се ма где у народу говори, није уносио у свој Рјечник народнога језика.

Међутим, резултат нашег исцрпног експертирања именица из целокупног Новог завета (од 1847) показује да има још именичких речи које Вук није регистровао у свом предгвсвру поменутог превода. Нема их ни у његовом Рјечнику од 1852.

Да је било речи које Вук није поменуо у предгвсвру Новог завета, приметио је још Јован Стејић⁵. Он је само у Јеванђељу по Матеју нашао око стотину речи⁶. Но, готсво све ове речи ушле су у II издање Рјечника, изузев неких: *обред*, *мучишељ*, *ишовиђење*, *свештениство*, *књижевност*, *чишашељ*, *рјечност*, *нељубаван*, *божанствен*, *ошврдоглавини*, *ученички*, *доброљубив*, *надговорљив*, *срдчан*, — за које А. Белић сматра да су несумњиво постојале у разговорном језику интелегентнијих кругова тадашњег друштва и да их Вук зато није помињао као своје нове речи⁷.

Можда би се то могло рећи и за извештан број преосталих именичких речи до којих смо дошли експертирањем и упсређивањем са објављеним речима у предгвсвру, Рјечнику и у критици Ј. Стејића:

⁴ У Рјечнику: „покајање, п. (у Ц. г.) покајнице иду на *покајање*, сф. покајнице. — Значи, даје глаголску именицу од глагола „покајати, јем“ а не од рефлексивног „покајати се, јем се“.

⁵ Јован Стејић, *Езјекословне примјтбе на предговоръ г. Вука Стеф. Караџића кь преводу новогъ завѣта*, Гласникъ друштва србске словесности, Београд, 1849, II, 22—23.

⁶ Међу њима Ј. Стејић омашком наводи и *поучење* која је код Вука дата у групи црквенословенских посрбљених речи.

⁷ А. Белић, *op. cit.*, 245, 248.

- кађење:** И све мноштво народа бијаше на пољу и мољаше се Богу у вријеме *кађења* (127, 10)*. — И дим од *кађења* у молитвама светијех изиђе од руке анђелове пред Бога (582, 4).
- невјеровање:** И за обећање Божије не посумња се *невјеровањем* него ојача у вјери (399, 20).
- нешћење:** Које је само по ријечи премудрост самоволно изабране службе и понизности и *нешћења* тижела (510, 23).
- иошћење:** У труду и послу . . . у гладовању и жеђи, у многим *иошћењу* (473, 27).
- искушање:** Друго *искушање* не дође на вас осим човјечијег (440, 13).
- освећење:** Поста премудрост од Бога и правда и *освећење* и избављење (426, 30).
- ирерођење:** Спасе нас [Бог] бањом *ирерођења*, и обновљењем Духа светог (543, 5).
- иресџуиљење:** Бијасте мртви за *иресџуиљења* и гријехе своје (489, 1).
- иримљење:** Шта би било *иримљење*, осим живот из мртвијех? (413, 15).
- извршеџак:** За уредбу *извршеџка* времена, да се све састави у Христу што је на небесима и на земљи (488, 10).
- суџјелесник:** Да незнабошци кроз јеванђеље постану сунашљедници и *суџјелесници* и заједничари у обећању његовом у Христу Исусу (491, 6).
- бодило:** Ја сам Исус, којег ти гониш: тешко ти је противу *бодила* праћати се (296, 5). — Савле! за што ме гониш? Тешко ти је противу *бодила* праћати се (345, 14).
- иокривало:** Као што Мојсије меташе *иокривало* на лице своје (460, 13).

* Бројеви у загради означавају страну и стих Новог завета (од 1847. год.).

- мршѣина*: Да је метне преда се славну цркву, која нема мане ни *мршѣине*, или такога чега, него да буде света и без мане (496, 27).
- ѣунина*: [Црква] која је тијело његово, *ѣунина* онога који све испуњава у свему (489, 23). — Да ли испуните сваком *ѣунином* Божијом (492, 19). — Јер би воља очина да се уѣ [Христа] усели сва *ѣунина* (507, 19). — Јер у њему (Христу) живи свака *ѣунина* Божанства тјелесно (509, 9).
- богиња*: Не ће [се] марити ни за цркву велике *богиње* Дијане (327, 27). — Град Ефес слави велику *богињу* Дијану (328, 35).
- заједничар*: Ако ли неке од грана одломише, и ти, који си дивља маслина, прицијепио си се на њих, и постао си *заједничар* у коријену и у масти од маслине (413, 17). — Који једу жртве нијесу ли *заједничари* олтара? (441, 18). — Као што сте *заједничари* у нашему страдању тако и у утјеси (456, 7). — Да незнабошци. . . постану сунашљедници и сутјелесници и *заједничари* у обећању његовом у Христу Исусу (491, 6). — Не бивајте дакле *заједничари* њихови [синова непокорности] (495, 7). — Постадоште *заједничари* у јеванђељу (499, 5). — *Заједничари* у *благодати* (532, 2). — *Заједничари* звања небескога (549, 1). — Постасмо *заједничари* Христу (550, 14). — *Заједничари* Духа светог (553, 4).
- бесрамносѣ*: А позната су дјела тјелесна, која су прељубочинство. . . нечистота, *бесрамносѣ* (485, 19). — Оставивши поштење, предадоше се *бесрамносѣ* (493, 19).
- ѣослушносѣ*: Уздајући се у твоју *ѣослушносѣ* написах ти (545, 21).
- ѣразносѣ*: Као што ходе и остали незнабошци у *ѣразносѣ* ума својега (493, 17).
- ѣриѣравносѣ*: И у *ѣриѣравносѣ* имамо ссвету за сваку непокорност (470, 6).

- ѿуносѿ :** И од *ѿуносѿи* његове [Христове] ми сви узесмо благодат за благодаћу (210, 16).
- угодносѿ :** Одредивши нас напријед кроз Исуса Христа себи на посинаштво, по *угодносѿи* воље своје (488, 5). — Имамо благодат којом служимо за *угодносѿ* Богу (567, 28).
- цѿјелосѿ :** А у свему сам себе подаји за *углед* добријех дјела, у науци *цѿјелосѿи*, поштење (542, 7).
- грађансѿво :** Јеси ли ти Римљанин? . . . Ја сам за велику цијену име овога *грађансѿва* добио (337, 28).
- ројсѿво :** И одвешће се у *ројсѿво* (195, 24). — Не примите духа *ројсѿва* (406, 15). — Да ће се и сама твар опростити од *ројсѿва* распадљивости на слободу дјеце Божије (406, 21). Не дајте се опет у јарам *ројсѿва* ухватити (484, 1). — Ко у *ројсѿво* всди, биће у *ројсѿво* одведен (590, 10).
- чѿвуѿсѿво :** Моје живљење. . . у *Чѿвуѿсѿву* (477, 13). — И напредовах у *Чѿвуѿсѿву* (477, 14).
- ѿремношѿво :** Да *ѿремношѿво* силе буде од Бога а не од нас (461, 7).
- избавиѿељ :** [Мојсија] Бог за кнеза и *избавиѿеља* посла (291, 35). — Дсѿи ће од Сиона *избавиѿељ* (414, 26).
- ѿрародиѿељ :** [Богу] служим од *ѿрародиѿеља* чистом савјести (534, 3).
- ѿјесноѿа :** Покажите се као слуге Божије, у трпљењу многим, у невољама, у биједама, у *ѿјесноѿама* (464, 4).
- законодавац :** Један је *законодавац* и судија, који може спасти и погубити (360, 12).
- сунашљедница :** Тако и ви мужеве живите са својијем женама по разуму, и поштујте их као слабији женски суд, и као *сунашљеднице* благодати живота (366, 7).
- ѿосѿуѿ :** Јер који добро служе они добивају себи добар *ѿосѿуѿ* (528, 13).

- у г л е д :** Узмите . . . за *углед* страдања пророке (361, 10). — Бивајте *угледи* стаду (369, 3)⁸.
- с а в ј е с т њ :** По *савјесџи* (558, 9). — Не би више имали никакe *савјесџи* за гријехе (560, 2). — Очишћени у срцима од зле *савјесџи* (561, 22). — Јер се надамо да имате добру *савјесџи*, старајући се у свему добро да живимо (569, 18).
- з а к р њ а :** Јер нико не меће нове *закрџе* на стару хаљину; јер ће се *закрџа* одадријети од хаљине, и гора ће рупа бити (20, 16).

Затим имена припадника народа, становника неког места, земље: *Самарјанка* (217, 7), *Сирофиничанка* (98, 26), *Хананејка* (38, 22); *Ашшњанин* (322, 21), *Еламљанин* (276, 9), *Јерусалимљанин* (79, 5; 173, 4; 230, 25; 352, 17), *Киџранин* (304, 20), *Колошанин* (506 у наслову), *Коринћанин* (323, 8; 464, 11), *Крићанин* (276, 11; 541, 12), *Мићанин* (276, 9), *Назаретанин* (72, 71; 81, 24; 108, 47 и др.), *Ниневљанин* (166, 30), *Парћанин* (276, 9), *Самарјанин* (163, 33; 183, 16; 219, 39; 235, 48), *Сиријанин* (140, 27), *Солуњанин* (514 и 521 у наслову), *Филибљанин* (498 у наслову, 505, 15); *Галилејац* (72, 69; 122, 70; 172, 1 и др.), *Јудејац* (262, 14; 276, 14; 352, 19; 479, 13), *Кириџац* (203, 26; 304, 20), *Сидонац* (307, 20), *Тиџац* (307, 20). — У овој групи поменућемо и именицу *иродовац* (56, 16; 85, 6; 122, 13).

На крају додаћемо и неколико страних речи несловенског порекла (јеврејског, грчког, латинског): *амеџисџи* (605, 20), *виџил* (605, 20), *исоџ* (559, 19), *јакинџи* (605, 20), *јасџис* (577, 3; 605, 18), *јеванђелисџи* (493, 11; 539, 5), *јерџиџ* (543, 10), *крисџијал* (577, 6), *ливан* (599, 13), *миџо* (117, 3; 599, 13), *џасха* (117, 1; 118, 12), *џорџифџа* (596, 4; 598, 12), *саџифџ* (605, 19), *сарџ* (577, 3; 605, 20), *сарџонџ* (605, 20), *смаџаџ* (577, 3; 605, 19), *џџџаз* (605, 20), *халкиџон* (605, 19), *херуџим* (557, 5), *хрисоџиџ* (605, 20), *хрисоџифџ* (605, 20), *џмеџи* (599, 13).

У свом предговору Вук помиње само оне речи из несловенских језика за које сматра да „читатељима (ваља) казати шта значе“. У овом смислу није морао да уводи и *амеџисџи*, *виџил*, *јакинџи*, *јасџис*, *саџифџ*, *сарџ*, *сарџонџ*, *смаџаџ*, *џџџаз*, *халкиџон*, *хрисоџиџ*, *хрисоџифџ* јер се у тексту јасно види њихово значење — разне врсте драгог камења; али за све преостале речи, као *јеванђелисџи*, *јерџиџ*, *исоџ*, *крисџијал*, *ливан*,

⁸ И даље у овом значењу: 365, 21; 373, 6; 504, 17; 524, 9; 530, 12.

миро, њасха, њорфира, херувим, џимет, не може се рећи да би их разумео прост народ коме је овај превод и намењен.

Ако се упореде ове преостале речи, које Вук није поменуо ни у предговору нити их је унео у Рјечник, са претходним речима које је регистровао у предговору а није унео у Рјечник, добија се сличан резултат:

Иако сасвим слободно гради глаголске именице од свршених глагола када означавају резултат или свршени чин глаголске радње, ипак не уноси све у Рјечник вероватно зато што су ове формације ређе него глаголске именице од трајних глагола, па стога именице *освећење, ѡрерођење, ѡресѡуљење, ѡримљење* остају изван оквира Рјечника.

Избегава именице са суфиксом *-шељ* које су својствене црквенословенском језику, што је задесило и речи *избавишељ, ѡрародишељ* мада се оне у том облику могу и данас употребити.

Остале речи, без обзира што по својим суфиксима углавном припадају продуктивним категоријама у српском језику (и што неке од њих живе данас у нашем књижевном језику, као *кађење, неvjеровање, нешѡеђење, ѡшѡење, богиња, бесрамносѡ, ѡслушносѡ, ѡриѡравносѡ, ѡуносѡ, угодносѡ, ѡјелосѡ, грађансѡво, роисѡво, законодавац, углед, савјесѡ, закрѡ*) Вук, видимо, не уводи у Рјечник. Вероватно да их није чуо у народу, па се, према томе, и оне могу окарактерисати или као речи виших, просвећенијих кругова који се имали прилике да дођу у додир са црквенословенским и другим текстовима и да их одатле усвоје, или само као црквенословенске које нису дубље продрле ни у разговорни језик тадашњих културних слојева, што можемо претпоставити нпр. за *суѡјелесник, бодило, ѡремносѡво, сунашљедница*; могли бисмо овде издвојити реч *суѡјелесник* и уврстити је у групу Вукових посрбљених речи као што је то *сунашљедник*, према којој је Вук начинио *сунашљедница*.

Занимљиво је да се *углед* помиње у Рјечнику само у значењу „*der Augenschein, conspectus*: Изведи, брате, сестру на углед“.

Посебан случај представља именица *заједничар* која је несумњиво Вукова нова реч као што је то и придев *заједничан*, поменут у групи његових нових речи; али док је придев унео у Рјечник као сасвим обичну реч из народног говора, то није учинио са именицом за коју сигурно није нашао потврде.

То исто могли бисмо рећи и за именицу *извршеѡак* јер се, како наводи Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности, јавља само у његовом преводу Новог завета. Али не само за *извршеѡак* него и за већ поменуту *суѡјелесник, мриѡѡина* (вероватно из руског), *ѡслушносѡ* (свакако омашком нема потврде из Новог завета, већ су на-

ведени каснији извори), *угодносћ*, *чиуићство* (ова реч није наведена ни у једном рјечнику, па ни у Рјечнику Југ. ак. знаности и умјетности), *иџемноштво* (према црквенословенском *примножество*), *сунашљедница*, *иосиуи*.

Иначе, за већину од ових речи које нису обухваћене ни предговором, ни Рјечником, има доста потврда које је регистровао Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности, односно забележене су у ранијим речницима (Вранчићевом, Бјелостјенчевом, Белином, Јамбрешићевом, Стулићевом и другим) или у делима, углавном црквене, религиозне садржине, старих хрватских писаца. Такве су: *кађење* (у речницима од XVI в., код писаца од XVII в.), *невјеровање* (у речницима од XVIII в., код писаца од XVI в.), *искушање* (у речницима од XVIII в., код писаца од XVII в.), *иџерођење* (код писаца од XVI в.), *иџресџуиљење* (у речницима од XVII в., код писаца од XVI в.), *иџримљење* (у речницима од XVII в., код писаца такође од XVII в.), *богиња* (у речницима тек почетком XIX в., код писаца од XVII в.), *иџразносћ* (код писаца од XVI в.), *иџриравносћ* (у речницима од почетка XIX в., код писаца од XVI в.), *иџносћ* (у речницима од XVIII в., код писаца од XV в.), *чиџелосћ* (у речницима од почетка XIX в., код писаца од XVI в.), *грађанство* (у речницима од XVII в., код писаца од XVIII в.), *ројство* (у речницима од XVIII в.), *избавиџиљ* (у речницима од XVIII в., код писаца од XIII в.), *иџрародиџиљ* (у речницима од XIX в., код писаца већ од XIV в.), *иџјесноша* (код писаца од XIII в.), *савјесћ* (у овом облику код писаца од краја XVIII в.).

Затим, има и таквих речи које су у Рјечнику Југославенске академије засведочене само са по једним примером пре Вука: *неиџиђење* (XIX в.), *иџошћење* (XVI в.), *бодило* (XVI в.), *иџтина* (XVI в.), *бесрамносћ* (XVIII в.), *законодавац* (XIX в.), *углед* (XIX в.).

Вуку сигурно нису могли бити сви извори познати, а ако је за неки и знао, то му није било довољно да унесе у свој Рјечник као потврду за живу употребу неке речи.

Међутим, није јасно због чега није унео ни једну од ових именица ни у предговор Новог завета. Немогуће да је то само омашка, случајно изостављање. Можда се то може односити на речи *заједничар*, *изерџиџиљ*, као његове нове, или на *суџјелестник*, *сунашљедница*, које би улазиле у групу посрбљених речи, али никако и на све преостале. Ако се претпостави да су му неки хрватски и други стари извори били познати, можда би се дошло до решења: ту није било утицаја црквенословенског, па, према томе, ове речи не би могле да се сврстају ни у

једну од оних двеју поменутих група, тј. ни међу преузете црквенословенске речи, ни међу црквенословенске посрбљене.

Што је најважније, Вук у овој групи нема ни једне једине речи са суфиксом *-ач* чију је продуктивност уочио и све именице које је сам саградио помоћу овог наставка унео у Рјечник.

Занимљиво је поменути да се и за неке речи које је Вук унео у Рјечник, а у предговору Новог завета обележио као своје нове, налази по која ранија потврда (па и по неколико) у Рјечнику Југославенске академије. То се може видети за *карач*, *ругач*, *сијач*, *незнабоштво*, *дјевојаштво*, *смјерност*, *свјетлост*, *покајање*, *поштење*, *послушање*, *пошрђење*, *признање*, *граблив*, *пчеварлив*, *свадлив*.

С обзиром на продуктивност суфикса у поменутих речима, није чудно што се у Вуковом стварању нових речи нашло и оваквих које су већ постојале. То само потврђује Вуково мишљење „да се неке од њих можда и говоре“. А ове је касније и чуо, па их је зато и унео у Рјечник. С друге стране, можда приликом превођења, имајући словенски текст пред собом и одабирајући стално што погодније речи, није био сасвим сигуран да ли је која од ових речи њему већ била раније позната или је он спонтано саградио.

Према томе *гудач*, *измишљач*, *кушач*, *мјењач*, *прейрвач*, *слушач*, *шајшач*, остале би као речи са првим поменом код Вука, а вероватно и *вквач*, *вребач*, *прубач*, *пшрђење*, *вршар*, *врашарица*, *зборница*, *зборнички*, *заједничан*, што ће последњи томови Академијиног Рјечника показати.

Међу осталим речима које је Вук сам начинио, а није објавио у свом Рјечнику, такође има неких за које би се, према поменутом историјском Рјечнику, могле наћи потврде пре Вука: *извршење*, *ојравање*, *осуђење*, *очишћење*, *познање*, *посвећење*, *посињење*, *похођење*; затим *избраник*, *освештаник*, *избављење*, *непослушање*, *обновљење*, *окамењење*, *ошшћење*, *пмазање*, *пмирење*, *пргоштовљење*, *примирење*, *неродлив*, *ојадлив*, *расјадлив*, *пресјутница* које су засведочене само са по којим примером; најзад, *чешвршник*, *ћилимарски*, *прелубочинац*, *прелубочиница* (наведени каснији изврши, с напоменом да се „у тој књизи Вуквој ријеч. . . прелубочиница не налази“; међутим ова се реч јавља два пута у преводу Новог завета: на страни 359. у 4. стиху и на страни 403. у 3. стиху), *прелубочинство*, *прелубошворни*, *људокрадица*, *посинаштво*, *дрвеност*, *госпољубивост*, *мршвост*, *неисшљив*, *неисшражљив*, *непоколебљив*, *непмирљив*, *пучљив*, *празноговорљив*, *нерасјадлив*, *расјадљивост*, *нерасјадљивост*, *пройадљивост*, *непройадлив*, које остају једино с потврдама из Вуковог Новог завета.

Што се страних речи тиче, до којих смо дошли ексцерпираним, у погледу одабирања за Рјечник народног језика, случај је исти као и са онима које су наведене у предговору: остају само у преводу Новог завета, а са њима и имена припадника страних народа или становника неког страног града или земље.

Олга Цвијић

Резюме

О НЕКОТОРЫХ СЛОВАХ В ПЕРЕВОДЕ НОВОГО ЗАВЕТА

Ольга Цвиич

Автор излагаєт результаты извлечения всех существительных из перевода Нового завета Вука Ст. Караджича и приводит слова, например *кађење*, *невјеровање*, *нешћење*, *пошћење* и др., не вошедшие ни в круг лексики словаря „Српски рјечник“ изд. 1852-го года, ни в предисловие упомянутого перевода.

На материале из исторического словаря („Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности“) показано, когда которое из приведенных существительных употреблено впервые в сербских или хорватских текстах.

ВУК КАО ДИЈАЛЕКТОЛОГ

Из Вукове замисли о подизању *народног говора* на степен књижевног језика поникла је и наша дијалектологија. Да би сазнао како се гдје говори и која нарјечја могу послужити као основа будућег књижевног језика, Вук је постепено пропутсвао све доступне српскохрватске крајеве. Тако је настала Вукова подјела штокавског дијалекта на говоре који су узети у обзир као основица српског, односно српскохрватског књижевног језика. Главни критериј за сву подјелу био је изговор *јаџа*. Вукова подјела штокавског дијалекта еволуирала је од 1814. до 1839, а тада је добила дефинитиван облик, који и данас важи за најопштију подјелу свог дијалекта засновану на гласовним варијантама које је дало *јаџ* на штокавској територији.

У својој првој збирци народних пјесама (1814) Вук разликује само два народна говора: *херцеговачки*, у коме се мјесто *јаџа* изговара *џе* и *ие*, и *сремски*, у коме се мјесто *јаџа* изговара *е*. Херцеговачки говор обухвата Хрватску, Далмацију, Босну и Херцеговину, Црну Гору и Србију до Ваљева и Карановца (Краљева), а сремски се говори по Сријему, Бачкој, Банату и Србији око Саве и Дунава.

Преу потпуну подјелу штокавског дијалекта на покрајинска нарјечја даје Вук у својој Писменици 1814. г. Поред *херцеговачког* и *сремског* нарјечја долази као треће — *славонско*. Херцеговачко нарјечје обухвата исту територију коју му је одредио у предговору своје прве збирке народних пјесама, а сремско поред Сријема, Бачке и Баната обухвата још: нахију шабачку, пола ваљевске, београдску, смедеревску, крагујевачку, Ресаву, нахију пожаревачку, Црну ријеку и Крајину неготинску до Тимока; славонским нарјечјем говоре, како каже Вук, Срби римокатолици по Славонији, Хрватској и Далмацији.

Највећа је разлика међу свим нарјечјима у изговору јата, које представници херцеговачког говора изговарају као *је* и *ие*, представници сремског говора као *е*, а славонског као *и*. Остале разлике су незнатне, или боље да кажемо — Вук им није придавао никакав ссбити значај.

Друга Вукова диоба штокавског дијалекта на три нарјечја: *херцеговачко*, *ресавско* и *сремско* — појавила се 1817. г. у Вуковој критици Видаковићевог романа Љубомир у Елисиуму, а затим је 1818. г. објављена у предговору његова Српског рјечника. Та подјела је резултат Вукова интензивног упознавања наших народних говора у вези са припремањем споменутог рјечника. Иако још није био обишао Хрватску, Далмацију, Црну Гору и Боку Которску, он је ипак тада добро познавао већину наших земаља које су значајне за упознавање и класификацију наших народних говора. У овој подјели су двије крупне новине: испуштање славонског нарјечја и подјела сремског на *сремско* (сремачко) и *ресавско* нарјечје.

Херцеговачким нарјечјем, каже Вук, говоре сви Срби који живе по Херцеговини, по Босни (како грчкога, тако и турскога закона), по Црној Гори, по Далмацији, по Хрватској и по Србији озго од Мачве, до Ваљева и до Карановца; *ресавским нарјечјем* говоре Срби по Браничеву, по Ресави, по Лијевчу и по Темнићу и горе-доље уз Мораву, по нахији параћинској, по Црној ријечи и по Крајини неготинској; *сремачким нарјечјем* говоре Срби по Сријему, по Бачкој, по горњој Мадарској и по Србији око Саве и око Дунава (до Мораве).

У овој подјели Вук даје нешто потпунију карактеристику свакога нарјечја, али опет, углавном, с обзиром на рефлексе јата у њима. Тако за херцеговачко нарјечје каже да се у њему *јай* изговара „на четири начина“: а) као *је*: бједило, цвјетови, пјевати итд.; б) у оваквим ријечима, каже затим Вук, последије д, л, н, т претвори се *д* у *ђ*, *л* у *љ*, *н* у *њ*, *и* у *ћ*, а *љ* остане само *е*: дјед, дјеча, кољено, позеленети, врћети итд.; в) као *ије*: ријеч, дијете, вијек, риједак (рјешћи), пијесак, вријеме, млијеско итд.; г) пред *ј* изговара се као *и*: сјјати, вијјати, гријјати итд. У сремачком нарјечју изговара се *јай* двојако: а) најчешће као *е*: вѐра, мѐра, рѐчит, сѐме, пѐвати, сѐјати, вѐјати, грѐјати; бѐло, рѐч, дѐте, рѐдак итд.; б) као *и*: лѐтити, вртити, стѐдити се, вѐдити, зелѐнити се, разбѐлити се итд. У овим примјерима није *љ* > *и*, него је *и* добијено из презента. Ресавско нарјечје се разликује од сремачкога што се у њему изговара *е* и тамо гдје се у сремачком изговара *и*: летети, видети, вртети, разболети се, стидети се, позеленети, волети итд. Затим Вук наводи још двије значајне црте којима се ресавско нарјечје разликује од сремачкога: а) у ресавскоме се код именица мушког рода претвара *к*, *г*, *х*, у *ц*, *з*, *с* — и у акузативу множине: во има *розе*, разбио *Турце*, има добре *ојанце*, изео све *орасе*, продао *кожусе* итд.; б) именице женског рода на *а* имају у дативу и локативу јединице наставак *е*: дао *девојке* јабуку, носи на *главе*, седи у *Ресаве*, на *Мораве* итд.

Из наведеног материјала се јасно види да је Вук имао довољно разлога да издвоји ресавско нарјечје од сремскога, али није јасно зашто је из ове подјеле изоставио славонско нарјечје, које се замјеном јата тако јасно разликује од сва три споменута нарјечја. Ово је утолико загонетније што је Вук припремајући прво издање свога Српског рјечника (1818) морао имати о славонском нарјечју више података него што их је имао 1814, када га је унио у своју прву подјелу наших говора.

Мислим да је најубједљивије оно што каже Белић о Вукову испуштању славонског нарјечја из ове друге подјеле. Наиме, Вук је намјеравао у почетку (1816) да у свој Рјечник унесе и ријечи из „шокачких“ рјечника (Стулић, Јамбрешкић, Делабела, Белоостенец), а то би било могуће само ако се задржи „шокачко“ нарјечје, које је Вук у првој диоби назвао *славонским*. Међутим, Вук је одустао и од „шокачких“ рјечника и од „шокачког“ нарјечја јер сам лично није био довољно упознао икавске говоре, а у многим „шокачким“ рјечницима је нашао поред икавских — и екавске и ијекавске ријечи, па и писци тих рјечника су нарочито истицали ијекавски говор и њиме писали. Тако је Вук могао посумњати у своје раније схватање да католици у Славонији, Хрватској и Далмацији говоре увијек икавски. Зато је у овој подјели испустио икавски говор док се лично на терену не увјери у његово постојање и распрострањеност¹.

Но Вук је ову непотпуност убрзо исправио, јер је на свом путовању по Банату, Сријему и Србији (1820) добио податке о *шокачком* (икавском) говору у Славонији и Бачкој. Зато је у „Додатак к Санкт-петербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија“, који је изашао у Бечу 1822. г., и у којем је Вук исправио српски дио, унио поред херцеговачког, сремачког и ресавског нарјечја — и *шокачко* као икавско².

Послије штампања свога Рјечника Вук је желио да обиђе оне српскохрватске земље, које до тада није био упознао. Тако је 1834—1835. г. обишао Дубровник, Боку которску и Црну Гору, 1837. г. Сријем и Славонију, а 1838. г. Хрватску и Далмацију. Ова путовања су била од непроцјењивог значаја за цјелокупан Вуков рад, за коначни облик нашег књижевног језика (*х, шј, дј*) и за *шрећу* и најбољу подјелу наших говора, коју је Вук објавио 1839. г. у „Одговору на ситнице језикословне г. Јована Хаџића = М. Светића“. У њој су штокавски говори, који су послужили као основица за књижевни језик, класификовани

¹ Белић, Вукова борба за народни и књижевни језик, 1948, стр. III.

² Белић, о. с., стр. 142.

према изговору јата на *источно*, *јужно* и *зајадно* нарјечје. Можда је на ову Вукову подјелу утицао Грим, који је у предговору свога њемачког превода Вукове Српске граматике — подијелио српске говоре на *југозајадне* (босански и херцеговачки) и *сјевероисточне* (сремачки и ресавски)³.

Ова Вукова подјела има географско-лингвистички карактер, а не покрајински као раније подјеле. Вук је у овој подјели одбацио све друге критерије осим изговора *јајша*, мада је имао још много гласовних и морфолошких црта по којима су се ови говори разликовали између себе и унутар сваког од њих. Он ће се тек касније, у чланку Срби и Хрвати (1861), осврнути на икавске говоре међу којима је разликовао *млађе*, који су имали сем икавизма све особине његовог херцеговачког говора, и *старије* — славонске, а нарочито посавске — са старом акцентуацијом⁴. Разлика између Вукове подјеле и данашње јесте, у првом реду, у томе што Вук, при подјели говора, није узимао у обзир акценат, који има велики историјски и структурални значај за класификацију дијалеката. Вуково познавање наших акцената било је непотпуно, јер није довољно разликовао ни кратке акценте (*смазни* и *узлазни*) све до другог издања свога Рјечника (1852).

Поред споменутих подјела штокавског дијалекта на нарјечја, Вук је још у два маха показао јак дијалектолошки смисао и велику сигурност у изношењу дијалекатских особина нашега језика. То су: 1) опис главних фонетских, морфолошких, синтаксичких и лексичких одлика Дубровника, Боке которске и Црне Горе, који је изашао као предговор његовим Српским народним пословицама (1836) — и 2) опис главних чакавских фонетских и морфолошких особина којима се овај дијалекат разликује од штокавског (у чланку Срби сви и свуда, Ковчежић, 1849).

Осврнућемо се укратко на оба ова Вукова рада, који су послужили као основа за касније проучавање чакавског дијалекта и, нарочито, црногорских говора.

У првом Вуковом чланку, објављеном у предговору његових *Пословица*, најзначајније је оно што је Вук рекао о сугласнику *х*. Он је ту дао прецизан опис територије на којој се још изговара овај глас и одредио за Боку и Црну Гору фонетске позиције у којима се *х* добро чува, као и позиције гдје се *х* већ у његово вријеме почело губити. Вук ништа не говори о звучном веларном спиранту (*ǰ*)^{4а} као фонетској

³ Белић, о. с., стр. 145—146.

⁴ Белић, о. с., стр. 171—172.

^{4а} Бошковићев знак за звучни веларни спирант у староцрногорским говорима (ЈФ XI, стр. 180—181. и даље).

варијанти сугласника *x* на територији Боке и Црне Горе. Међутим, Решетар је седамдесетак година послије Вука забиљежио изговор *x* као *z* за околину Бара и Прчањ у Боки⁶, па се одатле мсже закључити да се у Вуково вријеме у споменутим центрима, а мсжда и другдје, већ изговарало *ca*, ако не и чисто *z*. Али Вук није уочавао разлику између *x* и *ǰ*, јер та разлика за њега и његове планове о књижевном језику није била важна. Међутим, за историјску дијалектологију та би напомена била драгоцјена.

Вук је први саопштио да прави Црногорци и њима сусједни приморци изговарају мјесто *a* које је постало *sd њ* — нарочити вокал између *a* и *e* (али наличнији на *e*, него на *a*). Пошто је Вук тада био обишао ужу Боку с Грбљем, Паштровиће, Црмницу, Ријечку и Катунску нахију, — то значи да се ова његова констатација односи управо на споменуту територију. Међутим, данас се на тој територији изговара рефлекс полугласника који је ближи самогласнику *a* него самогласнику *e* (*a^e*)⁶, док се рефлекс полугласника ближи самогласнику *e* (*e^a*)⁷ изговара само у околини Бара (Зупци и Мрковићи). Из тога закључујемо да је овај вокал еволуирао у правцу самогласника *a*, свакако под утицајем сусједног херцеговачког говора који је дјеловао најјаче на Цуце, Бјелице, Чево, Загарач и Бјелопавлиће, гдје је рефлекс полугласника сасвим замијењен вокалом *a*. Интересантно је и Вуково запажање да Дсброћани и Барани изговарају мјесто рефлекса старог српскохрватског полугласника (*a*, *a^e* < *њ*) — прави полугласник (дњн, књд, петњк), који Вук упоређује са сличним вокалом у каравлашком говору. Што се тиче Бара, можемо сигурно рећи да се у тој појави огледа утицај истовјетног вокала у турском језику, како то данас потврђује изговор овог вокала у говору муслиманског села Заљева код Бара (књд, сњд, лњжеш, бабалњк = таст и сл.). Међутим, за Доброту се не би могло дати слично објашњење, јер су Добротани поријеклом негдје из околине Цетиња, како вели Вук, а не са територије која је била под Турском окупацијом.

Вук је такође први саопштио да прави Црногорци претварају *c* у *ш* и *z* у *ж* испред *n* и *лe*, *ли*: жнам, беж нас, шнијег, шнијет, жли, кожле, нж ливаде, мишлим итд. Вук је мислио да се ова промјена могла извршити под утицајем млетачког дијалекта, док Решетар мисли да

⁶ Решетар, *Der štok. Dialekt*, стр. 122.

⁶ Решетар, о. с., стр. 92—94, Војковић Р. et Маџеки М.: *L'examen des dialectes du Vieux Monténégro*, стр. 7—8.

⁷ Војковић Р. et Маџеки М., о. с., стр. 8.

се у овоме огледа асимилација *с*, *з* према сусједном *и*, *л*. Решетар своје мишљење поткрепљује чињеницом да се у групи *шн*, *шл*, *жн*, *жл* — насталој асимилацијом — *ш* и *ж* изговарају као палатални гласови (*шн*, *шл*, *жн*, *жл*)⁸. Сличног је мишљења и Бр. Милетић, који је такође констатовао такав изговор у црмничком говору, али само у ограниченом броју примјера⁹. Истог мишљења је и М. Малецки у свом раду о говору племена Цуца¹⁰, а донекле и Р. Бошковић и М. Малецки у својој заједничкој карактеристици и класификацији црногорских говора¹¹.

Не треба се чудити Вуку што је мислио на млетачки утицај, јер га је констатовао и за изговор *з* у ријечима *Зуб*, *Зора* и сл., што је сасвим тачно. Међутим, за прелаз *с-з* у *ш-ж* истина ће бити на страни Решетаревој и других који у споменутој гласовној промјени виде асимилацију. Кад би био у питању млетачки утицај, онда би се он морао одразити на Паштровиће, Спич, Зупце и Мрковиће, а њега тамо нема. Додуше, палатални изговор *ш-ж* у споменутој групи *није данас стйрав очигледна*, а *није* био свугдје ни у Вуково вријеме, јер би га Вук осјетио. Наравно, тешко би било данас порицати оно што је рекао Решетар, а још теже оно што је казао изврсни дијалектолог Малецки. Међутим, ја сам палатално *ш-ж* у споменутој позицији чуо *само* на терену *Бјелица* и *Чева*, али је и то довољно да се прикључим онима који ову појаву тумаче друкчије и убједљивије него Вук.

Вук је на свом путу по Дубровнику, Боки и Црној Гори забиљежио још много дијалекатских појединости којима се овај крај разликује од других штокавских говора. То су: номинативи *Маре*, *Кате* и сл., *ге* мјесто гдје (за Црмницу, Паштровиће и Бар), прелаз *м* у *н* на крају ријечи (за Паштровиће), партикула *зи*, уопштавање акузатива мј. локатива уз глаголе мировања (за Црну Гору и Боку), употреба генитива *њѐ* мј. присвојне замјенице *њен* (за Црну Гору и сусједно приморје), палатализација *к* и *г* код придјева: *убози*, *убозијем*, *убозијех*; *висоци*, *висоцијем*, *висоцијех* (за *Дубровник*, док у Црној Гори тога *није* нашао у живом говору, мада је ова појава сасвим обична у околини Бара¹², коју Вук *није* сбишао), прелаз дугог *а* у лабијализовано *а = а°* (за *Дубровник*, а данас је ова појава позната још у Паштровићима и Мрковићима)¹³, номинативи плурала именица средњега рода: *селија*, *мјестија*,

⁸ Решетар, о. с., стр. 128.

⁹ Бр. Милетић, Црмнички говор, стр. 353—355.

¹⁰ Lud Słowiański, tom II, zeszyt 2, 1931, стр. 238.

¹¹ Bošković R. et Malecki M., о. с., стр. 9.

¹² ЈФ XX, стр. 105.

¹³ Енциклопедија Југославије 2, стр. 494.

месија, пољија, воћија, зельја итд. (за Дубровник и Боку), стари локативи по *Брдије*, по *Кучије* (Његуши), напоредни облици плъ-пј, блъ-бј, вљ-вј и мљ-мј (Црна Гора, Дубровник), многобројна акценатска одступања ових крајева од других крајева српскохрватских и, најзад, мноштво ријечи српскохрватских у другим крајевима.

Све су ово данас мање-више добро познате чињенице. Неке од њих су нестале из живог говора (локативи по *Брдије*, по *Кучије*), другима је сужена територија (прилог *ге* и посесивни ген. *ње* употребљава се данас углавном на територији *Спича*, *Бара* и *Мрковића*, дакле тамо гдје је турска власт најдуже остала, па је контакт са сусједним говорима, који су били бржи у еволуцији, био знатно отежан). Вјероватно је да се развило и понешто ново од Вука наовамо. Тако Вук наводи ријеч *коље* у изразу *мије ми коље* и каже да се по значењу слаже са именицом *вријеме* (die Zeit). Колико је Вук тачно одредио ово значење види се по данашњем *немам коља*, које се говори у *Грбљу* и показује да је ова прилошка ријеч замјеничког поријекла постала доиста именица, јер је добила у одређеној ситуацији генитивни наставак. Претпостављам да овога још није било у *вријеме Вуково*.

Да се задржимо кратко на Вукову тумачењу о мијешању гласовних група *ѝљ* и *иј* и сл.

Вук је сматрао да се у овоме огледа талијански (млетачки) утицај. Као што је познато, прелаз *љ* у *ј* чакавска је црта која допире до Дубровника и Боке (Будмани у опису дубровачког говора наводи само два примјера: *боје*, *ује*, — а ја сам сличну појаву констатовао у *Луштици* — *Бока которска*) и обухвата свако *љ* у неким, али не свим, чакавским говорима. То је вјероватно млетачки утицај, али он нема никакве везе са промјеном *лабијал+љ* у *лабијал+ј*, коју је Вук констатовао за Дубровник, Боку и Црну Гору. За већину споменутих говора ова промјена се мора тумачити напоредном употребом примјера као што су *вјера* и *вљера*, који су створили слично двојство у примјерима са старим и новим јотовањем (земља и земја, сноплје и снопје и сл.)¹⁴. За оне наше говоре који се налазе у непосредној близини албанског језика може се претпоставити и албански утицај, јер је у том језику позната гласовна промјена *љ* у *ј* иза уснених сугласника¹⁵. Наравно, Вук за ове могућности није могао знати и због тога се његовој претпоставци — мада нетачној, али ипак оштроумној — не треба чудити¹⁶.

¹⁴ Белић, ЈФ XIV, стр. 169.

¹⁵ Ивић, Дијалектологија, стр. 161.

¹⁶ Вук је знао за напоредности *бјеше* и *бљеше*, *ѝобјеже* и *ѝобљеже* (Грамм. и пол. списи 3, стр. 16. у фусноти), али из њих није извео никакав закључак.

Сматрајући да су сви штокавци Срби, а чакавци Хрвати (под утицајем својих савременика и сарадника Копитара и Миклошића), Вук је желио да упореди чакавски дијалекат са штокавским, јер су они у то вријеме сматрани за посебне језике. Тако је настао његов кратки, али значајни оглед о чакавском дијалекту, у коме Вук износи у 17 тачака главне фонетске и морфолошке разлике између штокаваца и чакаваца.

Поред замјенице *ча* и чувања *л* на крају ријечи (котал, рекал, молил), које је сматрао за главне разлике између чакавског и штокавског дијалекта, Вук даље наводи чакавско: *браија*, *йруије*; *йрлаић*, *огњишиће*, *шћай*; изговарање *х* свуда као у њемачком *цх*; генитиви множине без наставка: *градов*, *жен*, локативи: *градових*, *женах*, што одговара сремскоме по *кућа*, по *ливада*, по *сели*, на *коли*; инфинитив без *и* на крају: *йсаић*, *молић*, *вућ*; *ки мј.* који, *ма мј.* моја; изговор *м* на крају ријечи као *н*; *јазик мј.* језик; *греб мј.* гроб, *ресѿем мј.* растем, *вребач мј.* врабац; замјена *јайа* са *и*: *вира*, *дише*, *дид*; од лексичких разлика наводи *крух*, што је познато и штокавцима — и још понешто.

Ми данас о чакавском дијалекту много више знамо, али кад се узме у обзир да је Вук први испитивач чакавског дијалекта, онда је његов чланак од великог научног и историјског значаја. И његов закључак о блискости чакавског и штокавског дијалекта, којим завршава овај свој чланак, није далеко од схватања те блискости како је тумачи данашња дијалектологија. Зато наведимо тај Вуксв закључак у цјелини: „Свак може видјети да су ове разлике, кад се говори о два различна језика и народа, *врло малене*; а још кад се узме да их је највише могло и морало постати у нашијем крајевима (пошто су се Срби и Хрвати амо доселили) за хиљаду и двјеста година; тако врло ласно може бити да су Срби и Хрвати, кад су се амо доселили, били *један народ* под два различна имена, као н.п. сад гдјекоји што говоре и пишу: Срби и Бошњаци, или: Срби и Црногорци, или: Срби и Далматинци, или: *Serben und Reizen* и т. д.“

Вук није био дијалектолог по струци ни лингвист по образовању. Он је био генијални самоук који је уз помоћ свога пријатеља и учитеља Јерњеја Копитара створио једно епохално дјело: изборио је и створио за Србе и Хрвате заједнички књижевни језик који се заснива на живом народном говору наших централних јекавских и екавских говора. Тако је Вук постао најеминентнија историјска личност наше данашње културе.

Вук је, уз то, и творац наше дијалектологије. Он је први дао подјелу л.свијих штокавских говора и учинио да су сусједни говори западне Бугарске (Видин, Ђигровац) ближи српским говорима источне Србије него бугарском језику (Белић, о. с., стр. 146).

Он је први упознао научну јавност с особинама чакавског дијалекта и учинио кратак осврт на кајкавски дијалекат (Ковчежић, 1849, стр. 16—27). Проучавајући ресавско нарјечје, он је уочио како се неке његове црте (фонетске, морфолошке и синтаксичке) протежу преко Косова до Црне Горе¹⁶, и тако — знатно прије постанка историјске дијалектологије — указао на могућност заједничког развитка ових пространих дијалекатских области. Кад је обилазио Боку и уочио разлику у говору између појединих насеља, Вук је рекао: „Може бити да никако мјесто у народу нашем није тако важно и знатно за језик наш као права Бока“. Досадашња дијалекатска и ономастичка испитивања у Боки (Решетар, Скок, Томановић, Алексић) потврдила су ово Вуково запажање, које и даље треба да послужи као подстрек за потпуно и свестрано лингвистичко испитивање Боке которске. Вук је намјеравао да обиђе и западну Македонију, за коју је добио податке да у њој има говора блиских српском језику, али зато није имао ни времена ни могућности¹⁷.

Иако је сав био заузет питањима свога матерњег језика, он је ипак стигао да да и сумарну слику бугарског језика у своме чланку „Особити огледи бугарског језика“. Вук је уочио главне бугарске одлике¹⁸: постпозитивни члан, аналитичку деκлинацију, описну компарацију придјева, губљење инфинитива и све то упоредио са стањем у другим балканским и неким европским и ваневропским језицима. Тако је Вук дао свој прилог *балканистици* чији је творац његов савременик и лични пријатељ — Франц Миклошић. На своме путу по Русији (1819) Вук је записао неколико руских народних пјесамa и дао доста тачан опис неких руских гласова. Зато Белић с правом каже да је то могао урадити човјек са особинама правога дијалектолога¹⁹.

Кад се упореди с данашњим стањем науке у нашој дијалектологији, Вуков рад изгледа скроман. Међутим, повјерење у Вукову класификацију наших говора било је велико и у европским лингвистичким круговима, па је Грим његову другу подјелу унио у предговор свога њемачког превода Вукове Српске граматике (1824), иако је сам предлагао нешто друкчију диобу²⁰. А не треба заборавити да Вуков рад на реформи књижевног језика и испитивању наших дијалеката пада у прве

¹⁶ Белић, о. с., стр. 145.

¹⁷ Ковчежић, 1849, стр. 1.

¹⁸ Вук је, у ствари, у споменутом раду дао опис једног говора Пиринске Македоније (Разлог), па овај рад припада прије македонском него бугарском језику.

¹⁹ Белић, о. с., стр. 170.

²⁰ Види фусноту 3 на стр. 416.

деценије развита филологије и лингвистике и зато су резултати његова рада на проучавању наших дијалеката од још већег значаја. Ти резултати значе више него добар почетак: они су били и остали здрав темељ на коме се подиже зграда модерне српскохрватске дијалектологије.

Лука Вујовић

R é s u m é

VUK COMME DIALECTOLOGUE

Luka Vujović

Afin de se rendre bien compte de la manière dont on parle dans les différentes parties de notre pays et quels sont les parlars qui peuvent servir de base à la langue littéraire serbocroate, Vuk a parcouru successivement toutes les régions, accessibles alors, où l'on parlait serbocroate. C'est ainsi qu'il en est venu à donner sa classification des différents parlars du dialecte štokavien, en adoptant pour critère principal de cette répartition la prononciation du *jat*. Toutefois, Vuk modifia à trois reprises sa classifications avant de lui donner sa forme définitive en 1839.

Dans sa première classification (publiée dans sa „Pismenica“ en 1814), Vuk distingue trois *parlars*: celui d'Herzégovine, celui de Srem et celui de Slavonie. C'était une répartition territoriale, qui ne prenait en considération que la prononciation du *jat*, de sorte que le parler d'Herzégovine correspondait à l'*ékavien*, celui de Srem à l'*ékavien* et celui de Slavonie à l'*ikavien*. En même temps, Vuk a délimité assez exactement le territoire de chacun de ces trois parlars.

Dans sa deuxième classification du dialecte štokavien (en 1817), Vuk distingue aussi trois *parlars*: celui d'Herzégovine, celui de Resava et celui de Srem. Cette nouvelle classification est le résultat des travaux assidus que Vuk avait entrepris pour terminer son dictionnaire et sa grammaire, ce qui fait que nous y trouvons plus de détails. Il a bien savamment, surtout, délimité les parlars de Resava et de Srem, ce qui n'était pas facile, étant donné que tous les deux ils sont des parlars ékaviens. C'est là que Vuk se montre déjà un vrai dialectologue. Cependant, lors de cette classification, il avait exclu le parler de Slavonie (l'ikavien), peut-être parce qu'il avait voulu vérifier auparavant lui-même sur place dans quelle mesure sont répandus les parlars ikaviens.

Sa troisième classification, définitive, a vu le jour en 1839, après les voyages, si importants, qu'il avait entrepris de 1834 à 1838 pour connaître mieux Dubrovnik, Boka Kotorksa, le Monténégro, le Srem, la Slavonie, la Croatie et la Dalmatie. Cette classification, basée sur la prononciation du *jat*, comprend trois parlers štokaviens : le *parler oriental* (l'ékavien), le *parler meridional* (l'ikavien) et le *parler occidental* (l'ikavien). Cette répartition est d'un caractère géographique-linguistique, et non pas régional comme les deux premières.

Vuk a également fait preuve de ses hautes qualités de dialectologue en exposant les traits caractéristiques des parlers de Dubrovnik, de la région de Boka Kotorska et du Monténégro (dans la préface de son recueil de Proverbes populaires serbes, en 1836), ainsi que du dialecte čakavien (dans son article „Les Serbes, tous et partout“, Kovčević, 1849).

Son étude sur les parlers du Monténégro, de Boka et de Dubrovnik est peut-être son apport le plus éminent à la dialectologie. C'est particulièrement remarquable ce qu'il y dit de la consonne *h*, qui devient, à partir de 1836, une consonne obligatoire de notre langue littéraire. Vuk a constaté que le *h* était usité sur le territoire de l'ancien Monténégro, dans les régions de Zeta et de Brda, jusqu'à la région de Kosovo et Metohija, en décroissant toutefois. Cependant, M. Stevanović, dans son étude sur le Dialecte du Monténégro oriental (Južnoslovenski filolog XIII, 1933-4, p. 45), a établi déjà que le *h* ne s'y prononce plus.

Pour les dialectologues d'aujourd'hui, il est également d'un grand intérêt ce que Vuk avait dit en ce que concerne le réflexe de la semi-voyelle (son plus proche de la voyelle *e* que de la voyelle *a*), ensuite en ce qui concerne les formes dialectales *znam* et *slika*, la transformation de *plj* en *pj*, etc. C'est à partir de Vuk que date le vif intérêt que l'on prend pour les parlers de Monténégro et de Boka, surtout pour ce dernier, étant donné que Vuk a dit qu'aucune de nos régions n'est si importante que Boka pour notre langue.

Les renseignements que nous a donnés Vuk sur le dialecte čakavien sont précieux aussi, de même que son opinion sur l'affinité entre le čakavien et le štokavien. L'esprit subtil et perspicace de Vuk a pu deviner du premier coup ce que nous parvenons aujourd'hui à établir après de longues études comparées de ces deux dialectes serbocroates.

Enfin, Vuk s'est occupé un peu de la langue bulgare, ou plutôt de la langue macédonienne (parler de Razlog), ainsi que des parlers russes (à propos des chansons populaires de la province d'Orel), en faisant preuve de la même pénétration et des mêmes qualités linguistiques.

Après nous avoir donné la langue littéraire serbocroate, Vuk a posé aussi les bases de la dialectologie serbocroate.

ВУК КАО ОНОМАСТИЧАР

Указујући на различите моменте Вукове делатности имаћемо могућност да сагледамо Вуков интерес са једног новог аспекта. Овом приликом у средишту пажње налазиће се Вуково осећање и познавање нашег језика повезано са географским елементима.

Жеља за проучавањем географије наших земаља јавља се код Вука врло рано, и то паралелно са мишљу о проблемима нашега језика и сакупљању умотворина. Већ почетком 1820. године, у писму Копитару, стоји:

„... од Бугарскога и од Циганскога језика неће бити ништа! Највећи ће добитак бити у Српскоме језику и у народним пјесмама, и у грађи за Српску историју и ђеографију.“¹.

У другом писму, упућеном исто тако Копитару, видимо како мисли да озбиљно приступи историјско-географским студијама, те стога моли изванредан број књига које су му за посао неопходне:

„Молим вас покорно, да ми пошаљете: 1) једну мапу (најбољу и најновију) од цијеле Европе. 2) Једну мапу од Турске. 3) Једну мапу од Србије; а макар и ону Текелијну Српску. 4) Rothkirch-ову Српску Историју (ако је наштампана). 5) Оно што је штампано у Militärische Zeitschrift о Србији (с мапом заједно). 6) Ицингерову штатистику (цијелу) од Славеније... 7) Какови штатистически и исторически књига о цијелој Европи (као н. п. што је Шицова историја, или ако Ви што боље знате)...“².

Пошто је добио тражени материјал одмах је написао критику на Вајнгартенов³ рад, исправљајући нарочито погрешке у називима.

¹ Вукова преписка, I, с. 191 (3. IV 1820. г.).

² Вукова преписка I, с. 182—3 (28. X 1820. г.).

³ A. von Weingarten, „Über Serbien“ — mit einer karte, Österreichische militärische Zeitschrift I (1820), 62—92, 153—181.

Приложена географска карта (Вукова) је потпунија, има доста нових појмова, нарочито из оронимије⁴.

Како су књиге, углавном страних аутора, прилично оскудне у погледу података са нашег терена, то је неопходно путовањима употпуњавати географски материјал. О својој намери да путује са тим циљем писао је Фридриху Аделунгу 1822. године. Ту износи како има жељу да после штампања песама путује како би описао наше манастире, трагао за старим књигама:

... „в) замјчат о Географији и Статистики тѣхъ странъ...“⁵. Ту исту мисао понавља 1826. године, износећи и план како ће је спровести у дело:

„Што се тиче путовања, ја бих најприје желио отићи преко Рвацке, Далмације, Дубровника и Боке Которске у Црну Гору, и оданде, докле се може, у Ерцеговину. На путу овом гледао би сам: а) да познам добро језик и обичаје оније народа. . . б) . . . (старе књиге). . . в) да сакупим што је више могуће грађе за Географију и Штатику оније земаља. . .“⁶.

Ова вишегодишња припремања и делимично спровођење у дело проучавања географских не значе само побуде једног човека да пружи што више знања своме народу. Иза тога се крије Вуково схватање о повезаности језика — граматике са географијом:

„Имена су села, као и остали сваки други мјеста, нужна не само за Географију, него и за Историју и Граматику“⁷.

То схватање је један нови камен темељац Вукова рада. То је доказ његове способности да наслути нови пут којим ће се исто тако развијати наука о језику.

Вероватно су му многи замерали што уноси тако неинтересантне ствари у часопис који треба да послужи за забаву, јер се он брани тиме да то ипак може корисно да послужи ономе који се баве тим проблемима:

„Истина да је овај забавник и онако готово пун суви ријечи; али ми је опет жао изоставити ова имена од села. Да ако се јоште ко

⁴ V. S., Bemerkungen zu dem Aufsätze „Über Serbien“, Österr. Milit. Zeitschrift, 1820, sv. 1 i 2.

⁵ Вукова преписка, књ. III, с. 434 (9/21. XI 1822. г.).

⁶ Вукова преписка, књ. I, с. 273—4 (19/31. V 1826. г.).

⁷ Вук, Даница 1827. г., с. 58.

нађе, коме ће тако мила бити, као Г. П. Ј. Шаффарику, од кога ћемо скоро добити мапу од Србије, какове до сад нијесмо имали!“⁸.

Чланак о коме је реч штампан је у два дела, у Даница 1827. год. *Географическо-статистическо описаније Србије* и 1828. год. *Имена села у Србији изван пашалука Бијоградскога*. Први део садржи опис земљишта-планина, вода, путева, градова са именима села у Београдском пашалуку и историјско-етнографски опис; други је чисто статистичко набрајање села изван Београдског пашалука. Из врло обимног ономастичког материјала који се налази у Вукову раду, узео је у обзир само неколико назива и говорићу о њима. То су углавном ономастикони изабрани због тога што сам Вук на извештај начин скреће пажњу на њих, задржава се — покушавајући да пружи неко објашњење.

Говорећи о рекама у Србији Вук се задржао код хидронима Морави покушавајући да да, с једне стране етимологију, с друге стране, да одреди физичко-географски положај:

„У Србији је пак највећа вода Морава. Коријен ове ријечи у многим језицима значи воду, н.п. *мо* (Мисирски или Јегипатски, откуда је и Мојсије име добио), море, море, Meer; зато су Срби тога сваку већу воду назвали Моравом.“⁹.

Последњу Вукову мисао потврђују и географске карте из почетка XVIII века. То су углавном карте из збирке картографа Хомана¹⁰, и то из 1716-17. г. и 1720. г.¹¹, и карта за коју се зна да је коригована од стране комитета (Comitis Marsilii). На њима се углавном све реке овога слива осем Ибра и Нишаве називају Моравом.

Затим, Вук у свом раду набраја реке са називом Морава и даје њихова ужа имена:

„ . . . а) Западња или Босанска Морава . . . б) Јужна или Српска Морава, која се зове и Ибар; в) Морава, што тече поред Врање; г) Источна или Бугарска Морава, која се зове и Бинч-Морава“¹².

Интересантно је да Вук помиње Мораву која протиче крај Врање не знајући и не дајући њено име а посебно говори о Бинч-Морави. У тек-

⁸ Вук, Даница 1828. г., с. 222.

⁹ Вук, Даница 1827. г., с. 37.

¹⁰ „Atlas Novus Terrarum Orbis Imperia Regna et Stat sexactis Tabulis Geographice demonstrans, Opera Ioannia Baptistae Homanni . . .“

¹¹ Карте су својина Народне библиотеке у Београду.

¹² Вук, Даница 1827. г., с. 37—38.

сту се даље описује свака од ових река посебно, али се при том не помиње Морава која је детерминисана само тиме што тече близу града Врања.

Или недовољно познавање чињеница или нејасност у излагању довели су дотле да се и сама река и једна њена изворишна грана обележе истим именом:

„Источна или Бинч-Морава саставља се из двије мале Мораве, од који већа извире у јужним граничним планинама, па примајући у себе различне поточиће тече до ниже Куршумлије управо к сјеверу, а онђе примивши у себе с лијеве стране Топлицу, окрене се к истоку, и тако дошавши до ниже Прокупља, прима с десне стране Бинч-Мораву, по том. . . Нишаву; и одатле текући к западу. . . утјече у западњу Мораву. . .“¹³.

Имајући у виду раније Вукове радове у којима је помињан овај хидроним, и радове других аутора код којих се могу наћи понеки подаци, чудно је да овом приликом није поменут термин Јужна Морава. Ради употпуњавања материјала покушаћу да дам хронолошким редом неке од радова у којима има података о имену овог хидронима.

1818. г. свеш то је могао Вук да каже у своме Рјечнику о Моравијесте:

„вода, што тече кроз Србију, и утјече у Дунаво код Кулича ниже Смедерева.“

Само две године касније — 1820. г. — изашао је Вајнгартенов рад „Über Serbien“ са географском картом¹⁴. Карта је прилично јасна са доста података о овом хидрониму који нас интересује. Морава је општи назив за реке које ми називамо: Моравица, Западна Морава и Велика Морава. Између Алексинца и Ниша се улива, према томе како је унето у карту, река са необележеним именом (данашња Јужна Морава), а протиче кроз Врање. У њу се улива испод Корвинграда, североисточно од Прокупља, Бинча Морава. Ибар тече са Косова и улива се источно од Карановца у Мораву.

Исте године је штампана Вукова оцена овог Вајнгартеновог рада, која исто тако садржи карту Србије. Карта је мало већих размера, са више унетих података, нарочито за планине, али тешко читљива. У њој

¹³ Вук, Даница, 1827. г., с. 39.

¹⁴ Weingarten A. von, Über Serbien, Mit einer Karte, Österreichische militärische Zeitschrift, I (1820), s. 62—92 i 153—181.

је река коју називамо Моравицом сбележена као Telinia (?). Од Карановца река добија назив Морава, и то остаје све до ушћа у Дунав. Морава је и онај део реке према истоку до ушћа Нишаве. Река која тече са југа је Јужна Морава.

Године 1821. штампана је у Бечу, а прештампана 1846. у Београду Давидовићева „История народа Србског“. У књизи се налази мапа „Земљи у којима пребивају Србљи“ и која за данашњи хидроним Јужна Морава даје назив Бугарска Морава. У њој Ибар нема другог имена, док се Вукова Западна Морава или Босанска овде зове само Србска Морава.

Своје утиске са пута кроз Србију О.Д. Пирх¹⁵ је штампао 1892. г. у виду путописа. Овде подаци за хидроним Морава углавном сговарају онима из Давидовићеве Историје. Пада у очи четврта варијанта за назив Западне Мораве — Моравица, поред већ познате три: Западна Морава, Босанска Морава и Србска. Са истим именом она је забележена и у карти „Историско-Етнографско-Географској Срба и Српских југо-славенских земаља у Турској и Аустрији“: „Моравица (Морава)“ тече са југа према северу, потом ка истоку, прима Ибар или Баранску реку, састаје се са Моравом која долази са југа и гради опет Мораву чији је ток према Дунаву.

Из података нађених у изворима каснијим двадесетину и више година, видимо непознавање за то време постојеће литературе и самим тим незнање новијих података. Евстатије Михајловић¹⁶ је 1843. г. писао:

„по свидѣтельству Г. Шаффарика Исторіцы су две Моравіе познавали, горню, и долню; овде дакле треба разумѣти Моравіу долню, иначе малу названу“.

У историји Л. Ранкеа¹⁷ налази се карта „Србскога княжества“. Ту се Серска Морава (која долази са запада) и Белгарска Морава (са југа) састају дајући Велику Мораву. Ибар је обележен као притока Серске Мораве.

У преводу М. Б. Милићевића штампана су 1860. г. у Београду „Писма о историји Срба и Бугара одъ А. Ф. Гилфердинга“. И ту има података о Морави:

¹⁵ Ото Дубислав плем. Пирх. Путовање по Србији у години 1829 (превод Д. Мијушковић, 1899. г).

¹⁶ Евстаџе Михајлович, Илири и Србљи или Прегледъ, Народности старосѣдица Иллурица и имена, писмена и начина писана данашњи Србаља (Нови Сад, 1843) с. 41.

¹⁷ Л. Ранке, История сербїи по сербскимъ источникамъ (превод с немачког П. Бартенера, Москва 1857 г.) — са картом „Србскога княжества“.

„Да су жупе суседне са Расомъ, као што су Липляни (т.е. Косово-полѣ) и Моравиште (т.е. земља око горњѣ Мораве, где су вароши Морава, Врњаня и Лесковацъ)... подпадале... подъ властъ бугарску“ (књ. II, с. 57).

У објашњењу се додаје:

„Да се овде подъ именовъ Моравіе нисе разумевала северна, велика Моравіа него една жупа Србска...“ (књ. II, с. 58). Из тога се може закључити да су Велика и Северна Морава исто, а данашња Јужна Морава је позната као „Горња Морава“.

Такав тип поделе на горњу и доњу Мораву још увек (1863. г.) није измењен код Шафарика¹⁸.

„Slušíť především rozoznati dvoji Moravu, jednu hožejší čili velikou, ve dnešní Moravě a v Uhřích, Dunajem na dve rozdělenon [odkudž v суг. rkp. dvojně č. vyšňii Moravě] a druhou dolejší čili bulharskou“.

У библиотеци Академије наука наишла сам на мапу која је недатирана али свакако каснијег датума. То је „Мапа Европске Турске—Балканско полуострво“. Наводим је само ради упоређења са осталим изворима и као потврду за неупућеност у већ утврђене чињенице. Западна Морава је у њој обележена именом Велика Морава, Јужна је безимена а њиховим спајањем настаје—Морава. Ибар је унет као притока Велике Мораве.

Што се тиче објашњења Вуковог о пореклу речи Морава, видимо да је био на добром путу. Потврду за то налазимо у *Lateinisches etymologisches wörterbuch* од А Валде — Ј. Б. Хофмана. Треба додати још и то да „морава“ може да значи и било какво влажно, травнато место (*Etymologický Slovník jazyka českého, V. Machek*); а преко назива за реку термин је проширен и на покрајину (у Чешкој).

У књизи „Иллури и Србљи или прегледъ...“ Евстатије Михајловић описује наше крајеве наводећи податке историјско-етнографско-географске. При томе он даје етимолошка објашњења за извесне називе, ослањајући се углавном на старе грчке историчаре. После објашњења за хидроним Дрина, који он повезује са словенском речју *дрена*, он каже :

¹⁸ Pavel Jos. Šaffarik, *Slovenské starožitnosti; okres druhy, V Praze 1863 g., s. 227—228.*

„Iader-Iadera (Јадеръ — Јадера) око 40. Год. пре Христа, по Мели, Плиниусу, и Птолемеу, звао се данашњи градъ Задаръ, отъ славенске речи Јдро“¹⁹.

Стари назив за град Задар сачуван је на више места на Балканском језичком подручју као хидроним. Ево података које, за ово име, наводи Георгијев:

„Iader ville de Liburnie, aujourd'hui croate Zadar; Iader (Iadro) ruisseau près de Salon(a); Iader affluent de la Drinača en Bosnie; Iadro, alb. Gjadri affluent du Drin. Le nom est expliqué de i. — e. *youdh — ro“²⁰.

Како Георгијев помиње речицу Јадар — притоку Дрињаче, а не помиње другу, истоимену реку у близини — десну притоку Дрине, значи, или да му је то промакло, или да није уочио њено постојање на географским картама.

Вук је унео име Јадар у Рјечник, а оно је често помињано и у осталим његовим радовима. Рјечник, прво издање:

„1) вода у Србији (тече између Цера и Гучева, и утјече у Дрину ниже Љешнице). 2) кнежина Зворничке наије (око воде Јадра). 3) (Црни Јадар) вода у Босни (извире у Краљевој гори под Кушлатом).“

Вајнгартенова²¹ карта има уцртане обе реке са именом Јадар само што имена на њој нису обележена, док је име покрајине — Јадар означено крупним словима. Подаци одговарају онима које износи Вук у Рјечнику. Исте године, 1820, у мапу која се налази уз критику Вајнгартеновог рада, Вук уноси извесне измене. За нас је важно то да је ушће Јадра уцртано нешто мало северније од места Лешнице. Изгледа да је Вук заборавио на ту измену, уколико је није можда само несвесно унео, јер такву исправку читав низ година касније — у другом издању Рјечника не налазимо. То је учињено, према накнадним Вуковим напоменама, у трећем издању, у коме стоји да Јадар „утјече у Дрину више Љешнице“.

Није уопште било потребно да се врше измене, јер је хидроним географски тачно обележен у првом опису.

¹⁹ Op. cit., с. 37.

²⁰ V. Georgijev „La toponymie ancienne de la péninsule Balkanique et la thèse méditerranéenne, Sofia 1961, s. 33.

²¹ Op. cit.

Као што то обично бива, са хидронима се пренеси име на околну земљиште. То је потврдио Вук²² и налази се забележено на старим картама Србије. Назив је очуван до данас, али га Георгијев није унео у своју књигу.

За житеља у овој области Вук каже: *Јадранин* и *Јадранка* а придеву даје облик *јадрански*, *ка*, *кв* према називу становника, објашњавајући то на овај начин:

„Која суштествителна имена имају на крају два полугласна слова, од они овака прилагателна имена добијају А међу њи н. п. Босански, земаљски. . . или Ан пред Ски, н. п. Јадрански (од Јадранин), Мачвански (с д Мачванин)²³.

Према материјалу проф. М. Павловића становници овога краја ће пре употребити придев начињен од појма Јадар-јадарски. Треба истаћи да се још увек чува традиција коју је увео Вук, те се и данас у Правопису не прави диференцијација код придева *јадрански* за значење онога што се односи на Јадранско море и онога што се односи на област Јадар.

Имајући изражено осећање за етимологију речи, Вук запажа и са чуђењем указује на грешку коју је учинио Рајић²⁴, сматрајући топониме Борач и Пореч једним истим местом. Рајић име Борач изводи из старије, по његовом мишљењу, речи Пореч:

„Того ради тогже годa (1436) Амуратъ воставъ на слабаго Георгиа поплѣня землю і Борачъ (нѣиѣѢ Поречъ) засвои“²⁵.

Вук се задржао на томе што констатује да Рајић није у праву; у покушај да сам да некакво објашњење не упушта се.

Поречје је назив за предео око реке и самим тим врло раширен. То је тип топонима непосредно мотивисаног. У речнику Даничићеву²⁶ на с. 374. стоји:

„Порѣчь . . . то може бити крај који се и сад зове Пореч на води која се зове Треска близу Скопља . . .“

²² „Наија је по том свака раздијељена на кнежине, које понајвише имају особита, по свој прилици врло стара, народна имена, највише од вода и брда око који је су. . .“ (Вук, Даница 1827. г., с. 55).

²³ Вук, Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у Српском језику, Даница 1828. г., с. 122.

²⁴ „Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ“. . . произведенная Јоанномъ Раичемъ, въ Виѣниѣ 1794 г.

²⁵ Рајић, *op. cit.*, кв. III, с. 149.

²⁶ Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, Београд 1863. г.

Ту нема помена о крају Пореч у источној Србији.

Назив за земљиште, предео око реке проширен је и на објекте који се налазе на томе земљишту, у првом реду на насеља.

„Друго мјесто Пореч у садашњој Србији“.²⁷ . . . „У Пореч (су) бјежали гдјекоји кривци не само из Шумадије. . . “²⁸.

Хидроним Поречка река може да послужи као изванредан доказ за то како једном настао географски термин шири значење и како се удаљује од свог првобитног значења. Онај термин који је некада означавао предео око реке постоје сада назив за саму реку. Река је била помоћно средство за обележавање краја око ње, сада она сама бива обележена истим именом, али вероватно добијеним преко назива за место. Природан пут преношења имена са хидронима на објекат овде је миомоћен:

„Све се ове планине готово свршују на Дунаву превисоким стрменитим стјењацима; а тако исто и од Поречке ријеке до Адакала“.²⁹ „Морава . . . пресеца целу земљу. . . Десно од ње су мале реке; Млава, Пек, Поречка Река“³⁰.

Очигледно је да Пореч и Борач немају исту етимологију. Лингвистичка географија пружа доказе о приличном броју топонима са основном коју има Борач. То је назив за неколико села или пак за остатке старих тврђава: Борач у Грузији³¹, у Босни³² и у Херцеговини³³ испод Чемерна. У овом крају је познато и Борачко језеро. Једна планина код Омиша назива се Борак³⁴, а у околини Ваљева је и село Борак³⁴. Мала отока Дунава и село крај ње су Борча. Можда би се при тражењу порекла овог имена могло поћи од топографских особина које су узимане у сбзир при грађењу тврђава — брда, узвишице. То је само једна сугестија. Ова етимологија заслужује да се посебно обради.

²⁷ Даничић, *op. cit.*, с. 374.

²⁸ Вук, *Правителствујућий Совѣтъ Сербскій (Историски и етнографски спис)*, с. 87.

²⁹ Вук, *Даница 1827. г.*, с. 33.

³⁰ Пирх, *op. cit.*, с. 12.

³¹ Вук, *Даница 1834. г.*, с. 48 („Турци (не) . . . дати Србима . . . градове. . . Рам, и Кулич, и Борач, и . . . колико још пусти зидина у Србији“).

³² Владислав Скарић, *Жупа и град Борач у Босни, Прилози II (Београд, 1922)*, с. 184—188.

³³ Скарић, *op. cit.*

³⁴ Вук, *Рјечник (1898. г.)*.

³⁴ Вук, *Даница 1827. г.*, с. 62.

Дебрц је село које се налази у Мачви, близу Шапца. Наводећи га у Даници, Вук констатује да је Рајић за име места Дебрц дао погрешно објашњење:

„Ниже Шапца на Сави имају зидине које се, као и село око њи, зову Дебрц (овај град, као столицу бившега краља Драгутина, Рајић у својој Историји тражи у Сријему испод Карловаца и око Добринаца!)“³⁵.

Облик имена које даје Рајић је са *до*:- „Добрацъ столица Драгутинова въ Сремъ“³⁶.

Етимологију овога топонима развио је Шафарик:

„Dabr'sk, пупи Dabar (od slova dabar, t. dobr, či od суг. d'b'r' údolí?), na některých mapách nesprávně Dobar, u pramene Vukostaku, u jihovýchodu od Ljubinje“³⁷.

У другом издању Рјечника (у првом нема) Вук је унео више података уз реч Дебрц:

„село у Шабачкој посавини. . . код малога Дубокога мало унутра у земљу. Око двјеста корака од моста гдје је сриједа малога Дубокога пошав низа Саву познају се остаци од великога шанца из Саве па у земљу око једне четврти сахата до у *Дубоки њошак* (од којег се и зове *Дубоко*). . . Народ онуда приповједа да је ондје (између шанца и Дубокога) био негда велики *Грчки* град“³⁸.

Код Скока³⁹ налазимо записано ово:

„Dьbrъ vallis dolazi y svim slavenskim zemljama, u Dalmaciji u dokumentima samo jednom a. 1299 vallis Dabra kod Skradina. Ne zna se na žalost moderan oblik, pa se može samo nagađati, da je — *ra* možda romanizirano slav. — *rъ*. S deminutivnim sufiksom — *ьс* bilo bi a. 1078 villa Debric posita intra montes Massari, ali je doku menat arkrif“.

У етимолошком речнику В. Махека стоји за прасловенско дѣбрь од старијег *dhubŷti, старополско *debrz*, st. словенско дѣбрь, руско *дебрь*, украјинско *дебр*, — у значењу долина, удолина, јама. Према овоме

³⁵ Вук, Даница 1827. г., с. 50.

³⁶ Рајић, op. cit., књ. VII.

³⁷ Шафарик, op. cit., с. 282.

³⁸ Вук, Рјечник (II, 1852).

³⁹ P. Skok „Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta, Rad JA, knj. 224, s. 110.

су и развијени топоними Debŕ, Debrnŭ, Dobrná (у Чешкој), код нас Дабар, Дебр, Добра.

Пао ми је у очи ороним који је употребио Вук, вероватно према Ридловој карти „Ајдучка планина“ за планину Беланицу. Он каже „Млава која извире у Ајдучкој планини“⁴⁰. „Хајдучки“ је често сретан назив у географији, условљен историјском прошлошћу:

„Шумовити крајеви Тимока, који су огранак од Балкана, од како се памти, под Турцима, нису никад били без хајдука. . . И данас у народу, сведоче и називи појединих места: хајдучки кладенац, хајдучки гроб и т. д.“⁴¹.

То не значи да планина није имала свој други ороним, и чудно је то да га Вук не помиње, иако можемо бити сигурни да је био познат, јер га наводи Пирх:

„Ускоро добисмо поглед на Млавску долину и с оне стране на високу, стрму Беланицу-планину (Weisses Gebirge). . . у правцу Оршава-Ђуприја. Име Хајдучка планина, које тај ланац носи на Ридловој карти, може се применити само на један мали део његов и само је локално, вероватно моментано употребљен“⁴².

Поводом чланка Вуковог у Даници намеће се идеја како би било вредно искористити статистички дат материјал — само набројена имена села у Србији. Могао би се сагледати однос који постоји између унетих назива села у прво издање Рјечника и овог материјала у чланку.

Било би корисно шире узети и однос целокупног броја ономастикона који постоје у првом издању Рјечника и допуна у каснијим издањима. Док издање из 1818. садржи око 238. ономастикона са нашег терена, у трећем издању је три пута и више увећан- у њему има око 721. географски назив.

Чиста статистика примењена на ономастичке називе у разним издањима Рјечника не би много користила. Али уско повезане статистика и лингвистичка географија пружиле би сазнање о томе који су типови ономастикона нарочито узимани и из којих крајева.

Овакав начин обраде ономастичког материјала из Вукових радова захтева доста времена и доста простора, те ће бити најприкладније припремити касније посебан рад такве врсте.

Звездана Павловић-Стијаменовић

⁴⁰ Вук, Даница 1827. г., с. 40.

⁴¹ Д. К. Јовановић, Из Тимочке Крајине — Књажевачки округ (Београд, 1899) ГЛ СУД књ. 70, с. 3.

⁴² Пирх, *op. cit.*, с. 100.

R é s u m é

VUK COMME ONOMASTICIEN

Zvezdana-Pavlović-Stamenković

Vuk Karadžić a bien remarqué l'importance, pour la grammaire, des éléments onomastiques comme éléments de langue. C'est ainsi qu'il a publié, en 1827/28 déjà, un article intitulé „Description géographique statistique de la Serbie“ („Danica“ 1827/28). A ce propos, Karadžić a donné des explications étymologiques d'un certain nombre de ces toponymes, tels que hydr. *Morava*, *Jadar*, top. *Poreč*, *Borač*, *Debrc*, or. *Hajdučka planina* („Montagne des haidokus“). L'auteur du présent article constate que les remarques de Karadžić ont suscité l'intérêt pour les études onomastiques chez les Yougoslaves, et il y joint ses commentaires. Il constate aussi que le nombre de toponymes dans la deuxième édition du dictionnaire de Karadžić est considérablement augmenté par rapport à la première édition. Il est à désirer que l'on procède à une étude de géographie linguistique basée sur ces éléments onomastiques.

ПАДЕЖНЕ И ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ УЗРОЧНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ КОД ВУКА

Циљ је овога рада семантичко-синтаксичко испитивање ових врста¹ узрочних конструкција и утврђивање могућих паралелизама односно синонима међу њима.

О узрочним конструкцијама с предлозима *због, од, из* код нас је већ писано², и оне су доста исцрпно обрађене, али сматрамо да би било корисно допунити ово испитивање обрадом свих падежних и предлошко-падежних конструкција са значењем узрочног односа на материјалу из Вуковог језика, тог најтипичнијег представника нашег књижевног језика класичног типа.

Материјал за ово испитивање узет је из књиге Први и други српски устанак Вука Стефановића Караџића, изд. Просвета, Београд, 1947³.

У нашем језику, као и у другим словенским језицима, нема падежних облика који имају само узрочно значење; од падежних облика с предлозима једино конструкције с предлозима *због* односно *ради* и генитивом означавају само узрочни односно циљни однос. Остале предлошко-падежне и падежне конструкције само у одређеним семантичким ситуацијама могу добијати узрочна значења. Ова значења најчешће остварују деклинациони облици са основном семантиком аблативног типа.

---

¹ У нашем језику, као и у другим језицима сличног система, узрочни односи могу се исказивати на неколика начина: а) зависним узрочним реченицама; б) глаголским и другим прилозима; с) падежним облицима без предлога и д) падежним облицима с предлозима. Ми ћемо се задржати само на испитивању узрочних конструкција везаних за облике деклинације.

² В. чланак М. Ивић: Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику, НЈ НС, књ. V, стр. 186—194.

³ Ову смо књигу одабрали за ексерпираре из два разлога: прво што сматрамо да је у овим списима Вуков језик најчистији, најближи народном говору и друго, што смо желели, између осталог, да утврдимо и фреквенцу употребе појединих падежних и предлошко-падежних узрочних конструкција, а за то нам је било потребно колико-толико дуже излагање, притом слично по садржини.

То је и природно и разумљиво, јер оно од чега глаголска радња потиче лако може бити схваћено и као узрок саме радње. Али и извесне падежне и предлошко-падежне одредбе глаголске радње које означавају опште или пак специфичне околности у којима се одвија глаголски процес могу се у извесним случајевима схватити као оно што условљава вршење радње, или бар условљава посебан начин вршења радње.

Извршићемо семантичко-синтаксичку анализу свих ових могућности исказивања узрочних односа.

I. због + *генитив*

У ексцерпираној грађи нашли смо 13 примера узрочних синтагми са зависним чланом у облику ове конструкције и предикатом, глаголским или именским, у функцији управног члана. Према врсти значења појмова у функцији ових чланова, као и према њиховом узајамном односу, општа семантика ове врсте узрочних конструкција може се издиференцирати на неколике нијансе.

1. а. У четири реченице с овом врстом узрочних конструкција појам с именом у генитиву означава околности у којима се налази субјекат; ове околности (рат, зулум и сл.) доводе субјекат у процес медијалног типа⁴:

У Србији су стари српски градови и вароши *због различитих рајова*, који су се по њој од 400 и више година једнако водили, сви погубили њихову негдашњу љепоту и величину (11). — Но и такви су кнезови у Србији, *због различитих рајова и њобјегавања* у Њемачку, мало помало своја права погубили (42). — У Херцеговини пак, *ће се народ због рајова* није тако често потресао, има кнезова . . . с бератима више (43). — Петар и Миленко жељели су и радили да би ова одређена руска војска приспјела у Биоград прије скупштине, али се она задоцни . . . *због јаке зиме и великога снега* (187). — Тако народу, које *због њаковога зулума* . . . опет постане милији рат (334).

б. Медијални процес у субјекту може проузроковати и појам који је ван субјекта, али је на изванредан начин везан за њега:

Петар је . . . додао још и то да је Младен њега у овом преварио, једно зато што је на њ мрзио *због некаква њурскога коња* . . . а друго, што се био поплашио од Турака (164). —

⁴ Овај термин употребљавамо у ономе смислу како га је протумачио проф. М. Стевановић у својим радовима о глаголском роду.

А другу књигу, која је због новијих догађаја за данашње наше читатеље најважнија, готово целу предајем . . . читатељу (294).

2. Појмови који су ван субјекта а у вези су са њим могу доводити субјекат и у активни процес, односно могу подстицати субјекат на свесно вршење радње:

Може бити да је ово Кара-Ђорђе рекао што је отприлике знао да Лука с Јаковом шурује против њега, а може бити да је и због нечега другог (183). — Руси се, ваљда због болесни и смрти фелдмаршала кнеза Прозоровскога, задрже, те не пређу одмах преко Дунава (304). — Али због њолишике није му могао ништа чинити (332). — Од порезе је . . . слободан сваки отац који . . . има два сина ожењена; а осим тога, ослободити кога од ње може само Милош, и то он чини или за заслугу (на пр. бившим чинсвницима) или због сиромаштва, на пр. кад сиромаш човек умре, па му остану ситна деца (432).

3. Појам с именом у генитиву с предлогом због може означавати и директну препреку вршењу глаголске радње, односно може бити узрок због кога не долази до глаголског процеса:

Руси не могу због Дунава, који се био излио, пријећи у Бугарску (161).

ради (заради) + генитив

У Вуковим списима које смо ексцерпирани нашли смо само три оваква примера; два су са конструкцијом *ради + генитив*, а један са конструкцијом *заради + генитив*:

Те доведу у Београд . . . Родофиникина, које *ради различних договора*, које (и највише) да би се народ ослободио и о покровитељству руском уверио (300). — А у Београдској се канцеларији држе само два-три човека *ради договора* с Турцима (424). — Кад Турци виде да се Срби тако држе . . . они поруче Црном Ђорђеју да пошаље неколика човека *заради мира*, и да ће им се дати што год за право нађу (299).

У сва три примера конструкција *ради (заради) + генитив* означава циљ вршења радње; она се може схватити као узорчна само ако се циљ ради чијег се остварења врши радња схвати као оно што покреће и само вршење радње.

Даничић у својој Синтакси наводи седам примера за узрочно значење генитива са предлогом *ради*; међу њима је само један Вуков:

„Како је бог од њега искао одговор за 80.000 душа, које су њега *ради* изгинуле“⁴.

II. од + генитив

Овом конструкцијом Вук казује неколико врста узрочних односа.

1. а. Појам с именом у генитиву може означавати психичко стање, расположење или уопште стање субјекта које проузрокује у самом субјекту процес медијалног типа⁵. У градњи смо нашли 20 примера овога типа :

У њекојих су пушке биле *од многога љуцања* позагоријевале, да већ танета нису могла ни силазити у њих (78). — Није право да народ мре *од глади* код те проје (235). — Те га тако разбију и узбију натраг да у Нишу *од жалосџи* и *срамоџе* умре на пречац (298). — Кад се већ Србима, после 17 дана, досади, особито *од несџавања* . . . онда се уједанпут одвале од шанца (319). — Кад овај глас пукне по Србији, војска се упропасти *од сџраха* и *од чуда*, па одмах прсне куд је ко могао (322). — Он се, сиромах, може бити *од сџраха*, разболи и сиђе мало с памети (328). — И многи су и помрли *од куге* и *од различних других болесџи* (334). — У свима је који су ту били срце заиграло *од радосџи* (348). — Ови су Турци били у таквој невољи (особито *од глади* и смрада) да их је онај дан могао предати исто како год и оне у Баточини (370). — Ови сад несмејући *од срамоџе* вратити се к Милошу на конак, остану . . . у пољу (372). — Кашто је *од муке* и *од срамоџе* плакао као дете (380). — *Од глади* и *од зиме* мрети овде (381). — И он потом, које *од муке* и *жалосџи* . . . које *од сџраха* . . . разболи се (416).

б. Слични овима су и случајеви у којима појам с именом у генитиву означава какву објективну околност (пуцњаву, вику и сл.) која до-

⁴ Ђ. Даничић, Србска синтакса, Београд, 1858, стр. 293.

⁵ Ову категорију узрочног односа семантички је врло добро објаснила М. Ивић у поменутом чланку на стр. 188: „Кад год је у питању акција спонтанна у том смислу што је по природи својој таква да значи какав физиолошки процес, какво стање које се развија само од себе, кад год је у питању, дакле, радња која се врши без предумишљаја, без зависности од вољног импулса — употребљава се *обавезно* конструкција са *од*. Узрочном конструкцијом обележава се овде појам који својом природом, својом појавом и *з а з и в а* овакву спонтану акцију (појаве као: глад, жеђ, болест, патња итд.)“.

води до безвољног процеса, односно појам с именом у генитиву означава појаву која директно делује на субјекат изазивајући у њему одређена стања, осећања која се манифестују у медијалним процесима:

Јер се приповиједало да је он Луку једном и тукао у Тополи за некакву кривицу тако јако да је Лука *од њога* добио последице и некакву болест у прсима (183). — Милутин с момцима изведе . . . своју жену, која је била трудна па у Неготину *од њуцаве* топова и кумбара побацила дијете (232). — Турци се *од њуцаве* и од вике онако иза сна смету, а коњи им се још изоткидају (218). — Ови су Турци били у таквој невољи (особито *од глади и смрада*) (370).

2. Појмови с именима у генитиву с предлогом *од* могу означавати и узроке свесних, вољних активности субјекта. И њих имамо, углавном, од две врсте — појам с именом у генитиву означава или стање, расположење субјекта или пак какву објективну околност, појаву која је у вези са субјектом.

а. Нашли смо четири примера у којима се конструкцијам *од + генитива* обележава психичко стање (ђаволство, беспослица) субјекта или какав унутрашњи психолошки моменат у субјекту (као воља) који су узрок вољног процеса, који подстичу субјекат на свесну акцију:

Као млад момчић обуче се *од ђаволства* у девојачке хаљине, па са женама и с девојкама отиде некаквој Туркињи на прело (239). — Па су дању на лепом времену *од бесјослице* крчили и садили шљиве (343).

Сад цар шаље Хефис-пашу, а народ не имајући од нас никакава гласа, неће знати ни веровати да он иде по царској вољи и заповести, него ће помислити да иде сам *од своје воље* (117). — Бојанић сам *од своје воље* скупи неколико момака те стане изнад Лешнице опет чувати стражу од Турака (279).

б. Појам с именом у генитиву може означавати и нешто што је ван субјекта, какву појаву, околност које су узрок свесне и вољне активности субјекта:

Како гођ што су се под мудрим и праведним владањем Хаџи-Мустајпашиним слабо и гласили хајдучи у Србији, тако се сад *од овакве силе* и *од зулума* похајдучи десетина народа (56). — *Од њога* се *сврашнога гласа* разбегне и она српска војска из шабачкога поља (322).

3. Уз непотпуно исказане глаголе *смији*, *моћи* у одричном облику и њихове допуне појам с именом у генитиву и предлогом *од* означава лице које омета глаголски процес, које представља директну преспективу његовом вршењу, односно лице које је узрок невршењу глаголске радње:

А Турци . . . слабо се скитају по селима, једно што и паша . . . забрањује . . . а друго, што по један, и по два и по три баш и не смију *од Срба*, јер како гођ што Турци држе да Србина није гријота убити, тако и Срби понавјише мисле за њих (36). — Ја бих се теби предао, али је тај и тај везир мој непријатељ, па не смијем *од њега* (49). — Али овај нови везир . . . није *од њих* смио писнути, него је само име везирско носио, а они су чинили што су ћели (53). — Сад већ ни судија других није било у земљи осим дахија и њихових кабадахија и субаша: кнезови су послјије Хаџи-Мустајпашине смрти одмах изгубили власт у народу, а и кадија, ће се који налазио, није смио *од њих* ни помочити свога ћитапа (55). — На Ниш ваљда не смедне ударити *од Хефис-џаше*, или *од других Турака* који су га као рођеног Нишлију познавали (117). — Али *од њега* нијесу могли да војују (221). — Црни Ђорђије, не смијући *од народа* обичну војску купити . . . подигне београдске бећаре (326).

Ову врсту узрочног односа нашли смо и у облику конструкције *због + генитив*, мада само у једном примеру.

Конструкцијом *од + генитив* обележавају се осим правих узрочних односа и односи блиски њима, тј. односи који поред какве друге абалтивне семантичке компоненте, која им је примарна, садрже и узрочну, као секундарну; њих имамо, углавном, од две врсте (према значењу аблативне компоненте): локационо-узрочне и изворно-узрочне.

Локационо-узрочне су синтагме оне у којима појмови с именима у генитиву с предлогом *од* означавају и оно од чега се субјекат удаљава и оно што је узрок акције субјекта; узрочно је значење у овим синтагмама само последица даљег развијања аблативно-локационог односа:

Јаков . . . се . . . позна са српским трговцем *Стефаном Живоковићем*, који је из Биограда био утекао *од зулума дахискога* и живио у Земуну (72). — Колико се сад чини миран и покоран, ја сам *од њега* неколико пута бежао да нисам звао куда ћу ударити (333). — У то време . . . Латиф-ага . . . побегне *од куге* из Карановаца у манастир Трnavу (334). — Хаџи-Продан . . . побегне *од Лаџиф-аге* у народ (334). — Ту је

сад од овога новог зулума и од сѣраха шурскога био добежао Мутап (343). — Који год од мене бежи срећан му пут! (354).

У изворно-узрочним синтагмама имена у генитиву с предлогом од означавају појмове који су извори, изазивачи глаголских радњи, па према томе и њихови узроци. Ове се синтагме семантички међу собом разликују према типу извора (пасивног или активног) који се њима обележава; заједничко им је то што су им управни глаголи медијалног типа.

У синтагмама бојаџи се од кога (чега), илашиџи се од кога (чега), зазираџи од кога (чега) појам с именом у генитиву означава лице, какву ствар или појаву који изазивају стање субјекта казано управним глаголом; активност појма-изазивача ирелевантна је у односу на стање субјекта, тј. појам-изазивач не мора вршити никакву акцију да би субјекат доспео у такво стање:

Толико се од њега бојао (340). — Те Цукић убије кнеза Петра из Тврдојевца, од кога су се бојали да не одврати народ за собом (355). — Од кога су се готово и највише бојали (414).

Али дахије, мјесто да му се обрадују, поплаше се од њега горе него од Срба (67). — И тако подговоре Јакова те Ђурђију јавно осрамоти и искара, говорећи му да се поплашио од Турака (77). — Друге харамбаше . . . стану тајно Јакову говорити да се Ђурђија поплашио од Турака (77). — Био [се] поплашио од Турака (164). — Кад се разгласи да је руски посланик из Биограда побјегао, људи се од њега поплаше већма него од Турака (165). — Ако се ја сад станем плашити од Турака . . . шта ће други људи радити? (353)?

А осим тога било је пет пута по толико људи који се нијесу били сасвим одвргли у хајдуке, него су само зазирали од Турака и крили се по шуми (57). — Особито с онима који су од Турака онако зазирали као и они (343)⁶.

¹ Осим ових, нашли смо и један пример са трпним придевом у функцији управног члана синтагме, али се он ни семантички ни синтаксички не разликује од ових јер у њему имамо само преношење глаголских односа на трпни глаголски придев: Но прости се војници, поплашени од шурских шойова и кумбара . . . прсну куд је ко знао (320).

⁶ У синтагми зазираџи од кога (чега) појам с именом у генитиву семантички је у истом односу према управном глаголу као и у синтагмама бојаџи се (од) кога (чега),

Уз глагол *бојајши се* нашли смо и једанаест примера у којима има лица које изазива такво стање субјекта стоји у генитиву без предлога:

Истина да се Црни Борђије готово више бојао *њег а* него он *Црнога Борђија*, али је слушао заповијести доста добро (228). — Сви његови подручници морали су *га* се бојати као *живе вајре* (251). — Слабо ко је могао с њиме лијепо говорити осим онијех *којијех* се бојао (272). — Бојећи се *Турака* (275). — Ко *га* се врло боји (286). — Оно неколико војвода и капетана што се још није било предало, прсло по шуми куд које, горе се боји *народа* него *Турака* (331). — А остала војска, које охрабривши се његовим речима и примером, које бојећи се *његове сабље* и *момака*, нагрне за њим (336). — Кнезови су га разговарали и уверавали да се не боји *џреваре* (381).

Семантичку разлику између ових примера и оних с генитивом и прилогом *од* нисмо запазили. На основу ове грађе једино се може доћи до закључка (који свакако треба с резервом примити) да ред речи у реченици условљава употребу једног од ових двају облика. Наиме, конструкција *од + генитив* у све три реченице налази се испред глагола *бојајши се*, док се сам облик генитива готово по правилу налази иза глагола, изузев у три случаја, који представљају на изванредан начин специфичне ситуације — два су од њих генитиви енклитичких облика личних заменица, а у трећем се облик генитива наслања на генитив без предлога из претходне реченице.

У реченицама:

Који старешина не мисли напред ударити пред својом војском, онај нека не мре *од мене* без невоље, већ слободно нека каже, да поставим другога старешину (367). — Али који устуди натраг, онај ће јамачно умерти *од мене* (367) —

појмови с именима у генитиву с предлогом *од* означавају лица која кавом својој акцијом доводе субјекат у процес медијалног типа; у овој

џлашијши се од кога (чега). Ове се синтагме разликују само синтаксички; изворно-узрочни однос уз глагол *зазирајши* може се исказати само конструкцијом *од + генитив*, док се уз гаголе *бојајши се*, *џлашијши се* може поред ове конструкције употребити и само генитив без предлога (напомињемо да у списима које смо прегледали нисмо нашли ни један пример употребе генитива без предлога уз глагол *џлашијши се*, мада је она сасвим могућа, као и уз глагол *бојајши се*).

врсти изворно-узрочних синтагми релевантна је акција појма-изазивача за разлику од претходне врсте.

из + генитив

Код Вука смо нашли 7 примера узрочних односа исказаних овом конструкцијом. У 6 од ових 7 примера појам с именом у генитиву означава унутрашњу особину или стање вршиоца радње; ова особина и стање узрок су свесног вршења глаголске радње уопште или пак узрок су посебног начина на који се радња врши:

Друге харамбаше, које су онде биле, може бити *из за-вистѝи* што је Ђурђија из друге земље, пак тако први код Јакова и њима заповиједа, стану Јакову тајно говорити да се Ђурђија поплашио од Турака (77). — Срби су, истина, ову буну почели само *из очајања* (102). — Сваки паметан човек може ласно видети колико су ови извори непоуздани, јер се догађаји *ириповедањем* искваре, и у ономе истом нараштају у коме су се догађали, а камоли за неколике стотине година; а *иуђи иисаиѝели*, које *из незнања*, које *из зависѝи*, или *из љубави* к своме народу, најславније и најзнатније догађаје изоставе или наопако опишу (293). — Тако сам дакле ја желео и трудио се свуда да кажем истину; а ако се против те жеље и труда буде што украдо, то је било или *из незнања*, или по људској слабости (294).

Карактеристично је да појмови у генитиву у наведеној групи примера немају уза се никакву одредбу.

Међутим, у једном од ових седам примера појам с именом у генитиву одређен је двома атрибутским одредбама; он се и семантички разликује од осталих — означава објективне услове, околности које утичу на субјекат и подстичу га на свесну акцију:

Из различних иадашњих оѝсѝојаѝељсѝѝва најпослије пристану сви да се пошалу посланици у Русију (102).

За исказивање ове врсте узрочног односа употреба конструкције *из + генитив* нетипична је, или тачније — везана је само за извесне устаљене изразе, као *из ѝих разлога* и сл.; очекивали бисмо конструкцију *због + генитив*.

с + генијив

У књизи коју смо прегледали нашли смо само један пример у коме је узрочни однос исказан овом конструкцијом; у њему појам *с* именом у генитиву означава лице које доводи субјекат до извесног стања, које проузрокује такво стање субјекта:

Да се дозна за коквога да се мијеша са женскињем, онога би друштво његово убило, јер кажу да би *с њаковога* сви морали бити несрећни (39).

У Даничићевој Синтакси (изд. 1858, Београд, на стр. 103) нашли смо још два Вукова примера ове врсте:

„*С њега* могу бити ~~срећни~~ и несрећни“ (Рјечник, под речју *положити*). — „Пропао *с нерада*“ (Рјечник, под речју *нерад*).

Први је семантички исти с нашим примером. Други је нешто мало друкчији; у њему појам *с* именом у генитиву означава особину, стање субјекта које изазива у самом субјекту процес медијалног типа.

III У прве две групе падежних и предлошко-падежних конструкција прегледали смо оне које имају само узрочно односно циљно значење (*због + генијив*, *ради + генијив*), оне које имају само у извесним семантичко-синтаксичким условима узрочно значење, док им је основна семантика аблативног типа (*од*, *из*, *с + генијив*) и оне које узрочно значење имају само као секундарно, пропратно каквом другом аблативном значењу (*од + генијив* у синтагмама *бојати се од кога (чега)*, *умрећи од кога (чега)* и сл.). У трећој групи анализираћемо падежне и предлошко-падежне синтагме које имају, углавном, значења билска узрочним. То су пре свега синтагме са општом наменском и циљном семантиком, јер се и оно чему је намењено вршење глаголске радње и оно ради чега се она врши лако може схватити као оно што покреће, проузрокује и само вршење глаголске радње; затим се оно на чему се заснива процес глаголске радње, као и оно што омогућава вршење радње може разумети ако не као оно што проузрокује, оно бар као оно што условљава глаголски процес; такође и појмови који означавају ситуације, околности у којима се развијају глаголски процеси могу их условљавати, па чак подстицати и индиректно проузроковати.

за + акузатив

Три су основна семантичка типа општих узрочних или блиских њима односа који се могу обележити овом конструкцијом; можемо их назвати: узрочни, узвратно-узрочни и наменско-узрочни; сви они пред-

стављају даљи и специфичан развитак основног значења акузатива с предлогом *за*.

Право узрочно значење ове конструкције доста је ретко; у књизи коју смо прегледали нашли смо га саму у четири реченице:

Узроци за које се Јаков овако био понио и осилно нијесу били мали: он је први из Њемачке добио џбану и топове (143). — Свагда је . . . народ поучавао у цркви . . . да не иду Турцима на тужбу *за сваке бесјослице* (236). — Турци ласно *обреку* и муасила пошљају у Смедерево, али ферманом *иош-врдниш* врло су се накањивали; које зато, које *за друге различне узроке* од овога мира не буде ништа, него се опет отвори рат (300). — Паша га је изнајпре својски одговарао (без сумње ни *за шшо* друго него да би га унапредак против Милоша употребити могао (388).

У првом од ових примера појам с именом у акузативу с предлогом *за* узрок је медијалног процеса, а у другом и четвртом — активног (трећи пример је реченица посебне врсте); заједничко им је то што су у сва четири примера имена у акузативу апстрактни појмови.

Узвратно-узрочно значење далеко је веће фреквенције од правог узрочног; у њему појам у акузативу означава оно на шта глаголска радња долази као узврат односно оно чему се каква противвредност, као замена, даје, чини; узрочна је компонента ове полисемантичне конструкције секундарна, јер оно чему се што узвраћа или као противвредност даје само је посредно и узрок давања, узвраћања. Карактеристично је да је ово значење везано само за глаголе који означавају какво кажњавање (као казнити, затворити, ружити) или давање (као дати, чинити):

Не само кад такови обор-кнез умре својом смрти, него и кад га Турци посијеку (*за какву кривицу* или *за биједу*), његов син или брат . . . постане на његово мјесто (42). — Он кашто и суди људима које *за какве сишнице*, али их не може наћерати да пристану на његов суд (43). — Мене је прото Ненадовић пред људима у очи корно и карао и готово ружно *за ово*, говорећи да то ништа није истина (133). — Ако би се догодило да се човјек из какве нахије *за какву кривицу* код Совјета затвори, совјетника његове нахије одмах су питали за њ ко је и какав је (139). — *За ове и овакве јослове* највише је на Младена викао Стефан Живковић (145). — На скуп-

штитини су . . . старјешине госово све викале на Младена и на Милоја, и кривиле их *за ѿройаси* на Каменици (167). — Јер се приповиједало да је он Луку једном и тукао у Тополи *за некакву кривицу* (183). — Да не би наши потомци *за ѿо* кривили нас, као што ми кривимо наше старе, ја сам још одавно наумио да опишем данашње преважене догађаје (293). — Те га Милош, као *за ѿревелики зулум*, тужио Сулеман-паши (345). — Говори [се] да је . . . потврђено . . . да у Београду седи дванаест кнезова . . . да суде Србима *за веће кривице* (383). — А по седима су Срби не само *за мале кривице*, него и *за главу* судили (424). — *За мање су кривице* обичне казни *бој и зайвор*, а *за крађу и глоба* (у народну касу), колико украдена ствар вреди (425).

Ту су многе српске старјешине *за своју храброси* добиле златне или сребрне колајне (147). — И *за своју храброси* добио златну колајну (220). — Добије пензију (и *за особитије заслуге* мађарско племство) (245). — Надајући се да ће *за своје заслуге* у Банату добити спахилук, остави Србију и пријеђе у Банат (282). — Кад већ Милош постане тако велики господар, он га, *за његове велике ѿруде и верне службе*, узме као брата, па га ожени и учини га оборкнезом (327). — Ослободити кога од ње [порезе] може само Милош, и то он чини или *за заслугу* (на пр. бившим чиновницима) или због сиромаштва (432).

У наменско-узрочном семантичком типу ове конструкције име у акузативу означава оно чему је намењено вршење глаголске радње; узрочна нијанса овога значења развила се из схватања да оно чему је намењена глаголска радња може покретати, па на извештан начин и проузроковати и само вршење глаголске радње:

Знајући Срби да Гушанац с крцалијама својим само *за новце* служи и брани дахије, почели су му били још одавно тајно обрицати новце. . . да им изда дахије (95). — Ја хоћу *за љубав* Палковићу да је сакријем (335). — Али он, једно што су се у њега тако уверовали и желели да се баш њему предаду, а друго *за љубав* Адем-паши . . . не хтедне (370).

Интересантна је ова чињеница — ма колико фреквенца конструкције *за + акузатив* за означавање узрочних и блиских њима односа изгледала велика, бар у Вуковом језику, ипак је круг глагола уз

које се она јавља прилично ограничен. То су већ констатовали за руски језик Е. А. Назикова и В. П. Сухотин. По њиховом мишљењу то су глаголи који означавају благодарност, кажњавање, осећање (ове наводи Е. А. Назикова; следеће додаје В. П. Сухотин), однос (воleti, мрзети, презирати и сл.), утицај (награђивати, подстицати, исмејавати и сл.), одговорност (одговарати, обрачунавати се), извињење (извињавати се, молити за опроштатај)⁹. Наше је мишљење да је у српскохрватском језику број глагола чији се узрок, директан или индиректан, вршења радње може исказати констатацијом *за* + *акузатив* далеко већи, заправо то су сви ови глаголи које наводе Е. А. Назикова и В. П. Сухотин и сви други чија је семантика таква да означавају процесе чије је вршење нечему намењено, чије вршење долази иза, после нечега (после појма с именом у акузативу с предлогом *за*), чији се пресеци врше у замену за нешто или као противвредност нечему.

на + *акузатив*

Могућност исказивања узрочног односа овом констатацијом од наших граматичара помињу Т. Маретић¹⁰ и Брабец, Храсте, Живковић¹¹. Интересантно је да узрочно значење акузатива с предлогом *на* не наводи В. П. Сухотин у својој књизи, мада га руски речници помињу¹².

Узрочно значење ове конструкције посебне је врсте; појам с именом у акузативу и предлогом *на* означава оно на чему се заснива процес (активни или медијални, свеједно) односно оно што представља повод, мотив акције, а не њен прави узрок:

А Турци беспослени, срећем, ссбито у мирно дсба, слабо се скитају по седима, једно што им паша, ссбито *на њу жбе кнезовске и сјахијске*, забрањује да их се по много скита и рају узнемирује (11). — Пошто се позна нешто од отетијех ствари на жени и у кући његовој, и Кара-Ђурђије *на њу жбу и на искање* аустрискога пријатељства преда главнога од онијех лопова и стане даље истраживати (172). — *На ову њу жбу* Турци Данила посијеку (283). — Године 1788, *на*

⁹ В. П. Сухотин, Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке, Москва, 1960, стр. 122.

¹⁰ Т. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1963, стр. 589.

¹¹ Brabec, Hraste, Živković, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1958, стр. 230.

¹² Толковый словарь русского языка, под редакцией Д. Н. Ушакова, Москва, 1938, под *на*, тачка 22. и 23. и Словарь русского языка АН СССР, Москва, 1958, под *на*, тачка 15.

йозивање ћесара *Јосифа II*, устану на Турке, и сами Турке сатерају у градове (295). — *На њакве гласове* народ скочи (348). — Укинуће им се сви зулуми *на које* се праведно туже (418).

Али од дуката Аврам и Чардаклија... узму себи више, а Гагићу, као писару своме, даду мање, *на које* Гагићу буде жао, и расрди се (156). — Они нијесу хтјели да га послушају. Кара-Ђорђије се *на њо* врло расрди, и одмах пошаље књигу Авраму и Чардаклији (156). — *На њо* се он грохотом насмије (223). — И Милош се *на њо* само смијао (286). — Турци се у Цариграду *на искање* српско расрде, па им посланике метну под стражу (297).

Уз то... даде му диплому на војводство у Бањи, које је прије године дана... био изгубио, и *на њо* му се он обрече и закуне да ће му унапредак бити вјеран (188). — А она му рече: „Док је жив Кара-Ђорђије... не ћеш ти мене оћерати“. Онда јој он *на њо* одговори... (230). — *На ње* му речи папаа допусти да се проја разда народу (235). — *На ово...* напише Доситије одговор у прози (266). — *На овај одговор* Доситијев Југовић је одмах писао којекакве мале стишнице против Доситија (266). — Онда Јаков... стане га на то наговарати, говорећи му да је већ све пропало и да не гине без невоље. *На њо* му одговори Милош (330).

У прве су две групе они примери у којима се појмовима у акузативу означавају поводи, мотиви, основе глаголских процеса, у првој — активних, у другој — медијалних. У трећој пак групи појмови у акузативу такође означавају поводе, мотиве, основе глаголских процеса, само схваћене као оно на шта и иза чега глаголска радња долази као одговор.

инструментал без њредлога

Два смо примера нашли у којима би се појам с именом у инструменталу могао схватити као једне врсте узрок процеса глаголске радње:

Победом овом на Палежу Срби су добили још и то што сад, очистивши пут уза Саву од Београда до Шапца, подигне се већ и нахија београдска и ваљевска сва (352). — А остала војска, које охрабривши се *његовим речима* и *њпримером*, које бојећи се његове сабље и момака, нагрне за њим (366).

Ово се значење инструментала везује за две категорије — омогућивачку и узрочну¹³. У првом примеру значење инструментала је нешто даље од узрочног, мада се као такво може разумети; појам у овом облику означава оно на чему се заснива, оно што омогућава глаголски процес, односно оно што проузрокује, бар на изврстан начин, глаголску радњу. У другом значење појма у инструменталу ближе је узрочној категорији јер се њиме обележава оно што непосредно подстиче медијални процес у субјекту.

с + инструменџал

Ова конструкција врло ретко и само у посебним семантичким условима може добити значење блиско узрочном¹⁴; у њој појам у инструменталу с предлогом *с*¹⁵ означава оно што условљава процес глаголске радње:

Утом је његов кум Младен са својим красноречијем мало по мало већ био постао први после Црнога Ђорђија (273). — Кара-Ђорђије и Младен Миловановић (по правди само сенатор нахије крагујевачке, али с њомоћу своје речитости и богатства готово господар од Сената и дахија у Београду) заваде се с Родофиникином (303).

њо + локатив

У књизи коју смо прегледали нашли смо неколико случајева у којима ова конструкција има значење извесне врсте узрочног, али не правог, јер појмови с именом у локативу с предлогом *њо* не означавају ни узрок, ни повод вршења глаголске радње, већ само оно на чему је заснован процес, односно мотив на основу кога се врши глаголска радња или на основу кога се глаголска радња врши на посебан начин:

Сад цар шаље Хефис-пашу у Србију, а народ, не имајући од нас никаква гласа, неће знати ни веровати да он иде *њо царској вољи и за њовесџи*, него ће помислити да иде сам од своје воље (117). — Петар Теодоровић из Добриње (*њо чему* се највише и звао Добрињац) (145). — Родио се у нахији крагу-

¹³ В. више о овоме у књигама: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, М. Ивић (Београд, 1954, на стр. 99) и Творительный падеж в словянских языках, под ред. С. Б. Бернштайна (Москва, 1958, од 159. до 181. стр.; аутор дела књиге на коју упућујемо је К. И. Ходова).

¹⁴ Исп. сличну констатацију за руски језик В. П. Сухотина, о. с., стр. 124.

¹⁵ Ови би инструментали могли бити и без предлога, само би њихово значење тада било нешто другачије, слично претходној категорији.

јевачкој, у селу Трнави (*јо чему* се и звао Трнавац) (273). — Године 1809, *јо Младеновим њрејорукама* постави Црни Борђије и Савет Милоја главним управитељем (274). — По смрти Илдијиној био је *јо обичају* постао обор-кнез његов брат Станко (281). — Тако сам ја дакле желео и трудио се свуда да кажем истину; а ако се против те жеље и труда што буде украдо, то је било или из незнања, или *јо људској слабости* (294). — Кад Руси овога љета притисну врло Турке доле око Дунава, онда двор турски (може бити *јо наговзру францускоме*) понуди Црнога Борђија. . . да се умири с Турцима (311). — Кад буде према турскога шанца, а он лепо упаради војнике, и *јо њурском обичају* наређа једеке и барјаке и таламбасе (370). — И тако Милош *јо својим заслугама* и *јо вољи народној* остане сам први старшина над Србима (388). — [Марашли-Али-паша] од страха да га цар (особито *јо наговзру* Рушић-паше. . .) не погуби, разболи се и умре (416). — Од порезе је *јо обичају* слободан сваки отац који са собом у кући има два сина ожењена (432).

Значење ових примера унеколико је слично узрочном значењу акузативних конструкција с предлогом *на*, само што узрочне акузативне конструкције означавају не само основу, мотив већ и повод акције и што у њима глаголска радња долази после појма у акузативу и као одговор на њега. Два последња семантичка елемента изостају у значењу појма у локативу с предлогом *јо*; заједничко им је и то што у оба случаја имена у акузативу односно локативу означавају по правилу апстрактне појмове.

Интересантно је напоменути да је ова категорија¹⁶ узрочног значења, бар како изгледа према научној литератури¹⁷, у руском језику веома продуктивна, чак се у извесним синтагмама јавља и уместо конструкције *оџ + гениџиве*; оваква експанзија локатива с предлогом *јо* у нашем језику није потврђена.

у + локаџиве

И узрочно значење казано овом конструкцијом посебно је врсте. Имена у локативу, која су по правилу апстрактни појмови, означавају

¹⁶ Потребно је напоменути и то да у руском језику уз предлог *јо* стоји дативни облик именице, али семантика конструкција с овим предлогом готово је иста и у нашем и у руском језику.

¹⁷ В. В. П. Сухотин, о. с., стр. 119.

унутрашња стања субјеката или пак околности у којима се они налазе; ова стања и околности утичу на процесе глаголских радњи (и медијалних и активних, мада чешће медијалних), било што спречавају њихово вршење, било што их изазивају:

По свој прилици, ђекоја су се села још од старине, богзна у каквим несрећним догађајима, морала почитлучити (28). — Кара-Ђорђије на њ у Поречу није ударио, једно зато што се народа стидио. . . а друго, што се бојао да Миленко у *невољи* не би Пореча предао Турцима (173). — И они запале Ђуприју, и топове, које онако у *хиџњи* нису могли повући, побацају у Мораву (245). — Па не само што је овако частно и дочекивао, него је и новаца давао, и на поклон и на зајам, кад би ко у *још реби* заискао а у њега би се десило (255). — У *шаквом сјању* морали су они навући на себе завист и мржњу свију осталих (274).

У свим овим примерима могла би се конструкција у + *локајив* заменити конструкцијом *од* + *генитив* или *због* + *генитив* (у неким примерима пре једном, у другим пре другом), али не без штете за само значење. Појмовима у локативу с предлогом у означавају се првенствено стања, околности у којима се налазе субјекти, а тек секундарно утицаји тих околности на глаголске процесе, док се појмовима с именима у генитиву с предлогом *од* или *због* казује само оно што непосредно утиче на глаголску радњу.

Пошто смо извршили семантичко-синтаксичку анализу падежних и предлошко-падежних узрочних конструкција, покушаћемо да утврдимо могућу синонимичност¹⁸ односно заменљивост међу њима. Ове конструкције, као што смо видели, могу означавати две врсте узрочних односа — директне (праве узрочне) и индиректне (оне у којима је узрочно значење само једна од компонената полисемантичне конструкције). Прву од ових врста чине конструкције прегледане у нашим групама I и II (изузев генитива с предлогом *од* уз глаголе *бојајши се*, *илашашши се*, *зазираши*) и конструкција *за* + *акузатив* (али само у једном, правом, од својих општих узрочних значења); другу пак врсту чине све остале наведене и анализиране конструкције. Основна је семантичка разлика

¹⁸ Термин *синонимичност* употребљавамо у ономе значењу како га је објаснио проф. М. Стевановић у својем чланку *Синтаксичка синонимика*, *Књижевност и језик*, Београд, 1963, св. 2, стр. 81. до 95, односно синонимима сматрамо само конструкције „с потпуно идентичном језичком вредношћу“.

међу њима у овоме: прве означавају појмове који непосредно проузрокују процесе глаголских радњи, а друге — појмове који представљају или основу, мотив, циљ, намену вршења радње или пак околности у којима се просец одвија и који само посредно утичу на глаголске процесе или начине њихових вршења.

Конструкције директних узрока могу, према врсти значења појма узрочника и врсти проузрокваног процеса, као и према њиховом узајамном односу, казивати неколико типова узрочних односа. **Именски** (односно заменички) појмови означавају: или стање субјекта, или објективне околности, ситуацију, услове у којима се налази субјекат, или какву појаву, какво лице с којима је субјекат на изврстан начин у вези или појам који је директна препрека вршења радње; процеси које ови узрочници изазивају или су медијални или су активни. Неке од конструкција из ове групе могу означавати скоро све ове узрочне односе (као конструкција *од + генијив*), а неке се везују само за извесне од њих; прегледаћемо их према семантичким типовима ових односа.

Стање субјекта које доводи субјекат у процес медијалног типа, у списима које смо прегледали, обележава се само конструкцијом *од + генијив* (Многи су и помрли *од куге и од различитих других болести*, 334)¹⁹.

Стање субјекта које проузрокује вољну активност субјекта може се обележити двема конструкцијама: *од + генијив* (Као млад момчић обуче се *од ђаволства* у девојачке хаљине, па . . . отиде некаквој Туркињи на прело, 239) и *из + генијив* (Ову буну почели смо *из очајанија*, 102); првих смо нашли четири, а других шест примера.

Објективне околности, услови у којима се налази субјекат а који у субјекту проузрокују медијални процес исказују се конструкцијама: *због + генијив* (Народу . . . *због шаквог зулума* . . . постане милији рат, 334) и *од + генијив* (*Од љуцњава штојова* . . . побацила [је] дијете, 232); и од једних и од других нашли смо по четири примера.

Објективне околности, услови који су узрок вољне активности субјекта обележавају се конструкцијама: *од + генијив* (*Од зулума* похајдучи [се] десетина народа, 56) и *из + генијив* (*Из различитих шадашњих ојстјојашељсјива* најпоследње пристану

¹⁹ Даваћемо само по један пример јер су сви примери већ наведени при анализи семантике појединих узрочних конструкција.

сви да се пошаљу посланици у Русију, 102); прве конструкције нашли смо два, а друге само један пример²⁰.

Каква појава или какво лице који су у вези са субјектом могу проузроковати у субјекту процес медијалног т и п а; они се обележавају неколиким конструкцијама: *због + генитив* (Младен . . . је на њ мрзио *због некаква шурскога коња*, 164), *од + генитив* (Турци се *од њурџаве* и *од њике* онако иза сна смету, 218), *с + генитив* (*С шахвога* су сви морали бити несрећни, 39) и *за + акузатив* (Узроци *за које* се Јаков овако био понио и осилио нијесу били мали, 143), међутим, оне међу собом нису све синонимичне јер им семантичке вредности нису исте. Конструкција *због + генитив* може се употребити наместо других трију без штете за значење целе синтагме, али обрнута заменљивост није могућа, или пак није увек могућа; томе је свакако узрок извесна везаност конструкција генитива с предлозима *од* и *с* и акузатива с предлогом *за* за глаголе одређене семантике (ово је најјасније изражено у синтагмама с конструкцијом *за + акузатив*). Два примера смо нашли прве од ових конструкција у функцији обележавања овог семантичког топа, три — друге, један — треће и један четврте.

Овакве појаве и лица могу подстицати субјекат и на вршење активног процеса; значење овога типа нашли смо исказано конструкцијама *због + генитив* (Може бити да је ово Кара-Ђорђије рекао . . . *због нечега другог*, 183) и *за + акузатив* (Паша га је изнајпре својски одговарао (без сумње ни *за ишло* друго него да би га унапредак против Милоша употребити могао), 388). Ни ове конструкције међу собом нису синонимичне; семантичка вредност генитива с предлогом *због* обухвата и овај тип значења акузатива с предлогом *за*, чија је семантичка вредност специфична и везана само за одређене глаголе. Четири смо примера нашли прве конструкције и два друге.

Појмови који су директне препреке вршењу радње обележени су конструкцијама *од + генитив* (Ја бих се теби предао, али . . . не смијем *од њега*, 49) и *због + генитив* (Руси не могу *због Дунава*, који се био излио, пријећи у Бугарску, 161); седам смо примера нашли с конструкцијом *од + генитив*, а само један с конструкцијом *због + генитив*. Ове се конструкције јављају само уз глаголе *моћи*, *смећи* у одричном облику.

²⁰ Овај семантички тип, као и неки други, може се обележити и конструкцијом *због + генитив*, али такве примере у књизи коју смо прегледали нисмо нашли; томе је свакако узрок релативно мала фреквенца овога предлога у Вуковом језику, и уопште у језику његовог времена (исп. сличну констатцију код Ђ. Даничића, о. с., стр. 169) и његова каснија већа експанзија.

Конструкције којима се обележавају индиректни узрочни односи нити су синонимичне с конструкцијама директних узрочних односа нити су пак синонимичне међу собом. Ово је условљено њиховом полисемантичношћу; свака од ових конструкција, поред узрочног значења, које јој је само секундарно, има своју основну семантику (наменску, циљну или какву другу) коју не губи, бар не потпуно, ни у функцији означавања узрочних односа. И како основне семантике ових конструкција нису синонимичне, ни њихова узрочна значења, или блиска њима, нису и не могу бити синонимична.

Да закључимо. У ексцерпираној грађи из књиге Први и други српски устанак Вука Стефановића Караџића нашли смо седам различитих падежних конструкција за означавање директних узрочних односа: *због + генитив*, *(за)ради + генитив*, *од + генитив*, *генитив без иредлога*, *из + генитив*, *с + генитив* и *за + акузатив*. Ове конструкције међу собом нису исте семантичке вредности; једне од њих могу означавати више врста узрочних односа, а друге само неке од њих. Готово све типове узрочног значења може имати само генитив с предлогом *од*; ова конструкција је у списима које смо прегледали и најфреквентнија. Мање фреквенце су, по правилу, конструкције са мањом могућношћу означавања различитих узрочних односа, као конструкције генитива с предлозима *из* и *с*. Синонимичност ових конструкција посебне је врсте; оне међу собом нису потпуни семантички еквиваленти, али семантичко-синтаксички синоними могу бити у функцији означавања само појединих узрочних односа.

Нашли смо и шест конструкција за означавање индиректних узрочних односа: *за + акузатив*, *на + акузатив*, *инструментал без иредлога*, *с + инструментал*, *по + локатив* и *у + локатив*. Све су оне полисемантичне и нису синонимичне, ни међу собом ни са конструкцијама директних узрочних односа.

Интересантно је, на крају, напоменути да нисмо нашли ни један пример употребе конструкција *кроз (и/рез или чрез) + акузатив* и *о (об) + акузатив* у узрочном значењу²¹.

Даринка Горџан-Премк

²¹ У Даничићевој Синтакси нашли смо само два Вукова примера употребе акузатива с предлогом *о* у узрочном значењу: Мрет' ми данас или мрети сјутра, | Волим прије *о* мање гријете и *О ишо* је теби, Ђ. Даничић, о. с., стр. 520.

R é s u m é

LES CONSTRUCTIONS CAUSALES DES CAS AVEC OU SANS
PREPOSITIONS CHEZ VUK

Darinka Gortan-Premk

Dans cet article, l'auteur examine la valeur sémantique et syntaxique des constructions causales des cas avec ou sans prépositions dans la langue de Vuk Stefanović Karadžić.

Ces constructions peuvent indiquer deux catégories de rapports causaux: directs (causaux proprement dits) et indirects (ceux dans lesquels la signification causale n'est qu'une composante de la construction polysémantique). La première catégorie est constituée par les constructions suivantes: *zboz + génitif*, *od + génitif*, *uz + génitif*, *c + génitif* и *za + accusatif* (mais seulement dans un des types sémantiques des rapports causaux généraux de cette dernière construction); la seconde catégorie est constituée par les constructions suivantes: *za + accusatif*, (dans ses deux autres types sémantiques), *na + accusatif*, *instrumental sans prépositions*, *c + instrumental*, *uo + locatif*, *y + locatif*, et (*od +*) *génitif* avec les verbes *bojati se*, *ilaziti se*, *zazirati se*.

L'auteur a étudié aussi la synonymie de telles constructions. Il a établi, en effet, que les constructions indiquant des rapports causaux directs peuvent seules être synonymiques entre elles (et cela seulement certaines d'entre elles dans des situations sémantiques déterminées); les constructions indiquant des rapports causaux indirects, en raison de leur caractère polysémantique, ne sont pas synonymiques entre elles ni avec les constructions indiquant les rapports directs.

НЕКОЛИКО РИЈЕЧИ О ЗНАЧЕЊУ И УПОТРЕБИ АОРИСТА У ПОГОДБЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА У ЈЕЗИКУ ВУКА КАРАЏИЋА¹

У српскохрватскоме језику у погодбеним реченицама са *ако* (у „хипотетичким“ реченицама) аорист се обично употребљава само за сферу будућности, дакле у модалној транспозицији, док се у погодбеним реченицама са *да* (у „иреалним хипотетичким“ реченицама) он употребљава само за прошлост. Ево по неколико примјера за то.

А. Аорист у погодбеним реченицама с *ако*

Браћо! ми Турке овђе не можемо чекати, јер је њи много више него нас; већ ајдемо. . . да ми ударимо ноћас на њи, па ако и како *забунисмо* и *разбисмо*, добро (Даница 1826, 76). — Ако ови сад *измакоше* и ми *осијадосмо* сами, све ће нас ајдуци побити (Даница 1828, 172). — Ако *зајех* стр'јеле моје, | Устр'јелићу тебе, Јанко (Н. пјесме² I, 181). — Ако *уишиших* жива огња, | Гн'јездо ћу ти опалити (исто, 488). — Ако сестра сјутра *не ишће* поћи, | Како ћу ти онда одговорит? (исто II, 234). — Ако л', секо, ја погибо амо, | Помени ме по пешкешу моме (исто, 303). — Ако л' ми је *не ките* дати мајка, | Ја ћу Мару на силу отети (исто III, 499). — Ако *не би* Коичић Ивана, | . . . | Ја се натраг не ћу повратити (исто, 542). — Ако ти *ваљаше* [халјине], ласно ћемо се погодити, ако ли *не ваљаше*, ондар . . . ћу их дохранити својој невјести (С. н. приповијетке³, 128).

Одмах пада у очи да у овој групи примјера имамо неку врсту „аориста будућности“, познату модалну транспозицију овога облика (тј. његовога значења).

¹ Под Вуковим језиком овдје подразумијевам Вуков језик у ширем смислу, дакле и језик народних умотворива у његовим збиркама.

² Беч 1841, 1845, 1846, 1862.

³ Беч 1853.

Б. Аорист у погодбеним реченицама са да

Да ми *не би* Шарца од мејдана, | Доиста ме уватити *пћаше*
(Н. пјесме II, 220). — Да *дорасише* Мрчарићу Пејо, | Да *дорасише*,
како не дорасте, | . . . | Бољи *наше* бити на јунаштву | Од јунака
Краљевића Марка (исто IV, 36). — А ниједан утећи не *наше*, | Да
их турске страже опазише (исто, 60). — Да *не би* предњих зуба, оде
преко девет брда (С. н. пословице⁴, стр. 63).

Шта је узрок овако изразитој везаности једне употребе аориста за једну, а друге употребе за другу врсту погодбених реченица?

Позната је и у посљедње вријеме више пута наглашена чињеница да наш аорист поред осталих елемената у своме значењу има и елемент *доживљености* радње. Овај је елемент присутан у свим категоријама употребе аориста, мада у њима понекад доживљава извјесне метаморфозе у односу на своју основну, првобитну манифестацију: значење да је говорно лице непосредно запазило радњу која се исказује аористом.

Пошто су погодбене реченице са *ако* (и њима сличне) чисто хипотетичке реченице, којима се радња износи само као могућност, а не као сигурна чињеница (у позитивном или негативном виду), првобитна (основна, примарна) манифестација доживљености у њима је немогућа: хипотетичност радње и стварна, непосредна доживљеност радње међусобно се искључују.

Н а п о м е н а. — Овове се формално противи чињеница да су ипак могући случајеви као што је овај (мада су они врло ријетки): „Ако зло *рекох*, докажи да је зло“ (Нови завјет, Јов. 18, 23), гдје се стварно као претпоставка не износи глаголска радња, него њен објекат. Несумњиво је да овим нијесу исцрпене све могућности јављања оваквих „изузетака“.

За разлику од апсолутне, праве употребе аориста, „аорист будућности“ представља модалну транспозицију временскога значења овога облика, тј. транспозицију аористовога значења прошлости у значење увјерености у остварење аористове радње у будућности. У складу с овом транспозицијом значења реализације радње у прошлости у значење очекивања радње, дакле индикативнога значења у модално — и значење доживљености доживљава метаморфозу: примарно значење чулнога присуствовања говорнога лица остварењу радње претвара се у значење духовнога уживљавања говорнога лица у временску

⁴ Београд 1900.

ситуацију остварења очекиване радње. Одавде је јасна компатибилност аориста и његовога значења доживљености са природом погодбених реченица са *ако* — у сфери будућности (гдје се овај елеменат — доживљености — даље мијења у складу с природом ових реченица тако да се аорист од перфективнога презента и футура II овдје разликује углавном својом емоционалношћу) и чак приличан афинитет аориста према овим реченицама у овој сфери.

Погодбене реченице са *да* (употребљене за прошлост и садашњост) такође садрже претпоставку, али не претпоставку неизвјесне чињенице, него чињенице која је супротна некој стварно постојећој чињеници; ту је чињенично стање познато. Зато је употреба аориста (а то исто важи и за имперфекат) за прошлост у овим реченицама, онда кад су испуњени остали услови за његову употребу, сасвим разумљива: ту је доживљена ситуација (остварена у прошлости) у којој се замишља претпостављена радња.

Петар Сладојевић

R é s u m é

QUELQUES MOTS DE LA SIGNIFICATION ET L'EMPLOI DE L'AORISTE DANS LES PROPOSITIONS CONDITIONNELLES DANS LA LANGUE DE VUK KARADŽIĆ

Petar Sladojević

D'après l'auteur, le fait que dans les propositions conditionnelles commençant par *ako* en serbocroate on n'emploie pas l'aoriste pour le passé — provient de l'incompatibilité de la signification de cette conjonction (c'est-à-dire la parfaite incertitude en ce qui concerne la réalisation de l'action verbale) et de l'élément sémantique de l'aoriste *du vécu* (c'est-à-dire de la présence sensuelle du sujet parlant à la réalisation de cette action. (Au cas, d'ailleurs très rare, où l'hypothèse ne concerne pas l'action même, mais les autres éléments de la proposition, ou si l'hypothèse n'est que formelle, il s'agit des „exceptions“ de cette règle.) Dans les dites propositions relatives au futur cette incompatibilité n'existe pas parce que l'aoriste „pro futuro“, que nous rencontrons ici, est un emploi de l'aoriste où sa signification du

vécu a subi une métamorphose en devenant la signification de l'assimilation spirituelle du sujet parlant à l'action attendue (future).

Dans les propositions conditionnelles commençant par *da*, on emploie l'aoriste pour le passé, parce qu'il n'y a là aucune incertitude au point de vue de la réalisation de l'action verbale: il est certain qu'elle n'est pas réalisée (au cas où elle est donnée sous la forme positive). La signification du vécu se rapporte ici à la situation temporelle dans laquelle se produirait l'action supposée.

ПЕТНИЦА ИЛИ ПЕТЊИЦА?

Име Вукове старине неки изговарају Петница, а неки Петњица. У природној брзини говора ова разлика је скоро неприметна, али је при писању потпуно јасна.

Вук га је писао Петница; 1819. године забележио је у албум Петру Ивановичу Кепену да је од „кољена Караџића који и данас кнезују над Дробњацима и имају своје дворе и куле у селу Петници“ (Голуб Добрашинови, *Вук Сћеф. Караџић, Изабрана дела*, 1960, 353). Исто тако Вук пише место својих предака у писму Копитару од 11. августа 1823 (*Прејиска*, I, 225). На збирци песама, објављеној у Лајпцигу 1823, уз свој потпис додао је „Јадранин из Тршића, а од старине Дробњак из Петнице“. У писму својој рођаци Обренији Симеонових пише да је пореклом „из села Петнице“ ((*Вук Сћеф. Караџић, Изабрана дела*, 1960, 353), а тако га бележи и у IV књизи *Српских народних њјесама*, у песамама *Смрти Смаил-аге Ченгића и Ојети то, мало друкчије* (Београд, 1896, 426—29, 30, 31, 45, 53, 54). И у поговору истој песми Вук нише „војвода Шујо Караџић из Петнице“ (*нав. дело* 423).

Међутим, у песми *Кочо арамбаша и Церовић Осипоја* налази се стих:

У Петњицу божју несретњицу (Вук, *Српске народне њјесме*, VIII, Београд, 1900, 54).

Облик „Петњицу“ не можемо сматрати штампарском грешком, не само због очигледне тежње за римовањем, него што се исти фонетски облик јавља код многих дробњачких гуслара, старијих и млађих, па и чувеног гуслара мештанина Барја Караџића (Н. Шаулић, *Српске народне њјесме*, Подгорица 1923, 16).

Тако се истовремено — од Вука надаље — јављају оба облика паралелно.

Сима Милутиновић, пореклом Дробњак, пише: „Караџић је у Дробњаке Петници војвода, а моја Комарница до Петнице је прво село (*Прејиска* I, 35). Да не узимамо у обзир Јоакима Вујића, који је далеко од Херцеговине сасвим природно писао име Вукове старине онако како

је видео да га Вук пише (*Прејиска* III, 74). Његош у песми *Кула Караџића* бележи стихове:

Полетела два врана гаврана
Од Дробњака, од племена јака,
Од Петнице, божје злосретнице.

(*Целокућина дјела П. П. Његоша*, V, Београд 1951, 387). Прво *Огледало* је из 1845, али је песма настала доста раније, убрзо после догађаја који опева — као што то обично бива — наиме, похода паше Миљевине на Дробњак 1812. године. То би значило да се током прве половине прошлога века место Вукових предака звало Петница.

Исти назив налазимо и доцније. Сарадник Вуков, Вук Поповић, у писмима упућеним Вуку редовно бележи Петница: „... да су виђели у Петници“ (*Прејиска*, VII, 294); „Петница, ваша дједовина“ (*нов. дело*, 357);

Бе проврела вода Комарница,
Прелијева у село Петницу

(исто, 363); „ниже Петнице“ (исто 423); Петница (исто 427). Назив овога места Поповић је могао видети у Вуковим писмима, чути од Црногораца и Херцеговаца који су силазили у Котор, као и од свога рођака Лала Поповића, који је куповао стоку по Дробњаку. Записујући 1854. године свој разговор са војводом Шујом Караџићем, Вуковим рођаком, Поповић бележи „Петница“ и када наводи Шујове речи. На питање Поповићево: „Еси ли примио едну мою књигу?“, Шујо одговара: „Есам и наша ме у Петници“ (Архив САНУ, 698/XVII/2933). Мада Поповић, иначе један од највреднијих Вукових сарадника, још 1854. бележи тај разговор мешаном азбуком, више старом него Вуковом, и употребљава: й, э, ы, я ю, ипак горњи пример јасно показује да он на један начин пише *ми* у речи „Петница“, а на други у речи „књига“. Изговор Шујов био би меродавнији и од Вуковог писања по сећању на изговор у његовој породици, када је био далеко од Трпића и од Дробњака. Питање је само да ли је Поповић обратио довољно пажње на Шујов изговор и да ли је био под утицајем Вуковог писања.

Несумњиво је да су Вукови савременици могли писати Петница угледајући се на њега. Неки тако изговарају и пишу до данас. Међутим, име тога села у Дробњаку, Језерима, па и преко Таре изговара се и Петница. Неки га тако и пишу; штавише и у научној литератури огледа се двострукост овог писања „Караџић из Петнице“, пише и Бривоје

Милојевић (*Рађенина и Јадар*, Насеља српских земаља IX, Београд, 1913, 754). У својој монографији о Вуку Караџићу, Љ. Стојановић увек пише Петњица, а исто тако доноси у Вуковој преписци.

Међутим, неки научници који су не само радили на томе терену него су му и по рођењу блиски пишу Петњица. Код Андрије Лубурића налазимо „из Петњице“ (*Дробњаци, њеме у Херцеговини*. Београд 1930, 164). У једној песми коју је Лубурић забележио у Дробњаку јавља се стих: „Из Петњице, божје несретњице“ (*нав. дело*, 158). Могло би се помислити да Његош, који није био на дробњачком терену, пише у *Огледалу* „Петњице“ ради чистије риме с речју „злосретњице“, јер је уопште много пазио на доброзвучност.

Петар Шобајић, описујући Дробњак, помиње Петњицу (Ст. Станојевић, *Народна етриклопедија* III, Загреб, 1924, 564).

Светозар Томић исто тако пише Петњица (*Дробњак*, Насеља српских земаља, 1, СЕЗБ књ. 4, Београд 1902; *Пива и Пивљани*, Насеља и порекло становника 31, СЕЗБ 59, Београд 1949, 452 — у Регистру Петњица, али аутор није писао Регистар; *Вукови њрци*, Гласник Етнографског института I, 1-2, Београд 185, Прилози 1).

Живко Ксовић, срески начелник у пензији, који је по својој дужности често бивао са Дробњацима, каже да је у нареду слушао само Петњица.

Новица Шаулић тврди да су његови гуслари и причаоци изговарали увек Петњица. У песми *Погибија Боринића* (Н. Шаулић, *Српске народне њјесме*, Подгорица 1923, 16), забележеној од Андрије Караџића из Лијеве Ријеке (а овај је песму чуо од чувеног гуслара Барја Караџића из Петњице), јавља се „у бијелу у Петњицу кулу“ или „А шиљу је у Петњицу равну“.

Исти облик је и у другим песмама ове књиге. У песми *Погибија њаше од Пљеваља*, коју је Андрија Караџић научио од Баја Спасојева Милачића из Куча, јавља се стих:

Књига дође у Петњицу равну (нав. дело 23).

Исти фонетски облик јавља се и у песмама које је Шаулић чуо од Мирка Срдановића из Косјерића више Шавника, а овај их је научио од свога оца Филипа, рођеног приближно 1850. године. У њиховој песми *Освеџа Пејра Вујачића* јављају се стихови:

А сад да ти за војводу причам,
Из Петњице Караџића Шуја (*нав. дело*, 8).
По Петњици, божјој несретници (*ibid*).
Па их право ето у Петњицу (*ibid*).

Има довољно примера и у песми *Смрти Смаил-аге Ченгића*, забележеној од истог гуслара.

Од Петњице Караџић војвода (Шаулић, *нав. дело*,
Београд 1937, 7).

Од Петњице до села Тимара (*истио*, 8).

Исто је тако у песми *Смрти Василија Караџића* :

Бе с' Остоја по Петњици хвали,

забележеној од Милована Андесићића с Пашине воде (Шаулић, рукопис) и у песми *Смрти Амзе кайићана*, у стиховима :

Бјеше Вуле на конак пануо,

У Петњици селу маленоме

На бијелу Караџића кулу,

забележеној од Пиња Јанковића из Грабовице, рођеног 1837. године (Шаулић, рукопис).

Од Павла Ускоковића, причаоца од кога је Шаулић бележио од 1912. до 1913. године, записано је: „Петњица, Придворица и Комарница су жупе дробњачке, а Језера, Шаранци и Ускоци су планина дробњачка“. На другом месту, када је причао како се народ бранио од Турака, Павле каже: „Једна је пећина у Комарници, једна у Придворици, једна у Турији, једна у Петњици, једна у Грабовици“.

Од Раше Караџића с Пашине воде (рођ. 1855) Шаулић је забележио: „Палежани и Петњичани имали су дијелове (земље) као и ми“. На терену је Шаулић забележио и придев петњички.

Капетан Миро Ђурковић из Дубровска у близини Петњице, записујући о гусларима и народним песмама, пише 1933. године Шаулићу: „Такве пјесме чуо сам од Срдановића са Косјерића, баш о њиховим претцима, или од Караџића у Петњици“.

Сам Шаулић каже: „Сви Караџићи које памтим, из Петњице, Жабљака, Палежа и Ковчице, говорили су Петњица. Тако су говорили и најстарији које памтим: Рашо, Мињо, Јоко, а од њих би сваки данас био преко сто година. Тако је изговарао и мој гуслар Андрија Караџић, када ми је причао о расељавању Караџића из Васојевића. Тако сам и ја увек говорио и писао јер сам тако слушао од детињства, а када нађем штампано Петница, учини ми се неприродно као да сам наишао на Жабљак, место Жабљак“.

Разговарајући са савременим Дробњацима наилазила сам код школованих на двоструки изговор: Петњица и Петњица, штавише и код чланова исте породице, а у народу искључиво Петњица, петњички и Петњићанин. На писмима послатим из Шавника 1957. године стоји да их шаље: Урош Караџић, село Петњица, П. Шавник, Н Р Црна Гора. Урош је најближи потомак Шујов. Добротом Урошевог сина Лазара Караџића, професора Универзитета у Београду, дознала сам да његов брат Митар, наставник у Шавнику, тврди: „Сви Дробњаци изговарају Петњица а не Петњица“.

Мада је Вук унео у свој *Рјечник* доста географских имена, име места одакле су му се преци преселили у Трпих не налази се у њему. Није унесено ни у нови *Правопис*.

Али би се помоћу етимологије и фонетике могло објаснити како је дошло до двоструког изговора истог места и који од њих изгледа оправданији. Кад би име места било изведено од глагола *йеши* (аналогно извођењу од глагола *сресши* (*срей*), сретница), односило би се на место које лежи на висини (упореди Петње Брдо у Бањанима, и код Пљевља). У том случају би и акценат на речи Петњица био дугоузлазни (Пётњица), а не краткосилазни (Пётњица). Како место лежи у ували, и како су и суседна места Буковица, Грабовица са метонимичним називом, мислим да се и његов назив може довести у везу са кореном *йешш-*, који се јавља у речи *йешшера* у значењу пећина. Село је могло тако бити названо по пећинама које се онде налазе и које су служиле као збег и места за давање отпора Турцима, а могло је добити имен по томе што су сва друга места према њему виша те оно изгледа да је у удубљењу (упореди значење речи пећ). Због таквог положаја добила су и друга места сличан назив са старословенским кореном н. пр. Пештинград, каменито брдо више Котора. Код последње речи Вук упућује на реч Пестин град, где даје прецизније објашњење: „У кршу ждријело идући из Котора на Његуше, са лијеве стране“ (*Рјечник*, Београд, 1898, 513). Имамо и етнографски назив са истим кореном „Пештер српско племе у кнежини близу Рожаја“ (*нав. дело*, 515).

Међутим, нема доказа да је назив места Вукових предака постојао у време када се јавља за суседну Комарницу (Comarnica, — Летопис попа Дукљанина, Загреб 1928, 327). Оно је основано тек у 18. веку када су Караџићи населили читлук својих кумова, никшићких муслимана Цидића. Према томе, могло је да гласи у првобитној варијанти Пећница, дакле са истим кореном који имамо и у географком називу Пећ, код заједничке именице пећ, пећина. Путем двоструког процеса асимилације и дисималације сугласника добили смо (преко облика Пећница) данашњи

облик Петњица, јасан и етимолошки и фонетски (слично као код придева: пролећни и пролетњи, кућни и кутњи, срећни и сретњи). До отврдлог облика Петница могло је доћи и аналогијом према називу најближег суседног села Комарница, као и према епитету несретница, или злосретница, који именицу Петњица често прате, а код којих је дентални сугласник *ш* сасвим оправдан јер су изведени од корена срет- у глаголу срести (мада уз свај имамо и други сблик срећница, изведен од именице срећа). Али поред сблика пролетњи имамо и пролетни, а од сугласничке групе њњ, преко дисимилације у дњ, добивамо и отврдлу групу дн: међњик, медњик, медник (камен међаш). Тако се поред Петњица могао јавити и облик Петница.

Име Вук овог племена, односно територије на којој оно живи, прошло је исто тако кроз неке фонетске развојне фазе. Назив је пореклом од грчке речи *δρόμος* (пут); све до последње четвртине прошлога века говорило се и писало: Дромјак, Дромњак, Дрсвњак, док се није зауставило у садашњем сблику Дрсбњак (који се по Јиречеку јавља већ крајем IV. века у дубровачким актима) тада је овај облик устаљен на ужој и широј територији, па и у књижевности. Јасно је да се овде ради о замени лабијала, о развоју једног прелазног сугласника по месту образовања и о јотовању.

Мислим да ове године, када се због стогодишњице Вукове смрти много пише о Вуку, треба од два назива — Петница и Петњица — одабрати један и прихватити га као сталан. Чини ми се да би то требало да буде сблик Петњица, етимолошки и фонетски оправдан и уопштено прихваћен на терену. Било би то у складу са Вуковим начелом: Пиши као што говориш¹.

Аница Шаулић

Резюме

ПЕТНИЦА ИЛИ ПЕТЊИЦА

Аница Шаулић

Автор стати приказује на примерах, што називание места происхождения Вука Караџића до сих пор пишут различно. Хотя Вук, ни-

¹ Исти аутор је, под истим насловом, у часопису Ковчежић, књ. 6 (1964) 239—240, дао у сажетом облику такав предлог, али без филолошке аргументације која се овде наводи.

когда сам не побывавший в поселке своих предков, писал *Петънца*, а под его влиянием и многие его современники, автор, на основании этимологического значения и фонетического развития слова, приходит к заключению, что это место и раньше называлось *Петънца*, как и теперь его называют местные жители и жители Герцеговины и Черногории вообще. Так зовут его и все Караджичи, живущие там, так произносят гусяры, так же пишут и в тамошней администрации, а эту же форму употребляют и ученые, родившиеся или жившие и работавшие вблизи. Корень слова происходит от сходного названия пещер, находящихся в окрестностях. Из группы *-ћн-*, в процессе ассимиляции, а затем диссимиляции, могло образоваться *-ић-*. Не исключена возможность, что твердое произношение (*Петънца*) могло быть вызвано аналогией с близким местом *Комарница*, или под влиянием народного эпитета „злосретница“ (несчастливая), часто употребляющегося рядом со словом *Петънца*.

Принимая во внимание факт, что место происхождения Караджичей не находится в *Словаре* Вука, ни в новейшем сербохорватском орфографическом словаре, а что в юбилейном году Вука Караджича это название упоминается чаще обыкновенного, А. Шаулич предлагает усвоить единую форму. Со своей стороны, она предпочитает форму *Петънца*, согласно произношению местного населения, утверждениям что и предки так выговаривали, а также и лозунгу Вука „Пиши, как говоришь“.

ИКАВСКИ ГОВОР У СР СРБИЈИ

ПРЕДГОВОР

Ова студија треба да покаже садашње стање икавизама у западној Србији и значај њихов за утврђивање некадашње границе простирање икавског наречја према екавском и ијекавском, као и за објашњење формирања млађега типа екавског наречја, тј. шумадијско-војвођанског говора, или, да узмемо још уже, шумадијско-сремског. Будући упознат с раније објављеним обавештењима и подацима о икавизмима у Подрињу, као и после личног запажања за врме првог светског рата и доцнијих путовања по томе крају, којом сам приликом видео да икавизама има на много широј територији него што је то раније било познато, — одлучио сам се да обиђем цео крај и утврдим садашње стање икавизама у Подрињу, да бих потврдио своју претпоставку о некадашњој источној граници икавскога говора.

Уз помоћ тадашње Српске краљевске академије, ја сам у три маха вршио дијалекатско испитивање у Подрињу. Приликом првог путовања, у августу 1930. године, обишао сам азбуковачка села поред Дрине: *Узовницу, Грачаницу, Горњу и Доњу Буковицу, Горњу и Доњу Љубовићу, Горње Кошље, Савковиће, Торник, Горњу Тријешницу, Дрлаче и варошницу Љубовицу*. Ово своје прво путовање предузео сам ради рекогносцирања, да бих забележио где се све још чувају икавизми, те да ми то послужи као путоказ за детаљна испитивања. Друго моје путовање, у августу 1932, имало је за циљ да побележим икавизме у свима местима за која сам знао или чуо да чувају икавски говор, те сам обишао: варошницу *Пецку*, са засеоцима *Пуљези, Скадар и Драгодо* у азбуковачком срезу, затим рађевска села *Шљивову и Горњу Богошићу*. Прешавши Соколску планину, спустио сам се у азбуковачка села *Бачевце и Сирмово*. Да бих проверио имали и на босанској страни икавизама, као што сам претпостављао, прешао сам Дрину и обишао села: *Сикирић, Сасе, Михаљевиће, Брајцунац, Градине и Кравице*, те утврдио да се и тамо донекле још чувају икавизми,

углавном код муслимана. Мада сам намеравао да се на овом путу дуже задржим и што пажљивије испитам говор, нисам се, на жалост, могао задржати више од 12 дана, јер ме је полиција ометала, пратећи ме устопице (било је то за време злогласног шестојануарског режима), тако да су се људи плашили да разговарају са мном.

Сазнавши да се икавизми чују и ван Азбуковице и Рађевине, одлучио сам се да испитам још и ваљевску Подгорину и ужичко Подриње, тј. тадашњи рачански срез, па сам у августу 1933. године, у току 12 дана обишао ова села: *Брезовицу, Врагочаницу, Вујиновачу, Драгијевицу, Лојашањ, Осјуржаш, Поћућу, Ребел, Сочач, Сјанцину Реку, Суводање, Тубравић*, у подгорском срезу, и *Бачевце, Гвоздац, Дуб, Зарожје, Косијојевиће, Љешићанско, Овчићу, Оклеићу, Пећел, Пилтачу, Рачу, Рогачицу, Својдруг, Сијерац, Скелане, Сирмово, Црегацу* у рачанском срезу. Осим тога, обишао сам и колубарска села *Лелић, Пауне и Рајковић*.

Спречен догађајима и, у вези с тим, заузетостију другим пословима, није ми раније било могућно средити, допунити и обрадити прикупљени материјал. Да би се добила потпунија слика распрострањености икавских остатака у сливу Дрине, с обе њене стране, и даље у западној Србији, ваљало би испитати још и бивши црногорски срез и ијекавски говор на левој страни Дрине.

І. УВОД

1) *Досадашња истраживања и подаци*

Икавизме у екавском наречју први помиње Вук Караџић. У својој „Српској граматичи“, штампаној уз I издање његова Српског рјечника, 1818. године, међу особинама војвођанских говора, поглавито сремских, Вук на више места помиње изговор самогл. и место *е*, као нпр. у речима: *видиџи, волиџи, вриџи се, леиџи, њозелџо, сјидиџи се, њриџи*, за тим у именичким облицима: *на волоџим, с јелџи*, по *градџи, у коџлови*¹. Помињући овакве случајеве, Вук је, свакако, сматрао да се ту и увукло под утицајем икавског говора. Да је то тако, може се судити по неким његовим доцнијим констатацијама и изричито исказаним претпоставкама. Тако он у свом „Одговору на ситнице језикословне Г. Ј. Хаџићу = М. Светићу“, 1839. године, на једном месту каже:

„Тако се по сјевернијем крајевима (у Сријему, Бачкој и Банату) увукло много овога изговора из западњег наречја у источно нпр.

¹ Скупљ. грам. и полем. сп. II, 21.

нисам, гди, овди, онди; жемџи, леџиџи, видџиџи, њозелениџи, и тако у свима овакијем глаголима. У Бачкој се може чути и: *џрид* кућом, *џрџко* Дунава, *ниџи* (мјесто *неџи*), *ниџоџко* (м. *неџоџко*) и т.д. А у неколико ријечи узело се *е* мјесто *и* (наопако), нпр. *Боле* ме глава (мјесто *боли* ме), *воџем* (м. *воџим*). У гдјекојим пак ријечима тако се помијешало *е* и *и*, да се не зна, кад које ваља казати, ни ондје, гдје је у значењу велика разлика, нпр. *џребџиџи* и *џриџиџи*, *џревџиџи* и *џривџиџи*, *џренџиџи* и *џринџиџи* и т.д.².

А на другом месту Вук каже:

„Само ћу овдје узгред назначити, да је оно Сремачко и Бачванско на *коли*, по *сели*, за *враџи*... по свој прилици од Кекаваца и Чакаваца“, — па затим, износећи међу особинама чакавског дијалекта наставак ген. мн. *-их*, у фусноти вели:

„Може бити да је и у нас отуда: *џреџи*, *џраџи*, и у Сријему и у Бачкој *-џуџи*“³.

Из наведених цитата види се како је Вук сматрао да су икавизми (рачунајући у њих не само *и* постало од старог *јата*, већ и друге случајеве са *и* место *е*) дошли у екавске говоре из суседних икавских. Пада у очи да Вук нигде не говори о икавизмима у Србији, мада је знао да их има, и то баш у његову родном крају, иако је у свој Рјечник унео доста речи са *и* од *јата* место *е*, као што су: *здравџиџи*, *маџорџиџи*, *џрџавџиџи*, *обанџавџиџи*, *обљуџавџиџи*, *обезобразџиџи*, *обосџиџи*, *оглуџиџи*, *одрџавџиџи*, *озлоџрџиџи*, *окилавџиџи*, *оздравџиџи*, *омрџавџиџи*, *омаџорџиџи*, *оседџиџи*, *ослаџиџи*, *ослеџиџи* (поред *ослеџиџи*), *оџелавџиџи*, *оџоравџиџи*, *џобелџиџи* (поред *џобелџиџи*), *џобесџиџи* (поред *џобесџиџи*), *џобуџавџиџи*, *задоџнџиџи* (*се*), *одоџнџиџи*, *закасџиџи*, *свеџиџиџи* *се*, *засвеџиџиџи* (*се*) и др.

Прошло је отада читавих тридесет година док није М. Ђ. Милићевић утврдио да се и у западној Србији, у Подрињу, налазе трагови икавског говора. Описујући у своме великом делу „Кнежевина Србија“ 1878. поједине тадашње округе у географском, етнографском и историјском погледу, Милићевић се увек дотицао и тамошњег говора, бележећи понеку карактеристичну језичку особину. Тако он каже да у горњем Подрињу има целих породица које говоре западним говором, али да су то малени изузеци. Описујући говор ужичког округа, он каже:

„У селу Пепељу, у срезу рачанском, у половини села *Овџине*, и у *Ђераниџима*, засеоку својдрушком, може да се чује: *миџо* место

² Ibid. III, 37—38.

³ Скушњени грам. и полем. списи III, стр. 195.

лијепо; *сино* место сијено; *дијте* место дијете и све друге особине западног говора. Ово се још може да чује доле низ Дрину у Љубоваћу и Ораховици (у срезу азбуковачком)⁴ (стр. 631).

Штета је што он и те друге особине није записао. Поред тога он каже :

„Глас *л* у неким се речима изговара много деље него што га ми доле изговарамо : налик је на *л*, кад га изговара Рус у речи *благодарю*, на прилику у овим речима : *Било* је снијега; *вала* нећеш!“

В. Карић у својој књизи „Србија“ такође помиње икавизме у Подрињу. На стр. 203. он каже : „Западним говором говори се у неколико села поред Дрине, у Подринском и Ужичком округу“.

После Милићевића много више података о остацима икавског говора у западној Србији дао је Љ. Павловић у својим етнографским радовима „Соколска нахија“⁴ и „Ужичка Црна Гора“⁵.

Некадашња *Соколска нахија* за време турске управе, све до 1833. године, кад је припојена Србији, припадала је административно Босни, а обухватала је слив Дрине од босанско-србијанске границе код Заовина до краја зворничке клисуре, ограничена с југа и истока планинским ланцем *Зборничје—Кадина Глава—Поникве—Јелова гора—Црни врх—Варда—Лисина—Повлен—Јабланик—Медведник—Суводо—Рожањ—Соколска њлана—Јагодња—Кошућа Ситија—Борања—Гучево*.

Љ. Павловић не наводи никаквих примера за икавизме, већ само казује у ком се селу, братству или роду говори или се говорило икавски. Тако је забележио у азбуковачком срезу да говоре икавски : у *Царини* 5 фамилија, од којих су, вели, неке биле раније католичке вере, и 3 циганске, које су досељене из порушеног града Сокола; у *Гуњацима* 1 фамилија, у *Посићењу* и *Вољевцима* по 1, у *Торнику* 1, у *Горњој Буковици* 3, *Леовићу* 1, *Горњој Ораховици* 2, у *Дрлачама* има брдо које се зове *Ситине* и име *Јосић*. За рађевски срез вели да у *Будишићу* 1 фамилија говори икавски, а у *Чийлуку* да су ранији становници говорили икавски. За ужички округ тврди да су у *Пилици* Пепељци (67 кућа) раније говорили западним дијалектом и били, изгледа, друге вере. Икавизми су сачувани и у личним и топографским именима, као што су : *Тиодор, Ситијан, Ситиван, Тишан, Звезда, Осридак, Посићење, Плисково, Присека, Приседо, Рика, Сирач, Тришњица*. У *Црвици* 58 кућа говоре и данас икавски, а раније их је говорило још више. У *Својдругу* фамилија Ђеранићи говори икавски.

⁴ Српски етнографски зборник XLVI.

⁵ Српски етнограф. зб. XXXIV.

Први језички стручњак који је проучавао икавски говор у Подрињу био је Херман Хирт. Уз помоћ бечке Академије наука, он је 1898. године обишао тај крај и резултат својих испитивања објавио 1903⁶. Он је испитивао говор дуж десне обале Дрине, од Лознице до Бајине Баште, имајући при том као своје стално седиште Љубовију.

Хирт каже да је немогућно утврдити границу икавштине у Србији. Није нашао ниједно место где се стари самогл. *jaij* изговара само као *и*, већ се место њега напореда говори *и*, *је* или *е*, тј. једни говоре *и*, други *е* трећи *је*. Али он је нашао неке језичке карактеристике, које се огледају у нарочитом изговору неких гласова, тј. у *артикулационој бази* и у *акцентију*. Њему се учинило да су начин изговора и акцентовања у Азбуковици друкчији него у ужичком и ваљевском округу, али није покушао објаснити у чему је та разлика. Даље је запазио неку врсту гутуралног, тј. веларног изговора *сутл. л*, али, *веди*, његов тембр није тако таман као у руског тврдог *л*. Такав изговор је опазио чак и у ђака у Крупњу. Према свему томе, Хирт изводи овакав закључак:

„На основу ових карактеристичних знакова који се запажају слухом може се у западној Србији на разним местима сасвим јасно ограничити сразмерно пространа дијалекатска област, а да је она првобитно била *икавска*, излази из тога што сам остатке *и* нашао свугде где сам могао посматрати овај нарочит изговор“.

Хирт мисли да се икавски говор простире и даље од места која је испитивао, сматрајући да му источна граница иде углавном планинским билом који дрински слив одваја од остале Србије, мада икавског изговора има и преко те границе. Што се тиче босанске стране, мисли да Дрина није граница икавског говора и каже да су га уверавали да се и преко Дрине у суштини говори истим говором. У ужичким селима *Бачевцима* и *Гвосцу* је забележио изговор *јата* као затворено *е* уместо *и*: *бежи*, *двеси*, *деје*, *леб* и др.⁷

Поред икавског изговора, Хирт је забележио још неке нарочите црте у говору овога краја. Тако је нашао да се у неким речима гласови *е* и *и* мешају и замењују, као нпр. *колеба*, *колеко*, *левада*, *леја* (липа), *лељак*, *свешлеца*, али је ту појаву оставио без објашњења. Даље је забележио *е* место *а* у речима: *јеребица*, *јемшии*, *љубезан*, *шедаручно*; *е* место *о* у речима: *чејверо*, *јејверо* итд., *јемужа*, *веденица*. Веларно *л* записао је у речима: *лојаша*, *ложица*, *лола*, *ломшии*, *лонац*,

⁶ H. Hirt, Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien. Sitzungsberichte der keis. Akademie der Wissenschaften. Band CXLVI, Wien, 1903. стр. 1—56.

⁷ Op. cit., стр. 11 и 18.

лончар, лойов, лубеница, луд, лук, луч, оломњанске године, вала, било. Најзад, забележио је да се мушка лична имена на -о мењају као именице женског рода на -а, исто као у Босни: *Перо-Пере, Ацо-Аце, Мујо-Мује* и др.

2) Порекло икавизама у Србији

Проучавајући порекло становништва у некадашњој соколској нахији, која је обухватала старе срезове азбуковачки рачански и део рађевског, Ј. Павловић је покушао објаснити и појаву икаваца у том крају, удаљеном од садашње икавске територије. Али читаво то његово објашњење као некритично не може се примити, јер није поткрепљено никаквим доказима, а као претпоставка је нелогично. Он на једном месту тврди да неки родови знају да су дошли са далека запада и да су се доселили у првој половини 17. века из западних крајева Босне и Херцеговине, па чак и из Далмације и са острва, и то прво у Осат, на босанској страни, одакле су прешли у рударска села на десној страни Дрине⁸. На другом месту исте књиге (стр. 337) каже да су се у почетку друге половине 17. века по приморским градовима много тражили олово и други метали, па пошто се знало за старе напуштене сребрничке руднике, доста далматинских рудара упутило се у Сребрницу, око које су се населиле многе породице, а одатле су се нове породице пребацивале преко Дрине, на стара рудишта. А на трећем месту тврди да се према икавцима остали држе по страни и нерадо их гледају, зато што су „с далека запада, нечисти и друге вере“. (Ibid.).

Ово објашњење порекла икаваца у Подрињу је без икакве основа. У Далмацији, осим каменолома и рудника тупине, од које се израђује цемент, других рудника нема, нити их је кадгод било, а најмање металних. О неком пресељавању из млетачке Далмације у земље под Турцима не може бити говора, нарочито у другој половини 17. века, кад је Венеција била у рату с Турском због Крита. Наши су људи ускакали у Далмацију, а нису отуд долазили у Турску ради печалбе.

У своме великом делу „Метанастизичка кретања на Балканском Полуострву“⁹. Јован Цвијић говори о икавцима у горњем Подрињу и о њихову пореклу. Он каже да икаваца има од ужичког села Пилице, изнад Бајине Баште, па низ Дрину до Брасине и у два три суседна ваљевска села. Сад, вели, нема ниједног чисто икавског села,

⁸ Соколска Нахија, стр. 346—347.

⁹ Српски етногр. зборник XXIV, 1922.

али има врло разгранатих икавских породица, које живе измешане с досељеним ијекавским породицама из Пиве, Дробњака, Херцеговине и старе Рапке. Икавци су и муслимани горњег Подриња, у Сакру и Малом Зворнику. Чини му се да је икаваца било раније много више у Азбуковици, Рађевини и Јадру. Он зна да је пре 40-50 година, тј. 1870—1880, у Јадру, у селима Бадањи, Сипуљи и Симином Брду било икавских породица, које с у неким речима биле задржале икавштину (стр. 12). Али у погледу порекла ових икаваца Цвијић се колеба. На једном месту исправно каже :

„До скоро сам био уверен да је то икавско становништво врло старо, исто са оним које је у ранијим временима преовлађивало у суседним деловима Босне, јер и у осталом старом становништву Јадра, које не говори икавски, има друкчијег нагласка и друкчијих етничких особина него што су оне досељених ијекаваца. Досељеници јужног дијалекта назову кашто икавце стародремцима, неке сматрају за физички и духовно слабије и о њима имају разне шаливе приче“. Али мало даље, ослањајући се на податке и објашњење Љ. Павловића, Цвијић мења мишљење и закључује да су се икавци доселили из Далмације и Боке, па вели :

„То би била нека врло стара и у толико нејасна миграциона струја, што јој не знамо узрок и што је противна нормалном правцу миграционих струја, које су се кретале с динарске системе према Далмацији“ (стр. 12—13).

Професор А. Белић се на више места дотиче икавског говора у западној Србији, и то у вези са стварањем шумадијско-сремског дијалекта. Тако у свом чланку о штокавском дијалекту у Станојевићевој Енциклопедији каже :

„Новоштокавског западног говора нестало је у крају између реке Босне и Дрине. Ја претпостављам, да се то становништво делимично од 14—16 века пребацило у Србију, Срем, Бачку и Банат и ту га је нестало у новоштокавском источном говору. Та мешавина дала је прве заметке тзв. шумадиско-сремског (или шумадиско-војвођанског говора), који се налази у северозападној Србији и Војводини... У Барањи, Лици и Крбави, северној и југозападној Бачкој они су се населили из Херцеговине под називом Буњеваца и Шокаца“ (стр. 1071).

Даље у истом чланку вели :

„У старом Хуму левом страном Неретве, па према Зворнику, ишла је пруга, која је одвајала јекавски говор од икавског. На горњем делу те пруге налазио се несумњиво појас смешаног икавско-

јекавског говора . . . Икавци, који су се находили између реке Босне и Дрине, отишли су делимиче у Србију и Војводину, где их је нестало у шумадиско-сремском говору, или су се сачували као икавске оазе око Дрине по западној Србији“ (стр. 1077).

Стј. Павичић у своме опсежном делу „Podrijetlo naselja i govora Slavonije“ (1953. год.) овако објашњава појаву икавизама у северо-западној Србији:

„Stoga se čovjek teško otimlje misli, da je izvjestan dio savsko-dinarske struje, doprijevši spomenutom cestom do Sirmijuma, prečao i na tom velikom brodu Savu i unišao u desnu Posavinu i bližu cersku Podgorinu. Tom pretpostavkom najlakše bi se mogla objasniti ona čudna govorna pojava, da se na tom zemljištu s desne strane Save još od 15 st. nahodi dosta tragova ikavštine“ (стр. 33).

На другом месту исте књиге он ову мисао потврђује:

„Osим toga vjerojatno je, da je već u prvoj općoj seobi u 7. st. poveći dio velike ikavske struje, koja je starim cestama bila doprla u srednji i istočni kraj dunavskosavskoga međuriječja . . . prečao na starim brodovima kod Mitrovice, Klenka i Kupinova Savu i rasuo se po zemljištu između Drine i Kolubare“ (стр. 45).

Последњи се осврће на ову појаву др Павле Ивић у својој „Дијалектологији српскохрватског језика“ (1956. год.). Говорећи о појави икавизама у шумадиско-војвођанском дијалекту, тврди да се није могло доказати ни да су северна Србија и Војводина икад биле насељене неким старим икавским слојем становништва, ни да су овамо у масама прешли претпостављени средњевековни икавци северо-источне Босне“ (стр. 80). На другом месту, одређујући границе млађег икавског говора, помиње где је у западној Србији забележен икавски изговор (стр. 174), а мало доцније усваја поменуто тврђење Љ. Павловића да су се икавци доселили из Далмације и западне Босне и Херцеговине у XVII веку (стр. 183). Међутим, у својем делу „О говору галипољских Срба“ Ивић даје сасвим друкчије мишљење. Објашњавајући икавизме у галипољском говору, он вели да су они некад допирали бар до Јагодине (стр. 433).

У закључку задржаћу се на свима овим објашњењима и рећи своје мишљење о томе које се од њих и уколико може усвојити.

ниједан пример са затвореним *e* место *u* од старог јата, нити мешање *u* и *e*.

Сокб в. *Козлук* на стр. 489.

Селанац. Говори се помешано ијекавски и екавски, а успео сам записати ове икавизме: *бијжи*, *двѣ*, *кудиља*, *намастила*, *недиља*, *ирид*, *идишра*, *иригледали су*, *ириокрѣш*, *иришавѣ*, *иришила*, *не смим*, *идишриба*.

Торник: *бијаде*, *вишавѣ*, *врићу*, *двѣ*, *ди*, *дишићи*, *дицаѣ*, *кдмба*, *кудиља*, *кудилѣише*, *мистио*, *недиља*, *Недиљко*, *пѣт недиља*, *ниди*, *биди*, *дишрај*, *ири* (пре) *ирид* кућу, *ирико* *Присѣдлѣ*, *ирилаз* (прелаз), *ириседник*, *ирише* (прићите) *развијѣ*, *риком*, *рику*, *ришко*, *свишу*, *свића*, *сићи* (сећи), *ириба*, *ириша*, *иуди*.

Хирт је записао ове икавизме: *бриг*, *бриза*, *вирујем*, *вишишца*, *врижа*, *гниздо*, *гришѣ*, *дѣти се*, *дриново*, *жмизда*, *зайивамо*, *измири*, *кудиља*, *либ*, *лик*, *лика*, *лин*, *лишѣ*, *лиска*, *мисец*, *ишна*, *ошњи млико*, *ирико*, *разумѣ*, *разумѣмо*, *рика*, *свића*, *слица*, *не смѣмо*, *срида*, *умриши*, *Цвишѣ*, *цина*.

Џбвница. Говори се ијекавско-екавски, али се чувају и икавизми, као што су: *двѣ* (и X), *ддлѣ*, *гдѣ*, *кудиља* (и X), *либа*, *недиља*, *ионедиљник* (и X), *ирићемо* (прећемо), *иризивѣ се* (презива се), *иризиме*, *ириирѣдѣм ирискочи*, *смѣмо* (и X), *Сийианов*, *ушира*. Код Хирта и: *млико*, *разумѣм*, *смѣмо*.

Цѣрина. Говори се икавски, а уколико не, онда екавски (ијекавски само вок. *дијѣше*, како се говори у целом подринском округу). По тврђењу Љ. Павловића¹⁰ говоре икавски: Бубичићи, Брајићи, Раосаљевићи, Марчетићи, Пуљези и Цигани муслимани: Биберовићи, Копиловићи и Грачани, који су досељени из Сокола. Због мешавине икавско-екавске, или можда, због некадашњег нарочитог изговора јата¹¹, у овој општини сам забележио највише примера са затвореним *ѣ* од јата. Ево примера са *u* и *ѣ*: *бѣжѣли*, *бесѣдѣ*, *биљѣ*, *ѣ Врилу*, *гдѣ*, *гришан*, *двѣ*, (и X), *дикојѣ*, *дишићи* (и X), *дѣца*, *дица* (и X), *ддниклѣ*, *зрѣо*, *исѣрибијан*, *кудиља* (и X), *на лѣву*, *лиши*, (лети), *недиља* (и X), *Недиљко*, *никакав* (некакав), *ники*, *никуд* (некуд), *обѣма*, *дсим*, *дишѣрѣ*, *дишра*, *Осѣчина*, *идбегнѣ*, *иосѣчѣ*, *идишра*, *ири*, *ириби* (преби), *ириѣско*, *иришѣцам*, *ирид*, *иричо*, *ириксинѣћ*, *ирикучѣ*, *иришишѣм*, *ириѣседник*, *ириѣсидник*, *иришѣци* (опанци од пресне коже), *ришко*, *ришѣца*, *свишѣ* (и X), *на свишу*, *свића*, *сидила*, *сѣишра се*, *сино*, *не смѣм*, *Срѣћко*, *срѣћом*, *иришѣше*, *не ѣмѣм*, *Цвијо*, *Цвишко*.

¹⁰ Соколска нахија, стр. 347, 454—458.

¹¹ Испор. П. Ивића. Говор галипољских Срба, стр. 54 и даље.

Хирт је записао у **Петрој**, варошици царинске општине, још и ове речи : *бише, бриза, бриг, видићу, вџрујем, двисџа, забилежио, зазри, зрила, измирио, најџри, николико, нисам, џосиц, џосли, џризиме, џриџисао, џрисџиоћ, свиџ, сџиџа, џио сам, џџриба, џџрибало.*

Љубовија. Ова је варошица почетком овога века порушена великом поплавом Дрине и пресељена на данашње место, али се њено становништво, због расељавања и досељавања, много изменило. У њој нисам нашао ниједног икавизма, док их је Хирт забележио много, јер је он у Љубовији био пре поплаве и каже да се тада у њој говорило чисто икавски. А можда и зато што је он за време испитивања највише седео у Љубовији и бележио реч сељака из околних села, нпр. из Љубовиђе, из које код њега нема ниједног икавизма.

Ово су Хиртови примери : *биџи, биџг, биџо, бриг, бриза, бризвина, бунџизе, гниџдо, гдџиџи, џгорила, гџидџа, гџиџник, виџиџи, виџбање, у мџм виџу, виџац, виџра, виџрујем, висџиџи, виџиџаџ, виџиџиџа, виџџар, води (овде), вџиџа, вџиџа, вџиџи, двџ, дбадвџ, дџвџџа, дџвџџо, дџд, дџло, дџдџиџи, дџдџиџи, дџиново дрво, дџиновина, задџиџи, занџмила, звџзда, жџиџиџи, жџиџда, џд (јед), џсиче, џџиовиди, џџиџи, џџиџиџови, клџиџиџа, кџиџосџи, кџудџиџиџе, кџудиџа, леџиџиџи, лиџа (леја), лиџб, лиџбаџ, лиџваџ, лиџвиџи, лиџк (лек), лиџџосџи, лиџи, лиџа, лиџдџиџа, лиџса (леса), лиџска, лиџџо, мџдџид, мџна, мџњаџиџи, мџра, мџсџа, мџсџо, мџџина, мџџиџа, мџџо, мџџиџи, умџиџиџи, недџа, ниџдра, ниџџи, ниџм, џобџма, озлиџиџиџи, дџриџбач, зайџџаџо, џиџна, дџиџчи, џлиџа, џлиџсан, џдџриџџа, џондџилџник, џдџли, џдџлиџџи, џри, џриџблиџиџи, џриџџала (престала), џрид, џриџк, џриџко, џриџма теби, џриџџних, џриџџоџо, џриџџе (приџите?), ја џрџдџри, ти (он) џрџдџри, џрџџдџриџиџи, џрџџина, разумџо, риџџи, риџка, риџч, сџсџџи, свџдоџ, свџџиџи се, свџџоџаџиџи, свџџа, сџди мало, ја сџдџнџм, сџмеџџаџа, сџно, сџсџиџи, сџџи, сџџиџе, сџџи, сџџиџаџ, сџџиџџа, сџџиџаџиџи, сџџо, сџџг, сџџџан, сџџа, сџџиџи, Сџџџко, сџџџе, у сџџиџаџа, Сџџиџан, сџџриџа (стрџа), џиџме (теме), џиџџрам, џиџџо, џџриџа ми, џџриџиџи, џџиџиџи, џџиџи, Цџџиџа, џџе, џџа, џџиџа, џџиво.*

Кџџџе. У овом селу данас се говори ијекавски, али је Хирт забележио ове икавизме : *лиџи, оџиџи, на обџма рукама, џосиџ, џриџлаз* (прџлаз).

Ра џ е в и н а

У западној Раџевини, која је у непосредном сливу Дрине, говори се чисто ијекавски, а у источној, која је у сливу Јадра, говори се екавски, осим у селима ближе Крупњу. Икавизме сам нашао само у источном делу, а у западном једино у Малом Зворнику.

Бодгитица говори екавски, а од икавизама записао сам једино ове: *биж, врѣди, дица, дишињи, кудица, мийа, мийо, недиља, Недилко, идгрѣши, идтишило, идсече, сидише, сино, срѣпан, Срѣпан, сийна, сийње, Цвијић, Цвијин*.

Врбић говори екавски, са овим икавизмима: *идбиже, Пдсѣиње, ириварила, ириврило, ирѣкјуче, узрила*.

Комѣрић говори екавски, али сам ипак нашао тамо ове икавизме: *дишићи, кудеља, нѣки, идиѣстѣм, ирѣиѣрај* (претерај), *Сийпан, усѣриба, љјела*. Место *е* има *и*: *Тѣодор*; исп. и *сенѣца*.

Кржава. У Горњој Кржави нисам био, али сам чуо да се у њој говори икавски, па и Хирт сматра да Кржава припада азбучковачкој икавској области. Он је записао само ове икавизме: *дѣи, дѣвѣјка, кудиља, недиља сикура, цѣианица*. У Доњој Кржави, сасвим уз Крупањ, данас се говори ијекавски.

Мали Зворник. Кад је становништво града Сокола, које је било муслиманско, 1867. године расељено, један део се населио у М. Зворнику и, по Љ. Павловићу, фамилија Имшировића говорила је икавски. Ја сам у том месту записао само ове примере: *бижашѣи, бѣди, бѣди, љѣлиши, ирѣбѣли* (преболи), *ирѣд, ирѣко, сѣаросидѣци, цѣли, уѣиши*. Место *и* има *е*: *ирѣуѣашѣи, ирѣсѣавиши*.

Тѣмањ говори ијекавски, али сам ипак чуо ове икавизме: *бижи, дишићи, кудиља, ирѣд кућом, ирѣкјуче*.

Шљивова. У овом планинском селу говори се икавски, само млађи мушкарци помало мешају екавски изговор. Чуо сам ове икавске речи: *бѣсида, бижашѣи, бијаде, бише, бриг, бригѣиши, бриме, бристи, вѣнац, вѣнѣашѣи, вѣпѣар, врѣиѣно, врѣћа, врѣћи, ди, дѣвѣр, дѣвѣјка, дише, дишеиу, дѣиѣлина, дѣиѣрају, дрѣмѣ, зѣвр, јѣм, јѣдѣ, кудиља, кудѣљѣнѣ, лѣб, лѣба, лѣви, лѣи, лѣио, мѣико, мѣиши, Мѣлико, Мѣдин, наѣрѣм тога, нѣвѣсиѣа, недиља, нѣки, нѣко (неко), идиѣрај, идиѣриба, ирѣбѣвѣа, ирѣбѣиѣ, ирѣварио, ирѣвише, ирѣдрѣи, ирѣгрѣјало, ирѣкине, ирѣкјуче, ирѣжѣвила, ирѣзѣме, рѣздѣли, рѣзѣми, рѣзѣши, сѣсѣчен, свѣи, свѣиѣа. сѣди, сѣкириѣца, сѣме, сино, сѣи, се, сѣи, нѣ смѣ, снѣг, Срѣпан, срѣду, сѣиѣа, шѣило, шѣиши, шѣриба, шѣришѣа, шѣуди, цѣв, чѣвѣк*.

Рѣјевац говори ијекавски, тако да сам забележио само три икавизма: *бижи, кудиља и недиља*.

Ваљевска Подгорина

Данас се у овом крају углавном говори екавски, ијекавски само у селима непосредно испод планинског венца Медвѣдник—Јабла-

ник—Повљен. Икавски остаци најбоље се чувају у планинским селима која су најближа азбуковачком срезу.

Брџовица говори ијекавски, са доста икавизама, од којих сам забележио ове: *брџа, брџова метла, Брџовица, дѣше, дѣшић, дѣца, дѣши, кудиља, кудиљинше, либ, недеља, нѣки, њонедѣлник, њосијан, њрид, њрилаз* (прелаз), *Приображѣње, њриљашѣм, њрићи* (прећи), *смѣла* (смела), *снѣг, Срићко, ујидѣрѣби*.

Често се замењује и са *е*: *Медница, нѣди, њрѣвремен* (привремен), *њрѣкучѣ, њрембраши, њрѣовѣшка, њрѣсусѣво, њрѣсѣавѣ* (пристави).

У овом селу записао сам ове речи с веларним *л*: *вдлови, вдлѣм главу, ддлом, њсѣлаши, лѣлечѣ, ловац, Милан*.

Врагѣчаница. Према раније добивеним обавештењима, очекивао сам да ћу овде наћи икавски говор, али сам могао забележити само ове икавизме: *бѣжи, брџа, брџовача брѣгом, кудиља, кудиљка, либач, лишо, лишо, лишошѣи, нѣдиља, Нѣдѣљко, њонедѣлник, њдѣриба, њрѣба* мн.

Место и ове речи имају *е*: *лѣнија, Медница, њрѣсело му, њрѣсѣавѣ* лонац.

Вујиновача говори ијекавски, мешајући икавизме, од којих сам забележио: *гѣри* (горе), *зѣсмије се, куднѣља, нѣдиља, Нѣдѣљко, нѣкако* (некако). *њрид, њризиме, њрико, Срићко*.

Замена и са *е*: *нѣди, њрѣслава, нањремер*.

Драгијевица говори екавски, са овим икавизмима: *бѣгаши, гридиша, грѣшан* у Бога, *дѣци, жѣдрѣбе, њсѣѣијам, кудиља и кудѣља, лѣши, нѣки, најњрѣд, њред, њризиме, њрисѣдник, њрисѣкла, њрѣѣерати, Срићко, њрѣба*.

Замена и са *е*: *нѣк ѣзѣ, лѣнија, Медница, њрѣздѣм, њрѣзнаница, њрѣсѣавѣ*.

Лѣлић. Записао сам само ове икавизме: *бѣжи, дѣвѣјко, дѣшић, кудиља, нѣдиља*. Да се у овом селу некад говорило икавски, види се и из ове анегдоте. Препирале се на сточној пијаци две жене из овога села око тога чије је теле лепше. Једна вели: „Лѣпшѣ мѣје теле!“ Друга јој одвраћа: „Јѣк, дрѣго, лѣпшѣ мѣје! На то им довикне трећа жена из другог неког села: „Лѣпсали вам обѣма, кад сте тѣлико загалѣмиле“.

Лѣсковица. Говори екавски с понеким икавизмом, од којих сам забележио само ове: *кудиља, нѣдиља, Нѣдѣљко, њдѣжѣ, њрѣварѣла*.

Лѣѣашанѣ. Основни говор је екавски с доста икавизама, као: *Бѣгѣрад, бијѣде, бишије* (бежите), *дѣ, дѣвѣјка, дѣше, дѣцѣ, јѣѣри, либ, лѣшиѣ, лѣшѣс, Лѣѣосава, наддѣмѣра, нѣдиљѣ, нѣки, Осѣчина, њрѣшѣдѣли, њрѣ, њрид, њрикучѣ, њнѣћѣ, њризиме, њрѣсѣдник, њрѣсѣавѣно се, рѣци, сѣди, сѣла* (села), *сѣци, нѣ смѣ, срића, срѣћа, Срѣћко, њрѣбало, њрѣдѣи*.

Сикирићи (муслиманско село): *бижимо, бижаши, видила, живила, исекб, јиду, нонди* (онде), *ддминим, недиља, йонедильник, йрид, йрико, йрисуйра* (прексутра), *йришб* (прешао), *йуду*.

Пада у очи да се и у овом ијекавском селу не само самогл. и замењује са *е* у префиксу *йри-*, већ има *ѣ* место јата и иначе нпр.: *йрѣзнајѣ, йрѣсѣавѣ* лонац, *нонде*, поред *нонди, йдѣилѣ, йуде*, а забележио сам и један случај замене *и* са *ије*: *смијѣрио се*.

Скѣљани: *бѣжи, видѣо, гѣри, ддѣли, ддѣши, исѣрид, йдѣигнѣ, йожњивен, йрид, йрида* (преда), *йрико, йрилазили, йринѣши* (пренапша), *йрисѣлио* (преселио), *йришла* (прешла), *йуду*.

Обрнуто, префикс *йри-* замењен је са *йре-*: *йрѣдржѣли, йрѣзнајѣмо, йрѣсудник, йрѣмѣшио*. Место *е* има и у *бундиѣа*.

Факовић: *бѣжи, йзмери, кудиља, недиља, Недиљко, йдѣирај, йрићѣм* (прећем), *разумѣши, усѣрибѣши*.

Козлук је село ниже Зворника, далеко од осталих поменутих села босанских са остацима икавизма. Па ипак сам нашао доста икавских речи, јер су се ту населили муслимани из Сокола, 1862. године, кад је овај турски град предат Србији. Сем Козлука, Сокољани су се населили и у Јањи, Трнову, Брезовом Пољу и још у неким местима североисточне Босне. Штета је што нисам могао обићи и та места, да бих видео колико су њихови потомци сачували икавизме у свом говору.

У разговору са старим Алијом Пекмезовићем, који је у време иселења из Сокола био „момак на женидбу“, записао сам ове икавизме: *бижѣли, било* (бело), *видѣар, двѣ, дѣ, дѣло, ддѣли, ждрѣбе, здрило, йзѣли, кудиља, лиѣо, лиѣала, лишњѣри, мѣико, недиља, ндѣила, дѣшињѣак, йонедильѣк, йдѣигнѣ, Пдѣсийѣње, йри, йрид, йришб* (прешао), *йривѣли* (превели), *йрићѣм* (прећем), *йрићѣраше* (претѣраше), *йридругојѣчио, йрисно* (пресно), *сѣно, йриба, умѣм, умриѣши, усѣрибалѣо, цѣли*.

Мешање *и* са *е* и *је* записао сам у овим речима: *фѣмѣлија, йиѣшла, смјѣрујѣ се*. Даље сам у Алијину говору записао и веларно *л* у речима: *ѣлѣѣа, бѣло, лдѣиѣѣа, лѣѣов, мѣла, кѣлѣѣа, мѣли, дѣлмѣни* (ономлани), *идѣла* и другим.

Алија ме уверавао да су становници Сокола говорили чисто икавски.

III. НЕКЕ ЈЕЗИЧКЕ ЦРТЕ У ИКАВСКОМ ГОВОРУ ПОДРИЊА

Територија коју сам обишао утврђујући данашње стање икавског говора у западној Србији налази се једним делом у области ијекавског наречја: ранији рачански срез, азбуковачка и рађевска

села поред Дрине, босанска села с леве стране Дрине и горња села ваљевске Подгорине, а другим делом у области екавског наречја: планинска азбуковачка села, даље од Дрине, и она у сливу Јадра, као и рађевска села у истом сливу и нижа села ваљевске Подгорине.

Мада ми није био задатак да детаљно испитујем говор овога краја, који је у основи исти са околним ијекавским односно екавским говорима, сматрао сам да овде треба указати на неке специјалне особине овога краја. Осим икавизама, које могу корисно послужити за правилно објашњење појаве икавизама у западној Србији, па и даље на истоку и северу. На неке од тих особина, као што је раније речено, већ су указали Милићевић, Љ. Павловић и Хирт, као нпр. на затворен изговор самогл. *ѣ* посталог о јата, мешање *и* и *е*, веларно *л*.

Фонетика

1) Самогласници. Затворено *ѣ* од старог јата. Овакав изговор нашао је Хирт у селима *Гвоздац* и *Бачевци*, у ужичком срезу, у речима као: *леб*, *лејо*, *дејше сено* и др.¹³ Ст. Новаковић запазио је да се у неким селима у Тамнави јат изговара као „нешто средње између *е*-и“¹³, а познато је да се тако изговара свако дуго *е* у Потисју. Најзад, драгоцен прилог за ову појаву дао је др П. Ивић¹⁴, који је утврдио у говору галипољских Срба да се сваки стари самогл. *ѣ* изговара, наглашен или дуг ненаглашен „као нелабијализован вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* и затворенији од *е*“. Ја сам овако затворено *ѣ* место некадашњег јата чуо и записао у многим местима и у многим речима, као што су: *бѣжѣти*, *бѣсѣда*, *врѣди*, *дѣцо*, *зрѣо дѣтера*, *осѣчина*, *на свѣшћу*, *сѣћи*, *срѣћа* и др. Не може се утврдити никакво правило за изговор оваког *е*, јер се чује напоредо са *и* у истим местима, како у Србији, тако и на левој страни Дрине, као што се види у II глави. О објашњењу ове појаве в. у Закључку.

Самогласници *а* и *о*. У Драгодолу сам чуо затворен изговор самогл. *а* као *а^о* у речима: *за^одрузи*, *Ма^орко*, *џла^ови*, слично изговору који се чује у Дубровнику. Самогл. *а* и *о* се замењују у речима: *ана^омо* (Козлук и М. Зворник), *ана^о* (а оно) (Козлук), *долѣко* (Црвица). Место *о* у речима *воденица*, *воденичар* и другим изведеницама изго-

¹³ Оп. cit. 18.

¹³ Глас СКА 10, 66.

¹⁴ О говору галипољских Срба, С. Д. Зборник XII, стр. 54.

замладила, лик, обала; у Првици: била, лако, Лайово, лула, њлаче, њосло, слама, школа; на босанској страни у Градини: доселити; у Скељанима: зло, калемљење, клиј, лаж, тиња се, мало, молимо, тиња; у Козлуку, ами, вели, главу, глас, иселе, Козлук, кулук, шило, лађе, Милош, моли, одавле, оишло, сумиан, у подгорским ослима: у Брезовици: ами, волим, главу, доле, залелече, исилаиши, клала, ловац; у Вујиновачи: блаио, близу, далеко, злаио, калем, мило, осилао, мелаиш; у Азбуковици сам чуо само моле у Г. Буковици.

2) Сугласници. Као и у целом Подрињу, место *ђ* изговара се свуда *ј* у речима: *гдсиоја*, *Госиојина*, *госидјински* (пост), *јѣј*, *јѣјије*, *ѡрбј се*. Место *љ* има *ј* у *кудија* (Брезовица).

Има неколико промена сугласничких којих нема у књижевном језику. Тако :

Сугл. *в*, због назализације, изговара се као *м* испред *н* у речима: *зdmкyиш* (Љештанско), *дд̄амно* (Рујевац), *р̄амно*, *ср̄амниши*, *сӣар̄дмник* (Шљивова); сугл. *м* испред *ӣ* изговара се као *н*: *ид̄нишши*, *јӣа̄ниши* (Шљивова).

Место *в* има *ј* у *јд̄верица* (Грачаница).

Сугл. *й* изговара се као *в* испред *с*, *ӣ*, и *ш*: *с̄вскй* (Брезовица), *л̄д̄виа* (Љештани), *л̄д̄виѣ* (Г. Брезовица), *л̄д̄вишй* (Лопатањ), *д̄виш̄иона* (Рогатица, Тубравић). У речима *ӣш̄ица* има метатеза од *ӣиш̄ица* (Скељани).

Место *йр* изговара се старије *ѡр*: *ѡриш̄ица* (Постење).

Место *иш̄иѡ* изговара се *сиш̄ѡ* у речи *д̄рус̄иѡ* (Брезовица).

Место *иш̄и* изговара се, као у западноикавском, *иш̄* у речима: *ӣѡиш̄аиши* (Г. Брезовица), *ӣр̄им̄иш̄иш̄али* (Савковићи) и као *иш̄ч* у речи *иш̄чѡи* (Скељани, Црвица).

Реч *х̄иѡиши* изговара се *сӣѡиши* у Стрмову.

Сугласник *ш* прешао је из 3. л. мн. аориста и у 1. и 2: *ѡмадошмо*, *ѡмадош̄иѡ* (Шљивова).

Губљење сугласника: *д̄сӣ* (јест), *йр̄ѡкучѣ* (Лопатањ), *јѡно* (једно) (М. Зворник), *сд̄ѡла* (Драгијевица), *йр̄ис̄уш̄ѡра* (Савковићи).

У целом крају говори се: *чѡйѡѡѡ*, *йѡш̄ѡѡ*, *шѡш̄ѡѡ* и др.

3) Акценат је свуда књижевни, осим што сам понекад чуо да се краткоузлазни изговара као краткосилазни, слично зетскосјеничком, *ѡм̄а*, *ѡд̄били*, *ѡд̄сӣлав̄им* (Причевић), *д̄ѡца* (Вршић), *ѡногр̄ад*, *ѡдна*, *ѡд̄к̄их*, *ѡчин̄им*, *чѡйр̄ес*, *ѡзӣђѡм*, *к̄удиѡѡ* (Тубравић). У ствари, овај акценат је по своме тону нешто средње између краткосилазног и

5) *Прилози*. Ови се прилози разликују обликом од прилога истог значења у књижевном језику: *јуџре* (Шљивова), *јуџру* (Љесптани) *суџре* (Рогатица, Црвица), *суџредан* (Црвица), *џрекучѐ* (Лопатањ), *џрекучѐ* (Ребељ), *ддсиџи* (Скељани), *џдџилѐ* (Тубравић, Црвица), *џџкџџ* (Драгијевица) *меко* (малко) (Вршић, Шљивова).

Синтакса

1) Занимљиво је да се у овом крају још употребљава датив као именски део прирока. Забележио сам ова два примера: — Само да се *дсиџанѐ живџу* (Гуњак). — Не би нипошто дао *биџи голдглаву* (Грачаница).

2) Објекат уз одрични глагол у генитиву свуда се још добро чува, нпр.: Немој да заборавиш *бича* (Гуњак). Нема он *џи ндеџџџ* (Грачаница). Не треба он да купује *џи волова* (Брезовица). Овакав генитив употребљава се и уз предлог *за* и гл. *џиџиџи*: — То је сено, *за оваџџ* (Г. Љубовића). — Треба нешто и *за Милѐвѐ* (Постење). — Питај *моџѐ жџнѐ* (Сикирица). — Запитај *моџа Сџѐвѐ* (Причевић).

IV. ТЕКСТОВИ

Из Љешџанског. Їмо отац три сина, два била код куће, један у планини чуво стоку. Једног дана дошо гори свети Сава и звизно: „Чобанине, немој се плашити, са(д)ће да дођу разне але“. Кад је звизно, одма змије дотрчала, али он каже: „Нема онѐ најважније“. Кад је она пролазила, сва је гора јечала од њѐна оца, а кад је прешла њему и поклонила му се, он је упита: „Дџси била досад?“ Сутра је Огњѐна Марија и поћће да зомне жѐтеоце. Чим његов син дође да радџ, д’одеш да га удариш у чело“. Онај дѐчко замоли чобане да џдџ сутредан да чувају стоку, јер он дѐ д’џдѐ на жџтву попу. И он дође кући и замоли оца да га поћше на жџтву, али отац не да, пошто џма два старија брата. Дџчак га џје дџљѐ ни молио, и како је дошо на жџтву, свѐ је с поповџм сином одо. Кад је поћ дошо џз цркве, заповиди му: „Зашто ти, дџјете, не радџиш, виш да дѐ кџша да пада. Он џме једно џже, распредѐ га и поћне да налаже жџто. Одједном, како се саго, змија га потрџви у чело, ал чобанин џме мотку, па опаучи змију трипут, ал она се протурџ у џевојку и каже: „Немој више да ме бијџеш, твоја сам о(д)сад довика“. Јѐст да си моја, али да џзлийчиш поповог сина кошто је џбио. Одједарѐд она му џкну у уста. Онај дан продџже радити

ваздан. Увече су играли заједно, а после очли заједно кући. Кад је дошло кући, отац га окрени савати: „Зашто ти да се ожениш, а твоја старија браћа нису. И отац га одма одиљ. Тако је проживио дуго и шњом изродио два сина и једну шћер, али му је она припоручила да је чува од конопаца, јер ће, се још притворити у змију кошто је била. Та шћер му се испроси највише због што је нака лепа била. Кад је била рѣда да дођу сватови њиној кући, он отиде са њом да догире сена. Кад су натоварили сјено, он се попење на кола да свјежје сјено и пребаци конопац прико кола, па довати њим љу и викне: „Што то не вежеш,?“ а она одговори: „Оди да видиш шта је“. Кад он поглед, а она се притворила у змију, па стане кукати. Она му каже: „Немој да кукаш, већ пружи једно дрво да се попнем на сјено, па ме погле стовари у шталу, да ме не види нико. Он тако и уради. Кад је стовари на сјено, она затражи да јој донесе вечеру. Он јој донио и она вечерала и рече: „Сад ме лепо покри, да спавам, не би л штогод уснула“. Он је покрије, и она заспи. Ка’ су сватови дошли да доде ђевојку, стану распитивати: „Камо прија?“ Он им казиво да је она тѹ. Кад је јутру било, она више свѣга човека да јој дође, па му каже да је уснула да триба да је пољуби зет у чело прико општрог ножа. Сви се сватови зачуде кад видѣ ноликѹ алу у штали и невирују да је она никад била иксан. Али она каже: „Зѣте, ако то урадиш, бићу кошто сам и била“. Он се рѣши, извади пушку, потегне на њу и каже: „Баба, ако ме дѣрнеш, баћу ти метка у чело“, сагне се прико ножа и пољуби је у чело. Она скочи, загрли га и каже: „Бог убио онѹ мајку која блѣ вѣли сина него зѣта!“ И тако је досад.

Кодлук. (Чуо од Алије Пекмезовића, старца од 84 године, досељеног из Сокола). — Кад ће кнез Милош да доде султѹ да моли да нас дигне из Сокола, било ми је око седамнег година. Једног дана прднесѣ се глас: бѣме кнез испословѣ ферман од султѹна да сви Турци испртљају из Србије. Али ми то не вировасмо, мислѣћи: ко ће нас са наше земље дѣћи; то не морѣ никад бити. Док ђево ти једног дана зађе заптија по кућама, па рече да сваки иде кајмакаму на никѣ ферман. Кад ми тамо, а оно стѣго ферман од кнеза да му султѹн одобрио да се Соко исели у Босну. Ми у то не вировасмо, док и сам кајмакам не рече да је така јазија царска и нема другѣ. Али ми још не мислимо да

идемо, те све одбијасмо од данас до сјутра, док један дан багџу султáнов мѐмур с ферманом, те нас и јопѐт у град на тембил. Ка' тамо мѐмур отвори ферман, а султан заповида да смјста исељимо у Босну. Али се нама никакò није ишло од својој кућа и иманџа, те се народ договори с кајмакамом да живи одавле нећемо, а ако се нико нађе да сѐли, да га тобције сá града из топовá убију, а мѐмура пограбише и стрпаше у тавницу. Кад не прòђе ни мисѐц, ёво ти другог мѐмура сá другим султáновим ферманом, у коме султан велѝ или да смјста пртљáмо, или хѐ нас све прòклѐти и довести на нас áскер и сѝлом избáцити, те народ уфати и овог мѐмура, те и њег заједно с оним првим у тавницу бацѝ. Аге Соколџани почѐше се посли бринути да не страдамо свѝ, ако султан пошáлѐ Арапе, те се спрѐмише у Бијòград пáши за сáвјет, па отишáвши лáђом низ Дрину, уврáтѐ се у Зворник Махмут пáши и кáжү зашто идү у Бијòград, а он их одмá врати, велѝни : „Ку'ћете у Бијòград, кад и из Бијòграда султан дѝжѐ пáшу. Аге, пошто ји је Махмут пáша из Зворника повратио, чим су дошли кућама бòјѝни се кáзнѐ од султáна због áпшѝња мѐмура, по ноћи све своје подпакују и крадом исеље из Сокола, јер по дану нисү смѝли, пошто би ји спáије сá града из топовá побили, а кад свѝт виђе да се првáци исељавају, почѐ све један по један, док не дође и султáнова кòмора, те нас све дѝже и допрати до Дрине, па на товарѝ на лáђе, па низ Дрину Зворнику, те нас туди за једну зѝму раздѝлише по селима, а кад дође прòлиће, а султан кудуком подравѝ у Кòзлуку кòлибе за свакòг по једну, те нас смѝсти, али је пуно наши отишло у другá мѝста : у Јању, Трнову, Брѝзово Пòље и бòзна којекудá. Ка(д) смо се досѝлили, никò врѝме султан нас помáгò нòвцем, по вижлѝн на глáву, док се мáло не поправисмо, па посли пристаде.

V. ЗАКЉУЧАК

Размештај икавског говора у Подрињу

Икавски говор у западној Србији чува се још доста добро у четири некадашња среза : азбуковачком, подгорском, рађевском и рачанском. Поред тога, делимично сам га забележио и у неколико босанских села које сам успео обићи. У ствари, он се чува у целој некадашњој Соколској нахији, а ван њених граница још и у Рађевини и Подгорини. Али он се не чува свуда у подједнакој мери. Најбоље, скоро потпуно, још се говори у високим селима по падинама пла-

њинског ланца Лисина-Повлен-Јабланик-Медведник-Рожањ-Соколска планина-Јагодња. По сачуваности икавског говора, према мојем и Хиртовом испитивању, испитана села могу се овако распоредити :

I. *Месџа с добро сачуваним икавским говором :*

У Азбуковици : Љубовија, Горња и Доња Љубовића, Горња и Доња Оровица, Савковићи, Торник, Вршић, Царина, Драгодо, Соко (в. Козлук);

у Подгорини : Брезовица, Вујиновача, Суводањ, Попатањ, Остружањ;

у ужичком Подрињу : Бачевци, Гвоздац, Љештанско, Овчиња, Оклетач, Својдруг, Стрмово, Црвица.

II. *Месџа са слабије сачуваним икавизмима и са смешаним говором :*

1) *икавско-екавским :*

У Азбуковици : Бобићи, Гуњаци, Пецка;

У Подгорини : Драгијевица, Лесковица, Поћута, Лелић, Ребељ, Совач, Станина Река, Тубравић, Осечина, Врагочаница.

у Рађевини : Богоштица, Врбић, Шљивова, Комрић;

2) *икавско-ијекавским :*

У Азбуковици : Горња и Доња Буковица, Горња Трешница, Дрлаче, Грчић, Леовић, Постење, Селанац, Узовница, Г. и Д. Кошље, Лазе;

у ужичком Подрињу : Вишесава, Дуб, Зарожје, Рогачица, Костојевићи, Сијерац, Рача, Бајина Башта, Пилица, Пепељ;

у Рађевини : Томањ, Рујевац, Кржава;

на босанској страни : Факовић, Скељани, Сикирићи, Биљача, Градина, Сасе, Кравица, Зелиње.

Према предањима која су забележили Љ. Павловић, Хирт, па и ја, може се поуздано тврдити да се у свима побројаним селима у недавној прошлости говорило много чистије икавски. То најбоље сведочи случај са Љубовијом, у којој је Хирт забележио највише икавизама, а ја нисам ниједан. Школа, војска и администрација учинили су да се све више усвајао екавски изговор, којим млади људи само и говоре, а старци и жене, који су неписмени, још чувају свој старински изговор, али и они нерадо говоре њим пред странцем, као стидећи га се, јер их екавци и ијекавци због њега исмевају и сматрају их простим. У *ствари*, данас се у овој области чују сва *три* изговора *новоијекавског дијалекта*.

Икавски шрагови ван Подриња

Икавизми нису ограничени само на ову област, него су расути далеко на север и исток од ње. Према сведочанству Ј. Цвијића њих је било и у Јадру, а ја сам их забележио у Пауницама и Рајковићу, источно од Ваљева, па чак и у Срему код православних екаваца. Кад би се пажљиво испитао говор у свима селима оближњих срезова, уверен сам да би се у многим од њих нашло икавских речи. А познато је да се не само у северозападној Србији, на исток све до Крагујевца и Дунава и на север до Саве, већ и преко ове две реке, у Срему, Бачкој и Банату, редовно употребљава у неким основама и облицима *и*, било као замена јата, било аналошко. Пошто је ово раширено на целој територији шумадијско-сремског наречја, које је постало књижевни језик екавског изговора, сасвим је разумљиво што је у неким облицима овако *и* постало правилан књижевни изговор.

Ево случајева кад се јавља *и* место *е*, било као замена јата, било по аналогији :

1) у основи речи: *видрица*, *гриоша*, (*г*)*ди*, *ни(г)ди*, (*г*)*ди*који, *донikle*, *додијаши*, *овди*, *онди*, *изриком*, *гњиздо*, *ники*, *нисам*, *сифак*, *сијаши*, *сикифа*, *Миличко*, *Младић* и др.;

2) у компаративу: *стирији*, *мудрији* и сл.

3) у падежним завршецима: *глави*, *реци*, *на враћи*, *на коми*, у *Карловци*; *мени*, *шеби*, *себи*, *с ових*, *од отих*;

4) у инфинитивној основи глагола на *-иши* место *-еши*, од којих глагола многи су ушли и у Вуков Рјечник: *желиши*, *живиши*, *волиши*, *стириши*, *оздравиши*, *леиши*, *омайориши* и др.;

5) у имперфекту и аористу: *бијах*, *носијах*, *огријах*, *јосијах*;

6) у префиксу *нѣ-* и *ѣрѣ-*: *ники*, *николико*, *ѣривариши*, *ѣрид*, *ѣрико*.

У вези са сачуваним икавизмима и напоредо с њима иде и мешање *и* и *е*, нарочито у префиксима *ѣри-* и *ѣре-*, као нпр.: *ведло* м. *видело*, *веднем* м. *видим*, *ѣрслава* м. *прислава*, *ѣресиавиши* м. *ѣресиавиши*, *ѣреглавци* м. *приглавци*, *белеца* м. *белица*, *сенеца* м. *сеница*, *езести* м. *изести*, *сиенеца* м. *стеница* и др. Ово мешање је утолико јаче уколико је ближе територији у којој се добро чува икавски говор, а последица је мешања староседелачког икавског и досељеног екавског становништва. А тамо где су дошљаци били ијекавци место *и* говори се понекад *је-* или *ије*, нпр.: *смјерује се*, *смјерио се*.

Ови преостали икавизми и мешање *и* и *е* у северозападној Србији, Срему, Бачкој и западном Банату могу послужити као путоказ

за утврђивање некадашње распрострањености икавског наречја у данашњој СР Србији и за решење питања постанка шумадијско-војвођанског наречја и савременог књижевног језика екавског изговора.

Икавизми и мешање *и* и *е* у екавском говору Војводине нису само констатовани на терену, већ су они ушли и у језик свих старијих војвођанских писаца и писаних споменика. Овде ћу се задржати само на писму угарског краља Матије Корвина, које је упутио 1487. године султану Бајазиту II, а које је објавио проф. Н. Радојичић у Јужнословенском филологу XX, бр. 1-4. Писмо је свакако саставио неки Србин из Војводине у канцеларији за преписку с Портом, која се тада водила на српском језику. Језик је у том писму екавски, мада је понекад употребљен знак ђ, али само по традицији, јер је употребљен и место обичног самогл. *е*, који је и тада понекад погрешно изговаран место *и* као и данас у говорима са икавизмима, нпр.: *ѣрѣљѣљю*, *ѣрѣљѣни*, *ѣрѣсѣои* (пристоји). У поменутом писму нашао сам ове икавизме: *безидио* (тј. беседио), *обиѣа* (ген. мн. обећања), *зайовиди*, *зайовисѣи*, *видила*, *ѣовида*, *разуми*, *ѣлине*, *извидиѣи*, *ѣовидано*, *зайовидю*, *ни(је)*, *видиѣше*, *видиѣем*, *ричи*, у *Хрваѣих*. у *ѣабори*, *ѣридрагому*, *ѣонѣки*, *ѣикога*, *ѣикоје*.

На крају, ја сматрам да су сви ови икавизми остаци икавског говора, који се изгубио у екавском, а не да су неки, тј. они што су примљени и у књижевни језик, постали по фонетским законима или аналогизмом, као што се обично објашњавају. Аналогиза је само помогла да се икавизми одрже. Јер да је то само аналогиза, зашто се њене последице не би остиле и на осталој територији екавског наречја, удаљеној од икавске области. И тамо има аналогизе, али се нпр. место *мисѣиѣи* говори *мисѣѣи*, по аналогизацији према *видѣѣи-видѣи*.

Порекло икавског говора у Србији

Напред, у гл. II, изнета су мишљења наших научника, лингвиста, географа и етнографа, о овој проблему, а овде ћу их укратко поновити.

По мишљењу Љ. Павловића, икавски говор донели су у 17. веку досељеници-рудари из Далмације. Цвијић је у почетку сматрао да је то досељење неприродно и да су икавци у Подрињу староседеоци, али је доцније усвојио Павловићеву тезу, мада с неверицом. Проф. Белић сматра да су икавци из источне Босне, између Босне и Дрине, од 14-16. века прешли у Србију и Војводину и ту се изгубили у шумадијско-војвођанском говору. Проф. Ст. Павичић сматра да се у 7. веку, још при досељењу у нову постојбину, једна јака струја главне

савскодинарске струје расула између Дрине и Колубаре. П. Ивић је прво тврдио да се није могло доказати да су северна Србија и Војводина икад биле насељене неким старим икавским слојем. Доцније је усвојио тезу Љ. Павловића о досељењу икаваца из Далмације и западне Босне и Херцеговине, али је на крају, испитавши језик галипољских Срба и нашавши у њима доста икавизама, објаснио их тиме што су икавизми икад допирали све до Јагодине, мада он притом мисли на оне икавизме који се налазе у савременом књижевном језику.

Нарочиту пажњу заслужује објашњење Ст. Павичића, које је изнео на више места у поменутој својој књизи, позивајући се на разне старе изворе.

Поред све документације и детаљног разлагања о насељавању Срема и у вези с њим о појави икавизама у западној Србији, код Павичића има једно чудно тврђење, а то је: да су досељеници у те крајеве још у 7. веку били икавци и да су били католици, тачније речено Хрвати! Такво објашњење је без икаквог основа. Прво, у време досељења наши преци су имали још *ѣ* као нарочит вокал, а његови рефлекси су забележени тек у 13. веку. Друго, у то време хришћанска црква још није била подељена на католике и православне, а према Павичићевим подацима католичка бискупија у Сремској Митровици основана је тек 1229. године, тако да је, како сам каже, „на том земљишту народ пристајао уз грчку цркву, као што је било и у 10., 11. и 12. веку“. Треће, он своју „савскодинарску струју“, која је захватила и Срем и западну Србију, сматра хрватском, као и „панонску или подравску“, док „моравскозетску“ сматра српском. Чудно је да се може у једном озбиљном научном делу говорити о тачно омеђеној граници између Срба и Хрвата још у 7. веку, кад ни једни ни други још нису имали својих држава, већ су се досељили из старе постојбине у стадију племенског живота, а познато је да се појам народности јавља много доцније, као последица самосталног државног живота.

И други су наши научници везивали икавски изговор за вероисповест. Тако су Решетар и Белић сматрали и тврдили да су икавци само *католици* и *муслимани*, а никако и православни. У својој полемици с Решетаром проф. Белић каже:

„... о православним нема шта да се рече када се зна да *икавци*, као што сам ја изнео, могу бити само *католици* и *муслимани*; то ја нисам навео само за један крај, већ за све српске области...“¹⁸.

¹⁸ О српским или хрватским дијалектима. Одговор Д-ру М. Решетару. Прештампано из „Бранкова Кола“, 1909, стр. 10.

Тачно је да је доцније, као последица прозелитизма, изговор јата као *и* постао обележје припадности католичкој цркви, тако да данас у Лици има икавских родова са истим презименом као и њихови ијекавски рођаци; али данашњи икавски говор у Подрињу и икавски остаци у осталој западној Србији и Војводини то демантују.

На основу проучавања икавског говора у Подрињу, садашњих икавских остатака у области екавског наречја, историјских података и некадање политичке припадности тога краја, ја могу само поновити, мало измењено, оно што сам рекао у својој „Дијалектолошкој карти Војводине“ (стр. 27—30).

Кад су се у новоштокавском дијалекту добила три изговора старог јата, што је могло бити и пре 13. века, граница између екавског и икавског ишла је, вероватно, кроз северозападну Србију, полазећи са горњег тока Дрине на северисток, па источно од Београда прелазила преко Дунава у Банат. Пошто се писани споменици са *је-ије* уместо *ѓ* јављају тек у 14. веку, у почетку је та граница ишла на југу све до Јадранског мора, јер и данас има екавизама у Зети и у Бихору, раније српско становништво око Скадра говорило је екавски, а у неким херцеговачким старим писмима има екавско-икавске мешавине. Ијекавски изговор јата последњи се јавио, и то у данашњој Црној Гори, на земљишту где су се екавски и икавски сучељавали и мешали. Али намеће се питање: зашто се тај изговор није јавио и северније, на целој граници између екавског и икавског изговора? Који су то психолошки, фонетски, културни и политички чиниоци који су га изазвали? То је питање тешко решити и засад се може само нагађати. Пошто се наши научници Решетар, Белић, Ившић и Павичић не слажу, дају и ја своје тумачење.

При објашњавању промене *ѓ* потребно је узети у обзир политичке перипетије кроз које је наш народ пролазио у току свога историјског развитка, нарочито од 12. века, кретање и сеобе народа и садашње стање народних говора у целој земљи. Познато је да је наш језик свуда на својој периферији не само највише подлегао утицају околних језика, него и најбоље сачувао неке старе особине, нпр. у фонетици, акценту и морфологији. То се десило и са заменом *ѓ*. Без обзира на то како се тај самогласник развијао у најстаријој фази развитка нашега језика на Балканском полуострву, највероватније је да се он прво променио у *е*, јер је то његова данашња замена не само у средњоштокавском, старијем штокавскоекавском, чакавскоекавском и кајкавском, него и у словеначком и македонском, дакле свуда по периферији наше земље. У централном делу језичке територије као

последица динамичног државног и културног живота, настале су разне промене у језику, па се и замена јата променила. То *e* добијено од *љ* још се разликовало од старог *e* и вероватно се изговарало као затворен самогласник, на какав закључак упућује говор галипољских Срба, према испитивањима П. Ивића. Он је у том говору утврдио да се место *љ* налази вокал који се изговара „као нелабијализован вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* затворенији од *e*“, који он бележи знаком *e*“. Ивић мисли да су се галипољски Срби одселили из околине Јагодине (данас Светозарева) можда крајем 16. века, што би значило да се у то време *љ* тако изговарало и у том крају. Ово се мишљење може мирне душе усвојити, јер смо и Хирт и ја забележили сличан изговор место старог *љ* у икавском говору Подриња. Такав изговор могао је бити у целом новоштокавском дијалекту, који се доцније даље на запад поступно сужавао, док се није добио чист самогласник *и*, а на истоку се почео ширити до нормалног *e*, свакако под утицајем све јачег досељавања из јужнијих крајева, где се *љ* изговарао као *e*. Питање постанка ијекавског изговора је посебан проблем, у који се овде не могу упуштати.

После тога, можда од 14. века, настао је процес фонетских, акценатских и морфолошких промена у новоштокевском дијалекту, обухвативши сва три изговора, па и икавски у Подрињу и даље на северу, који је ипак сачувао неке старе језичке особине, нарочито у Војводини. Уколико је икавски говор у Срему био попустио пред навалом екавских досељеника из Србије у 15. веку, па и раније, за време „Сремске краљевине“ краља Драгутина, он је накнадно појачан у 16. веку, кад су Турци заузели Срем и у њему, као и у Славонији, населили многа места муслиманима из источне Босне, свакако икаваца између реке Босне и Дрине, које су тамо заменили ијекавци с југа. Ст. Павичић је подробно дао преглед свих ранијих муслиманских насеља у Срему¹⁹. Пошто је Турска, побеђена у ратовима с Аустријом у 17. и почетком 18. века, напустила Срем, муслиманско становништво се иселило из њега, вративши се у Босну, а заменило га је екавско становништво из северозападне Србије. Тиме се завршило формирање шумадијско-сремског наречја, екавског говора млађега типа, са остацима икавског изговора, какав је и сад у Србији и Војводини, који је постао и књижевни језик екавског изговора.

Према изнетом материјалу покупљеном на терену и према досадашњем излагању, мислим да се може закључити да данашњи икавски

¹⁹ Оп. cit., стр. 63—65.

говор у Подрињу нису донели никакви досељеници из Далмације, Херцеговине и Босне, већ да је он остатак икавског наречја, насталог од самог почетка изговора *ѣ* као *и* у северозападној Србији и Војводини. Преостали икавизми ван Подриња показују територију на којој се он некад говорио.

НЕКЕ РЕЂЕ РЕЧИ

бедраџи (бедраља), цветати
бекуџа, тупа бритва
бојађи, бајаги
бџсе, можда
брглоч,-дча, брглез (птица)
ваденица, воденица
вдло, светлост од свеће, лампе
великачки, врло велики
вџкар, овде
врџан, одличан, изврстан
вудџре, окуда горе
гајбун, ваљда
Гермаџи, тако ужичани зову Вальевце
гџнаџи, гџнаџ, учест. за *гонџи*
гџрамо, овамо горе
дилеко, далеко
дџкара, крмача с прасадима
дџламо, овамо доле
Живораџика, женско име
жџурљив, хитар на послу
завоз, превоз (преко реке)
закрајџица, чобанска колиба на саоницама која се премешта према пресељавању тора
зџба, зова
зџкара, пећина
искџуџуриџи се (шљива), добити махуне због паразита
искџвидџи, испричати

јаџрка, јарак за наводњавање
јаџи, јахати
јџверица, веверица
јџчик, јечмицак
јџлар, улар
кавџнисаџи, пити кафу
каџњаџ, качара
каџасиџи се, јавити се, помолити се
кџмак, свиџче (уопште)
куџиља, кудељка
мџиџи се живџи, извршити самоубиство
меко малко
милиџкуџа, ранка шљива, црвена, облика маџарке; употребљава се само за ракију
миџна, пушница (сушница)
мџчило, мочионица конопље
муџуз, кукуруз
муџнице, мучањ у воденици
наџбаџка, одвојено, засебно
наџуџиља, превртљив, непоуздан
обџзџџиџи, остати без новаца
одџкџуџи, ојачати (за дете)
иџвачица, кукавица
иџбравџи, заборавити
иџводџик, порожје
иџјаџман, (на паре), лаком, похлепан

идследњача, конопља која се по-
следња чупа

ифвењача, рана конопља
ифивеза, марама повезача
ифидошњи, пређашњи
ифриуз, порожје
ифрдомна, удољица
ифршишије, пртено платно
ифршињак, грудњак на аму

Расисав, мушко име
рановача, рана шљива
редуша, кладња (жита)
ржшишије, ражана њива
рдогуље, рога за свиње
ррдноца, воћка која добро рађа
рркибноца, мочионица (конопље)
рручица, руковец

сабајлце, врло рано, зором
самдликница, самониклица
саннице, саонице
скеље, сено садевано на дрвету
сиддбшиши, шчепати

сидмншиши се, станићи се
сидан, обор
сидуда, студен
сидуришиши с идсидавје, уназадити
сунчевњак, сунцокрет
шмбр, пиштољина, мочвар
шойдола, јаблан
шресигађа, кобац ветреуша
шрновача, врста полудивље шљиве, црног и округлог плода
шшуне, ту
шшудобре, туда навише
шшшкар, ту
шшшшени радни, врло вредан
увезла се бдлеси, ударила болест
удезба, згода
узасеб, засебно
ушрица, попаша
чдраја, чарапа
шиши, дивља ружа
шишеша, мрцина

Милош С. Московљевић

УПОТРЕБЉЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић А.*, Народна енциклопедија IV, 392-404.
 „ „ О српским или хрватским дијалектима, Глас 78.
 „ „ Zum heutigen Stand der serbokroatischen Dialektologie, Rocznik slavistyczny III.
 „ „ Јужносл. филолог VIII.
 „ „ „ „ XIV.
Ивић П., Дијалектологија српскохрватског језика.
Караџић В., Скупљени грамат. и полем. списи I и III.
Карић Вл., Србија. Опис земље, народа и државе.
Милићевић М. Б., Кнежевина Србија.
 „ „ „ Краљевина Србија.
Московљевић М., Акцентски систем поцерског говора.
 „ „ Говор острва Корчуле, Дијалект. Зборник XI.
Новаковић Сид., Неговање језика српског, Глас 10.
Павичић Сид., Подријетло нвесеља и говора у Славонији.

Павловић Љ., Ужичка Црна Гора, СЕЗБ XXXIV.

„ „ Соколска нахија, СЕЗБ XLVI.

Režetar M., Der štokavische Dialekt.

Филиповић М., Височка нахија, СЕЗБ LIII.

Hirt Hermann, Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien.

Цвијић Ј., Метанастијачка кретања, СЕЗБ XXIV.

Резюме

ИКАВСКИЙ ГОВОР В СР СЕРБИИ

Милош Московлевић

Считая, что наличие икавизмов в шумадийско-сремском диалекте и в современном сербохорватском литературном языке восточного произношения находится в тесной связи с икавизмами в Подриње, Милош С. Московлевић три раза, в 1930—1933 годах, посетил многие поселения в западной Сербии, не только те, в которых прежние исследователи — Миличевич, Карич, Хирт и Л. Павлович — обнаружили и записали икавизмы, но и многие иные окрестные места, и не только в Сербии, но и в Боснии. Он посетил 75 поселков и в них собрал обильный материал, показывающий теперешнее состояние и распространение икавского произношения в этой области, на основании чего установил прежнюю восточную границу икавского говора в Сербии.

В этой области, что касается замены ъ через и, он установил три зоны: 1) зону, в которой икавское произношение еще хорошо сохраняется; 2) зону, смешанного икавско-экавского произношения; 3) зону смешанного икавско-иекавского произношения. Центральное местоположение занимает первая зона, в гористой части Азбуковицы, в треугольнике Любовия—Крупань—Пецка. Вторая зона занимает территорию на восток от первой; третья же зона находится на юг, на север и на запад от первой, занимая часть Азбуковицы, Радьевины, Подгорины, Ядара и ужичкого Подриња.

Кроме икавизмов автор записал также некоторые иные характеристики: закрытое е, смешивание е и и, смешивание и и ије, произношение ј вм. љ, шћ вм. шћ, велярное л, некоторые старые падежные окончания и пр.

Приняв во внимание наличие икавского говора в Подриње и указав на все икавизмы в шумадийско-войводинских говорах, автор

дал свое объяснение происхождения икавского говора в западной Сербии и его влияния на формирование шумадийско-сремского диалекта, внося поправки в прежние мнения об этом вопросе или оспаривая эти мнения.

Об икавизмах впервые говорит Вук Караджич, не упоминая, что они находятся в Сербии, а объясняя икавизмы Войводины влиянием соседних икавских говоров. М. Миличевич только записал икавизмы в некоторых селах западной Сербии, без объяснения их происхождения. В. Карич лишь упоминает, что в нескольких селах возле реки Дрины говорят на икавском наречии. Х. Хирт посетил большое число сел в Подринье и записал все обнаруженные икавизмы и другие особенности говора. По его мнению, икавское произношение было раньше распространено гораздо дальше на восток, в основном до водораздела реки Дрины и Колубары. Но он ничего не говорит о том, чьими потомками являются эти икавцы: старожилов или пришлецов. Л. Павлович записал все поселки и их семьи в прежней Сокольской нахии (округе) с икавским происхождением.

Проф. Цвиич сперва был уверен, что икавцы в Подринье старожилы, но позже усвоил мнение Л. Павловича, что они потомки переселенцев из Боки и Далмации, хотя об этом переселении на другом месте он говорит: „это было бы какое-то очень старое и настолько неясное миграционное течение, что ему нельзя найти причины, и оно не согласуется с нормальным направлением миграционных течений, шедших от динарской системы в направлении Далмации“.

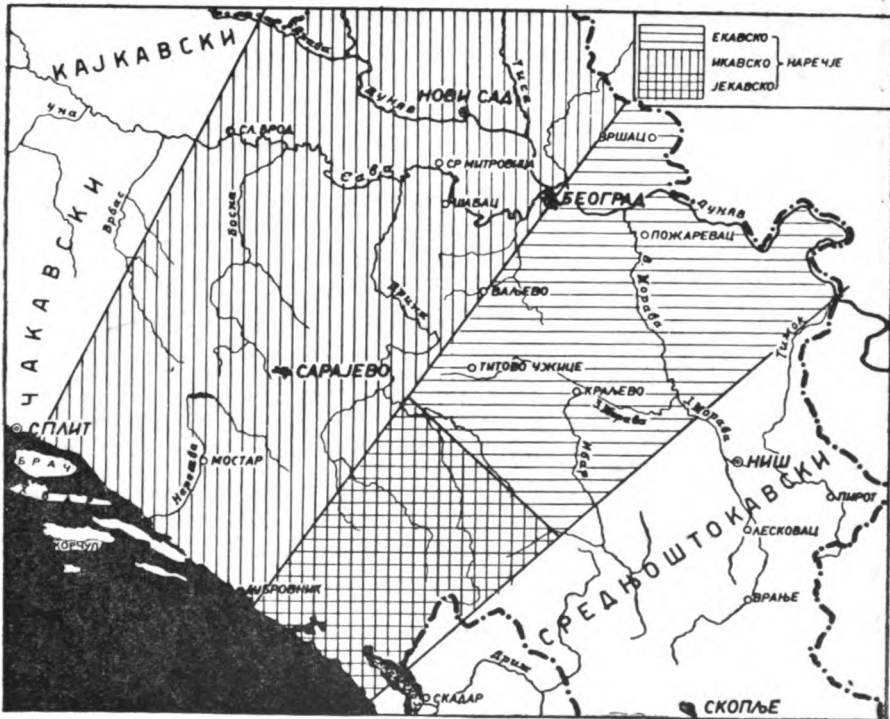
А. Белич и М. Решетар считали, что икавцами были только мусульмане и католики, которые между 14-ым и 16-ым столетиями переселились из восточной Боснии в западную Сербию, Срем, Бачку и Банат, где ассимилировались туземцам восточного, экавского произношения. Из их смешения образовался шумадийско-сремский диалект. Только возле Дрины сохранились икавские оазисы.

Ст. Павичич связал икавский говор в Подринье с хорватством. По его мнению, большое икавское миграционное течение, — которое он называет савско-дринским и считает чисто хорватским, — прибыв в седьмом веке через Панонию, своей самой восточной частью перебросилось через р. Саву и остановилось в Сербии, между Дриной и Колубарой. Но он забыл, что в седьмом веке еще не было сербов и хорватов в смысле народностей, а еще меньше икавского произношения.

Наконец, последний попробовавший объяснить икавизмы в Сербии был П. Ивич, который считает, что невозможно доказать суще-

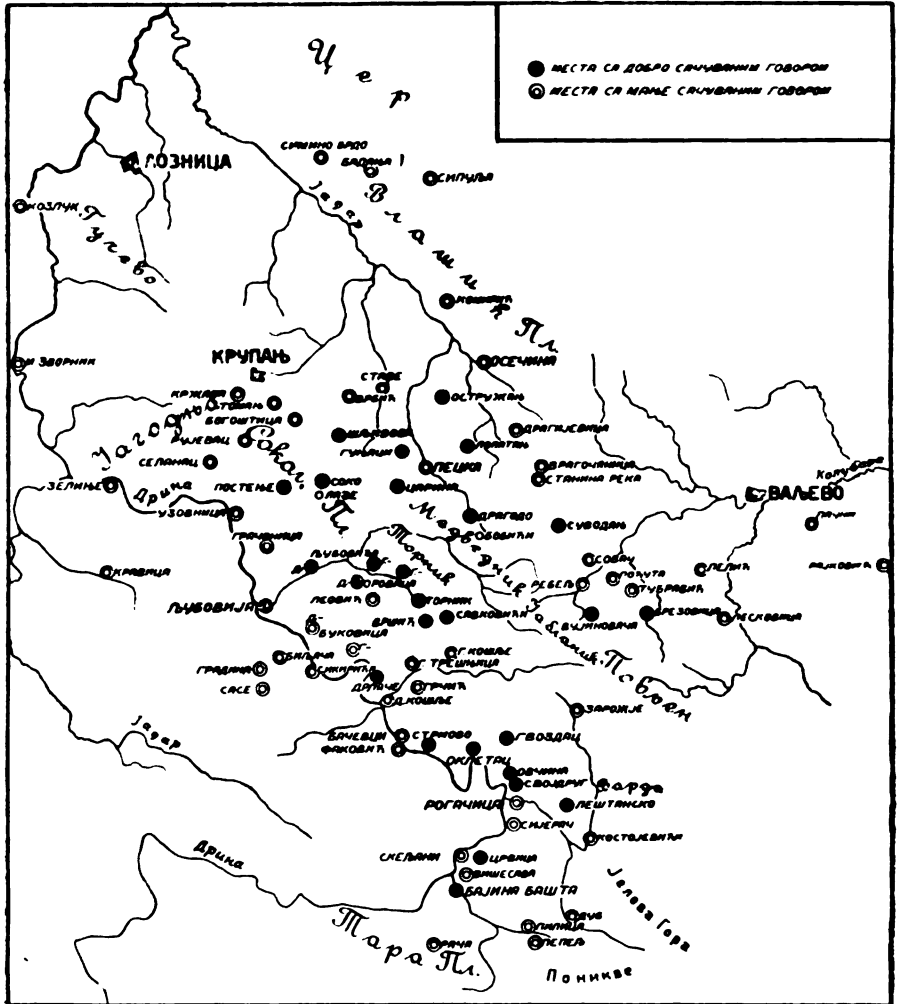
ствование какого бы то ни было старого икавского слоя в северной Сербии и Войводине, а еще меньше, что туда пришли какие-то средневековые икавцы из восточной Боснии. Он усваивает тезис Л. Павловича, что предки икавцев Подринья переселились из Далмации и западной Боснии-Герцеговины в 17-ом столетии.

Карта вероватног најстаријег распореда новоштокавских наредја

М. Московлевич оспариваєт все эти объяснения наличия икавского говора в Сербии и дает свое. По его мнению, первоначально на всей территории штокавского диалекта древний гласный произносился как обыкновенное *e*, точно так, как и сейчас произносится в косовско-ресавском, шумадийско-сремском, в северной части чакавского, в кайкавском, словенском и македонском. Еще до 13-ого века гласный *e*, как замена гласного *ѣ*, начал произноситься по-разному: в восточной части штокавского диалекта, в Сербии, его

произносили как закрытое *ɣ*, дальше же на запад все более закрыто, наконец и как *и*. Под сильным влиянием переселенцев с чисто эквавским произношением, вместо закрытого *ɣ* появилось опять открытое.

Карта икавског говора у СР Србији

Произношение *je, ije* появляется только с 14-ого века, занимая вначале небольшую территорию, верхний бассейн Дрины. Только позже, икавский говор распространился миграцией далеко на запад и север.

Но первоначально восточная граница икавского произношения шла приблизительно от Адриатического моря, западнее Боки Которской, на северо-восток, через западную Сербию, переходя в Банат восточнее Белграда. На основании всего сказанного, икавцев Подринья надо считать потомками прежнего компактного, коренного икавского населения западной Сербии. Икавские остатки на восток и на север от них показывают следы прежнего распространения икавского говора, который смешался с экавскими пришлецами и потерял свое произношение, передав им некоторые икавизмы.

ЈЕ ЛИ ПОСТОЈАО ЕКАВСКИ ГОВОР У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЦРНОЈ ГОРИ И СЈЕВЕРНОЈ АЛБАНИЈИ ?

У својој чланку *К војросу о њроисхожденни славян северной Албани* (Славянская филология I, 1958, стр. 204-205) др Иван Поповић каже да је црногорско становништво сјеверне Албаније било екавско. Овај свој закључак др Поповић изводи из следећих чињеница : 1) словенске позајмице с *јаџом* изговарају се у албанском језику само као екавизми : *mrezhč* = мрџка, *rekč* || рекч „ручей“ = рџка, *bisedč* = бесџда, *stepč* „забор“ = стџна итд.); 2) данашњи мрковићки говор у југоисточној Црној Гори је (с малим изузецима) екавски, а не ијекавски : *вџра, *вџе*р, сечџ*њ, млџко, рџч итд. ; 3) мрковићки говор показује и друге сличности са моравским (дакле, екавским) говорима јужне и централне Србије, као што је чување наставка у у 1. л. презента : мрковићко дџгну, пџју, купџју, кџжу, двџзају и јужноморавско говору, џду, нџђу, кџжу, џмру; замјенички облик *ge* (у јужној Србији *gi*) за датив и акузатив множине сва три рода; упитни прилог *ge* (кџдџ); придјевски облици типа блџде*н; мрковићко зџје*ц (зџјец) а у јужној Србији *зџјац* и *зџјец*.

На основу тога Поповић закључује да граница између екаваца и ијекаваца није била на истоку, у Албанији или у јужној Србији, него на западу, тј. у Црној Гори. Непостојање црногорских ијекавизама у албанском језику објашњава Поповић тиме што су Црногорци сјеверне Албаније били екавци, а не ијекавци. Своју увјереност у тачност ове констатације потврдио је Поповић и тиме што наше средњовјековне говоре у сјеверној Албанији и југоисточној Црној Гори одређује као посебну екавску групу (*Geschichte der serbokroatischen Sprache*, 1960, на стр. 399. гдје говори о српскохрватским дијалектима на крају средњег вијека). На овакав закључак навела је дра И. Поповића Јовићевићева књига *Црногорско њриморје и Крајина*, у којој

* Примјери вџра и вџе*р не потичу из Мрковића него из Крајине и забиљжени су у говору Шиптара који је научио српски језик (ЈФ XX, стр. 493).

се, поред осталог, на основу наставка у у 1. л. презента и замјеничког облика *ге* претпоставља да би Мрковићи могли бити поријеклом из јужних српских крајева (стр. 141), затим Ердељановићев чланак *Сџари Срби Зећани и њихов говор* у Белићеву Зборнику од 1937. г., гдје се говори о мрковићким екавизмима и даје претпоставка да је некада овај екавизам могао обухватати у Зети знатно већи простор, — и најзад мој чланак *Историски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима*, гдје се говори о рефлексу јата у мрковићком говору (ЈФ XX, стр. 104. и 121).

Карактеристичне сличности између јужноморавског и мрковићког говора заиста постоје. Ако изузмемо *јай*, о коме треба посебно говорити, онда се споменутим сличностима које наводи Поповић могу додати и ове :

1) У призренско-тимочком дијалекту и мрковићком говору именице ж. р. IV врсте прелазе у знатном броју у именице м. р., али нема потпуне подударности између оба говора, јер Белић (Дијалекти, стр. 335) и Стевановић (Ђаковачки говор, стр. 108) наводе ове именице : крв, варош, глад, смрт, заповес, болес, чељад, памет, ноћ, — док ова промјена у мрковићком говору обухвата : крв, вѣрош, сбѣ (со), рш, маџт, прѣт и жѣч.

2) Као што се у ђаковачком говору (Стевановић, о. с., стр. 75) говори под утицајем ном. мн. : Побѣја неке *Турце*, Купѣја е *ордсе*, тако се чује каткад и у Мрковићима : Удрио на *Грце*, Купѣо *финеце*.

3) Старији гласовни облик глагола запамтити, који у оба говора гласи *зѣамѣѣим* (*зѣамѣѣѣѣѣ*).

4) Инфинитивна основа типа *куѣува-* образована према презенту *куѣујем* (Мрковићи : купѣват, тргѣват, кажѣват, вежѣват ; Белић о. с. стр. 500-501 : купѣвано, милѣвал ме, напредувѣл, поштувѣл ; сличних примјера има и код Стевановића, о. с., стр. 120).

5) Партиципи глагола VII врсте, образовани под утицајем презента : изгѣбен, направѣн, сломѣн, јѣвен, с напоменом да је ова црта обухватила у мрковићком говору само глаголе с усненим сугласником у основи (али уп. зѣмѣла, кѣпѣла), док је ово у призренско-тимочком говору општа појава, тј. говори се не само *изгѣбен* него и *градѣн*, *упрѣн*, *намѣстен*, *носѣн*, *пресѣлен*, *гѣнен* (Белић, о. с., стр. 150-151 и М. Стевановић, о. с., стр. 64).

6) У мрковићком говору инфинитив се замјенује *везником да и ѣрезениѣом* чешће него у ма ком црногорском говору, а то је један од најкарактеристичнијих балканизама у говорима јужне и источне Србије. Примјери за инфинитив уз глаголе непотпуног значења : *Ѡни не мѣгу*

да му учину ништа, Не могу да знам то, Не знам да идиш (1. л. през.), Мбрам да ју узму (1. л. пр.), Ја ймам да идиш у Круте, Ајде мали, немб да идиш. — Примјери за инфинитив у футуру: Што ћеш да заклеш? Сутра ћу да вриш (1. л. през.); Ја ћу да вјем; Сам ћу да идиш, Нећеш да креидиш, Да креидиће, Де^{не}с^{ће}мо да дремо, Ја ћу сутра да жњију, О-ли сутра да илвеш? У футуру је чак обичнији презент него инфинитив. У вези са овим треба скренути пажњу на дјелимично чување инфинитива у ђаковачком говору, што Стевановић објашњава кидањем везе између ђаковачког говора и осталих говора јужне и источне Србије прије него што се сасвим извршио процес замјене инфинитива везником да и *ипрезентом* (стр. 130).

7) Интересантно је подударање у логичкој конгруенцији између ђаковачког (Стевановић, о. с., стр. 151: Па седију они *нарои*, *Војска* идев у касарну, Ону штаљу где једу *сидка*) и мрковићког говора (Г^есу^{ти} *живина*? *Војска* ићау, Ако *дружина* моја питају за м^ене, Рамазан ймају *нард*, Чекали га *нард* при црквом).

Не може се порећи да споменуте сличности показују да је могло бити у прошлости посредног додира између мрковићког говора и говора јужне Србије. Али ми у то нисмо нимало сигурни, јер нема доказа да је наше становништво од Призрена преко сјеверне Албаније до Јадранског мора чинило непрекинуту цјелину. Подударности као што су наставак у у 1. л. през., затим *зђе*ц и *зайамџим* (запаметит) — архаизми су који су се могли потпуно независно очувати и у једном и у другом говору. Ја не видим сигурних доказа ни у другим подударностима, које представљају дијалекатске новине, јер су се могле развити сасвим независно у оба говора. То важи за промјену рода код именица IV врсте — јер се оваква појава и другдје јавља, затим за замјенички и прилошки облик *ге*, па и за инфинитив типа *кујуваи*, јер је презент чешћи облик, па је његов утицај на инфинитив могућ; и трпни придјиви као *изгубен* могли су се самостално развити у овом говору, утолико прије што се ова појава у Мрковићима распрострла само на глаголе VII врсте са усненим сугласником у основи; па ни у споменутој логичкој конгруенцији не видим доказ за везу између споменутих говора. Најзад, при поређењу ових сличности у обадва говора нама недостаје тачна *хронологија*, која би била од великог значаја за рјешење овог питања.

Сасвим нешто друго представља замјена инфинитива везником да и *ипрезентом*. Познато је да се ова замјена најприје јавила у грчком језику, а одатле се пренијела на неке друге балканске језике, па и на дијалекте источне и јужне Србије. Овдје је важно напоменути да

је ова замјена обухватила само јужне албанске говоре, дакле оне који граниче са грчким језиком. Међутим, те замјене нема у сјеверним албанским говорима, који чувају инфинитив до данас (Sandfeld, Linguistique balkanique, стр. 173). На основу тога се може рећи да споменута замјена у мрковићком говору није могла настати под утицајем сусједног албанског говора. Је ли се она развила самостално или под утицајем ранијих веза мрковићког говора са нашим говорима сјеверне Албаније и призренског краја, не може се одређено рећи. Тешко је претпоставити да се такав евентуални утицај могао пренијети до једног нашег говора на самој обали Јадранског мора, а нема никаквих доказа да преци Мрковића воде поријекло са западних граница данашњег призренско-тимочког говора. О томе у народној традицији нема ни помена.

Према томе, кључни проблем за рјешење овог питања јесте *jaŋi*. Ако би се доказало да је мрковићки говор екавски, онда би се доиста могло говорити о томе да је он најзападнији представник једног нашег средњовјековног говора који се протезао од Призрена преко сјеверне Албаније до ушћа Бојане. Зато ћемо се сада осврнути на рефлекс *jaŋa*(џ) у овом говору.

Мјесто *дугог jaŋa* има данас мрковићки говор скоро искључиво *e*, и то у свим примјерима (изузев броја 2 у ж. р. : двѣје) : победѣт, бѣло, бѣсе^н, блѣде^н, брѣг, брѣст, заповѣда, свѣст — нѣсвест, вѣк, венѣ^ц, уврсдѣо, врѣме, грешѣт, гнѣздо (гњѣзда ф.), делѣт (*дѣлба*), дѣте, звѣзда, звѣре, лѣва рука, лѣк, лечѣт (Без млѣка нема лѣка), лѣн (лѣним се), лѣп-лѣпа-лѣпо, залепѣт, лѣс о куће, лѣва (лѣха), мѣна (лѣва се, променѣт), мѣк-мѣга (х > к, г), мешѣт (месѣт), млѣко, нѣм, Немѣ^ц-Нѣмци, снѣт, песѣ^к, напред, прѣсно (преснѣ^ц), рѣтко, рѣка. рѣч, одрешѣт, поседѣо (посѣѣен), сѣва (севѣње), сѣно, сѣчем (али : сѣћ), свѣт, слѣп (шлѣп), смѣк (крепѣк ђ-смега), снѣк, снѣт, стѣна, стрѣла, тѣло, тѣсно, тѣсто, отребѣт, цвѣт, црѣво, црѣпња, цѣв, цедѣт, цѣла-цѣло, цѣна, рацепѣт (цепѣт) — поред екавских облика чују се каткад, и то протсжно код старијих особа, ијекавски облици : врѣјеме, дѣете, кљѣјет, лѣјен, лѣјепо, прѣјесно, снѣјек, цѣјело.

Међутим *крашѣко џ (jaŋi)* даје скоро редовно *je* : ѣрат, ѣскаѣта, виѣт, ѣвер, ѣвѣјка, ѣца, куѣѣла, меѣт, неѣѣла, сеѣт (сиѣт) ; гу-сеница, седѣк, сѣвер, сѣм (инф. сѣт), сѣме ; пѣсма, пѣна, бѣга^т, бѣлѣца, мѣра, мѣсто, вѣра, вѣте^р, *слѣме*, ѣѣдра, ѣѣко, ѣѣшто. — И неколико ријечи с кратким јатом чују се скоро искључиво као екавизми : бѣк-бѣше-бѣсмо-бѣсте-бѣу, нѣвеста, примѣр (на-примѣр), (зѣ-био)-зѣбела-зѣбели, зѣницо, чѣвек, додејѣк, додејѣне, старешѣна, целѣт

(целџнут). — У неколико ријечи чује се екавски изговор сасвим ријетко: тѣрат (тѣра_се чакалџима), смѣјасмо се, девџка, секџра, гусенице, пѣбеже, двѣста. — У неколико ријечи јављају се екавски облици (редовно или скоро редовно) под утицајем облика с дугим јатом, односно с инфинитивом: бѣјо (бѣли), цѣјо и цѣо (цѣли), дѣо и дѣјо (2. п. дѣла), дѣоница, мѣгови и мешџна (мѣк, х > к), цвѣтџћ — цвѣтѣт (цвѣт), звѣрат (звѣре), цѣдџло (цѣдџт), свѣсе^н и свѣсе^н — свѣсна и свѣсна (свѣст), вечџто (вѣк, љвек), свѣтло-свѣтлост и свѣтлост (свѣћа, освѣтле), изгорѣо (изгорѣт), разболѣо_се (разболѣт_се), волѣо (волѣт), желѣо (желѣт). Слично овоме каже се кѣѣо и кѣо (кѣѣт), џмрео-џмрѣла (џмрет).

Да ли се на основу овога материјала о јату може закључити да је мрковиџки говор био екавски, односно протоекавски (како каже др И. Поповиџ)? Мислим да не може. Број примјера с екавским рефлексом кратког јата сувише је мали. И, што је нарочито важно, не видим могућности да један протоекавски говор у сусједству ијекавских говора постане екавски у дугим, а ијекавски у кратким слоговима. А грађа о јату у моме наведеном чланку (ЈФ XX) није могла дати за право Поповиџу да мрковиџки говор схвати насигурно као екавски.

Одговор на питања о развиту дугог јата у овом говору дају ријечи: оџренџџи (прионџти > пријенџти > опренџт), џонадѣник (поне-дѣљник > понедионик > понедијеник > понадѣник), нѣде^н (< нѣједан), које показују да се група *ије* сажела у *е*. То исто важи и за *врѣме* и сл. (< врѣјеме и сл.). Према томе, екавизам дугих слогова у овом говору је секундарна појава која се развила као резултат сажимања сваке групе *ије*, без обзира на њено поријекло, у *е*. Примјери као *нѣдѣ^н*, *врѣме* и *врѣме* показују пут којим је то сажимање извршено (в. мој чланак у ЈФ XXIII: Како се развио екавизам мрковиџког говора). На сличан начин је настао икавски изговор дугог јата код титоградских муслимана, а свакако и код скадарских Црногораца (ЈФ XX, стр. 493).

Знатно је теже објаснити екавизме који потичу од кратког јата. Неки од њих постоје и у другим црногорским говорима (*бех*, *неавѣћа*, *зѣтаца*, *сѣарѣшина*, *цѣтѣваџ*; Милетиџ, Црмнички говор, стр. 250-251). Ови црногорски екавизми су, вјероватно, траг асимилованих екаваца, који су напли склониште у Црној Гори послѣје пада наших средњовјековних државица. За Мрковиѣе би се могло претпоставити да су неки од тих екавизама, у првом реду они којих нема у другим црногорским говорима (*зѣбѣли*, примѣр, *тѣрат*, *девџка*, *смѣјасмо се*), —

доспјели у овај говор са истока или југоистока у вријеме бурних догађаја којима је била изложена Зета са Скадром и барским приморјем за вријеме посљедњих Балшића и српских деспота. Понеки екавизам, као *целивајѝ*, може бити и црквеног поријекла. Није искључен ни македонски утицај о чему свједоче мрковићке ријечи *кљдчка* и *скакалеџ* (в. Селищев, Славянское население в Албании, стр. 166. и 198).

Сада већ можемо одређено рећи да *екавског говора у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији није било*. При томе мислим на Мрковиће и Скадар са околином. Албанске позајмице које наводи Поповић могу потицати и од српских екаваца. Уколико би биле узете од јекаваца из скадарског краја, то би био доказ да су те ријечи ушле у албански језик док се *јаѝ* изговарало као непотпуни дифтонг (или *заѝворено* *е : ѐ*).

Знатно је теже питање — да ли су дијалекатска струјања из области призренско-тимочког говора, па и македонског језика, могла допирати до Мрковића. На то питање би се могло одговорити када би нам била боље позната структура наших средњовјековних говора у сјеверној Албанији. Можда би нам помогло нешто и познавање говора црногорских (односно српских) старосједилаца у Скадру. Међутим, за сада смо ограничени углавном на интересантне, али непотпуне чињенице које нам је о овоме оставио Селищев у својој споменој књизи (стр. 52. и 276).

Лука Вујовић

R é s u m é

EST-CE QU'UN PARLER EKAVIEN AVAIT EXISTE DANS LE SUD-EST DU MONTENEGRO ET DANS LE NORD DE L'ALBANIE ?

Luka Vujić

Dans son article intitulé „К вопросу о происхождении славян северной Албании“ (Слав. филология I, 1958, p. 204-205), Dr Ivan Popović cherche à démontrer que la population monténégrine de l'Albanie septentrionale s'était servi d'un parler ékavien. Les arguments principaux de I. Popović sont les suivants : 1) Les mots slaves renfermant le *ja* sont empruntés par les Albanais dans la forme ékavienne : *mrezhe* = мрѣжа, *rekë* // *rekë* „pyreŭ“ = рѣка, etc. 2) Le parler actuel de Mrkovići dans le sud-est du Monténégro est un parler ékavien (avec de rares exceptions),

et non pas un parler i'ekavien : вѣра, млѣко, рѣч, etc. 3) Le parler de Mrkovići montre quelques traits caractéristiques qui rappellent le parler de la région de Južna Morava, c'est-à-dire le parler ekavien : terminaison *-u* pour la 1-ère personne de singulier du présent ; le pronom personnel de la 3e personne à l'accusatif se prononce *ge* chez les Mrkovići, et *gi* dans la Serbie du Sud ; l'adverbe interrogatif *ge* et plusieurs lexèmes tels que блѣдеⁿ, зăјец, etc.

Pour appuyer ses assertions, Popović s'est servi, entre autres, de mon article intitulé „Istorijski presjek gubljenja glagolske rekcije u crnogorskim govorima“ (Južnoslovenski filolog XX, p. 104 et 121). Croyant à la justesse de son opinion, Popović, dans sa „Geschichte der serbo-kroatischen Sprache“, 1960, p. 399, caractérise nos parlars de l'Albanie septentrionale et du Monténégro sud-oriental comme un groupe ekavien à part existant déjà vers la fin du moyen âge.

Quoique les assertions de Popović relatives à ces parlars soient séduisantes, elles ne peuvent pas être approuvées. En effet, chez les Mrkovići, les syllabes longues sont presque toujours ekaviennes, tandis que les syllabes brèves sont i'ekaviennes. D'autre part, les mots empruntés par les Albanais ne doivent pas forcément provenir du parler i'ekavien du Monténégro, mais du parler ekavien serbe. Entre le parler des Mrkovići et celui de Južna Morava il y a beaucoup plus de similitudes que nous n'en trouvons de citées dans l'oeuvre de Popović, mais elles n'indiquent pas un développement commun des deux parlars ; ce sont plutôt des archaïsmes (terminaison *-u* pour la première personne de singulier du présent ; zajec) ou des innovations qui se sont formées indépendamment dans les deux parlars (*ge* comme adverbe et comme pronom ; блѣдеⁿ ; l'accusatif pluriel *Turce* et *Grce* ; le radical de l'infinitif *kupuva-* ; la substitution de l'infinitif par la conjonction *da* + *présent*, fréquente dans le parler des Mrkovići et permanente dans le parler de Južna Morava, etc.).

Enfin, je crois que, dans mon article „Kako se razvio ekavizam mrkovićkog govora“ (Južnoslovenski filolog XXIII), j'ai démontré que dans le parler des Mrkovići les syllabes longues avaient été i'ekaviennes aussi et que, par la suite, le *ije* (*ie*) s'était contracté en *e*, comme c'est également le cas du *ije* qui ne provient pas du *jat* : *nědeⁿ* < *nijedeⁿ*, *pre-nüt* < *prijenut*, *ponadēnik* < *ponadijenik*.

